ANDRÉ RIBARD

İNSANLIĞIN TARİHİ

1

André Ribard

İNSANLIĞIN TARİHİ

may yayınları

İNSANLIGIN TARİHİ — Cilt I — Yazan: André Ribard — Türkçesi : Erdoğan Başar - Şiar Yalçın — Kapak : Mustafa Öney Dizgi baskı : Kültür Matbaası — May Yayınları : Babıâli Caddesi 19. Cağaloğlu, İstanbul — 1974 — Telefon : 27 71 61

ANDRÉ RIBARD

İNSANLIĞIN TARİHİ

Cilt : I

TÜRKÇESİ

Erdoğan Başar — Şiar Yalçın

may yayınları

Bu kitabı 1939 Ağustosunda yazmaya başladım. 1942'de tutuklanışımdan 1945'te Almanya'dan dönüşüme kadar kesintiye uğradı. Ama yine de çağdaş olayları anlayabilmeye bir katkıda bulunur umuduyla yayımlanması için bu yıldan başlayarak büyük bir çaba gösterdim.

Bu kitabı, Gross—Rosen kampında ölen Raymond Brulé'nin, Oranienburg'ta şehit düşen sürgün arkadaşlarımın ve bu savaş boyunca özgürlük uğrunda yokolanların anısına adıyorum.

Paris, 16 Ocak 1946

A.R

İNSANLAR ve TABİAT

İnsanlar, hayatın ölümü durmadan yendiği bir dün yada, yaşamak için mücadele ediyorlar. Belki de iki milyar yaşında olan bu yeryüzünde insan toplulukları, binlerce yüzyıldan beri ormanlar, gür ve karmakarışık orman bitkileri arasında, meyvalarla yaşadılar ve av peşinde koştular. İnsan, hayvanların en güçlüsü değildir, ama, en «hünerli» sidir; onun eli bir araçtır. Çakmak taşı parçalarını ele geçirdikleri anda başlayarak, insanlar, pek korkunç oldular. Ağaç dallarından yapılmış derme çatma kulübelerinde, değerli çakıl taşlarını yığarlar; av ya da balık olan yerleri, taş ocaklarını ele geçirmek için de birbirleriyle döğüşürler. Yaşamak, herşeye hükmeden, kaçınılmaz bir zorunluluktur. Silâh yapmak için yeteri kadar keskin taş parçaları bulamadıkları zaman kayaları parçalar, parçaları yıntar, kabasını alırlar. İnsanlk, tabiatı düzeltmeye başlar.

Yıldırım ve orman yangınları, ona, alevlerin kudretini öğretmiş olduğundan, çakmak taşının kıvılcımları göklerin bu mucizesini kendi istek ve iradesi ile yenilemek imkânını verince, insanın cüreti arttı. Ateşe hükmeden insanlar, kendilerini vahşi hayvanlara ve kötü havaya karşı daha iyi korurlar; yiyeceklerini pişirirler. İnsanların geçtiği ana yollar, artık, işaret direği yerine, sönmüş ocaklardan bellidir. Bu arasız hareket - av peşinde dolaşma - çeşitli ırkları, Asya ve Avrupa'daki, buzların hiç örtmediği yaylalar arasından ve güney yarımküresinin, eski kıt'a parçcları olan sık ağaçlı topraklarındn geçerek her yöne iter.

İnsanların bu ilk toplaşmaları, aslında, buzulların hareketli ve faal oldukları zamanı izler; buzulların hareket ve faaliyetinin yeniden her şiddetlenişi, iklimleri altüst eder; dünyanın yeniden soğuması, insanları mağaralara sürer; bu durmak dinlenmek bilmeyen göçmenler, orada sırtlanların temizlediği, kendi pislikleri ve kendi döküntüleri arasında, birbiri ardından yaşarlar. Bu gezici insanların toplaşıp kaynaşması, büyük jeolojik âfetlerin ritmini izler. Bu yüzden insanların evrimi, bir teviye değildir; topluluğun uğradığı felâketlere göredir. Topluluğun uğradığı bu felâketler, insan kurumlarının ilki olan dili, tek heceli haykırışı, bir büyük korkunun, bir istek ya da bir hareketin bu sesli görüntüsünü hızlandırır ya da yavaşlatır; insan, çakmak taşını yontarak biçimlendirdiği gibi, gırtlağından çıkan haykırışlara da biçim verir.

Bu insan, olaylar zincirini bulmaya ve bu zinciri geriye doğru tırmanarak olayların kaynağına yükselmeye öteki hayvanlara göre daha yetenekli olduğunu daha önceden tanıtlamıştır. Bundan başka o, bu olaylar zincirinde bir sır olduğunu sezmiştir; insanda araştırma fikri, bu sırrı bulmaya çalışmakla uyanır. Her yan, çepe çevre, sırdır; sır hem kendi içinde, hem de dışındadır insanın. Görüntüleri yürek darlığı ve korku verdikçe, rüya, ona korku ve ölmüşlere saygı düşüncesini aşılar. Rüyanın ve ölümün, bilgisizliği ve kuruntusu yüzünden, son derece artan sırlarına karşı insan, kendini, cenaze törenlerine baş vurarak savunur. Sihre ve büyüye olan inanç ve tapma, onu, kendisine canlı gibi görünen herşeyle, ateşle, gökle eşya ile rüzgârla, ormanla uzlaştıracaktır.

Geceleri ve uzun kışlar boyunca, aydınlatılan mağaralarda barınmış bulunan insan, ilk teknik ilerlemelerini yaptı; taş yontmaya, ağaç yontmayı ekledi, dallarından kap kacak ördü, ağaç dallarının ucunu sivrilterek kargı yaptı; Taş âletler, insanın kendi kendine yaratarak hayat şartlarını ıslah ettiği ihtiyaçların tatmininde artan bir yer tutmaya başladı. İklimler, iklimlerle birlikte hayvanlar da de-

ğişmeye devam etti. Nemli soğuk, nemini kaybederek, daha kuru hale gelmeye başladı. Geniş steplerde ren geyiği ve bizon sürüleri gezer oldu. İnsanlar şimdi kemikten kazı kalemi yapmaktadırlar. Her iş için ayrı bir âlet meydana getirirler ve bu emekler onları şaşılacak ölçüde zenginleştirir; erkekler av peşinde koşarken, kadınlar hayvan derilerini biçer, hayvan sinirlerini iplik yerine kullanarak bunları diker, kabuklu deniz hayvanlarını, dişleri yassı taşlar delerek kendilerine gerdanlık ve süs eşyası yaparlar, kötülükleri ve tehlikeleri uzak tutsun diye kırmızı aşı boyası ile boyanırlar. Oturulan yurdun yanı başında kadının başardığı bu işler, ona esaslı bir rol verir; kadın, mülkiyeti ortak olan eşyanın bakımını yapar ve doğurganlığıyla da klanın gelişmesini ve geleceğini sağlar; gerçekten de klanın gücü, çalışan kolların sayısına bağlıdır. Bu çift görev, kadına öyle bir otorite sağlar, kadın kendini öylesine saydırır ki, ilkel toplum anaerkillik üzerine kurulur.

Kadının doğurganlığını kutlayıp ululamak için, erkekler küçük fildişi heykellerle kadının simgesini, benzerini yaparlar; mağaraların iç duvarlarına da bu mamut avcıları hayvan resimlerinin yanına insan elleri çizerler. Çünkü İnsan elleri, eşyayı yakalayıp ele geçiren, kendine mal eden gizli güçtür. Ama yine de kimi klanlar düşkünleşip sonuna yaklaşır, onların yerini ötekiler alır. Tapınma törenlerinin yapıldığı, yerin altında kazılmış mağaraların duvarlarındaki resimler olgunlaşır, yetkinleşir. Bu duvar resminin gerçekçiliği etki araştırmaya kadar varır: Büyücülük, avcılığı daha verimli ve kadınları daha doğurgan etmeye susamış insanlarda san'at dehasını yaratmıştır. Böylece Akitanya'daki Kantabr dağlarına kadar uzanan, dikkate değer bir çözlem ve anlatım gücüne sahip bir uygarlık doğup açıldı; mağara san'atı, tam gelişme yolunda olan bir insan toplumunun var olduğunu gösteriyor.

Buzulların sebep olduğu âfetler son Skandinavya çöküntüsü ile kesilip buzlar gerilediği zaman sel gibi yağ-

murlar yağdı ve yeni tufanlar meydana geldi. Sağ kalanlar suların çekilmiş bulunduğu bölgelere kaçtılar ya da buzulların ulaşamadığı kesimlerde sıkışıp saklandılar. Kimi kabileler ren geyiklerinin peşinden kuzeye gittiler. Kimileri ise insanların daha önce alışık bulundukları, ama şimdi çöl haline gelmiş bulunan toprakları bırakıp artık ılımlı hale gelen iklimlere varmak için yola çıktılar. Buzların erimesi yüzünden Sibirya kendi avcı sürülerini Avrupa'ya döktü; bunlar, kendilerinden önce buralarda var olan toplumları bastılar ve böylece insan toplumunun gücünü yenilerken, bir yandan da onun ilerleyiş hızını azalttılar. Bu sarsıntılar, kimi atılımları durdurdu. Mağara san'atı yok oldu. Yavaş yavaş dağılır silinen eski taş çağı uygarlığından sonra, uzun aşamalarla, yeni bir uygarlık başladı.

Yeni taş çağının saldırıcıları bir kararlılık elemanına sahiptirler; hayvanları evcilleştirmişlerdir ve hayvan yetiştirmektedirler. Yetiştirmekte oldukları hayvanlar, iyi toprak bulunca oralarda yayılıyor sonra ertesi mevsim yeni ortak bulmak için gene geliyorlardı. İnek, öküz ve koyunların ot ve su arama içgüdüsü, insanları peşinden sürükler; sürünün hareketi onların alanını genişletir, ama bir mıldamaz hale gelince bir misli durgunluk ona âletlerini geliştirme olanağını sağlar. Erkek taşı cilalamak için, zıpkın yontmak, gereç çıkarmak üzere toprağı kazmak, ırmaklarda uzun sopalarla kullandığı ağaçtan sallar yapmak, ya da ağaç kütüklerinden oyma kayıklar yontmak için bu zamandan yararlanır. Emeğinin verimini artırmak için âletler icadeder ve çalışma usulleri bulur.

Otlaklar tükenince oradan ayrılmak gereklidir; sosyal hayatı zorla kabul ettiren sürüdür. Hayvancılıkla yaşayan bu göçebeler, bir yerde, ancak orada toprak kendilerini az zahmetle besleyecek kadar verimli ise kalır. Böyle bir yer bulunca, klan, orada kalmak ve sürüler için vazgeçilmez olan besin kaynaklarını elde bulundurmak için savaşı kazanan orada yerleşecektir. Orada var olan ilkel bit-

kileri yaktıktan sonra, daha evvel filizlendiğini, çimlendiğini görmüş bulunduğu tahumları ekip ürünü bekler. Bitki kökü toplar ve meyva ağaçları diker. Her çeşit tahıl tarımına; pirinç, mısır, buğday ekip biçmeye, başlar; sonra bunları başak başak toplayıp hasat eder, tanelerini düz değirmen taşları arasında ezer ve ağaçtan kaplar içinde saklar. Yünü, bitki liflerini örer. Kerpiçten üzeri sıvalı kulübeler yapar; bunlar kazıklardan yapılmış duvarlar ardında ya da iyi seçilmiş bir yerde yapılarak korunurlar ve kümeler halinde bir arada bulunurlar; bir yandan da en üstün derecede bir ortak çalışma eseri olan yollar çoğalır.

Klan, yüksek bir varlığın kutsal koruyuculuğu altında olduğuna inanır. Bu varlık insanların ve malların mutlak efendisidir ve bu hayvanın tanrısal gücü, o hayvanı klanın alameti, totemi yapar; bu totem, bütün hayat kaynaklarını elinde bulundurur, bunları istediği gibi kullanır. Bu totemin doğa üstü güçlerini, büyücü, dansla ve şarkılarla anlatıp över. Klan, sır üzerindeki düşüncelerini sürdürür. Düz ve açık ovalar, insanın hayal gücünü kamçılar; ormanlar gözlem eğilimini yoğunlaştırır. Ölülere tapma, bir de verimliliğe tapma inancı gelişir. Bunlara mezar olarak, Klan, taştan anıtlar, dolmenler, menhirler diker ya da yapma barınaklar kazar. Bu görenek ve töreler yeni taş devri kültürünün çeşitli merkezlerinde değişik olur. Uygarlığın bir çok aşamaları aynı anda bir arada var olabilir. Bu klanların elindeki üretici güçlerin büyüyüp gelişmesi bir ürün fazlası sağlamaya başlar başlamaz, bu ayrımlar klanlar arasında mübadelenin hızlanmasına yardım eder. İnsan, artık, güvensizlikten ve kararsızlıktan kaçar; durumunu iyileştirmek için daha çok üretim yapmaya çalışır.

Bunun gerektireceği ek emeği, yenilgiye uğramış bulunanlar sağlayacaktır. Önceleri savaşı kazananlar, savaşta aldıkları tutsakları öldürürlerdi. Oysa şimdi bunların emeği, savaşı kazanmış olan klanın hizmetine verilince, klanın zenginleşmesine yardımcı olacaktı. İşler

gittikçe daha çok çeşitleniyor muydu? İş bölümünün bu sürüp giden gelişmesi kadının çalışmasını ikinci plana geçirir. Sürülerin sahibinin otoritesi artar; kadına boyun eğdirir; kan bağları kavramları da yerlerini mülkiyet bağları kavramlarına bırakır. İnsanlara değgin ikili bir zıtlık, bir yandan aile başkanları yararına ilkel toplumu bozup dağıtır, öte yandan da anaerkilliğin ortadan kalkmış bulunduğu klanlarda, klanlararası düzenli ve düzgün trampalar iç zenginlik ayrımları yaratır, böylece toplumu böler. Klanın ortak mülkiyetinin yerini, yeni bir mülkiyet biçimi almak eğilimini gösterir; insanlar arasına eşitsizlik girer. Bu, kısa bir zamanda güçlü şeflerin daha fazla tutsak ve ganimeti kendilerine mal ederek istemeye başlayacakları, özel mülkiyete yol açacaktır.

Böylece, üretimin ilerlemesi boyunca ritmi, doğanın klana zorla kabul ettirdiği yaşama biçimlerine bağlı olan bir sosyal evrim yürür. İnsanların elindeki o çok ilkel avadanlıklarla dünya nimetlerini, zenginliklerini ele geçirmek için, onların harcadıkları çabalara uygun düşen bir toprak ve iklim gereklidir. Nasıl ki insan ancak yumuşak ve sıcak bir ortamda, görünüşe göre Güney Asya'da, belirebilmiş ise çalışması da ancak soğuk ve çok kuru olmayan yerlerde biraz güvenceye kavuşmak şansı bulabilir. Birbiri ardından bol hasatlar mucizesi ancak ayrıcalıklara sahip bölgelerde başarılabilecektir; o zaman klan, kolaylıkla, kendi yurtluğunun efendisi olacaktır; toprağı işlemek için öküz kullanacak, ekip biçtiği alan genişleyecek ve artan buğdayını devşirmek için orağı icat edecektir.

Bu faaliyet Amazon'dan Kongo'ya ve Okyanusya'ya, yoğun ormanın, toprağın gerçekten işlemesine meydan vermediği, havanın sıcaklığının insanı, korkularının yarattığı zayıf düşürücü nefis hazları içinde güçsüz bıraktığı Ekvator bölgelerinde gelişebilir miydi? Doğa kuvvetlerinin saldığı korku çok yoğun olduğu zaman, bu korku, topluluğu felce uğratır; Okyanusya'da büyük korkular içinde yaşayan insan, taş devrinden hiç kurtulamayacaktır. Hep bu-

zullarla örtülü olan Kuzey Avrupa ise insanların oturamayacağı bir yer olarak kaldı. Demek ki şimdi Atlas Okyanusu ile birleşmiş bulunan eski Akdeniz Gölü çevresinden başka, göçlerin ılımlı, (ısı dereceleri az değişen) bir deniz iklimi bulabildiği yer yoktu. Böyle bir iklim Ekvatorun sadece kuzeyinde vardı, çünkü güneyde artık hemen hiç toprak yoktu. Bu yüzden insan grupları Altay'dan batıya doğru yer değiştirmekte devam ettiler — Rusya Ovası Asya'yı Avrupa'da sürdürür — ve buzullar eridiği ölçüde, daha önce orada bulunan halkların arasına sızdılar. Milâttan yirmi bin yıl önce bu topraklar da, mensup oldukları klanlara göre döğmeler taşıyan, avcıların ve çobanların yolu oldu. Barınaklarını kayın ve kavak ağaçları arasında kuran bu klanlar, Pasifik'ten Atlantik'e kadar geçişlerinin izlerini dikilmiş taşlar ve âletlerle bıraktılar.

Hazar Denizi üzerinden Hindistan'a ulaştılar; Dravid'ler evvelce, Hindistan henüz sadece yüksekçe bir burundan ibaretken, Avustralya'dan gelmiş olan zencileri izlediler. Başka bir ahali akımı, Okyanusya'dan gelen zencilerle, güneydoğu Afrika'da yerleşti. Onlar burada ağaçlar arasında yaşayan, kısa boylu, kıllı insanlar buldular, onların avadanlıklarını geliştirdiler, ve küçük zencileri Ekvator Afrikası ormanlarına, tuzlu Sudan vahalarına, Yukarı Nil bataklıklarına ve Gine kıyılarına doğru sürdüler.

Avustralyalılar ve Polinezyalılar, bu yaman gemiciler, Amerika'nın, sonradan Kuzey kısmı ile kaynaşmış olan güney kısmına yerleşmişler miydi? Sarı'lar, kendi yanlarından, sıcak ülkelerin ormanlarına kadar ulaşmışlar mıydı? Daha kuzeyde kutup bölgesinde, Asya'dan Groenland'a, Pasifik Adaları'nda Eskimo'lar dolaşıyordu.

Bu aralıksız gidip gelmelerde, henüz zayıf bir nüfusa rağmen, pek çok hareket bir birine karışır. Ama bu göçler içinde, tarıma ve hayvancılığa gayet elverişli topraklara vaktinde erişmiş olan grupların ileriliği göze çarpar. Bu mübârek bölgeler arasında Nil vadisi ile Mezopotamya, kuşku yok, başta geliyorlardı. Irmakların yükselmesi

ve getirdikleri alüvyonların olağanüstü verimliliği insanlığın gelişimini o kadar iyi güvence altına alıyordu ki oralarda Milâttan yedi bin yıl önce yerleşik toplumlar kuruldu.

Berberî'lere benzeyen ve çorak yaylalardan Nil vadisine inen bir ırk bu vadi oturulabilir hale gelince orada yerleşmiş ve vadinin bolluğundan, bereketinden yararlanmayı bilmişti. Beslenme durumlarının iyileştiği bu refah içinde, insanlar, tekniklerini yetkinleştirdiler. Dokumacılık, usta işi oldu. Yay ve oklar yapıyorlar, kayıklarını kürekle yürütüyorlardı. Yerleşik toplumların ince belirtisi olarak, ağaçtan oyulmuş kaba vazolarının yerine, tezgâhta kilden yapılmış, bir simetri hissi veren pişirilmiş ve boyanmış kap kacak yapıyorlardı.

Bu işlerde yavaş yavaş kendilerini tamamen bu alana verdiler ve tarımdan vazgeçtiler. Yaptıkları iş, iyileştirip geliştirdikleri, bir yandan da çeşitlerini arttırdıkları, birbirinden ayrı zanaatların konusu oldu.

İşçiliklerinin ünü Doğu Akdeniz'e ulaştı; orada, Basra Körfezi'nden gelip, buzullardan geç kurtulmuş İran yaylasının ayağında, Doğu üzerinde ışıldayan başka etkilerle karşılaştı. Irmakların düzgün aralıkla taşmaları, orada da Mezopotamya'ya varmış göçebe topluluklara bol ürün sağlamıştı. Oralarda arpa ve buğday tarıma hacet kalmadan yetişiyordu. Killi toprak kolaylıkla güneşte kurutulmuş tuğlalardan ve örülmüş saz damlardan evler yapılmasına imkân veriyordu. Orada da, insanları alıkoymak için herşey elbirliği halindeydi.

Böylece ulaştıkları teknik olgunluk ve insanlık nitelikleri bakımından birbirine benzeyen (zenginlik içinde yüzen) iki tarımsal toplum doğup açıldı. Vücutlara dövme yapma, Mısır'da ve Mezopotamya'da ortadan kalktı. Bu bölgeler dışında kalan insanlık, barbarlık halinde idi.

Onların bu gelişmesine başka bir durum da yardım etti. Irmakların yükselen sularından yararlanma ve bu sularından yararlanma ve bu suları kanallarla yöneltme zo-

runluğu klanları biraraya getirdi ve aksi halde birbirine rakip klanların izleyeceği bağımsız, birbirinden ayrı yaşamaya kısmen son verdi. Büyük ortak sulama işleri, çok sayıda insanın katılması ve bir merkezî otorite olmadan başarılamazdı; bu işler bu ahaliyi, kurak aylar gözönünde tutularak, kanal açmanın esas olduğu noktalarda topluyordu. Bu girişimlerin büyüklüğü insanların bu yakınlaşmalarından, toplaşmalarından, daha esaslı bir toplum hayatı yaratıyordu; toprak bunu durmadan mükâfatlandırıyordu.

Güney ile bağlantısı, bataklıklar yüzünden kapalı olan Mezapotamya kuzeyindeki dağlarla ilişkisini sürdürüyordu. Oralarda, Türkistan'dan Karadenize kadar insanlar dolaşıyordu; bunları başka tür bir zenginlik Kafkas Dağları'nın yamaçlarına bağlamıştı; bir ocağın kıyısında ergimiş halde, rasgele bulunan madenin cevherini çıkarmayı ilk öğrenenler sihirbaz geçiniyorlardı. Bu dağlılar, madenci, ve madenî eşya yapımcıları oldular. Onların bakır işleri, başlangıçta, taştan yapılma âletlerin biçimlerini taklit ediyordu. Sonra bu biçimler çoğaldı. Bu çabalar, âletleri daha kullanışlı kılmakla, çalışmayı kolaylaştırdı, etkinliğini artırdı. Bakır, bir ilerleme unsuru haline geldi. İşleme atelyelerinden bazan çok uzaklarda çakmak taşının değişilmesi gibi, bakırın da alış-verişi kuruldu. Bu değişimler, dağlarda oturanları, Sümer memleketi olan güney Mezopotamyalı komşularıyla tanıştırdı.

Sümer'ler, ellerine âlet geçirince topraklarını, insanların yeryüzü cennetini andıkça hatırlayacakları bir bahçe haline getirdiler. Hasadı öküzlerin koşulduğu arabalar taşırdı. Palmiyelerin, incir ve ılgın ağaçlarının, bağların, asmaların arasında tapınaklar, kaleler, depolar yükseliyordu. Bunların sütunları ve kemerleri her zaman açık, berrak bir göğün altında dimdik dururdu; geceleri bu göğün pırıltıları gözleri şenlendirirdi. Ambar fetişizmi yıldızlara, hepsinden önce de bu buğday imparatorluğuna en başta hükmeden güneşe bir saygı geliştirdi. Sümerliler çok uzun gözlemlerinden gökte bir düzen olduğu fikri-

ni çıkardılar ve ayın dönemlerine göre zamanı belirlediler. Parmakları üzerinde çakıl taşlarını saydıktan sonra hesap yapmaya başladılar. Gökyüzünü gözden geçirmelerinden ve günlük işlerinden, sayılama ve aritmetik doğdu. Sümerler dünyayı efsanelerle açıklıyorlardı. Bu efsaneleri sert taş tabletler üzerinde ya da ehli öküzün bilinen siluetini elde edecek bir incelikte bakırı dövüp yaptıkları heykelciklerle canlandırıyorlardı. İnsanın geçmişini anlatıyorlar ve ölümden sonra da yaşadığına inanıyorlardı. Onların büyüsü, Toros'ların gümüşü ya da Lübnan'ın sedir ağacı karşılığında değiştikleri küplerle birlikte, İran'dan Sinaî'ye kadar yayıldı.

Nil deltasına bakırdan yapılma avadanlıkları, dikiş iğnelerini, balık oltalarını, zıpkınları, vazoları ve süs eşyasını getirenler, Asya'dan gelme ve Sümerliler tipinde insanlardır; bu bakır işlemeciliği hüneri, daha önceki uygarlığı, ona aralıksız yeni unsurlar sokarak fakat kesilip kopmalar yapmadan canlandırır. Çömleklerin süslenmesi yeniden canlanır ve bir uslûp yaratır. Zencilerle ve Nil Afrikalılarıyla çabucak kaynaşan bu insanlar üstünlüklerini hemen doğrular ve kabul ettirirler. Öyle ki Delta'da yaşayan Mısırlılar M.Ö. 4241 yılında komşu klanlara, tarla ve tarım işlerine uydurulmuş, 365 tam ve bir çeyrek gün ihtiva eden bir yıllık takvimi kabul ettirdiler; bu takvimin gerektirdiği astronomi bilgileri Sümerlilerinkine yaklaşır.

İki ülke arasında değişimler sıklaştı. Arabistan'ın güney kıyılarının zenginliği onların deniz yoluyla ilişkiler kurmalarına yardımcı oluyordu; oysa Arapların çoğu liman soyguncusu olarak kaldılar. Bu Sami ırkın çocukları kıyıda zengin çapullar vurduktan sonra develerinin bütün hızıyla kuzeye doğru kaçarlardı. Sümerler doğuda Indus vadisi yoluyla Dravid'lerle de ilişki halindedirler. Indus Vadisinde belki de güney denizlerinden gelen etkiler gelişmektedir. Dravid'lerin seramiklerindeki hayvan şekilleri tipik Hind naturalizmindedir. Sümerliler bunlara kayıtsız kalmayacaklardır.

İnsan uygarlıklarının bu ilk örgüsünde yaşayanların yüce hayatı ile Yukarı Asya steplerinde, buzlu kışlar ve yakıcı yazların içinde Turanlıların yaşadığı korkunç hayat arasındaki karşıtlık heyecan vericidir. İtibarları yüksek olan bu atlılar devamlı bir hareket zorunda kaldıkları için, Mançurya'dan Tuna'ya kadar görülmez bağlar kurmuşlardır. Baltalarını tehlikeli bir tarzda kullanırlar ve Dniepr üzerinde ya da Hallstadt dolaylarında tuz ararken karşılaştıkları kabileleri önlerine katıp sürerlerdi. Sonra yerliler tarafından özümlenince güçlü topluluklar meydana getirdiler ve bu topluluklarda ortak bir dil yayıldı. Orta Avrupa'da çadırı bırakıp ağaçtan kulübeleri kabullendiler, ama çoban kalmakta ayak dirediler; sürülerini izlerler, onların ardında hayvanlarını dörtnala sürerledi. Çanak çömlek yapımcılıkları hep zayıf kalacaktır. Tersine, göçebe kavimler için çok değerli olan palto ve örtüler yüzünden yün işleri gelişip yetkinleşti .Hayvan yünlerini taramak için kullanılan tekrarlar kemikten yapılma ve yün kumaştan elbise yapmakta yararlanılırdı.

Ama gruplar birbirlerine göre ne kadar gecikmiş, geri kalmış olursa olsun, aralarındaki mesafe aşılamıyacak kadar büyük olmakla birlikte, insan, artık hemen hiçbir yerde tabiat kuvvetlerine kayıtsız şartsız, körüküne teslim olmuş değildi. İnsanlığın zor ve geleceği bilinmeyen görevi, başlamıştı. İnsan, kendi bilincine varmıştı.

TARİH ÇAĞLARININ BAŞLANGICI

İhtiyarlar kurulunun yönettiği klanda uzun zaman yaygın ve dağınık kalan **otorite**, yavaş yavaş, klanın alâmetini taşıyan insanda toplanmıştı. Bu gelişme totemi bir Tanrı ve bu insanı da şef yaptı. Bu şef, Tanrı adına emreder ve kollektif güçler, onun üstünlüğünü devamlı bir hale getirecek olan ailesi yararına, onun kişiliğinde bireyselleşir. Böylece her klanın kendi Tanrısı olacaktır ve klanlar arasında, yaşamaları için temel olan mallar yüzünden çıkan savaş bu çeşitli Tanrılar arasındaki düşmanlığı ve kimi ailelerin üstünlüğünü kuvvetlendirecektir.

Nil nehri, yalıları ve çölleri arasında, bu düşmanlıkların giderilip en kalabalık klanın etrafında birliğin kurulmasına yardımcı oldu. Nehir üyelerinin soylarına göre birbirinden ayrılmış olan gruplar arasında bir bölge birliği şeması çizerek akıyordu. Kuzey kabileleri ile güney kabileleri arasında yüzyıllarca süren savaşlar sonucunda Fokon klanı üstün geldi. Bu klanın şefi Menes M. Ö. 3315 yılında Yukarı Mısır ile Aşağı Mısır'ı bir tek krallık halinde örgütledi. Mısır resmî zabıtları, dilin seslerini ve başlıca imgelerini tabletler üzerinde tesbit eden hiyeroğlif yazısıyla, bu ilk sülâle adına yapılan eski çatışmaları anar. Menes, iki devletin sınırında, su hendekleri ve arklar gerisinde, tahkim edilmiş bir başkent kurmuştu. Halefleri, eski çağlara ait bu ikiliğin simgesi olan beyaz ve kırmızı iki tacı burada giyerlerdi. Haleflerinden biri, tahta çıktık-

tan sonra, taştan, fakat ağaç ve kil yapı tarzında yapılar yaptırdı.

Işığın göz kamaştırdığı bu ülkede güneşe tapma inancı hızla bütün öteki inanışlara üstün geldi. Doğan güneşi, ilâhî yıldız Râ'yı hatırlatmak üzere bir kayanın üstüne uzanmış, yatan, insan başlı aslan yontmuşlardı; bu Sfenks'in kırmızıya boyanmış yüzü, sabah ışınları ile parıldadı. Tanrının yeryüzündeki vekili olan Firavun beyaz keten giyinmiş rahipler âyin alayının sunduğu saygıları kabul ederdi; bu Kral'ın adı, danslar ve dinî şölenlerde yüksek sesle okunan dualarda râhiplerin tapınarak andıkları Tanrıların isimlerinden ayrılmazdı.

Önceleri ağaçtan yapılmış tapınaklarda uzun zamanlar çocuklar ve hayvanlar kurban edilirdi; ama insanlar büyük ortak çalışmalar için o kadar değerli hale gelmişlerdi ki, bu nüfusu israf etmeye artık son verilmeliydi. Bundan böyle kral adına nüfus sayımı yapılmaktadır; gözetleme için gerekli, güçlü su işleri örgütü de merkezî bir yönetim içinde, yani krallık sarayı içinde tamamlanmıştır. Bu teşkilat klanlar tarafından yapılan işleri kral adına denetler, kıtlık yıllarını önceden hesaplayarak gıda maddeleri ambarlarını kral adına doldurur. Bir devlet içinde birleşmiş bulunan klanların refahından ve yoksulluğundan sorumlu olan Sihirbaz, Firavundur; Firavun eski kollektif mülkiyet kavramlarını kendi şahsında o kadar iyi toplamıştır ki, kendi yönetim örgütünde görevlendirdiği kimseler yurtluklar bağışlayabilir.

Firavun kendisine yaklaşmak ayrıcalığına sahip olan ailesine, dostlarına, din adamlarına, uşaklarına ve hizmetçilerine toprağın mülkiyetini üstermek suretiyle kendi çevresinde, Firavunun otoritesinden yaralandığı ölçüde bu yetkeyi destekleyen, klanın öteki üyelerinin sırtından geçinerek, mal biriktiren, onların kendi çıkarına çalışmalarını yoğunlaştıran, edindiği malı mülkü kendi mirasçılarına aktaran dar ve sınırlı bir topluluk meydana getirir. Eski Mısırlıların ondalık sistemle sayıp değerlendirdikleri büyük

servetleri edinme yolu, buyau. Firavun otoritesinin ilerleme siyle bu memurlar, görevliler ve din adamlarından meydana gelen hükümdar maiyeti daha atılgan, daha girişken olur; klanın emekçileri çalışmalarına ek olarak bir de, ambarlarda yığılan, aynî vergileri öderlerdi. Ödemezlerse ailelerinin gözönünde öldüresiye dövülürlerdi. Zanaatkârların yaptıkları iş de, çiftçilerinki gibi, başkaları için servet kaynağı oluyordu; krallığın bu yeni hakkı, köylüleri toprağa bağladığı gibi zanaatkârı da tezgâha bağlıyordu. Firavununun yurt dışı seferlerinden sağladığı ve hayatı da özgürlüğünü kaybetmiş olan esirler bu zanaatkârların ve köylülerin sayısını kabartıyordu. Böylece, uzak geçmişte kalan ilkel toplumu ve klandaki eşit üleşimi hatırlayan emekçiler, eski topluluklarda yaşanmış olan altın çağı, o toplulukların kaybolmuş, mutlu devrini aralarında söz konusu ederlerdi.

Aslında savaşın amacı, git gide, krallığa ve onun etrafındaki büyük toprak sahibi asilzadelere köle sağlamak **oluyordu.** İç savaşlarda Mısır Krallığı kimi klanların bu egemenlik ayrılma akımına karşı dövüşüyordu: bu yerel bağımsızlık gelenekleri çok ve çeşitli Tanrıların etkilerinin çeşitliliğinde ve Kuzey ile Güney arasında sürüp biden, karışık taht veraseti kurallarından doğan düşmanlıklarda bulunur. Dış savaşların amacı ise, başlıca değişimlerin yapıldığı yolu ele geçirmekti.

Madenlerin işlenmeye başlanmış olması cilâlı taş işlenmeciliğini büsbütün ortadan kaldırmamış ise de, Mısır ekonomisi artık madenden vazgeçemezdi. Araplarla yapılan firuze alış - verişi ise Sina bakırını Mısırlılara tanıtmıştı. Gerçi buradaki bakır madeni yatakları, Küçük Asya'daki ya da Kafkasya'daki bakır yatakları kadar zengin değildi, ama bu yatakların yakınlığı Nil maden sanayii için onları değerli kılıyordu. Bu sebeple Mısır'ın egemenleri Sina'nın fethine giriştiler.

Böylece güçlü bir sosyal örgüt arap halkları ile devamlı ilişkiler kurmuş oldu. Onların ellerinde, işgal altında

bulundurdukları Magan ülkesinin ünü yaygındı: Arabistan'daki yeri, burasını, kervanların, doğu ticaret mallarını toplayıp yığdıkları merkez haline koymuştu. Mısır ve Sümer, Hindistan'ın şatafatlı ağaç işlerini, kokularını, baharatını, fildişini ve incilerini bu kervanlar vasıtasıyla alırlardı. Geçtikleri ticaret yolu üzerinde, toprağın yılda iki ürün verdiği İndus vadisinde taştan yapılma, banyolu ve kanalizasyonlu evleri olan, yol kenarlarında dükkânların sıralandığı siteler boy gösteriyordu.

Altın ve gümüşü eritip işlemeyi biliyorlardı; Sümerlerle alış-verişlerinde fikirleri resimlerle ifade eden bir yazı kullanırlardı ki Sümerler bu yazıyı daha çok çizgimsi, yani daha kullanışlı bir hale getirmekte gecikmediler.

Bu alış - verişin büyüyen ihtiyaçlarına cevap vermek için çöllerden göçebe Sami kabilelerinin çıktığı görülür. Hayat tarzları itibarile siyasi bağlılığa pek eğilim duymayan bu göçebeler, bununla birlikte sık temas ettikleri halkların uygarlıklarından bazı unsurları aldılar. Akad bölgesinde, Sümer'in kuzeyinde olanlar Sümer'in yazısını kabul ettiler. Mısırlılarla temasta olanlar Afrikalıların sünnet âdetini uygular oldular .Çölde taptıkları kutsal güçler bireyselleşti; Tanrıların, günahlarını bağışlaması için, çocuklarını diri diri toprağa gömmeğe devam ettiler; ama onlar için diktikleri taşlar gelişip heykeller haline geldi.

Mısır, bu ardı arası kesilmeyen hareketleri hep biliyordu; Mısır ressamları sakalsız, tunç renkli Firavun'dan, Bedevilerin sarı ve sakallı siluetini çok iyi ayırdediyorlardı. Mısır, bundan sonra, Akdeniz'in ilk büyük denizcilerini tanıdı: Asyalılar, Pelasges'ler Ege adalarında oturanlarla karışmışlardı. Oralarda balığın bolluğu, toprağın sertliğini telâfi ediyordu. Temiz bir iklim ufukları aydınlatıyor ve onların geçip buralara geldikleri denizi bir daha gözden kaybetmemelerine imkân veriyordu. Girintili çıkıntılı kıyılar deniz yolculuklarının limanlarını gösteren belirtilerdi; ve tanınması, öğrenilmesi kolay, düzgün değişen rüzgâr-

lar bu denizcilerin kendilerini alış-verişe vermelerini zorunlu kıldı.

Giritliler doğu havzasında kendi oymalı, işlemeli hançerlerini, mücevherlerini ve alev gibi dalgalı vazolarını tanıttılar, yaydılar. Onların ailece ortaklaşa yürüttükleri ticaretleri kısa zamanda Suriye'ye yayıldı. Mısırlıların sudan yüksek olmayan teknelerinin dümen takımı, tahtadan yapılma bir mil üzerine bakır eklemlerle bir kürek tesbit edilerek iyileştirilmişti. Onların da Suriye ile ilişkileri vardı; Bayblos Doğu'nun buluşma yeri olmuştu.

Bu ticarî atılım, insan işini hafifleten tekerleğin bulunması gibi teknik ilerleme olduğu halde, insan el emeğine olan ihtiyacı artırmakta devam ediyordu. Maden pazarları, doğulu tacirlerin beslediği köle pazarları haline de geldiler.

Bu doğulu tacirler bunca insan yığınlarını sağlamış olan ve çok büyük güçlerin birbiri ardından çıktığı Asya kaynaklarından yararlanıyorlardı.

Bununla birlikte, bunların kimileri artık yerleşmişlerdi. Tarım havzasından kuraklık ve çölleşme yüzünden çıkmak zarunda kalan Çinliler, batıya doğru gidişlerinde Tibetli bir ırka çatmışlar onu önce geri sürmüşler, ama sonra duralayıp Pasifik Kıyılarında, Sarı Irmak ile Yong-Tze arasındaki Asya ovalarında yerleşmişlerdi.

Meyva ağaçları bakımından zengin Çin, çabucak, bir çiftçi ülkesi olmuştu. Çin efsaneleri ateşi, hayvan yetiştirmeyi ve ipek böceği beslemeyi bulmuş geçinen ve eski klanların insanları arasında toprağı paylaştırmış olduğu iddia edilen masal kahramanı imparatorlardan bahseder. Aslında tahıl tarımı, onlara, toprağı öküzle sürmek usulü ile birlikte Türkisten'dan, çömlekçilik ise Sibirya'dan gelmişti ve ilkel mülkiyetin oluşumu, görünüşte batıdaki ile özdeşti. Ama hiçbir büyük kollektif çabanın bağlayamamış olduğu Çinli, Sümer toplumunun zaten sahip bulunduğu insan saygısına benzeyen bir insan saygısına hızla sahip oldu.

Çalışan insana karşı insafsız, amansız Mısır işletmeleri, iktidarı Firavun'un şahsında topladığı halde, Sümer ülkesinde kurulmuş bulunan sosyal hiyerarşi hükümdarın şahsına saygı göstermekten çok, bireysel mülkiyete ve onun el değiştirmesine ince bir yasama düzeni sağlamak amacına yönelmişti. Üstelik bu ülkede egemenlik birliğini sağlamakta daha da yavaş kalmıştı. Egemenlik şehirden şehire geçiyordu ve Sümer'lerin, siyasî üstünlüğün sırayla geldiği on bir krallık sitesi vardı. Dinî merkez Nippour, din adamlarının büyük merkezi Uruk, tahıl ambarları ile ve bakır işlemeciliği ile ünlü Lagas, lüks eşya yapımının geliştiği Ur sitesi. M.Ö. 2950 yılında Ur'daki bir hükümdar sülâlesi ötekileri yenip üstünlüğünü kabul ettirmişti ama şehirler arasındaki düşmanlıklara son verememişti. Sonra üstünlük Lagaş'a geçti: Lagaş krallarından biri, Urukagina, düzeni yeniden kurdu, yani kurulmuş müesseselere saygı sağladı. Bu reformcu, etkisi sitelerin nüfuzuna zarar vermeye başlayan din adamları topluluğuna karşı mücadele etti. Bu din adamları bol hediye kabul ediyorlardı; Urukagina, kâhinlerin aldıkları ücreti azalttı, zenginlerden haraç alınmasını yasakladı, hırsızlığı cezalandırdı ve her türlü direnmeyi kırmak için orta mülkiyete dayandı. Kuşku yok ki güçlü bir sınıf adaleti bu topluma egemen olanları koruyordu ama Sümerler kanun önünde belli bir eşitlik anlayışına sahiptirler ve krallık iktidarına olduğu kadar buna da saygı duyarlardı.

Kabilenin ortaklaşa mülkiyeti henüz yaşamaktadır; sadece sahipsiz, ham topraklar onu ilk işleyenlere ait olmaktadır. Bu mallar aile içinde kalmakta, meyva bahçeleri, çayırlar, emek ve sulama bakımından irtifak haklarını tanıyan bir tarzda düzenlenmiş hükümlere bağlanmaktadır. Kral, savaşçılarını toprak ya da canlı hayvanla mükâfatlandırır; Kanun yaşayanlar arasında veya vasiyet yoluyla bağışı kabul ettiği halde bu bağışlanan mallar başkalarına devir ve ferağ edilemez. Köle, ancak bir öküz değerindedir; üstelik onun gibi damgalanır da. Bununla birlikte kendi

bedeiini ödeyerek kendini satın alıp serbest kalabilir. Küçük çiftçi, şu ya da bu büyük toprak sahibinin kiracısı ya da ortakçısı olmadan, bağımsız kalabilir. Zanaatkârlıkta çıraklık, örgütlendirilmiştir. Vergiler gerçi mültezimler tarafından toplanmakta ise de Sümer devletinde o güne kadar hiçbir toplumun tanımadığı bir genel refah endişesine, emeğe saygıya, ve kişi değerlerine saygıya rastlanmaktadır. Aile, güçlüdür, kadın saygı görür. Zamanlar artık erkeklerin karılarını parayla satın aldıkları zamanlar değildir. Sümer'lerin, gelirken çeyizini de birlikte getiren, sadece bir tek karıları vardır ve kadın boşanmakta serbest tir. Kanun, fuhşa karşı savaşacaktır.

Bu topraklar artık sadece kanallarla ve suyun seviyesini yükselten makinelerle sulanan buğday, sığır ahırı ve çayır ülkesi değildi. Şehir mimarisi de gelişmişti. Ur tapınakları tuğladan yapılma teraslar üzerinde yükseliyordu; bu teraslara taş merdivenlerle çıkılırdı. Bu tapınakların döşeme yolları mozaiklerle süslenmiş kat kat kulelere varırdı. Saraylarda ortada bir hükümdar konağı dörtgen yapılara hâkim dururdu ve sedir çamından yapılma kapılar bronz rezeler üzerinde dönerdi. Sümer zenginlerinin bir çok ev eşyaları, altından yemek takımları, kilden, gümüş ve taştan kapkacakları olurdu. Taş, hiç taşı bulunmayan bu ülkede büyük lüks ve zenginlik belirtisi olmakta devam ediyordu.

Sümerler yağ, kimi zaman gaz lambalarıyla aydınlanırlardı. Ham petrol Mezopotamya'da boldu. Madenlerden yoksun olan bu diyarda mükemmel bir maden işleme teknolojisi vardı; maden merkezlerinden zanaatkârlar getirtilmişti. Bu atelyelerin bakırdan heykelcikleri, sedef üzerine işleme ve kakmaları, Sümer ülkesinden çok uzaklara ün salmıştı. Sümer ozanları harp çalarlardı. İnsanlığın kökenlerine, yaradılışına değgin anlatılarını bu harp eşliğinde okurlardı. Tufandan ve tufanın yokettiği sitelerden, insanları ve hayvanları kurtarmış olan gemiden (Nuhun Gemisi'nden) söz ederlerdi. Onlar bu olayda insanlığa ve-

rilen bir tanrısal ceza görürlerdi; çünkü onların dini yoğun bir yaşama aşkı ile güçlü bir kötülük duygusundan hayatiyet kazanırdı. Ruhun ölmezliğini büyük beylere saklayan Sümerler, mutluluğu bu dünyaya ayırırlardı. onların Tanrılardan korkuları özellikle ölüm korkusundan ileri gelirdi. Dinleri, insan kurban etmenin yerini çok kısa zamanda kuzu kurban edilmesine bıraktığı tapınaklarda aralıksız yanan buhurdanlar arasında ibadet ,yakarış ve dua etme diniydi. Sadece din adamları okuma yazma bilirlerdi; rüyaları bunlar yorumlar ,yıldız falına yalnız bunlar bakarlardı.

Sayılar, eşyanın incelenme unsuru olarak ortaya çıkmıştı. Ur'da yüzölçümü tabletleri üzerinde, ölçmenin bilindiğini ve fikir merakı belirtisi olarak bir çeşit cebirle kimi problemleri çözebildiklerini gösteren tarla planları meydana çıkarılmıştır. Ulaştıkları teknikle birlikte bir tür sayı mistiği de gelişmişti; bu, din adamlarının yeryüzünü gökyüzüne bağlayarak, yıldızların incelenmesine uyguladıkları bir matematik analizin başlangıcıydı. Sümer'ler başlangıçta ondalık sistemi - iki elin parmaklarını - tutmuşlardı; sonraları büyük ölçmelere uygun olan on ikilik bir tespit sistemine vardılar. Onlar günleri ve geceleri 12 saate, saati 60 dakikaya, dakikayı 60 saniyeye bölmüşlerdi. Dairenin çevresini de, her biri 60 dakikalık 360 dereceye ayırmışlardı. Analiz fikrinin bu ilk adımları elbette, olayların alelâde bir sıraya dizilişinde kalmıştır; onları tecrit etmek üzere bir düzene koymaya ulaşılamadığı gibi bu dünyanın açımlanması ve yorumlanması da akla getirilmemiştir. Sümer, en azından insan bilgisi problemini ortaya koymuş bulunuyordu.

Sümer tapınağı, sadece dinî merkez ve inceleme merkezi değildi, aynı zamanda mahkeme ve para işleri merkeziydi. Bu tapınağa emanet edilen gümüş stokları, tapınağın borç verdiği paralar ve ticarî işlemleri Sümer'in etkilerinin uzaklara yayılmasına yardım ediyordu. Deniz ulaştırması bulunmadığı için Sümer kervanları bütün Do-

ğu'ya sefer ediyor, âdet ve görgülerini yapıyorlardı. Sümer'lilerin sadece dibi düz kayıkları, tulumlar üzerine oturtulmuş salları vardı; bunları da ancak ırmaklarda kullanırlardı.

Öte yandan, sadeleştirilmiş yazıları ticarî bakımdan gerçek bir avantajdı. Yazı yazmakta kullanılan sert uçlu kazı kalemi, kil üzerinde imajları sadeleştiren çivi biçiminde çizgiler yapardı. Çivi yazısının bu ilerlemesi Sümerleri gerçekten, uygarlığın ustaları yaptı.

Ama onların komşuları olan atılgan, becerikli ve sinsi Sami'ler müstahdem ya da bezirgân olarak Sümer şehirlerine sızdılar, ya da Babil yakınlarında kitle halinde yerleştiler. Gittikçe daha fazla ele avuca sığmaz hale gelen bu insanlar, tehlikeli oluyorlardı, çünkü Sümer devlet otoritesine pek dayanamıyorlardı ve bu Akad'lıların hemen arkasında, Fırat kıyılarında, iyice sıkışık bir halde, Arabistan'dan korkunç bumerangları ile yağmacı klanlar geliyordu.

Bu Samî kollarının en önemlisi Fenikeliler kolu idi. Basra Körfezinden bir deprem sonucu ayrılan Fenikeliler bir Troglodytes kavminin başka istilâcılarla karışmış olarak yaşadıkları Akdeniz kıyılarına vararak Sami kabilelerinin dağılma alanını genişlettiler. Fenikelilerden bir çoğu Byblos'ta kaldılar; bunlar sonradan birçok siteler kurdular ve bu siteler kısa zamanda Mısır ve Ege adaları bezirgânlığında Byblos ile rekâbete başladılar. Onlar, herşeyden önce, evvelce Arabistan'da oldukları gibi, kervanlara sıkı sıkıya bağlı tacirler kalmışlardı. Suriye'de, esasen oluşmuş bir ticarî sistem bulup ona katıldılar ve bu sisteme kendi kazanç hırslarından başka hiç bir şey getirmediler. Burada ağır basıyorlardı, üstün geldiler. Arabistan Sümer ülkesini kaplamaya ve onu Mısır'dan koparıp ayırmaya yönelen bu istilâyı, durmadan, kabilelerle besliyordu.

Aynı zamanda, bir de Güney Arabistan'la ilişkiler so-

na eriyordu; ticaret yolları Kuzey Batıya doğru yer değiştiriyordu. Bu kuzeybatıda, Fenikelilerin saygı gösterdikleri üreme ve dol bereketi güçlerine tapan dinî inançlarının, Baal ve Astarte isimleri ile yayıldıkları görülüyordu.

Bu sırada Avrupa ,tam gelişme halindeki bu doğu dünyası karşısında, buzullar istilâsının ve sert iklimin kendisine yüklediği geri kalmışlığı muhafaza ediyordu. Yağmur bulutu dolu bir göğün altında, Tuna boylarından Baltık kıyılarına kadar, rüzgârlı ovalarda, Âri toplulukları dolaşıyordu. Yorulmak bilmez atlıları, önlerinde açılan düzlüklerde atlarının dörtnal hızını ölçerlerdi. Toprağın verimliliği önceki kavimleri ırmak boyunlarında tesbit ettiği halde, Ari'ler yüksek yaylalarda durakladılar; onlar inek ve öküz yetiştiricileri ve at ehlileştiricileriydiler. Hayvanlarıyla çektikleri ve içine eşyalarını yığdıkları arabalarıyla her an harekete hazırdılar. Kimi zaman, usulüne yordamına pek bakmadan, tarımla uğraşırlar; çanak çömleklerini helezonî desenlerle süslerdir. Meşe ve gürgen ülkelerinde kapkacakları en çok ağaçtan yapılmaydı. Doğudan bakır işlemeye öğrendikleri zaman bu zanaatı İspanya'ya kadar yaydılar. Ama teknik araçları pek zavallıydı ve reisin tam yetkili ve güçlü olduğu bu kaba aile toplumları ilerlemeye hiç yetenekli görünmüyorlardı. Evrenin bir tek hâkimi bulunduğuna inanmaları ilkel san'atın biçimlerini alan sihir uygulamalarına imkân vermekle birlikte durum böyleydi. Saygı gören bir din adamları topluluğu onları her zaman tanık oldukları şafak, ateş ve fırtına gibi hava ilâhlarına tapma inancı içinde tutuyordu.

Avrupa, hep barbar mı kalacaktı?

İLK BÜYÜK DEVLETLER

Mısır firavunları Tanrısal hukuka dayanan mutlak hükümdarlar olmuşlardı. Kendilerine çok büyük boyutlarda mezarlar yaptırdılar; yüzleri renk renk, muazzam taş ve tuğla yığınları olan piramidlerin içinde kralın mumyalanmış cesedi bulunurdu. Bunlardan birinin yapımı, angarya'nın inşaat şantiyelerine sürüler halinde yönelttiği yüz bin erkeğin otuz yıl çalışması ile, gerçekleşiyordu. Bunların tek düzenli şarkıları, ağıtları, artık, insanların çilesinin türküsü olmuştu. Ehramların inşası kalıcı kin ve nefret duygularını uyandırmıştı ve eğer mimarlığın uzun bir evrimi oluşması ve avadanlıkların düzelmesi bu «muhteşem eserler»in başarılmasına imkân verdiyse, gene de bunların düz ovada güneşe tabi olarak dönen gölgeleri yoksullara, sefillere kendi kaderlerinin değişmezliğini göstermekten hiç geri kalmayacaktır.

Bütün bir toplum, çile çekip zahmetle çalışır ve sadece Kralın ve Krallık aristokrasisisinin yararına zenginlikleri yığar. Firavunun lüksü, sefahati aşırı ölçüdedir, dizginsizdir. Öldüğü zaman cenaze giderleri on iki bayındır sitenin gelirlerini yutar; hiç bir şey onun ölümsüzlük içinde yaşamakta devam etmesi için fazla sayılmaz. Firavun bu ayrıcalığı zenginlerle paylaşıyorsa bu, o zenginlerin öte dünyada da kendisine hizmet etmeye borçlu olmaları içindir. Demek ki bu dünyada insan emeğinin kendilerine sağladığı mutlu kaderin sürüp gideceği o cennetten yararlanacak olanların sayısı, en fazla, beş yüz kişidir. Yeryüzünde bu toplum ilişkilerini ,yani güçlü bir siyasî devlet donanımını, sağlayıp güvence altında tutan dini ve kutsal

inançları, ululamak için mimarlar şimdi de, pembe ve duru beyaz granit taşlardan güneş tapınakları yapmaktadırlar; bu tapınakların yekpare taştan yapılmış oluklu sütunlarının başlıkları, palmiye dalları ya da lotus figürleri taşır.

Bu toplumun ihtiyaçları durmadan artar; oysa refahı, bir tek enerji kaynağına, köleliğe dayanmaktadır. Mısır'lılar altın ve köle peşinde koşarken madenleri ve insan pazarları zengin olan Nübya ülkesini istilâ ederler. Bu madenler firavunların akla sığmaz zenginliklerinin kaynağı olacaktır. Karıları ve çocuklarıyla birlikte zincire vurulmuş olan emekçiler, o madenlerde, güçleri azaldığı an kırbaçlanırlar ve işkenceye uğratılırlardı. Bu madenlerin haritaları yapılır; bunlar ilk haritalardır. Ve firavunun askerî birlikleri daha ilerilere gideceklerdir. Bu birliklerin görevi önceleri, uzun süre göçebelerin akınlarını önlemekle sınırlı kalmıştı; sonra yavaş yavaş Libya'da, Sina'da ve Nübya'da Mısır'ı dış tehlikelere karşı koruyan uç beylikleri kurdular. Mısır, tarım ürünleri zenginliği içinde yüzdüğü için, bu ürünlerin fazlasından kereste, zift, bitkisel yağlar ve kıymetli taşlar edinme araçlarını, imkânlarını araştırıyordu. Byblos ile ticareti Mısır sanayii için o kadar önemli olmuştu ki, Mısır, Suriye ve Filistin kıyılarına sahip olmayı düşünmeye başlamışlardı. Fenikelilerin kontrol ettiği kum yollarının sonunda ve Giritlilerin izlediği deniz yollarının başında bulundukları için (Suriye ve Filistin kıyılarının) firavunların tamamını uyandırmaları mukadderdi. Onların alış-verişi aracılarını zengin etmiş değil miydi?

Giritliler, şimdi, mükemmel denizciler olmuşlardı; macera dolu hayatlarında gittikleri bütün limanlarda uygarlıklarını kabul ettirmişlerdi. Buralarda onların Akdeniz asıllı olmalarının verdiği incelik kendini gösteriyordu. Onların neş'eli şenliklerden hoşlanmaları ve güzellik duyguları Asya'nın küt, kaba, ağır yanını yumuşatmıştı. Çevrelerine, kendilerine özgü bir san'at anlayışı yayan Giritliler göz kamaştırıcı bir ilerlemenin öncüleri oldular.

Fenikeliler onların bu üstünlüğünü kıskanıyorlar, ama yalnız bunun kâr hesabını yapıyorlardı. M.Ö. 2750'de, Arabistan ile ticaret tekelini kendi ellerine alıp sağlamlaştırdıktan sonra, Fenikeliler Tyr ve Sidon'u kurarlar ve Tyr'de Melcart tapınağını inşa ederler; bu, Giritlilerin girişimleri, onlara kârlı göründüğü içindir. Onlara uyarak denizci olacaklardır. Lübnan ormanları, onların gemilerinin karinaları için, Mısır'ın Byblos'tan aldığı o ünlü ağacı sağlayacaktır. O zamana kadar çöl göçebesi olan Fenikeliler, bundan böyle deniz göçebeleri olacaklardır.

Suriye'nin ticarî bakımından önemi, aslında kendi köylü hayatı içinde siyasî birliğe bile ulaşamayacak kadar rahat ve dertsiz yaşayan Sümer'leri bile baştan çıkarmıştı. Bu siyasî birlik, Akdeniz'e doğru, orada yeni pazarlar açmak için yeni bir atılım yapıldığı zaman mümkün görünmüştü. Uruk Kralı Lugalsagizzi, Sus, Sümer ve Akad sitelerine boyun eğdirmiş, Fırat ırmağını izleyerek Batıya yürümüş, ve Basra Körfezinden Suriye'ye kadar uzanan bir imparatorluğun, Doğu'da ilk görülen imparatorluğun hâkimi olmuştu.

Bu imparatorluk, dayanıklı değildi: Sümer'lerin sosyal anlayışları, hükümdarlığın yapısına, firavunların büyük ve muhteşem şeylere duyulan sevgisinde ifadesini bulan ve onların zenginliğini anlatan o **gücü hiç** vermemişti. Aynı kaynakları elinde bulundurmayan, Sümer imparatorluğu için benzer zaferler ve fetihler henüz vakitsizdi; imparatorluğun egemenliği 25 yıl sürdü.

M. Ö. 2721 yılında Akad Sami'leri, Kralları Sargon'un yönetimi altında, başkaldırdılar. Sargon, iffetli bir genç kızın gizlice doğurduğu, sonra saz bir sepetin içine koyup ırmağa bıraktığı, daha sonra da su almaya gelen birinin ırmaktan alıp çıkardığı çocuktu. Alın yazısı ülkeler fethetmek olan Sargon, Mezopotamya'yı ele geçirdi ve Kral Lugalsagizzi'yi esir etti. Bu, Akad ile Sümer arasında sınır anlaşmazlıklarını ve düşmanlıkları ortadan kaldırarak, bu defa Akad yararına, birliğin yeniden kurulması idi. Fa-

kat Sami'ler, yendikleri Sümer'lerin uygarlığı tarafından yenilip fethedilmekte gecikmediler; Sargon, Sümer'lerin uygarlığı tarafından yenilip fethedilmekte gecikmediler; Sargon, Sümer'lerin âdetlerini ve siyasetini muhafaza etmek durumunda kaldı. Bu siyaset ekonomik zorunluluklara cevap veriyordu. Çevrelerinde ne taş, ne sert ağaç ne de madenler vardı. Bunları komşu bölgelerden düzenli ve sürekli olarak elde edebilmek için değişimlerin birbiri ardından sürüp gitmesi gerekliydi. Kuzeye doğru alış-veriş çok önemliydi ve Kapadokya tacirlerinin Mezopotamya şehirlerinde temsilcileri vardı; kervanları bu temsilcileri ziyaret ederlerdi, Kapadokya tacirleri ticaret işlerine para yatırırlardı, ticarî senetleri kullanırlardı ve faizle borç para alıp verirlerdi: kanunî faiz oranı % 20 idi. Sümer prensleri özel teşebbüsü korumuşlardır; Sargon da bu korumayı bunlara uyarak sürdürdü. Üretimi denetlemeyi de istedi. meslek okulları açtı ve Sümer'den kuralları ve teknikleri alıp benimsedi. Sargon, böylece ihtiyar Sümer ülkesine en geniş parlaklığı veren bir yabancı kral oldu ve bu istilâ Sümer'in ekonomik genişlemesini sağladı.

Firavunlar Suriye'ye saldırmaya henüz başlamışlardı ki Sargon'un torunu kendini «dünya kralı» olarak nitelendirdi ve bu devletlerin birliğini sağlamak için Tanrı tarafından görevlendirildiğini ileri sürdü. Hükümdarlığı din yardımıyla kurmak için harcanan bu çabada bir Mısır etkisi seziliyor. Mısır'dan, Byblos yoluyla Fırat kıyılarına gelen imparatorluk kavramı, Sargon'un, Sümer kavimlerinin ayaklanmalarını bastırmakta ve kendi yerlerini korumakta güçlük çeken halefleri için değerliydi.

Burada başka bir tehlike belirdi; kuzey-doğuda barbarların baskısı büyüyor, kaleler onları artık tutamaz oluyordu. Sargon'un mirasçılarının imparatorluğuna dayanan gücü küçülüp ufalanırken bir yandan da Dicle vadisine hâkim yamaçlardan göçebe kabileler iniyordu. Bu istilâ,

Âri kavimlerin pek kalabalık dalgasını Avrupa üzerine yayan hareketin en uç noktalarından biriydi.

Bu Ari kavimlerin doğu Avrupa ovaları üzerinde birlikleri, her zaman, pek gevşek, temelsiz ve cansız olmuştur. Her yıl, başka yaylaklarda yaşamak için, yer değiştirirlerdi. Dilleri, uzun yolculukların seyrine göre çeşitli diyeleklere ayrılırdı. Bakır işlemeciliği zanaati Avrupa'da yaygın hale gelince Âri topluluğu, belki maden arama peşinde, belki Asya dünyasından gelen uzak bir itme ile çözülüp dağıldı. Bu dağınıklık yüzyıllar boyunca sürdü. Bu silâhlı çobanların, yenip boyun eğdirdikleri yerleşik kavimler tarafından yavaş yavaş özümlenmeleri, devamlı bir savaşla değil gittikçe artan ölçüde bir erime yoluyla oldu. Çok savaşçı olan Âri'ler, kuşku yok, ulaştıkları bölgede kısa bir süre için hâkim sınıf oluyorlardı. Onlar bu yerlere, sanki buraların ilk sakinleri ortadan yok olmuşlar gibi, kendi isimlerini veriyorlardı. Aslında kaynaşma ve karışma o kadar tam oluyordu ki bu göçlerden her yanda yeni toplumlar fışkırıyordu; Ari kabileleri, gittikleri üç esas ona yönde, bozkırlarda edindikleri teşebbüs ruhunu uyandırıyorlar ve başka seferlerin yararına çabucak yeni topluluklar meydana getiriyorlardı.

Kuzey ormanlarında bu derin insan karmaşalarının torunları Germenler, Baltık kıyılarına varırlar ve yerleşmiş bulundukları İskandinavya'ya bakır satarlar. Baltık, onların temel üssü olur. Gene Âri asıllı olan Slavlar, Dinypr havzasından Tuna'ya kadar ilerlerler. Biraz daha batıda, Weser'in ötesinde Âri'ler ilkel kavimlerle birlikte Kelt kabilelerini meydana getirirler ki bunlar Orta Avrupa'yı, kelimenin tam anlamıyla, fırdolayı dolaşırlar.

Âri göç grupları Trakya yoluyla Küçük Asya'ya geçtiler. Burada yavaş ilerliyorlardı; çünkü Kapadokya'da, Mezopotamya sitelerinin denetimi altında, bakır ve kumaş ticareti için sağlam bir şekilde kurulmuş ve örgütlenmiş Sami tacirlerinin kolonileriyle karşılaştılar. Âri'ler, sık sık, etraflarını yakıp yıktıktan sonra ülkenin hâkim unsuruna

boyun eğerler ve sonra da eski halka yavaş yavaş hâkim olan bağımsız siteler kurarlar. Bu şehirlerin en önemlisi Hatuşaş olacak ve Hitit kabilelerini birleştirecektir.

Nihayet doğuda Don ve Kafkas yoluyla Ari'ler İran yaylasına sızdılar. Uzun süre Trans-Kafkasya'da kaldılar; oradan yerlilerin düşmanlıkları ve çekirgelerin istilâsı onları güneye doğru itti .Bunlar böylece dağınık Med ve Pers kabilelerini meydana getirdiler. Bu kabileler de başka ilkel insan topluluklarını önlerine katıp sürerken Sargon'u devam ettirenlerin İmparatorluğuna saldırdılar ve İran'ın dağlık sınır bölgelerinden geçerek Sümer ülkesinde yağmaya başladılar.

Sümer ülkesi korkunç bir çağ geçirdi; Tanrıları esir edildi, sulama kanalları terkedildi, tarlaları hasatsız kaldı. Ama gene de, bu felâkete rağmen, Sümer siteleri yaşama güçlerini yitirmediler .Bu saldırganlar da yağma için girdikleri uygarlığın itibarına boyun eğdiler ve onların bu zaferi Sümer'lerin Sami boyunduruğuna silkip atmalarına yardım etti; bu, Âri kabileleri özümlemiş olan Sümer Tanrılarının millî öcüydü. Yüz yıllık bir karışıklıktan sonra eski Lagaş sitesi, tapınaklarını ve kale duvarlarını yeniden yükseltiyordu.

Sami egemenliğinin ortadan kalkmasıyla Sümer gelenekleri eski parlaklığına yeniden kavuştu. M.Ö. 2100 yılında Lagaş'ın gerçekçi Kralı Gudea kendini ekonominin yeniden kurulmasına verdi. Tahıl ambarları, ticaret eşyası için boşaltma rıhtımları yaptırttı, koyun ağılları meydana getirdi. Refah belirtileri olan zeytinyağı ile yün, yeniden bollaştı. Hasat sonraları, büyük halk şenlikleriyle kutlanırdı; bu şenlikler boyunca, kral yedi gün süreyle krallık otoritesinden vaz geçerdi. Bir köleye taç giydirirler, ama şenliklerin sonunda onu kurban ederlerdi. Sosyal bağlar kaldırılır ve halk, kendisini efendilerinden kurtaran bu kutsal başıbozukluğa çılgınca verirdi kendini. Sümer karnavalı, zil, saz ve flût sesleri arasında ve bir içki âlemi çılgınlığı içinde, ne kadar aşırı ve mantıksız gibi

görünürse görünsün, insanlığın özgürlük ve eşitlik hayalini anlatırdı.

Sümer şehirleri birbiri ardından dirildiler ve üstünlük Ur'a geçti; Ur kralları Mezopotamya üzerinde Sümer imparatorluğunu yeniden kurdular ve Akdeniz'e doğru genişleme işini yeniden ele aldılar.

Bu arada Sümer orduları Suriye'de Mısır ordularıyla karşılaştılar. Onlar buraları savaş alanı haline getirmişlerdi çünkü Suriye, artık, Fenikelilerin ele geçirmiş bulundukları bir ticarî üsten ibaret değildi. O, kendi başına da zenginleşmişti ve başka Samî'ler, Kenanî'ler orada yerleşmişlerdi. Bunlar artık herhangi bir ilerleme unsuru da getirmiyorlardı ve bolluk içindeki vadilerdeki iyi şeyleri ve nimetleri toplamakla yetiniyorlardı. Onlar Mezopotamya'dan alfabeyi, bir de bağcılığı aldılar; nasıl ki elma ve armut ağaçları ve daha bir çok meyva ağaçları da Orta Asya'dan ve Trans-Kafkasya'dan gelmişti. Kafkasya'dan madenlerin işlenmesini öğrendiler. Mısır'lılar ve Fenikeliler onlara camcılığı öğretmişlerdi. Bu Sami'ler eski zamanlardaki göçebeliklerinden sadece dillerini, İbraniceyi, ve ibadeti kanlı olan dinlerini alıkoymuşlardı. Örneğin, yeni bir site kurulurken bir oğlan çocuğu ya da bir genç kız diri diri toprağa gömülürdü. Hahamları, domuz eti yememek gibi ağır gıda yasakları olan tarımsal dinin âyinlerini yaparlardı.

Tenasuh'a inanırlardı, dağların doruklarını ve suları kutsal sayarlardı ve fuhşu tanrı adına yürütür, yönetirlerdi; bu, tapınaklar için iyi bir gelir kaynağı teşkil ediyordu. Birbirine rakip siteler halinde örgütlenmiş olan Kenanî'ler bu zengin toprakları kendilerine mal etmişlerdi ve bu yordu Firavunlara karşı inatla savlunuyorlardı: kuleleri Mısırlıların savaşlarda kale duvarlarını yıkmak için kullandıkları koç başlarına ve kuşatma merdivenlerine dayanıyordu ve bu kalelerde oturanlar kuşatmaların getirdiği açlığa yiğitçe göğüs geriyorlardı.

Kenanî'ler Mezopotamya'nın yükselmesinden yararlandılar. Sümer tapınaklarının zenginliği kervanların faaliyetini durmadan arttırdı. Ulak servisi kıyıya doğru kralların sipariş emirlerini taşıyorlardı. Orada Arabistan'ın altını alınır, orada gittikçe çoğalan binalar, yollar ve kanallar yarılır. Bunlar, Fırat ile deniz arasındaki, ticaret yollarını candırırdı. Sümer toplumunun batıya doğru bu sürekli açılışı Kenan ülkesine gittikçe daha fazla önem kazandırıyordu. Tarihe, büyük devletler arasına arabölge olarak girmiş bulunan Suriye, onların macera giişimlerinin kazanç konusu olacaktır.

Şimdilik onun deniz pazarına hâkim olanlar. Giritlilerdi. Mısır'la ticaret onlara, uzun yaz ayları sırasında hava bozukluklarından uzak kalan bu doğu Akdeniz'de üstünlük sağlamıştı. Yüksek yapılı ve ince kürekli, gemileri denize dayanıklı idi. Girit, kendisini kıyılardan ayıran pek çok adanın ticarî merkeziydi. Sonraları, yakın çevreyi iyice tanıdıktan sonra, Giritliler batıya doğru yola çıktılar, İtalyanın uzak bölgelerini, Sicilya'yı, Po ağzına varıncaya kadar Adriyatik kıyılarını taradılar. İnsanlarla olan ilişkileri genişledi, arttı. Sicilya kayalıklarının korkunç kıyılarını aşarak Sardunya'ya, Baléar adalarına ve İber'lerin gümüşü işlediği maden ülkelerine ulaştılar. Bu cüretli maceralar, onlara, amber ve kalay sağladı; bu nesneler Bretagne yolu ile, Endülüs ile İngiltere arasında geniş bir pazar konusu idi.

Böylece Giritliler maden ticareti tekelini fiilen ellerinde bulunduruyorlardı. Bronz metalini işleme işi başladığı zaman, bu durumları onlara kesin bir üstünlük sağladı; Girit, bronz işini kendi elinde topladı. Aslında bakırı Kıbrıs'tan ve adalara her zaman pek çok Asyalı göçmen veren, Küçük Asya'dan alıyordu. Kalay da İspanya'dan, Cornuailles'dan ve Bohemya'dan gelirdi. Bronz işleme tekniği Hazar Denizi'nden Skandinavya'ya hızla yayılmış ve maden işleme zanaatları içinde her yerde üstünlüğü kazanmıştı. Giritliler bronz imalâtını yetkinleştirdiler,

dökümevleri ve atelyeler açtılar. Şehirler doğdu. Bunların en önemlisi, Knos merkez oldu.

Bronz pazarlarını elinde tutan, teknik niteliği ile ünlü, sıkı ticaret şebekelerinden meydana gelen bu garip deniz devleti, böylece, Mısır ile Mezopotamya arasında bir imparatorluk görünüşüne sahipti; komşularının büyümek için başvurmaları gereken kuvvet suistimalleri belirtileri de yoktu üstelik, Girit hegemonyasının ayırdedici unsuru, dehasının itibarlı etkisi idi. Doğudan bir tarım uygarlığı almıştı; bu uygarlık zengin, ama üzerinde gelişmiş olduğu topraklar gibi, ağırdı. Adasında beyaz taş bolluğu ve Akdeniz'de deniz yolculuğunun kolaylığı sayesinde Girit, bu uygarlıktan bir şehir ve deniz uygarlığı meydana getirmişti. Girit, biçim verilebilen kilini, kalıba dökmeyi ve bundan zarif heykelcikleri yapmayı bildiği gibi el sürdüğü her şeyi inceleştirmiş ve denizle ilişiği olmayanlara göre denizin mucizesi sayılarak, onlara âhenk vermişti.

Girit, artık, gemi yapmaktan başka birşey düşünmediği halde Mısır ve Mezopotamya'da krallıkların yürüttüğü politikanın sonuçları gelişiyordu. Rahiplere ve prenslere dayadıktan, bunları mala mülke boğduktan ve görevlerinin babadan oğula geçer olmasını sağladıktan sonra Krallık, kendi eliyle böylece kurduğu aristokrasinin kendisine karşı dikildiğini gördü. Mısır aristokrasisi ve rahipleri, artık, servetlerinin, krallığın gücü ve iktidarı karşısında bağımsız kaldığı güçlerdir. Rahipler hükümdardan vergi bağışlıkları ve her türlü dokunulmazlıklar elde etmişlerdi. Kimi tapınaklar yüz binden fazla **köle**'ye sahiptiler. Artık krallar için değil, rahipler için inşaat yapılıyordu. Rahiplerin, gittikçe sıkışılan ve sayıları artan aile bağları aristokrasiyle birleştiriyordu. Tapınağın derinliklerinde rahip, kendi yerine Tanrı'nın heykelini canlandıran, hareket ettiren ve konuşturan ipi çektiği zaman, iktidar hiyerarşisinde işgâl ettiği mevki onun bu kurnazlığını örtüp gizlemiyor mu? Böylece dindarların bağışları akıp geliyordu.

Ama rahipler ,yani tanrının buyruklarını dile getirenler, gittikçe daha fazla sungu istiyorlardı ve halkın kızgınlığı büyüyor, artıyordu. Aristokrasi, krallık iktidarına saldırıya başlayınca birden gevşeyip çözülen Mısır devleti, bir devrimin patlak verdiğini gördü. M.Ö. 2360 yılında vergiler ve baskılar altında ezilen halk, Tanrısal hukuka dayalı krallığa ve ayrılıklara karşı baş kaldırdı. Tapınaklar ve prenslerin konakları yağma edildi; toprak ve mülk tasarruf belgeleri yakıldı, büyük toprak sahipleri öldürüldü, kralların mezarları bozuldu, ileri gelen görevliler katledildi. Ayaklama bütün Nil vadisini sardığından soylular göçmek zorunda kaldılar. Menes'ten beri 1000 yılda Mısır'ı kurmuş bulunan eski krallık, fakir halkın darbeleri altında yenildi, çöktü, Halk, kanunların yapılmasına katılmak, yeryüzünde eşitliği kurmak istiyordu. Üstelik, hem siyasî hem de dinî haklar isteyerek, öte-dünyada da ölümsüzlüğü talep ediyordu. Halk, Eski İmparatorluğu yıkmayı başarmıştı, ama prensiplere hâkim olamamıştı. Prenslerin aralarında en akıllı, en kurnaz olanlar, kanun hâkimiyetini kendi yararları yönünde başlatmışlardı.

Mezopotamya'da da buna benzer karışıklıklar meydana geldi. Ne var ki Sümer ülkesinin çevresi düşmanlarla çevriliydi; krallık, aristokrasinin ve halkın arka arkaya saldırıyla sarsılıp çöktüğü zaman, bu düşüş, ardından bağımsız Sümer devletinin tam ve kesin yıkılışını getirdi. Ön Asya, Sâmi'lerle doluydu; Doğunun ve Batının barbarları baskılarını arttırmışlardı; Sümer'in içinde bulunduğu kargaşa memleketi bunlara teslim etti. Çeşitli Sâmi hükümdar soyları taht üzerinde hak iddia ve aralarında bu yüzden mücadele ediyorlardı. Sonunda, M.Ö. 2095 yılında Babil Kralı bu mücadeleyi kazandı. Sümer'in rolü sona ermişti; San'atı söndü. Sümer dili, sadece dinin yararlandığı, ölü bir dil haline geldi. Bu toplumun son ışıltısı, büsbütün yok olmadan önce, kendisine fetheden istilâcıları uygarlaştırmak oldu.

Bu Babil hükümdar soyunun kurucusu Hamurabi, Mezopotamya'yı ele geçirince, kendini «bütün dünyanın kralı» ilân etti. O zamana kadar ikinci derecede bir site olan Babil, bu güçlü kralın yönetimi altında, siyasî ve dinî merkez haline geldi. Vaktiyle Sümer şehirlerinin, kurmakta o kadar güçlük çektikleri birliği gerçekleştirdi. Baba Tanrı'nın tanrı soylu oğlu, Babil tanrısı Marduk krallığın otoritesinden hemen yararlandı ve Nippun'a tapma dininin yerini aldı. O, mezopotamya tanrılarının ilki olarak kalacaktır. Babil, Sümer'den kalan, kozmogoni (evren doğum) teorisi ve mitolojisi az zamanda Doğuya hâkim oldu. Bu din günahtan, kefaretten, ve insanları yoksunluklarından kurtaracak bir Tanrı'dan bahsediyordu. Bu din, Sümer'lerde zaten hayli yüksek olan ahlâk anlayışının ilerlemesine yardım etti. Bu dinin rahipleri geleceği, hayvanların barsaklarından okuyorlardı; onların sihir düzeni, yavaş yavaş, içinde doğal yararlar kavramının belirdiği bir Babil bilimi halinde teşekkül etti. Zaten Kral Hamurabi, de krallığın birliğini kanunlara saygı temeli üzerinde kurmak istiyordu. O, herşeyden önce, kanun yapıcı bir hükümdar oldu. Eski kanun metinlerini bir araya toplayıp tedvin etti ve bunda kazandığı başarıdan cesaretle şehirlerin, o güne kadar farklı kalmış olan, takvimlerini birleştirdi. Hammurabi Kanunu, elbette, toplumun sınıflara ayrılmış bulunduğunu doğruluyordu; Sâmi asıllı soylular ve rahipler büyük toprakların sahipleriydiler ve imtiyazlıydılar. Hür insanlar vergileri verir, askerlik yaparlardı, Site'de bir kurul seçerlerdi ve kimi zaman hükümdar bunlara toprak da verirdi. Nihayet köleler, bedelini ödeyerek kendilerini kölelikten kurtarabilirlerdi. Aile, bu üç sınıfın arkasında kalıp bireyin yararına kendini siliyordu; Hukuk bireylere yöneliyordu; cezalar, suç kurbanının sosyal değerine göre değişiyordu.

Babil Devletinin başkentinin göz kamaştırıcı parlaklığında, o devletin en güçlü Doğu devleti olduğu hemen görülüyordu. Babil kulelerle, hendeklerle ve iki savaş ara-

basının yan yana geçebileceği genişlikte kale duvarlarıyla çevriliydi. Mandalar ve kartal başlı aslan figürleriyle süslü şehir kapıları Fırat ırmağının her iki kıyısına açılıyordu. Istinat duvarları taştan, tunçtan yapılma saraylar inşa ediliyor, caddelerde bitişik düzende bir kaç katlı evler görülüyordu; bu evlerde değerli keresteden yapılmış, altın kakmalı ev eşyası, dokumalar ve ziynet eşyası çok oldu Asma bahçeler yapılmıştı ve bütün bu harikaların üstünde, bir tapınağın üzerinde sekiz katlı Babil kulesi yükseliyordu. Bu kuleye sarmal bir merdivenle çıkılırdı. En üstte bir rahibenin ibadet ettiği bir hücre vardı.

Bu toplum gittikçe daha fazla, bazirgân oldu; ekonomisi para ekonomisi haline geldi; gümüş çubuklar eski trampaları kolaylaştırıyordu. Babil ticareti Kopodokya'dan Mısır'a kadar, pazarları genişletti; bu pazarlara kendi ince ve dikkatli kuruluşunu, teşkilâtını kabul ettiriyordu. Böylece Babil bu kadar zenginlik ve bolluk içinde yüzerken Kuzeyde, başka Sâmilerin işgal ettiği Asur sitesinin ihtiraslarına göğüs germek durumunda kaldı. Sâmi göçleri hiç durmadan sürüp gidiyordu. Bu göçebe kabilelerden kimileri bu arada Mezopotamya'yı terkettiler: İbrahim adında zengin bir Bedevi onları su başlarındaki çayırlardan, Fırat boylarından, Suriye'yi geçerek götürdü yeni bir düzenin nihayet kurulabilmiş olduğu Nil'e ulaştırdı.

Teb prensleri, halk ayaklanmaları sırasında şunu anlamışlardı: Krallık, ayakta kalabilmek için, mutlak iktidar anlayışının yerine herkes tarafından anlaşılır ve herkese uygulanır, kanuna dayanan bir hukuk hâkimiyeti anlayışını koymak zorundaydı; tıpkı Babil'de olduğu gibi Kral'ın gücünü kanuna dayandırmak ve onu soylularla halk arasında hâkem yapmak gerekti. Bu siyaset Teb prenslerinin ülkenin birliğini yeniden kurmalarını, üç yüzyıllık keşmekeşe son vermelerini sağladı. Mısır toplumunu, M.Ö. 2000'den itibaren Teb hükümdar sülâlesinin kanuncu kralları örgütlediler.

Bu tartışma götürmez halk zaferinin özü, yurttaşlık haklarını da kapsayan dinî hakların tanınmasıydı. Ruhun ölümsüzlüğü inancı halk için de kabul ediliyordu. Böylece halk bir yandan ebedî cenneti kazanırken bir yandan da yer yüzündeki günlük hayat şartlarının düzelişini görüyordu. Sosyal hiyerarşide, kuşku yok, hiç bir şey değişmemişti ve köle, köle olarak kalıyordu. Ama emekçide kendi kişisel değeri belirmişti; bu da, bu rejimin bütün değerleri gibi, devlet hizmetine konmuştu. Insanlar devlete bağlanmakla ve devlete boyun eğmekle, bir hizmette eşitlik duygusu ediniyorlardı; bu duygu, herkese, yaptığı işlere göre vaadedilmiş olan, ruhun ölümsüzlüğü inancına katılıyordu. Fravunun dine dayalı istibdadı, yerini sembolü olduğu devletin gereksinmelerine bırakmıştı; hiyerarşi, idarî bir yön kazanmıştı. Saray hizmeti, soyluların bağımsızlık ruhunu zayıflatmış ve Teb'li kral soyu onların doğru yoldan çıkmalarını ve gevşekliklerini enerjik bir şekilde önler olmuştu.

Dinde yapılan bir reform, bu kurumları tamamladı: açık ibadet kabul oldu. Din-bilimde yapılan bir sentez Teb sülâlesinin Tanrısı Amon ile eski imparatorluğun güneş tanrısı Ra'ya tapma Teb'de Karnak ve Luksor tapınaklarında yerleşti; Teb Mısır'ın yeni siyasî başkenti ve dinî merkezi oldu.

Bu önemli sosyal ilerleme, ahlâkî bir ilerlemeyi içeriyordu; Mısır halkı insan haysiyetinin temel ilkelerini belirtmeyi başarmıştı.

Devlete hep birlikte, toptan bağlılık ve bireyin bilinci, üzerine kurulmuş bir toplum, kanunlara saygıyı daha kolayca elde edebilirdi. Bu kamu hayatı anlayışında firavunlar değerli otorite kaynakları buldular; bu kanunlar sisteminden başlıca yararlananlar, orta sınıflar, Mısır'ın yeniden atıldığı dış hareketlerde firavunların en iyi dayanakları oldular. Sürekli hale getirilen ordu, baharat ve altın ülkesine seferlere girişti; Yukarı Nil'de yerleşti ve oraları

tahkim etti. Askerî birlikleri tarafından korunan Mısır dış seferlerini ve alış - verişini Kenya'ya, Nigerya'ya ve öte yandan da Karadenize kadar genişletti.

Mısır, Girit ve Babil ile birlikte, kabaran barbar dalgasının muhakkak saldıracağı ilk üç büyük devlet arasında idi.

GİRİT ve BARBARLAR

Barbar âleminin nabzı, kuşku yok, Asya'nın Moğol kabilelerindeydi. Bu nabzın atışları ilkel toplulukların birinden ötekine geçerek ta uygar dünyanın sınırlarına kadar yansırdı.

Bu âlemin zorbalığına ilk uğrayan, Çin toplumu olmuştu. Hia hükümdar soyu, Asya'dan gelen akınlarla güneyden gelip Çin - Hindi'ni işgal eden Malezyalı korsanların meydana getirdiği çift tehlike arasında yükselmişti. Çin hükümdarları kendilerini «Göğün Oğlu» olarak nitelendirebilir ve onlar da bütün evrene hükmettiklerini iddia edebilirlerdi ,ama, onların imparatorluğu, alınlarına işaretler koyan ve yiyeceklerini pişirmeden yiyen bu gaddar barbarların birbirini izleyen saldırıları da beyler ve beylerin birbirlerine düşmanlıkları arasında emekle, sıkıntıyla yükseliyordu. Uygarlığın gelişdiği yerlerde gruplardan herbiri, fırsat bulunca, yok yere kendini dünyanın merkezi sayıyordu; aynı ortak tehlike, Orta Asya'dan Çin'e ve Avrupa'ya kadar yankılar yaparak yayılan insan çatışmaları, hepsini bunaltıyor ve bütün toplulukları tedirgin ediyordu.

Avrupa'da Âri halktan, aralarında vaktiyle var olan birliğin anılarını bile yitirerek, daha çok dağıldılar. Az kalabalık, nüfus yoğunluğu az olan tarımcı topluluklar, bereketli toprakların gücünü tüketir ve sonra, kendilerini soyan göçebeler tarafından sık sık uğrayarak, yer değiştirirlerdi. Şimdi Germenler Thuringe'de, Bavyera'da ve Bohemya'da Keltlerle çatışıyorlardı. Germenler Tuna yoluyla bronz tekniğini aldılar; Keltler bu tekniği Ren'e götürdü-

ler. Orada, altın cevheri zengin kumu yıkadılar ve mücevherat yaptılar. Savaşçıları süse düşkündü ve natüralist sanatlarının yapıtları olan helozon ve gamalı haç modelleri Hazar denizinden Atlantik'e kadar yayıldı.

Bu Kelt kabilelerinden kimileri daha o zamanlar Kuzey Denizi kıyılarını bırakarak İngiltere'ye ve İrlanda'ya geçip yerleşmişlerdi. Arkalarından başkaları da gittiler; Bunlar gövdeleri dövmelerle kaplı vahşi insanlardı. Sonra bir yeni Kelt dalgası Breton'ları adalarda püskürttü, Okyanusa doğru sürdü. Keltler gittikleri yerlerde kendilerinden önce orada bulunan Basklar, İberler, ve Ligureler gibi barışçıl onsan topluluklarıyla karıştılar; Bu topluluklar, İspanya'dan İrlanda'ya deniz seferleri yapmakta, böylece Atlantik uygarlıklarını İrlanda'ya yaymaktadırlar.

Balkanlardan bu hareket hızlanır ve Pelarglara çatar. Pelarglar yavaş yavaş tepelere çekilirler. Bu suretle Akhalar, ağır ağır. Yunanistan'a yaklaşırlar ve orada Macaristan'daki atelyelerde iyi işlenmiş bronz eşyayı yayarlar ve bir madenin işlenişini geliştirirler. Klan reisleri arasındaki düşmanlıklar Akhaların dağılmasına yol açar. Burada, suların akmasını kolaylaştıran üstü çift meyilli evler yaparlar. Elbiseleri ilikleyen madeni parçalar da burada yapılıp, çevreye yayılır.

*
* *

Önce Babil İmparatorluğu durdurulmuş bulunan, Ari'ler İran üzerinde, yeniden bölündüler. Pers'ler ve Med'ler, Babil'e korku salacak kadar teşkilâtlı olan yağmacı toplulukları Fırat vadisine sürerek yaylada yerleştiler. Daha ötelerde, Ari kabileler yollarına devam ederek İndüs'ü geçtiler.

Bu göç kolları her yanda muzaffer oluyordu; çünkü saldırdıkları insan toplulukları at'ı bilmiyorlardı; Âri'lerin atlıları ve savaş arabaları onlara düşmanları üzerinde öyle bir üstünlük sağlıyordu ki hızlı ve derinliğine baskıları en eski imparatorlukları yok ediveriyordu.

İlk kurbanları Mezopotamya oldu. Bu ülkenin sınırlarında hiç biri emin değildi ve Sâmilerin egemenliği birliği sağlamaktan uzaktı. M.Ö. 1925 yılında, hemen bütün Küçük Asya'yı fethetmiş bulunan Hitit'ler, Yukarı Fırat'a saldırdılar ve Babil'i ele geçirdiler. Bu darbe üzerine bütün siteler Sâmi hükümdar soyuna baş kaldırdı. Yine bağımsız krallar belirdi. Parçalanan imparatorluk, Hitit istilâsı son bulup sel geri çekildikten sonra dağlarını bırakıp Babil'i yıkıp harab eden ve orada bir hükümdar soyu meydana getiren Doğulu barbarlara kolayca yem oldu. Sâmiler, atalarının evvelce geldikleri yolları ters yöne gitmek üzere yeniden tuttular; kendileriyle birlikte birçok insan topluluklarını da sürüklediler. Az zaman da Mısır'a komşu topraklarda, atların iklime alıştırılmış olmasının, nakliye işlerinde ve savaşlarda kullanılmasının tehlikeli kıldığı gürültücü, hareketli bir kalabalık meydana çıktı.

Cüretli şefler, bu düzensiz insan sürülerini Teb imparatorluğuna saldırttılar. Bu, Hiksos'ların istilâsıdır. İstilâ Mısır'lılara dehşet saldı, ve firavunun ordusu ciddî bir savunmayla karşı koymadan, her taraf yanıp yıkıldı. M.Ö. 1788 yılında Mısır da, Babil gibi, çöktü, ezildi. Hiksos'ların savaş arabalarına karşı, Mısır'lıların yaya askerlerinin göğüslerinden başka siperleri yoktu.

Barbarlar, böylece, amansız bir askerî baskının ortalığa saldığı dehşet yoluyla Doğuya hakim oldular. Bu iş gelecek için bir facia olacaktı, eğer her musibet gibi, bunun da bir hayırlı tarafı olmasaydı.. Nitekim Hiksos istilâsı, «At»'ı getirmekle medeniyete bilmeden hizmet etmiştir. Atın kullanılması taşıt araçlarını dönüştürdü, hızlandırdı ve insan çalışmasının yükünü azaltarak üretimin verimini artırdı. Önemli olan bir nokta da, istilânın gelip denize dayanmasını ve orada kalmasıdır. Hiksoslar, gemileri olmadığı için, Girit ile diplomatik bağlar kurmakla ve bu ilişkilerde otoriter bir eda takınmakla yetindiler. Girit'in o anda bir dış çatışmaya giremiyecek durumda olması, da ayrı bir şans eseri oldu. Girit M.Ö. 1750 yılında şiddetli bir

yer sarsıntısı felâketine uğramış, ardından devrimci bir dönem gelmişti; bu dönem, başka bir hükümdar soyu, derebeylerin ayaklanmalarını ezip klanları birleştirinceye, şehirler arasındaki düşmanlıkları ve kargaşalıkları yatıştırıncaya kadar sürdü. Bundan sora Girit, yenilendi ve tekrar parladı barbarlar yalnız ona dokunamamış oldular.

Bu sülâlenin kurucusu olan Kral Minos, M.Ö. 1700 yılında, Knos'da, bir deniz konfederasyonuna hükmediyordu. Bu konfederasyon, esenliğini ve zenginliğini denize borçluydu. Ve denize öylesine hâkimdi ki Girit'te sitelerin tahkimi ihmal edilmişti. Ada, zorla ele geçirilemez görünüyordu. Bu güvenlik duygusu, ada halkına, kıyıları korsanlara karşı koruyan bir filonun himayesi altında açılıp gelişme imkânını verdi. İyi yönetilen Knoss Krallığı tacir ve armatör ailelerine dayanıyordu; toplum, daha o zamandan bireyciliğe doğru oluşmuş, klan ailenin içinde eriyip gözden kaybolmuştu.

Dokuz yıl için seçilen Minos'un yeniden seçilmesi mümkündü. Krallık yetkisinin sembolü çift balta ve zambaktı. Kralın denizle evlenmesini denize bir yüzük atarak kutlarlardı. Dinin büyük rahibi olarak, Kral, boğaya, Minotor'a tapma ayinini yönetirdi; bu Minotor, erkek döl tanrısıydı ve hayatın sembolü olan dişi Tanrıça'ya yardım ederdi. Ona, artık, evvelce kutsal ibadet günlerinde yapıldığı gibi, genç boğalar kurban edilmiyordu; şimdi, sadece, şarap içerek, koronun şarkıları ve âyin çıngıraklarının sesleri arasında Tanrı ile duygu ve düşünce birliğine varılıyordu.

Giritliler de ölülerin öldükten sonra yaşamakta devam ettiğine inanıyorlardı; ama onların kutsal şenliklerinin amacı,doğayı, ilkbaharın yeniden gelişini, bağ bozumunu ve ürünlerin toplanmasını ululamaktı. Tören alayları, mistik tanrısal bir işaret olan gamalı haç altında, adaklarla dolu tapınma yerine gelirdi. Tellerin zillerin, flütlerin ve boruların ritmine uyarak ilâhiler okunurdu. Giritlilerde mü-

zik ve dans tutkusu vardı. Törenleri bu tutkuyu çevreye yayıyordu.

Gerçekten, iki yüz yıl boyunca, donanmaları ticaretin, san'atın ve barışın hizmetindeydi. Bir zaman geldi ki, Akdenizde onların izlerini taşımayan bir ticaret merkezi kalmadı; Giritliler göz kamaştırıcı tanrı armağanı yeteneklerini cümertce saçtılar Filen hayatının henüz genç olması, onları sanata itti ve bu alanda usta oldular. Düşünüş alanındaki eserlere katkıları, yeni fikirlerin ortaya atılmasından çok, bir insanî denge içgüdüsü ve o güne kadar belirmiş olmayan bir biçim duygusu oldu. O ilkel vurup kırma zamanlarında Giritliler, sadece ustalık gösterilerine hayranlık duyarlardı. Açık havada, bir amfiteatrın sıraları üzerinde, gözde atletlerinin başarılarını alkışlarlardı. Yumruklar deri kayışlarla sarılı olarak yapılan yumruk dövüşünde, yani zamanın boksunda akrobatik hareketler esneklik, makbul tutulurdu. Bu müsabakalar danslarla sona ererdi; bu danslarda kuvvet, yerini, güzelliğe terkeder ve ritm yetenekleri göklere ulaşırdı. Bütün Girit oyunları içinde en yaygın olanı ve sevileni boğa güreşiydi. Bu, belki belki de Kappadokya'dan gelmişti; orada da yapılırdı. Bu yarışma aslında, boğanın kurban edilmesinden önce yapılmakta olsa gerektir. Sonraları, bir sirk numarası olmuş, boğayı öldürme kalkmış, yarış, şampiyonların çevikliğinden başka bir amaç taşımaz olmuştur. Giritliler bunu bir cesaret ve hareket gösterisi yapmışlardır.

Çok güzel çizgiler, Girit seramiklerine daha o zamanden ün kazandırmıştı. Onların san'at eserleri, kuşaklar boyunca, inanılmaz bir anlatım özgürlüğünü korumuş, sürdürmüştür. Girit san'atı, bir yandan stillerin oluşumunu hep gözönünde tutup izleyerek, öteyandan da kabul edilmiş gelenekselliğe o kadar iyi karşı koymuştur ki o taklit edilemez kendiliğindenliğini özgürlüğünü uzun süre korumuştur. Bu san'at, kral Minos'un yaptırdığı, duvarları peyzaj freskleriyle kaplı sarayda doruğuna vardı. Bu san'at colossal'ı hiç tanımadı. Ada boyutları içinde, aşırılığı olma-

yan, gerçekçi ve değişik bu san'at, çok ince ve seçkin bir nitelikteydi. Giritli zanaatkârın yaptığı herşey, mücevherat, ayaklı vazolar, çiniler, atelyelerin yapımında mükemmelleştiği silâhçılıktan kapı sürgülerine ve anahtarlara kadar madenî eşya bunu kanıtlar.

Dokumacılık, boya yapım zanaatıyla yarışıyordu, ve Giritlilerin tekniği hemen bir ekol haline gelmişti. Yabancılara lâl renginde kumaş boyamayı, bu alacalı ve işlemeli kumaş yapımını öğrettiler; aile içindeki ev imalâtı artık yetişmiyordu; Knoss'un krallığa ait atelyeleri vardı.

İyi döşenmiş ve iyi bakımlı caddelerde bu tacirler taştan bir kaç katlı, cepheleri mermer sıvalı, pencereleri cam yerine parşömen kaplı evler yaptırmışlardı; ev yapımı konfora doğru yönelmişti. İnşaat yokuşlarda, yamaçlarda yapıldığı ve konut yapımları teraslarda üs üste dizildiği için mimarlar hidrolik biliminde ustalaştılar satranç oynayan Giritliler, mükemmel mühendislerdi. Boruları pişmiş topraktan su yolları, kanalizasyonları, sağlık tesisleri, banyo yerleri sadece sarayın sahip olduğu ayrıcalıklar değildi, şehirciliğin önemli bir bölümüydü. Giritliler bahçelerde ve evlerde çiçek bulundurmayı severlerdi. Hiçbir zarifliği, efendiliği, şıklığı ihmal etmezlerdi. Kadınlar eteklik ve kollu mintanlar giyerlerdi; bunlar o kadar dekolte olurdu ki göğüsleri açıkta kalırdı; farbalalı, kimi zaman balenalarla tutturulmuş etekler, topuklu potinler giyerlerdi. Girit modaları, onlara, doğu şatafat ve gösterişinin yapmacıklarına zıt, güzel, şirinlik ve zarafet verirdi. Erkekler sakallarını keserler, bellerini aşırı derecede sıkarlar, deri ve köseleden yapılma çizme giyerler, yünden yapılma harmanilere bürünürler ve bileziklere, kolyelere, kadınlar gibi, bayılırlardı.

Girit tarzları, modaları işte bu inceliklerle ışığını Akdeniz'e yaydı. Bu insanlar zora baş vurmadan ülkeler fethediyorlar, sadece istidatlarını kullanarak, sadece tabiat tarih ve tıp bilgilerini çömlekçinin hızlı dönüşlü tezgâhından dokuma tezgâhına kadar tekniklerini kullanarak ege-

menlik kuruyorlardı. Tarım işçileri ve gemi tayfaları için gerekli olan emekçileri, Asya temin ederdi. Giritliler gittikçe artan sayıda yabancı eri askere alırlardı; bu, Girit'in sömürge birliklerini meydana getirirdi. Kralın muhafız birliği bile siyahlardan kuruluydu. Bütün etkilere sızmalara açık olan bu topluluk, istilâlarla atın adaya girmesine kadar, bu etkileri Mısır ve Mezopotarya'dan alırdı. Giritlilerin ticaret faaliyetleri o kadar genişledi ki, mübadelelerinin hesaplaşmasını hayvan başlarıyla yapmaktan kısa zamanda vazgeçmek zorunda kaldılar. Madenleri kullandılar ve alış-verişlerine esas olarak altını kabul ettiler. Bu sadeleştirme tasası, onları, heceleri anlatan, hecelere dayanan alfabelerini hafifletmeye götürdü. Belki, harfleri soldan sağa, papirüs üzerine saz kalemle ve mürekkeple yazılan alfabetik bir yazıyı bile öğretimin yaygın olduğu Giritliler tasarlamışlardı. Bu ilerleme dilin yaygınlaşmasını kolaylaştırdı ve Mısır ve Mezopotamya yazısı üzerinde öyle bir üstünlük teşkil etti ki Suriye tecirleri bundan yararlanmakta gecikmediler.

Giritlilerin alış - verişi en çok bunlardaydı. Mısır'da Hyksos'lar onların bütün işlerini yasaklamışlardı. Bunun üzerine Girit ticareti, Achéen'lerin yerleşmiş bulunduğu, kuzeye doğru genişledi. Aslında onlar, bütün Ari'ler gibi, ticaret deyince yalnız yağmayı anlıyorlardı. Ne var ki bu Achéen'ler güçlü bir uyma yetkisine sahiptiler. Giritlilerin üstünlüğüne hemen hayran kaldılar. Güney Yunanistan yüzyıl içinde onların uygarlığına katıldı.

Miken ve Tyrinthe gibi evleri dağınık fakir kasabalar yakınında yerleşmiş olan Achéen reisleri oralarda saraylar yükselttiler ve Girit'ten mimariar, dekoratörler çağırdılar; onlar da buraları ada zevki ile süslediler. Şehirlerin sayısı çoğalıyordu; korsaniara karşı korunmuş verimli vadilere egemen olmak için doruklardaki uygun yerleri seçiyorlardı. Gerçekten bu prensliklerin çabuk elde edilmiş refahlarını, akınlarını sürdüren göçebe kabilelerine karşı savunmak gerekiyordu. Peloponez tepelerinde

hayat, tehlikeli olmakta devam ediyordu. Achéen'ler kalın duvarların arkasına kapanmışlardı. Miken toplumu savaşçı, kavgacı kalmak zorundaydı ve Girit gibi, yüzyıllık bir barıştan yararlanamıyordu. Giritlilerin aşırı inceliğine, özenine ulaşmak için bütün teklikelere karşı korunmuş bir toplum gerekliydi. Miken'ler Knos'un doğrudan doğruya mirasçısıydılar, ama bu miras hiç de tüm değildi.

Miken'lerde san'atlar, kısa formüller halinde, donmuştur ve Achéen taklitleri kuru kalmıştır. Girit silâhlarını ve çömleklerini ithal etmeyi kesince seri yapıma başlandı. Gerçekten bu halk çekinmeden işe koyuldu ve bir yandan geleneklerini, gerdanında sakalını ve evlerinin siluetini muhafaza ederken bir yandan da Giritli işçilerin eserini özlemeyi bildi. Yunanlılar bilmedikleri bu teknoloji nin açınlanmasından bu kültürün yayıcıları halinde gelmelerine yetecek kadarını muhafaza ettiler. Miken uygarlığı kuzeye doğru açıldı, Korent'in deniz nakliyatı işlerini yapmaya çalıştığı boğazı aştı; sonra bağı ve zeytini olan Tesalya'ya kendi atelyelerinin ürünlerini yaydı.

Demek ki bu Yunanlılar herşeylerini Girit'e borçluydular. Daha da fazlası oldu. Sicilya'daki Chypre'in sömürge haline getirilmesi için arasız askerî birlik yokluğu çeken Girit, gemilerine ücretli asker olarak Achéen'leri yükledi; Achéen'ler kara Avrupa'sının çocuklarıydılar ve denizi henüz görüyorlardı. Bunları gemici yaptılar, adalara dağıttılar ve onların inatçı direnişine böylece yeni cesaret konuları ekklediler. Yunanlılar Giritli efendileri hesabına Küçük Asya kıyılarına da yanaşıyorlardı. Bu kıyıların sayısız girinti ve çıkıntıları arasında Giritliler ve Achéen'ler Ege iklimine yeniden kavuştular ve yarımadalar arasında, bir dizi vadi keşfettiler. Çayırlarla rolu bu vadiler, maden zenginlikleri dillere destan yüksek yaylalara doğru yükseliyordu. Mezopotamya'dan çıkma tüm mübadeleler çemberi, bu vadilere varıyor, bunlarla birlikte, Giritlilerin arayıp almakla iyi ettikleri bir düşünceler akımı da buralara ulaşıyordu. Kafkasya'da çıkan madenleri ticaretine

hâkim olan Truva şehrinin büyük pazarına kadar Asya'nın bu kıyıları üzerinde daimî pazarlar, iskeleler ve antrepolar açmışlardı. Yunanlıların girişken ve inatçı bu el işi gücü buralara gönderildiği zaman, ilişkiler o kadar uzun süreli olmuştu ki Milet gibi sitelerin gerçek şehirler haline geldikleri görülecektir.

Yunanlılar böylece o zamanlar Küçük Asya'yı, gittikçe daha fazla, Babil ile Batı arasında aracı bir bölge haline sokuyorlardı. Hititler, daha o zamanlar, komşularına çok haraç ödüyorlardı. Bu Ariler Avrupa'dan sadece kendi sosyal kurumlarını, bir de çok ün kazandıkları hayvan eğitimi zanaatını getirmişlerdi. Bir at yetiştiricileri ve usta madenî eşya zanaatkârları devleti meydana getirdiler. Hyksos'ların Mısır'ı yenmelerine imkân veren silâh donanımını onlar sağlamışlardı. Kralları mutlak bir hükümdar değildi; soylulardan bir kurulun katılmasıyla hükûmet ederdi. Bu soylular arasındaki düşmanlıklar, krallık ailesi arasındaki düşmanlık ve rekâbetleri daha da karıştırırdı. Böylece Hititler sürekli savaş halinde yaşarlardı. Bu savaşlar onları sık sık, Doğunun iddia ettiği imparatorluk birliği anlayışı karşısında, zor durumlara sokuyordu. Mezopotamya'dan yazıyı ve dinlerinin kimi unsurlarını (öğelerini) almışlardı. Ege dünyasının kalaslarını, Girit'in ağırlık ve uzunluk ölçülerini kullanırlar, ve kışın, büyük şenliklerle, yeni yıllarını kutlarlardı. Ekonomik özerklikten yoksun bulunan Hititler, Fırat ırmağına bir yaklaşma yolu olarak kaldılar; bu ırmak yoluyla onlar renkli tuğlalarını, şaraplarını ve tarım ürünlerini ihraç ederlerdi.

Güneye doğru, daha önce Sümer'i ve Mısır'ı çekmiş olan Suriye pazarlarını ele geçirmeyi düşündükleri zaman, Giritlilerin, Byblos çevresinde en iyi müşterisi oldukları ticaret yolunu izlemekten başka birşey yapmadılar. O zaman alış - veriş tam hacmini bulmuş. Mısırlılar gelecekleri ne yeniden inanmışlardı. Hyksos'la, boş yere, kan ve ateşle hükmetmişlerdi. Mısır ülkesi küçümsediği ve nefret ettiği bu istilâcıların boyunduruğunu sarstı. Yenik düş-

müş olanlar kendilerini topladılar. Mısırlıların bilincinde millî bağımsızlık aşkı, derinlerde yereşmişti; zafere ulaşmaması, olanaksızdı. Théb kralları, ülkelerini, yer yer kurtardılar.

Yüzyıl süren işgalden sonra son Hyksos'lar da M.Ö. 1580 yılında Suriye üzerine geri çekildi ve ortadan kalktılar. Nil vadisi kurtulmuştu; şimdi o, dönüşmüş ve olağanüstü Girit dehasıyla pırıl pırıl ışımış olarak yeniden bulduğu Akdeniz ekonomisine yeniden katılacak, onunla bütünleşecekti.

Girit, Ari istilâsından ancak kurtulduğu bu barbarlar dünyasında insan uygarlığını kurtarmakla kalmamıştı; Yunanlıları kendi kültürüne sokmakla beraber Avrupa'yı tarihte ilk olarak doğu toplumuna bağlamıştı; mucizelerinin yankılarını o kadar uzaklara yaymıştı ki bu yankılar İrlanda'ya ulaştı, İrlanda'yı, kafiye'yi ilk bulan ve harpin tellerinde zaferlerini, başarılarını dile getiren Kelt'ler (Celtes) açmışlardı.

MISIR'IN DEHASI

Mısır askerî birlikleri Hyksos'u kovalarken Ölü Denize kadar varmışlardı. Mısır, benzer kalkışmaları tamamen yoketmek için Filistin ve Suriye'nin işgalinin zorunlu olduğu sonucuna vardı. Hyksos dramı Asya'dan gelmişti; tekrarlanmasını önlemek için doğu, köleleştirelecekti.

Mısır ordusu, metodik bir şekilde, yeniden kuruldu. Yüzyıl önce noksan olan modern silâhları temin edilmişti. Atlı birlikleri, cenk arabaları birlikleri ve okçu birlikleri meydana getirilmiş, çok kuvvetli bir teçhizata sahip bir, ağır piyade kuvveti kurulmuştu; yeni savaş usulleri bunları vazgeçilmez kılıyordu; bronzdan yapılma masraflı zırh, askeri, yaralanamaz hale getirmişti. Kadrolar yenilendi ve subaylara toprak verildi. M.Ö. 1540 yılında Tutmes: I. sefere hazırdı..

Ari istilâları doğuyu parçalamıştı. Mezopotamya kölelik altında kalmıştı; Babil'in ise Asur kralı ve Filistin üzerinde sadece sözde kalan bir metbu'luk hakkı vardı. Çok zengin olan Kenanlılar (Canéens'ler) her zaman olduğu gibi bölünmüştüler. Fenikeliler kendilerini ticarete vermişlerdi. Mısırlıların tutkularına sadece Hititler bir karşı koyma aracı olabilirlerdi. Tutmes: I. Suriye'nin Sâmi prenslerinin güçbirliğini ezip her yanda kendi garnizonlarını kurduğu ve ordularını Fırat üzerine yönelttiği zaman bir Hitit elçi kurulunu kabul etmiş ve müzakerelere girişmişti.

Mısır, geniş bir sömürge politikasına girişti; Mezopotamya şehirleri ona vergi (haraç) öderlerdi. Firavun, ayaklanmaları bastırmıştı; önemli noktalarda kaleler inşa etti

ve baş kaldıran ulusların aristokrasilerinin işbirliğini sağlıyarak, mağlûp halkları felce uğrattı. III. Tutmes bu siyasette, seleflerinin kuvvet siyasetinde gösterdikleri kadar ustalık gösterdi: o kadar ki M.Ö. 1450 yılında II. Amenophis bütün doğunun bağlılığını kazanmış, saygısını toplamıştı. Debdebeli ve eli açık Mısır, himayesi altına giren ülkelerde egemenliğini kuruyordu. Mısır, askerî zaferleri sayesinde, uluslararası bir mübadele sistemine girmişti; tahıl ambarlarının zenginliği, ona, bu alanda üstünlüğü sağlamıştı. Mısır ticareti, artık, yabancılara kapılarını açabilirdi. Suriye'nin elinde olması, ona, yeni imparatorluğun kurucularının kendisinden beklediğini; doğu egemenliğini, vermiş bulunuyordu. Suriye'nin ürünleri de Nil'in yolunu tuttu. Oradaki birikime katkısı olmayan hiçbir ülke yoktu. Teb'ler masal misali bir hazine kurmuştu: Mısır'ın gururu, altınla dolu kasalarının sayısı ile ölçülebiliyordu. Firavun, kendisini, dünyayı yöneten Amon - Ra'nın oğlu ve yeryüzünün Tanrısı ilân etti; uzak devletlere, iktidar sorunlarını kendi adına düzenlemekle görevli denetçiler gönderirdi.

Hükümdarın yanısıra Amon-Ra dini de genişlemişti. Teb rahipleri zümresi hesaba sığmaz maddî mallar biriktirmişti ve bu zümrenin siyasî sorunlarda etkisi kesin ve nihaî idi. Tanrısal kehanetlerin sahibi onlar değil miydi? Tanrı'nın heykelinin, tapınağın sessizliği içinde bildirdiği, tarının emirleri değil miydi? Tapınakların çevresinde tahıl ambarları çoğaldı. Papazlar ilkel maddelerin ve işlenmiş ürünlerin ithalâtını ve ihracatını ellerinde bulunduruyorlardı; tarıma ve hayvancılığa egemendiler. Mısır'ın askerî çabalarını sürdürmesi onların çıkarınadır, çünkü Firavunun fethettiği yerleri elde tutmak, onların siyasî esnekliğine rağmen, zordur.

İşte bu yoğun ticaret faaliyeti döneminde Byblos tacirleri yavaş yazılan Mısır yazısını sadeleştirme yollarını aradılar; bu yazı, üstelik, dilin yayılmasına engel oluyordu. Mısır'ın kudretine karşın Babil dili uluslararası dil ola-

rak kalmıştı. Fenike tacirleri Nil'in hiyeroglifinden ve Giritlilerin düz, çizgi yazılarından yararlanarak bunları kendi dillerinin seslerini kaydetmeğe uyguladılar. Böylece muhasebe işlerini önemli ölçüde azaltan alfabetik bir yazıya ulaşmayı başardılar. Bu ilerleme Girit'in belirgin bir rol oynamış bulunduğu bir evrimin, oluşumun sonu olmuştu. Byblos'un Mısır'dan aldığı papirüsleri rulo haline getirirlerdi ve bunlar yeni yazıyla doldurulunca meydana gelen bu ilk kitaplar bu tacirlerin elindeki dağıtım gücünden yararlandılar; Fenike alfabesi Akdeniz'i çepeçevre dolanıyordu.

Byblos böyle bir rol oynayabildiyse, bu, Girit'in üstünlüğünün artık sona ermiş bulunmasındandı. Girit'in sömürgeciliğinin ulaştığı genişlik onu mahvolmaya mahkûm etmişti; Girit kendini korumak için gerekli olan sayıda askere sahip değildi. Maceraperestler her yanda Girit hizmetinde asker yazılıyorlardı ve Girit'li gemi donatanlar Miken toplumunun bitmez tükenmez kaynaklarına durmadan baş vururlardı. Akalar da mükemmel deniz adamları olduklarını göstermişlerdi; Miken kralları Mısır ve Suriye ile olan ilişkiler için Girit'le işbirliği yapmaktan vazgeçmeye başladılar. Girit'in itibarı gözle görülecek kadar yoğunluğunu yitirmişti. Nihayet günün birinde bu adada toprağı işlemek ya da gemilerde kürek çekmek için yerleşmiş bulunan Grek'ler, (Yunanlılar) Girit vesayetinden bezdiklerini, bıktıklarını ve baş kaldırabilecek kadar çok sayıda olduklarını gördüler; ayaklanmaları Girit'i sarstı.

Elli yıl süren çatışmalardan sonra son Aka ayaklanması dışardan, Mikenlerin sömürgesi haline geldi.

Yunanlılar, Girit'li tacirlerin kendilerine giriş kapısını açtıkları girişimleri, vakit kaybetmeden, kendi hesaplarına yeniden ele aldılar. Girit şehirleri boşaldı; halk toplu halde Asya'ya, Sicilya'ya, İtalya'ya göçtü. Girit'li köylüler dağlara sığındılar; adanın çöküşü hızlı oldu, çünkü bu Mikenleri ilgilendirmemişti. Onlar artık kendilerini zen-

ginleştirecek olan papazlardan başka hiç bir şey düşünmüyorlardı.

Bununla birlikte, Aka sömürgeciliği Girit'in büyüklüğünü meydana getirmiş olan ayırdedici niteliği hiç bulamadı. Uygarlığa daha pek yeni girmiş olan Yunanlılar, özellikle, kalelerini tahkim etmeyi bildiler. Denizci olmaktan çok korsan oldukları için, keşiflerden çok muharebe düşleri kurarlardı. Asya kıyılarını önce yağma ettiler, sonra oralarda yerleşip küçük devletler kurdular; bu küçük devletler Miken'in etrafını çeviren küçük devletlere benziyorlardı. Yunanlılar limanlara doğru inen kervanları soymağa hazırdılar. Yaptıkları akınlar yerli kabileleri arkadaki yüksek yaylalara sürüyordu. Kilikya'da savaştılar, Byblos'u tehdit ettiler. Aka korsanları her yana korku saldılar. Girit'le çok eskiden beri sürüp gelen ilişkileri onlardaki Ari şiddet isteğini yatıştırmaya yetmemişti; bu istek onları insanlarla barışçı alış - veriş yoluyla ilişkiler kurmak yerine kuvvet yoluyla ilişkiler kurmaya hazır buluyordu.

Kuzeyde Truva'nın üstünlüğü onlara korkunç Karadeniz yolunu kapalı tutuyordu. Truva Frigya köylüleri ile Hititler tarafından korunurdu. Akalar onlarla ilişkiler kurdular, onların hizmetinde ücretli askerler oldular; geleceğini duyuran kaçınılmaz çatışmada Yunanlılar da bulunacaktır. Mısır'ın hükmettiği Suriye pazarına göz dikmiş bulunan Hitit'ler kuvvetlerini toplamaktadırlar. Yaklaşmakta olan savaş, küçük Asya vadilerini aralarında paylaşmış olan beyliklerin (prensliklerin) yıkıntılarını süpürecek, temizleyecektir.

İran yaylasına ulaşmış bulunan Ari kabilelere gelince, bunlar, Mezopotamya'ya inemediler. Hindi - Kuş vadileri boyunca, soğuk kuzey yüzlerinden sakınarak, ve yolları üzerindeki herşeyi yakıp yıkarak yürüdüler; Hindistan'ın üzerine atıldılar. Orada önlerinde Pencab'ın alüvyonlarının meydana getirdiği geniş ovayı buldular. Dörtnala giden Ari atlıları Dravid'lere hemen boyun eğdirdi.

Başka yerlerde olduğu gibi Ari'ler burada da zaferlerini ata borçluydular. Ari'ler köleleştirdikleri yerli halkın efendisi ve sahibi olan bir aristokrasi haline geldiler; bir yandan da Sümer'lilerin bakırın işlenmesini soktukları İndus siteleri uygarlığı ile yakınlık kurmuşlardı. Bu tropikal bölgenin ağır ve bol yağmurlarına, ezici sıcaklarına alıştılar ve Pencab'ın iklimi onlardaki şiddet ruhunu değiştirdi. Bir de yerlilerle birleşip kaynaşmaları başka kaynaşmalardan daha derin oldu.

Doğuya doğru yarışları önce yavaşladı; sonra iyi çiftçiler haline geldiler. Klanın başkanlığı (beyliği, krallığı) babadan oğula geçerdi ve bu yönetim bir eskiler, ihtiyarlar kurulundan yardım grürdü; toprakların sahibi, klandı; ekonomi, sıkı sıkıya kapalık ev ekonomisi idi. Özel mülkiyetin konusu olan mallar sadece evcil hayvanlar, ziynet eşyası ve silâhlardı. Hayvancılık büyük zenginlikti; bir adam yüz inek değerindeydi. Kabileler arasında, savaş inekler için savaştı. Bambu kamışlı, saz damlı kulübelerden meydana gelen köylerin etrafını ağaç kazıklardan yapılmış sık parmaklıklar çeviriyordu. Savaş aşırılıklarının yerini avcılık almıştı. Ari'ler okları ve yaylarıyla aslanlara hücum ederler, evvelce İran yaylasında yaptıkları gibi, fileri tuzak kurup yakalarlar, zaferden sonra hep birlikte koro halinde marşlar söylerle ya da kendilerini çılgına çeviren, buğdaydan yapılma bir içki içip sarhoş olurlardı. Bu marşlar ve ilâhiler Rig - Veda'yı, yani tabiat Tanrılarının gazabını yatıştırmaya, onları kazanmaya yarayan sihirli formülleri meydana getirirdi. Kralın çevresini saran kültürlü adamlar bu ayin formüllerini ağızdan yayarlardı. Bunlar, Brahmanlardı; dünyadan öbür ucunda, Keltlere evren dinini öğreten Druid'lere benzer din adamlarıydı. Tropikal ormanın görüntüsü bu karmaşık dini coşturmakta gecikmedi; bu dinde doğa güçlerine pathéiste tapınış ile kendilerine İndus üzerindeki zaferi sağlamış olan klan Tanrısı **Indra**'ya duyulan saygı birbirine karışıyordu. Bu

tarımcı toplum, yavaş, yavaş, Ganj vadisine yayılıp oturdu. Hindistan, yalnızlığından çıkıyordu.

Ama Himalâya ile hep gayri meskûn olan Pamir Hindistan'ı, müstevli Ari'lerden çok daha fazla ilerlemiş olan başka bir dünyadan ayrı ve uzak tutuyordu. Çin, gene de, Hindistan'dan daha az refahlı, tabiat bakımından daha az verilmliydi. Çin'de hükümdar sülâleleri iklimin kuraklığı ya da korkunç Moğol saldırıları önünde, sık sık devrilirlerdi. Bu nankör toprakların halkı, özellikle Sarı Irmak çevresinde çoğalırken kral sülâlesi, şartlara göre, merkezini değiştirirdi. Çin köylüsü, hüküm süren sülâlenin egemen iktidar arması olan ejderha simgesi altında, otoritesini kabul ettirmeye çalıştığı feodal savaşlara rağmen, çalışma ve sabır gibi niteliklerini daha o zamandan isbat etmişti. Hükümdar sülâlesi, yönetimini belginliğe kavuşturmaya çalışıyor ve büyük toprak sahiplerinin ihtiraslarına karşı bir ağırlık çıkarmak için, zaman zaman köylüler arasında toprak dağıtımına girişiyordu. Egemen sınıfları tarafından işte böyle temsil edilen devlet, tabiat dini ile, etkin kuvvetlerle tamamen dolu olduğunu Çinlilerin çok iyi bildikleri bu tehlikeli tabiatla ilgilenmekle yükümlüydü. Inranın kaderi buna sıkı sıkıya bağlıydı; kurak bir yıl, ya da Sarı Irmağın taşması sosyal yapımı hiç bozmuyor muydu? Öyleyse onları uyararak korumak devletin işiydi. Halka gelince, atalarını saygıyla anıyor ve çoğu yoksul olan aile ocağının elindeki bütün imkânlarla onlara saygısını belirtiyordu.

Böyle olmakla birlikte, şehirler de kuruluyordu. Bu şehirerde, tekniği Sibirya'dan gelmiş bulunan bronz, işleniyordu, ipek dokunuyordu. Çömlekçilik, o sıralarda, Pasifiğin öteki kıyısında Amerika'nın kuzey doğusundan Tropiğin yüksek yaylalarına doğru inen kabilelerin bildiğine benzer bir zanaat düzeyindeydi. Bilginler tıp bilimini, yıldız falcılığını (müneccimliği) uygularlar, kaplumbağa kabuğu üzerine şiş-kalemlerle yazılar yazarlardı ve bunlar bilinmeyen şeylerden haber vermeye yarardı. Aslında

bütün bir halk, yarınını bilmeden yaşıyordu. Chang sülâlesi bu güvensizliği dağıtmaya yetmiyordu.

Demek ki Mısır M.Ö. 1370 yılında firavunların tahtına on iki yaşında bir çocuk geçtiği zaman, dünyanın en sağlam en dayanıklı imparatorluğudur. Mısır sarayı Yakın Doğu'nun diplomatik merkezidir ve etrafında ticaret ilişkilerinin bağlantıları en uzak ülkelere uzar gider. Thébes'de Afrika fili ve Avrupa ormanlarının ayısı teşhir edilmektedir. İnsan faaliyetinin gereği, uygarlık yönünün yolunu tutmuş görünen bu Nil vadisidir. Orada Luksor yapılarına başlanmıştır. Ev eşyası, giysiler, kuyumculuk bu zenginliğin belirtilerini taşır. Genç firavun Aménophis IV. de babası gibi, erkenden farkettiği çeşitli çıkarlar arasındaki bu güzel denge, tarihte savaş girişimlerinin arasındaki bir mütareke döneminden mi ibarettir? Yoksa firavunların da istediği gibi, ekonomik kuruluş yağma ve katliâm içgüdüsüne kesin olarak galip gelmiş, üstün çıkmış mıdır?

Kervanlar sık sık soyguna uğruyordu ve posta yolları tehlikeliydi, şüphesiz. Fakat Mısır'ın altının etkisi durmadan artıyordu ve krallık sülâlesi egemenliğini güçlendirmeye yarayacak din birliği yoluyla Mısır sömürgeciliğini takviye etmeyi haklı olarak düşünebiliyordu. Tek bir dinî inanç, boyun eğdirilmiş halkların dinlerini, ilerde kaynaştırmak amacıyla, bir araya toplayacaktı. Mısır bu birlikte doğu hükümdarlarını firavunun çevresinde toplamak için yeni bir bağlantı, o zamanların en güçlü bağını bulacaktı. Aynı zamanda bu siyasetin, Mısır krallarının iktidarı sunmaya hazır olmadıkları, Thébes rahiplerinin aşırı otoritesini zayıflatmak gibi bir üstün yanı da olacaktı. Yüzyıldan beri, hükümdar sülâlesinin girişimlerinden asıl yararlananlar Amon-Ra papazları olmuşlardı; artık onlara karşı direnme zamanı gelmişti. Aménophis: Thébes'i terketti, adını değiştirdi, Amon-Ra dinini reddetti ve bu dinin papaz teşkilâtına ait balları dinsel nitelikten çıkardı, dünyevîleştirdi. Amon-Ra dini, rahipler teşkilâtını baskı altı-

na aldı, güneşe adanmış yeni bir şehir kurdu ve El-Amarna'de yerleşti.

Firavun, güneşe, tanrı Atan'a, evren hayatının temel ilkesi olarak saygı göstermekle sadece kendi halkına değil, bütün insanlığa sahip çıkan bir din sistemi kurmuş oldu. Hem Sâmiler hem Ari'ler, Mısır krallığının aynı kardeşlik topluluğu içersinde itaat altına almak, köleleştirmek istediği bütün bu yabancılar, güneşi kutsal saymıyorlar mıydı? Okyanusya'dan ve İran'dan Almanya'ya ve İskandinavya'ya kadar Mısır dahil bütün halklar, yıldız kaymasının tanrıya giden yol olduğuna ve ebem kuşağının gökyüzü ile yeryüzü arasında bir merdiven olduğuna inanıyor değiller miydi? Güneş yuvarlağının kutsal sayılması ve ululanması o zamana kadar düşman olan bu insanları, toplulukları onun peygamberi olan Firavun'un etrafında toplayacak ve onlara onun şahsı etrafında kendi insanca birliklerini hissettirmeyecek miydi?

Bu olağanüstü din reformunun temelinde, Mısır siyasetinin tamamen çıkarlara dayanan dürtüleri vardı; ama gene de bir fikrî devrim yüceliğine ulaştı. Bu toplumların birliğinin sembolü olarak Tanrı'nın birliğini almakla, Mısır, tek tanrılık sonucuna varmış oluyordu; bir tek Tanrı, bütün canlıları yaratan Tanrı, ırk ayrımı gözetmeden kendilerini birbirlerinin kardeşi bilen insanları yarattı. İnsanlık, kendiliğinden, yaklaşıyor, kaynaşıyordu. Mısır'ın dehası, kendi sömürgeci istek ve özlemleri arasından, evrensel ruh kavramını bulup çıkarmıştı.

El-Amarna fikrî araştırmalarla dopdolu, ateşli ve yaman bir uygarlığın ocağı, merkezi haline geldi ve san'atın kendisi de gerçeğin hilesiz, düzensiz, heyecan verici bir anlatımını edindi. Aménophis : IV eylemlerini ülküsüne uydurmuştu; Devlet arasındaki bağları, bağlantıları çoğaltti evlilik yolu ile yeni ittifaklar sağları. Suriye'nin Sami beyleriyle, Babil ve Asur krallarıyla ilişkiler ve haberleşme, temasları kurdu ve sürdürdü; kendi din enternasyonalizmini, ümmetçiliği koruyucu gölgesi altında halkların barış,

içinde yaşayacakları bir sosyal gerçek haline getirmek için hiç bir şeyi ihmal etmedi.

Bu siyaset, başarısızlığa uğradı; **Mısır sömürgeciliğinin** kendisinin elindeki imkânlara ve bir de Thébes'li papazlar teşkilâtının direnmesinden daha büyük zorluklara çatmıştı. Amon-Ra papazları su katılmamış Mısır milliyetçiliği savunucuları kesildiler ve kendilerini mallarından, mülklerinden eden dine karşı baş kaldırdılar. Bunların manevralarına, entrikalarına karşı mücadele, devlet merkezinden hiç ayrılmayan, Aménophis'in bütün vaktini alıyordu; Firavuna karşı ayaklanan Suriye'deki kargaşalıklarla ilgilenmemek zorunda kaldı. Suriye'yi işgal etmeyi akıllarına koymuş bulunan Hititler bu karışıklıktan yararlanıp Suriye'yi ele geçirdiler. Asya'da Mısır'ın yerine kendileri geçtiler.

Aménophis: IV'ün yerine geçen damatları onun dikkate değer ama vakitsiz girişimi sonucu olarak, tam bir iç bunalım içinde, allak bullak olmuş ve Suriye ile Filistin'i yitirdiği için genişleme yolları tıkanmış bir devlet kalıtına kondular. Thébes papaz takımı, katkıda bulunduğu bu yıkım, bu felâket karşısında, başarı sevinci duymaktadır, övünmektedir: ayrıcalıklarına yeniden kavuşmuştur, Amon-Râ dini yeniden yerine oturmuştur. Firavun Thébes'e döner, Aton tapınakları yıkılır ve Mısır siyasî hayatı Thébes geleneğine geri döner.

Yalnız Asya'daki durumlar altüst olmuş tersine dönmüştür. M.Ö. 1350'de uluslararası siyasetin düğüm noktası Hitit imparatorluğudur. Bu imparatorluk Karadeniz'den Kudüs'e ve Ege Denizi'nden Fırat'a kadar uzanır: devlet merkezi Hattous büyümektedir. Hitit büyük kralı her tarafta garnizonlar, askerî birlikler bırakır; bunlar her yıl askerlik yaşı gelenlerden kralın ihtiyacı kadar asker toplayacaklardır. Mısır bu kez doğrudan doğruya tehdit altındadır.

Papazlar, M.Ö. 1320 yılında Firavun I. Seti'in güçlü kişiliğine çarpıp canları yandığından beri, krallığa boyun

eğmekten başka dertleri, yoktur; bu firavun teşkilâtçıdır ve usta bir komutandır, bir kaç muharebede Filistin'i yeniden Mısır himayesi altına sokmuştur.

Hititler, Nil İmparatorluğunu kesin bir yenilgiye uğratmak için bu kez onun karşısında Asya halklarından, Sâmi, Zenci ve Arilerden bir güç birliği meydana getirdiler. Bu ücretli askerlerin daimî kadrosunu Hitit subayları teşkil ediyordu. Bunlar iyi manevracı olmakla birlikte, askerleri, I. Seti'in karşısında savaşı yitirdiler. Ama M.Ö. 1285 yılında Asi Irmağı kıyılarında onun oğlu II Ramses'i tehlikeli duruma soktular.

Bu Kadeş savaşını Mısır'a sadece onun kişisel gayreti, çabası ve gözüpekliği, atılganlığı, haklı olarak kazandırdı; ama bu zafer kesin ve son değildi, çünkü savaş daha on altı yıl sürecekti Harp, II. Ramses kadar Hititlerin Kralı Hatousil'i de zayıf düşürdüğünden onları birbiri ile konuşmalara ve bir önceki yüzyılın uzlaşma ve iyi geçinme siyasetini yeniden ele almaya götürdü. Doğrusu bu karar ancak doğuda büyük bir tehlike belirdiği ve hem Hattous'u hem de Thébes'i tehdit ettiği ve kısa zamanda korkunç halel geldiği için kendini adeta zorla kabul ettirebilmişti.

M.Ö. 1280 yılında Asur Krallığının Akdeniz'e doğru baskısı daha belirgin bir hal almıştı. Asur'un boyunduruğu nu sarsmış bulunduğu Babil'in geleneksel çabalarını aynı Asur yeniden ele almıştı ve Mezopotamya'da yeni bir devlet yükselmişti. O da Suriye kıyılarındaki pazarlara saldıracaktı. Hemen ertesi yıl Kral Hattausil, II. Ramses barış unerisini yaptı. Herşeyden önce Asur'un yolunu kapamak gerekti.

Konuşmalar Filistin'i Mısır'a ve Suriye'yi Hititlere veren bir antlaşmayla sonuçlandı. Bu, aynı zamanda, bir ittifak antlaşmasıydı; iki hükümdar birbirilerine karşılıklı toprak bütünlüğü garantisi veriyorlar, asker kaçaklarını karşılıklı geri vermeyi ve suçlarını bağışlamayı düzene koyup, sonuca bağlıyorlar ve karşılıklı bir yardım akdedi-

yorlardı. Sonra Ramses: II. Hitit kralının kızlarından biriyle evlendi. Bu yakınlaşma verimli olabilirdi, çünkü Hitit uygarlığı, Girit ve Babil ile ilişkileri sonucu gelişmişti; kanunları doğunun en yumuşak kanunlarıydı: cezaların şahsiliğini benimsemiş, cismanî cezaları ve insanların kurban edilmesini kaldırmış, tazminat tarifelerini (miktarlarını) kurbanın toplum içindeki rütbesine göre tesbit etmişti. Mısır-Hitit antlaşması bu iki devleti bir araya getirmekle, bir yandan da Asur tehlikesine son verebilirse, bu düşüncelere tam bir şaşaa ve ün sağlamış olacaktı. Gerçekten bu antlaşma yirmi yıl süre ile barışı korudu fakat, Yunanlıların korktuğu olmadı, Akdeniz kıyıları dışında Hitit sınırlarını aşıp yayılamadı.

Mısır ise, tersine, bu antlaşmadan tam yararlandı. Altmış yedi yıl süren Ramses : II dönemi Mısır'ın itibar dönemi oldu. Bu firavun, kendi ululuğunu doğrulamak çabasıyla, enüstün derecede bir yapıcı oldu. Nil yakınlarında üç bin kişinin kırbaç altında zorla sürüklediği azman dikili taşlar yontturdu, revaklar, kumtaşı ve granitten yapılmış salonlar, şenliklerde renk renk şerit flamaların dalgalandığı dev galeriler ve direkler yükseltti. En ulu yapısını Karnak'ta kurdu. Birçok hükümdarın saltanat süresi zamanında inşa edilmiş bulunan bu tapınağa II. Ramses devasa boyutlar verdi. Akbabalar ve hamam böcekleri (scarabées) ile süslenmiş yirmi üç metre yükseklikteki mavi tavanları yüz kırk kolon taşıyordu; sayılmayacak kadar çok salon, göz kamaştırıcı parlaklıklarını, üç bin metre uzunluğundaki çevre duvarlarının ardında dışarıdan ayırıyorlardı. Taşın bu baş döndürücü ululanması, adeta tanrılaştırılması, sekiz milyon nüfusunun ve kusursuz yönetiminin gücüyle kendini Filistin'den Habeşistan'a kadar saydıran devletin imgesi oldu.

Tapınakların zenginliğine sarayların zenginliği cevap verir; ağaçtan ve tuğladan yapılmış, düz çatılı çok sayıda bina, buraları tam bir kral şehri haline getirirdi. Geniş pencereler bahçelere, teraslara, yüzme havuzları-

na, gölcüklere açılırdı. Ev eşyası durmadan zenginleşirdi. Mısır san'atı duvar kaplamaları, kilimler, işlemeler, ger gef işleri, tüller, porselenler, mineli sırlı işler, filigranlı cam lar, parlak madenden aynalar ve göz kamaştırıcı bir kuyumcuuk zanaâtı arasında çok yanlı, hayatın bütün yönlerine karşı karikatüre varıncaya kadar duyarlı, renk tutkusuna sahip, yeni biçimler yaratan olağanüstü bir üslupçu olarak tezahür eder. Ramses: II döneminde yönetici Mısır toplumu, sınıf ve ulus gururunun en yüksek kertesine ulaştığı, üstün özlü bir insanlık olarak belirdi.

Thébes papazları Aménophis : IV'ün bütün kalkışmalarını tamamen ortadan kaldırmamışlardı. Halkın evrensel bir Tanrı'ya duyduğu yakınlığın yararını kendilerine saklamak için onlar bu Tanrıya kendi ilâhlarını kattılar ve üç kişiliği olan tek Tanrı ilkesini, tek kudret sahibi Teslis ilkesini kabul ettiler. Amon-Râ gözle görülmez ve açıklanamazdı; dinin ayin ve törenlerinden çok, manevî değerlerine yakındı. Rahipler, Mısır'ın ünleri doğuda büyümüş bulunan bu bilgeleri, tanrı katında, dürüst bir insanın erdeminin, dürüst olmayanın hediye ve bağışlarından daha makbul olduğu öğretiyorlardı. İnsanların cennete gitmeye, yaptıkları işlerle lâyık olmalarını gerekli bulurlardı ve böylece insanın sorumluluğu üzerinde ısrarla durmakla insanın onurunu belginleştirirlerdi. Mumyalanmış ölü, mezarında, kendi şahsî eşyası ile ya da onların imgeleri arasında, güneşin gözden bayboldu̇ğu batının ötesinde ölümünü yaşardı. Eylemine göre ödül olarak verilen iki katlı ahiret, buydu. Kendi ölümsüz değerleri üzerinde bu derin düşünceler zekânın ilerlemesi için yolu serbest bırakıyordu. Dönme Firavun'un yaptığı reformlar, demek ki, tamamen başarısızlığa uğramış değildi. Yalnız, Mısırlıların felsefî soluğu, kısaydı. Herşeyden önce pratik zekâları olan, anatomi bilgileri, cerrahlıkları ve doktorlukları, dikkat çekici olan Mısırlıların matematikeri hep olumlu kaldı. Düşünüşleri hiçbir zaman sırf akla uyarak havalanmadı ve sırf aklın merakını gidermek için ileri atılmadı.

Öte yandan papazlar bu doktrinleri bir seçkinler zümresine alıkoyuyorlardı ve halka kendi sihirbazlıklarını saklıyorlardı. Halk ise penceresiz, kerpiç kulübelerinde sertleştirilmiş toprak zemin ve hasırlar üstünde yaşamakta ediyordu. Bu tatlı ve neş'eli, boş insanlara bağlanan ve sofu, rahiplerin vesayeti altında eğilip bükülerek yetiştirilmiş halk, din şenliklerinde ve firavunların zafer alaylarında çılgına döner; kastanyetler ve gitarlar başlarına gelenleri unutturur. Bununla birlikte değeri, gene de Nil' in sahiplerinin işlerinde çalıştırılan esirlerden fazla değildir .Bunlar, kimi zaman tuğlaları kalıba dökmekten ve taş ocaklarında ceza doldurmaktan yorulup bıkınca baş kaldırırlardı. Bu kızgınlık nöbetleri sadece baskıyı ve disiplini daha çok sıkıştırmaktan başka bir şeye yaramazdı. İnsanların eşitliği, ahrette gerçekleşecekti.

Bu güçsüz başkaldırma yenilgiye uğrayınca kaçmak gerekti. Mısırın fıkaraları nereye kaçabilirlerdi ki? Selâmeti ancak toptan göçte bulanlar, ancak göçebelerin çıkışını düşünebilirlerdi. Bu zamanlar doğru ümmetçi bir kışkırtıcının, Musa'nın, Suriye'den gelmiş olan İbranilere öğütlediği işte buydu. Evvelce İbrahim'le birlikte Mezopotamya'yı terketmiş bulunan bu İbranî kavimleri Pélus bölgesinde hayvanlarını otlatmak iznin almışlardı ama şimdi Ramses : II onları zor bir meslek olan yapı işlerinde çalıştırıyordu. Musa, eski savaşçı Lévi kabilesinin rahiplerindendi. Firavun'un zulmünden kurtulmak için kaçmayı vaaz ederken Jéhovah'ın otoritesi altında bir Bedeviler konfederasyonunu gerçekleştirdi. Bu Jéhovah, karısının mensup bulunduğu bir arap kabilesinin tanrısıydı. İntikamcı Bedeviler atalarına taparlardı ve Musa onları kışkırtarak Ramses'e karşı ayaklandırdı. Bu küçük kabile, çadırlarının altında yaşarlar, geleneklerini sürdürürler, koyunların kırpılmasını, yeni ayın ilk görünüşünü, bir de sürünün ilk yavruladığı kuzuları kurban ettikleri Paskalyayı kutlarlardı. Tanrılarının etrafını meleklerle, çölün kanatlı cinleri, perileri ile kuşatırlardı. Musa işte bu

kabileyi, koyunları ve keçileriyle birlikte, Mısır'dan dışarı sürükledi. İbraniler Sina yoluyla Filistin'e ulaşmak için kaçtılar. Tek ve kıskanç tanrı jéhovah İsrail oğullarını kendi seçkin halkı yapacaktı; önce onu kölelikten kurtardı.

Demek ki Mısır'ın üstünlüğü doğuya egemen olmaya yetmemişti. Kendini tüm güçlü sanan kibirli ihtiyar Ramses ölür ölmez, halklarına alt edilemez bağımsızlık iradesi önünde M.Ö. 1232 yılında bu üstünlük kırıldı, parçalandı.

DEMİRİN ZAFERLERİ

Doğu dünyası toplumların içinde fır döndüğü ve yıkılıp çöktüğü o çatışmalardan bir yenisini daha tanıyordu. Mısır'a karşı baş kaldırma, ilk, kenanlılarda başlamıştı ve Ramses: II'nin oğlu onları zorlukla durdurun egemenliği altında tuttu. Nihaî başarısını büyük bir zafer gibi kutladı; kaçıp Kudüs çevresinde yerleşmiş bulunan İbraniler, boyun eğmiş bu göçebe kabilelerin sayısını anarak zaferini ululadı. Ama bizzat Mısır'ın üstünde, Mısırlı tarihçilerin «deniz insanları» adını verdikleri ve çoğunlukla Achèens (Aka) olan kabileler bir bora gibi henüz patlamıştı. Bunlar saldırılarını bütün Akdeniz çevresine yayarlarken Afrika kıyılarına da çıkarma yapmışlardı ve Firavun onları sürüp çıkarmıştı Ama felâket çok ağır oldu. Mısır krallığı zayıfladı; Ramses'in eseri, tehlikeye girmişti.

Hitit imparatorluğunun durumu daha da ağırdı. Komşusu, Asur Devleti, Babil'i ve Ermenistan'ı ele geçirmişti. Van Gölü çevresindeki çapul akınlarının sayısını pek artırmıştı. Iki devlet rasındaki ilişkiler gergindi Hitit'ler ticarî misillemelere baş vurdular, ama başarı sağlayamadılar. Bu tehlikeye göğüs gerebilmek için kendini sadece bu işe verebilmek gerekliydi; oysa Küçük Asyadaki Aka beylikleri de ayni derecede ürküntü ve telâş vericiydi. Bunların çeteleri kıyılara akınlar yapıyor, yaylalara korku salıyor. kimi zaman Hitit ordularına asker yazılıyorlar, çoğu zaman d uygun stratejik noktaları işgal ediyorlardı oysa bu sıralarda Akalar Kilikya';daki deniz üslerini tahkim ediyorlardı.

Bu yandan da başka bir çatışma yeşeriyordu: el altından, sessiz bir düşmanlık, Yunanlıları Fenikelilerin

karşısına çıkarıyordu. Fenikeliler Girit'in denizcilik mirasına konmayı iyice tasarlamışlardı; Tyre (Tir) ve Sidon gemileri Afrika kıyılarında, Akalar oralara ulaşmadan çok önce, pazarlar kurmuşlardı ve oralara ulaşmadan çok önce berberî halkı ile ilişkiler kurmuşlar, alış - verişe girişmişlerdi. Ama onları hiç uygarlaştırmamışlardı; bu Sâmilerin balık avlaklarını ve ticaret yollarını himaye etmekten başka tasaları yoktu. Orada zaten, daha önceden, Mikenlere özgü üstünlükle Girit'in mirasını isteyen Yunanlılarla çatışmışlardı. Fenikeliler bu yarışmanın nereye varacağını hemen değerlendirmişlerdi.

Atrides sulâlesi, şimdi Nil'den Çanakkale boğazına kadar bütün ticarete egemen olan bağımsız Yunan prensliklerini birleştirmeyi başarmıştı. Küçük Asya'ya Yunan göçü öyle bir genişliğe ulaşmıştı ki bu göçmenlerin buğday ve ilkel madde ihtiyaçlarını gidermek, durmadan, köle alım - satımının gittikçe daha büyük önem kazandığı, yeni pazarların açılmasını gerektiriyordu. Akaların baskısı da etkili olabileceği her yerde kendini hissettiriyordu Atrides sülâlesine, doğu Akdeniz havzasında, Karadeniz'e açılmaktan başka yapacak şey kalmamıştı. Bu yüzden, Karadeniz'in giriş kapısını elinde bulunduran Truva'yı yenmesi gerekliydi.

Bu savaş, M.Ö. 1193'te başladı. Truva'ya karşı Yunan kabilelerinin saldırısını Mycénes Kralı Agamemnon yönetiyordu. Savaş sekiz yıl sürdü ve şehrin düşmesiyle sona erdi. Hititler onu kurtaramamışlardı, çünkü kendileri başka bir tehlikeyle savaşmak zorundaydılar.

«Deniz insanları», bu kez, Filistin ve Suriye'de bütün direnmeleri önlerine katmışlardı Birbirine hiç uymayan unsurları Girit'ten gelip Filistin'de yerleşen Filistinlileri, adalar halkını Kenanlı (Cananeens) ları birlikte sürüklemişlerdi; galiplerin topladığı bu halklar, galiplerle birlikte, Firavunun ordularını Nil üzerine geri püskürtmeyi başarmışlardı.

Bu, doğunun (orient) uğradığı istilâların en korkuncu

oldu. Hitit imparatorluğuna yayıldı ve onu çökertti; Mısır impartorluğunu yıkımına çok yaklaştırdı. Bu imparatorluk sınırlarını kurtarmayı başarabildiyse de yönetimine yerleşen ve çözülüp dağılmasını sağlayan yabancıların sızmasını önleyemedi. Bunun üzerine, bu gibi yenilgilerden muzaffer çıkmayı her zaman bilmiş olan, papazlar teşkilâtı (clérgé) bundan yararlanıp küçülmüş olan krallığı sözde varolan bir iktidar haline indirdi: Mısır, sadece tapınakların zenginliğinin ve dinî inançların hesaba katıldığı bir teokrasi haline geldi. Bu, gerilemenin, düşkünleşmenin başlangıcıydı.

Mezopotamya'da Babil'in Asur'a karşı sürdürdüğü savaşlar ülkenin gücünü tüketmişti. Aralıksız savaşların mahvettiği köylü, dehşet içinde yaşıyordu. Uygarlık, geçmiş zamanlarda kazanılmış şeylerin üzerinde kımıldamaz hale gelmişti; Babil henüz doğunun dinsel çekim merkezi olarak kalıyorsa da, Babil'in askerî feodalitesi kes mekeş içinde çırpınıp duruyordu. Asur askerî birlikleri batıya yaptıkları dehşetli bir saldırıda Fırat'ı aştılar, Suriye yollarını zorlayıp açtılar, Akdenize'e ulaştılar, orada kral, üstünde işlemeli elbisesi, kollarını suya soktu ve bir köpek balığını öldürdü. Bu delicesine girişimin ertesi günü yoktu; Babil, kendini yeniden topladı; ama Sümer geleneğine göre yapılan bu tören, Asur krallarının aklında bir saplantı (la hantise) olarak kaldı.

Doğu, yarım yüzyıl boyunca kargaşlık içinde, karanlıkta kaldı; oraya güvenlik verecek güçte hiçbir devlet (kudret) yok gibiydi. Görünüşte galip görünen Yunanlılar da tehlikedeydiler. Zaferin onlara teslim ettiği pazarları elbette elde bulunduruyorlardı. Tek başına demirin işlenmesi onlara çok büyük kaynaklar sağlamıştı. Hititler demir eşya sanayiini Kaz dağında, Kafkasya'da, Kapadokya'da geliştirmişlerdi ve demir cevheri deniz ticaretinin servetini yapan değerli maddeler arasında sayılıyordu. O zamana kadar demir sadece gökten, göktaşı içinde gelir diye bilinirdi ve o kadar az bulunurdu ki disk

atan atlet ödül olarak demirden yapılma diskini alır, kabul ederdi. Demir madenlerinin işletilmesi Mısır'a ve Akdeniz kıyılarına yabanî otları temizleyen aletler, silâh, saban demiri ve hatta mücevherat sağlamaya başladı. Bu işletilme, Yunanlıların, Fenikelileri çok tasalandıran ticarî durumlarını sağlamlaştıracaktı.

Akalılar işte tam bu durumda, Girit'in mahvolduğu yerde, tehlikeyi göze aldılar. Girişimlerinin başarısı onları, gittikçe artan sayılarda, Yunanistan'ın dışına akıttı. Dört bir yana dağılmaları, Fenikeliler için korkunçtu. Ama hele kendileri için daha da korkunçtu; çünkü bütün Akdeniz havzasına dağılmışlardı. Akalar Yunanistan'ı terkettikleri öiçüde, kuzeyden geien başka Ari kabileler onların yerlerini alıyordu. İllirya dağlarından, yavaş yavaş, güneyin zengin ovalarına sızıyorlardı. Bir çok klanlar birbirlerinin yerlerini alıyorlar, sonra Tesalya boyunca kayıyorlardı. Dışarıya göçün kendi halkını durmadan boşalttığı bir ülkede bu ilerleyiş tehlikeliydi ve Miken Yunanistan'ı yok olmak tehlikesi ile karşı karşıyaydı. Ari dalgası durmadan yükseliyordu; Epirde geciken Dor'lar sert savaşçılardı. Akaların da aslı aynıydı, ama Girit uygarlığı onları değişikliklere uğratmıştı ve şimdi onlar, haklı olarak, Dorları barbar sayıyorlardı; kendileri de altı yüz yıl önce Girit deniz kuvvetlerine asker yazıldıkları zaman öyleydiler.

Akalar doğuya yayılıp, zayıf düşmüşler, doğunun bolluğu ve sefahatı ile gevşemişler, genellikle yumuşamışlardı; direnmeden vazgeçtiler. Miken kaleleri direnme adacıkları olarak kalmıştı, ama savaşlar Dor'ların lehine dönmüştü. Aka hükümdar sülâleleri beyler arasındaki düşmanlıklarla birbirinden ayrılmışlardı. Truva savaşı bu çözülme içinde ulaşılmış bir zaferin doruğundan başka bir şey değildir. Şimdi artık Dor'lar, Akaları Yunanistan'ın kıyı vadilerinden sürüp çıkarmaktadırlar. Akalar büyük topluluklar halinde Küçük Asya'ya doğru kaçarlar. Dor'lar gerçi büyük bir saldırgan ruh taşımaktadırlar, fakat

asıl önemlisi, ellerinde yeni silâh, demirden yapılma büyük kılıçlar vardır.

Demir sanayii Avrupa'ya Hazar Denizi'nden Tuna ve Adriyatik kıyıları yoluyla girmiştir. Bu madenin Doğu Alplerinde bol miktarda bulunuşu bütün avadanlıkların demirden yapılmasına imkân verdi ve Orta Avrupa'ya anî bir üstünlük sağladı. Demir madeninin bolluğu, iklim değişikliklerine rağmen orada yaşamak için sıkışan insan toplulukları dalgalarında yumuşadıktan sonra yeniden rutubetli ve dondurucu oluyordu. Germenler su baskınına uğrayan köylerini bırakmışlardı. Bataklıklarının taşkınlarından kurtulmak için hep Celtes'lere (Keltlere) yaklaşıyorlardı; bu Keltler de yaşadıkları ormanlarından çok bol yağmurlar tarafından sürülp çıkarılmışlardı. Germenler Keltleri Ren'e doğru itiyorlardı; Got'ların yönetimindeki başka bir Germen kabileleri topluluğu da Skandinavya'yı terkediyordu.

Bu hareketler, daha önceki göçlerde olduğu gibi, Ari Avrupa'da genel bir sarsıntıya sebep oldu. Uzun göçmen kafileleri sürülerini önlerine katıyorlar, verimsiz tarımlarını üzüntü duymadan bırakıyorlardı. Ama bu defa demir san'atı bunların yürüyüşünü büsbütün korkunçlaştırıyordu.

Örneğin, Karpatlardan Ardenlere kadar dağılmış olan Keltlerin şimdi demirden yapılma baltaları da vardı; bu baltalar onlara ormana saldırmak imkânını veriyordu, çobandılar ama iyi de oduncuydular. Yollarını açtılar, yüksek vadilere ulaştılar, araba yapımcılığını iyileştirdiler Geçtikleri izler genişletilip üzerinde dört tekerlekli arabalarının yürüdüğü düzgün yollar haline getirildi. Silâh donatımları değişti; kısa bronz kılıçlarının yerini demirden yapılma, konik uçlu uzun demir kılıç aldı; bu kılıçları tahta kınlara sokarlardı. Kask taşırlardı ve eski ağaç kalkanlar yerine onları şimdi demirden yapılma yuvarlak kalkanlar koruyordu.

Böyle bir kavim kendisi kadar iyi donatılmış olmayan

insan topluluklarına saldırdığı zaman yenilmez olur. Zaferleri Avrupa'yı, içinde ırkların karma karışık olduğu patırdılı bir çalkantı içine attı; çatışmalar evvelce at tarafından çözümlenirdi, şimdi demirden yapılmış uzun kılıçla ayırdediliyordu.

Ari kabileler her yönde ilerlediler. Iber'lere boyun eğdirirler, ya da Güneye ittiler. İtalya'da Bologne'u kurduktan sonra Apenin dağlarını aştılar; Atlantik uygarlığında hiç payı olmamış bir vahşî kavmi itaat altına aldılar; Ombrie'de ve Toscana'da yerleştiler ve köyler kurdular. Dor reisleri Yunanistan'da Aka hükümdar sülâlelerinin yerlerini aldılar. Sadece kimi insan toplulukları adacıkları istilâdan kurtuldu ve galip fatihlerle antlaşmalar yapmayı başardı. Bu galip fatihler yolları üzerindeki herşeyi yakıp yıkıyorlardı. Bu, gerçekten, Ege dünyasının yok edilmesi, bir uygarlığın sonuydu. Demir'in saltanatı bir yıkımla, bir felâketle başlıyordu.

Yunanistan'daki mevkilerini terkeden Akalar Lesbos (Midilli) adası etrafındaki adalara geçtiler, sonra Küçük Asya'daki, yollarını Girit'in öğretmiş bulunduğu ülkelere vardılar. Şimdi artık Miken krallarının kurduğu ekonomik genişleme söz konusu değildi. Bu çıkış, yığın halinde bir yerleşmeydi; kaçışları bir kolonizasyon olmuştu; Yunanistan'ın bütün bölgelerinden bu harekete katılınıyordu.

Dalga dalga dışarı göçülürken Atik, kuraklık yüzünden pek çok mülteci kabul etti ve istilâcıların yolunun dışında kaldığı için de kurtulmuştu. Yunanistan'ın her yanında Dor'lar yeni, dediğini yaptıran ve kıyıcı bir aristokrasi haline geldikleri halde Atina kalesi, kayasının üstünde, bunların istilâsından kurtulmuştu. Pélasges'ten ve Girit'ten sonra bu yüksek burunda konmuş olan eski klanlardan biri, İyoniyen klanı ötekilere kendini zorla kabul ettirmişti. Atik köylerini de kapsayan bir tek grup halinde kurulan İyonyenler askerî kökenli bir krallık kurdular. Koruyucuları kır tanrıçası Athéna'ya taparlardı. Athéna, bir-

kaç yüzyıl önce Küçük Asya'dan Suriye'ye gelmiş bulunan, zeytin ağacının da koruyucusuydu. Atik'in kalesi, tapınağı, sarayı ve pazarı olan Miken uygarlığı sitesi etrafında Athéna'ya tapan bir devlet meydana getirdi. Ama toprağı fakirdi. Orada yoğun bir nüfus yaşayamazdı. Orada barınacak bir yer bulmuş olan mültecilerin uzun süre kalmamaları gerekiyordu. Dor'lardan kaçıp kurtulduktan sonra yeniden yurtlarını bırakıp çıkmaları gerekli olmuştu ve adadan adaya geçerek Asya'da Atik'in karşısındaki kıyılara ulaştılar. Böylece Millet çevresinde yeni bir Asya İyonya'ları oldu ki buranın iklimi göçmenlere bırakıp geldikleri İyonya'yı hatırlatıyordu. Dor istilâsı Yunanlıların doğu ile bağlantısını daha belirginleştirmiş, onları uygarlığın kaynaklarına doğru itmiş, ve herşey kaybolmuş gibi görünürken onların selâmetini sağlamıştı.

Muzaffer demir kılıç, harabeler yığar; zaferlerini ya da ilâhilerinin ululadığı Hindistan'a varır. Çarpışmalar, sarsıntılar halktan halka yansıyarak, ta, Mongol saldırılarının iz bıraktığı bu Orta Asya'dan sürülüp çıkarılmış bu Ainos'ların yerleştiği Japonya'ya kadar gider. Yeryüzünde şiddet, hüküm sürmektedir.

Bununla birlikte, geçirmeğe mahkûm göründüğü bunca serüvenle oluşup meydana gelen insan düşüncesi, bundan kurtulur; Yunanistanla Asya arasında deniz üzerinde, yeniden doğuşunun, rönesansının yolunu bulmuştur

AKDENİZ

Dor'ların istilâsı deniz rekâbetine son verdi ve Fenikelileri Akdeniz'in efendisi yaptı. Mısır'ın egemenliğinden, Hitit'in vesayetinden ve Yunan rekâbetinden kurtulan Fenikeliler denizin önlerinde serildiğini hiçbir engele rastlamadan gördüler. Evvelce Aka'larla komşu olmaları onları uzak seferlere mecbur ettiği gibi, bu kez de Akdeniz kendini onlara sunuyordu. Fenikeliler denizciliğe hiçbir teknik ilerleme getirmediler; güvertesi olmayan düz dipli, uzun kadırgaları savaş zamanları bir kaptan köprüsünden yönetilirdi. Her zaman kürekle hareket ederdi. Ama Ege halkının denizcilik bilgilerinden yararlanmayı bildiler; rüzgârların ve akıntıların bilinmesi dünyanın bu en güzel denizini, çok sayıda iskeleleriyle, yanaşılabilir ve uygun hale getirmişti.

Fenikeliler çıktıkları bu kıyılarda kamp kurarlar, yerlilere, kervanların getirdiği şarap, buğday, balmumu ve bal gibi Asya ürünleri satarlar, sonra geçerken yolları üstüne gelenleri toplayıp köle olarak alıp giderler başka seferlere çıkarlardı. Bu kamplar zamanla pazar haline geldi ve ticaret düzenlendi. Önemli şehirlerde onlara bir cadde, bir semt ayrılırdı. Onlar burada bir Astarté tapınağı yükseltirler, ticaret ayrıcalıkları elde ederler ve kimi kıyılarda deniz ticareti yapma tekelini alırlardı. Elli kürekli büyük gemilerini denize indirdikleri zaman, artık, kendilerinin Akdenizin kralları, Girit'in tek mirasçıları olduklarını söyleyebilmişlerdi.

Sitelerini iki kuşakta zenginleşmiş bulunan, gemi donatanlar (armatörler) yönetirdi. Bunların Tyr'de mey-

dana getirdikleri kurulun (konsey) kararlarına, kral, uymak zorundaydı. Adasında her türlü saldırıdan masun kalan Tyr, sömürgelerindeki tapınakların topladığı aşarı ve doğunun sağladığı ticarî malları yığmış, biriktirmişti. Şehir, mimarları ve işçileriyle ün salmıştı. Sadece erguvanî kumaşları, tek başına, bir servetti. Buna lüks eşya yapımı, Arabistan'ın altın alış-verişi ve köle ticareti ekleniyordu. Tekellere Tyr hükmederdi ve tacirlerinin korunmasını anavatanın uzaklara yolladığı yargıçlarla sağlardı. Fenikelilerin ticarî hırsı dillere destandı; Akdeniz dünyası onları sadece vahşî kâr hırslarıyla tanırdı. Öte dünya adaleti rüyasını hiç bilmezlerdi ve insan kurban etme alışkanlığını uzun zaman sürdürmüşlerdi; Moloch'a tapmanın gereği olarak küçük çocukları ateşe atarlardı. Fenike kültürü diye birşey yoktu; Tyr'in düşüncenin ilerlemesine katkısı olmamıştır.

Fenikeliler, ticaretlerinin ihtiyaçları bakımından, yazıyı basitleştirdiler. Fenikelilerden sonra, mücevherleri, putları, ve yapımını mükemmelleştirdikleri cam vazolarıyla birlikte alfabeleri de bulundu. Yazı, onların gözünde, bir zenginleşme aracından başka bir şey değildi. Bu yazının yayılması, onu, bir bilgi aracı haline getirdi; bu, aklın eserine istenmeden yapılan bir katkı oldu. Çünkü bu tacirler edindikleri tecrübeleri, izledikleri deniz yollarına varıncaya kadar, kıskançlıkla gizli tutarlardı. Afrika Berberilerini ve İspanya kıyılarını bilenler uzun zaman, sadece onlardı. İskeleden iskeleye giderek Breton adaları ile kalay ticareti yapılan Tarsis bölgesinde, Andaluzya'daki (Endülüsteki) gümüş madenlerine kadar vardılar. Cadix (Kadiz), Malaga, Tarragone'u ve geçtikleri yol üzerinde Utique'i kurdular; böylece kurşun, gümüş, kalay pazarlarının ve Fas ve Sudan kervanlarının güvenliğini sağladılar. Bu madenlerde İspanyolların çalışmasını yoğunlaştırdılar ve onları işletmelerinin kârından yoksun bırakarak bir tür kölelik düzeyine alçattılar. Ispanya'dan geri gelen gemilerin çıpaları bile gümüştendi.

Fenikelilerin deniz üstünlüğü, böylece, sınırsız görünüyordu. Ama gene de bir bölge, hem de asıl üslerine en yakın bir bölge, onlara yasaktı; Küçük Asya kıyılarında İyon kolonizasyonu öylesine gelişmişti ki oralarda Fenikeli bezirgana yer yoktu. M.Ö. 1045 yılında Yunanlılar Efes kasabasını kurmuşlardı ve kıyının girintili çıkıntılı olmasından yararlanarak limanların sayısını çoğaltmışlar, böylece içerdeki vadilere deniz üzerinde pazarlar vermişlerdi. İçerdeki topraklar zengindi. Oralarda, Yunanistan'daki tarımın aynını uyguluyorlardı. Yeni gelip yerli halkla kaynaşanlar kendi öz geçmişlerinin yaşayan pek çok izlerini bu halk arasında canlı buluyorlar, ve onlara herşey hemen tanıdık geliyordu. Bir berzah (kıstak) üzerine kurulmuş bulunan Millet sitesi emin koylara sahipti, bu koylar, gemilerle dolardı.

Demek Fenikeliler için İyon tacirleri, Miken dönemi Yunanlıları kadar korkunç rakiplerdi. Tyr tacirleri, ticaretini beslemek için kendi sanayiini yaratmış olan, Milet tacirleri ile çatıştılar. Kısa bir zaman içinde Fenikeliler, artık, deniz ticaret yollarının rakipsiz efendileri olmaktan çıkmışlardı .Kendilerini tehlikede hisseden Fenikeliler, ortaya birdenbire çıkan bu rekabetten tedirgin, ittifaklarını daha çok sıkmayı düşündüler. Tyr, bir yandan Yunanlıların Fenike kıyılarına sokulmalarını yasaklar ve önlerken aynı zamanda kendisine ticarî eşyayı getiren kervanların sık sık geçtiği Suriye çölü vahalarına ve ırmak geçitlerine hâkim olan ilkel topluluklarla ilişkilerini düzeltti. Fenikeliler Yunanlılara karşı seve seve doğuya dayanacaklardı, ve onlaın siyaseti burada elbirliği arayacaktı; bu, doğudaki keşmekeş nedeniyle asılsız ve aldatıcı olan bir işti. Sık sık meydana gelen savaşlar Cananéens'leri (Kenan oğullarını) ve Filistinleri birbiri üzerine atıyordu.

En çok yenilen İsrail kavmi, tepelerde otururdu. Musa'nın vadettiği ülke, hep ellerinden kaçardı. Cananéens'ler (Kenan oğulları) iyi silahlara sahiptiler. Filistinlilere gelince bu gürbüz çapkınları korsanlıkla geçindikleri kıyıdan

söküp atmayı İsrailliler hiçbir zaman başaramadılar Fenikeliler onların limanlarını ele geçirmek için sadece bir fırsat kolluyordu. Bu durum Tyr'i Israil kabilelerine yakınlaştırdı. Tyr, İsrail kabilelerinin Canaan'da (Kenan elinde) askerî zaferlerden çok hileyle ve evlenmeler yoluyla gerçekleştirdikleri ilerlemeleri hoş görüyordu. Sonunda İsrailliler, Cananéens'leri, onların dilini san'atlarını ve zanaatlarını yani uygarlıklarını tamamen benimsedikten sonra, yendiler. Yenenlerin gerçekten üstün çıktıkları biricik alan, din oldu; İsrail dini Canaan (Kenan) tanrılarını sürüp çıkardı: Baal ve Astarté Filistin'lere göçtüler.

Yahudi kabilelerindeki tek kollektif güç, inançlarıydı. Jehovah, Musa zamanından beri, kendini yakınlarına, kendi kavmine hasreden ve sadece zulümle, kıyıcılıkla yönetmek zorunda olan tanrı idi. Onun dini, yahudileri yöneten askerî aristokrasi arasındaki gerçek bağlantıydı. Toprakta özel mülkiyet, vatandaşlık niteliğini kazandırıyordu; toprak sahiplerinin etrafında kurulan gruplar anarşi içindeydiler; bu anarşi, yüzyıllarca süren Bedevi göçebeliğinin mirasıydı. Yahudi peygamberleri kendi tanrılarının gücünü, ancak o gücü bir despotik ,zorba güç olarak anlatmakla kabul ettirebiliyorlardı. Onlara göre insan, bir hiçtir; Tanrı, herşeydir. Din ve ırk konularındaki müsamahasız bağnazlık Israil'in ayırdedici niteliklerinin en çarpıcı bir özelliğiydi; bu özellik, o kadar kibirli olan Mısır'ın bile insancıl olmayı düşündüğü, doğu karakterinin tam zıddıydı. Yahudiler müsamahasız bağnazlığı bir hükümet sistemi halinde gösterdiler ve otoriteleri zayıf olduğu ölçüde bu konuda şiddetli davrandılar. Bu halkın, aslında hiç vatanı yoktu; mistik konularını ve dinî törenlerini, tufan hikâyesinden her ırktan insanın oturduğu topraklarına kadar, Babilden, Mısır'dan ve Kenan ilinden almıştı. Dört bir yandan tehlike altında bulunan ve dış savaşlardan çok iç ayrılıkların tehdidi altında olan Yahudiler sadece yahudi kabilelerini azar azar birleştiren din heyecanı ile ayakta duruyorlardı, Jehovah'ı dünyanın biricik yaratıcısı ol-

duğunu ve bütün insanların işlerini İsrail yararına tek başına yürüttüğünü iddia ediyorlar, tanrının konutunun Canaan (Kenan) manastırlarında bulunduğunu ve kendilerinin tanrının sevgili yaratığı olduğunu savunuyorlardı.

Nuhun Gemisi (her çeşit insanın bir arada oturduğu toprakları) Filistinlerin eline düşünce bu kez birliği sağlayan, kızgınlık oldu. Dindar ve sert bir savaşçı olan Saül, ayaklanmayı teşkilâtlandırdı. Onun çeteleri, ülkeyi Filistinlerden yavaş yavaş kurtardı ve bunların zaferleri ona Yahudiler arasında krallığı sağlamaya yarardı. Bu, İsrail kabilelerinin millet ölçüsündeki ilk ortak hareketiydi, ama Filistinlerin saldırgan bir geri dönüşünden sonra Canaan (Kenan eli) yeniden kargaşalık içinde kaldı. Kral Saül'ün kurtarıcı eserinden, M.Ö. 1010 yılında hiçbir şey kalmamıştı. Sonradan damadı olan müzisyenlerinden (mızıkacılarından) biri, Davud, Filistinlileri yenmeye girişti; işe hem Juda hem İsrail kabilelerini toplayan bir krallık kurmak için onların katılmasından yararlanmakla başladı. Krallığı altında bu birlik böylece yeniden sağlanınca, David, Filistinleri sürüp çıkardı, kutsal topraklara yeniden girdi, Kudüs'ü ele geçirdi ve kabilelerin bulundukları yerlerin ortasında olduğu için orasını merkez edindi. Fenikeli mimarlar ve zanaatkârlar oraya, saray ve bir de tapınak yaptılar.

Davud ordusunu düzene soktu ve sınırlarını genişletti. Dindar ve düzenbaz, büyük hatip, müzisyen ve şairdi; bir doğulu hükümdar olarak hüküm sürdü. Onun hükümdarlığını yahudiler pek beğendi.

Bu hükümdarlık, aslında, savaşlar, saray entrikaları ve kralın etrafında, o ölünce yerine geçmek için işlenen cinayetlerle doluydu. Kral Davud, kabileler ve papazlar (din adamları) arasındaki düşmanlıkların önüne geçemedi. M.Ö. 955'te öldüğü zaman oğlu Süleyman'a genişlemiş bir krallık bir de hem ününün hem de askerî zaferlerinin yayılmasına yardımı olan mezamirini bıraktı. Bu ülke, eski Doğu imparatorlukları yanında, önemsiz bir devletti;

Yahudiler, Filistin'de hiçbir zaman bir buçuk milyondan fazla olmayacaklardır ve Davud, küçük prens, büyük bir kral sayılabilmişse bu komşularının iyice zayıflamış olmalarındandır.

Mezopotamya'da keşmekeş sürüp gidiyor. Babil, Asur'un önünde çabalayıp duruyordu .Bunların arasındaki düello sona ermemişti. Parçalanmış olan Mısır'da, krallar ve papazlar (din adamları) iktidar için birbirleriyle çatışıyorlardı. Teb artık dinî başkent olmadığı için siyaset merkezi, deltaya doğru yer değiştirmişti. Nil vadisi, kendi feodalitesinin kurbanı olmuştu.

Kral Süleyman işte bu şartlara uygun olarak devletini, ticaret faaliyetine yöneltmeyi düşündü. Fenikeli tacirler onu desteklediler, İsrail ile yapacakları ittifak onların Kızıl Deniz ve Hindistan ile kuracakları ilişkileri de kapsamına alıyordu. Tyr tacirleri ile anlaşmaya varan Süleyman İsrail'lileri, Akdeniz ticareti ile bağlantılı olarak, doğu ticaretine teşvik etti.

Ama o, Fenikelilerin uzun süreli, dayanıklı herhangi bir ekonomik düzenin yaratıcısı olamayacaklarını biliyordu. Oysa İyonların kolonileri (yerleşme üniteleri) etkili olmuştu. Siteler kuran bu ırkı ardı arası kesilmeyen mübadeleler, ticaret canlandırıyordu; karışık bir çıkarlar şebekesi ve uygarlıkların birbiriyle verimli bir kaynaşması içinde güç birliklerini ihanetler izliyordu. Kıbrıs Adası bunların, Kıbrıslı şair Stasinos'un türkü söylediği şenliklerinde bir araya getirirdi. Küçük Asya kıyıları bu yarışmalardan (rekâbetlerden) yararlandı; Frigyalılar kıyılardaki pazarlara demir sağlamak için Ermenistan'a doğru ilerlediler. Frigyalılar, ünlü köylülerdi: kralları Gordias'ın bulduğu düğüm öküzlerin boyunduruğunu dört tekerlekli yük arabasının okuna sıkı sıkıya bağlayabiliyordu. Yunan (Grek) madenî eşya sanayiinin ihtiyaçları, onları Frigyalıları Ermenistan'ın yeraltı zenginlikleri ile ilgilenmeye ve gene buralara ve bunlara göz dikmiş olan Asur'un tehditlerine karşı kafa tutmaya sevketti. Burada, bir Trans-kafkasya devleti

ni. Urartu Devletini kurmuş bulundukları bu ülkede yerleşmiş bulunan gürcü kabileleri ile karşılaştılar. Bu devlet kralları Vani Asur'lulara ve soyguncu haydutlara meydan okuyan bir kale haline getirdiler; kendileri ise klanlar arasında haydutluk ve soygunculukla yaşamakta devam ettiler.

Bu durum Asya'nın kanunu olarak kaldı ve bu aralıksız yağmalar Asya'yı o kadar derinden sarstı ki halk ayaklanmalarına sebep oldu. Çin'de hemen «halkın ağzına gem vurmak, bir ırmağın yolunu tıkamak kadar tehlikelidir.» denecektir. Tcheou (Çe-U) hükümdar sülâlesini dinsel bir yüksek görevliler derecesine indirmiş bulunan Çin derebeyleri, insan topluluklarının bu tür taşkınlıklarından kurkuyorlardı. Çin halkı darlık ve sıkıntı yüzünden haydut çetelerine katılmak üzere o kadar sevdiği toprağından kopup sökülüyordu. Bunun üzerine derebeyleri bu köylülerin kaçtığı batıya doğru seferlere giriştiler; o köylüler ki sadece üremeleri ile biraz değer kazanan davar sayılıyorlardı; bekâr erkeklerin cesetleri yol üstünde bırakılır, sonra da bunları kurtlar yerdi. Tapınaklarda bronz çanlara vuran tahta takmalar, dengesini bulmaya çalışan bir toplumu boy geçip Karadeniz'e kadar varan büyük insan selleri, onu sarsıyordu; Karadeniz'de Milet'lilerin ve Efeslilerin yaptığı gemilere gittikçe daha fazla esir yükleniyordu.

Yunanlılar adalarında bronz ve demir eşya yapımını iyileştirip yetkinleştirmişlerdi. Onlar da, yazısı Batı'ya kadar ulaşan, bir alfabe meydana getirdiler. Onların deniz üzerinde yaptıkları akınlardan yeni bir düzen doğdu, Akdeniz onların ikinci vatanı olacaktır.

KELT İMPARATORLUĞUNDAN ASUR İMPARATORLUĞUNA

Şimdi bir Kelt İmparatorluğu, Karpatlar'dan Ren'e, Tuna'dan Massif Santrallara kadar Avrupa'ya hükmediyordu. Avusturya'da Halstatt'la demir, sonra da Loren'de ve Burgogne'de madenlerin çıkarılıp işletilmesi Keltlerle öylesine avadanlık ve donatım sağlamıştı ki bir bölgede yerleşir yerleşmez geniş ölçüde toprağı sürmeye başlıyorlar ve Avrupa ormanını bütün yönlerde doğrayıp açmaya girişiyorlardı.

Kelt'ler tarım çalışmalarının tadını almışlardı ve çok sert olmayan bir iklimin onları bir araya getirdiği vadilerde toprak gelişiyor, göneniyordu. Toprağı, öküzlerinin çektiği iki tekerlekli bir sabanla sürerler, toprağı ölçmeyi bilirler, ağaçtan yapılmış, üstü samanla örtülü evlerinin iç duvarlarını kille sıvar, taştan kuleler, büyük taş anıtlar ve kubbeli, tonozlu salonlar yaparlardı. Kelt kabiesi toprağa daima kollektif olarak sahiptir, fakat toprak mülkiyeti hep ferdileşme eğilimindedir ve tarıma yeni açılmış bir toprak parçası üzerinde malların mülkiyetinin ferdileşmesi imkânları eksik değildir: kabile reislerinin kimi üyelerinin kimi üyelere tahsis olunan has (dirlik) araz, kan davalarının doğurduğu facialar, ehli hayvanların üreme gücü, bütün bunlar ve kimi kişilerin servetini kollektif mülkiyet zararına büyüten daha birçok şartlar. Savaşçıların en zenginleri, askerî şefin etrafında meclis halinde toplanırlardı. Bu bağlantı, çok geniş olanlar üzerinde dağılmış bir toplumda, bu toplumun çok dağılmış unsurları arasında

çok güçlü bir düşünce birliği, Gol rahipliği (Druidisme) düşünce birliği olmasaydı çok gevşek olurdu.

Druid'ler, kendi üyelerini kendi seçerek alan bir tarikat meydana getirirler; bu tarikat, kan esasına dayanan birleşmelerde yaşamakta devam eden, ilkel totemizmden çıkmıştır. Hem din adamları, hem yargıç hem de bilgini Druid'ler vergi ve askerî hizmet yükümlülüklerinden bağışık tutulmuşlardı. Dinî kurban törenlerini yönetirler, adalet işlerinde mütalâa verirlerdi; Kelt dünyasının bütün bilgilerine sahiptiler ve zenginlerin genç çocuklarını eğitirlerdi. En uzak bölgelerden gelip dolmenlerin ve menhirlerin önünde kurullar halinde toparlanırlardı; bu dolmen ve hö yükleri, Keltlerin boyun eğdirdiği kabileler (boyar) de ken dilerinden önce ululardı. Onlar ölüm konusunda, hiç korkmadan konuşurlardı, çünkü ruhun ölmezliğine ve ruh göçüne, (Ölülerin ruhlarının canlılarda yaşamakta devam ettiğine — ç.n.) inanırlardı. Ahlâk değerleri duygusu onlarda vardı ve Druid'ler bunları sade bir tarzda formülleştirmişlerdi: «Tanrılara tapmak, aşağılık hiçbir şey yapmamak, yiğit ve gayretli olmak.» Onlar bireyin onuruna saygı gösterirlerdi ve insana duydukları saygı, kadına da uzanırdı. Kelt erkeği monogamdı ve karşılıklı anlaşmayla boşanmayı kabul ederdi.

Toprağın etkileri Kelt toplumuna öylesine girmişti ki (pénétrer), bu toplumun dini, tarımsaldı. Manastırlar, panayır alanlarıydı. Şenlikler at yarışlarıyla sona ererdi; Keltler bu yarışlara tutkuyla bağlıydılar. Başlıca zenginlikleri devingenliklerini (hareketliliklerini) koruyan, attı. Atı, her yerde iz bırakan ve oduncuların yol açmış bulunduğu her yere giren iki tekerlekli, tek beygirli hafif arabalarına koşarlardı. İşlenmemiş toprağı sürüp tarıma açma Kelt İmparatorluğunun her yanında ilerliyordu. Keltler, atak askerler oldukları kadar işlenmemiş toprakları işleyen iyi öncüler de olduklarını göstermek ister gibi, bu bilinmeyen kıta üzerinde, genişledikçe anları daha fazla kışkırtan bu Avrupa üzerinde her yöne ilerlediler.

Kuzey Avrupa, sisleri ve yağmurlarıyla, barınılmaz olarak kalmıştı. Keltler oralarda, Thuringe'de kendilerine karşı istihkâmlar yaptıkları, Germenlerle devamlı muharebe halindeydiler. Kimi zaman onları geri püskürtüyorlardı; ama Elbe ırmağını hiçbir zaman geçmiyorlardı. Germenler, bu zorlu temaslar onları Kelt uygarlığına yavaş yavaş alıştırdığı halde, gene de ilkel kaldılar. Keltler, Germenlerin arasında en fazla ilerlemiş olanlarla, Baltığın doğu kıyılarında amber ticareti ile uğraşan Cimbre'lar ve Tötonlarla alış-veriş yaptılar. Onlara monarşik hükûmeti, ata binmeyi öğreten ve onların sözlüklerini, kelime hazinelerini zenginleştiren, Keltler oldu. Druidler, buna karşılık, Skandinavya'dan gelmiş bulunan güneş dinini benimsediler ve güneşe saygılarını anlatan yuvarlak tapınaklar yaptılar.

En büyük fetihler özellikle batıda ve güneyde meydana geldi. Keltler Ligürleri durmadan geri ittiler ve Atlantik kıyılarında Akdeniz'in Britanya'ya doğru yükselen denizcileri ile ilişkiler kurdular. Batının bu kıyılarına hemen bağlandılar. Yolları boyunca siteler yükseldi. Sonra Apeninleri gördüler. Kabileler bütünüyle güneye geçtiler. Keltler yüzyıldan ötekine Akdeniz'e yaklaştılar; bu ilerleme onların uygarlığı gibi yavaş yavaş oldu: Önlerinde, keşfedilecek ve el altına alınacak Avrupa vardı; onu, ancak çok çalışma oturulabilir hale getirebilirdi. Oraya sağlamca ayak basmaları gerekliydi. Ne var ki bu toprak nankör değildir ve onun insanları, kuşaklar sonra, Avrupa'yı, çok büyük bir insan hazinesi haline getirdi.

Bu çok büyük **ortak kaynaklar yanında,** kral Süleyman'ın Yahudiler içinde harcadığı çabalar elindeki imkânlarla orantı dışında kalır. O, İsrail'in durumunu güçlendirmeyi bildi; Hindistan ile Fenikeliler arasında aracılıkla zenginleşti, Tyr (Sur) zeytinyağı ve buğday ihtiyaçlarını giderdi ve at hırsızlığını yasaklayarak bir süvari kuvveti kurduktan sonra ticareti düzene koydu. İtibarını artırmak için, bolluk ve sefahatla göz boyamağa çalıştı.

Ama İsrail, Akdeniz ticaretine gerçekten katılabilmek için gerekli insanlara ve ekonomik imkânlara sahip değildi. Kral Süleyman, kendi genç devletinin yüklediği yükümlülükleri çoğaltmak zorunda kaldı. Vergileri ve angaryaları artırdı. Zenginler köylüleri ezdiler; topraklarını ellerinden almak için onları borçlandırdılar ve yıktılar. Küçük mülkiyet azaldı. Güzel san'atlara duyduğu sevgi halkına pahalıya mal olan Süleyman, başkaldırma hareketlerini kırıp ezmek zorunda kaldı. M.Ö. 935 yılında öldüğü zaman kabileler arasındaki zıtlıklar, düşmanlıklar halkın kızgınlığını kendine mal eder ve İsrail krallığı, çöker. Bu krallık altmış yıl sürmüş, yahudiler içindeki keşmekeş fırtınaları arasında ulusal birliğin biricik ışığı olmuştu. Yorgun ve bitkin İsrail kabileleri siyası bir eser meydana getirmeğe ve yeniden bir Yahudi Devleti yaratmağa muktedir olmadıklarını gösterdiler. İç entrikalar kargaşalığı ve patırtıları içinde Asur tehlikesinin baskın saldırısına uğradılar. Yalvarıp yakarmak, ya da fesat kurup bu belâdan kurtulmak için vakit çok geçti.

Asur kralları Babil'in üstesinden gelmişlerdi. Merkezleri Ninova'ya bütün Fırat vadisinden armağanlar geliyordu .Asur burada artık havasızlıktan bunalıyordu. Suriye pazarlarını ele geçirmek için savaş ve ittifaklarla yürütülen mücadele yeniden başlamıştı. Asur hükümdarları komşu halkları yendiler, güçbirliklerini parçaladılar, kendilerine düşman köyleri yakıp yıktılar. Bunlardan biri M.Ö. 877 yılında, zaferini sembolize eden geleneksel hareketi tekrarladı; silâhlarını Oronte güneyindeki Akdeniz'in sularına daldırıp ıslattı. İsrail, ve Sayda kabileleri kralın maiyetine katılmak için üşüştüler. Bunun ardından Şahmanazar III, savaşı Şam'dan Van Gölü'ne aktardı ve Medlere saldırdı; bu Ari klanlar, İran'da o kadar geri kalmışlardı ki arabalarının tekerleklerini henüz ağaç kütüklerini yontarak yapıyorlardı. Medler de paylarına düşen haracı ödediler ve Asur kralına, giydirilmiş güzel köpeklerini (leurs beoux

chiena dresse) gönderdiler. Savaş Asurluların millî gelir kaynağı olmuştu.

Bu altüst olmuş karmakarışık doğu ile, doğulu yeni müstebidin ihtiraslarını sınırlandırmaya gireşemiyecek kadar zayıf, küçük küçük devletlerin kurulduğu Akdeniz dünyası arasındaki bağlantıyı, sadece savaş sürdürüyordu. Bu küçük Akdeniz devletlerinin ilerlemelerini, üstelik, Yunanistan'daki devamlı bir düşmanlık yavaşlatmıştı: Dor'lar Yunanistan'ı köy köy ele geçirmişlerdi ve orada, Akatların direncine göre az ya da çok kuvvetli askerî topluluklar meydana getirmişlerdi. Dor'lara göre yönetmek, köleleştirmeye indirgenirdi.

Isparta'da üç Dor kabilesi yerlileri siteden sürüp çıkarırken ve sadece Dor'ların alınabildiği, iki kralın, yirmi sekiz üyeli bir senatonun ve bütün Ispartalıların katıldığı, ayda bir toplanan bir genel kurulun yetkisi altında, bir askerî karargâh örneğine uygun bir toplum kurarken bütün insan güçlerini birleştirmekte başarıya ulaştılar.

Kendilerini, soydan, savaş ve kendini koruyup sürdürmeye adamış olan bu Dor seçkinleri başka bütün işlerden vazgeçmişti; üretim işini de köleliğe indirgedikleri savaş yeniklerine yıkmışlardı; bunlara Hilotes derlerdi. Bunlar hep zalim bir baskı korkusu altında yaşıyorlardı. Bu düzene ait yasaları bir kralın amcası olan Lycurgue (Likürk) derlemişti. Girit yasalarından esinlenen Lycurgue, o yasaların sertliği ve kesinliği içinde Isparta askerî aristokrasisinin ilkelerini saptamıştı. Ispartalılar sayıca çoğalınca Dor istilâlalarına yeniden başladılar; yerleşmiş halk onların önünden kaçıyor, başka yerlere göçüyordu. İtişleri kuzeye doğru daha az güçlüydü. Isparta militarizmi gürlükten yoksundu; Tesalya ve Beotie (Thébes) krallığı bu tehdide boyun eğmediler. Beotie'ye gelmiş Asya'lı bir Yunanlının oğlu olan şair Hesiod'da insanların ayrıcalığı olan adalet üzerinde düşünebiliyor, köylü emekçilerin sabrını ululayabiliyor ve kuvvetini bir töreli kurula boyun eğmesini istiyordu.

Savaşın sosyal düzende de sonuçları oldu. Dor akını önünde mutlak krallık, Miken toplumunu kurtarmaya gücü yetmediği için, yıkıldı. Bunun üzerine soylu ailelerin toprakları ele geçirip kendilerine mal ettikleri, site hukukunu kendi çıkarlarına yonttukları, ve şehrin yüksek görevlerini kendilerine göre düzenledikleri görülür. Bunların ac gözlülüğünün acısını her yanda köylüler çekiyordu: Attik'te bu büyük ailelerin, bütün ürünün altıda birini veren, malikânelerini onlar ekip biçiyorlardı. Evrim, Atina'da, M.Ö. 620 yılına doğru hızlandı. Büyük toprak sahipleri, krallığı dinî görevlere indirgedikten sonra aralarından kaydı hayat şartıyla seçilen bir arkont'u katarak sayısını iki misline çıkardılar. Akropol'deki eski Miken kral sarayı krallık devrinden sonra yaşamadı; artık soylu ailelerin konutlarını muhafaza ettikleri ve hükûmetlerini tesbit ettikleri kutsal bir yer oldu. Akropol'un eteklerinde bir zanaatkârlar şehri doğup gelişti; Çömlekçiler mahallesinde (kesiminde) geometrik şekillerle güzel seramikler yapılırdı ve bu mahalle Yunanlı ve Asyalı tacirlerin sık sık uğradıkları, çalışkan bir şehir haline gelmişti.

Bu sosyal evrimin de, karşılık olarak, başka etkileri oldu. Aristokratik düzen, partiler arasındaki mücadeleyi canlandırmıştı. İç çatışmalarda yenik düşenlerin yurt dışına, yadellere gitmekten başka çareleri yoktu; aileye ait toprağın en büyük evlâda geçmesi kuralı sonraki çocukları topraktan sürüp çıkardığı için Yunanlılarda çok canlı olan gezme sevgisinin zaten hızlandırdığı dışarı göç, bir de bu nedenlerle yoğunluk kazandı.

Küçük Asya'daki yunan şehirleri, bu nedenle, girişken insan ikmali elde etmekte devam ettiler. Bu, hızla, büyük merkezler meydana getirdi. Bu sıralarda Dor'lar Asya'daki komşuları Milet, Efes, Phocée (Foça) ve daha birçokları meydana gelme halindelerken, kıt'a Yunanistan'ına boyun eğmemek için muharebeler veriyordu; bu çalışkan siteler atelyelerini Mermer Adalarına, Naksos ve Faros'a, demir cevheri bakımından zengin Siklad Adalarının ma-

denî eşya sanayii merkezlerine, Sisam ve Girit'e yayıyorlardı; yakın Doğu'yu bronzları ve alçak kabartmaları ile şenlendiriyorlar, Izmir'de Homer destanının ululadığı girişkenlik, serüven ve kahramanlık ruhunu herşeye aktarıyorlardı. Böylece onların destanı Yunanlıların yüreğinde derhal değer kazandı. Aynı yaşama zorunluğunun elinde bulunan bu siteler arasında bir fikir dayanışması meydana geldi; dilin ilerlemesi bu dayanışmanın nüfuz bölgelerini belli ediyordu. Küçük Asya kıyıları birbirinden farklı çeşitli dil kollarından tek çeşitli, bağdaşık bir dilin kurulduğu yanar, ateşli ocaktı.

Asya Yunanlıları, Girit gibi, savaşın yerine insanlar arasında değişim bağlarını ve uygarlığın çekiciliğini koymuşlardı. Girit doğu Akdeniz havzasını artık o kadar iyi elinde bulunduruyordu ki Fenikeliler, sırrını bir türlü çözemedikleri kuzey yollarından vazgeçerek çabalarını uzak batıya aktarmışlardı. Tyr gemileri oralardaki üslerini takviye için M.Ö. 814 yılında Kartaca'yı kurdular ve oradan öteye, iskelelerini uzatarak, Asor adalarına, Cornouaille'lara ve Baltık Denizi'ne vardılar. Giritliler, Keltlerin İspanya'ya ulaşmalarının daha da büyüteceği bu âlemi hiç bilbilmezlerdi. Keltler Pirene dağlarını aştıktan sonra, İber'ler arasında yerleştiler, kaleler kurdular ve Fenikelilerle alış-verişe giriştiler. Kelt-İmparatorluğunun oluşmasını hızlandırdı ve onun Germenler üzerinde kazandığı üstünlüğü iyice belirgenleştirdi. Fenikeliler Kartaca'yı Sudan'ın ve Orta Afrika'nın zenginliklerinin, yani köle, hayvan derileri, deve kuşu tüyleri, altın ve fildişi deposu haline getirdiler. Kartaca Sudan'lı zencilere biniciliği, pamuklu dokumacılığı ve altını işlemeyi öğretti: Rüzgârın sahra kumları gibi önüne kattığı ırkların çevrintisini gördü, tanıdı. Burada göçebe çapulcu takımları imparatorluk haline geliyor, sonra bu imparatorluklar çapullarda dağılıyordu. Daha da ötede kimi kabilelerin zaman zaman değerli keresteler getirdiği ormanlar vardı.

Ama Fenikeliler rakiplerini şaşırtmak ve akın yolları-

nın Akdeniz'deki tekelini ellerinde tutmakta başarıya ulaşmak için boşuna çaba harcıyorlardı: Helen göçleri şimdi batı havzasına varmışlardı ve orada sadece ticarî bir rekabet değil, durulmuş, yerleşmiş bir topluluk meydana getirmişlerdi.

Anadolu'dan gelen Asyalılardan Etrüskler İtalya'da da yerleştiler; bunlar, Babil ve Hititlerle temasları sonucu uygarlaşmış olmakla birlikte, Kilikya'dan gelme korsanlardı. Yunanlılar da Tarente (Otranto) körfezinde siteler kurmuşlar, Mesine boğazından geçip İtalya'nın batı kıyılarında Cumes'yi meydana getirmişlerdi. Fenikeliler yanılmamışlardı: aile mülkiyeti rejiminin ya da siyasî düşmanlıkların yurtlarından sürüp çıkardığı ve uygun topraklar araken tarım ilâhları adına tapınaklar yükselten, hepsi atılgan, hepsi gözüpek bir insan topluluğu söz konusuydu; bunların temasları yerli halkın özüne ulaşacak, günlük alış kanlıkları içinde ve Tyr'in (Sur'un) hiç anlamadığı bir ideale göre olanları değiştirecekti.

Girit'in mirası Arî etkisi ile biçim değiştiriyor ve mutlu bir iklim onu genişletiyor, bütünlüğüne ulaştırıyordu. Girit'ten kalan armoni (âhenk) dersleri vücut dengesi peşindeki çabalarda, olimpiyat oyunlarında birbiri ile karşılaşan genç adamlarda içten gelişi, kendiliğindenliği buyuruyor, düzene koyuyordu. Olimp, cenaze törenlerinde, matem âyinlerinde bütün Yunanlıların bir araya toplandığı eski bir kutsal yerdi. Bu törenler düzgün aralıklı olmaya ve bunlarla birlikte jimnastik oyunları da yapılmaya başlayınca Yunan hakları, kabileleri arasında, onları atletizm yarışmaarının ortak heyecanında bir araya getirerek, bir mütareke meydana getiriyordu. M.Ö. 776 yılında kazananların isimleri resmen tescil edildi ve ondan sonra da atletlerin listesi sadakatla tutuldu.

Bu olimpiyat oyunları, Akdeniz dünyasının gerçek başkalaşımı olan olimpiyad çağının geriye doğru başlangıç tarihini tespit edebilmek bakımından Yunan dünyasının ülküsünü ifade etmeye yeterli görünmüştü. Fenikeliler

Yunan dünyasının, gözleri önünde dönüştüğüne tanık oluyorlardı. Isparta'nın Peloponez'de kurmuş bulunduğu askerî konfederasyonla haklı olarak ilgilenmemişlerdi. Isparta'nın ne ticareti ne donanması vardı; san'ata ve düşünceyle de ilgilenme kısıkıntısına katlanmıştı; koro ile türkü söylemek lirizmi de karargâh ruhundan başka bir şey değildi. Dor'lar gibi işlenmemiş, eğitimsiz durumda olan bu Ariler, uluslararası ticaretle uğraşan tacirlere hiç de korkunç görünmemişlerdi. Tersine, her yanda Aka'larla karışmış ve doğunun etkileriyle yoğrulmuş oldukları için, içinde Asya Yunanistan'ının yüceldiği uygarlığa yeni bir güç, taze bir gürlük üflemişlerdi. Örneğin Korent, evvelce doğrudan doğruya aldığı gelenek ve göreneklerin bu yenilenmesinden doğrudan doğruya yararlanmıştı. Bir Dor kapalı sınıfı, Korent'te iktidardaydı ama bu iktidarı asker olarak değil, Korent'le Isparta arasında ticaretle ve Asya kıyılarıyla ilişkilerle zenginleşmiş tacirler olarak icra ediyordu. Bu rekabet tehlikeliydi. Akdeniz kıyılarında Homerigue şarkıcılar loncasının söylediği harika halk dansları türküleri yankılar yapıyordu.

Kıyılardaki Yunan toplulukları tarım sömürgelerinden kıyı şehirleri kurmaya geçmişlerdi; Yunan sanayi ürünlerini bu şehirlerde barbarlar arasında sürüyorlardı. Cumes'deki Apollon tapınağı artık ün kazanmıştı. İtalya'daki bu ışıldama, Asya'dan gelen göç toplulukları yolu gösterdiği için, daha da kolaylaşıyordu. Etrüskler Ombriya şehirleri yakınlarında konaklamışlardı. Etrüsk aristokrasisi daha sonra Ombriya köylülerini toprak kölesi (serf) haline indirgemiş ve onlara, memleketin iç taraflarındaki işlenmemiş toprakları işletmişti. Etrüskler Tiber vadisi yoluyla İtalya'nın içlerine girdiler; orada armaları bir odun demeti bağlamı içinde çift balta, altında şehirler kurdular. Yerleşik nüfus sayısının azlığı bu şehir konfederasyonunun bütün ülkeyi düzene koymasına imkân vermedi. Ama kökenleri sayesinde güçlü bir bakır ve bronz sanayiine bir de bir yol şebekesi yapmayı ve yeraltı tonozlu su yolları

ile toprağın suyunu akıtmayı bilen mimar ve mühendislere sahipti. Seramik atelyelerinin Korent tacirleri ile ilişkileri vardı. Etrüsklerin dinî törenleri Fırat kıyılarının münecciminliğini hatırlatıyordu; bu kâhinliğin hayvanların karaciğerinin muayenesi gibi sırlarını Etrüsk aristokrasisi kendine saklıyordu.

Asya'dan gelen düşünceler ve teknikler İtalya'yı Akdeniz tarihine katacak onunla birleştirecekti. Latin çobanlar, sürüleriyle, Tiber ırmağı kıyılarında sarp bir tepeye, Palatin'e yerleşmişlerdi ve yakında oturan halk onlara katılmıştı; böylece meydana gelen Roma, M.Ö. 753 yılındaki kuruluşundan beri açıkça uygarlaşmış bir bölgede Etrüsklerle ve Yunanlılarla temastaydı; Cumer bazirganlarından sanayii ve alfabeyi aldılar; Arî kökenli bir dil ve bir dini Asya âdetlerine karıştırdılar. Bu uygarlık böylece İtalya'ya ilk zanaatlarını, ilk tarım kesimlerini - bağcılık ve zeytinciliği - sağladı ve yarımadaya yüz çizgilerini Yunan ruh ve zekâsının canlandıracağı bir Akdeniz siması vererek onun manzarasını değiştirdi. M.Ö. 735 yılında Korent, Siraküze'yi kurdu. Yunan kolonileri Sicilya'nın hayranlığa değer buğday topraklarında kendilerine malikâneler meydana getirdiler. Avrupa, dünyanın kıyılarla en iyi bezenmiş bu kıt'ası, Akdeniz'den zenginleşerek, kesin olarak denizci ve doğulu oldu.

Doğu da Fenikeliler'e kapanmak tehlikesi karşısındaydı; savaş, vebanın da eklenmesiyle, hiçbir zaman olmadığı kadar sert oluyordu. Asur orduları, Filistin'i ve Galile'yi istilâ ettikten sonra, Arapları tehdit altında bıraktılar; Araplar onları hediyelere boğdular. Sur ve Sayda'nın kervanlarla irtibatı her an kesilebilir, bu şehirler kervanlardan yoksun bırakılabilirdi. Ancak, kuzey sınırlarında başka bir Arî dalgasının, Scythes'lerin birikmesi Asur basıncını hafifletti.

Scythes'ler (Iskitler), güney Siberya'dan Karadeniz'e kadar Güney Rusya steplerinde atları, eşekleri, sığırları ve arabalarıyla bir baştan ötekine dolaşan göçebe hay-

vancı kabilelerin en düzenlileriydiler. Başka Arî kabilelere Cummérièn'lere boyun eğdirmişlerdi. Üzengi kullandıkları için itibarlı ve insan kırımı ile kımız içmekten çoğu zaman sarhoş binicilerdiler. Koşum takımlarının işlemeleri sert bir gerçekçilikle yapılmıştı ve bu zanaat bozkırda, Orta Sibirya'da bronz dökmecilere kadar, Altay'larda Minoussinkes'e kadar yaygındı. Ukrayna'da İskitler toprak emekçileri, ırgat haline gelmişlerdi: köleler toprağı işlerlerdi ve süt sağmakta kullanılanların gözleri kör edilirdi. İskit şefleri (başkanları) Yunanlılara tuzlu balık, buğday, değerli madenler ve Baltık amberi vererek, kara ve deniz yoluyla Kafkaslara olaşan ticaret hareketine katılıyorlardı. Deniz yoluyla, Yunanlıların seferleri ,evvelce Argonot'ların gittikleri söylenen, altın bakımından zengin bu efsaneler diyarını tarihe sokmuştu ve Yunanlıların geometrik san'atı arada, renkleri ve eritmeleri bakımından doğu zevkine boyun eğmişti. Kara yoluyla İskitlerin İranla, Mezopotamya ile ve Moğol kabileleri ile ilişkileri vardı; bu ilişkiler basit alış - verişten çok, çoğu zaman, şiddet ve çatışma ilişkileri oluyordu ama İskitlere uygarlığın ana çizgilerini ve başlangıç bilgilerini aktarıyordu. Sibirya'daki sınır komşuları; Moğolların en barbarları olan, Hunlar olmasaydı Çin, kuşku yok, daha etkili olurdu,

Şurası muhakkak ki Çin konfederasyonu, aralarındaki çatışmalar köylüyü tüketip bitiren yirmi kadar prensliğe bölünüp dağılmıştı. Ama Tchéou (Çe-U) hanedanından beri Çin belli bir fikir hareketini tanıyordu. Çindeki derebeylerinin saraylarında dinî güfteler okunur, halk türküleri bestelenirdi; astronomi araştırmaları yürütülür, ay ve güneş tutulmaları incelenirdi; geometri, temel olguların gerçek bilgisine sahipti. Bu akılcı çaba birdenbire durdurulunca, felsefe, insanın düzenine ve emrine bağlı bir evren düzeninin varlığını ilân etti ve köylü, öte-dünya üzerinde yapılan spekülâsyonlara (kurgulara) kendini kaptırmadan, emeğine ve atalarının hatırına, sabırla ve çok büyük saygılarda işgal ettiği bu yeryüzünde mutluluk istiyordu.

Yani İskitler çevrelerinden tamamen ayrı, yapayalnız değillerdi; teknik düzeyleri henüz çok ilkel olmakla birlik te Asurlular onları barbarlıkla nitelendirecek yetenekte hiç değillerdi. Kral Sargon II, bir galip komutan, Asurlulara öncüllerinin hayal ettikleri doğuyu sevdiği zaman bu Sâmi istilâcılar o güne kadar rastlanmış en kötü insanlar olarak kendilerini gösterdiler.

Oysa iki bin yıla yakın bir zamandan beri onlar Sümer ve Babil ile sürekli ilişkiler içinde yaşamışlardı. Sargon II bir kitaplık meydana getirdiği zaman Ninova yapıları ve müneccimleri ile ün kazanmış idiyse, onun Khorsabad sarayı şatafatlıydıysa gerekli bilgiler Babil'den ve Hitit'lerden geldiği için böyleydi. Bunların daha düşük mirasçıları olduklarını da göstermişlerdi : Sümer'lilerin bilimi üzerinde en küçük bir ilerleme gerçekleştirmemiş olmamakla kalmamışlardı; astronomi çalışmalarını izleyerek gezegenlerin hareketlerinin kanunlara bağlı olduğunu keşfeden ve ilâhi bir evren sistemi kuran Babil'in çok gerisinde kalmışlardı.

Bu gibi bilgilere rağmen Asurlularda zor ve şiddetlerinden başka büyüklük ve özgürlük yoktur ve San'atlarında mükemmel hayvan kabartmaları, heykelleri yapmış olmaları onların yırtıcılığını ululadığındandır. Asurlular savaşmaktan başka birşey bilmezler. Savaş âletlerini iyileştirmişler, yetkinleştirmişlerdi. Örme zırhları, koç başları, ve savaş başlıkları örnek olacaktır. Kıyıcılıklarına gelince, bunlar da masallara geçecek niteliktedir ve tam bir yakıp yıkma tekniğidir. Yırtıcılıkları, kan dökücülükleri zaman zaman başvurulan bir siyaset ya da vahşetin en yüksek noktası değil, Asurluların düşünüş tarzının yenik düşenlerin tamamen yok edilmesine yönelen esas yüzüydü.

Sitelerin yağma edilip halkının kılıçtan geçirilmesi, ezici vergiler sadece bir başlangıçtı. Asur kralı insanların boynunu belli bir yöntemle vururdu; insan kelleleri ve derileri onun sarayının duvarlarını süslüyordu. Binlerce

savaş esiri diri diri ateşe atılmış, ya da duvarlara gömülmüş, kazığa oturtulmuş, derileri yüzülmüştü. Köylülerin bilekleri, dudakları, dilleri kesilirdi. Ulusların kökünü kazımak ve sağ kalanların en küçük intikam olanağını da yığın halinde sürgünlerle ortadan kaldırmak için, yurtlarından sürülür çıkarılırdı.

Köyler yakılıp yıkılır, yerle bir edilir, ağaçlar kesilip devrilir, ve baş kaldırma aralıksız yeniden fışkırınca Asur kralı bütün bir bölgenin yok edilmesi emrini verirdi.

M.Ö. 722 yılında, Sargon II'nin İsraillilere uyguladığı, işte bu usullerdi; onların ülkesini ilhak etti ve kendilerini doğuya doğru sürdü. Yahudiler umutsuzluk içinde batıp yok oldular. Pişmanlık yoluyla selâmet konusunda Mısırlıların düşüncelerini hatırlayan Yahudiler, tanrının mağfiretini yakardılar. Mev'ut ülkede bir deviet olarak devam etmeyi başaramamış ve oradan sürülüp çıkarılmış olan bu halkın uğradığı sıkıntılar ve Mısır'ın dinî gelenek ve görenekleri, ona, bir adalet ve umut tanrısı kavramını öğretti.

Sargon II Şam'dan ve Gazze'den sonra Ourartou ve Frigyalılara, daha sonra Filistinlilerle saldırdı. Her yanda zefer kazandı. İsrail'in felâketi, komşularının da başına geldi. Sargon'un ölümü bu girişimleri hiç aksatmadı. Oğlu Sennachérib Mezopotamya'dan Tyr (Sur) e, Kudüs'ten Van Gölü'ne kadar bütün Orta - Doğu'yu, yenik düşen halklarının çırpınmaları arasında, yıktı, kırıp geçirdi. Hiç bir devlet, Mısır dahil, tutarlı bir siyasetle onun karşısına çıkacak güçte değildi.

Bir an Med'ler İskitlerle ittifak etmeye ve Asur'a karşı bir Arî güçbirliği yapmaya yönelirler. İran kabileleri birlik değildirler ve aristokrasiler birbirleriyle sürekli savaş halindedir. Hepsi kurbanlarını yüksek tepelerin üstündeki büyük ateşlerde, tanrıları Mazda'ya sunmakla birlikte aralarındaki din birliği zayıftı. Druide'lerin ya da Brahman'ların derneklerine benzeyen Mages'leri düzenli bir topluluk değildi. Üstelik İran'ın kuzeyinde yerleşmiş olan Med'ler ile güneyde oturan Pers'ler arasındaki rekabet, kabile-

leri birbirine düşürmüştü. Asurlular onlara boyun eğdir mekte zorluğa uğramadılar.

Bununla birlikte Med reislerinden biri, Dejoces, bu yenilgiden yararlanıp Med'leri, birliklerinin bilincine varıncaya kadar, Asurluların tabiî (vassal'ı) kalacak olan bir devlet halinde kalımlı kılmak, sağlamlaştırmak ustalığını gösterdi. Déjocés, dürüstlüğü nedeniyle, kral seçildi. Kabileleri kendi yaptırdığı Ektaban (Ectabane) şehrinin etrafında topladı; bu şehir renkli mazgalları olan özekteş (concentrque) yedi sur kuşağının ardındaki, askerî bir mimarisi olan kral sarayını koruyordu.

Böylece Med'ler yavaş, yavaş, köleliklerine rağmen, Asur karşısında, bir ulus olduklarının farkına vardılar.

Sennacherib, bir ayaklanma üzerine, Babil'i ateş ve suyla tahrip etmişti ve Kalde adı verilen bu yıkılmış Babil'den Arabistan fetihlerini Mısır sınırlarına kadar ileri götürdü. Sennacherib şatafatlı, debdebeli bir kral sayılabilir; oysa Asur usulleri böyle bir kralın kişileşmesine izin vermezdi. Ninova büyük duvar resimli, fildişi, sandal ağacı, mermer ve bazalt salonlu sarayları ve tapınaklarıyla ışıldayabilirdi; ama bu zenginliği meydana getiren, sadece savaştı. Savuş bu san'atın biricik konusudur ve bu san'at yenilen ülkelerden alınmalıydı. Asurun debdebe ve ihtişamı Asurlular'ın kendi çalışmalarına ve emeğine hiç bir şey borçlu değildir; her şeyi cinayet ve yağmalara borçludur.

M.Ö. 666 yılında bu Asur ordusu, nihayet, Mısırın üstüne atıldı. Asur kralı Asurbanipal öncelerinden (selefleriinden) hem daha kültürlü hem daha hoşgörülü ve bağışlayıcı olmakla birlikte, gene de Mısırı yağma edip ahalisini kılıçtan geçirmekten geri kalmadı; Theébes (Teb) şehri mahvoldu. Asurbanipal o güne kadar, var olmuş ve büyük kıta imparatorluğu üzerinde hüküm sürüyordu; bu kıta imparatorluğu denizcilikle ilgili kimi iyileştirmelere rağmen deniz hakkında hiçbir şey bilmiyordu.

O zamanlar denizin ufukları iyice gerilemişti. Kartacalı Hannon altmış gemiyle, Mameron'daki yanardağ pat-

lamalarını seyrettikten sonra, Gine'ye, Fernando Po Adasına kadar gitmişti. Atlantik'te Keltlerle Kartacalılar arasındaki ticaret artmıştı. Iyon şehirleri çoğalıp yayılmıştı. Megare Bizansı kurdu ve Karadeniz'de buğday ithalâtını kontrolu altına aldı. Milet, Çanakkale boğazı üzerinde Cyzique'i kurdu ve İskitlerle alış - verişi düzene koydu. Orada Asur imparatorlunun kanlı hırsının ve açgözlülüğünün ulaşamadığı bütün bir âlem vardı. Bu konuda olsa olsa Lidya'lı tacirler tarafından İskitler diyarının zenginliklerinin anlatımı dinlenmiş olabilirdi. Lidya Küçük Asya'da İyonya, Mısır ve Fırat arasındaki yol kavşağında faal bir ticarî devlet idi.

Asurbanipal Lidya kralı Gygés ile, kendi ükesini Ninova ie Efes arasındaki ve kendi devlet merkezi Sart'tan geçen ticaret anayolu haline getirmeyi bilen bu gözüpek komutanla ilişki kurdu. Lidya en zengin altın madenlerine sahipti ve bu sayede önemli bir ekonomik merkez oldu. Bu ülke İyonya'nın denizlerdeki faaliyetine dayanırdı ve Milet ile ilişkileri ona Mısır pazarını açmıştı. Kral Gygés Karadeniz'e kolonlar, sömürgeleri, Delphes'teki Apollon'a da bağışlar gönderirdi; Yunan usulü hareket etmek ve düşünmekle övünürdü. Onun yönetimi zamanında Sart'ta ilk para, altın ve gümüş sikkeler şeklinde ortaya çıktı; bu paranın kulanılması ödemeleri özellikle kolaylaştırdı ve alış - verişi hızlandırdı. Bu yenilik Lidya'nın refahının artmasına yardım etti.

Bu devletin durumu, tutumu ekonomisi için elverişli olmakla birlikte sınır komşuları bu bakımdan daha az elverişliydier. Sınırlarının kaderi barbar akınlarına bağlıydı ve Cappadoce'ya haydutlarının gözü her fırsatta bu sınırlardaydı. Gygés bunlara karşı direnmek için Asur ile seve sel ve müttefik olacaktı. Pazarlık etti: Asurun vereceği teminat Gygés'e Fırat üzerindeki pazarı da sağlamış olacaktı. Bu siyaset Lidya'yı hiç kurtarmadı, barbarlar Lidya'yı Bosfor'dan istilâ ettiler. Asurbanibal müdahale etmedi; çünkü bu arada Gygés Mısır ile dotça geçinmesi ve onun-

la birlikte Asur'a karşı bir birlik kurması gerektiğine inanmıştı. Bu diplomatik hata yüzünden Gygés'in ardıllarının (halefleri) onun zamanındaki refaha yeniden kavuşmaları için yıllar geçti.

O halde Asurbanipal Orta-Doğu'da üstünlüğü elinde tutuyordu. Bununla birlikte sırf şiddet ve zor üzerine kurulmuş bulunan böyle bir kudret sürüp gidemezdi. İmparatorluğun her yanı Araplara kadar, baştan başa isyanlarla kaplıydı; Arapların kralı yakalanıp Ninova'ya getirildi, çenesinden bir köpek zincirine bağlanarak sokaklarda sürüklendi. Asurbanipal, ölmeden önce, halkların intikamının nasıl olacağını, kuşku yok, ölçmüştü: Bu intikam İran yaylası yoluyla belirdi geldi.

Déjoces, Med'leri bir ulus haline getirmek istemişti. Oğlu Phraorte, Asur'a haracını ve vergilerini aralıksız öderken bir yandan da Pers kabilelerine boyun eğdirip hükmü altına alarak bu işe devam etti .Asur'a karşı mücadeleyi sabırla hazırladı. Bu Arî halkın bu ulusal atılışına, resmî din olan Mazdeizmi ıslah ederek onu bir kurtuluş dini haline getiren, bir Med filozofunun vaazlarını bağlamak gerekmez mi? Zerdüşt, Mages'lar arasında doğmuştu. İnsanlardan uzak bir köşeye çekilerek on yıl derin düşüncelere daldıktan sonra, kaynağını halkın sefaletinden olduğu kadar İran'ı canlandıran birleşme, birlik olma iradesinden de alan bir doktrinin arınmış, temiz inancı ona Tanrı esini olarak açınlanmıştı. Zerdüşt, Tanrı Mazda'dan halka bunca uğursuzluklar getiren derebeylik keşkemekeşine son vermesini istemişti. Harekete geçme anının geldiğini sanan Kral Phaorte Asur'a karşı ortaya atıldı. Bu girişim, vaktinden önce yapılmıştı; Med'ler ezildi.

Kendisinden sonra gelen General Cyaxare (Keyaksar) da temkinli, ihtiyatlı bir bağımsızlığa boyun eğmek, katlanmak zorunda kaldı. Ama M.Ö. 633'ten başlayarak bu ulusal çaba Med'ler için bir gelenek değeri kazanmıştı. Zerdüşt, Med'lerin geleceğe olan bu güvenini ifade ediyordu. Orta-Doğu dünyası korku ve yürek sıkıntısı içinde

yaşarken ve Med'lerin mezarlıklarında akbabalar, kulelerde teşhir edilen insan cesetlerini gagalarıyla didikleyip parça parça ederken İran'dan bu düşünüş, tıpkı tepelerde Arî'lerin aydınlık Tanrısını ululayan alevler gibi, yükseldi, Zerdüşt tapınma törenlerini rahibin içtiği kutsal sıvının içilmesine, okunmuş suya ve ekmek sunulmasına indirgemişti. Bu tektanrılığa yönelme eğilimleri, onu, Mısır'ın tek tanrılılığa yönelme eğilimlerine yaklaştırıyordu. Zerdüşt de, Mısır gibi, ölümsüz ruhun gelecekteki konak yerleri olan cehennem, araf ve cennet boyunca eylem ve davranışlarının terazisinde ağırlığı ahlâk değerlerine veriyordu. Zerdüşt kötülüğe karşı iyiliğin mücadelesinde iyiliğin zaferi için vazgeçilmez çabanın harcanmasını büyütüyor, ve bu cenneti gerçekleştirip ahir zaman kurtarıcısı Mesih'in geldiğini haber verecek olan son hüküm ululuyordu. Bu inancın etrafında bütün bir halk umut kazandı; İran Yaylası üzerinde Cyaxare (Keyaksar) intikam âletini dövüyor, ordusunu hazırlıyordu.

Bu sırada, Asurlu trajik Orta-Doğu'da uzaktan bir yankı gibi, Malezyalı korsanlar Japonya'da Ainos'lara saldırdılar; galip gelen Malezya korsanlarının reisi, muharebeden sonra, bu adamlar tarafından imparator yapıldı. Djimmon, böylece ilâhi Japon hükümdarlar sülâlesini kurmuştu. Bu korsanlar, vahşet halindeydiler. Moğollar da onlara katıldı.

Ama ilerde barbarlığa birbiri ardından darbeler indirecek olan iki kuvvet meydan çıkıp düzene giriyordu; bunlar Med atlıları ile Yunan dehasıydı.

YUNAN DEHASI

Üç sıra kürekli kadırgalar büyük ve sağlam yük gemileridir; 210 ton tutan ticarî yüklerini demir yerleri ayrılmış deniz çalkantılarına ve büyük dalgalara karşı engeller ve dalgakıranlarla korunmuş, ticaret şehirlerinin ambarları ve antrepoları ile sarılmış rıhtımlara boşaltırlar. Deniz yolculuğu ile gemiciliğin kendi teknik şartlarına daima bağımlı olduğunda şüphe yoktur; deniz yolculuğunu kara suları ile sınırlandıran zayıf yelken donanımı, kürekle yönetim onu kışın, fırtınalı havalarda ve geceleri durdurur. Ama gene bu aynı şartların iskelelerin çoğalmasından payı vardır; Yunan limanlarının sayısı gittikçe artar ve ilkbaharda bu barınaklardan çıkan deniz araçları yüzlerle sayılır.

Milet, İyon pazarına egemendik. İki kocaman aslan limanın girişini korur. Apollon tapınağının ünü, gücünü açıklar; Milet, Yunanlıların barınaklara, gözetleme limanlarına sahip bulundukları Karadeniz'de ticaret tekelini ve kervan sahipleriyle alış - veriş tekelini elde bulunduruyordu. Batıda Millet Siraküze'yi İtalya ile alış - veriş üssü yapmıştı ve İyonyalılar Yunanistanın Etrüsklerle ilişkilerini denetliyorlardı. Bu ticaret o kadar başarılı omuştu ki şehirde bir sanayi meydana gedi, ünlü kumaş dokumacılığı, işlenmiş mantolar, halılar ve İyon san'atının o harikulâde ürünleri... Heykeltraşlar yumuşak kireç taşına saldırırlar, tahtanın yerini taş alır. Sisam'da ve Sakızda heykeltraş, bronzu ve mermeri işler. Seramikçilik Clazimenos'da tam ustalık derecesine ulaşmıştır. Bütün bunlar Milet'in kemerli çarşısı altında bulunur. Aile ekonomisi düzeni ve bölge ihtiyaçları geniş ölçüde aşılmıştır : zanaatlarında

uzmanlaşmış bulunan zanaatkârlar uluslararası bir müşteri topluluğunu tatmin etmek durumundadırlar.

Asya'daki bu Yunan şehirlerinin hükûmeti bir tüccarlar oligarşisinin elindedir; bunlar krallığa son vermişlerdir ve aralarındaki rekabetler yerel politikayı özetler. Bunların yanı sıra tapınakların rahipleri ya da bilgeler de kendilerini sömürgeciliğe hasreden güçlü malî şirketler teşkil ederler.

Lidya'nın meydana getirmiş olduğu para, ağırlıkları ve ölçüleriyle, İyon siteleri arasında yayıldı. İyon'yanın bütün büyük şehirleri, kendi öz parasına kendi sahip olmak istedi ve özel kişilerin para basma hakkını kaldırdı. Foça, Akdeniz çevresinde pazarlar kurduğu zaman, bir para birliğinin başına geçti. Bu para sistemlerinin karmaşık, gittikçe daha geniş bir ticaret aygıtı içinde faizle borç para vermeyi meydana çıkaracaklardır. İyonya, başka alanlarda olduğu gibi bu alanda da öndedir.

Denizcileri Kafkas eteklerinde, Cyrénaique'te (Sirenaik'te), Sicilya'dadır. Rodoslular, Rhone ırmağı üzerinde Arles'i kurarlar. Bir deniz kurdu, İspanya'dan bir gemi yükü altınla döner gelir. Kadiz'e gitmiş olan Yunanlılar oradan Fenikelileri söküp atarlar ve onların yerini kendileri alırlar. Onlar için artık Fenikelilerin yolcu eşyasını parasız taşıyarak yaptıkları gibi, basit deniz gezginci satıcılığı söz konusu değildir. Bu atak, girişken, gözüpek ve incelmiş insanlarla temas kuran topluluklar, uygarlaşacaklardır.. Fenike ticareti İspanya'da oturanları ancak, şöyle bir incelemişti. Yunanlılar tarafından kurulmuş bulunan sitelerde örneğin Emporion'da taştan yapılma kolonlu ev yapmayı, mozaiki, doğrudan doğruya İyonya'dan gelme heykel ve resim san'atını öğrendiler. İspanyol kabileleri Yunan örneğine vurgundular; bu yerli İspanyol zevkinin, kendini Yunan itişi altında gösterdiği, önemli bir aşamaydı: İspanya, Akdeniz çevresine girmişti.

Yunanlılar daha sonra, kalay yolu üzerinde Wigth Adası'na ulaştılar ve Danimarka'ya, Brandeburg'a kadar

uzandılar. Her yerde pazar ve hammadde ararken yabancı halkları sihirli daireye kazandıkları görülüyordu; o halklar böylece bu çevrede uygarlığı görmeye başlıyorlardı.

Hiç kimse, M.Ö. 625 yılına doğru Tiber ırmağının halicinde Roma'nın dördüncü kralının tuzlaları için dövüşen sert köylüler dahil, Yunanlıların geçişine kayıtsız kamayacaktır. Bu kral küçük ve dağınık evli Palatin kasabasını Cumes'i Yunanlıların ve Campanié'de (Kampanyada) sömürgeler kurmakta olan Etrüsklerin geldiği Toskana yolları trafiğine tahta bir köprüyle başlamıştı. Toskana şehirleri Latium'a ve tuz antreposu Roma'ya kadar ulaşan bir Yunan aydınlığı ile parıldıyordu. Yunan zanaatkârı her yerde gözlemlediği konuları yayıyordu. Ural'a ya da Gaul'e ulaşan bir Yunan mücevheri sadece kuyumcunun ince bir eserinden ibaret değildi; Iyonyanın üstünlüğünü belirten bir düşünüşün yansımasıydı; Yunan sitelerinin arasındaki ticaret rekâbeti ruhî ve fikrî bir zafere doğru yönelmişti.

Sisam ve Milet vardı, Atina ve seramiği vardı, Egine (Eğin) ve madenî eşya sanayii vardı, Korent ve boyası bir de lüks sanayii vardı. Korent'de, Peloponez yarımadasının dolaşılmasından kurtulmak için ticaret eşyası aktarma edilirdi. Korent tacirlerinden, teşkilâtçı ve ahlâkçı Periandre'ın yönetimi çalışkan, faal ve etkiliydi. Dinî kaygılar, iki denizi bir berhazla birbirinden ayırmış olan Jüpiter'in eserine saygısızlık etmemek düşüncesi üstün gelmemiş olsaydı, Korent berzahında bir kanal bile açmış olacaktı. Tabiatın gücü ruhun ataklığını, zekânın gözüpekliğini aşıyordu. Bununla birlikte seyahat alışkanlığı ve dünya ile kurdukları ilişkiler Yunanlıların düşünüşünü yumuşattı, ona esneklik verdi; Yunanlılara, dilleri ve dinlerin arasında, stad oyunlarında ustalaşmış atik bir vücudun rahatlığına benzer bir rahatlık ve kolaylık kazandırdı. İstidatlar arasındaki bu rekabetten Yunan dehası açılıp meydana çıkacaktı; bu deha İyonya'da Küçük Asya sitelerinde doğdu.

İyonya, Yakın Doğu'dur; Arî Yunanlılara, içinde yeni bir

insanlığın büyüyüp geliştiği bu uygarlığı esinleyen, Sümer'dir, Mısır'dır, Babil ve Girit'tir. İyonya'da Yakın Doğu'nun etkisi, bilimde, san'atta ve teknikte apaçıktır. Ama Yunanlılar buna kendi akıllarının ateşini kattılar ve kafalarında, Doğudan gelmiş olmayan bir ölçü duygusu, kavramı meydana getirdiler, tasarladılar, kurdular. Bu alev bu Asya kıyılarında, birbirine iyice yoğun biçimde karışan bu iki kuvvetin karşılaşmasıyla fışkırdı. Hiçbir bölge İyonya kadar çok insanı ele alıp işlemedi. Hiçbir bölge insanlara bu kadar çok şey vermedi.

Bu hayranlığa değer eser, bütün alış - verişleriyle ve zanaatkârlardan başka kendisini savunacak kimsesi olmasaydı gene de dayanıksız olurdu. Yunan şehirleri gerçi cür'etkârlıkları iş hayatını güvensizliğe sokan korsanlara karşı denizleri korumak için savaş gemileri de donatıyorlardı; ama Asur'un, göz diktiği herkesi mâruz bıraktığı dış tehlike de vardı. Asur Lidya'nın ötesine geçip denize kadar uzanmaya karar verdiği zaman bu toplumun bütün göz kamaştırıcı parlaklığını bir askerî seferde mahvederdi. İyonyalılar aynı dava etrafında, bu dava kendi selâmetleri davası da olsa, pek tasalı değillerdi. İyonya darbeye mukavemet edemezdi.

Yunanlılara, ve onlarla birlikte uygarlığa, kurtuluş her şeylerini borçlu bulundukları Yakın Doğu'nun derinliklerinden geldi: Asurbanipal'in kumandanları kendilerinden yamanını bulmuşlardı. İyonya'ya karşı herhangi bir girişim şöyle dursun, Asur imparatorluğunun başkenti tehlikedeydi: Ninova kuşatılmıştı.

General Keyaksar Med'leri ve Pers'leri, sadece Achéménides klanının kaçınıp kurtulabildiği ve Sus'ta bağımsız bir krallık kurabildiği, bir birlik halinde topadıktan sonra, Asur usullerini kullanarak, ordusunu kurmuştu. Asurluların askerî üstünlüğünü hesaba katarak onların okuluna katılmıştı. Süvarilerinin sayısı ve silâhları, donanımları, Asur askerî birlikleri ile tekrar tekrar tutuştukları muharebelerde ona yavaş yavaş üstünlük sağladı. Asurbanipal

İskitleri yardımına çağırmamış olsaydı Ninova açlıktan bitkin hale gelip yenilecekti. İskitler Med'leri ters yönden yakaladılar ve yaylalarına geri püskürttüler. Ama Keyaksar direngen ve sebatlıydı. Asurbanipal'in ölümü üzerine Asur'da çıkan iç kargaşalıklardan yararlandı; Babil valisi ile anlaştı, Iskitler'den kuşattı. Asur imparatoru kendini, yakınlarıyla birlikte, alevler içindeki sarayına attı. Ninova M.Ö.612 yılında yok edilip ortadan kaldırıldı: yıkıntılar hiçbir zaman onarılmadı. Bu imparatorluk, halkların sevinçleri ve kıvancı içinde, gümbür gümbür yıkıldı. İncil «Ninova yıkıldı, yok oldu; ona kim acır?» diye yazacaktır.

Herşeylerini emrine verdikleri savaşta yenilen Asurlular, insanlar arasında uzun süre varolmalarını sağlayabilecek, kendi öz kültürerine sahip değillerdi.Askerî bir bozgun onlara yaşamakta devam etmeleri şansını bırakmadı; yok oldular. Yeni Babil kralı Nabukadanosor Keyaksar'ın kızıyla evlendi ve ovayı yönetmi altına aldı; Med'ler, yükseklerde, Lidya sınırına kadar olan topraklarda hüküm sürüyorlardı. Yakın Doğu bu kurtuluş ululadı, kutladı.

Yakın Doğu, sanki bir mucize ile, İyonya'yı kurtarmıştı. Bunu hemen ince, aylâk, dertsiz, tasasız bir toplumda san'atın ve düşüncenin baş döndürücü ve anî meydana çıkıp açılışı izledi; san'at eserlerine göre bu toplumun kadını, yünden yapılma uzun ve hafif bir elbise giyerdi. İyon san'atı, mermeri işleyen ustaları sayesinde, kadın güzelliğini ululadı, yüceltti. Bu ustaların rahat ve kolay zarifliği mimarlığa da ulaşır, yapı iskeletlerini hafifletir, frizleri kalemle işletir, İyon düzenine dengesini verir ve orantılarını tesbit eder. Bu san'at ve bu düzen, hem kız oğlan kız hem de anne olan tanrıça Diyana Artemis tapınağının yapıldığı, Efes'te zafere ulaşır. Bu tapınağın yapılmasına Girit'li mimarlar girşti, ve Asya'daki bütün Yunan şehirleri buna bağışta bulundu. Tapınağın güzelliği burasını bütün Yunanistan için hac yeri haline getirdi. Lirik şiirde aynı göz kamaştırıcı parlaklığa ulaştı. Terpandre, Alcée ve Safo düzenlerini (ritmlerini) Midilli'de keşfettiler; İyon

ya'nın içli, ağıtımsı şiiri, küçük lirik deyişleri ve taşlamaları, şölenlern ve şenliklerin büyük hazları içinde, adaları ve kıyıları dolduruyordu.

İyonya'nın, kuyumcuların işlemeciliğinden filozoflarının bilimine kadar, yaratıcı olmadığı hiçbir alan yoktu. İyonya Paros'lu Archiloque gibi bir düşünürler okuluna ve kendi hayat felsefesine, bir de hepsinin ustası Milet'li Thalès'e sahipti. Thalès şimdi de İran yakasından geldiğini gördüğü tehlikeye karşı savunmak için, bir siteler federasyonu bir Iyon devleti düşünü kuruyordu; ama çağdaşlarının arasındaki ayrılıklar yüzünden başarısızlığa uğradı. Bilimsel çalışmaları ise etkili oldu. Tanrıların varlığını inkâr etmedi, ama onları evrenin temel ilkesini, temel ögesini araştırdığı basit unsurlar haline indirdi: fiziğini, deneyimlerin gösterdiği, öğrettiği gerçeklik temeli üzerinde kurdu. Astronomi bilgilerini Mısır ve Babil'e dayandırmıştı; buna bağlı kaldı ve buna ay ve güneş tutulmalarının tarihlerini kattı. Onda, hem, çıkar gözetmeyen, saf kültür isteği ve özel eğilimi, hem de pratik uygulama isteği vardı: denizdeki bir geminin uzaklığını hesaplamak için geometriye başlamıştı. Milet okulu, onunla, evrenin akılla, akla uygun olarak incelenmesi yollarını açtı. Dinleyicileri, onun derslerini toplayıp bir araya getirdiler. Bu derslerin bu uygarlığın yayılıp ışıldamasında payları vardır.

Bu uygarlık sınır tanımaz, görünüyordu; çünkü Yunanlıların ekonomik imparatorluğu, nüfuzu hiç durmadan kendi kendini aşıyordu. M.Ö. 598 yılında bir Foça gemisi Gaul kıyısına yanaştı ve Ligür halkı ile anlaşarak Marsilya'yı kurdu; Marsilya da daha sonra Nis'i, Antibes'i Monoko'yu kurdu. İthal edilen Yunan malları Rhone'dan Loire'a ve Meuse'e ulaşıyordu. Önce Gaul sonra Güney Almanya, Yunanlıların faaliyet alanına girdi. Sadece batı Akdenizde Kartacalıların fetihleri Yunanlıların çabalarını engelliyor, tıkıyordu. Kartaca'nın enerjik mabrabazlar oligarşisi Fenikelileri İspanya'daki yerlerinden söküp atmış

ve İspanyol kabileleri arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanarak orada yerleşmişler, kök salmışlardı. Kartacanın, etrafında, Afrika ile İspanya arasındaki rolü gittikçe genişliyordu. Kartaca denizcilerinin Atlantik'deki vahşî ve verimli adaları keşfettikleri anlatılıyordu.

Eski Fenike rekabetinin süregeldiği bu batı dışında hiçbir pazar Yunanlılara mukavemet edemiyordu. Mısır'la ve Milet'in sömürgesi Naucratis ile ticaret, Yunanlıları bu ilk çağdan kalma ulusla (Mısır'la) temasa getirmişti. Mısırlılar borç yüzünden köleliği ilga edecek ve kimi küçük zanaatkârları azat edecek kadar ilerlemişlerdi.

Oysa Yunan zenginliğinin kaynakları, tersine, halâ kölelikteydi ve işçilik, el emeği sorunu Yunan ekonomisi için hayatî bir önem taşımaktaydı. Gerçekten, köle, vazgeçilmez bir çekme gücü olarak kaldığı kır ve köy hayatının temelindeydi. Atlar boyunlarından koşulur ve yükleri onların soluğunu keser, bunaltırdı. At sayısı bütün araçlara yetmediğinden köleler eksik at sayısını tamamlarlardı. Toprağın mülkiyetinin deriştiği (temerküz ettiği) bu geniş işletmelerde ham toprakların tarıma açılması, eski ilkel toprağı dinlendirmek için boş bırakma usulü yerine nadasla tahıl ve sebze yetiştirilmesi usulleri uygulanır, ve gübre kullanılırdı; bütün bu işler için köle emeğinin bol olması gerekirdi ve bağımsız zanaatkârların yanı sıra atelye (manüfaktür) üretiminin bolluğu da kölelerin kullanılmasını tahrik ediyordu. Bu yüzden Yunan gemilerinin peşinde olduğu metalar arasında köle en çok arananıydı ve köle ticareti de en kârlı alış-verişti. Köle pazarına sahip olmayan hiçbir iskele, liman yoktu. Delos Adası, transit limanı ve ünlü manastırın bulunduğu ada, gün olur tek başına on bin esirin satışına tanık olurdu. Savaş ve ticaret, halkaları birleştirmişse de, onları, hiçbir şey üretim hizmetindeki kölelik kadar kaynaştırmamıştır. Köle pazarlarının köle ikmalini yapmak için korsanlar, surlarının koruduğu siteler müstesna, hiçbir kıyıyı esirgemediler. İnsan hayatının güvenceden yoksunluğu, böylece, Ezop'u köle

haline getirmiş, öğütlü hikâyelerinin düş görlüğü, hayal canlılığı önce azat edilmesini sağlamış ama sonra da hüküm giymesine sebep olmuştur.

Bunca serüvenden ve bunca zenginlikten, başarıya ulaşanlar arasında, ayrı, seçik bir sınıf meydana geldi; bu sınıfı, hava oyunları daha da güçlendirdi. Bu yeni zenginler durmadan artan menkul servetlerinden gurur duyuyorlardı. Ama şehirler bolluklarını ve rahatlıklarını onlara borçlu iseler de gene de kökenleri bakımından şehirlerin siyasî hayatının dışında tutuluyorlardı. Siteyi uluslararası alış-verişe bağlayarak göz kamaştırıcı parlaklığını meydana getirenler, onlardı; ama soğuştan soylu, toprağın sahibi olan aristokrasinin tekelinde olan site işlerinin yönetimine yabancı kalıyorlardı. Onlar Yunan dünyasının ekonomik atılışını, ilerleyişini sağlar sağlamaz bu çelişme onlara akla ve sağduyuya aykırı göründü. Kökenlerine dayanarak ileri sürülen bahane onları siyasî faaliyetin dışında tutmak için yetersiz kaldı ve her yerde aristokrasi üzerinde bir baskı icra etti; tacirler, yığınların desteklemesi sayesinde, bu baskıyı şiddetlendirdiler. Daha iyi bir hayat müphem umudu yığınları o günkü efendilerine karşı kolayca bir araya getiriyordu. İyonya şehirlerinin zenginliği bir sosyal kurtuluş aşaması olan bu evrimi hızlandırmıştı; onlarda meydana gelen bu yenilikler Avrupa Yunanistan'ına örnek oldu.

Atina'da, Dracon kanunları, tacirler sınıfının yükselişi karşısında, asillerin, toprak sahiplerinin teslim oluşunu tescil etti; ceza usulünü yumuşattı ve önceden tasarlamayı ayırdederek insanın manevî sorumluluğunu kabul etti. Yeni bir tarzda olan ve özgün kavramlara dayanan bu değişik kanunlar bir «birey» duygusuna tekabül ediyordu, bu «birey» duygusu sıradan bir şehri içinde tacirlerin Atina hükûmetine katılmak için servetlerini ileri sürdükleri, müreffeh bir site haline getiren deniz faaliyetinin başarısının doğrudan doğruya sonucuydu. Bu duygu Akropol'ü bırakıp çıktı ve Seramik mahallesinde yerleşti. Akropol,

artık, kutsal bir yerden başka birşey değildi. Dracon toplumu, aristokrasi egemenliğinin çerçevesini kırmış, parçalamıştı ve hırsızlığa ölüm cezasını koymakla menkul mal mülkiyetinin rolünü, önemini kurmuştu. Ama emekçilerin yoksulluğundan hiçbir şeyi tedavi etmemişti.

M.Ö. 598 yılında bu sosyal itiş Atina'ya Solon kanunlarıyla ulaştı; Solon eski bir tacirdi. Kanunları, toplumu, artık doğuşa göre değil, zenginliğin dış belirtilerine göre dört sınıfa ayırıyordu. Aldığı tedbirler zeytinyağı ihraç hakkını vererek ve vasiyet özgürlüğünü teminat altına alarak servet birikimini kolaylaştırmak amacını güdüyordu. Yaptığı siyasî sınıflandırmayı kolaylaştırmak için, Solon, Mısır'dan yıllık gelir bildirimi mecburîyetini almıştı. Seçim hakkı sağlayan vergi yükümlülüğü, evvelce topraktan gelen gelire göre tesbit edilirdi. Aristokrasiye verilmiş olan bu ödün (taviz) de, zamanı gelince, iş adamlarının büyüyen yetkisi önünde kaldırıldı ve gelir, gümüş parayla değerlendirilir oldu. Oluşum sona ermişti; menkul servet, iktidara geçilmesine imkân veriyordu. Menkul servet Atina Devletinin, binasını yıkmadan, kadrolarına sızabilmişti.

Fakirler bu devrimde geniş ölçüde elbirliği yapmış oldukları halde, devrim daha ileri gitmedi: fakirler bundan hiç yararlanmadılar. Gene bütün haklardan yoksun kaldılar, askerlik hizmetlerini yaya ya da kürekçi olarak yaptılar ve köle kaldılar; azatlı ya da özgür de olsalar bu özgürlükleri tarlada ya da atelyede onları çalıştırarak zengin olanlar yararına üretim yapmak zorunluluğundan başka bir şey değildi.

Aralarındaki çatışmaların ve şantiyelerin gürültülerinin yankılandığı Yunan şehirleri Asur İmparatorluğunun çöküşünün ortaya koyduğu ve Milet'li Thalès'in iyi farkettiği sorunla ilgilenmeyi hiç düşünmediler. Bu düşüş, kuşku yok, İyon uygarlığını kurtarmıştı ama Yakın Doğu'nun paylaşılması Yunan dünyasının güvenliği üzerinde kısa zamanda yankılanacaktır.

Babil, Nabukadanasor II'nin egemen olduğu büyük

bir ülkenin yeniden başkenti olmuştu. Nabukadanasor II şehirleri onarıp yeniden canlandırdı, gönendirdi; Babil'in surlarını yenide nyaptırdı. Yeni Kalde sarayının lüksü için Yakın Doğu'daki ticaret ilişkileri yeniden başladı ve Suriye, Babil'in Mısır'la yeniden çatışmasını gereken, atadan kalma rolünü yani Asur'un ancak yakıp yıkmayla son verebildiği sonu gelmeyen düşmanlığı yeniden ele aldı.

Yunanistan bu olaylara, kaygısız ve telâşsız, seyirci kaldı; bunlar Yunan ekonomisini doğrudan doğruya ilgilendirmiyordu. Üstelik Tyr ve Sidon (Sur ve Sayda) Mısır'la müttefik oldukları için Fenikelilerin zayıflaması Yunan çıkarlarına ancak yararlı olabilirdi.

İsrailliler Nabukadanasor'un karşısında evvelce teslim olup boyun eğdikten sonra baş kadırdılar ve Kalde'ye karşı güçbirliğine katıldılar. Kudüs ikinci defa bozguna uğradı, ezildi. Israilliler kılıçtan geçirildiler, sağ kalanlar toptan yurtlarından sürüldüler, Süleyman tapınağı yerle bir edildi. Peygamber Jérémie, Yahudilerin darmadağın oluşunu onaylayan ve onları göçebelik zamanlarına geri götüren bu yıkıntılar üzerinde ağlayıp sızlanıyordu. Bu felâket içinde Yahudi halkın din bilinci oluşup gelişti; Babil esaretinin Yahudi halkının düşünüşü üzerinde büyük sonuçları olacaktır.

Kudüs'ün efendisi olan Nabukadanasor, Suriye yollarını elinde tutuyordu. Tyr (Sur), kayasının üstünde, uzun süre dayandı; ama Kalde Mısır'ı yenmiş, uzun bir süre için Nil üzerine atmış, sonra da Lidya sınırlarını zorlayan Med kralı ile ittifak etmişti. Çatışma, çarpışma İyon şehirlerine yaklaşıyordu. Lidya kralı bu sefer için ücretli Yunan askerleri kullanmış ve kuvvetle dayanmıştı. M.Ö. 585 yılının 28 mayısında, Thalés'in önceden haber vermiş bulunduğu, güneş tutulması her iki orduyu dehşete düşürdü ve çarpışmaya son verdi. Babil, çatışmada hâkemlik etti.

Yunan dünyası böylece Kalde'nin hem bir uyarmasına muhatap olmuş, hem de bir erteleme sağlamıştı. Bu durum, hayran olunacak kadar uzun barış yılları yaşayan kı-

yı şehirleri içinde daha da böyle idi; bu uzun barış yıllarında bu şehirlerde hâkim sınıf için yaşamak o kadar kolaydı ki İyon toplumu az çok gerilemekte ve düşkünleşmiş görünüyordu. Bu hâkim sınıfın bolluğu ve rahatı, Keyaksar'nı oğlunun ulusun enerjisini tükettiği Medlere kadar komşu ülkeleri de sarmıştı. Lidya'ya gelince madenleri ve para sisteminin başarısı servetini o kadar iyi sağlamıştı ki kralı, Krezüs, zenginliğin sembolü oldu. Sabit ve kesin ayarlı altın ve gümüş parada devlet tekelini kurmuş olan, zamanının büyük iş adamı Krezüs idi. Bu transit ülkesinin gümrük sistemi ona daimî kaynaklar sağlıyordu; ticaret siyaseti de, Lidya'ya, Lidya Bankasının denizcilik şubeleri sayılabilecek olan kıyı şehirlerinin bağlılığını güvence altına alıyor, buna karşı Krezüs bu siteleri hediyelere boğuyor, tapınaklara bağışlar, kabiliyetli kişilere iyilikler yapıyor ve sofrasına askerî mühendisi Thalès'i, san'atçıları ve devlet adamlarını kabul ediyordu.

Böyle bir zenginlik nice açgözlülükleri, nice hırsları kışkırtıp ortaya çıkarmazdı ki? Bu altına hücum yarışına sürüklenmiş olan İyonya'da doymak bilmez hale geldi. Fenikeliler Akdeniz pazarından kesin olarak tasfiye edilmişlerdi. İyonya, tacirlerinin kendi sitelerinde yaptıkları gibi, ekonomik nüfuz ve egemenlikten sonra siyasî nüfuz ve egemenlik düşünmeye başlamıştı. Yunan dehası insan ruhunun yönetiminde eşi bulunmaz onurlar, sanlar kazanmış değil miydi?

İyonya'nın san'atı Ege Denizi adaları üzerinden kıta Yunanistan'ına dönerken orada gürbüz, sağlam Dor üslubundaki tapınağı buldu ve İyon san'atının inceliği, kuşku yok, yoksul ve zavallı kaldı. Dor istilâsını izleyen karanlık yüzyıllarda ve Isparta militarizminin düşünceyi hiç zayıflatamadığı bölgelerde Dorizm, İyon san'atına, aşırı mükemmelliğinin onu yoksun bıraktığı gürlüğü yeniden kazandırdı. İyonya, Arî zekâsı ile Asya harikalarının parlak, ışık saçan birliği olmuştu. Bu birlik Avrupa Yunanistanında tekrarlandı ve orada misli görülmemiş bir güç, bir enerji

kazandı. İyonya'nın uzak kökenleri içinde bu yeniden meydana çıkması olmasaydı, Helenizm gerçek ilerleyiş ve atılışına hiçbir zaman varamazdı. Uygarlığın bir ışıldama, parıldama ânından başka birşey olamayacak olan Helenizm, bu karşlaşma sayesinde, insanların bilincini fethedecektir.

İyonya'yı iyi karşılayıp kabul eden, ilk, Attik oldu. Yunanistan'ın Asya'ya doğru uzatılmış, hem toprağı olan hem de denizci, istilâların şiddetinden masun bu yüksek burun gene de yeniliklere uğradı ve, nüfus akınlarıyla, toplumların evrimini hızlandıran dinamizmi muhafaza etti.

Atina, çekinmeden, atılganlıkla İyonya okuluna katıldı. Iyon heykeltraşları, seramikçileri, dekoratörleri ve şairleri Atina'ya akıyorlardı. İyon modaları kendilerini Atinalılara kabul ettiriyordu. Akropol üzerinde çok renkli tuf'ten yapılma küçük yapılar yükseldi; bunların çevresi sungu yerleri, heykeller ya da Pentélique mermerinden yapılma ve İyon san'atının yeniden ışıldadığı atlı grup heykelcikleri ile çevrilirdi. Bu etki Pisistrate hükûmeti zamanında kesin bir hal aldı.

Solon'un reformları halkın istemlerinin, hak davalarının hiçbirini yerine getirmemişti. Halkın öfkesi kargaşalıklara sebep oldu ve Solon'un akrabalarından biri, zengin Pisistrate, bundan yararlandı; Solon'un meydana getirmiş bulunduğu siyasî kadro içinde kendi şahsî ihtidarını kurdu. Pisistrate köylüleri savunmak ister görünüyordu; emekçilerle uyuştu, seramik zanaatkârlarının çalışmalarını kolaylaştırdı ve bunlara dayandı. Ama gerçekte kendini Atina'nın, yani kendi sınıfının, ekonomik ilerlemesine vermişti. Attik'in bütün refahı ,denizden ve alış-verişten geliyordu. Pisistrate, Salamin'i ele geçirdikten sonra büyük işlere girişti. Attik'i, büyüklüğünü anladığı İyon düşüncesine hiçbir şeyi ayırmaksızın açtı. İyon aydınlarını çekmek için hiçbir şeyi ihmal etmedi ve Homer'in birinci baskısını yaptırdı, ki bu okullarda okutuldu. Mükemmel bir tahlil aracı olan Yunan dilinin oluşmasında Atina'nın

payı vardır. Pisistrate, tanrıça Athena'ya tapma resmî dinini düzene koydu, onun adına Akropol'de taştan bir tapınak yaptırdı ve jimnastik ve müzik şenliklerini geliştirdi. Iyonya'nın soluğu Atina toplumuna geiiyordu.

Bununla birlikte Milet Okulu, araştırmalarını derinleştiriyordu. Thalès'in öğrencilerinden biri, Anaximandre, bir dünya sisteminin varlığını farketti. Hocası gibi o da hayatın sudan fışkırdığını ve tanrının doğal bir zorunluluk olduğunu düşünür. Varlıkların evrimi üzerinde durur, sınırsız ve sayısız bir evrende başıboş dolaştığını, küre biçiminde ve içi ateşle dolu olduğunu iddia ettiği yeryüzünün aüz olmadığını keşfeder. Ayın, güneşin yansımasıyla aydınlandığını farkeder, bir yeryüzü haritası, bir de güneş saati yapar. Başka bir İyonyalı, Kolofonlu Ksenofan, Homer'in tanrılarının varlığını ve efsaneleri reddetti. İyonya bilginlerine dünya (evren) bir tek gerçeğin dönüşümü olarak görünüyordu; maddenin birliği (tekliği) ve hareketi İyon Okulu için alışılmış kavramlar haline gelmişti.

Nihayet başka bir İyonyalı, Sisamlı (Samos) Pitagor bu bilginin tabiatını belirledi. Çok gezmiş, Mısır'dan Babil'e kadar Yakın Doğu'nun bilgilerini ve Pers'lerden de Zerdüşt'ün doktrinini edinmişti; belki Gol'de Bruides'lerle de karşılaşmış olabilir. Herhalde gizli dernekleri üç yüzyıldan beri resmî dinin yanı sıra pek bol olan Diyonisyos dininin ve Orphisme'in sırları kendisine açılmış ve o bu gizli derneklere alınmıştı. Orphisme, Zerdüşt'ün eğilimine benzer bir eğilimi, ruhban teşkilâtının ayinci şekilciliğine ve hâkim sınıfa karşı halkın atılımını ifade ediyordu. Orphigues'lere göre doğrunun araştırılmasının kurtuluşta payı vardı ve bu herkes için mümkündü; zira bu gizli derneğe giriş bu dini erişilir, anlaşılır kılmak için yetiyordu. Bunlar ruhların göçüne (transmigration) inanırlard ve propagandalarında bireyin kurtuluşu konusunu işleyip geliştirirlerdi; Phythagore komünist eğilimlerini, kuşku yok, buradan almıştı. Ama o, Milet Okulunu aştığı gibi Orphismi aşmakta da gecikmedi. Matematiği kuran, Phythago-

re'du. Alemin (evrenin) esas unsurlarının ne su, ne ateş, ne hava değil, sayılar olduğunu ve sayıların armonisinin herşeyi açıklamağa yettiğini iddia ediyordu. Şeylerin temel ilkesi, sayı, insan zekâsına araştırma konusu olarak sadece kendi kanunları tarafından yönetilen evreni göstermekle onu kurtarıyordu. İyon metafiziği, fizikten meydana geliyordu. Pythagore metafiziği ise matematikten türüyordu. Ama onun dinden esinlenmiş olan aritmetiği, gene de bilime ulaşıyordu. Onun pratik buluşları bunu göstermekte gecikmedi.

Böylece Yunan dehası artık sadece tekniğin unsurlarını ve edinilmiş ya da yüzyıllardan beri hissedilmiş bilgileri toplayıp bir araya getirmekten ibaret değildi. O deha ancak fikir tedirginliğinin mümkün kıldığı düşünce kontroluna muvaffak olmuştu. İnsan o güne kadar böyle bir özgürlüğe yetenekli olarak kendini göstermemişti.

Bilim, resmî dinden ilk defa olarak sıyrılıyor ve sosyal düzenin korunmasına katılmaya son veriyordu. Ne Akdeniz'in Orphigeu'lerin ne de Zerdüşt, gerçekten, benzer sonuçlara varamamıştı. İran birliğiyle dayanışık olan Zerdüşt'ün düşünüşü, bu birliğin kaydettiği ilerlemelerle birlikte, etki kazanıyordu. Orta Asya'ya ve Hindistan'a kadar da ulaşmıştı. Ama Ruhbana karşı ortaya çıkan rahip mezhep ve tarikatler her yanda, önce bir an için resmî teşkilâtlı dinin şekilcilığinden kurtulmak isteğini ifade ettikten sonra siyasî yapıya katılmışlardı.

Dinin bu sosyal rolü Hindistan'da olduğu kadar hiçbir yerde apaçık belli değildi ve orada düşüncenin köleleştirilmesi, Yunan çabasının değerinin önemini artırıyordu. Brahmanların uygarlığı yavaş yavaş Doğu'daki ovalara, Brahman olan Çin-Hindi'ne kadar yayıldı. Ormanda serpilmiş, kendi pirinç tarlalarının ve çayırlarının arasında bulunan Hindistan köyleri büyümüşlerdi. Orada demir ve bakır işlenirdi, ticaretleri Ganj vadisini baştan başa dolaşırdı ve işlemeli kumaş yüklü kervanlar Pencab'a ve Orta Asya'ya tırmanırdı. Bu zenginliklerin sahipleri galip gelen

klanların Arî aristokrasileriydi. Bu klanların rahipleri ayinleri kendilerine ayırarak, kendi ayrıcalıklı kastlarının insanlar üzerindeki egemenliğini sağladılar; her türlü otoritenin temeli, dindi. Evrensel ve biricik varlık olan Brahma'yı sayan Brahmanlar da dinî faaliyeti insanî heyecanlardan yoksun olan ve sadece kendi iktidarlarını garanti etmek için yapılan, karmaşık âyinlere indirgemişlerdi. Brahmanlar kastı, asiller kastına üstünlük sağlamaya yöneliyordu.

Bu din, kastlar sisteminin muhafazasına doğrudan doğruya yardım ediyordu. Yeryüzünde daha önceki hayatın günahları ödendiğine ve daha iyi bir geleceği sadece tevekkül hazırlayacağına göre, eşitsizliklere karşı baş kaldırma, uğursuzluk getirirdi. Korporasyonlar içinde (loncalarda) örgütlenmiş olan özgür insanlar ve köleler hiç kızmadan çalışmalı, kendilerini kurtaracak olan ölümü beklemeliydiler; ruhların göçü, onların evrimine imkân verecekti. Brahmanlar bu kesin bilgilerin ötesindeki her türlü felsefî spekülâsyonun çürüklüğünü gösterirlerdi. Bu spekülâsyonlarda, üstelik, Hindistan karamsarlığı içinde kendini kaybetmeye adamış gibiydi. Şairane düşünceler, Upanisade'lar, yeniden cisimleşme görüntü oyunlarının açılıp geliştiği Veda'ları bilgince yorumlarıyla tamamlıyordu. Burada da Brahmanların büyük kudretine karşı sosyal kökenli belli bir hareket görülüyordu ama bu da ibadet duaları içinde yoğunluğunu yitiriyor, çilecilik ve dünyadan el etek çekme sonucuna varıyordu.

Bir yandan maddenin atomculuğunu düşünebilmiş olan Hintli zekâsı, istek ve eylemin red ve inkârından başka bir yere ulaşamıyordu. Çilekeş, kişiliğine, kişiliğini hiçe indirmek, silmek için hâkim oluyordu. Tropikal tabiatın insanlığı taşkın bir hayata boğduğu o ülkede toprakla insan arasında hiçbir uyum mümkün görünmüyordu. Toprak, aşırı bolluğunun ağırlığı altında, insanı eziyor, eğip büküyor, ormanlarının bütün yüksekliği ile onu aşıyordu. İnsan bilinci, artık, Mutlak'ın içinde kaybolmaktan başka birşey

düşünmeyecekti; Hindistan bir esrarlı rüya, hayal ve güzel kokular cenneti olarak kalacaktı.

Yunan dehası ise, tersine, kendisini zenginleştirmiş olan malları kendi emeğiyle koparıp almayı bildiği gibi, bu Mutlak'ı fethetmek isteyecektir. Hintli zekâsının yok olup ortadan çekildiği fikrî güçsüzlüğün coşkunca ululanmasına İyon kıyılarının karşılığı aklın, akla uygun açınlama, akla uygun Tanrı esininin doğrulanmasıdır. Hem çalışma ve inceleme hem de eylem adamı olan İyon bilginlerinin doymak bilmez bilmek ve öğrenmek ihtiyacı, Yunan sitelerini kışkırtan ve peşinde sürükleyen, doymak bilmez «malik olmak ihtiyacı» ile kavuşur ve ekonomik girişim, artık, titreyen bir yaşama sevgisini aklın bu zaferlerinden, başarılarından, ayırmayacaktır.

PERSLERİN ESERİ

Med'ler Helen uygarlığıyla temasa gelince zayıflamışlardı; onların güçten düşmeleri, bir kenarda «Sus» çevresinde iyice yerleşmiş bulunan Pers kralına yaradı Arşemenides Pers sülâlesi, Med'ler arasında uzun süre manevra çevirdikten sonra, etkisinin arttığını gördü. Bu ailenin (prenslerinden) beylerinden biri olan Kurus, yeni bir sülâlenin hükümdarlığı altında İran'ın birliğini gerçekleştirerek, Med'lerle Persle arasındaki düşmanlığa son verdi. Böylece Persler İran'da bir Arî devleti kurmakta Med'lerden nöbeti devraldılar.

Lidya kralı Krezüs bu olayları tasayla, kaygıyla izliyordu. Perslerin Med'lerin yerine geçeceklerini anlayınca ve bunların ihtiraslarını ölçünce tehlikeye karşı hazırlıklı bulunmak üzere Isparta, Mısır ve Babil ile bir pakt için görüşmelere girişti.

M.Ö. 546'da Kurus, Pers kralı sanını aldı. Krezüs vakit çok geçmeden ona saldırmaya karar verdi ve alelacele derlenmiş, Isparta'nın katılmaya zaman bulamadığı bir ordu ile Kapadokya'ya atıldı. Pers kralının askerî dehası seferin daha başında kendini gösterdi; Krezüs savaşa savaşa Sart'a doğru çekildi, ve karlı dağların Kurus'un ordusunu hareketsiz bırakacağını hesaplayıp, kışa dayanarak Sart'a kapandı. Ama Sart teslim oldu. Lidya seferi birkaç ay sürmüştü. İyonya'daki Grek şehirleri Krezüs'ün yardımına gelmek için en küçük çabayı bile göstermemişlerdi. Krezüs bir odun yığını üzerinde yakılarak ölmeyi isteyecekti; Pers kralı onu sarayına aldı ve o, ondan sonra orada yaşadı.

Kurus, Lidya'yı kendi topraklarına katmıştı ama gene de o, tarihte ilk defa barış getiren fatih olarak kendini gösterdi. Yenik düşen sitelerden hiçbiri yakılıp yıkılmadı. Kral, büyük komutan olduğu kadar büyük devlet işleri yöneticisi de olduğunu hemen gösterdi. Pers ordusu Küçük Asya'yı işgal ederken İyonya'nın Grek şehirlerini de kendi topraklarına kattı. Bütün direnmeler boşunaydı; kuşatılmaları kısa sürüyordu. Pers krallığı Akdeniz'e ulaşmıştı. Kendilerini yenen komutanın yüce gönüllülüğünü iyi bilmeyen çok sayıda Yunanlı dışarı göçtüler. Foçalı, Milet'li tacirler İtalya'ya, Marsilya'ya ve Korsika kıyılarına taşındılar ve oralarda Kartacalılarla çatıştılar. Pisagor, Sisam'dan ayrıldı. Sicilya'da yerleşti. Orada kendisine inananlardan meydana gelen bir topluluk meydana getirdi ve bu topluluğun ortak çalışması olan Pisagor'un eseri Sicilya'da, olduğundan da daha fazla parıldadı ve onu ilk teoremlerin işlendiği gizli bir sorunların peygamberi haline getirdi. Iyon'ların bu göçü, böylece, kültürün yayılmasına katkıda bulundu; Yunanistan'ın kendisi bile, Pers istilâsı önünden, geri dönmeyi akılarından geçirmeyen pek çok zanaatkârı halef kabullenmişti.

Bu arada Kurus, imparatorluğunu kurmaya akıllıca, yöntemle devam ediyordu. «Sus» taki ataları tarafından kuşaklar önce kurulmuş bulunan ordusu, onun ellerinde, akla durgunluk veren bir savaş araciydı. Okçularının oklarına ve muhafızlarının uzun mızraklarına hiçbir şey dayanamıyor, karşı duramıyordu. M.Ö. 539 yılında Hazar Denizi ile Hindistan arasında bulunan, Zerdüşt'e tapan Arî kabilelere boyun eğdirmeyi; Afganistan'ı, Merv'i ve Semerkand'ı işgal etmeyi başarmıştı. Yumuşaklığı ve bükülgenliği, bir de yağmayı yasaklaması ona her yerde halk arasında el birliği edenler sağlıyordu. Babil'i aldığında da yaşlı kralına ve tanrıları Mardouk'a saygı gösterdiği için, böyle oldu. Kurus her şehre tanrılarını bırakmakla, bu tanrıların önünde kendi de eğilmekle ve inanış özgürlüğünü teminat altına almakla, ezilen halkların kurtarıcısı gibi gö-

rünüyordu; gerçekte ise dahi kurucusu, teşkilâtlandırıcısı olacağı muazzam imparatorluğu yeni bir duygu, halkın şükran duygusu üzerinde yükseltiyordu.

Onun bu siyaseti, Asurluların cinayetleri unutulmadığı ölçüde sür'atli sonuçlar veriyordu. Kurus'un zaferlerinin Ninova'nın zaferleriyle, bu zaferlerin o ülkede kazanılmış olmasından başka, ortak yanı yoktur. Yurtlarından sürülüp çıkarılmış olan Yahudiler, bunun tanığıdırlar. Kurus, Kudüs'teki, din törenleriyle ilgili küplerini onlara geri verdirdi ve onların, Kudüs'e yeniden girip Süleyman tapınağını yeniden kurmalarına izin verdi. Büyük çoğunluklarıyla Filistin'den kesin olarak ayrılmış bulunan Yahudilerden Kurus'un fermanından yararlanacak olanlar ancak birkaç bin kadardı ama hükümdarın iyiliğini kutladılar, ululadılar.

Pers ordusu, savaşı Orta Asya'nın göçebe kabilelerine karşı sürdürdü ve İndus üzerinde muharebe etti. Kurus, ekonomik ilerlemeden yana olmaktan da geri kalmadı; Hint malları Amu-Derya ırmağı boyunca Hazar Denizi'ne indiriliyor, oradan da Karadeniz'e ulaştırılıyordu. Pers imparatorluğunun koruması altında bu ticaret akımı Hindistan'ı Helen kentleriyle birleştiriyordu. Bu kentlerin paraları daha geniş bir sürüm alanı ve güvenliği sağlanmış yollar buluyordu. Helen parası, böylece ekonomik bakımdan genişliğe kavuşan Doğu'da tedavül ediyordu.

Bundan Yunanistan yararlandı. Kurus'un imparatorluğu Yunanistan'a korku vermiyordu; Asya karasında kalıyordu, donanması da yoktu. Üzüm ve zeytin bölgesi bir düzlük olan Pers ülkesinde çok zayıf bir şehir hayatı vardı; sadece zanaatkârlarının dokumaları ün kazanmıştı. Pers'in Helen sanayiine ihtiyacı vardı. Bu durum barışı güçlendiriyordu. Atina'da M. Ö. 534 yılında, trajik şairler arasında parladıktan sonra, Thespis salaş bir tiyatroda dramlarını sunduğu sıralar doğu dünyası misli görülmemiş bir güvenliğe erişmiş bulunuyordu.

Kurus, adalet fikrinin ulusal ölçüde rol oynadığı bir devletin başıydı. Kökeni askerî olan bu devlet, elbette ki,

ordularının gücüne dayanıyordu ve Pers'ler askerlerden başkasına saygı göstermezlerdi. Ama Kurus kendi otorite (yetke) ilkelerini hesaplamaya gelince, Zerdüşt'ün öğretip yaydığı Törebilim (Morales) değerlerini ileri sürerdi. Kendi imparatorluğuna kattığı her ülkenin kendi kurumlarını alıkoymasına özen gösterdi; vergilerle onları ezmemeye dikkat etti; ulusal azınlıklara saygı gösterdi ve onları kendi tayin ettiği yöneticilerin gözetimi altında birleştirmekle yetindi. Karşılıkları bastırmak zorunda kaldığı zaman da, acımasız vahşetle dolu bunca yüzyıllardan sonra, savaşı insanîleştirdi.

Kurus, yabancı prenseslerle evlendi ve kazanılmış hakları teminat altına alacak kadar liberal bir insan birliği (insan topluluğu) kurmayı düşündü. Bu ahlâkî yücelik Pers'lerin dürüstlüğünü atasözü haline getirmekte gecikmedi: «Pers çocuğu yalan söylememelidir» derlerdi. İran'ın bahçeleri, Doğu'ya gül, şeftali, mersin, leylâk ve yasemin yetiştirirdi. Bu bahçeler daha da dayanıksız bir dileğin, halkların çeşitliliğini koruyacak bir düzen içinde halkların uyumunun açılıp geliştiğini gördü.

Kurus, Orta Asya yağmacılarına karşı bir muharebe öldü. Yerine geçen büyük oğlu Kambiz bunak ve saralıydı. Halk tarafından sevilmesinden kuşkulandığı kardeşini öldürttü ve Mısır üzerine yürüdü. Menfis'in alınmasından sonra Firavun idam edildi. Kambiz, ordularını Büyük Sahra'dan geçirerek, Kartaca'yı işgal edebileceğini sandı. Elli bin kişi Ammon Vaha'sını geçti, sonra kumlarda kayboldu; bir çöl fırtınası, bir daha lafı duyulmayan bu orduyu çöle gömdü.

Kambiz'in çılgınlığı, yaptığı zulümleri korkunç hale getiriyordu. M. Ö. 521 yılında sonuncu bir bunalım içinde Kambiz intihar ettiği zaman, halklar baş kaldırmaya başlamışlardı. Taht, büyük pers sülâlelerinden birine düştü: Darius'ün önce devletlerini yeniden elde etmesi gerekiyordu.

Darius, Kurus'un ilkelerine sahip çıktı ve onun küçük

kızıyla evlendi; ama o kadar büyük bir siyaset adamı değildi. Kamuya yaptığı bütün bildirilere, açıklamalara rağmen imparatorluğunu yeniden kurmak için hileye ve zulme başvurdu; Kambiz'in egemenliği döneminin sürüp gittiği sanılabilirdi. Düzeni yeniden kurması için yedi yıl geçmesi gerekti.

Böyle olmakla birlikte, imparatorlukta dinginlik, dirlik düzenlik geri geldikten sonra Darius iyi bir yönetici olduğunu ve Kurus'un yurtiçi çalışmalarını yeniden ele alabileceğini gösterdi. Bir müstebit olarak kaldı ama hukuka razı oluyordu. İmparatorluğu 31 eyalete bölmüş, her birini, kendi tayin ettiği ve kendi özel memurlarıyla denetlettiği satraplara, valilere emanet etmişti. Yolsuzluklarını sınırlandırdı; düzgün aralıklarla ödenen bir toprak vergisi (arazi vergisi), eyaletlerin madde ve para olarak ödedikleri haracın yerini aldı. Bu satraplar, onların bağımsızlık hevesleri dizginlemeğe, önlemeye çalışan krala karşı sorumluydular. Kralın yakın çevresini, sadece galip Pers'ler vergi ödemedikleri ölçüde güçlü mülk sahibi derebeyler çevirmişti; O, bu soylular için okullar meydana getirdi. Doğu'nun acı kaynağı olan yığın halinde sürgünlere başvurmadı.

Bu liberalizm, inanç sorunlarına yayılıyordu. Perslerin dinî düüncesi adalet kavramına dayanırdı; Mısır'ın etkisi altında onlar, ölümsüz ruhun ahrette yaradan Tanrı tarafından ödüllendirileceğini inanırlardı. Devlet dini olan Mazdeizm hoşgörüden hiç de yoksun değildi ve bu hoşgörü Doğu'da erdemle ferdî kurtuluş fikrini, bu çok değişik halklara ortak olan bir anlayışla da toplum kurtuluşu fikrini canlandırıyordu. Birleşme isteği, Kurus'u aşmıştı; san'at alanında belirmişti. Darius, İyon ve Mısır sanatçılarını davet etti; bunların yapıları, Asya ululuğunun büyük araştırılarını alarak biçimleri (formları) bir araya getiriyordu. Böylece başlangıçta karma düzende olan, sonra bağımsız bir Pers mimarlık san'atı meydana geldi. Bu san'at güneşe doğru yönelen saraylar, başlıklı zarif sütunlar, göz alıcı

bir tarzda süslenmiş duvarlarında Sümer san'atına kadar varan eski modellerin esinleri bulunan konutlar yaptılar.

Darius, kısacası, Doğu'nun Pers egemenliği altındaki gönencinin adamı (yöneticisi, temsilcisi) oldu. İmparatorluğu, Çin'den ve Hindistan'dan Akdeniz'e ulaşan yollara hükmediyordu; o, bu yolların güvenliğini iyileştirdi ve ilk büyük yolu yaptırdı: bu yol Sus'tan Sart'a kadar 2 400 km uzunluğundaydı: at değiştirme menzilleri, kervansarayları ve askerî üsleriyle imparatorluğu boydan boya geçiyordu. Bir yol şebekesi kuruldu. Burada Darius ilk postayı meydana getirdi. Deniz taşıtlarının Arabistan'dan Akdeniz'e geçmelerine imkân vermek için Kızıldeniz ile Nil ırmağı arasında kanal açılması çalışmalarına yardım etti. Bu faaliyet gerçek bir ekonomik ilerlemeyi besledi ama gene de Pers'ler hiç de bezirgân değillerdi. Onların zenginlikleri (servetleri) kasalarında yığılıp kalıyor ve Doğu'nun altını da krallık hazinesinde birikiyordu. Böylece Darius, üzerinde ok atan insan kabartması bulunan, ilk parayı bastırınca İran, kısa zamanda, Doğu âleminin bankası haline geldi; altın birikimi o kadar büyüktü. Paranın kullanılması, Darius'ün yönetimi altına giren ülkelerde genelleşti.

Kuzey sınırlarında durmadan karışıklıklar meydana getiren ve steplerle Mezopotamya arasında aracı haline gelen İskitlerin barışı tehlikeye düşürdüğüne inanılır mı? Hem gerçekçi hem stilize, hayvancılığa değgin bir san'at, onların incik boncuk san'atıyla buralara girdi. Darius, onların akınlarına karşı, yararsız bir seferden sonra, İskitlere İstanbul Boğazı üzerinden saldırdı ve Tuna düzlüklerine daldı. Ele avuca sığmayan İskeletler, onu da üzerlerine çekerek, Rusya içlerine çekildiler. Darius vazgeçti, Tuna kuzeyindeki stepi onlara bıraktı, Makedonya'yı onlara bıraktı: Beri yandan Hindistan'a yeni bir askerî sefer tertipledi; orada bir eyalet meydana getirdi ve Mısır ile İndus arasında kalan Arap kıyılarını taradı. Para bakımından üstünlüğü gittikçe daha fazla genişliyordu.

İran'ın Akdeniz pazarına girmeyi düşündüğü anlaşıldı. İyon şehirleri, hemen, İran'ı, kendi zararlarına Fenikelileri yeğ tutmakla ve onların Batı'da evvelce kendilerinin olan yeri alma çabalarını kışkırtmak, yüreklendirmekle suçladılar. Yunan bezirgânları İranlıları Akdeniz'de ilerlemekte serbest bıraktılar; onların para kaynaklarının Doğu'daki ekonomik üstünlüğün aynını burada da kısa zamanda sağladığı belliydi. Milet'te, Rodos'ta, Bizans'ta kızgınlık homurdanmaları gürledi. Darius Ege Denizi limanlarını ele geçirmeğe girişince Yunanlıların düşmanlığı baş kaldırma biçiminde patlak verdi.

İyon şehirleri bu tehlike karşısında birleştiler; aralarında barış yapmayı başardılar ve Hititlerden aldıkları «hakeme baş vurma» usulünü uyguladılar. Ama kocaman imparatorluğa kafa tutmak için birbirlerine yaklaşmaları yeterli olmadığından yardım aradılar ve Atina'yla Isparta'ya başvurdular.

Bu, zor bir pazarlıktı: İran tehlikesi Avrupa'da, Küçük Asya'dan görüldüğünden daha az görülebiliyordu. Bununla birlikte bu, İyon sitelerini kuşatıp sıkıştırma tehlikesini getiriyordu; bir yandan da İyonya'nın Italya'da ve Sicilya'da kurmuş bulunduğu ve Kartaca'ya ve Etrüsklere karşı zahmetle mücadele eden şehirleri ondan ayırmakla Batı'da da yankılar yapıyordu.

Foça, Korsika'yı ve Elbe adasındaki demir madenlerini onlara bırakmak zorunda kalmıştı; İtalya'da Bologne'ya ve Alp dağları geçitlerine kadar vardılar; Alışverişleri Orta Avrupa'ya girdi. Latium'da Tarquin adında soylu bir Etrüsk, Latin kralını tahtından indirmiş ve Roma ambarlarına giden tuz yolunu ele geçirmişti. Vadiyi kuruttu, şehri tahkim etti ve Capitol üzerinde, Dor taklidi bir tapınak inşa etti. Ama Etrüsk ticareti de Kartaca deniz gücüne bağlıydı ve bu güç, yavaş yavaş, Yunan deniz gücünün egemenliğinin yerini alıyordu. Kartaca Batı Akdeniz'i bir Kartaca denizi haline getirmeye çalışıyordu; artık kendi parasını basmış, ticaret alanlarına sınır koymak için Yunan-

lılarla ve Etrüsklerle antlaşmalar yapmış ve Sicilya, Galya, İspanya kıyılarından onların ayağını kaydırmayı başarmıştı. İtalya'nın Helen siteleri, bütün entrikalarına karşın, gene de Kartaca'ya karşı savaşı sürdürebilecek güçte değillerdi. Ona karşı sadece, İyonlara hâlâ içten bağlı, Marsilya direnebiliyordu. Buna yarayacak araçlara sahipti, çünkü arkasındaki bölge (iç bölgesi) ona değerli pazarlar açıyordu. Otuz milyon Galyalı sağlam bir topluluk meydana getiriyordu; bunların sınırı Ren ırmağı ile kararlılık kazanıyordu ve oradaki kentleri Germenlere karşı Metrislerle pekiştirilmişti. Galya, madenden eşya yapımı önemli olan bir ülkeydi. Marsilya, Tuna yolunun rakibi olarak, tırmık, tırpan, saban, çiftlik arabaları ve Galyalalıların bulduğu sabunu, ünlü bir kundura yapımı,, çizme, düğmeli iç gömleği, bira ve bal şerbetini, bir de testilerle Doğu'ya kadar delaşan Franche-Comtè şaraplarını böylece elde ederdi. Bu ticarî hareket içinde Yunan alfabesi at sırtlarında kervanlarla kalayın taşındığı Rhone ve Loire yoluyla Galya'ya girdi. Galya pazarlarını düzene koyan Marsilya, Kartaca'ya karşı koyacak yapıdaydı ama İran kralının işe karışması, Akdeniz ticaretinin zaten kararsız olan dengesini bozmak tehlikesini getirmişti. İran kralının Fenikelilerin girişimlerini fiilen ve etkili olarak desteklemesi onlara her an kesin sonuçlu bir intikam darbesi vurmak imkânını sağlayabilir ve Yunanlıların üstünlüğünü yeniden söz konusu hale getirebilirdi.

İyon şehirleri arasındaki görüşme ve pazarlıklar hiçbir sonuca varmadı. Onlar kendilerine deniz üstünlüğünü verirken Sicilya'dan ve Mısır'dan gelen buğday yolunu da sağlayan deniz filolarını birleştirmeyi denediler; bu yol Yunanistan'la Küçük Asya'yı birbirine bağlıyordu. Bu yola sahip olmak, İran'ın her ilerlemesine korkuyla bakan İyon siteleri için pek çok önemliydi. İran onları bu esas alış-verişten yoksun mu bırakacaktı? Şaşkınlıktan çılgına dönmüş bir halde saldırıya geçmeye karar verdiler. Bu, onların ezilmesi oldu. Bozgunculuk ve ihanetler, başkal-

dırmanın merkezi olan Milet sitesi teslim etti. Şehir M.Ö. 496 yılında kısmen yerle bir edildi. Darius tarafından birbiri ardından yenilip ele geçirilen İyon şehirleri bu yenilgiden sonra bir daha kendilerine gelemediler.

Bunların yıkılıp yoksulluğa düşmesi, Atina'yı. Korint'e, Egin'e elbette yaradı; ama İyon siteleri bunlara ticaret ilişkilerini miras bırakırken bir yandan da iki yanlı ve korkunç bir sorunun, İran ve Kartaca sorununun çözümünü bırakmışlardı. Felâket, Atina'yı bir başka yönden de altüst etmişti; İyonya'yı daha iyi anlıyordu ve İyonya'nın son haberi öteki Yunan şehirlerinden daha fazla Attik'e dokunmuştu. İyonya, kendi düşününden bütün Yunan dünyasına yaptığı bu olağanüstü armağanın sonunda, Greklerin hangi koşullar altında özgür kalabileceğini de göstermişti. Onlara, herşeyin, sonuna kadar, kendilerinden geleceği söylenmişti.

Darius'a gelince, bundan böyle, onun için, küçük kargaşalıklara yenik düşmek küçük gürültülere pabuç bırakmak söz konusu değildi. Onun dış kaygılarından başlıcası, Yunanistan'dı. Doğu âleminin Batı'ya doğru her ilerleyişini önleyen gücü (devleti) uluslararası yarışma alanından çıkarması gerekliydi. Şimdi artık Büyük Kral (Şehinşah) olmuş bulunan Darius'un İran (Pers) imparatorluğunun eserini sürdüreceği yön, Batı olacaktı.

KONFÜÇYÜS ve BUDA

Merkez konfederasyonuna dahil Çin devletlerinin en bayındırı olan Lou beylerinden birinin bakanı olan Konfüçyüs, gözden düşmüş ve yurt dışına sürülmüştü. M.Ö. 496 yılından başlayarak, oradan buraya, gezginci bir yaşantı, on yıl süren yolculuklarda, ününü bütün Çin'e yaydı. Kamu işlerinin yönetimi için kendisine bağlanacak bir Bey arıyordu. Konfüçyüs bu aradığını hiç bulamadı, ama kendi büyüklüğünden de hiç kuşkuya düşmedi. «Insan tam bilgeliğe ulaşınca, işsiz kalırsa, bundan, beyler utansın.» diyordu.

Bu beyler, çevresinde yavaş yavaş, birbirini izleyen bağlantılarla Çin ulusunun meydana gelmekte olduğu Ho-Nan'a sahip olmak için yüzyıllardan beri mücadele etmekteydiler. Bu ulus danışmaları ve bir Yüce Divan'ın etrafına çevirdiği bir Kralın, bu büyük toprak sahibi beylerin egemen olduğu bir tarımsal toplumun yönettiği feodal bir devlet meydana getirdi. Bu toplum, kollektif grup ruhunun egemen olduğu aileye ve klana dayanıyordu. Sınıflara bölünmüştü: sözü geçen bilge kişiler (ilmiyye), loncalar içinde örgütlenmiş bulunan zanaatkârlar, gedikler içinde örgütlenmiş bulunan esnaf (tacirler) ve köylüler. Kır ahalisi barbarların ardı arkası kesilmeyen akınlarından kurtulmak için derebeylerin kentlerinin surlarının arkasına sığınır, istendiği gibi angaryaya bağlı tutulurdu. Beyler onların hiç gevşemeyen çalışmasıyla yaşarlardı. Onların baskıları, iç savaşlar, istilâlar, eşkiyalık bir de tabiî âfetler köylülerin (yükümlülüğünü) kulluğunu korkunç bir hale getiriyordu.

Konfüçyüs bu sosyal durumu değiştirmeyi hiç önermiyordu. Kurulu düzeni kabul ediyor ve güçlülerin önünde, tasasını taşıdığı sıkı incelik kurallarına uygun olarak, uzun boyunu (endamını) eğiyordu. Onun öğretisi, insanların içinde yaşadığı durumu altüst etme eğiliminde değildi. Bu durum, erdemlerin akıllıca kullanılması ve bilgeliğin ilerlemesiyle sadece iyileştirilmeliydi. Tasarladıkarını gerçekieştirmek için bulmak istediği prensi bulmuş olsaydı. toplumu, başka temeller üzerine değil başka duygular içinde yeniden düzenlemeyi deneyecekti. Onun analizlerden meydana gelen öğretisi temel ilkelerini Çin dünyasının ahlâk yaşantısının gözleminden çıkarıyordu.

Konfüçyüs'e göre insan, herşeyden önce, sosyal bir varlık olduğundan kollektif hayatın temel ilkesi, dayanışmadır. Öğrencilerine «Başkalarını, kendinizi sevdiğiniz gibi seviniz.» der ve genel ve özel yaşamanın değişik anlarına yönteminin dikkatle uygulanmasını buyurur. Geçmişin yasalarını sayarak beklediği özverideki eşitsizliği hesaba katmadan, prenslerden ve köylülerden aynı erdemi göstermelerini ister. Onun önerdiği temel ilkeler uygulanırsa derebeyler, soylu bir ahlâkın bilincine varmış, gerçek derebeyler olacak ve halk da boyun eğerek ve hayır işleyerek iyileşecektir. Konfüçyüs, değişmesini istemekten geri durduğu ama zararlı yanlarını kınadığı toplumdaki denge unsuru olarak bir sosyal yakınlaşma sonucuna varıyordu. O, hiçbir zaman tanrılar üzerinde düşünmekle meşgul olmaz; o, metafiziği tartışmaz, varlığını bilmezden gelir ve bir sistem kurmak tasasını taşımaz. Atalara tapma dinini ululer. Evrensel bir düzen kavramına yücelirse, bu, dayanışmanın insana ilişkin sebeplerini belirlemek içindir.

Konfüçyüs'ün toplumu her türlü aşırı kaba kuvvet kullanılması sonucu olarak parçalanmış idiyse de onun düşünce okulu büyük Çinli bilge'ye ün kazandırmaktan başka bir sonuç vermiş olsaydı onun ahlâk yasası emekçilerin acı alınyazısını değiştirmeden de az çok hafiflete-

bilirdi. Aslında onun düşünce okulu çağının evrimi üzerinde hiç etki yapmaz: insan düşünüşü sadece toplumun sosyal düzenindeki değişikliklerle ilerler. Oysa Çin, hep, derebeylik keşmekeşi içinde debeleniyordu. Prenslerin kanlı istibdadı gem, dizgin tanımıyordu; adam öldürme, onların siyasetinin olağan bir yönetimi idi. En büyük devletler küçük derebeyleri yavaş yavaş, savaşlarla silip süpürdüler. Köylünün yoksulluğu, sıcak ve rutebetli Güney Çin'i tropik tarımı ve ormanlarıyla, buğday ve mısır yetiştirmek için ormanlardan yoksun bırakılan Kuzey Çin'in zıddı yapan zorunlulukla özdeş bir tabiat zorunluluğu gibi görünüyordu.

Konfüçyüs'ün öğretisinin, gene de insanların geleceğine olan umudunu koruyabilmiş olması, aykırı görünür. Gençliğinde filozof Lao-Tse'yle karşılaşmıştı; o, bu umuttan tamamen yoksundu ve onun dünyadan elini ayağını çekmek sonucuna varan doktrini, Taoizm, zamanın darlığını, bunalımını yansıtıyordu. Bu öğreti bir de, mistisizmin sihir ve büyü ile uğraşmalarını kolaylaştırdığı, çok sayıda gizli cemiyetler doğurdu. Konfüçyüs'ün erdemden beklediği dinginliği Lao-Tsé içgüdülü neş'eye Çin halkının saygılı yumuşaklığına coşku veren bir tevekkülden bekliyordu. Taoizm, toplumu iyileştirmeğe de çare aramıyordu; o, insanlığın dramından, sadece bize ait olan «düşün»e (penseé) sığınarak kaçmaktan başka hiçbir şeyle meşgul değildi. Niçin maddî hayata bağlanmalı da nesnelerin (şeylerin) görünüşünün ötesindeki, insanı alınyazısına teslim ederken onu sıkıntılardan, dert ve acılardan kurtaran, tembelliğe, atalete (miskinliğe) bağlanmamalı? Taoizm, sayısız yorumların şeytanlar ve tanrılar evreni olan bu dünyayı iki misline çıkardığı kehanet okulları halinde gelişip serpildi.

Halk çapasının bunca ürünü başkaları hesabına derlediği bu topraklar üzerinde, gene ölünceye kadar zahmet çekiyor, yoruluyordu. Bahçelerde, kurak topraklardaki mısır tarlalarında, sulak topraklardaki pirinç tarlalarında

ekip biçmeye devam edecekti. Çin köylüleri «Gün ağarınca kalkılır, güneş gözden kaybolunca, dinlenmeye varılır» diye türkü söylerlerdi; yoksulluk ve savaş sonsuzluğa kadar sürüp gidecek tabiat âfetleriydi. Bu iki tevekkül (boyun eğme) felsefesi bu güçsüzlük duyumunu kabul ve tasdik ediyordu.

Asya'nın öteki yanında, Himalâya eteklerinde, Ganj vadisinde benzer bir öğreti de insanları efendilerinin önünde eğiyor, kızgınlıklarını yatıştırıyordu. Çin'de olduğu gibi orada da toplum, esas itibariyle köylüydü. Dağ yamaçları ile ırmağın arasında küçük tarımsal devletler otlaklarıyla ve pirinç tarlalarıyla yaşarlardı. Büyük toprak sahiplerinden bir kurul aralarından birini, bir racayı, onların çıkarlarını korumak ve hükûmet etmek üzere seçerdi. Racalar arasında sulama ya da derelerin akıntısı yüzünden sık sık çatışmalar olurdu. Bunlar, prensleri gittikçe daha çok egemen olma eğilimindeki Brahmanların iktidarına karşı direnme dışında aslında hiçbir konuda anlaşamıyorlardı. Brahmanizm'den kurtulma girişimleri de sıktı: Ganj vadisinde, Brahmanizm'in boyunduruğunu sarsmağa çabalayan birbirine rakip mezhep ve tarikatlar kaynaşıyordu Bir köşeye çekilip önce kendi iç âleminde yaşıyan dindarlar daha sonra müminleri bir araya topluyorlardı.

Kendinden önceki bir çokları gibi bir racanın oğlu olan, Gautama, otuz dokuz yaşındayken mallarını ve ailesini terkederek bir köşeye çekilip kendini din uğrunda çileye verdi. On yıl sonra bir gün, Gaia'da, bir incir ağacının altında oturmuş, Hindistan vadisinin dinî havasını yenileyen ve Brahman'ların tapınma usul ve şekilciliğini red eden bir dünya görüşüyle aydınlanmış - Buddha - olarak oturuyordu. Benares'te konuşmuş ve kendisini hemen kabul ettirmişti. Bir çok kişiler ona katıldılar. Buddha'nın yaşadığı bölgede Brahman'lar o kadar güçlü olmadıkları için, onun öğretisi, köylüler ve Brahmanizm'e düşman derebeyler arasında takibe uğramadan yayıldı. Üstadın söz söyleme

yeteneğine borçlu olunan bu başarı, sadece din ve iktidar işleriyle meşgul bir ruhanî aristokrasiye karşı tepkinin ni kadar güçlü olduğunu anlatıyordu.

Buda'cı düşünüşün bu anî açılıp gelişmesi öte yandan, sosyal şartları da anlatıyordu .Vadideki devletler birbirine düşman iki krallıkla, Koçala ve Maghada krallıklarıyla komşuydular. Uzun süren savaşlardan sonra Maghada egemenleri galip geldiler ve prensleri birleştirip Brahmanların doğmatizmine karşı savaşacak olan bir krallık birliği kurma yolunda çabalara giriştiler. Bu girişimin başka yerlerden çok bu bölgede başarı şansı vardı. Maghada egemenleri, Buddha öğretisine katıldılar. Evrensel dinin politik birliğe vardığı Mısır'da olduğu gibi, Hindistan'da Maghada devletinin genç güçleri Buddha düşünüşünün desteğini kazanmaya çalışıyorlardı.

Bu düşünüş üstelik Ganj vadisinden, ticaret ilişkilerinin yaklaştırdığı İran'ın düşünüşü üzerinde de yankılar yapmıştı. Darius'ün zaferleri Hint kervanlarının Şehin - Şah'ın (Grand - Roi) seferleriyle karşılaşmalarını olağan hale getirmiş, düzene koymuştu. Ama Iran yönetimi, sadece eşek derisi üzerindeki el yazmalarını ve kendi el yazısını yayıyordu. Bunlarla Zerdüşt'ün öğretisi, bir de Darius'ün temsil ettiği Darius'te tecessüm eden imparatorluk birliğinin ululunması yayılıyordu. Bu kavramlar, benzer bir oluşumun tamamlanmaya başladığı bir ortamda, Ganj ırmağı kıyılarında, kolayca yerleşmiş bulunuyordu.

Buddha da bütün insanlar için bir tek dinden, bir halk dininden söz ediyordu ve yoksullar onu seviyordu; onun şefkati sınıf ve ırk ayrımı yapmadan kadınlara ve kölelere olduğu gibi onlara, kadar uzanıyor, Buda, kalıtım yolu ile yürürlükte olan kastlar disiplinine rağmen, insanların birbiri ile kardeş olduklarını yoğun olarak hissediyor, eşitliği ve insanseverliği öğütlüyordu. «Benim öğretim, bir acıma ve bağışlama öğretisidir.» O, böylece Hint toplumunun çerçevesini genişletiyor, ona yeni bir bilinç öneriyordu; Budizm, Brahmanların dar görüşlülüğüne ve katılığına

dayanılmaz bir sertlikle saldırıyor, insanları onların egemenliğinden kurtaracak bir tükenmez merhameti karşı çıkarak onların iktidarını, gücünü sarsıyordu. Maghada prensleri bunda bir «birlik» ilkesi gördüler ve Buda'nın konuşma yeteneğinin etkenliği onları çektiğinden Buda'yı iyi karşıladılar, kabul ettiler. Onların bu kayırma ve itibarı artık onların olan, gizemli büyük insanı bir daha yalnız bırakmadı. Ona topraklar ve evler ikram ettiler; o bunları geçti ve öğretisini yaymaya devam etti.

Buda, Veda dininin tanrılarıyla hiç ilgilenmedi. O, bir kurtuluş yöntemi, bağımsızlığı din adamları zümresinin şekilciliğini, ilm-i halciliğini mahkûm eden, tanrısız ve ibadetsiz bir din getiriyordu. Ama Budizm kurtuluş yolunda daha ileri gitmiyor ve onun öğretisi uygar düzene hiç dokunmuyordu. Prenslerin zenginliğini meydana getiren bu düzen, onun gözünde mutlak ve değişmez olarak kalıyordu. Demek ki Budizm, Ganj üzerinde teşkilâtlanan, kurulan krallığın bünyesine kendini tam olarak uydurmuş, ve Hint halk yığınlarını kendine sıkı sıkıya bağlamıştı.

Buda'nın düşünüşü, başlangıçta, din adamlarının egemenliğine karşı bir baş kaldırmaydı. Sosyal ilişkilere değinmesi bakımından bu düşünüş Zerdüşt'ün ve Konfüçyüs'ün düşünüşü, başlangıçta, din adamlarının egemenliğine karşı bir baş kaldırmaydı. Sosyal ilişkilere değinmesi bakımından bu düşünüş Zerdüşt'ün ve Konfüçyüs'ün düşünüşü ile özdeş bir yatıştırma ve uyuşturma iradesine varıyordu. Buda, insanların yoksulluğunu biliyor, kabul ediyordu; ona gelinceye kadar büyük Hind ırmağı yakınlarında hiç kimse böylesine bir acıma vurgusu ile bu yoksulluğa karşı mücadele sonucuna varmıyordu. O, sadece, özveriyi, kendini adamayı, kurtuluşa götüren bir vazgeçmeyi ve yetkinliğe, olgunluğa götüren «kendi iç âlemine dalma»yı öğütlüyordu. Budizm'in cenneti ne bu dünyada ne de öte dünyadaydı; bu cennet insanı eylemden, hareketten uzak tutarak özgürlüğüne kavuşturan ve yüce «kayıtsızlığa» doğru götüren «bilgi»deydi. Tam bir boyun eğ-

me, selâmetin, kurtuluşun inancası oluyordu. Yoksullardan Brahmanların otorite (yetke) adına istediklerini Buda, acıma ve şefkat adına istiyordu. Sadakayla yaşayıp bütün erdemleri uygulayarak, ve insan kendini başkalarını sevmeye adamadıkça bütün âyinlerin, dinî törenlerin ve her türlü köşeye çekilmelerin hiç bir değeri olmadığını göstererek bütün vâdiyi boydan boya dolaştı.

Müritleri o kadar çoğaldı ki Buda, kendinden önce gelenler gibi, bir din tarikati kurdu. Başlangıçta manastırlar, keşişlerin yağmurlar mevsimini geçirdikleri barınaklardı sadece. Sonraları teşkilât gelişti, keşişlere fakir ve namuslu yaşamayı kabul ettirdi. Bu keşişler cübbe giyerler ve tepelerini traş ettirirlerdi. Kadınlar bu tarikate girebilirdi. Kadınlar bu tarikate girebilirlerdi ama toprak köleleri kabul edilmezlerdi. Budizmin iyilikseverliği, toprak kölelerinin kendi kişilikleri üzerinde kendi kendilerine tasarruf, kendi istediklerini yapma hakkını tanıyacak kadar ileri gitmiyordu.

Demek ki Buda devrimi de kölelik sonucuna varmıştı. Budizm aklın gerçek âlem önünde kaçışını daha çok arttırarak, Hindistan'ı, Çin'de Taoizmin yaptığı gibi, felce uğratacak ve halk yığınlarını herhangi bir kanunlar düzeninin yapabileceğinden çok daha iyi, hareketsiz kımıldamaz hale getirecektir. Asya kıtası, eklem kaynaşmasına uğruyor, kemikleşiyordu. Uzak - Doğu, bireyin ahlâk durumunun içten düzenlenmesinden başka çıkış yolu yok gibi gördüğü bir sosyal düzene boyun eğmekle, insanların güçlerinin doğal işleyişinin gelişme dereceleri ölçüsünde biriktirdikleri engelleri aşmaya gücünün yetmediğini gösteriyordu.

Bu güç yetersizliği, o zamandan sonra, dünyanın öteki kesimi üzerinde Helenizmin ele geçirdiği ileriliği ortaya koyar. Çevre şartlarının rastlanmamış ölçüde uygun olmasıyla, Yunan dehası, üretim faaliyetinin en yoğun bulunduğu anda, heyecanlı bir çabayla bilime doğru yol alır. Helenizm artık Asya'yı geride bırakmıştır.

PERS HARPLERİ
İRAN ile YUNANİSTAN'IN SAVAŞLARI

Helenizm, büyüme halinde bir ekonomiye ve, sadece efsaneleri ile onu meydana getiren insan ülküsünden başka hiçbir birimi olmayan, mükemmel bir dile sahipti. Yunanistan'daki kentler, İyonya'dakiler gibi, bağımsız sitelerdi. Atina, kölelerle dolup taşan Egine'le ticarî üstünlük mücadelesi yapıyordu. Isparta, Peleponez'e egemendi. Korent ,işgali altında bulundurduğu berzahı Isparta'nın aşmasına imkân vermekten tasa duymuyordu. Thebes, Beotya'ya egemendi ve Attika'yı çekemiyordu. Delf (Delphes) Tapınağı Kâhinleri Birliği gibi din (toplulukları) birlikleri kimi zaman belli siteleri bir araya getiriyordu. Ama bir an din, bunları yatıştırmak için çok kuvvetli bir sosyal bağlantı gibi göründü. kunun üzerine Hellen (Yunan) kardeşliği, Zeus onuruna yapılan olimpiyatlarda kendini gösterir oldu. Ama bu kardeşlik, taşınabilir zenginlik (menkul servet) kaynaklarını özdeş bir evrimin soylular zararına serbest bıraktığı, birbirine rakip kentlerden birinin ilk başarısı ile zedelenir, kırılırdı. Her yanda, kendi öz çıkarlarını savunmak için, sitelerini para girişimlerine daha çok yöneltmekten hiç geri durmayan bir takım yeni adamların adım adım iktidara ulaştıkları görülüyordu.

Pisistrate'tan sonra gelenler Atina'da bu siyaseti o kadar iyi yürütmüşlerdi ki Atina, zeytinyağı ve çömlek ihracatıyla ünlü, bir başşehir olmuştu. Genişleyen ticaret hacmine, artık, Faler Körfezi yetmez olmuştu. Pisistrat'ın çocukları Akropol'daki Athéna tapınağını büyütmüşler, onu, büyük sitelerin tapınaklarındaki gibi, mermerden yapılmış

dorik bir dizi sütunla genişletmişlerdi. Kredi, sarrafların yaptığı banka işlerinin iyileştirilmesiyle düzene konmuştu; Pasion firması bütün Akdeniz pazarları üzerine poliçe çekerdi. Seramik (Céramigue) semti, dükkân, atelye ve eşya sergilerinin özelliklerine göre ayrılmış bulundu ve genel meydana kadar doldurup taştıkları karmakarışık çıkmaz sokaklardan ibaretti. Orada, çınarların altında, çeşmelerin, fıskiyelerin ve heykellerin arasında politika, şehrin yönetimi tartışılır ve Meclis'in işlerini denetleyen Genel Kurul toplanırdı. İşlerin ilerlemesiyle Atina Anayasası yeniden çatlak vermişti ve Pisistratides'in reformları durmadan kendini yenileyen bir sınıfın itişini durdurmaya yetmez olmuştu. Isparta'nın yararlanacağını sandığı, zor bir dönemdi; bu ama Atina'nın refahını ve bayındırlığını kuvvetlendirmekten başka bir sonuca varmadı.

Clisthène, Atinalıları, aristokratik nitelikten yoksun on kabileye ve Attik toprağını da temsilcilerini genişliğine göre seçip yollayan seçim çevrelerine ayırarak, Solon' un başladığı çalışmaları sonuna vardırdı. Sürgün, bu reformları tamamladı; Meclis tarafından oyla karar verilen sürgün, tutkulu olanların yurt dışına sürülmelerine imkân sağlıyordu. Atina toplumu bu yolla müstebitlerden kurtuluyordu ama zenginliklere sahip olan sınıf, gene kalıyordu: Clisthéne kanunları bu sınıf için yapıyordu. O, Solon zamanının oy hakkını sadece vergi verenlere tanıyan sistemini olduğu gibi alakoymuştu; sivil ve asker yüksek görevler ilk iki sınıf için ayrılmıştı .İcra, kabilelerin gösterdiği (seçtiği) dokuz Arhont'a verilmişti. İnsanlar ve partiler arasındaki düşmanlıkların ve çatışmaların arasından geçerek, hükûmeti ele geçirmek imkânını sadece zenginlik ve bunun ifadesi olan, etraf ve adamlar veriyordu.

Her türlü sosyal kımıldanışın halktan geldiği kabul ediliyordu. Aslında Attik'te oturanların yarısı siyasî hakları edinmek için gerekli olan gelire sahip değillerdi. Yapımevlerinde ve maden ocaklarında çalışanlar hep kölelerdi.

Kimi atelyelerde bunlardan yüz kadarı bir araya gelir. Zanaatkârlık ekonomisinde de zanaatkâr, köleden fazla önem taşımaz. Bütün bu insanların emeğidir ki Atina'nın zenginlik kaynaklarını meydana getirir ve bu insanların kendi çıkarlarının yönetimine katılmaları kabul edilmez. Orada iktidar, tamamiyle, halkın emeğini en çok sömürenlerin ellerindedir. Böyle bir rejim, hiç bir suretle, demokrasi değildir.

Atina'nın kaderini, madenleri tayin eder. Elli yıldan beri Atina, kentten elli kilometre ötedeki Laurion simli kurşun cevherini işletmekteydi. Kurşun buharları maden ocaklarının havasını nefes alınmaz hale getiriyordu; işçiler dar dehlizlerde karınları üzerinde sürünerek ilerlerler ve maden cevherini sırtlarında dışarı çıkararladı. Atina'nın hazinesi işte buradaydı. Bu, Atina'nın ticarî açılışına yardım edecekti; onu kurtaracaktı.

Atina siyaseti, Atina'nın ekonomik faaliyetini korumaya, Atina'yı zenginleştirmeye ve onu yaşatmaya yönelmişti : Atina, buğday ihtiyacının ancak üçte birini kendi üretebiliyordu. Atina, kendi yiyecek ikmali ve pazarları için denizden korunmasını güçlendirmeyi hedef almıştı. Bir de İyonya kentlerinin uğradığı yenilginin sonuçlarını önceden sezmekle birlikte, Atina, onların yardımına koşmak için önemsiz bir çabadan başka bir şey yapmamıştı. İran'ın karşısına çıkmak için zorunlu deniz gücünden yoksun olması yüzünden vakit kazanıp daha uygun bir fırsat kollamak yolunu tutmuştu. Savaş da kaçınılmaz görünüyordu. İran İmparatorluğunun ilerlemesi, Atina ekonomisinin temellerini, üslerini Atina'nın buğday yolunu ve bunlarla birlikte Helenizmin Akdeniz'de gelişmesini tehdit ediyordu.

Darius'un askerlerinin Trakya'da ve Ege Denizi'ndeki limanlar arasında ilerlemeleri, Egin'in teslim olmasından sonra Eubée (Obe) adasındaki zaferleri Atina'ya dehşet verdi. İlk darbeye karşı durup direnmek için sinirlerini gerdi. Bu darbe M.Ö. 390 yılında yer aldı. Maraton Ovası'nda

Atina'ya 24 mil (= 42 Km.) uzaklıkta Atinalılar, Iran seferî birliklerine karşı taarruza geçtiler. Yunanlıların, amansız, korkusuz atılışı önünde bu seferî birlikler tersyüz, gemilerine binip Küçük Asya'ya vardılar. Kendi başına ele alınırsa önemsiz olan bu zafer Doğu'yu aptallaştırdı ve orada büyük yankılar yaptı.

Babil'de ve Mısır'da karışıklıklar patlak verdi. Darius'un halefi (ardılı), Kurus'un torunu olan Kserkses (Serhas) Yunan sorununu ele almadan önce bunları bastırmak zorunda kalmıştı. Atina'nın akla sığmaz sıçraması Keykâvus'un önüne, çözülmesi gereken bir sorun çıkardı. Bu sorun, iki toplumun hayatî çıkarlarının çatışmasında ifadesini bulunuyordu. İran İmparatorluğunun büyüklüğü karşısında Atina'nın itibarı, sadece Maraton'da kazanılan bu başarıdan, garip bir biçimde artmıştı. Çatışmanın yakınlığından kimsenin kuşkusu yoktu.

O sıralar, Laurion maden ocaklarında Maroné cevheri bulundu; bu, Atina için inanılmayacak kadar olağanüstü bir gümüş para kaynağı oldu. Ticaretle uğraşan bir aileden gelen Arhont Thémistocle, Maraton'da kazanılan itibarın düşmanı yenmeye yetmeyeceğini anlayıp Pisistrate'ın denizcilik siyasetini yeniden ele alacak ve buradan gelecek gelirleri bir deniz kuvvetinin donatımına ayıracak, bir yandan da yabancı tâcir gemilerine açık olan Faller limanının yerine kendi gemilerinin yanaşabileceği Pirée limanı yapımına girişecek gücü kendinde buldu. Temistokle Atinalıları kendi sanayi çabalarının, hazırlık çalışmalarını hızlandırmış bulunan Kserkses'in lûtfuna bağlı bulunduğuna inandırabildi. Böylece bir yandan Akropol'de bir tapınağın yapımını izlerken ve üstünde Partenon'un yükseleceği kaideyi düzenlerken, bir yandan da iki yüz gemi donatıldı. Atinalılar bir adalı düşünüşüne sahip olmuşlar, kaçınılmaz savaşa cür'etle bakıyorlar ve müttefikleri ile pazarlıklara girişiyorlardı. Sitenin ekonomik girişimlerinde doğrudan doğruya kişisel çıkarı olan iş adamı Temistokl'un etrafında siyasî kin ve nefretler zincirinden boşanıyordu.

Önceki devrimlerde yenik düşmüş bulunan soylular, azar azar İran'a göçmüş ve düşmandan yana geçmişlerdi. Kserkses (Serhas) bunları sarayına kabul etti; onlar da ona danışmanlık ediyorlardı. Dostları Yunanistanda manevralar çevirmeye devam ettiler; düşman İran yararına propagandaları, yaklaşan savaşın ekonomik bakımdan vereceği çok korkunç sonuçları barışsever bir laf ebeliği örtüsü altında maskelemeye çaba harcıyordu. Delphes'li Pythie bile İran altınlarının bozucu çekimine dayanamamış, ve yenilgiyi önceden haber vermişti. Soylular (aristokratlar) ayrıcalıklarını yeniden ele geçirmeyi ve hükûmete dönmeyi umuyordu. Bunun Yunan bağımsızlığının elden çıkması bahasına olması onlarca az önemliydi.

Kserkses(Serhas) M.Ö. 481 sonbaharında mermer bir tahta oturmuş, yan yana gelen gemilerden meydana gelmiş bir köprüden, yedi gün boyunca geçip Çanakkale boğazını aşan ordusunu seyrediyordu. Askerlerini batıya yollarken dalgalara bir altın bardak atmış ve deniz tanrısına kurban vermişti. Bu ordu, çok kalabalıktı: Hintli süvarilere ve zenci okçulara varıncaya kadar bütün Doğu oradaydı. Bu orduyu üç bin taşıt gemisi besliyordu. 1207 savaş gemisi, Attik yarımadasına saldırılarını Tesalya üzerinden girişilen istilâ ile birleştirdi. Tesalya zaten İranla antlaşma imzalamıştı. İranın zaferi hiçbir kuşkuya yer bırakmıyordu.

Ama Kserkses'e (Serhas'a), bu görkemli ve kayıtsız hükümdara, kalan miras onun taşıyamayacağı kadar büyüktü. Ordusu subay kadroları bakımından eksikti. Yunan askerlerini çevirip onlara saldırdı. Leonidas komutasındaki 300 Ispartalı, ise Atina yolunu tutan Termopil (Thérmopyles) geçidinde baskına uğrayıp tümüyle kılıçtan geçirildi. İran ordusunun biricik kuvveti, kalabalığıydı: yol şebekesinin kötülüğüne rağmen İranlıların büyük kalabalığı Béotiè'yi kapladı. Thébes (Teb) te büyük toprak sahipleri, mal mülk sahipleri onlarla seve seve anlaşacaklardır. Halk ise Yunanistan davasını savunmak istedi ve Teb'li-

lerden meydana gelen askerî birlikler savaşa katıldılar. Bununla birlikte istilâ Attik'te yayıldı ve Atina'ya çarptı. Atinalılar kaçtılar. On sekiz yıl önce Yunanlıların Sart'ı yaktıklarını hatırlayan Kserkses'in (serhas'ın) askerleri Akropol'deki tapınakları, hatta Parthénon'un yapı şantiyesini ateşe verdiler. İran ordusu, donanmasının kendisiyle buluşması gereken, güneye doğru içerlere yürüdü.

Temistokl, Peloponez'lileri, sonunda savaşı kabul etmeye inandırdı; M.Ö. 480 yılında, Eylül ayında üç sıra kürekli, sabah rüzgârlarına alışık 378 tane Yunan kadırgası, İran gemilerinin karşısına çıktı. Çarpışma bütün gün sürdü. Atinalılar tarafından ters yönden bastırılan ve savaş düzenine geçemeyen İran hattı, ordusunun işgali altındaki kıyıların yanıbaşında, yarıldı. Kserkses (Serhas) yüksek bir yerden bozgunu **seyrediyordu: son üç yüz gemisi** Faler'e doğru kaçıyordu; ertesi gün oradan da kaçacaklardı. İran kralı askerleriyle birlikte, karadan, Asya'ya döndü. Yunanistan'da 300 000 kişi bırakmıştı ki bunlar Teb toprağında yerleşmişlerdi .Ertesi yıl Isparta ordusu Platée'de ezdi, yendi; İran donanması da Mycale (Mikal) burnunda batmıştı.

İran, Batı'dan vazgeçti. Atina Helen gururunu en yüksek dereceye çıkaran bu zafere inanmış olduğu için muzaffer oldu. Kserkses'in kıta imparatorluğunun manevra kabiliyeti yüksek bir donanmaya hiçbir zaman sahip olmayacağını ve bu imparatorluğun, yabancı olduğu deniz üzerinde kolay vurulabilir olacağını ilk sezinleyen, Atina olmuştu.

Doğrusu, İran'ın tarihi Asya'da, bu üç yenilgi - Salamine, Platées, Mycale yenilgileri - böyle bir imparatorluk için sadece gurur zedeleyici yararlar olarak kaldığından, devam ediyordu. Ama deniz, daha o zamandan iki düşünüş tarzının karşı karşıya çıktığı ,zıtlaştığı iki toplumu belirleyerek bu imparatorluğa bir sınır saptamıştı. Asya yenmiş olsaydı bu, Asya'nın İyonya'dan fazla bir şeyler veremediği Helenizmin taze filizlerini söküp çıkarabilirdi. De-

niz, Serhas'ı (Kserkses'i) mücadeleyi bırakma zorunda bırakmakla Yunan dünyasına serpilip gelişme özgürlüğünü verdi ve bu uygarlığı bir kez daha kurtardı. Aynı zamanda bu kesin darbe, Asya ile Yunanistan arasındaki bağlantıyı iyice sağlamlaştırdı; bu bağlantı bir daha kopmayacaktı. Ötelerde, Hindistan'da Buddha ölmüştü.

Çin'de, etrafında öğretilileriyle, Lou'nun ülkesine dönmüş bulunan Konfüçyüs öldü. Avrupa kendi ustasını, Helenizmi bulduğu anda Asya iki hocasını yitirmişti.

Bu savaş, Atina'nın yolunu, yönelimini belirlemişti: denizlere egemen olacaktı. Themistocle, Laurion maden ocaklarının araçlarını bol bol sağladığı bu siyaseti izledi. İran'ın tutkularından hep kuşkuda olan Atina, artık, Yunanistan'ın Küçük Asya'daki ileri mevzilerini korumayı, Ege Denizi'ndeki başlıca adaları, İyonya şehirlerini, Boğazları ve Bizansı ele geçirmeyi kuruyordu; Atina, bir imparatorluk sahibi olacaktı.

Öte yandan, Hellenizm, başka zaferler de kazandı. Batı Yunanlılarının başında Siraküze gelirdi: âlemin ele geçirilemez baş sitesi haline geldikten sonra Akdenizde Batı Yunanlılarının herhangi bir ilerlemesini önlemeye uğraşan Kartaca'ya çattı. Kartaca'nın yenilgisi, İran'ın yenilgisi kadar tam olmuştu. Himer'de Salamine'le aynı yılda Kartaca donanması yok edilince, ürün bolluğu içinde olan Siraküze'ye altın akmaya başladı. Sicilya, ekonomik bakımdan en yüksek bir düzeyde bulunuyordu; tapınakları Helen dünyasının en güzel tapınaklarıydı; debdebe ve görkemi, anılarını İyonyalı göçmenlerin aktardıkları Doğu'dan esinlenmişti. Şairler ve filozoflar Sicilya'ya Iyonya ile kıyaslanabilecek bir aydın ün veriyorlardı: Pindare, Siraküz'ü övüyordu.

M.Ö. 474 yılında Helen saldırısı ikinci bir başarıya ulaştı. Siraküza Kartacalıların tabiî müttefiki olan, kuzeydeki düşmanları Etrüsk'leri, Cumes'de yendi. Bu darbe onlar için İtalya'da öldürücü oldu .Yunanistan'la ilişkilerini yitirdiler ve Tiber kıyılarındaki Latin'ler onlara başkaldır-

dı. Batı Yunanlıları bütün ticarî rekabette olduğu gibi onun sonucu olan silâhlı çatışmada zafer kazanmışlardı. Onların zaferi Atina'nın zaferini tamamlıyordu. Dış tehlikeden kurtulmuş bulunan Yunan dünyası, o zaman meydana getirebileceği birliği gördü, anladı.

Atina kale bedenlerini onardı, Pire'nin ve uzun duvarlarla ona bağladığı tersanesinin yapımını tamamladı. Yunan birliği davasına ihanet edenleri cezalandırdı ve sıkı bir temizlemeye girişti; adalarda İran'a karşı savaşı yürüttü. Halkın sevdiği General Cimon'a (Simon) zaferi sağlayan deniz gücünü geliştirdi; dinsel merkezi Déles'ta olan bir deniz Birliği (İttifakı) meydana getirdi; üç sıra kürekli yirmi kadırganın bir yolda yapımını sağlıyacak federal hazineyi buraya yerleştirdi. Atina, şimdi, artık, Helenizmin kutsal yeri, tapınağı, olarak adanacak bir Akropol yapımını ve bir de Avrupa ve Asya Yunanlılarının birlik olduklarını duyuracakları bir Kongre (Kurultay) toplamayı kurtarmaktadır.

Ama bu düş, Yunan dünyasını meydana getiren rekâbet ve kıskançlıklara gelip çatar. Bunları hiçbir şey yatıştıramaz. Delos Birliği denizlerin sıkı düzenini korumayı emanet eder. Böylece dileği tamamen yerine gelmiş olur; bu deniz egemenliği onu sadece limanları değil, karadaki, içerlerdeki kentleri de buyruğu altına almaya götürür. Oysa Nil'in buğdayına imrenerek Mısır'a kadar giden Atina'nın çılgıncasına cür'etkâr atılımlarını kıskanan Isparta, direnmektedir; sonraları Yunanistan'ı ikiye ayırarak yıllar boyunca yorup bitirecek çatışmaya girişir. Bu, bir millî varlık olma güçsüzlüğünün acı görünümüdür. Atina, kendini, boş yere, bir etnik birliğin, öteki sitelerin saygı göstermeleri gereken merkezi, başkenti sayar. Askerî maceralar birbirini izler. Sonunda filolarının zafer kazandığı birçok değişik sonuçlu çarpışmalardan sonra Atina, Isparta ile ve İran'la barış yapar. Serhas (Kserkses) ölmüştür. Oğlu Artakserkses Küçük Asya kıyıları üzerinde

Yunan denetimini tanıdı. Atina, Delos Birliği'nin başkanlığını korumuş ve Isparta ile otuz yıllık mütareke yapmıştı.

Atina sömürgeciliği mücadeleyi kazanmış görünüyor; ama gene de ulusu meydana getiremedi. Başardığı birleştirme, sadece Atina'nın ululuğuna yöneliktir. Federal Meclis toplanmaz oldu; Délos hazinesi Atina'ya taşındı. Birleşik şehirler Atina'ya bağlılık andı veriyorlardı ve onunkine benzer kuruluşlar edinmeleri gerekiyordu. Atina oralara memurlar gönderirdi. Hazineye ödenecek haraç artık tartışılmaz olmuştu; Atina ödenecek miktarı koyuyor, ödemede gecikme olduğunda donanma tehdidi ile haracı istiyordu. Müttefikler Atina'nın dinsel günlerine katılmak, onun törelerini, ağırlık ve uzunluk ölçülerini, hele parasını kabul etmek zorundaydılar; onun, üzerinde baykuş ile tanrıça Athéna'nın baş kabartması bulunan dört drahmilik madenî parasına her yerde rastlanıyordu; madenî paranın üstündeki kabartmalar, bir gücün imgesiydi ve bol basıldığı için bütün Akdeniz havzasında yayılıyordu.

Bu sömürgecilik, İran kazanmış olsaydı zorla kabul ettireceğinin aynıydı ve Yunan kentleri Atina'lı bezirgânlardı. Bu kızgınlıklardan ve bu zorunluluklardan, her durumda ve her şart altında, ihanet ve savaş fışkıracaktır : Atina'nın hegemonyası, aralıksız, itirazlara ve karşı koymalara uğrayacaktır.

Onun yapısı, ve eseri gene de esas itibariyle Yunan' dır. Yunanistan'ı sadece Asya tipi bağımlılıktan, kulluktan esirgemekle kalmadı. İyonya'nın en iyi mirasçısı olan Atina, dehası ile gürbüz Dor mizacının sentezini başardı, tamamladı; bu, onun güzelliklerin yarıştığı dinsel şenliklerine eşsiz bir düzen, uyum veriyordu. Bu konuda bütün Yunanlılar duyarlıydılar. Eschyle'in trajedilerinde ve onu daha o zamandan geçmiş bulunan Sophocles'in dramlarındaki eylemlerde alkışlarla ululadıkları, insan yüceliklerinin bu dengesi idi. Desinatör Euphranius'un vazolarının üzerindeki destan kişileri topluluklarını ve veciz anlatımlı

figürleri canlandıran, işte bu mükemmellikti. Atinalıların olimpiyat oyunlarındaki başarılarında Yunanlıların alkışladığı ve Perikles yönetiminin olan, işte, Attik'in bu göz kamaştırıcı uyumuydu.

Parlak, son derece zengin kişiliğe sahip, ağırbaşlı ve mantıklı belâgati olan Perikles, Klisten'in (Clisthène'in) küçük yeğeni; İyonyalı filozof, sert ve ciddi Anaxagore'un öğrencisi idi. Anaxagore'a göre evren küçük madde parçalarından meydana gelen bir âlem, güneş ise akkor halinde bir kitle idi. Geniş bilgi sahibi ve sanatçı olan Perikles, bir de dörtbaşı mamur devlet adamı, politikacı idi. Onun yurtseverliği, siteyi (Atina'yı), devlet merkezi olacağı bir Yunan imparatorluğu içinde açılıp gelişir görüyordu. O, orada tutkuyla çalıştı ve Atina'nın etrafında toplanmaya ve birlik olmaya çağrısını Atina'nın parlaklığı ve debdebesiyle haklı kılmak için Doles hazinesinden çok para çekti. Onun Yunan dayanışması anlayışı Attik yarımadasından gelen herşeyin, başka, ticaret, donanma, san'at ve düşünüşün üstün olacağı bir Akdeniz dayanışması anlayışıydı. Olimp'teki Zeus tapınağı, kuşku yok bitmişti; ama Perikles M.Ö. 44 yılında Parthémon'un ilk taşını koyduğu zaman bu, Yunan sitelerinin çeşitli inanışlarını, mezheplerini orada toplamak ve orasını panhelenizmin tanrısallaşmış imgesi haline getirmek dileğiyle yapılmıştı.

Bu dilek, öte yandan, gerçeklere de uygun düşüyordu : Perikles, müttefiklerin parà imkânlarında olduğu kadar insanlar arasında da kaynaklar bulmuştu. Para gibi yetenekli insan da eksik değildi ve Akropol'u üstünde Yunan dünyasının san'atçı ve işçilerinin, mermerci ve fildişi tornacılarının, İyon ressamlarının ve yaptıkları o çok canlı duvar fresklerinin, hepsinin, dahi heykeltraş Phidias'ın yönetimi altında toplandıkları görüldü. Arkadaşı Perikles'in kendisine ısmarladığı bu işi on yılda tamamladı. Rakiplerinin, düşmanlarının kıskançlığı yüzünden tapınağın açılış töreninden önce yurt dışına sürüldüyse de, o, gene de, daha önce Akropol'un üstüne bronz tanrıça hey-

kellerini diktiği gibi, bir atılma Portenun'u tamamlamayı başardı. Atina insanlığa bir ölmez san'at biçimi verdi.

Yapılar ve şenlikler siteyi dünyanın birinci kenti haline getirdi. Ondan önce başkaları bolluk, zenginlik nedir, bilmişlerdi. Ama o günedek hiçbir site plastik güzelliklerle zekâ güzelliklerini bu denli birleştirmiş değildi. Atina, yüksek sosyetesinin en kültürlülerinin zevkleri, elbette, sonunda içki âlemlerine varırdı. Bu yaşama çılgınlığı, onun yetilerinin, meziyetlerinin pırıltısına gölge düşürmekten uzak kalır ve Helenizmin esas niteliklerinden biridir.

Bir de, Sofokles ile yarışma halinde olan ve doğal hukuk adına köleler yararına ilk itiraz sesini yükselten Euripide vardı. Heykelcilik okullarıyla ünlü Sicyone'dan gelme Polyclète vardı: her şeyin ölçüsünün insan olduğu ve, orantıları kural haline gelen, atlet insan idealini yarattı. Atina'ya ve Atina'nın portre ressamlarına heykelciliğin esinlediği ifadeyi öğretmiş olan İyonyalı ressam Polygnote vardı. Millet'ten ve evrenin durmadan, sürekli evrim halinde olduğunu ilk kavrayan İyonyalı Heraklit'ten kalmış bulunan felsefî düşünce alanında, Delfes kâhininin insanların en akıllısı ilân ettiği, Sokrat vardı. Bilimsel harekete yakından bağlı olan Sokrat, törebilim çözümlemelerini (analyse morale) son sınırlara kadar götürüyordu. Hepsinden büyük olan Demokrit vardı. Hindistan'da ve Afrika'da uzun yolculuklardan sonra Trakya'dan Attik'e gelmişti. Demokrit, Milet'li filozof Leucippe'ten atoma, hayatın döndüğü, yerine gettiği parçalanamaz atomların burgacına (girdap) dayanan bir dünya görüşü almıştı. Onun ansiklopedik çalışmaları tabiat bilgisini, rastlantıları katmadığı, kanunların bulunmasına tabi kılıyordu. Fakat onun elindeki teknik araçlar sınırlıydı ve onun vardığı bilimsel sonuçlar, teorik dehasiyle ilişkili değildi. Insanların ilerlemelerinde toplumun önemini sezinlemiş ve ahlâk anlayışını ortak çalışmaya neş'eyle katılma üzerine dayandırarak, bu ilerlemeleri topluma mal etmişti. Demokrit, gerçektir ki, Atina'da farkedilmeden, değeri bilinmeden geldi

geçti; oysa, eşitlikten yana ve bir mistik, ateşli bir halk dostu olan Sicilyalı Empedokles Olimp'teki büyük kurultaya etrafı saygıyla çevrili olarak gelmişti. O atomculuktan söz ediyor, evrimi önsezi ile biliyor, kabul ediyor ve doğayı akıl ve mantık içinde olduğu kadar keyfi içinde kendinden geçmiş bir gözlemci olarak da araştırıyor, inceliyordu. Atina şenliklerinde Tarih'ini okuyan ve ilk sosyal panaromayı ortaya koymuş olan, Asya'lı Yunanlı Herodot vardı. Tıbbı anatomi bilgisine ve sağlık bilgisine bağlayan ve Atina Okulu'nun izleyeceği, Cnide ve Cos'un araştırmalarının sentezini yapan Hipokrat hekim vardı.

Hiçbir insan topluluğu yetenekli insanlarla bu ölçüde dolup taşmamıştı. Atina, ululuğunun en yüce noktasına vardığı zaman bunları bağrında toplayarak kendi ışıltısının göz kamaştırıcı parlaklığını onlara aktardı. Olayların, Atina dehasının belirtisi olan bu yön ve muhakemesinin değerini tam takdir etmek için bunu aynı zamanlarda başka halkların, toplulukların içinde çabalayıp çırpındıkları düşünce ve kuruntularla kıyaslamak gerekir.

Hindistan'da Buda keşişleri, üstatlarının ölümünden hemen sonra birbiri ardı sıra toplanan kurullarda onun düşünüşünü bozmakta, öğretisini yasalar gibi derlemekte ve papazların ayinlerine düşman olan bu ülkü'den yeni bir âyin şekilciliği çıkarmakta geç kalmadılar; bu âyin şekilciliğinde, kısa bir zaman içinde, tespihle okunan dualar ve okunmuş sular, oruç ve pehriz, hayır dua, keşiş külâhları ve ayin giysileri, hep bulunacaktır. Buda'nın ölümünden elli yıl sonra Buda'nın temiz, katkısız soluğundan hiçbir şey kalmamıştı : Hindistan halklarının inançlarının meydana getirdiği dinler ormanında ve Brahman katılığında, sertliğinde kaybolmuştu o.

Filistin'de, Kudüs'e geri dönmüş bulunan Yahudiler yahudiliği yeniden gözden geçirmişlerdi; onlar da öte dünyada ruhtan ve yapılanların yargılanmasından söz ediyorlardı. İsa'dan önceki kutsal kitaplar (Ahd-i Atik : Tevrat, Zebur), o zaman, Mezopotamya'nın, İran'ın ve Nil'in

metinlerini ve mistik düşüncelerini yeniden bir araya topladı. Bir teokrasinin yönettiği Yahudi topluluğu,bu doğu öğretimlerinden sadece aşırı bağnazlığı, çok az özgünlüğü ve çok büyük gururu ile ayırd edilebiliyordu. Fidias Olimp'te altın ve fildişinden koskocaman Zeus heykelini tamamlamıştı; Demokrit de, küçük Yahudi topluluğunun, dünyayı, hayatı yeniden meydana getirmekle görevli olduğuna inandığı, evren sistemini henüz bitirmişti; bu dünya önce, Parthénon'a dönük olacaktı.

Perikles, Akdeniz havzasının nüfus bölgelerinin Atina, Isparta ve Korent arasında yeniden paylaşılmasına, kuşku yok, razı olmuştu. Isparta Peloponez'de hüküm sürer. Korent, batı ile ticareti egemenliği altında bulundurur. Atina, Ege Denizi'ni ve kuzeyde ticareti kendine alıkoymuştur. Aslında ticaret emteası Pire'ye akar : Batı bile helenizmin, Yunan dünyasının gerçek merkezine başvurur. Bu Atina, Korfu'nun işlerine karışır, böylece Korent'in İtalya ile ilişkilerini tehdit altında tutar. Atina'nın sömürgeci genişlemesi, ticaret düzenin destekler; Perikles uzak diyarlara tacirler, sömürge çiftçileri, ve yoklamacılar, müfettişler gönderir; kentler kurar. Bu girişimlerin sayısı sitenin, Atina'nın para yükünü ağırlaştırmakla birlikte hiçbir malî fedâkarlık onu durdurmamaktadır.

Ne var ki bu girişimler sitenin bezirgânlarının ve gemi donatıcılarının zenginleşmesini temin ediyordu. Perikles, onlar için yönetiyordu. Atina sömürgeciliği onların eseridir ve o, muhafakâz aristokrasinin yakınmalarını susturur, boğar. Üstelik Perikles dış politikasını iç politikasına göre ayarlamakta ustaydı ve bu ustalık, onu, yavaş yavaş, Atina işlerinin, sorunlarının yüce ve mutlak üstadı haline getirdi.

Atina'nın Konfederasyon adı altında uyguladığı ve mutlak ve müstebit egemenliğin, imparatorluğun içinde bu toplumun yalanı taşıp boşanıyordu; Atina, konfederasyona dahil bulunan siteleri, demokrasiyi Perikles'in çevresinde gerçekleştirdiği kadar, kendi eşiti saymıyordu. Ne

var ki sadece o, hükûmetinin tasarılarını halkın rızasını almadıkça ve orta sınıfları bu tasarılar etrafında toplayıp birleştirmedikçe gerçekleştiremeyeceğini anlamıştı. Bu katılmayı sağlamak için gerekli ödünleri (tâvizleri) verdi, Büyük bayındırlık işlerine girişmekle ve devlet işleriyle uğraşanlara bir tazminat ödemekle zanaatkârların ve küçük tacirlerin elbirliğini kazandı. Atinalı zenginlerin demokratik anlayışları, Perikles'i gerçek bir saray maiyeti olarak saran koruma (mahmi) öz havasını, düşünüşünü hiç aşamıyordu. Oy hakkını kullanmak için belli bir miktar vergi ödenmesi şartı, fakirleri her türlü politik eylemin hep dışında bırakıyordu. Atina'da oturan 400 000 kişiden kamu hayatına toplam olarak 40 000 vatandaş kabul ediliyordu; bu 40 000 seçmenin kurullara katılması da kısmen aldatıcıydı ve kanunların öngördüğü yolluklarının azlığı nedeniyle çoğu zaman imkânsızdı. Zenginlerin denetimi öylesine kurulmuş, örgütlüydü ki kentin işleri bir kaç ayrıcalıklı (imtiyazlı) büyük ailenin işleri olmakta devam ediyordu.

Orta sınıfların katılması Perikles'e demokrasi adına, ama Atina ticareti yararına büyük toprak sahibi soylulara karşı savaşma olanağını verdi; bu büyük toprak sahibi soylulara karşı, evvelce, büyük babası da var gücüyle mücadele etmişti. Eski Aeropaj'ın, soylular senatosunun, artık, sadece adlî-kazaî ve töreleri gözetmekten başka bir rolü yoktu. Atina, böylece, aristokrasisi ile ticaret, banka ya da deniz tersanelerinin sonradan görme yeni zenginleri arasındaki devamlı çatışmalar dışında, siyaset bilmedi. Perikles, uyumlu konuşmalarında zenginliğin politikasını gereğince, ağırbaşlılıkla yönetti ve bu sözde demokraside çok zenginlerden başkasının konuştuğu hiç işitilmedi. Perikles, suçlandırıldığı bir gün, yapılarının giderlerini ödemeyi önerdi. Zenginliğin verdiği ayrıcalıklar öyleydi ki kimi hatipler laf kalabalığıyla halk avcılığı yaparak bu ayrıcalıkları açığa vururlardı. Atina, Yunan kentlerinin birliği ile bu kentlerin başkente kul oluşunu birbirine karıştırdığı gibi zenginler arasında kurulmuş bulunan demokrasiyi de

sadece onların yararına olmayan sosyal bir rejimler karıştırıyordu.

Şehrin (kentin) güzelleştirilmesi ayrı bir önem taşıyordu: Akropol'ün üstünde tapınaklar, heykeller yükseliyor, Atina Akropol'ünün anıtsal girişindeki sütunlu kemeraltı ve Pentelik'in beyaz mermeri siteye ışıktan bir taş giydiriyordu. Pire'yi ve antrepo ve doklarıyla modern kenti inşa etmek için Perikles, Milen'li mimar Hippodamos'a başvurmuş ve bu işe milyonlar ayırmıştı. Partenon, Atına'nın tacıydı. Pire, zenginliğiydi.

Çok aşırı bir kalabalığı olan aşağı şehirde (Şehrin merkezinde), tam tersine, hiçbir işe girişilmiş değildi. Kötü düşenmiş, yamru yumru arq sokaklara çalışan ve mutsuz bir âlemin karanlık küçük dükkânları açılırdı. Perikles, halkı şenliklerinin ve yirmi bin seyircinin katıldığı dram temsillerinin sayısını çoğaltmakla yetindi. Gelecekteki yaşamının devamlı korkusu dışında hiçbir şeyi olmayan bu halk için fikrî coşkunluk, kurtuluşun yerini alıyordu.

Kölelik, Yunanistan'ın temel ekonomik yapısı olarak kaldı .Atina «demokrasi»si, içinde hep, toprak mülkiyetini zedeleyebilecek toprak reformu kanunları çıkması şeklinde korkusunu taşımıştı. Isparta, birkaç yıl önce, devlete ait toprak kölelerinin korkunç bir ayaklanmasını görmüştü. Yirmi bin Ispartalının canına kıyan bir yer sarsıntısının hemen ardından, toprak köleleri başkaldırmıştı. Kavga, kölelik düzeninin taşıdığı tehlikeleri haber veren, zor bir mücadele olmuştu. Perikles de, yoksul halkı sık sık Atina sömürgelerine aktararak, halkın baskısına kurtarıcı bir boşalma kanalı açma yolunu uyguluyordu. Tam bir düşünce ve ruh açılışı halindeki bu tarih, aldatıcı olmamalı, olduğundan başka türlü görülmemelidir; bu tarih, Doğu tarihi gibi, küçüklükler, alçaklıklar, para ile her şeyin elde edilebilmesi ve bencillikler, çıkarcılıklarla da doludur; bu, insanın tarihidir. Atina, Helenizm dışında, sadece, Pers'ler ve Kartaca'lılar gibi, barbarları gömüş bilmişti. Aslında, Atina töreleri de, Hellen siteleri töreleri gibi, Perikles'in çevre

sindeki birkaç seçkin kişi dışında amansız ve kanlıydı. Sokrat'ın, haksız adaletsiz bir yargılama sonunda zehiri içmesindeki duruluk ve dinginlik, ötekiler kadar kıyıcı ve onu hiç yönetmemiş olanlara karşı insafsız, sert bir toplumu hoyratlığını, kabalığını gözlerden gizlememeli, görünmez hale getirmemelidir. Atina, çoğu zaman kendi gücünü abartmak eğiliminde olmuştu. Özgürlüğü ve demokrasiyi yorumlarken yaptığı kadar ileri götürdüğü yanlışlık ise az bulunur.

Yunanistan'dan gelen herkesin olağanüstü bir canlılık, dirilik sahibi olması gibi bu sihirli karışıklığın ve bu garip demokrasi anlayışının en geri kalmış bölgeler, örneğin uygarlaşmamış küçük Roma kasabası kanunları üzerinde su götürmez bir etkisi olmuştur. Roma, kralların düşüşünden (krallık döneminin kapanışından) sonra bir nüfus sayımı sistemi kurmuştu; bu sistem mülk sahibi patriçiler ile halkın siyasal ve askerî haklarını zenginliklerine göre bekliyordu. Roma'da zenginlik, kırsaldı; çok hayvanı olan köylüler bu nedenle hükûmetin yönetimini kendilerine sağlamışlardı. On iki Levha Kanunu bu mülklerin savunulması, korunması için gerekli tedbirleri tescil etmiş ve kendi yargı usulünde bu mülkiyeti kutsallaştıran, (onaylayan) dinsel nedenleri derlemiştir. Tıpkı Atinalı bezirgânları yaptığı gibi, Pleb'lerin emeğini kendine köle etmekten ve böylece çalışan insanları çoğaltmaktan başka derdi olmayan, bu toprak sahibi soyluların (aristokrasinin) böylece kurduğu bu devlete, Cumhuriyet deniyordu. Savaşlar Plebleri sağlıyordu; Latin sömürgeleri arasında ise savaş, daimîydi. Bu sömürgeler Roma çevresinde birbiri ardından boyun eğiyorlar ve bunların ahalisi Pleblerin sayısını artırıyordu.

Pleblerin sayılarının çokluğu Roma'lı Patriçileri tavizlere (ödünlere) zorluyor, zenginleşen Pleblerin kimi görevlere girme imkânını sağlıyordu. Bu, değişik yollarla, Atina'daki oluşumun bir benzeriydi. En azından aynı sonuca varıyordu .Patriçilerin verdiği bu ödünler, en çok, askerlerden esinleniyordu: Roma, savaşa muhtaçtı; Roma kır-

ları tarıma çok cılız kaynaklar sağlıyordu ve Patriçiler bu toprağın büyük kısmını çayır olarak alıkoyuyorlardı. Bu sürekli açlık tehlikesi altında Roma, kendi tepelerinin ardında, kendisi için gerekli olan ovaları, yolları, pazarları parça parça, birer birer koparıp almak zorundaydı. Korkunç komşuları arasında o, hep, çok askere muhtaçtı. Bunu ona Plebler sağlıyordu. Bunun karşılığı olarak Plebler, toprak ve hak sahibi oluyorlardı. Bu durum, din adamları ve ağır din töreleri tarafından korunan, senatonun biricik üyeleri adamları ile çevrilmiş, Etrürya ve Sicilya'dan buğday ithalat atını ellerinde tutan büyük toprak sahiplerinin devlet üzerinde sahip oldukları, kullandıkları egemenliği hiç değiştirmiyordu. Roma'nın Yunanistanla ve Marsilya ile ticarî bağları sıklaştıkça, Yunan kanunlarıyla Hellen kökeni Apollon kültü gibi inanç ve töreler ilkel sihir ve büyü ile kaynaşıp onu yüceltti, canlandırdı.

Perikles böyle bir genişlemenin ilerlemesine yüce ikna gücüyle onur verebilirdi. Atina sömürgeciliği ise, Hellen birliğine yardımda bulunmak şöyle dursun, tam tersine onu imkânsız kılıyordu. Bir pazardan rakiplerini sürüp çıkarmak için zor kullanması, vergilerinin ağırlığının gittikçe artması, memurlarının fazla ve haksız vergi istemeleri, müttefiklerinin zararına lüks harcamaları Atina'nın evvelce boyun eğdirmiş bulunduğu sitelerin ona karşı ayaklanmalarına sebep oldu. Çatışma, hınç almak için fırsat gözleyen, yurtdışına göçmüş aristokrasinin kin ve garazlarıyla karışmış, gizliden gizliye, için için gelişiyordu. İtalya ile olan ilişkilerinden kuşkulu buluan Korent, Ispartayı, mutarekeyi bozmaya ve Atina'ya saldırmaya kışkırtır. Isparta, Atina tarafından yönetilecek Panhelenik (Yunan) federasyonu düşüncesine karşı olmakla birlikte, gene de duraksar. Henüz ağır demir para kullanmakta olan bu devlet zor zamanda el atabileceği doğal kaynaklarından yoksundur; uzun sürecek bir savaşa dayanamayacaktır. Devlet savaş hazinesini kurmak için, Pers kralına başvurmak gerekir. Salamin ve Plate'den elli yıl sonraki bu garip itti-

faktan, Yunanlıların içine battıkları bir savaş, Peloponez savaşı çıkacaktır. Atina'nın egemenliği üstünlüğü ancak yarım yüzyıl sürecektir.

Perikles, isteklerini ardsız yenileyen Ispartâ'ya boyun eğmekle yenilerini formüle edip ileri sürmek için gerekli yüreği ona vermekten başka birşey yapılmadığını Atinalılara gösterir: Atina, Isparta'nın harıl harıl hazırladığı bu savaşı ilân etmek için hazırlıklarını tamamlamasını bekleyecek midir? Çarpışmalar M.Ö. 431 yılında başladı. Çatışmalar bütün hızıyla sürüp giderken Atina'da veba salgını başgösterdi; Perikles, bu salgında öldü. Takibeden on yıldan sonra zaferler ve yenilgiler karşı karşıya savaşanların her ikisini de zayıflattı ve barışı Isparta yaptı. Ispartayı yaratıcı olmaktan alıkoyan Isparta militarizmi, bütün Yunanistan için uğursuz, meş'um olacaktır.

Savaş, Atina'nın giderlerini artırmıştı. Atina sömürgeciliği kendini savunmak için tartışmanın kökeninde bulunan bu egemenliği daha da ağırlaştırmak zorunda kaldı. Müttefik şehirlerin yükümleri iki katına çıkarıldı, ve vazgeçilmez olan buğdayı ve parayı sağlamak için Atina, Sicilya'ya bir sefere atıldı. Bu, defa, tipik bir fetih ve istilâ macerasıydı ki Siraküze buna Korent ve Isparta ile bir ittifak yaparak karşılık verdi. Savaş, yeniden başladı. Perikles'in yeğenlerinden biri, değersiz ve cakacı Alkibiades tarafından yönetilen silâhlı çarpışmalar malî kaynaklarını durmadan yenilemedikçe denizlerdeki egemenliğini sürdürmeğe gücü yetmeyen ve sosyal zorlukların içerden kemirdiği, Atina'nın imkânlarını aşıyordu. Yoksulluk, kölelerin sayısının artması, devlet borçları Atina'yı vergileri aşırı ölçülerde artırmaya başvurmak durumunda bıraktı. Sermaye vergisi koymaya karar verecek kadar ileri gittiler; zenginler buna kızdı ve aristokratlar (soylular) siyasî mücadelelerine yeniden girişmek için bundan yararlandı. Barış istedi ki bu ona bezirgânların rolünü azaltmak ve onlar üzerinde gerici tedbirler almak imkânını verdi. Düzene karşı tertiplere birişti, gizli dernekler (teşkilât) kurdu,

ve şehri Isparta'ya teslim etmeye hazırlandı. Ayrıcalıklarını (imtiyazlarını) yeniden ele geçirmek için, Atina aristokratları Atina'nın bağımsızlığını yok edeceklerdi. Barış isteyenler, Atina'nın düşünüşü isteyen yericilerdi. Aristofan, komedilerinin çarpıcı istidadını onların hizmetine vermişti.

Atina, gene de, Sicilya seferi felâketle sonra erdiği zaman, bozgunculuğa mukavemet etti. Isparta ordusu, Attik'i istilâ etmişti. Müttefiki olan şehirler birbiri ardından Atina'yı terkediyorlardı. Isparta ordusu Laurion'a yaklaşır. Bunun üzerine madenlerdeki köleler kaçarlar; müthiş, ezici işlerini bırakıp kaçan kölelerin sayısı yirmi bindir; kaçak çeteleri kırlarda dolaşmaktadır. Bu, Atina'nın zenginliğine doğrudan doğruya bir darbedir; Atina gelirlerinin özünün yokolduğunu görmektedir. İyi para almayan denizcileri toptan kaçarlar. Atina, Akropol'deki altın hazinelerini erittirir; bunlar, umutsuzluk içinde başvurulan boş çarelerdi. Isparta İran'dan malî yardım aldı. Eski mücadele yeni bir çehre ile yeniden başladı.

Atina, kendi yıkımına yürüyordu. Aristokrasi ancak iktidarı yeniden ele geçirmek için çalışıyordu. Orta sınıflar yararına olan kanunları ilga etmiş, onları acımadan cezalandırıp hüküm sürmüş, ve oligarşik «Dört Yüzler» Konseyini meydana getirmiştir; bu arada şunu belirtelim ki Atina, para ve bir de gemilerinin yapımı için muhtaç olduğu kereste yoksunluğu içinde bulunuyordu; tam bir kuşatma sürüp gidiyordu. Deri ve yapı kerestesini çektiği Makedonya yolu kesilmişti : Atina'nın üstünlüğüne bir karşı ağırlık koymak için, ülke, İran'ın egemenliğini tanımıştı.

Makedonya o zaman akadar Atina'yla iyi ilişkiler sürdürmüştü ama bol hayvan hayvan yetiştirip satan bu çoban devlet, gene de, ihracatı için tabiî olarak Ege Denizi kıyılarına ya da - insanlara ait işleri insanlar açısından açıklamaya çalışan - metodik tarihçi Thucydide'in bulunduğu Trakya'ya doğru yönelmiş bulunuyordu. Makedonya'nın haklı, meşru pazarları oradaydı. Bunlara sahip ol-

mak sorunu, Atina ile bir düşmanlığı hafifçe belirtiyordu; Makedonya'lılar onun alçalmasına, düşmesine acı duyamaz, üzülemezlerdi.

Atina ordusu Isparta orduları tarafından M.Ö. 405 yılında Aigos - Potamos'ta ezildi: Ispartalı Amiral Lysandre Atina donanmasından üstün bir filoyu denize indirmek için Perse kralının para yardımından yararlanmıştı. Bu, Atina'nın egemenliğinin sonu oldu. Uzun bir kuşatmadan sonra, Lysandre, şehrin aristokrasisinin kendisine kapılarını açtığı, Atinayı zaptetti. Korent, şehri temelinden yıkmak, yerle bir etmek isterdi. Isparta sadece kalelerini yıkmak, donanmasını zorla ele geçirmek ve kendisiyle işbirliği yapmış olan aristokratlar arasından seçilen «Otuz Tiran»ın diktatörlük yönetimi hükümetini kurmakla yetindi. Kimini sürdüler, kimini idam ettiler. Yurdun onuru, yerini kişisel intikamlara, öc almalara bırakmıştı. Atina'nın «özgürlük» adını verdiği, yok olmuştu. Yunan kentleri için bu, bir kurtuluştu.

İran, Yunan işlerine şimdi, altını ile karışıyordu. Yeniden bir güçbirliğinin maydana gelmesinden sakınmak için, Yunan şehirlerine karşı, dikkatli bir denge siyaseti uyguluyordu. Bu oyunda kokuşmuşluk, satın alma evvelce dev gibi orduların başarısızlığa uğradığı yerde, başarıya ulaşacaktı. Hellenizmin şifa kabul etmez uyuşmazlık ve geçimsizliklerinden yararlanan Pers kralı, bu kez gene de Kurus'un liberal geleneklerine sadık Asya'nın başkaldırmış halkının ve Yunan kentlerinin de kendi yetisi altına geri geldiklerini görüoyrdu.

Atina Helenizmin, Helen dünyasının yönetimini yitirmişti ama Helenizm kalıyordu. Birden, bir kez daha, Kartaca'ya kafa tuttu ve Siraküze - usta ve okumuş, bilgin Tiran Denys'in yönetimi altında - zaferi kazandı. 700 000 kişinin oturduğu Fenike (Pön) sitesinin büyümesini Akdeniz içinde durdurmayı, sınırlandırmayı başardı.

Böylece, Helen egemenliğinde sadece bir otorite aktarmasının sözkonusu olduğu belirdi : duruma ve şartla-

ra göre bu otorite bir şehirden ötekine geçiyordu. Isparta bu ard arda gelişte, bu mirasta hak istiyordu ve doğruluktan ayrılmayan Lysandre ona bunu sağlamaya çaba harcıyordu. Ama Isparta'nın bunun için askerlerinden başka hiçbir şeyi yoktu ve üstelik korada iç düzen de karışıktı. Lysandre'in planları kendi mal ve mülklerini korumaktan başka tasaları olmayan muhafazakârların çıkarlarıyla çatışıyordu. Zenginlere karşı bir ayaklanma düzenlemiş olan Cinadon (Sinadon) öldürüldü ve aristokrasi, Lysande'a üstün geldi. Isparta, Helenizmin güdümünü ele geçirmek şöyle dursun, bayağı bir müdahale politikasına bile tenezzül etti.

Isparta'nın zaferlerini çekemeyen Thèbes, vergiler altında ezilmiş bulunan Atina'nın katılmaya razı olduğu bir koalisyon meydan getirdi. Eski demokrasi düzeni yeniden kuruldu ama Serapa Pasifist olan karşıtlarının, düşmanlarının propagandalarının işlemesi sonucu olarak Atina hiçbir intikam peşinde değildi, sadece barış istiyordu. Isparta'ya karşı savaşa, hem de bütün Helen kıyasıya girişen, Thèbes oldu.

Isparta boyun eğdi. Daha önce zaten Küçük Asya kıyılarından vazgeçmiş ve Pers (İran) kralı önünde teslim olmuştu; oysa bu, İran kralının, onu gelirlerinin yarısından yoksun bırakan bir satraplar isyanı yüzünden çok zayıf olduğu bir zamandı. Isparta'nın Atina mirasını derleyip toparlayıp benimseyecek yapıda ve kesimde olmadığı açık - seçik belli gibi görünüyordu. Beotya federasyonunu yeniden kuran Thèbes, Hellen yurdunun yasakladığı, önlediği bu yarışmaya katılmakla daha mutlu olacak mıydı? Helen dünyasına yeni bir çağ açacak mıydı? Yunan itibarı, bütün dünyada el değmemiş olarak kalmıştı.

Yunan itibarı, gerçekten, o kadar güçlüydü ki Galyalıların tehdidi altında bulunan Marsilya, tehlikeden kurtulup da Galyalılar geri çekilince «Delf» tapınağına hediyeler, adaklar gönderdi. «Kelt» âleminin uyanıp canlanışı ba-

sit ticaret ilişkilerinin derin, bir insan ilintisi haline dönüşmesine de yardım etti.

Bohemya, Kelt'lerin genişlemelerinin merkezi oldu ve onların hareketleri buranın çevresinde bütün yönlerde uzadı, yayıldı. Çok büyük sayılarının zorladığı ve Midi (Akdeniz kıyıları bölgesi) nin zenginliklerinin imrendirip baştan çıkardığı Gol'lerin hareketi Alplerin Göller Bölgesi boyunca Po Ovasına indi, sonra Etrürya ve Latium'u rahatsız etti, hırpalandı. Romalılar, siteden siteye bir gerilla savaşı vermekten başka birşey yapmadılar; Allia yakınlarında üzerlerine 30 000 Galyanın savaş naralarını atarak çullandıklarını görünce çılgınca bir korkuya, paniğe kapıldılar Galyalılar M.Ö. 386 yılında Roma'yı ele geçirdiler, 1 000 libre altın haraç aldılar; şaraba ve ete doydular. dört bir yana dağıldılar ve kırlardan yerleştirler. Orada toprağı işlediler, ve zaman zaman Tiber ırmağını aşarak akınlarını tazelediler.

Galyalıların bu akınları Romalıları dehşet içinde bırakıyordu : Roma kırk yıl boyunca, halktan gelen toprak bölüşümü istemleri ve karışıklıkları içinde, savunmada kaldı. Sonunda artık, Galyalı yığınların komşu ovaları işgal etmelerini önlemek olanaksız hale geldi. Onlar şehirler kurmuş, yollar, hanlar yapmışlar ve sağlam sabanlarının mükemmel çift sürmesiyle bölgeyi zenginleştirmişledi. Latium sitelerinin, zaten, Helenik (Yunanî) bir kuruluşu ve güçlü bir politik canlılığı vardı. Bu nitelikler henüz ancak kabile düzeni düzeyinde Galyalıları etkiedi. Roma'nın Helenizmi kaygusuz, tasasız, okuma yazmasız ve disiplinsiz Galyalılara çabuk üstün geldi. Itilya ile Galya arasındaki bu ilişkiler, bağlantılarla Hellenizm, parasının ya da metalarının basit dolaşımından daha iyi teminatlar sağlamış oluyordu.

Bu sırada, Lvktra'da (Leuctres) komutanı General Epaminondas tarafından ustaca yönetilen Teb piyade ordusu Isparta ordusunu mahvetti; Epaminondas, kuvvetlerini cephe boyunca eşit olmayan bir biçimde dağıtmış, sonra

esas sonuç alınacak noktada toplamıştı. Isparta, düz kırda, açık arazide ilk defa yeniliyordu. Peloponez halkı isparta'ya karşı ayaklandı. Theb, birden, Hellen dünyasının, Helen uygarlığının merkezi oldu.

Bu durumu koruyup orada tutunmak için yılmadan, çalışmaya koyuldu. Atina'nın yöntemlerini yeniden ele aldı, her yanda Grek sorunlarına karıştı ve Beotya köy halkı arasında tayfa bulmanın zorluklarına bakmayarak, Bizans'a (İstanbul'a) kadar sefer eden bir filo donattı. Bir anda oluveren bu üstünlük, kendini, filozofların sözünü ettiği erdemli devlet başkanı görünümünü andıran bir adamda anlatıyordu. Epaminondas büyük bir hatipti. Isparta ile olan çatışma, onu, bir eylem adamı ve askerî taktikte yenilikler yapan kişi olarak ortaya çıkardı. Atletik yapılı ve iyi yetişmiş, kültürlü, dürüst, açık ve temiz yürekli Epaminondas Yunanlılara, ideallerindekinin kusursuz, yetkin bir örneğini veriyordu. Teb'in girişim ve sataşmaları ölçüsüz olmasaydı, Teb'in büyüklüğü, yüceliği ondan yararlanırdı.

Gerçekten Hellenizmin meydana getirdiği ekonominin boyutları, şimdi, artık, Helenizmin, Yunan uygarlığı dünyasının sınırlarını aşmış bulunuyordu. Bu ekonominin kendine özgü verileri, Yunanistan'ın birleşmesini, Yunanistan birliği önlüyordu. Grek tutkusunun, tasarladığı, kafasında kurduğu ticaret hareketi öyle idi ki zenginleştirdiği siteleri bağımsızlığa isteklendiriyordu; ondan sonra artık aralarında herhangi birinin ötekiler kendi üstünlüğünü kabul ettirmesi olanağı kalmıyordu. Çünkü Hellen dünyasının herhangi bir kenti, kendi başına, böyle bir işi yerine getirmek için yeterli kaynaklara sahip değildi. Perikles'ten sonra Epaminondas'ın da direnerek, ısrarla isteyip durduğu birleşme, gerçekleşemezdi. Birleşme yolundaki girişimler, daha önce Atina ve Isparta'yı yorup tükettiği gibi, Teb'i tüketip bitirecektir. Peleponez Savaşı, Yunanistan'ın sonunun başlangıcını belirledi.

Savaşı, Teb, başlatmak zorunda kaldı. M.Ö. 362 yılında Epaminondas, Mantinae'de Atina ve Isparta'ya karşı gene zaferi kazandı .Ertesi günü olmayan bir başarının sembolü, savaş alanında öldürücü bir yara aldı. Beotya Birliği, şartsız teslime razı oldu. Yunanistan kentleri Yunan kargaşalığını doruğuna çıkaran bu düşmanlıklar yüzyılından yenik çıktılar. Kimi hatipler Asya'ya karşı bütün Hellen güçlerini bir araya getirmekten boşuna söz ettiler; Hellen uygarlığı yeryüzünde varabileceği sınırlara ulaşmıştı ve eğer Yunanistan'ın gene bir imparatorlukta gözü olabilecek idiyse bu, Atina'nın halâ merkezi olduğu, bir **düşünce** imparatorluğuydu.

Bir filozof, Platon, o vakit bunun sentezini yaptı. Egin' de, Solon'dan inen bir aristokrat aileden doğan Platon, Sokrat'ı ve onun Atina gençliğine verdiği dersleri dinlemişti. Politik girişimlerinde olduğu gibi, dram yazarlığı denemelerinde de önce yelken açıp dolaşmış ama sonra başarısızlığa uğrayıp karaya oturmuştu. Atina'ya dönünce kendini öğretime verdi: Akademinin serin bahçelerindeki felsefe okulu, Yunanistan'da ilk (felsefe) okulu oldu.

Bir siyasî kuvvet olarak sürüp gidecek olan Hellenizmin, Yunan uygarlık dünyasının birbiri ardından gelen güçsüzlükleriyle çağdaş olan Platon bu düşüşe tanık olmuştu ve Yunan üstünlüğünün çöküşünü yıkılışını görmekten acı duymuştu. Bu sıkıntıyı, bu bahtsızlığı yansıtan felsefî eserlerinin tümü, acıklı bulduğu, yandığı gerçeklik önünde bir kaçıştı ve bu aristokrat düşünür bireyin ahlâk bakımından iyileşmesi için geriye dönüşten başka bir sorun ortaya atmadı; böylece nihaî olarak düşünen, hareket edene boyun eğiyordu.

Platon'un bilimsel eserleri, ondan önce gelenlerin eserlerine göre, hiçbir ilerleme teşkil etmiyordu. Deneyi küçümseyen ve Demokrit'e dayanılmaz bir sertlikle saldıran Platon, İyon naturalizmine, doğalcılığına sırtını çevirmişti. Ama Platon, o güne dek bilinen en büyük şairdi. Duyulur âlemin, İdeler âleminin sadece bir kopyası oldu-

ğu İde Teorisi'nin boşluğunu, imajlarının göz kamaştırıcılığıyla dolduruyordu. Bu gerici, kendi zamanında en eski geçmişin yeniden yaratılmasın, yeniden kurulmasını isterdi; Platon'un gelecek zaman için kendi ideal «Devlet»inin üç sınıfına göre yani okumuş, bilgili ve yönetici hâkim sınıf, bu sınıfın emrinde ve ona bağlı muharipler sınıfı, esnafı, zanaatkârları, köylüleri ve kölelerj esasına göre kurmayı tasarladığı «Cumhuriyet» de toplumları o güne kadar yönetmiş bulunan temel ilkelerden esinleniyordu. Bu mutlak teokrasi, kendi öz çevresinde insan ruhundaki, insan zekâsındaki ögeleri kopya edip yeniden ortaya koyacaktı. Platon'un Devleti, Varlığın, var oluşun ilk ve son nedeni olan «Güzel'i, İyi'yi ve Doğru'yu» yeryüzünde gerçekleştirecekti.

Helen girişimi, olayların, gerçeklerin incelenmesiyle geçen yüzyıldan sonra atılımı içinde engellenip sıkışıp kısıtlanınca geçici olarak Platon'cu (Platonik) idealizm ve mistisizm sonucuna varıp kalmıştı. İnsan bilgisinin, etkisi büyüleyici olan bu düzenleştirmesinde bir yadsıma, ve dünyadan bir elçekme, dermansız bırakan bir yarışın ortasında ayağı sürçüp sendeleyen bir toplumun duraklama dönemi vardı.

Ama Hellenizm, Yunan uygarlığı dünyası, gelecekten henüz pek öyle vazgeçmiş değildi. Platon'un dehası, Hellenizmin son sözü olmayacaktır.

ARİSTO ve İSKENDER

Olymp'in insan ayağı değmemiş kitlesinin ve ormanlarının kuzeyinde, Makedonya'nın killi ovaları, avcılığa ve atlara tutkuyla bağlı olan sahiplerinin başlıca zenginlik kaynağıydı. Bu soylular sınıfı uzun süre öncesinden beri bağımsız bir feodalite meydana getirmekte idi; bu derebey soylularından bir aile yüzyıldan beri ülkeyi birleştirmeye çalışıyordu. Köylü tarafından desteklenen krallık Makedonya'da, birliğini ve bağlılığını ordunun ve iyi yapılmış yolların sağladığı, bir siyasî topluluk kurmayı başarmıştı. Yunanlılar bu devleti, barbar sayıyorlardı; çünkü onun dilini anlamıyorlardı. Aslında Makedonya krallığı, ülkesini güneye doğru yöneltmekten, yani ihracatının katıldığı Ege Denizi'ne doğru olduğu kadar Hellen uygarlığına doğru da yöneltmekten hiç geri kalmamıştı.

Filip M.Ö. 360 yılında Makedonya kralı olduğunda, Yunan âlemine son derecede bağlı bir devletin başına kalıtım yoluyla geçmiş bulunuyordu; çevresindeki herşey, yunanlıydı. Kendi de Epaminondas'ın yakınında yaşamıştı. Yunanca, aristokrasinin dili olmuştu. Filip, Euripide'i sarayına kabul etti. Filip'in Doktoru, oğlu Aristo'yu eğitimini sürdürmesi için, Atina'ya yolladı; o, orada, yirmi yıl süreyle Platon'un öğrencisi olacaktı. Filip'in siyasî çalışmaları baştan beri, yaşanmış Hellen deneyiminden esinlenmiş ve bundan yararlanmıştı.

Kral Filip de, ataları gibi, ülkesinin birliğini istiyordu. Makedonya'da kentler az sayıdaydı; Filip, Yunanistan'da acı görünümüyle karşılaştığı kent düşmanlıklarının üstesinden gelmek zorunda değildi. Soylu kişileri huzuruna ge-

tirtiyor, derebeylik ayrıcalıklarını, topraklarını ve onurlarını ve onurlarını azaltıp küçülterek onları basit kur'a askerleri düzeyine indiriyor ve bu soyluları ordu komutanlığı ile görevlendiriyordu. Ünlü atlı kuvvetlerinin yanı sıra güçlü, kudretli bir yaya askerî kuvveti kurdu. Kökleşmiş ve acımasız bir devletin hizmetine konan bu ordu, onun, doğal genişleme yollarının meydana getirilmesine yardım etti.

Filip, Doğu'da İlliria'da Galyaların baskısına karşı koydu, direndi. Güney'de Makedonya ticaretinin muhtaç bulunduğu denizci sitelere saldırdı, böylece Atina kımıldamaya vakit bulamadan onun egemenliğinden kendini kurtardı ve Tesalya'nın at ve buğday rezervlerini kendine sağladı. Doğuda Trakya'nın bir kesimini zaptetti. Pangée dağını ele geçirince bu maden bölgesi onun kullanımına yılda 1 000 altın taler bir gelir tahsis etmiş oldu. Pangée dağının altın madenleri mucize yaratacaktır: bu altın madenlerinden yapılan altın paralar Makedonya'nın zaferini sağlayacaktır.

Filip'in dış politikası bellrginleşmektedir: kıyıdan sonra ona deniz, yani Bosfor ve özellikle de Trakya'dan gelecek akınları geriye, sınırlara püskürtmek için bir kilit noktası olan Bizans gereklidir. Bu bakımdan buğday kervanları Bosfor'dan geçip gelen Atina ile çatışma, muhakkaktır. Ne var ki Atina, istek ve iradesini kabul ettirecek durumda hiç değildir; beslenme ve ikmal sorunu onlar için her zaman ne kadar ciddî olursa olsun Atina'lılar, kendilerine Filip'e karşı hareket etmeleri ve Yunan özgürlüğünün yeniden şampiyonları olmaları için baskı yapan Demosten'in şiddetli azarlarına direndiler. Demosten, bu buğday yolu üzerindeki Makedonya saldırılarının sonuçlarını başka herhangi birinden daha iyi gözünün önüne getirip düşünebiliyordu: büyük annesi Kırım'da doğmuştu ve ailesinin zenginliği, Rusya'nın bu tahıl ihracatından ileri gelmişti. Bir hitabet düellosudur başladı; doğrudan doğruya Atina'nın hayatı söz konusuydu. Kserkses (Xerxés) zamanında olduğu gibi, çözüm ancak askerî yoldan olabilirdi.

Ama Atina'nın artık o zamanki kaynakları yoktu. Gümüş madenleri tükenmişti. Orta sınıflar vergilerin ağırlığı altında borca gömülmüştü; mülkiyet, mülkler az ellerde toplanmıştı. Platon'un ölümünde Atina hâlâ anlığa değin güzel bir parıltıyla parıldamaktadır, san'atı gene de gelişmişti. Heykeltraş Scopas'ın etkili, dokunaklı san'atına rağmen bu san'at gürlüğünü yitirdi. Dişinin, kadının vücudunu farkeden Praxitèle, yaptığı mermer heykellerdeki sevecenlik, şefkat, gönül okşarlığıyla ünlüdür. Artık atlet ya da savaşçı heykelleri yapılmamaktadır. Portreci Apelle, desenin zaferi, yüksek başarısıdır; ve bütün bunlar heykelcik yapma san'atının eşsiz güzellik ve zarafetine Tanagra'da ulaşır. Bu olağanüstü sona erişi bir yüzüstü bırakma izler: Yunan san'atı bir daha yenilenmeyecektir.

Öte yandan Hellen sitelerindeki anarşi, ellerinden kaçmak olan bu dünya önünde, en yüksek noktasına varmış bulunmaktadır. Bütün Yunanistan Doğu'nun ve Batı'nın üretiminin kendi toplam üretimini geçtiğini görmektedir. Yunanistan, birbiri ardından bütün pazarlarını kaybetmektedir ve ticarî hareket durmadan Batı'ya doğru gittikçe daha fazla yer değiştirmekle, Yunanistan'ın el tek çekmesini belirtmiş, onaylamış olmaktadır. Akdeniz faaliyeti, ağırlığını başlıcası Kartaca olan Batı kentlerine aktarmaktadır. O kadar kırlık olan Roma'da bile ticaret gelişmiştir. Galyalılardan duyulan korku Latium sitelerini birbirlerine yeniden yaklaştırdı ve Siraküze ile Galyalıların daha önceki başarılarından yararlanan Roma, Etrüskleri kesin olarak yendi, ezdi. Roma'nın ticaretinde bu, hemen kendini duyurdu; tacir sınıfın ilerlemesi, gelişmesi daha o zamandan korkunç olan mürabaha faizlerine ait kanunlarla belirlenir. Roma ilk ticaret anlaşmasını Kartaca ile imzaladı ve, henüz çok zayıf olmakla birlikte, birkaç gemi sahibi olmaya başladı.

Roma'nın dostu olan Marsilya tam bir refah halindeydi. O zamanlar dünyanın en büyük Yunan gezgini, kâşifi

olan Pythéas, Marsilyalıydı. İngiltere kıyılarını anlattı; o kıyıların sislerinin ötesinde Shetland'a kadar gitti ve ötelerde güneşin hiç batmadığını gördü. Almanya'ya uzandı ve Tötonlar'dan, Gotlardan sözetti. Atina'da onu şarlatan saydılar. Aslında Yunanistan, merkezi artık Delphes olmayan bir evrenin durmadan genişlemesinde güçsüz olarak hazır bulunur.

Aşağı durumda bulunduğunun farkında olan Atina, Filip'e karşı mücadeleyi ilk başlatmakta duraksar. Epir kralının kızı ile evlenmesi onun kuvvetlerini arttırmıştır; Atina'da bile taraftarları vardır. Atina'nın elinde bulunan birçok sömürgeleri birbiri ardından gele geçirir. Bosfor'a saldırıp, Bizans'ı muhasara ettiği zaman Demosten çok sevinir: tehlike, artık, inkâr edilebilir değildir. Atina'nın müdahalesi Bizans'ı kurtarır ama Filip'i gene Yunanistan'ın üzerine atar. O, buraya, fatih olduğu kadar müttefik olarak da giriyordu. Makedonya'nın ileri atılışında, yükselişinde onu aşan ve Hellenizmi temsil edebilecek bir birlik belirlenir. Makedonyalılar, hükümdarlarının bir yurtsever, köylüleri gibi savunan kusursuz bir asker olduğunu bilirler; ama o, bir de, okumuştur, şaşırtıcı bir diplomattır ve onun sevimliliğine, iyi dilekliğine, iç yakınlığına, bol konuşmasına kapılan Yunanlılar onda, kendilerinden birini bulurlar. Aristo Atina'dan büyük bir düşünür ünü ile geldiği zaman Filip, onu, oğlu İskender'in eğitimi ve öğretimi ile görevlendirir. Hellenizm, gerçekten, Makedonya kralının normal iklimidir; ve onun kişiliği, o bu Yunan Devleti'ni tamamlayıp başarsaydı ne olacağının tanığıdır.

Sonunda Demosten, Bosfor'u kurtarmak için, atalardan kalma düşmanı Pers'lerin hizmetine girmekte duraksamaz. Bir de Filip Yunanistan'ı Pers etki ve baskısından kurtarmak için Trakya'daki Périnthe'i kuşattığı zaman Hellenizm bayrağını Demosten'den daha iyi yükselten, bu kez ,bu Makedonya kralıdır. Filip M.Ö. 338 yılında Chéronnée'de Thèbes ve Atina askerî birliklerini yendikten sonra bir Yunan kentleri kongresi, ertesi yıl, ona Korint'te bir

Yunan birliğinin başkanlığını verdi. Filip, sertliğe başvurmadan, üstünlüğünü kabul ettirmişti. İç kavgaların Yunan yurtseverliğini yokettiği, üstüste bunca yenilgiden sonra Makedonya kralının fetihleri, nihayet bir ulus taslağı ortaya çıkarır gibiydi. Aslında bu, bir askerî başarı olmaktan çok, bir uygarlığın zaferiydi.

O zamandan sonra Filip, Yunanistan'ın tutuklularının ve umutlarının mirasçısı oldu. O, Yunanistan'ın iradesinin tecessümüydü; İyon kentlerini Pers isteklerinden kurtarmayı düşünüyor, yolunu Bosfor'un açtığı Asya'nın rüyasını görüyor ve yakın girişimlerini Büyük Kral'ın kanlı ardıllarına karşı Yunan âleminin intikamı olarak tasarlıyordu.

Filip'in tasarılarından haberleri olan Persler onun saray entrikalarına karıştılar mı? O, tiyatroda, bilinmeyen esrarlı bir takım intikamlara alet olan Makedonyalı bir bir asılzade tarafından katledildi. Filip, oğlu İskender'e bağdaşık bir devlet; derinlemesine, mızraklı piyade askerlerini iyileştirmiş bulunduğu, sınanmış bir ordu; büyük plan ve tasarılar ve hepsinin üstünde de Hellenizm sevgisini miras bırakmıştı. İskender, bunun tanrısı olacaktı.

Adam, zaten eksiksiz, yetkin niteliklerle bezenmişti. Bir kez savaş alanında babasının hayatını kurtarmış sonra da Chéronnée zaferinin kazanılmasına yardımcı olmuştu. Filip, Bizans'ı kuşattığı esnada hükûmet yönetiminde denenmiş ve vücut (beden) denemelerinde olduğu kadar zekâ ve zihin denemelerinde de güçlü ve canlı olduğunu göstermişti. Atak ve güçlü, olağanüstü bir binici olan İskender, aynı ölçüde, kültüre de vurgundu. Yirmi yaşında iken Filip.in ölümü İskender'i tahta dâvet edinceye kadar Aristo onun yanından hiç ayrılmadı. İskender, genç olduğu halde, kendini hemen kabul ettirmeyi bildi. Trakya'yı ve İllirya'yı topraklarına katmayı vakit geçirmeden tamamladı. Balkanların kuzeyinde **Dace**'da Galyalılara rastladı ve onlara bir şölen verdi. Onun gençliğinden yararlanıp ondan kurtulabileceklerini sanan Yunan kentlerine, babasının eserinin bir bütün olarak sürdürüleceğini anlat-

tı. Bu hareketin başını Atina ve Teb, çekmişti; İskender Teb'in kale duvarlarını yıkarak ve Teb'lileri esir pazarlarında satarak bunlara boyun eğdirdi. Yalnız Pindare'nin evini, bir de uysal davranıp boyun eğeren Atina'yı esirgedi. Bundan sonra, Asya'ya döndü.

Aynı M.Ö. 334 yılında İran'a savaş açtığı ve 40 000 kişi ile Küçük Asya'ya geçtiği halde Aristo Atina'da yerleşti kaldı. Okulunu açmış bulunduğu Lycée caddesinde, derslerini dolaşarak veriyordu; okulu bu isimle anıldı. Bu tarih, tarihin garip raslantılarındandır: birbirlerinden ayrı düşmeleri birbirleriyle bilimsel ilişkiler kurmalarını önlemeyecek olan bu iki adam, Hellen uygalığına ayni anda hem o günü hem geleceği sağladılar.

Hellenizmin soluğu tükenmek üzere gibiydi. Doğduğu bu Akdeniz kıyılarında kendinin en iyi, en güzel yönlerini bırakmış, ve görevinin sona ermiş göründüğü bir andan yeniden ve her zamankinden daha yükseğe, bu insanların zamanda ve mekânda ona sağlayabileceği boyutlara fışkırmıştı. İskender, Hellenizm uygarlığına Asya dünyasını açtı. Aristo ona batı düşüncesini sunmuştu. Bu ikisi bir kaç yıl içinde, Yunan uygarlığının evrensel rolünü belirleyecek, onu bir sonuca bağlayacaklardı.

Aristo, bir üniversite yapmak istediği Lycée'deki öğretiminde, Platon'un da dilemiş olduğu gibi, bütün dünyaya seslenmek istiyordu. Ama gerçekçi bir düşünür olan Aristo için sadece bireyler gerçektir; ve kendisi de yeryüzünün dışında, bilinmeyen Tanrının hiçbir etki yapmadığı bir evren mutlak gerçeğini aradığı zaman da, bu, sorunlara doğrudan doğruya yanaşırken ve bu sorunlara bir yöntem uygularken olur. Felsefesini, teorisi Yunan zekâsının kesin tecessümü olan bir tümdengelim mantığına dayandırır. Aristo, yaşanan gerçek dünyadan Platon gibi kaçmaktan uzak, bütün gücüyle gerçek dünyaya dalar. Eseri, olaylarla tutkulu, göğüs göğüse bir savaştır ve ansiklopedik kültürü öylesinedir ki bir gözlemler aşırılığı içinde gerçek canlı bir yaşayan felsefe yükseltir. Kayde-

der, sınıflandırır, sonuca vardırır ve evrensel olanın bu özeti, bu katalogu öylesine dahicedir ki bütün ilerleme boyunca da sürüp gidecektir. Aristo sadece bilgileri kucaklamaz, kucaklamakla kalmaz. O, gerçeğin basitten başlayıp basamak basamak, birbiri üstüne yığarak bireşimini yükseltir. Aristo, olumlu karşıtı olduğu Platon'un ötesine bir sıçramadır. Muhakkak ki ustasının sahip olduğu, şiirli anlatım yetisine sahip değildi; ama onun olumlamaları, başka bir düzeyde İskender'i gücüne katılacak bir diriliğe ve güce sahipti. O, Helen dünyasına Demokrit'in önceden sezinlemiş bulunduğu bilimsel rolü yeniden kazandırdı ve aynı zamanda tabiat bilimlerini, fizyolojiye çok yakından bağlı bir psikoloji meydana getirdi ve uç noktası olduğu toplumu öylesine mükemmelen yeniden gözden geçirdi ki bilgisinin dışında hiçbir şey kalmaz oldu. Bununla birlikte, doğayı hırsla araştıran ve nedenleri sonuçsuz, boşuna karmakarışık bir tarzda araştıran bu anıtsal araştırma bir yerde duralıyorsa, o da «Kölelik» olgusudur. Aristo da insanlığı bir bütün, bir tüm olarak kavramakta Platon'dan ileri, ya da fazla değildir. Kulluk durumunu zamanının ötesine ve zihninin, düşüncesinin dışında bırakacak ama gene de makinaların insanları bu el işine başvurmaktan esirgeyeceği günü düşünecektir.

Bu güçten düşmeler ile bu parıltılar arasında bu zekâ devi, insanın egemen ve üstün varlığı olan Gerçek'in araştırılması peşinde aralıksız dolanacaktır. Aristo'dan sonra insanlık Hellenizm'den vazgeçemeyecektir.

Eylem alanında da İskender, eğiticisinin düşünce alanında olduğu gibi, efsaneleşti. Babasının görevini sürdürmek isterdi; bunu, insanları ve şartları tanıyıp egemen olarak başardı ve bu başarı bu fatihe kısa zamanda insan üstü bir görünüm kazandırdı. Küçük Asya'daki ilk başarılarından ve Yunan kentlerinin teslim oluşundan bu yana, o, Hellenizmin (Yunan uygarlığı âleminin) koruyucusu olarak belirdi. Seferlerinde, kendisine bilginler ve düşünürler arkadaşlık ediyorlardı. Homer'in kahramanlarıyla ve

Aşil'in ataklığıyla, cür'etkârlığıyla öğünüyordu. Erkek, yiğit yüz çizgileri, atletik hareketi anlatmış olan son Yunan heykeltraşı Lysippe'in yeteneğini esinlendirmişti. İskender'in çalımlı davranışları artık tanrısal bir üsluba sahipti.

Kapadokya'dan, Kilikya'ya varır, Issus'ta bugünkü Âsi ırmağında Pers ordusunu ezer; erlerinin esir ettiği Şahinşahı (Büyük Kral) derhal serbest bırakır, yedi ay direnen Tyr'e kadar kıyı boyunca ilerler ve Mısır'a girer. Oraya kurtarıcı olarak varır; Mısır'ı Pers egemenliğinden kurtarır ve Yunanistan'ın eski rakibi Tyr'i yakıp yıktığı gibi Aşağı Mısır'da da yeni bir kentin, İskenderiye'nin yapımını başlatır; o, bu kente Yunanlıların deniz ticaretinin mirasçılığı verir. Sonra Libya'ya dalar, Menfis'ten M.Ö. 331 yılında çıkar, Darius'un askerî birlikleri üstüne atılır, Babil'i ve Sus'u alır ve İran üzerine atılır. Bir cümbüş âleminde Persepolis sarayının yakılmasını emretti; bu yangında Avesta'nın metni ve onunla birlikte Zerdüşt'ün bir araya getirilip düzene konmuş düşünceleri de yanıp gitti. Kızgınlıktan meydana gelen bu olay onun siyaseti üzerinde yansımaz: o, Kurus'un İmparatorluğunun liberal geleneklerini bilmekte ve bunlara saygı göstermektedir. Kısa bir süre içinde İran yönetim siteminden yararlanır; az zaman önce devirmiş bulunduğu Archéménides sülâlesinin halefi, Asya hükümdarı olarak fetihlerini sağlamlaştırır. Kendi öz silâh arkadaşları Yunanlı ve Makedonyalıları doğu bilimlerine ve doğu zevkine bağlamaya girişecek kadar ileri gidecek, onların direnmesi karşısında hırçınlaşacaktır.

Orduları M.Ö. 329'da Hint ticaret eşyasının ırmağı olan Amu-Derya'yı aşarlar. Böylece İskender, Moğol Asyası ile temasa girer ve orada korkunç bir anı bırakır. Göçebe Moğol yığınları onun, iki feodal devletin kuzey ve güney diye ikiye bölmeyi denedikleri, Çin'den ayırmaktadır. İskender, Kırgızların Och kentini henüz kurdukları dağların önünde durur, sonra Afganistan'ı bir uçtan ötekine dolaşır ve Peşavar'a varır. Bir - satrap'ın kızı olan - Roksan

ile evlendikten sonra fetihlerine Indus kıyılarındaki destanlık ilerleyişe, yeniden girişir. Hindistan'ı karışıklık içinde bulur, Hint prenslerine boyun eğdirir, kalelerini hücumla kolayca ellerinden alır, orada yaralanır; Ganj vadisinin iç kesimlerine kadar girer, ve Patala'ya kadar iner, oraları açımsar, arayıp tarar. Halkı kendisine karşı ayaklandırmaya kalkışmış bulunan Brahmanları orada yol üstünde, çarmıha gerdi. Zalim, kıyıcı ve değişken huylu gerçek benliği belirdi; o, ordusunun izlediği yollardan Hellen Doğu'yu saran bir alev gibidir. Nerede duracaktır? M.Ö. 325 yılında askerleri, artık, daha öteye gitmeyi reddederler. Bunun üzerine o, yeniden batıya gelir; kendisini Galya, İber ve Kartaca elçilerinin selâmladığı Babil'e varır.

Arkasında, düşman ilkel topluluklar arasında, yeni pazarları koruyan askerî konaklar, karakollar bıraktı. Altmış kent kurmuştu; bunların çoğu yaşama gücü olan yerleri, konumları çok iyi, Hellen uygarlığının ilerde, ustalarının yetkisi ile kendini kabul ettireceği kentlerdi. Antakya ile Selevkiya, Tyr ile Sidon'u gölgede bırakacaklardı. İskender on bir yıl süren savaş dönemi geçirdi ki bu yıllar fethedilmiş bölgeler için mutluluk ve gönenç yılları oldu. Kurus'un imparatorluğunu yeniden kurmuş, genişletmişti ama bu, Pers hükümdarlarının boş yere biriktirdikleri hazineleri ve ganimetleri bütün Doğu'ya dağıtarak olmuştu. Bu çok büyük değerli maden yığını askerî birliklerin ardı arkası kesilmeyen hareketleriyle Makedonya ve Yunanistan yoluyla önce, dışarı akmadan böylece dolaşıma girdi; bayındırlık işlerine ve alış-verişlerin sıklaşıp yoğunlaşmasına yaradı. Eski askerlerle ve yerleşmek üzere yer değiştiren çiftçilerle birlikte bezirganlar yol alıyorlardı ve Doğu, Hellen (Yunan) ticaret sistemi içinde bir bütün halinde toplanıyordu. İskender'in fetihleri böylece bu iki toplumu birbiri ile kaynaştırmak isteme derecesinde çalkalandı, karıştırdı ve Babil'de zafer alayı ile karşılanan muzaffer komutan, Med'lerin şatafatlı cüppesini giymiş bir altın taht üzerinde, yüksek sesle ve yakışık alan bir eda

ile Euripides'ten dizeler okuyordu. Makedonya'dan yola çıkmış olan Yunan askeri olarak İskender Hellen birliğine katkıda bulunmuş değildir. Çünkü daha o zamandan gerisinde, Yunanistan her zamankinden daha fazla bölünmüştür: yol boyunca evrenin bilincine varmış, ve evren sezgisini öylesine kuvvetle duymuştur ki herkese bütün dünyayı kendi yurtları saymalarını emreder. Bu dünyada onun tek eksiği, artık, Batı'dır.

Batı, her şeyden önce, deniz kıyısında olan ve Afrika'ya dayanan bir imparatorluğun başkenti olan ve antrepoları transit ticaret eşyası ile dolu bulunan Kartaca demektir. Kartaca'dan sonra İspanya, sonra Okyanus, bu bilinmeyen, daha da sonra Kartaca ile bir ikinci ticaret antlaşması imzalayıp Kartacalıların Orta İtalya'da Roma'lıların ise Sardunya ile Afrika'da ticaret yapmalarını önleyecek kadar güçlü Roma gelir. Napoli, Roma ile ittifakı kabul eden ilk Yunan kenti olur. Roma, kendi parasını basar ve savaşa sürüklenir; İskender'in Yunan silâhlanma ve donatımını taklit eder. sömürgelerini bütün İtalya'ya yayar, çoğu zaman utanç verici olan askerî yenilgilerin etkilerini siler, burada tutunup kök salmakta inat eder ve birbiri ardından şiddet ve kaba kuvvet olaylarında bütün komşularına katılır. Tutkuları büyük olan bu kent, Etrüskleri ve Yunanlıları o kadar iyi taklit eder ki İskender bile onu, belki de bir Yunan sitesi sayar.

Demek ki bu Batı'da sırası gelince İskender'in politik yapısının temeline girecektir. Kendi egemenliği altında ırkların, kavimlerin kaynaşıp karışmasını düşleyen cihangirin eseri, böylece tamamlanacaktır. Çünkü İskender'in her ne kadar bir yönetim görevi başarmaya vakti olmamışsa da ve her ne kadar bir ekonomik plana hiç bir zaman boyun eğmemiş olmakla birlikte, o, insanlık için yaratılmış olduğu düşüncesine kendini gerçekten kaptırmıştı. Onun hiç kimse bu kadar sezmemiş, farketmemişti. Yunanlıların kendileriyle barbarlar arasına koydukları ve üzerinde durdukları ayrımı, ayrıcalığı, o, reddeder; Yunan-

lılarla barbarları birbirine yaklaştırır, onları birleştirir, karıştırır: Helenizm ile Doğu uygarlığı dünyasının artık sadece bir ve tek uygarlık meydana getirmesi gereklidir. Bu, bütün halkların uygarlığı olacaktır. Arayıp tarayıcı kâşifleri Seylân'a varırken, İskender de Batı'yı açmaya, fethetmeye hazırlanır.

Ama buna girişemedi. Babil'de ateşli bir hastalığa yakalandı ve orada M.Ö. 323 yılında öldü. 32 yaşındaydı. Mumyalanan cesedi Mısır'a nakledildi.

Atina'dan sürülmüş olan Aristo da bir kaç ay sonra öldü. Bu iki adam, dünyanın birliğini sağlamak için çok çalışmışlardı; ama zaferler, istilâlar ve bilim buna hiç yetmemişti.

HİNDİSTAN'DAN İSKENDERİYE'YE DOĞU'NUN YÜCELİĞİ

İskender'in eseri, düşlediğinden daha büyük oldu; çünkü sağlığında dünyayı tüm olarak görememişti: o, Türkistan'daki vahaları aşamamıştı ama onların tahkim ettikleri kentlerin ötesine geçmişti ve onun efsanesi, Pamir ve Himalâya yaylalarına ulaşmıştı; Hindistan üzerine yaptığı atlı seferi de yarıda kesmek ve geriye dönmek zorunda kalmıştı ama verdiği örnek ona yaklaşabilmiş olan bir Hint prensini esinlendirmişti. Ölümünün ertesinde bu asî general, Candragupta Maurya, Maghada tahtını ele geçirdi, Hint beyliklerine otoritesini kabul ettirdi ve Ganj vadisini fethederek daha yukarı çıktı: Maurya imparatorluğu kurulmuş oldu. O, Patna ülkesi üzerindeki başkentini 500 hisar ile koruyordu. Devletini, İskender krallığı örneğine göre kurdu; onu bir bürokratik yönetim örgütü ile düzene koydu ve Brahmanların gücünü kendi gücü ile birleştirdi. Bu uzlaştırmaya İskender'in sağlığında girişilmişti. Maurya İmparatorluğu demek ki Afganistandan Bengal'e kadar yayılıyor, Güney'de Dekkan'a kadar uzanıyordu. Hindistan, ilk defadır ki ulusal ve politik birlikten yana bir hükümdar sülâlesine sahip olmuş bulunuyordu; Hindistan ekonomisi kuvvet kazandı.

İskender'in girişmiş bulunduğu sömürgeleştirme denemesi başarısızlığa uğramıştı ve İndus üzerine zorlu yürüyüşleri, toplam olarak alınırsa, ülkeyi şöyle bir sıyırıp geçmekten başka bir şey yapmadı. Sadece Candragupta, örneğini hiç aklından çıkarmamıştı. İskender'in ona açık-

lamış olduğu toplumla ilişkilerini sürdürdü; onun mirasçılarına saldırmak şöyle dursun, onları hediyelere boğdu. Onlardan birini, Seleucos'u Indus üzerinde karşıladı. İki kral soyu arasında dostça ilişkiler kuruldu. Karşılıklı evlenmeler oldu ve Candragupta, kendi de, bir Yunanlı kadınla evlendi.

İskender'in anısıyla birlikte bir de Hellenizm, tropikal ormana serbestçe girdi. Kervanlar gidip geliyor, onlarla birlikte bir de sürekli bir fikir değişimi akımı dolaşımı oluyordu. O zamana kadar tarımsal olan Hindistan, dokuma ve değerli madenler endüstrisinin bu ticaret ilerlemesini beslediği birkaç şehir merkezinin geliştiğini gördü. Esnaf loncaları etki ve önem kazandı. Pataliputra, büyük bir alışveriş merkezi oldu. İmparator orada debdebeli, muhteşem bir saray yaptırdı; orada gümrük gelirlerinin, muntazaman alınan vergilerin ve hükümdar sülâlesinin elindeki para basma ayrıcalığının sürdürdüğü bolluk içinde sert bir teşrifat düzenledi. Hindistan, uluslararası ekonomik devreye katıldı. Batı, buradan ince ipekli tül (muslin) ve mücevherat alırdı; buraya şarap, incir, ve parıltısı Candragupta'yı kamaştırmış olan o aydınlığı yolluyordu. Bu yakınlaşma, Orta Asya'yı bağlayan Hint kervanları Çin'le ilişkiler kurdukları zaman daha da verimli oldu.

Bilinmeyen, iki uygarlığın İran yolu ile buluşmuş olduğu idi. İskender'in fetihleri Uzak-Doğu'nun kapılarını açmıştı. Silâh, baharat, bıçak karşılığında Çin, ipeklilerini; Orta-Asya, hayvan derilerini ihraç ediyorlardı. Çinliler, Hindistan sayesinde Babil'in astronomisi gibi Hellen uygarlığı dünyasını tanıdılar; bu, heykellerini tahtadan yontmaya alışık Hindistan'ın onları Yunanlılar tarzında taştan yapmayı düşünmesi, yüzyıllar isteyen gene de çok derin bir işti. Hindistan Budhha'nın heykelini yapmaya cesaret edemiyorsa bu, onun sembolik tasvirine dinî bir tutkuyla bağlı kalmasındandı. Ama orman hayvanları dünyası onların fildişinde canlılık kazanır; Budist heyecanın özümsediği İran gerçekçiliği, şefkatli ve yumuşak bir natüralizm-

de ifadesini bulur. İnsanların bu karşılaşmasından, bu aşamadığı ormanların kuytularında barınağında yeni bir san'at biçimi doğar.

Hellen uygarlık âleminin etkisinin, sosyal devlet kurallarını tedvin eden, derginleyen ve bilinen gelenekleri derlemiş el kitaplarını, Sutra'ları bileştiren Brahmanların şekilciliğinde payı azdır. Kastlar gittikçe daha fazla dini töre ve ayinler niteliğinde bir gündeliklik içinde sürüp gidiyordu; Brahmanlar, ayrıcalıklarını kurtarmak için, halkçı eğilimlerden doğmuş bulunan yeni mezhep ve tarikatların tehlikelerini izam ettiler, olduğundan daha ağır gösterdiler ve bunlara katılarak hareketi dondurmaya çalıştılar. Ama papazlığa değgin bu bağnazlığa rağmen Hindistan'ın din bakımından yükselişi, Maurya İmparatorluğunun ticarî faalıyetı ile, artti ve yoğunlaştı.

Hazar Denizi, Arabistan ve Suriye arasında Hindistan yolu boyundaki konaklarda İskender'in meydana getirmiş bulunduğu askerî menziller, çoğun gelişen, dörtbaşı mamur kentler haline geldiler; Hindistan ticareti Palmıra ve Antakya'nın ihtişamını sağladı. Grekler oralara üşüştüler, böylece de Doğu'nun düşünce ve tasarlama zenginliklerini öz kaynağında görüp seçerek, daha ötede Hindistan'ın neler sakladığını, içinde nelerin bulunduğunu düşünüp tasalandılar. Bu yakınlaşma içine, önce, bol bir derleme çalışması girdi; sonra Hellenizmin yeniden parlama ve aydınlatma gücünü kazandığı karma bir uygarlık işlendi. Orta Asya'nın savaşçı kabileleri Pencab'a bitişik komşu Yunan (Helen) illerini kırıp geçirdikleri zaman, bu akınları, bir yandan kendilerine de Asya yolunu kapayan çöllerin kum fırtınaları arasında dağıtıp yayan, bu uygarlık olacaktır.

Iskender'in imparatorluğu, kendisine verildiğine inandığı sınırların ötesinde işte böyle, durmadan genişledi. Kendi yerine geçmek üzere hiç kimseyi öngörmediği ve en iyiyi bulup istemek, orduya emanet edilmiş bulunduğu için, bu «seçme» kanlı kırımlarla, katliamlarla başladı ve,

birçok kargaşalıklardan sonra, üç ayrı sülâlenin hükûm sürdüğü üç imparatorluğun meydana çıkması sonucuna vardı. Bunlardan birincisi, sonradan taç giyip kral olan, General Seleucos'a (Selefkus'a) emanet edilen bu Asya İmparatorluğu olmuştu. O, İskender'in en iyi subaylarından biriydi ve İskender'in izinden yürümeye, onu sürdürmeye çaba harcıyordu. Kurduğu Seleucides hükümdar soyu, Pers geçmişinden yararlandı ve İndus ırmağından Suriye'ye kadar belli bir birliği muhafaza etti. Hindistan ile ilişkileri korudu. Hellenizmin Doğu'ya doğru ilerlemesi böylece, nisbî bir politik birliğe dayanıyordu.

Batıda, işler başka türlü yürüdü. İskender.in bu yönden sahip olduğu dünya görüşü, üstelik, çok eksikti, tamamlanmamıştı. Toltèques'lerin kuzeyden Meksika yaylasına doğru göçtükleri ve orada Olmeguesleri, Otomisleri hükümleri altına aldıkları Amerika kıtasından söz etmezsek; İskender, (Galyalıların) Gollerin göçlerinin önemini, onların ardından Avrupa'da peşlerinden gidenlerin göçlerini değerlendirdiğinden daha fazla değerlendiremezdi. Germenlerin Weser ırmağını aşmış ve Rhin'in aşağı boylarına ulaştıklarını, kuşku yok, Aristo'dan öğrenmiş bulunuyordu. Ama onlarla (Germenlerle) birlikte İlirya sınırlarından kuzeyin soğuk sularına ne büyük bir yığının hareket etmiş bulunduğunu; Volga kıyılarından Baltık üzerinden gelen çoban ve çiftçi Balt'ları, onlara deniz kıyısında katılan deniz ve kara avcısı Fin'leri, İskandinavya'dan adalar yolu ile, adaların birinden ötekine geçerek ayrılan ve Vistül ırmağı boyunca uzanan Got'ları farketmiş olamazdı. Keltler, yavaş yavaş, Germen baskısına boyun eğiyorlardı. Tahkim edilmiş birkaç kale etrafındaki muharebeler, sonra da antlaşmalar onların ilintilerini, temaslarını ve uygarlık getiren, uygarlaştırıcı iş ve çalışmalarının hızlandırdı. Zaman zaman birleşik, zaman zaman dağınık olan bu kabileler, durmadan dağılan ve yeniden bir araya gelen bu federasyonlar, denge peşindeki toplumların bu sürekli sarsıntıları, bunların hepsi Avrupa'nın üzerine ki-

mi çağlarda yürüyüş halindeki büyük yığınlar görünümü almış bulunan aralıksız seferler (sevkediyordu).

İskender, İtalya üzerine çarpıp çatlayan Gollüler (Galyalılar) dalgasının nasıl durulduğunu daha önceden bilemezdi. Roma kendini toparlamış, kargaşalıklar ve bir devalüasyona varan para güçlükleri arasında Galyalıları yenmiş, saldırıya geçmişti; bu, M.Ö. 305 yılında Roma'nın Kartaca ile imzaladığı ve ona sadece kendisinin de İskenderi taklit edebileceğini ve Batının hâkimi olabileceğini sanan Siraküzali Tiran (müstebit) Agathocle'un egemen olduğu Sicilya'yı bırakarak İtalya'nın bütününü alakoyan, yasaklayan bir antlaşmayla olmuştu. Batıya egemen olma, yeterli bir ekonomiye dayanmayan Agathocle'un büyüklük deliliğiydi. Gollerin ilerlemesi, bunun üzerine, başka bir yönde işledi ve etkisini yaptı; Avrupa ile Hellen uygarlığı dünyası arasında İskender'in tamamlamaya zaman bulamadığı yakınlaşmayı gerçekleştirdi.

Makedonya valisi Antipater, İskender'den, ilerde Yunanlılarla mücadele konusu olacak olan ikinci bir imparatorluk tevarüs etmişti. Demosten bir Atina kurtuluşu umudunu yeniden ele almıştı; bu baş kaldırma yenilgiye uğrayınca Demosten zehirlenerek öldürüldü. Yabancı askerî birliklerin, yabancı garnizonların egemenliği altında kalan Yunanistan kargaşalıklar içinde mahvoldu, battı. Küçük Asya valilerinden, İskender'in eski komutanı, Antigone Asya kralı olmaya kalkışmış; İpsos savaşında Selefkus'un Hindistan savaş filleri onun yaya erlerini ezmiş, Antigone yenilmiş, öldürülmüştü. Ama Yunanistan da vali olarak kalmış bulunan torunu Antigone Gonatas Antipater'in ölümünü izleyen dille anlatılamaz kargaşalıklar arasında Makedonya'da Antigonides soyunun hükümdarlığını kurmayı başardı. Hemen de Gollerin Balkan'lara bir akını ile karşılaşmak zorunda kaldı. Gollerin reisi Brennus 160 bin kişiyle Termopil'i döndü ama kutsal Apollon tapınağının kendilerini çektiği Delphes önünde başarısızlığa uğradı. Tesalya üzerine püskürtülen Goller Trakya'ya ve

Bizans banliyösüne ulaştılar ki orada da M.Ö. 278 yılında Antigon onları durdurdu. Onları çıkıp gitmeye zorlamadı. Boş, ıssız bölgeleri doldurdular ve tamamiyle Yunanlılaşarak dingin hemşeriler oldular. Bozgunun, aileleri ve eşyalarıyla birlikte dört bir yana dağıttı bir kesimi de Yunanistan'da kaldı. Daha başkaları Tuna üzerinden geldiler, Belgrad'ı kurdular ve Demir Kapı ötesinde Dobruca'ya ulaştılar. Bunlar Tuna uygarlığını birleştirecekler, Dace'lara egemenliklerini zorla kabul ettirecekler, toprağı ekip biçecekler ve madenleri işleteceklerdir. Sonra hep yerleşecek yer arayarak, Galiçya'ya vardılar ve Azak Denizi yakınlarında Rusya'nın İskitlerine çattılar. Böylece Hellen uygarlığı dünyası, durmadan yeni aracılar buluyordu. Nihayet bir başkaları da Küçük Asya'ya geçmiş, kıyı kentlerinin hizmetine girmişti. «Galatie» denilen ülkeyi işgal ettiler ve kimileri, Suriye'yi ta Mısır'a kadar yıkıp harap eden savaşlarda telef oldu gitti.

Halkların içinde çırpındıkları, bu altüst oluşlar, bu kargaşalıklar arasında, tıpkı Yunan şehirlerinin bağımsızlıklarını feda etmekle İskender'in onları bütün gelecekleriinden yoksun bırakması gibi, bizzat Yunanistanın tümü mahvoldu. İskender Yunan uygarlığı dünyasına - Hellenizme - sınırsız bir etki ve eylem alanı açmış ama onu asıl öz köklerinden sökmüş, koparmıştı. Ülkeler açan bu komutan, girişimlerinin bu beklenmeyen sonucunu önceden görememişti.

Antigone, başarılarına rağmen, bir Yunan - Makedonya - Devleti kuramamıştı. Atina, Yunanistan'dan sağlayamadığı yardım kuvvetlerini dışardan aramaya devam etti. Geçmişteki düşmanlıklar, Doğu'ya korkunç bir genel göçün özünden boşalttığı böyle bir ülkede taşkın büyüklüklere varmış, büyük önem kazanmıştı. Şimdi Yunanlıları kovalayan, süren, fıkaralıklarıydı. Altın ve gümüş madenleri, tükenmiş, artık sitelerin gelirine hiçbir katkıda bulunmuyordu. Vergi yükü ağırlaşmıştı. Antigon'un zaferi gemi yapım tezgâhlarını kapatmıştı. Devlet memurlarının ma-

aşları ödenemez olmuş, askıya alınmıştı; bayındırlık işleri durdurulmuştu. İşsizlik artıyordu, orta sınıflar harap olmuş, yokolmuş, politik hayatın dışına itilmiş, terkedilmiş, Yunan Proletaryasının yıkımı içinde tasfiye olunmuştu. Kölelerin sayısının artması ile zanaatkârın özgür çalışması olanaksız hale gelmişti. Mülk toprakların temerküzü, az ellerde toplanması her yanda hızlandı ve büyük toprak mülklerinde baş kaldırmaların gürültüsü başladı. Bütün Hellen uygarlığı krallıkları içinde, ekonomik temellerinin bozulup dağılmasına dayanamayıp göçen Yunan toplumu oldu. Iyonyalı düşünür Epikür Atina'da M.Ö. 271 yılında öldüğü sıralar, sosyal sarsıntı en yüksek noktasına varmıştı.

Onun karamsarlığı, anlaşılır. Epikür öğrencilerinin kendisine Atina'da satın aldıkları Bahçe'ye çekilmiş ve orada akıllılığın şartı olarak bir «dünyadan uzaklaşma», Dünyadan elini eteğini çekme felsefesi öğütlüyor, öğretiyordu. Bu akıllılığın, hikmetin güvenliği için doğaüstü güçlerden arınmış bir bilim kurdu; onun düşünce okulu, resmî dine çok sert darbeler indiriyordu. Bu bilim, Platon'a karşı, Demokrit'in atom teorisi ile açıkladığı tek bir dış dünya gerçeğinin var olduğunu savunuyordu. Mekanik nedenlerin ve maddenin açıklamaya yeterli olduğu bir âlemde, bir dünyada, o, bilincine sahip ve egemen olarak, mutluluğa, devamlı ve dayanıklı olduğu için şehvete üstün tutabilecek bilgi ve bilinç zevkleri yoluyla ve ölümü küçümseyerek ulaşırdı. Epikür de insan birliği duygusuna sahipti ama kimseyi bunun dışında bırakmıyordu: kölelerdensöz ediyor, ve onları Bahçesine kabul ediyordu. Köleliğin tabiatta temelleri olduğunu savunan Aristo'ya karşı onun ahlâkı hiçbir şart koşmuyor; hiçbir ırk, ya da cinsiyet ne de kültür ayırımı yapmıyor ve özellikle küçük insanlara yöneliyor, onlara sesleniyordu. Epikürizmin Doğu'dan İtalya'ya yayılışı, kurtuluş getiren bir dinin belirişi gibi, hızlı olmuştu; İskender'in birlik anlayışı, temeli kölelik olarak kalan bu toplumda mümkün olduğu kadar, böylece, insan-

cıllaşıyordu; onun hüküm sürdüğü âleme en büyük katkısı bu olmuştu ve Yunanistan, bitmişti.

Yabancılarla dolmuş bulunan Atina'da, felsefe akımları, mezhepleri, tarikatla durur; Atina üstünlüğünü yitirmiştir. Atina Zeus tapınağını tamamlayamadığı için artık, san'atçıları çekememekte ve Attik yarımadasının endüstrisi, düşmektedir. Ve gene İskender'in bir eseri sayesinde Hellen uygarlığı devamlılaşacaktır. Düşmüş Yunanistan Üniversitesini, bir müze, bir nebatat bahçesi kurmuştu. Antigonedes'ler hükümdar sülâlesine karşı ölesiye mücadelesi içinde, İskenderiye'ye yönelecektir.

İskenderiye, İskender'in fetihlerinden çıkan üçüncü imparatorluğun başşehri, Mısır hükûmeti, kral Filip'in arkadaşı, zengin bir Makedonyalı olan Lagos'un oğlu, İskender'in genel valilerinden biri Ptoleme'ye verilmişti.

Bu krallık kuvvetle, şiddetle deniz egemenliğine doğru yöneliyor, itiliyordu. Birinci Ptoleme İskenderiye'ye onun kurucusunun cesedini gömdü ve törenin debdebe ve tantanası onun, parlak müteveffa'nın vasiyetini yerine getirmek iradesini belirtmişti. Asya, Makedonya ve Yunanistan arasındaki savaşlardan yararlanarak, Lagidesler oradaki durumlarını düzeltmişler; Kıbrıs, Rodos ve Siklad takım adalarını, Suriye'yi, Habeşistan'ı ve Sirenaika'yı hükümleri altına almışlar, ve her ne kadar müttefikleri Yunanistan'ı hiç destekleyememişlerse de Hellen uygarlığı dünyasının gerçek mirasçıları olarak belirmişlerdi.

Bunlar Mısır'ı iyice teşkilâtlandırdılar: kral, dar ve hasis bir bürokrasinin köylüyü tarlasına ve işçiyi fabrikasına bağlayarak tekelleri durmadan geliştirdiği devleti temsil ederdi; zenaat ve tezgâh, babadan oğula kalıyordu. Bu devletleştirilmiş ekonomi içinde özellikle yağ sanayii, madenler, ünlü halı yapımevlerinin dokumaları ve maden işleme atelyelerinin yöneticileri hep istilâcılardandı; Mısırlıların emeğinin zenginleştirdiği ayrıcalıklı (imtiyazlı) sınıftı bu. Mısırlılar ise Pers kralının hükmü altındakinden daha kötü bir kulluğa, köleliğe indirgenmiş, bulunduğundan sık

sık ayaklanmalar oluyordu. Bu sık ayaklanmalar, bütün bir kozmopolit toplumu angaryaya süren, acılar ve yoksulluk içinde bırakan Yunanlı ve Makedonyalı bezirgânların yığdıkları zenginlikler üzerinde patlıyordu. İskenderiye, 500 000 nüfusu içinde çoğu Yahudi olmak üzere, bütün kökenlerden her türlü insanı barındırıyordu.

İskenderiye, Akdeniz'in en iyi limanıydı. Demir yeri, Nil ırmağı ile Kızıl Deniz'in açtığı iki katlı bir dalgakırandı. Rıhtımları genişti, rıhtım ambarları ticaret mallarıyla doluydu. Döşenmiş, kanalizasyonu olan uzun caddeler boyunca atelya ve dükkânlar diziliydi. Pharos adasında, ışığı gemilere yol gösteren 100 m. yüksekliğinde bir kule yapılmıştı. Şehrin mimarisi görkemliydi, ihtişama yönelmişti. Oğlu bu yapıları büyüttü ve Akdenizle Kızıldeniz arasındaki kanalı onarttı. İskenderiye'de sadece saraylar değil, ama bir de Ptoleme'lerin ekonomik diktatörlüğünün koruduğu bezirgânların konutları yükseliyordu. Çılgınca bir çabayla yapılar yapılıyor ve şehir göz görebildiği kadar çabuk gelişiyordu. Doğunun bütün köşelerinden gelmiş bu zanaatkârlar kalabalığı içinde karmakarışık bir formüller ve esinlenmeler yığını İskenderiye san'atlarına özel bir ayırdedici nitelik veriyordu. Bu toplum, tıpkı, evvelce Yunanistan'ı işgal eden Makedonyalıların yaptıkları gibi, Yunanca konuşuyordu ;ama dil ve düşünüş, Iskender'in getirmiş bulunduğu, bütün doğu etkileri altındaydı.

Mısır san'atının kendi geçmişinden alıp taklit ettiği dar görüşlü bir milliyetçi tepkiye rağmen Mısır, Hellenleşti. Bu san'atın üslubu, Yunan plastiğini uygulamaktan başka birşey yapamazdı; giderek, firavunlar san'atıyla ortak hiç bir yanı kalmamış, yapma bir san'ata ulaştı. Egemen olan Yunan san'atı, kuyumculukta harikalar meydana getirdi, bu zevk şehrinde kutsal şeyleri saymayan, zarif, tat veren bir san'at haline geldi. Mermer ve bronz artık kutsal tapınakların değil, apartmanların boyutlarını alıyor ve İskenderiyecilik, fazla bilgiçlik ile yararlı bir entellektüel ortam içinde hemen sezginin yerini tutmak ustalığını kazanıyordu.

Bu ticaret ve sanayi şehri gerçekte olağanüstü bir kültür merkeziydi: sahih bilimler orada en yüksek noktalarına ulaşmışlardı. Bilginler Ptolemeler'den, araştırmaları için gerekli kredileri buluyorlardı. Onların, her yerde rastlanmayan avadanlıklar ve âletlerle bezenmiş, laboratuvarları vardı. Bu muazzam bilgi toplama ve deney çalışmaları, Yunan zekâ ve ruhunun üstadı olduğu, insan bilgilerinin sentezini evrensel ölçüde yerine yerleştirdi. Bu şaşırtıcı bilim çağının büyüklüğünü birkaç isim ortaya koyar.

Birinci Ptoleme, Aristo'nun arkadaşıydı. İskenderiye'ye, matematik dersi vermek üzere, eseri daha önceki çalışmaların sonucu olmakla birlikte gene de geometri pedagojisindeki ve yüzyılın bilimini yetkin bir biçimde sistemleştirmiş olmasındaki güç ile gene de dikkat çekici olan, alçak gönüllü geometri bilgini Euciyde'i (Öklidi) davet etti. Siraküzeli bir matematikçinin oğlu Arşimed çalışmalarını İskenderiye'de sürdürdü ve Euclyde'nin bu harika öğrencisi burada seçkin ve yetenekli bir mühendisler grubu ile karşılaştı. Kendini bulguları ile gösterdi, bataklıkları kuruttu, su bentleri, suyu yukarı yükseklikliere çıkaran teraziler ve su kanalları yaptı. Arşimed, insan toplumunun o güne kadar tanımış bulunduğu en büyük deha sahibi bilgin idi. Bilimi, Platoncu düşünüşün bağladığı zincirlerden (prangalardan) kurtardı. Statik bilimini kurdu ve matematiği Euclyde'den çok ötelere götürdü.

Hava gözlemlerinin teknik niteliği Ptoleme II'in ilgi duyduğu astronomiyi ileri götürdü ve yıldız katalogları yapılması olanağını verdi. İyonyalı bir astronom, Aristarque, ayın yeryüzünden uzaklığını hesapladı ve, yeryüzünün sadece noktalardan biri olduğu, evrenin ortasına güneşi koydu; dünyanın kendi mihveri etrafında ve güneşin çevresinde döndüğünü, ayın dünyanın etrafında döndüğünü; ve sabit yıldızların bize güneşten daha uzak olduklarını ileri sürdü ve doğruladı. Geleneksel görüşleri altüst eden bu «güneşin merkez olduğu sistem»e bilginler direndiler. Ama ilk coğrafyacı Eratosthéne'ı yetiştiren, onların okulu

oldu. O, dünyanın çapını ölçtü, çevresini hemen hemen doğru olarak hesapladı ve Gotlar ülkesinden Hindistan'a kadar bilinen toprakları yuvarlak bir küre üzerinde kaplayan çok büyük bir Okyanusu gösteren bir harita çizdi.

Ptolemeler teşrih'e (dissèction) izin vermişlerdi. İyonyalı doktorlar İskenderiye'de sinirler ile beyin arasındaki bağlantıyı keşfeden bir tıp okulu meydana getirmişlerdi. Bu kadar bol gözlem, İskenderiye bilimine en güzel görüş ufukları açmıştı ve onu, bütün niteliklerini gösterdiği Hellen düşünüşünün sürdürücüsü Ptolémé'lerin dış politikada Yunanistan'ın yaptığı yanlışlıkların aynısını yapacak kadar tam mirasçıları haline getirmişti. Atina'da olduğu gibi Iskenderiye'de de Hellen uygarlığının aynı eksikliği vardı; düşünürler buluyordu ama onları ve o uygarlığı korumak için gerekli askerleri bulamıyordu.

İskenderiye'nin ticareti Hindistan'dan Batı'ya kadar uzandığı halde diplomasisi kısa görünüşlüydü. Ptoleme'ler, Mısır pazarını korumak için, yararsız istilâ savaşlarına girişmekle birlikte dünya değişmekteydi. İskenderiye bunu farketmemiş gibiydi. O, Hellen uygarlığı dünyasının son mevzilerini temsil eden Batı'nın Yunan şehirlerini desteklemiyor ve Roma'nın Epir kralı olduğu halde bir Mısır prensesiyle evli Pyrrhus'u ezmesine, seyirci kalıyordu. İskenderiye Kartaca'nın Sicilya'daki faaliyetini, Agathocle'un ihtiraslarına karşı orada iç harpte aradığı intikamı ve Roma nın Siraküze işlerine ilk müdahalesine önem vermiyordu. M.Ö. 267 yılında İskenderiye Roma'nın kendi başına bir donanma yapmaya giriştiğinin ve batı dengesinin bir gün bu yüzden tehlikeye girebileceğinin farkında değildi. Güney İtalya'nın Romalılar tarafından istilâsına ve Etrürya'ya kesin olarak boyun eğdirilmesine kayıtsız kaldı. Bu Roma zaferlerinin İskenderiye'nin ticaretine karşı tehlike ve tehdit ve Hellen uygarlığı dünyasına indirilmiş darbeler olduğunu görmüyor, anlamıyordu. Kaba ve dövüşken Romalıları Doğu'nun gösteriş ve ihtişamından ayıran şeyi hiç ölçüye vurmadı ve bu iki toplum arasında en az gelişmiş olg-

nın en korkunç olmakta gecikmeyeceğini bir an bile aklına getirmedi.

Yıl M.Ö. 264. Roma ilk gladyatör dövüşlerini düzenledi. Arşimed hidrostatik ilkelerini keşfetti. Hindistan'da Maurya İmparatorlarının en büyüğü, hayranlığa değer Açoka. kanlı kurbanları yasakladı ve «yaşayan canlı varlıklara karşı şefkatli olmak gereklidir,» diye yazdı.

Şu iki dünya arasındaki zıtlığa bakın: Roma, kurbanlarını çarmıha geriyor ve bir kanlı meydanda onları boğazlatıyordu; savaşlarda insanların çektiği acıların isyan ettirdiği İmparator Açoka ise halkına barış ve dinginlik sunma çabası içindeydi. Ama bununla beraber, o da hükümdarlığına istilâyla başlamıştı ve orduları Hindu — Kuş ve Seylan'a varmıştı. Ne var ki, Budizmin etkisi altında o, görevleri konusunda daha yüce bir anlayışa dönmüş ve onun, Budizme otoritesini veren, krallığı hoşgörü sahibi ve hayata saygılı olmuştu. Devlet dini mertebesine yükselmiş olan Buda kanunları Seylan'a ve Çin Hindi'ne girdi. İmparator kendini artık yönetim işlerine, eğitim, sağlık ve sosyal yardım kurumlarına hasretmişti .Av partilerinin ve saray ziyafetlerinin yerine manevî propaganda eserlerini koymuş, tuğladan ve taştan hastahaneler, saraylar ve haç yolları boyunca manastırlar yaptırmıştı .İmparatorun kendi de, bağnazlığa düşmeden, bir keşiş gibi yaşıyordu; din, onun için, derin düşüncelere dalmaktan başka birşey değildi.

Hindistan monarşisi, kuşku yok, sosyal düzende hiç bir şeyi değiştirmedi ve birinden ötekine geçilmek mümkün olmayan kastlar sistemi sürdü gitti. Imparator Açoka aa, kendinden öncekiler gibi, derebeylerle çevriliydi ve Budizm üstleri itaatı öğretiyordu. Ama Açoka Budist kuruluşu teşkilâtlandırırken zamanını yatıştırmış, yumuşatmıştı: o zamanın Hint toplumu daha iyi bir toplum olmuştu. Açoka Hellen uygarlığı dünyası ile ilişkileri korumuş, Epir'e ve İskenderiye'ye özel görevli kurullar yollamıştı. İran üzerinden yapılan kervan ticareti ve Mısır ile deniz ticare-

ti gelişti. Taş ve madenleri yontup işlemede çok usta olan yerli zanaatkârlar İran tekniğini öğrendiler. Hindistan ve Yunanistan'la olan bu doğrudan doğruya ilişkiden Budizm üstün çıktı ve yeniden uyanan Hint san'atı hızını aldı. Başlıklar taşıyan sütunları, İran biçiminde yontulmuş olmakla birlikte, değişik, özgür bir mükemmeliyettedirler.

Benares'ten İskenderiye'ye geniş bir düşünce hareketi Yunan uygarlığını derinleştirdi, ondan pek çok sayıda küçük kollar ayırdı ve bu dalları Çin sınırlarına kadar taşıdı; bunlar Roma'dan Sarı Nehir'e kadar savaşı çoğu zaman biricik yararlı ve gönderici meslek haline getiren barbarlık, vahşet aşırılıkları arasında Doğu'nun ışınlarıydı.

Harpler, Çin'in feodal devletlerinin zaten yoğun olmayan nüfusunu durmadan süpürüyordu. Techèou (Çe—U) krallığı baş düşmanları Ts'in'ler karşısında yıkıldı, battı. Ts'in'lerin, asırlık ilhak siyaseti Batı Çin'in beyliklerini yavaş yavaş özümsemiş ve bunların aralarındaki rekâbetleri dengeleyen birliklerini yıkmıştı. Batıya egemen olan Ts'in'ler (Çinliler) Doğu Çin'deki fetihlerini hemen hızlandırmaya giriştiler. Bu fetihler, hayvan derisinden yapılmış çadırlarında göçebe bir kavim yaşantısı sürdüren, komşuları Hunların usullerine uygun insan kıyımları, katliâmlar ile yapılmaktaydı. Bunların sürekli saldırıları Ts'in'lerin askerî gücünü meydana getirmişti; bu Ts'ni'ler akla durgunluk vern okçularla temas sonucu silâh ve donanımlarını hafifleterek iyileştirmişler, stratejilerini de daha hareketli kılarak islah etmişlerdi. Ts'niler' askerlerinin ücretini kesik başlarla öderlerdi; bu başlar içinde yenilenlerin kanlarını içen yırtıcı kafatası avcısı Hunların önüne olduğu gibi, onların önüne de binlerle düşerdi.

Çin feodalitesinin tasfiyesi, katliâmlar ve barbar akınları arasında uzadı, gitti. Denizden ve deniz rüzgârından, yüksek sıra dağları ayırmış bulunduğu Orta Asya, ahalisini çöl yollarına ve vahalara döküyordu. Bronzdan ya-

pılma süs eşyalarının üstündeki hayvan resimleri sadece savaşları akla getiriyordu.

Hellen uygarlığı dünyasının yüce düşünceleri, bu korkunç kaynaşmayı yatıştırmaya yetecek miydi?

KARTACA'YA KARŞI ROMA

Savaş, Roma'nın gelişmesini sağlamıştı. Toprak sahipleri, zenginleşmiş Patriçi ya da Plebler, işgal edilen toprakları ellerine geçirdiler; ve Lejyondan ayrıldıktan sonra yurduna dönen köylü, çevresinde verimi kendi tarlasının verimi kadar olmayan çok büyük malikânelerin genişlediğini, uzandığını gördü. Roma kırlarının üretimi, artık kendi halkına yetmez olmuştu.

Roma, ayrıca, muhtaç bulunduğu tahılı da elde etmek zorunda olduğundan Sicilya'nın kendisinin doğal tahıl ambarı olduğunu birdenbire düşündü; yapımına girişmiş olduğu deniz filosunun başlıca görevi onun tahıl ikmalini sağlamaktı; gemileri böylece Messina Boğazını aşmışlardı.

Roma şimdi de Kartaca ile imzalamış bulunduğu antlaşmaların koyduğu hükümlere çarpıyordu; bu hükümler, evvelce Etrüsk'leri ve Yunanlıları İtalyan şehirleri ile alış - verişten uzak tutmak imkanını vermiş bulunan pazarlıklara kul olan Roma deniz ticaretini sınırlandırıyor, kısıtlıyordu. Roma bakır ve gümüş paralar basmıştı; bunların dolaşıma çıkarılması alış — verişi kolaylaştırdı ve taşınabilir zenginlikler, seçim hakkını kazanabilmek için belli bir nicelikte vergi ödenmiş olması kuralının konmasına imkân verecek kadar birikip çoğaldı. Bu ilerleme Kartaca'nın istekleriyle bağdaşacak gibi değildi ve tarafları doğrudan bir çatışmaya götürdü.

Gerçekte Kartaca, sistematik biçimde Batı Akdeniz'in fethi amacını güdüyor, yabancı gemilerin Sardunya'dan Ispanya'ya, ve Sirenayka'dan Sicilya'nın doğu kıyılarına

giden deniz yollarında gidip gelmesini yasaklıyor, korsanlığı şiddetle bastırıyor, eziyordu. Kartacalılar buralarda başka gemileri bastırınca onları batırırlardı. Akdeniz, uluslararası ticaretin sadece Kartaca limanına yol alabileceği bir Kartaca gölü olacaktı.

Aslında bu çok büyük transit limanı, İskenderiye'nin rakibi, Batı yollarına hâkim durumdaydı. Sudan ile kervan yollarını belirleyen Fizan ve Ghadamés vaha pazarları yoluyla zenci köle, kuş tüyü ve altın alış — verişi yapardı. Kartaca görevlileri tuz yolu, Senegal ve Sahra yolları üzerinde baştanbaşa dolaşırdı; gemicileri fildişi ve aslan postu limanlarına sık sık uğrarlar ve Kanarya (Cornouailles) adalarının ve Kalay (étain) adalarının ötesindeki, hiç bir ölü dalganın ve bir esintinin bulunmadığı Okyanus sularının durgunluğunu, dinginliğini, beyaz aydınlığını ve bundan çıkan yansımayı bilir, tanırlardı. Kartaca bu imparatorluk üzerinde vergi ve haraç alır, ücretli askerlerden kurulu ordular toplardı. Kartaca, Fenikelilerin sömürgeleştirme (kolonizasyon) aşamasını aşmış bulunuyordu. O, artık pazarları ziyaret etmiyordu; bağımlı şehirler ona surlarını açmak ve Kartaca egemenliğini tanımak zorunda kalıyorlardı.

Ama Kartaca bazirgânları gene de Fenikeli'ydiler; onların üstün kudretine her türlü imkânı tanırlardı. Kartaca, İskenderiye'den sonra dünyanın en zengin ,sitesi idi. Fikrî canlılığını ve belirgin, seçkin kültürünü bilmekten uzaktı. Kartaca'nın kazanç çılgınlığından başka tutkusu, onu çirkinleştiren ve nefret konusu eden çılgın bir şehvetten başka zekâ ve ruh tecessüsü yoktu. Uzak topraklardan gelmiş ticarî eşya karşılığında Kartacalılar oralara sadece cam ve süs eşyası, yüzük ve gerdanlıklar bırakırdı; Berberîler yüzyıllar boyunca, bunla temas halinde ve onlara hiçbir şey borçlu olmadan yaşamışlardı.

Böyle bir toplum ancak hep zengin kalmak şartiyle yani hiçbir rekâbete göz yummamak şartiyle yaşayabilirdi. Karşı karşıya olan Roma ve Kartaca'nın barışçı antlaş-

malardan kazananın egemenliğini onaylayıp doğrulayacak olan silâhlı çarpışmalara geçmeleri mukadderdi. Çatışmanın başından beri Roma, denizlerin serbestliği ilkesinin savunucusu olarak göründü. Denizleri eline geçirmiş bulunan Kartaca ise onlara yaklaşılmasını kıskançlıkla kendini saklıyordu. Bunların Roma'lılara ait olmasını isteyen Roma, bu amacına ulaşabilmek için önce onların serbest olmalarını sağlamalıydı. Roma, Kartaca'ya karşı başkaldırırken deniz sitelerinin gözünde onların kurtuluşu için mücadele eder gibiydi: onun Akdenizi Fenikeli madrabazlardan kurtarmak için bu çabaların coşku ile karşılıyorlardı.

Böylece savaş, özgürlük adına, o güne kadar görülmüş olan en büyük deniz muharebesiyle, Güney Sicilya kıyıları açıklarında başladı; Roma konsülleri M.Ö. 256 yılında «Ecnome» yüksek burnu önünde «Hamilcar» ın filosunu yendiler .Daha sonra, Sicilya'nın ele geçirilmesi geldi. Savaş zaman zaman hem Roma'yı hem Kartaca'yı zayıflatan değişikliklerle on yıldan fazla sürdü. Kartaca Ptoleme II'ye başvurduysa da o, işe karışmaktan çekindi. Kartaca M.Ö. 241 yılında Sicilya'yı boşalttı; Sicilya'nın zeytinyağı ve tahıl pazarları Romalı mülk sahiplerine bütün bolluklarıyla açıldılar ve Roma, Yunan şehirlerini himayesi altına aldı. Batı Akdeniz, yeni bir egemen devleti hesaba katıyordu.

Hamilkar'ın ücretli askerleri Kartaca'ya döndüklerinde paraları ödenemeyince şehrin durumu hemen tehlikeli bir hal aldı. Bir Libya köylüsü, Matho, işçileri askerlere katılmaya davet etti; 70 000 kişi Kartaca'nın sömürüsünden kurtulmak için ayaklandı. Üç yıl direnmeden sonra ücretli askerler ancak Roma'nın katılması sayesinde yenildiler. Roma senatosu bu ayaklanmanın getirdiği sosyal tehlikeyi anlayınca dünkü düşmanına yakınlaşmakta tereddüt etmedi; manevralara başladı ve Korsika ile Sardunya'yı araya koyarak, başkaldıranların yardım görme-

lerini, yiyecek ve gereçlerinin sağlanmasını yasakladı, önledi.

Hamilkar bu halk ordusunun dökûntülerini gümüş madenlerinde çalıştıkları İspanya'ya sürdü. Onlar, Roma'ya karşı intikamın gerektirdiği parayı sağlıyacaklardı.

Şimdi, Roma Adriyatik'i korsanlardan kurtarmaya girişmişti. Roma gemileri Illirya'ya asker çıkardı ve, gene hep özgürlük adına, Arnavutluk'u ve Korfu'yu işgal etti. Korint deniz güvenliğinin savunucularını ululuyordu. Roma, korsanları ve korsanlığı İllirya kıyılarından fiilen sürdü çıkardı. Korsanlık aynı anda Yunanistan'a ayak bastı ve orada takma bir isim altında göründü.

Roma birden, bir Gol hücumuna karşı durmak zorunda kaldı. Kelt âleminde çalkantılar durmamıştı. Belj'lerin Sein ırmağına doğru ilerlemeleri, Gol'leri yenip Alp dağları üzerine sürdü; M.Ö. 226 yılında gene Etrürya'da göründüler. Dehşete kapılan Roma dinî kurban âyinleri yaptı; Forum'da iki Yunanlı ile iki Gollü diri diri toprağa gömüldü. Gol ordusu, gene de Roma askerî birliklerini yok etti, sonra uzaklaştı; Bu ordu önceleri sahip olduğu hızı yitirmişti. Doğu'da Galyalılar artık, heykelleri fizik güzelliği canlandıran ve prenslerin gönüllü yazıldıkları ücretli askerlerdi. Ertesi yıl Roma ordusu kendine geldi ve onları parçalayıp ezdi. Konsüller Po ırmağını aştılar, Milano'yu ele geçirdiler.

Roma devleti Sicilya'dan Alp'lere kadar uzuyor ve İtalya'da, yüz elli bin asker veren dört milyon kişiye hükmediyordu. Onun kudreti bu sayıdan ibaret değildi. Daha o zamandan ün kazanmış olan dayanıklılığı, direngenliği, dahi bir planın olgusu değil, sadece Romalı mülk sahiplerini mallarını çoğaltmaya sevkeden aç gözlülükten ibaretti; Romalı mizacının Kartacalı düşmanları arasında da benzerleri yok değildi. Nüfus, mülk ve töre işlerine bakan görevliler Romalı hemşerileri servetlerine göre ayırırlardı, senatoya seçilmek hakkı olan soylular deniz ticareti yapmak hakkına sahip olmadıklarından, deniz ticareti yapa-

rak zenginleşen Plebler nüfuz kazandılar ve Roma'nın politik hayatı bunların yönetime yavaş yavaş ilerlemelerine indirgendi. Buna ulaşmak için küçük toprak sahipleri kendilerini gittikçe daha fazla savundukları için etkisi sona eren orta sınıflara ve özgür köylülere dayanıyordu, bunlar borçlanıyorlar ve sonu gelmeyen işlemler, davalar içinde miraslarını hak ediyorlardı Roma devleti. İtalya'nın öteki sitelerinden istilâ ve işgal edilmiş topraklar üzerinde tek sahip ve tek egemen, tamağunu iddia ediyordu. Gerçekte Patriçiler, vadesi gelen taksitleri ödemeden, tamamından yararlanıyorlardı. Öte yandan, sermayeleri sayesinde, bunca orman ve bunca otlak-çayırı değerlendirebilecek olanlar sadece bunlardı. Sonra Sicilya buğdaylarının rekâbeti, İtalya köylüsünü ezdi. Hayvancılığın, bağların, ve zeytin ağaçlarının ilerlemesiyle tarım işleri azaldı, sınırlandı. Küçük toprak sahipleri ve özellikle çiftçiler şehirlere, özellikle yapı işlerinin bol olduğu ve ev inşaatının daha o zamandan eski surlardan varoşlardan taşmış bulunduğu Roma'ya yerleşmek için kırları ve köyleri terketmeye başladılar. Şehire yığılan bu Pleb az zaman sonra kalacak ve kendi yoksulluğu ona yolunu değiştirtecektir.

Roma, ihraç edebileceğinden sonsuz ölçüde fazlasını dışarıdan alıyordu. Üretici durumda iken olduğundan çok daha hırslı, doymaz olan Roma, hiçbir alanda yaratıcı değildi; başlangıçtan beri Etrüsk'lere ve Grek'lere haraç ödeyen Roma, onları hiç sıkılmadan taklit ediyor, soyuyordu. Herşeyi öğrenmesi gerekiyordu; ilk paralı okulunu daha yeni açmıştı.

Doğrusu, hem Roma hem Kartaca ülküden ve kültürden eşit ölçüde yoksun idiler ve o zamanlar, her yerde gizlenmez bir ülkü ve kültür gerilemesi ile belirleniyordu; Doğu'nun açılıp serpilişi de ömrünün sonuna doğru oluyordu. Büyük imparator Açoka (Asoka) ölmüştü. Hindistan, onun iki torunu arasında paylaşılmıştı. Kuzey - Batı sınırında Bactriane ve Parthie, Séleucides İmparatorluğun-

dan bağımsız kılındılar ve İndus'u egemenlikleri altına aldılar. Afganistan'da, Semerkand'ın güneyinde yerleşmiş bulunan Bactrien'ler Hindistan'a ve onun zengin Ganj eyaletlerine göz dikmişlerdi. Hindistan ticaretinin, ulaşımının batı yolu böylece Maurya İmparatorluğunun mirasçılarının gözünden kaçmış hem de kurtulmuş oluyordu. Hindistan ulaşımının deniz yolu ise güney beyleri tarafından tehdit ediliyordu. Bunlar yüzyıl öncedenberi egemenlik altına alındıkları halde, muhtariyetlerini, Brahmanlar da nüfuzlarının yeniden kazanmışlardı. İsyanların sarstığı Hindistan, birliğini yitirdi. Parth'ler eski Pers krallığını yeniden kurmak istediler ama onların turanlı oymakları, bozkır içgüdülerinden başka bir şey getirmediler ve onların askerî derebeyliğinin yetkesi (otoritesi) kendini Hellen uygarlığının gerilemesinde ifadesini buldu. Eski İran uygarlığı, kendini yeniden göstermek için, bu sürülerin ayrılmasını gözlüyor, bekliyordu.

Aynı şiddet ve dehşet kanunu Kuzey Asya'yı da sarmış, sıkıyordu ve eğer Çin'de Konfiçyüs'ün ahlâk ve maneviyat gelenekleri sürüp geldiyse de bunlar pek korkunç bir çağın sona ermesini beklerken yeraltına gizlenmekten başka birşey yapamamışlardı. Mazlum yüzlü Kral Tcheng son bağımsız prenslikler üzerinde zafer kazandı ve M.Ö. 221 yılında kendini Shih - Hung - Ti adı altında Çin İmparatoru ilân etti. Çin'in birliğini, bir de, sonradan İskenderiye coğrafyacılarının ismini bu ülkeye verecekleri Ts'in hükümdar sülâlesini kurdu. İki yüzyıl süren umutsuz bir keşmekeşten, başıboş bir hükûmetsizlikten sonra tamamlanmış bu birliğin yeni egemeni bükülmek ve eğilmek bilmez, kanlı, ama olumlu bir hükümdar oldu. Bu hükümdar valilere emanet ettiği eyaletlere bölünmüş, merkezî, askerî bir devleti yönetiyordu. İmparator, aristokrasiyi bir memurlar topluluğuna, bir bürokrasiye tabi kılmış ve feodal derebeylik temel ilkelerinin kalıntılarını yoketmek için hiçbir şeyi ihmal etmemişti; çiftçileri işledikleri toprağa bağlayan ve onları derebeylik angaryalarına mecbur kı-

lan bağlantıları kopardı; sabit bir vergi ödeyerek bu çiftçiler üzerinde çalıştıkları toprağın sahibi oluyorlardı. Böylece Çin birliği üzerinde millî duygunun uyanacağı, doğup yüceleceği sağlam bir kır - köy temeline sahip olacaktır.

Yalnız, yeni ele geçen bölgelerin iskân etmek için, imparator, bayındırlık işlerinde, stratejik yollarda, kanal ve saraylar yapımında çalıştırdığı yüz binlerce köylüyü dışarı yolluyordu. Ordos'ta karargâh kurmuş bulunan Hunlara karşı kendini korumak için Çin Seddi'nin (Büyük Çin duvarının) tamamlanmasını hızlandırdı. Orduları, Tonkin'e doğru, Çinlilerin Annamlıları sıkıştırıp ezdikleri bilinmedik bölgelere ulaştı.

Çin birliği hiç de barış demek değildi. İmparatorun kullandığı şiddet ve saldığı dehşet oralarda isyanı iyi halde tutuyor ve onun eseri olan para birliği, ticaret reformları, o zamana dek gizli tutulmuş olan yazının ilk ilerlemeleri, hep, Çin beylerinin seçkin aydınlarına karşı olmaya kadar varan şiddet tedbirleri sayesinde kalıcı oluyordu. Köylüler gibi onlar da hükümdarın kıyıcılığını lânetliyorlardı. Karılarını ve mezarını yapan zanaatkârları birlikte gömdüler. Onun ölümünden sonra ikinci oğlunun yönetimi de yatışmaz ve dizginsiz olmuştu. Generaller her yanda baş kaldırdılar. Liéou Pang adında sanı duyulmamış bir küçük memurun yönettiği böyle bir isyan, Konfuçyüs'ün temel ilkelerine sahip çıktı. Onun adalet ve kişi güvenliğine saygı gösterilmesi çağrısı bütün Çin'de bir umut çığlığı oldu, yankılar yaptı. Ama bunu zafere ulaştırmak için savaşı sürdürmek gerekiyordu.

Ölümle bile kararmayan düşüncenin başşehri'ne kadar böyle değildi: İskenderiye, Ptoleme: IV'ün babasını zehirleyip öldürdüğünü ve kanla hükümran olduğunu görmüştü. İskenderiye krallığı sefahata dalmıştı ve kararlı, sağlam ekonomik temellerden yoksun olan bütün Doğu, beylerin ve her rütbede şeflerin, reislerin cürümleri ve her rütbede şeflerin, reislerin cürümleri ve kinleri, nefretleri karşısında tir tir titriyordu.

Hamilkar bu kini Roma'ya oğlu Anibal'e yeminle vasiyet etmişti ve savaş, şiddetle, hırsla, yeniden başladı. Anibal, Roma senatosunun kendi müttefiki ilân etmiş bulunduğu, İspanyol şehri Sagonte'yi ele geçirdi. Bu, Anibal kadar Roma senatosunun da hazırladığı, ilişkilerin kesilmesi için bir mazeretti; durmadan buğday ülkeleri peşinde olan Roma şimdi, kendini beslemek için Afrika'yı düşünüyordu. Denizlerden emindi; Kartaca'ya karşı kuvvetli bir sefer yollamaya hazır olduğu sırada Anibal girişimi alarak, taarruza geçerek Ebre'yi, Pirene'leri, Rhone'u, Alp'lerin aştı; Galyalılar ona uygun davrandılar. Anibal, Mont Genevre boğazını aştı; sonra elinde kalmış bulunan 26 bin asker ile 21 filini İtalya üzerine attı. Roma'nın karşısında sadece savaşlara alışmış, pişkin bir ordu değil, bir de askerleri tarafından sevilen, büyük bir komutan vardı. Roma ordusu alt üst etti, Trébie üzerine itip sıkıştırdı ve Apenin'leri geçti. Sonra, üstün ve başarılı bir manevra ile M.Ö. 217 yılının 23 Haziranında, Trasimène Gölü yakınlarında konsüllüğün lejyonlarını ezdi ve Campanie'ye yürüdü. Birkaç ay sonra Cannes' (Kan') da girişilen savaş, kesin sonuçlu oldu. Kartaca'lı generalin taktiği kendisininkilerinin iki misli olan üstün Roma asker sayısı karşısında iyi düşünülmüştü ve kendi kuvvetlerinin akıllıca, beceriklice bir bölünmesi sayesinde o, düşmanını kuşattı. Roma yolu açılmıştı.

Bunun üzerine Anibal Kapua'da (Capoie'da) yerleşti ve orada takviye gelmesini bekledi. Subayları, ona, hücuma geçmesini önerdilerse de bu öneri boşa getti. O, Güney İtalya'yı işgal etmekle yetindi. Roma, tanrılara insanlar kurban etmiş ve belini doğrultmuştu. Yıllar geçti .Anibal'in askerî birlikleri zayıfladı. Beklediği takviye ve ikmal kuvvetlerine Kartaca hile ve fesat karıştırdı. Roma, uzun bir kuşatmadan sonra, M.Ö. 212 yılında bütün Sicilya'yı geri aldı. Bu kuşatma sırasında Roma'lı bir asker, yurdunu Roma'ya karşı savunan ünlü bilgin Arşimed'i öldürdü. Tehlikede bulunan Copoue'yi kurtarmak için Anibal hare-

kete geçmeye karar verdi. Roma kapılarında bundan vazgeçti, Capoue'yı Tarente'i kaybetti ve Úzak Güney'e çekildi.

Şimdi başlıca savaş alanı, gönderilen Roma askerî birliklerinin kendilerine karşı İspanyol kabileleri arasında ilk olarak meydana gelen birliği yaratmış ve damgalamış bulundukları, Ispanya olmuştu. Ama Comice'ler Kartaca karşısına 24 yaşında bir general, Cornélius Scipion'u göndermişlerdi, bu, Endülüs'ü ele geçirdi ve M.Ö. 206 yılında İspanya'da artık Kartaca devletinden hiçbir şey kalmamıştı. Scipion İspanya'daki gümüş madenlerini Roma hesabına işletti ve ücretli askerler topladı. Kuzeydeki dağlarda yaşayan ilkel İspanyol toplulukları yiğitçe savaşıyor, bağımsızlarını pahalıya satıyorlardı.

Roma son bir çaba için iyice gerindi. Devalüasyon, sermaye üzerine vergi, tuz vergisi, kölelerin askere alınması, lejyonların toplanması, askerî diktatörlük gibi bütün tedbirler vergi tahsildarı olan banker ve tefecilerin halktan fazla ve aşırı vergiler istedikleri bir ortamda ve en kötü şahsî garezler arasında rasgele, karmakarışık bir tarzda, birbirini izledi. Öte yanda sert, acımasız tutkuların kırıp geçirdiği Kartaca değerli yıllar yitirmişti. Kalabriya'ya çekilmiş sıkıştırılmış Anibal'a ikmal ve takviye göndermeye karar verdiği zaman çok geç olmuştu. İspanya'dan onun başarılarıyla kurtulan Scipion'un ordusu Afrika'ya geçti. Kartaca askerî birliklerini yendi ve kendi barış şartlarını kabul ettirdi. Kartaca Anibal'i çağırdı, o da alelacele, derme çatma bir ordu meydana getirdi. Bu ordu M.Ö. 202 yılında, Zama'da, Cornélius Scipion tarafından yenilgiye uğratıldı. Anibal, Asya'ya kaçtı.

Kartaca, Roma senatosuna deniz filosunu ve İspanya'yı teslim etti, ancak Romalı banker ve tefecilerden borç alarak ödeyebildiği büyük bir savaş tazminatı ödedi. Bu zafer, Scipion'a «Afrikalı» ünvanını kazandırdı. Bu kibir-

li aristokrat, halk için iğrenç, çirkin ve menfurdu ama İtalya'nın efendilerinin ihtiraslarını gerçekleştirdi; Batı Akdeniz, Roma'ya ait oldu.

Roma, Kartaca'ya karşı savaşa denizlerin özgürlüğü, serbest olması adına girişmişti. Zaferi kazanır kazanmaz bu Akdeniz'i kendi denizi (Mare Nostrum) haline getirmek için tamamına değgin, eksiksiz bir himaye politikası (protestiounisme) yoluna girdi. Onunla ittifak halinde (bağdaşık) olduklarını ilân eden Utique, Délos, Marseille (Marsilya) limanlarını himayesi altına aldı ve kendisininkinden başka bütün deniz ticaretini kovdu. İspanya'da mükemmel kılıç kullanan, yorulmak bilmez çete savaşçıları, başa çıkılmaz yerlileri barınaklarında izledi, sıkıştırdı. Her tarafta yenilmiş ülkeleri usulüyle işletip sömürmeye girişti ve büyük toprak sahiplerini, kendilerini ticarete vermekten alıkoyan kanunlardan kurtardı; işgal - istilâ, Cumhuriyet'in resmî kaynağı olacaktır. Patriçiler Sicilya'nın Yunan san'at şaheserlerini soyarken ve ilk Roma ressamları meydan muharebesi tabloları çizerken Roma Senatosu yüzünü Doğu'ya döner.

ROMA'NIN FETİHLERİ

Roma, terhis ettiği askerlerini - Afrika ordusu gönüllülerini - kullanmak için Makedonya'nın Karadeniz ticaretlerini tehdit altında bulundurduğunu görmekten tedirgin olan Rodos tacirlerini tutmaya, desteklemeye karar verdi. Aynı ölçüde tehlikede ve her zaman Makedonya'ya düşman olan Atina da ittifaka katıldı. Roma lejyonları Yunanistan'da karaya çıktılar. Yunanlılar Roma'nın çıkar gözetmediğini ve, Romalı generallerin çıkarcılığına karşın, Roma'nın (Helle) Yunan bağımsızlığını garanti ettiğini sanıyorlardı. Roma, aslında, Kuzey İtalya'daki başka askerî hareketleri de ihmal etmeden, Doğu Sorunu'na karışmaya geliyordu.

O, buraya da Kartaca'ya karşı duyduğu aynı dayanakh, inatçı, direşken isteği taşıyacaktır. Ne var ki iş, burada, çok daha basit olacaktı: Orta Doğu, Doğu, tam karmakarışık bir halde, altüst idi. Sadece Séleucides'lerin ardılı, mirasçısı olan, Antioche'u (Antakya'yı) başkent edinmiş ve devletini Küçük Asya'dan Afganistan'a kadar büyütmüş olan Antiaçhos: III' Roma'nın hırsına karşı koymaya yeterli ve yetenekliydi. Antiochos : III'ün sarayına kabul etmiş bulunduğu Anibal, Roma'nın niyet ve tutkularını ona ifşa etmişti ama bu prensin zafer ve istilâları Makedonya'daki ve Yunanistan'daki çöküntüyü hızlandırmaktan başka birşey yapamazdı; nasıl ki Kabil vadisi üzerinden Hindistan'a yaptığı akına da Hindistan Birliği'nin ezilip bozulduğu Pencap cephesinin parçalanmasına yardımcı olmuştu. Yunan tacirleri Suriye süvarilerini izliyor ve onların

alış verişleri Mangala'ları yalnız bırakma eğilimini taşıyor ve Dekkan prenslerinin müttefikleri olan Mahrette'lara yöneliyordu. Afganistan'ın Yunanlılar tarafından sömürgeleştirilmesi, İndus yoluyla ilişkileri çabuklaştırmakla, başka bir tehlike meydana getirdi. Bu ticarî hareketin sadece yoğunluğu bile, Orta Asya Dağları etrafında toplanmış olan hayvancı göçebe kabileler kalabalığa yok gösterecektir. Moğol tepelerinden Suriye kıyılarına kadar herşey Doğu'nun kaderini Roma'nın eline bırakmak içinde.

Asyadaki kargaşalık ilkin Hunlardan başladı. Çin İmparatorluğunu, kurucusunun zaferleri, başlangıçta onların Sarı Irmak üzerindeki çabalarını, baskılarını hafifletmişti; sonra Ts'in'lerin düşmesi üzerine Chansi eyaletinin Çinli topluluklarını yeniden soydular. Yağma ettiler. Bir de. Liéu - Pang düşmanlarını yendiği ve Han adı altında soyunun hükümdarlığını ilân ettiği andan itibaren Hunlara komşu olan eyâletlerde yetkesini (otoritesini) kuvvetlendirmek için Ts'in'lerin politikasından esinleniyordu. O, orada, derebeylerin barbar topluluklarla ittifaklarını önlemek umudu ile onların akrabaları olduğunu söylüyordu. Temkinli bir iç siyaset, becerikli pazarlık ve alış-verişler ve Chan-Si'den Canton'a erken ve faal bir Çin sömürgeciliği, Han'ların bu ilk saltanat döneminin faaliyeti Hunları batıya doğru sürdü, sıkıştırdı. Arkalarında bıraktıkları boşluktan meydana geien dalgalar bir kabileden ötekine, bu barbar yığını Kan-Souda Türkistan'a kadar sararak, yansıyordu. Bu, anlatılmaz bir çatışma, bir karışıklıktı: Hunlar, Kırgızların Çinlilere ve Mongollara karşı savaştığı, Gobi Çölünde, İskitlerin başka bir Arî grup olan iyice silahlı ve örme zırhlı vahşî Sarmat'ların saldırıları karşısında direnmekten vazgeçtikleri, bu Sarmat'ları Rus bazkırını Volga'dan işgal edip İskitleri Karadeniz'deki Yunan şehirler üzerine attıkları, bir yandan da bu dalgaları katmerli (müteaddit) geri tepmeleri Fergana'da Greko - Bactrien krallığı (ülkesi) sınırlarına çarpacaktır.

Millî duygusunun doğuşu sayesinde meydana gelmiş

bulunan Çin direnmesi, demek ki, nihayet bu göçebe kabilelerin ağırlığını Avrupa üzerine atmıştı; kaçak ya da saldırgan, bu göçebeler kurak ve kısır yaylalarından er geç taşacaklar ve Roma'nın göz dikmiş bulunduğu Orta Doğu'yu tehlike altında bırakacaklardır.

Bir Isparta kralı, Nabis, borçların ilgası, kölelerin serbest bırakılması, toprakları nkaylaştırılması ve sermayelerin zor alımı gibi garip reformlar yapmıştı. Roma, kendi yakın komşularında bu gibi politik kavramların bulunmasını kabul edemezdi; M.Ö. 192 yılında Nabis öldürüldü. Roma, Yunanistan'ın iç işlerine karıştıktan sonra onun vesayeti koruyuculuğu altına aldı. Anibal, Antiochos: III'ü harekete zorladı. Zaman zaman Romalı senatörleri baştan çıkaran çeşitli etkilerin baskı altında tuttuğu Roma sömürgeciliği saplantısı müteredddit bir yürüyüşle ortaya çıktı. O yağma, cinayet ve büyük günahlar, ve uygunsuz manevralar yıllarında Roma diplomasisi, görülmüş en kalleş en müvezir diploması olarak kendini gösterdi. Roma savaş ilân etmeden saldırır; vergi ve haraç toplar, müttefiklerine ihanet eder; o, bu siyasete karada ve denizde barış ve doğuda düzen adını verir. Anibal bu siyaseti daha iyi tanımış, değerlendirmişti: Antioch: III öldürülünce, o, Romalılara teslim edilmemek için, kendini zehirlemişti.

M.Ö. 168 yılında Selânik yakınında Pydna muharebesinde konsül Paul Emile, Makedonyalıları ezdi; Romalılara (orta) Doğu'nun anahtarlarını verdi. Yunanistan bütün umutlarını, bütün düşlerini yitirmişti. Roma ordusu Bosfor'daydı. Roma donanması Akdeniz'de kol geziyordu. Yunan uygarlığı âlemi bu korkunç efendilerin usullerine dayanıp yaşamakta devam edebilecek miydi?

Romalılar Hellen uygarlığından hoşlanmayan pinti Caton'un nutuklarından ve Grek tiyatrosundan kaba, basbayağı aktarmalar yapan Plauteun komedilerinden başka birşey alkışlamamışlardı. Roma, öğrenime düşmandı ve buna hiçbir saygınlık tanımazdı, Roma Patriçileri san'atla uğraşmayı kendilerine yakıştırmazlardı. Paul - Emile,

zaferin şanlarını almıştı: efsanevî zenginlikleri alıp götürdüğü zafer alayında Grek (Yunan) tapınaklarından çalınan şaheserler ve mermerlerle birlikte (orta) Doğu'nun en iyi san'atçıları da vardı. Grek tarihçisi Polybe, Roma'ya, işte böyle, rehine olarak getirilmişti; o, Paul — Emile'in oğullarını yetiştirdi; cumhuriyet aristokrasisini eğitti. Bunun üzerine Hellen uygarlığı dünyasının dört bir köşesinden dil bilginleri, hekimler, insan düşünüşünün ne olduğunu Roma'ya anlatan profesörler koşup geldiler. Polybe, elbette, Roma taşrasında yurdunun düzenlemesine katkıda bulundu ama Hellen uygarlığı kendini yenenler üzerindeki biricik intikamını onunla aldı: Roma, Tiber ırmağı üzerinde ancak tahta köprüler dönemindeydi; Doğu sitelerinden gelen Grek mimarlar ona kendi tekniklerini bir de Yunan - Asya san'atını öğrettiler. Sütunlu kemer altı (revak)lar, pamuk taşı'ndan tezyinatsız Dor tarzında tapınaklar yaptılar. Büyük kilise, İskenderiye'den; portre san'atı, Etrüsklerden geldi. Portre san'atı, Patriçilerin kibrini okşayan büst yapım san'atı içinde gelişti. Onlar tarihi de severlerdi ve Polybe onları kandırdı :onlara, sonunda kendilerinin yararlanacağı evrensel bir gelişme göstererek gururlarını okşadı. Bütün bu eserler İtalya'ya o kadar uyacak, yerleşecektir ki, orada Roma ibdalarına şekil verecekler dir. Gerçekten Roma'da bütün fikrî değerlerin kökeninde işgal ve istilâ vardır ve uygarlık, orada, hiçbir zaman bir ganimetten, bir derlemeden, bir devrişmeden başka birşey olmayacaktır.

Roma'nın özgünlük, gösterdiği sadece bir alan vardır; Orada da savaşın işareti bulunur. Hukuk yapıyordu. **Romalı, asker olmadığı zaman yargıç ya da yüksek memurdur. O, sadece kendine itaat ettirmeyi, sözünü dinletmeyi öğrenir.** Romalının zekâsı, ruhu, hukukçudur; çünkü onun itaat etmeye ihtiyacı vardır. Disiplini Cumhuriyetin efendilerinin hizmetine koyar ve servetini, bahtını borçlu bulunduğu asker ruhunu yüceltir, ulular, göklere çıkartır. Kanun, eylem ve etki halinde otoritedir ve

Roma, bütün şekilci, tutucu ve ilkelere pek bağlı güdüsüyle, teamülü ya da yazılı kanunu korur. Dili bile bunu yansıtır. Demek Roma, hukuku müstesna her şeyi yendiği, üstün geldiği halklardan almıştı. Hukuku ise sistematik bir düşünüşün meyvası değil, müspet bir Romalı olarak ihtiyaçlarının giderilmesine yararlı kanunların araştırılması ve onları bu ihtiyaçlara göre yavaş yavaş iyileştirerek sabırlı ve inatçı bir çalışmayla, görevle meydana gelen kendi öz eseri, yaratısıydı. Kimi demokratik görünüşlerin güçlü ve enerjik bir sınıf diktatörlüğünü görünmez hale getirdiği bu kurumlar tarafından korunmuş olarak açıkça, dobra dobra yerleşmiş bulunan zenginler, iktidarlarını güçlerini Roma Senatosu'nun ellerinde toplayıp deriştirirler. Zenginler tımar ve cizye sistemi sayesinde Senato'yu tamamen kendi adamlarıyla, doldururlar. Senato. kendisini sıkma istidadındaki kimi yüksek görevlerin gücünü zayıflatmak için kullanılır. Senato, dine dayanır: Papalık Kurulunun görevleri din ve mezhep sorunlarını aşar. Hukuk bilimini elde bulunduran, saklayan odur ve mezhep, halk toplantılarının kontrolun ayardı meder. Kötü yapılmış bir âyin, bir toplantıyı iptal etmeye yeter. Büyük papa olarak hukuku saptayan yargıçlar Senato'ya yakından, sıkı sıkıya bağlıdırlar; onlar Roma politikasının efendisi, başıdırlar. Pleb yığınlarının orada hiç payı yoktur. Orta Köylü'ler yoksullaşmakta devam eder ve uzun askerlik süresi onların kaderini Patriçilerin elinde bırakır. Özgür işçilerin emeğine gelince, kölelerin el emeğinin fiyatı çok düşük olduğundan, on umahveder; savaş, Roma'yı kölelerle o ölçüde besler ki, özgür el emeğinin ortadan kayboluşu önceden görülebilir, farkedilebilir. Bir tek sefer, bir elde, 150 000 eğleşen kişinin köle olarak satılmasına olanak vermişti. Kartaca (Carthagène) madenleri 40 000 köleyi işte tutuyordu. Zanaatkârlar, bir tür karşılıklı yardım derneği olan, loncalar (korporasyonlar) içinde boşuna örgütlenmişlerdi; çünkü kaderleri, şehirlerde yığılmış bulunan Plebler in kaderine katılıyordu.

Bu Plebler ,otuz yıldanberi Latium ve Etrüria'yı sallayıp çalkalamış bulunan toplum sarsıntılarına hemen katıldılar. Sarsıntı her on yılda daha zorlu oluyordu; ayaklanmalar, İtalya boyunca ve Sardinya'da birbirini izliyordu. İspanya'da halk kahramanlık mucizeleri yaratmış ve **Viriate** adında bir Kelt çobanın yönetimi altında Roma lejyonlarına karşı direnmişti. Roma, onbeş yıllık kavgadan sonra bu adamı öldürmekten başka yapacak şey bulamamıştı. Bu karışıklıklardan herbiri onun için bir müdahale vesilesiydi. **Ligure**'lerin hücumuna uğrayan Marsilya Roma'yı yardımına çağırdı. Roma, Galyalılar arasındaki uyuşmazlıklardan, geçimsizliklerden yararlanarak **Galya**'ya sızdı. Tarım alanlarındaki kalkınmasıyla Senato'ya tasa veren Kartaca ise ardı arası kesilmeyen saldırganlıklarıyla Kartaca'nın çabalarını kırmış bulunan Numidya Kralı Massinissa'nın özenişlerini (hırslarını) destekliyordu. Nihayet, M.Ö. 146 yılında uzun süren, umutsuz ve inatçı bir kuşatmadan sonra Roma konsülü Scipion - Emilien, Kartaca'yı yerle bir etti. Kartaca'nın rekabeti, böylece, sonsuzluğa kadar ortadan kaldırılmış oldu. Aynı yıl Romalılar Korent'i önce soyup yağma ettiler, sonra kundaklayıp yaktılar. Senato'nun hareketlerinden herbirini zenginliğine her türlü rekâbeti önlemek kaygısı belirtiyordu. Askeri işlerden başka uğraşılacak şey yoktu ve bu görev başkalarını önlüyordu; Cumhuriyet, insanların fikrî eserlerine hiçbir katkıda bulunmuyordu. Grek filozları derslerinde konuşmalarında Roma sömürgeciliğini eleştirmeye cesaret ettikleri zaman, Romadan kovuluyorlardı.

Ama gene de insan düşünüşünün yolunu yeniden izlemesi için, bulutlar arasında bir aydınlık yetmişti. Roma işgalleri ve barbar istilâları, kuşku yok, onu yavaşlatır ve Atina'da artık model, kopya etmekten, taklitçilikten başka birşey bilemezler. Bununla birlikte zaman, usturlabı ve trigonometriyi bulmuş, Rodos'ta gündüz ile gecenin eşitliğinin presesyonunu keşfetmiş, gezegenlerin 600 yüzyıl sonraya kadarki seyrini önceden söylemiş ve bilinen yıl-

dızların kataloğunu zenginleştirmiş olan **Hipparque'ın** çalışmaları, eserleri zamanıdır. Babil de çalışmaktadır; orada med-cezir'in nedeni bulunur ve yıldızlar arası mesafeler üzerinde hesaplamalar izlenir. Bütün bu bilginler yeryüzünün yuvarlaklığını, iklimlerinin uzunluğunun farklılığını ve ayın dönemlerinin mekanizmasını bilirler. Bu, gerçektir ki, Hellen uygarlığı âleminin bilime son katkısı olacaktır: barbarlar yakınlardadır.

Afganistan, aşılmıştır. Sırası gelen Ganj vadisi Batı'dan Partların ve Amu — derya'yı aşan İskitlerin; Doğuda ve Güney'de Dekkan yerlilerinin hücumuna uğramıştır. Maurya'lıların yerine yeni bir hükümdar sulâlesi geçmiş ve politik kargaşalıklar Hindistan ekonomisini altüst etmiştir. Budizm, buna rağmen en güzel san'at eserlerini yaratır. Hindistan kendi efsaneleri, hayvan hikâyeleri ve masalları içinde coşar, harikulâde bir mistikle sarhoş olur ve kutsal bir kitabı, Bagavvad - Gitâ'yı yayar; bu kitapta tanrısal aşk dünya nimetlerinden uzaklaşmayla birleşir ve bir tek Tanrı inancına ulaşır. Budizm yerini kişileşmiş ve yaratıcı bir tanrıya bırakmaya başlar. İstilâlar, işgaller bütün bu ruhî ve manevî çiçeklenmeyi şöyle bir sıyırıp çekmekten başka birşey yapamazlar. Bu yabancı istilâları ülkenin içlerine, derinliklerine hiç ulaşamayacaklardır.

Partlarda ise Mitridat, yeniden büyük kral ünvanını almıştı; (Şehinşah) Kafkasya'dan Fırat'a Pers imparatorluğunu yeniden kurmuş olmakla öğünüyordu. Suriye limanları ile ilişkilerle birlikte, oralarda, bir de endüstri sanatı gelişmişti. Bu devlet, bir kısa zaman bile olsa, göçebe kabilelerin itişini durdurdu. Yalnız Tokharian'ler Afganistan üzerinde direndiler, kaldılar. Orta Asya hep **Hunlara** ait kaldı ve çapulculuklarına rağmen, gene de, İran pazarlarıyla Çin arasında bir bağlantı kurulmuş oldu. Hindistan'da doğmuş ve Kabil'de hüküm süren Yunan prensi Ménandre Pencab'a ve Ganja kadar bu vadiyi bir Hellen uygarlığı ülkesi haline getirince Yunan uygarlığı, Budizm ve Çin düşünüşü arasındaki ilişki belginleşti. Bir yanda Part'la-

rın İran'da ilerlemesinden tasalı Yunan tacirleri, Asya ile Afrika arasında deniz yolunu kararlaştırmakla meşgul idiler. Öte yandan Çin Imparatorluğu Hunların batıya doğru sürüp sıkıştırdığı bu göçebe kabileler yığını giriş yolunu tıkayıp önlemiş olmasaydı, ticaret ilişkilerini Akdeniz kıyılarına kadar seve seve, kolaylıkla, uzatmış olacaktı.

Çin'de savaş, Çin uygarlığını önlemiş değildi. Ayrıca, Han hükümdar sülâlesinin büyük hükümdarı, kuvvetli iradeli İmparator Wou - Ti, Ts'in'lerin akrabalarına verdikleri has ve zeametlerle yeniden güçlendirdikleri derebeylerini zayıflatmak için okumuş yazmışlardan, bilginlerden yararlandı. En büyük oğulun hakkını ilga edince, yurtluklar (dirlikler) kendiliğinden bölündü ve böylece benzerine, eşdeğeri, kuşku yok, hiçbir yerde bulunmayan aydın seçkinleri takviye eden İmparator için tehlikeli olmaktan çıktı. Ruh ve zekâ araştırmaları bunun üzerine üstün bir yer alır. Devlet dini olan Konfüçyüs, öğreticisi mistikten değil maneviyattan söz eder. Konfüçyüs ekolünün ustaları sarayda tarih bilgisini ve bilimleri geliştirirler ve sihir ve büyüye karşı mücadele ederler. Yazı beğenisi yaygınlaşmıştır: yazıda bambu levhalar üzerine kazı kaleminin yerine mürekkep ile fırça konalı hemen hemen bir yüzyıl geçmiş bulunmaktadır. Elle dizilen ayrı ayrı harfleri olan bir basımevinden bile yararlanmaktadır. Cenaze törenine değgin heykeller yontmaya başlanmış, çömlekçilik gelişip olgunlaşmış, bronz kakmalarla işlenir olmuştur. Bütün bu konularda göçebelerin etkilerinin izleri bulunur; bu Asya'lı komşular zalim, kıyıcı da olsalar, Çin uygarlığına büsbütün de yabancı değillerdi.

Halkın yaşamının giderlerini, yükümlülüklerini o zaman için hafifletmeyen güçlü, bu sert yönetim döneminde İmparatorluk kırların ve köylülerin insansızlaşmasını durdurmakla çok meşguldür; kimi köleleri kamu hizmetlilerine dönüştürür; suçluların, bir yerlerini kesme, koparma cezalarını kaldırır; sel basması taşkınlarına karşı müca-

dele eder. Devlet, fiyatları düzenlemeyi dener; vergi denetimini kurar, yollar ve kanallar açar; hep hareket halinde bulunan İmparator'un şahsî etkisinin ticarî ulaşım ve alış-veriş genişlettiği Orta-Çin'in büyük donatım ihtiyacıdır bunlar: ipek kervanları hemen İran'a varacaktır. Ulaştırma işlerinin iyileşmesi sayesinde bu çağ, bezirgânlara uygun, kayralı olacak; onlar büyük zenginlikler gerçekleştirip bunları paraya çevireceker ve yeni bir zengin tefeciler sınıfı meydana getireceklerdir. Özel görevli kurallar ve elçiler, durmadan, sınırların ötesine, Ural'lara, Dicie ve İndus'a göre doğru yolculuklar yapmaktadır.

Böylece kurulmuş bulunan ilişkileri korumak ve Hunların yaptıkları akınlara bir son vermek içindir ki dış durumunu takviye etmek tasasını taşıyan İmparator Wou - Ti, girişimlerinde doymak bilmez olacaktır. Çinliler Fergana at pazarını ele geçirmeyi deneyeceklerdir; göçebe kabilelere karşı mücadele ancak kalabalık bir süvari gücü ile yürütülebilirdi. Wou - Ti, Çin'i Kore'ye, Moğolistan'a, Türkistan'a ve Tonkin'e yönelten bir genişlemeye başlattı. Bir sömürgecilik çabası, askerî hareketi ve eylemi tamamlıyor: İran'a doğru Tarım yolu üzerindeki Sarı Irmağın tarım sömürgeleri özellikle gönendiler, refaha ulaştılar. Ne var ki bu politika İmparator'un hazinesine pahalıya mal oluyordu; o, devalüasyona gidecek, bir sermaye vergisi koyacak, demir-tuz ve alkolde devlet tekelleri meydana getirecektir. Ama bunların hiçbiri sıkıntılar, düzensizlikler ayaklanma ve kargaşalıklar olmadan olmayacaktır. Ama Çin'i Batıya doğru yöneltmekle, debdebeli imparator ükesini yalnızlıktan da çıkarmıştı. Dolgun, özlü Çin toplumu batıdan Helien uygarlığının son ışıltılarını aldı.

Günün birinde İmparator'a kervanlarından biri altından yapılmış bir Buda heykelciliği teslim eder. Bu, yapılmış olduğu Peshavar yöresinde Kabil eyaletinden gelme, greko - budik bir san'at eseriydi. Buda'nın yüz çizgilerini bizzat çizmek cesaretini kendilerinde bulan Yunan heykeltraşları ona Apollon'un yüz çizgilerini vermişlerdi Çin,

Hellenleştirilmiş İskitlerin katkıda bulunacağı bu ekol yoluyla Yunan uygarlığı dünyasının verdiği soluğu, esini, onun mimarlığa ilişkin anlayış ve kavramaları ve maden işlemesini derledi. Çin'e İran ve Yunan zanaatkârları geldiler. Böylece kendi öz değerlerinin bilincine varan ülke bir san'at doruğuna hızla ulaşacaktır. Wou - Ti, kendini göçebeler âlemine kabul ettirebilmiş olsaydı onun bu tasarıları nerelere kadar gitmezdi ki? Ama planı, bitmemiş kalacaktı. Hunlar Orta Asya'daki ayak izlerini, koşu yerlerini her an alt üst ettiler .Çin, Batı ile bağlantısını, eklem yerini korumaya muvaffak olamadı.

Böylece, birbiri ardından kurbanlarını yüzüp soyan Roma ile barbarlar arasında Hellen uygarlığı, Roma merkeziyetçiliği altında bunalıp boğuldu. Felsefe, şüpheciliğe (septisizme) sığındı. Din doktrinleri okumuş yazmışların seçkinlerinin Phytagor'dan Platon'dan, Budha'dan Mısır tapınışından, Serapis tapınağından ve onun kalın şamdanlarından söz açıp tartıştıkları bellirsiz, bulanık bir tek tanrılı din içinde erimeğe, ergimeğe yöneldi. Bu seçmeci, (eklektik) din anlayışı içinde bilim düşüncesi ortadan yok olacaktı. Ama gene de, gittikçe daha çok fatih ve istilâcı olan Roma, prenslerle ve devletlerle, toplum hareketleri ve hükümdarların hırslarıyla, adeta el çabukluğu gösterileri yaparcasına oynar.

Roma, gücünü, olağanüstü askerî istidatlarından çok diplomasisinin ikiyüzlülüğüne ve baştan çıkarmadaki etkenliğe borçludur; ordusu, besbelli, gelişmiştir ve pek büyük gereç ve demirbaşa sahiptir. Ama gene de bu ordu sık sık yenilirdi ve Cumhuriyetin istilâları savaş alanlarında başarılar kadar yenilgiler, bozgunlar da taşır. Ama müzakerelerde, pazarlıklarda, kalleş ve dolambaçlı, gizli kapaklı, Roma, aşılamaz. Öte yandan, üstelik parçalanmış, bölünmüş Doğu'da (Orta Doğu'da) kralların onu zaman zaman yardımlarına çağırdıkları bir zamanda gelmiştir Roma. Yahudiler ve onlarla uyuşmazlık halinde olanlar, artık sadece üç gemileri olan Atina'lılar, birbirine düşman

kollara ayrılmış olan Sèleucides'ler, İskendireye bilginlerine hasım bir Ptoleme'yi korumuş bulunan Mısırlılar, keyfine göre, zafer alayında yer alırdı. Roma, her yerde İspanya'da, Güney Gol'de, Arverne'lere karşı, Stirya'da Jutland'tan gelmiş olan Cimbres'lere karşı Galya'lıların değerlendirdiği Po Ovasından ve Makedonya'da hep üstün geldi. Krallıklar, ülkeler Roma eyaletleri haline gelir; bu, onların bağımsızlığının sonudur, bu, fikir hayatının sonudur: Roma, düşünüşün kaynaklarını, kökenlerini kurutur, dindirir, sustururdu .Fetihten hemen sonra sosyal hareketlerden korkusu, saplantı haline geldi. Roma baskısının sertliği ona sadece kısa süreli yatıştırmalar sağladı. Bir köleler isyanının beş yıl sürdüğü Sicilya'da; en güçlü müşterisi Roma olan uluslararası köle pazarı, Delos'ta, Aristonicos'un toplumsal eşitlik üzerine bir devlet getirdiği Küçük Asya'da; küçük mülklerin tamamen yok olduğu Yunanistan'da, Lauron madenlerinde; hatta yüksek sınıfların, köleler yararına değil de kölelik kurumunun yeniden düzenlenmesini öngören bir düşünce hareketinin belirmekte olduğunu gördükleri Roma'da kargaşalıklar hep hızlanıyordu; Roma'da demokratik kavramlar değildi söz konusu olan; geçimi yerinde sınıflardan kimi Romalılar gerçekçilik duygusuna sahiptiler.

Bu adamlardan biri de Tiberius Gracchus idi. Cumes'li dostlarından, ünlü halk filozofu Blossius'un öğretisinin etkisi altında kalmıştı. Kamu toprakları (mirî topraklar) üzerinde edinilecek özel mülklerin (kısıtlanmasını) sınırlandırılmasını ve fazlasının paylaştırılmasını, dağıtımını öneriyor, böylece mahvolması sosyal dengeyi tehlikeye sokan köylü sınıfını yeniden kurup yerine koymayı umut ediyordu. Bu girişimde hiç bir ilerici tedbir yoktu; zamanında yönetici sınıfının yükselmesinde elbirliği etmiş, şimdi geçmişte kalmış bulunan şartlara, duruma bir dönüşten başka birşey değildi bu. Karışıklıklar patladı; Tiberius Gracchus, inatçı tutucular olan büyük toprak sahiplerinin düşmanlığına çatmıştı. M.Ö. 133 yılında katledildi; ondan

yana olanları kırıp geçirdiler. On yıl sonra kardeşi Caius, onun tasarılarını gerçekleştirmeyi denedi. İktidarı ele geçirmeye çalışan zengin tefeciler onu desteklediler ve bu maceradan sadece onlar kazançlı çıktılar .Caius Gracchus da başarısızlığa uğrdı ve kendini öldürdü. Tutucu tepki, bir öncekinden de daha kötü oldu.

Ama gene de her savaş zaferi Roma'ya hep daha çok köle getiriyordu. Büyük toprak mülkleri için zorunlu olduklarından, bunlara duyulan ihtiyaç sık sık savaşlara neden oluyordu. Önemli bayındırlık işlerine, su yollarına ve köprülere girişmiş, ilk Zafer Kemeri'ni (takını) yükseltmiş olan Cumhuriyet, işçiliği, el emeğini, köleleştirilmiş halkların insan kaynaklarından çekip alıyordu. İtalya, şimdi, on dört milyon nüfusa sahipti; bunun dört milyonu köleydi. Gracchus kardeşlerden sonra, Roma'daki çok fazla halk kalabalığını hafifletmek için, tahkim edilmiş köylerde yerleşen asker-emekçi göçmen toplulukları meydana getirdiler. On yıl kadar süren, bir dereceye kadar sükunet oldu. Sonra, kent zanaatçılarıyla köylüler arasında birlik olmadığı halde ayaklanmalar yeniden başladı. M.Ö. 104 yılında bir senato kararı, aynı anda 5000'den fazla işçi bulunduran işleri yasakladı. Denetim, sorunu çözümlemeyecek, daha çok sıkacaktı. İnsanlardan gelen büyük bir tehlike, Roma'yı tehdit ediyordu.

Barbar dalgası Cumhuriyetin sınırlarına ulaştığı zaman bu tehlike, birden, en yüksek noktasına çıktı. Bütün bir halk belki de 500 bin kişi, Brenner ile Provence üzerine arka arkaya gelip çarptı. Bu yığın, hareketleri büyük Çin tarihçisi Seu - Ma - Ts'ienn'i o kadar tasalandırmış olan, arkalarındaki Asya göçebe kabilelerini sarsan darbelerle titreşti. Hunlar, Ural üzerinden ve Baikaş gölünden, Traklar ve Daçlar Tuna üzerinden gelmişlerdi. Barbar dalgası Alp'lerin kıyısında kabarmıştı, orada Galya'ya geçmiş Cimbre'ler, Baltık'tan inen Teuton'lar vardı. Daha başka Germenler de Karpat'lara doğru ilerlemişler ve Gotlar

Vistule üzerinde yerleşmişlerdi. Germenler böylece Roma'nın kuzey ile ticaretini kestiler ve onu orada batırmak tehlikesini gösterdiler.

Nümidye prensi, Roma'yı on beş yıl oyalamış engellemiş garip bir kişi olan, Jugurtha'yı Afrika'da yenmiş bulunan konsul Marius, Po ovasında Kimbers'leri ve Teuton'ları durdurmayı başardı; M.Ö. 101 yılında önceki yenilgilerin öcünü aldı ve onları Alp'lerin üstüne attı. Onları orada tuttu; Almanların dağ İsviçresi yoluyla Kuzey İtalya ile yaptıkları alış-veriş onlara eski Kelt-Etrüsk alfabesini kazandırdı ve bu eski Cermen-İskandinav yazısı onların arasında yayıldı. İlişkiler olağan hale kavuştu orada da artık sorun çözümlenmiş değildi; bu sorun da korkulu bir biçimde kölelik sorununa eklendi.

Sicilya'da, iki yıl sürecek bir harp patladı ve Yunanistan madenlerinde köleler maden sahiplerini öldürdüler, Atina Akropolünü ele geçirdiler. Köleler kılıçtan geçirildi; Gracchus'lerin taslaklarını yeniden ele almış bulunan Saterninus ve Glaucia gibi, aristokrasiyi korumakla birlikte İtalyan'ları Roma senatosunda toplamak amacıyla genel oy hakkı ve borçların ilgası isteklerini ileri süren Livius Drusus gibi önderler katledildi.

Sonunda, yüzyıllık başkaldırmaların hızlandığı «Sosyal Savaş» M.Ö. 91 yılında patlak verdi. 100 bin isyancıdan meydana gelen bir ordu, Roma lejyonlarına karşı ayaklandı. Roma'nın kendi kendine tanıdığı ayrıcalıkları kıskanan ve Senato'nun kurtulmuş, demokrat, talihsiz, askerlerle kardeşleşmenin Romalılara karşı Anibal'in kinine eşit bir kin taşıyan bir prensin el altından desteklediği bir mücadeleyi hemen zorlaştırdığı, Senatonun hazırladığı oldu bittiler karşısında sabrı tükenen İtalyan'lardı bunlar.

Karadeniz kıyılarındaki Pontus kralı, yorulmak bilmez Mithridate, İskender'in zaferlerinin ve Batı'ya karşı, Roma'nın kudretini yok edeceği bir Doğu haçlılar seferi düşünü kuruyordu. Mithridate, Roma egemenliğine karşı

Hellen uygarlığı âlemi ile İran uygarlığının birleşmesi, Roma'nın köle etmeğe teşebbüs ettiği toplumun en son irkilmesi, sıçramasıydı.

Küçük Asya şehirleri Pontus kralını alkışlıyorlardı. Roma'ya karşı duyulan kısa süreli bir kızgınlık, doğu ülkeleri halklarının birliğini sağladı. Hemen hemen 100.000 İtalyan boğazlandı. Mitridat Roma filosunu yendi; Bosfor'u ele geçirdi ve bir yandan İtalya'daki isyancılara paraca yardım ederken Büyük Asya merkezi Bergama'da yerleşti. Lejyonların bu isyancılara boyun eğdirmesi ancak büyük zahmetler bahasına oldu; isyan, yavaş yavaş, Kalabra dağlarına geri döndü. Orada onu bitirip ezmek için Roma ordusunun yedi yıl harcaması gerekti. Roma ordusu bunu, ancak sayıca isyancılardan fazla olduğu zaman başardı; bu savaş yıkılmış bir Patriçi olan Cornelius Sylla'nın konsüllüğünü sağladı.

İtalya'yı bir baştan ötekine geçen bu bunalım, Roma'yı sarstı. Sylla, lejyonlarıyla oraya atıldı, demokratların başkanı, rakibi Marius'u sürüp çıkardı, birkaç iyileştirme ve düzeltme işine, birkaç reforma girişti ve Senato'nun otoritesini, sözünün geçerliliğini yeniden kurduktan sonra Mitridat'a karşı, Yunanistan'a yöneldi. Roma, Asya eyaletlerini işgal etmekte olması Romalı aşar müteziminlerinin korkunç soygununu hoyratça, kabaca kesmiş olmasaydı kendisine karşı topladığı, biriken kin ve nefretlerden hiç tasalanmayacaktı. Çok büyük gelirleri, böylece, başlıca kaynaklarından sadece birine indirgenince çok kudretli Romalı bankacı ve tefeciler bir para bunalımına uğradılar. Senato da Sylla'yı Pontus kralını yenmekle görevlendirdi. Sylla, Atina'yı aç bıraktı. Pire'yi yakıp yıktı ve Chéreonée'de Mithridat'ın ordusunu yendi. Ertesi yıl, M.Ö. 86 yılında, Mithridate Küçük Asya'da borçları ilga edip (ortadan kaldırdığı) köleleri azat ederken Beotya'da Orchomène'i yenen Sylla barış konuşmaları yapıyordu. Pontus kralı boyun eğmek zorunda kaldı. **Roma, Asya'da Roma düzeni**

kurdu. Şehirler, vergi ve haraçların bakiyelerini, bir de çok büyük bir para cezasını bir defada ödediler. Bunu ödeyip temizlemek için Roma'nın para babalarından, tefecilerinden borç para aldılar. Asya ve Yunanistan, soyulmuş, vergiler altında ezilmiş, hazinelerini, Atina tapınaklarının sütunlarına (kolonlarına) varıncaya kadar san'at şaheserlerini, el yazmalarını, gemilerini teslim ederek yıkıldılar, Roma kulluğuna girdiler.

Bu sırada tam bir iç savaş içinde olan Roma, enflasyon, ihbarcılık ve cinayetler içinde yaşıyordu. Onun tarihi, o zamandan beri, adam öldürme suçlarının çılgınlıklarla başa baş gittiği uzun bir dizi cinayetlerin işlenmesinden başka birşey değildi. Marius, alkolik ve bunamış bir halde ölür. (M.Ö. 86) M.Ö. 83 yılının kargaşalıkları içinde, Kapitol yıkılır. İflâsla birlikte «Sosyal savaş» yeniden başlar. İtalya'nın her yanında, - genç bir generalin, Pompe'nin gönderildiği - Sicilya'ya kadar her tarafta dövüşülmekte, vuruşulmaktadır.

Sylla, Brindes'e (Brindizi'ye) çıkar çıkmaz Roma üzerine yürüdü. Asya seferiyle zenginleşmiş, talimli ve yetişkin askerlere sahip oldu Sylla, Efes'te ve Pire'de yaptığı gibi, İtalya'yı kan içinde birleştirmeğe hazırdı. Diktatör ilân edildi. Senato, mutlak kudretler, yetkiler karşılığında ona düzeni yeniden kurmaya, yani Roma aristokrasisini kendi ayrıcalıkları içinde eski yerine iade etmeğe ve bütün İtalya üzerinde senato gücünün daha çok sağlamlaştırma, bakım ve özenini tevdi etti. O da bunu sert davranışlar, sürgünler, yasaklamalar, cinayetler ve idamlarla yerine getirdi. Kendisine getirilen kelle başına para ödüyordu. Sylla, İtalyanların bütün içinde yalnız kendilerini düşünme eğilimini kırdı ve isyan eden sitelerin Romalılaştırılmasını başardı. Etrürya'da ve Kampanya'da sistemli bir tarım işletme toplulukları kurma siyaseti, kolonizasyon politikası yürüttü; buralarda sürgünlerden zorla alınmış (müsadere edilmiş) mallardan verilen 100 binden fazla asker yerleş-

tirdi .Bu tarım toplulukları az randımanlı idiler; çünkü bu askerler toprak sevgisini yitirmişlerdi. Sylla, Patriçilerin ayrıcalıklarını geri verdi ve onların etrafında sağlam ve birleşik biçimde İtalya birliğini kurdu. Eseri kendisine tamamlanmış görünce, kıyıcı, kandökücü, ama arınmış Sylla, kamu yaşantısından çekildi.

Roma'nın politikası, haydutluğa vardı. Cumhuriyetin, hiç üretmediği, besin maddelerine, madenlere ve birçok ticaret mallarına (metalara), ihtiyacı vardı. Kendi öz üretiminin ihracı, hiç durmadan kabaran bir ithalâtı ödemeye yetmediğinden, kendisine Akdeniz dünyasının sağladığı bu gereçlerin hesabını kapamak için Roma, orada harp ederek vergi ve haraçlarını topluyordu. İşgal edilen eyaletlerin devlet gelirleri, onun ekonomik sisteminin temeliydi. Valiler, iki elleri dolu, Akdenizin zenginliklerini çekip alıyorlardı. Generallerin zaferleri ve zafer alayları resmî bir kurumdu. Yenik düşen ülkeleri soyup derisini yüzdükten sonra Roma, satın aldıklarının bedelini bu ülkeleri ezdiği vergiler sayesinde ödüyordu. Güçlü malî şirketler bu vergileri toplama işlerine girişiyorlardı. Darda kalmış, borcunu ödemek için beylik yerlerini, savunma araçlarına kadar kamu mallarını rehin etmek zorunda siteler görülüyordu. Asya şehirlerinin Romalı bankerlere 200 milyon franktan fazla borcu vardı. Savaş bu sermaye şirketlerini besleyip canlandırıyor ve askerî seferlerden kârları olan, çıkarları olan bankerler, tefeciler generalleri, aylık ücret ödeme listelerine alıyorlardı.

Bu ölçüsüz sömürü, elbette, Akdeniz ekonomisi, Roma yararına işleyen gümrüklere ve gümrük resimlerine rağmen genişledi. Ne var ki bu üretim bir felâket çukuruna düştü: Cumhuriyet, zamanının büyük zenginliğini kendine çekiyor ve bunu çılgınca harcıyor, karşılığında hiç bir şey yaratmıyordu. Cumhuriyetin ekonomik etkinliği, kendinden geçmiş bir savurganlığa, ya da iğrenç bir para biriktirmeye dönüşüyordu. Tefeci para babaları bir ti-

caret burjuvazisini güçlendirip katmerlendirmiş değildi ve para da endüstri girişimlerine yönelmiş değildi. Sermayelerin biricik kullanımı, tefecilikti; faizle borç para vermek büyük zenginlik kaynağı oluyordu. % 48 faiz oranı az rastlanan bir oran değildi. Aşırı tefeciliğe karşı kanunlar çoğaltıldı; bu durum, kötülüğün var olduğunu gösterir. Bu kanunları yenilediler bu da bunları aşma yolu bulunduğunu gösterir.

Teşkilâtçılık ruhu ve fikri ile gururlanan bu devletin kaynaklarını dengeleyecek halde olmadığı da görülüyordu: onun devlet maliyesi durumu her zaman keşmekeş içinde olmuştu ve Roma hiç bir zaman doğruluğunda şüphe olmayan, sağlam bir malî yönetime ulaşamamıştı. Bu durum, tam aydınlatılmamış olan bir entrikalar ortamında, yenik düşmüş ülkeler yöneticilerinin hiç gecikmeden suç ortağı oldukları, yöneticilerinin doymak bilmek hırslarını, tamahkârlıklarını, hırsızlıklarını gizlemeye yaramıştır. Demek ki Roma'nın bir Hellen sitesi ile, sadece aristokrasisi ile Plebleri arasındaki çelişmeden başka ortak yanı yoktu. Açlıktan kadidi çıkmış bir toplum, ince bir zevkle döşenmiş ve içinde tat düşkünü, doymak bilmeyen seçkinlerin yaşadığı 2500 sarayın etrafında homurdanıyordu. Ambarlarda, beylerin malikânelerinde, alanlarda yığılıyorlar ve Appienne yolu kıyısında yürek karartıcı, hazin mezarlar dizili bulunuyordu. Değerden düşürülmüş, bayağılaştırılmış, alçaltılmış, 200 bini köle olan bir insan kalabalığı iç çamaşırdan, ve çarşaf ve benzerlerinden bile yoksun, aydınlatmadan yoksun, etsiz-şarapsız, sade hamur yiyerek, cesedinin Esquilin mezar ışığında da fakirler arasında çürümeye gideceği güne kadar buğday istihkakının verilmesini bekliyordu. İtalyan şehirleri bayındırlık işlerine girişiyorlardı; bunlar, yaptıkları iş Roma bankerleri için spekülasyon konusu olan, âşar mültezimlerinin kurdukları şirketlere ihale yolu ile verilen işlerdi. Su getirilmesi, taş ocaklarının işletilmesi, Etrüsk uslüne göre tonoz'lardan yarar-

lanılması, mermer kullanılması gibi bu bayındırlık işleri şehirleri güzelleştiriyordu. Roma uygarlığın, rahatlığın değerini biliyordu.

Ama bu üretken olmayan ülke, siparişlerini yazancılara aktarıyordu: İskenderiye'nin kuyumcu ve ressamları, İspanya'nın yün ve gümüşü, Hindistan'ın harikaları, (Orta) Doğu'nun ulaşım ve alış-verişi hep Pouzzoles'e, Italya'nın büyük ticaret piyasasına ulaşıyordu. Roma, çalıştığı zaman Grek ve doğu örneklerini taklit etmekle, hatta kimi zaman onları aynen kopya etmekle yetiniyor ama ne bulursa yutup yok ediyordu. Jupiter Capitolin tapınağının yapı girişi üzerinde, alınlığındaki Roma dişi kurdunu kalemle işleyen, Atinalılar olmuştu. Dahası, Roma'nın ihtiyaçlarının çokluğu san'atın aşağılaşmasını, alçalmasını hızlandırıyordu. Çok sayıda siparişleri karşılamak için seri halinde yapım yapıyorlardı, ürünleri, sayı yararına niteliklerinden yitiriyorlardı. Mutlak teknik durgunluk çağıdır bu. Roma hiç bir yenilik çıkarmaz, hiç bir yenilik katmaz. İçerlere asker göndermek için eski yolları yeniden yaptığına göre yolları da bir yenilik değildir. Roma, insan zekâsını seferber etti ve eline geçirdiği dünya durumunu Latinceye çevirmekle yetindi. Sonunda Hellen uygarlığı dünyasının kültürü ile çok fazla uğraşmaya vardığı zaman ise, vakit ona hayat vermesine yetmeyecek kadar çok geçti; geçmişi derleştirmekten başka birşey yapamazdı.

Fetih, aynı zamanda, Romalıları dağıtıyordu; evvelce İskender ile birlikte Yunanlılar için de böyle olmuştu. Ne var ki Yunanlıların sömürgeleştirmesi Hellen uygarlığının yayılmasını, sağlamıştı. Roma ise sadece kin, ve intikam saçıyordu; Asurîler gibi, ondan da nefret ediliyordu. Hellen uygarlığı, Roma onun yerini alacak herhangi bir şey getirmediği için cevherini, özünü yitirirken halklar da manevî darlık ve sıkıntılar içinde bocalıyorlardı. Batıl inançlar, sihirbazlık ve kehânetler, Tanrı ile insanlar arasına giren aracıların varlığına inanma, ona yaklaşma ve onun-

la düşünce ve duygu ortaklığı yapma ihtiyacı, bütün bunlar Roma'nın yenilmişleri içine atmış bulunduğu manevi çöküntü ve yıkıntıyı geçici olarak dindirmek, örtbas etmek içindi: Aydınca düşünüş araçlarını Roma ellerinden aldığı için onlar, doğaüstüne, inanışlara yöneliyorlardı.

Ama başka hiç bir şey Roma'ya karşı isyanın yayılmasını önleyemedi. Roma, korkunç para sağılmasına, insan ve kan dökülmesine bakmayarak askerî birliklerini takviye etmek zorundaydı. Şimdi onun elinde profesyonel askerler, her biri altı bin kişilik yirmi lejyon vardı. Ganimetlerin çekiciliği, başka herhangi bir işi yapmakta yeteneksiz olan zavallıları orduya çekiyordu. Cumhuriyetin sınırlarında, Romalıların askerî karargâhları Viyana, Köln, Buda-Peşte gibi şehirler haline geldi İspanya'nın eski İtalyan valilerinden biri, Saertorius, yerine başka birinin atanmasını kabul etmemişti; İspanyol'ların savunucusu oldu. Bir halk önderi değildi ve İspanya'nın bağımsızlığını değil, sadece kendi kişisel gücünü, iktidarını elde etmeğe çalışıyordu. Ama bu ayaklanma, Narbonne eyaletinde başkaldırma tehlikesini artıran, ağırlaştıran Roma askerî birliklerine karşı kural olarak bir tecavüz haline geldi. Roma, yarımadaya en iyi generalini, Pompe'yi gönderdi. Pompe başarısızlığa uğradı. Saertobius, Akdeniz korsanlarından fiilî ve Bosfor üzerinde yeniden savaşa başlamış bulunan dayanıklı Mithridate'dan para yardımı alıyordu. Pompe, Saertorius'u sürüp sıkıştırmak için gücünü artıracak takviye bekliyordu.

Çarpışma, yedi yıldan beri sürüyordu. İtalya'da, askerler yararına topraklardan edilmiş bulunan köylüler isyan etmişlerdi ve aristokrasinin her zamanki entrikaları bu halk hareketlerini sömürüyor, kötüye kullanıyordu. Aynı zamanda Mithridate'a kendi öz sınırları içinde saldırmak gerekmişti. Akdenizde büyük bir deniz savaşı oldu; Roma, Mısır'da krallık veraset düşmanlıklarına karıştı ve bundan, Sirenaik'de (Cyrénaique'de) yerleşmek için ya-

rarlandı. Trak'ları kımıldamaz hale getirmeye girişti ve Tuna üzerinden Roma lejyonları geldi. Ama isyan, korsanlık gibi, Mithridate'ın Kapadokya'daki direnmesinin sürüp gitmesi ve İtalya'da sosyal sarsıntı ve kargaşalıkların Kapua (Capoue) daki gladyatör okullarının ayaklanmasıyla artması gibi durmadan yeniden fışkırıyordu.

Yunanlı Spartaküs ile Galyalı Kriksus, 70 arkadaşlarıyla birlikte bir gladyatörler tımarından kaçtılar. Vezüv'e varmışlardı. Fakir köylüler, onların askerleri arasına katılıyorlardı. İspanya'da Saerterius öldürülürken, M.Ö. 72 yılında, köleler Güney İtalya'ya egemen olmuşlardı ve Spartaküs, Modené yakınlarında Senato'nun ordusunu yendi. Ama Spartaküs'ün askerleri, kökenleri gereği birlikten yoksundular ve disiplinsizlikleri onların önderinin bu başarıdan yararlanmasını engelledi; çeteleri dağıldılar, birbirinden uzaklaştılar. Romalı Generaller Krassus ve Pompé, İspanya dönüşü, iki yıl süren savaşlardan sonra bunları ezdiler. Spartaküs, Krassüs tarafından öldürüldü; ordusunun işini Pompe bitirdi, temizledi. 6000 köle, çarmıha gerildi. Roma, yönetmeyi biliyordu: Krassus ile Pompe, konsül oldular.

İç durum, tehlikeli ve ağırdı. Geçim giderleri yükselmişti; tefeci para babalarının cür'etleri artık sınır tanımaz olmuştu; kaynakları Cumhuriyetin kaynaklarından üstündü Senato ile düşmanın bırakıp gittiği ganimetler ile zenginleşmiş, askerlerinin himayesinde ve büyük para babalarının desteklediği galip generaller arasında boğuk, sessiz bir çatışma doğdu. Roma'da hiç bir şey hatta Roma politikasının «savaş» ile özetlenebileceği gerçeği bile onların kişisel tutkularına karşı duramazdı. Ordu şeflerinin kendilerini halka sevdirmiş olmaları, iktidarın yer değiştirmesini getirdi. Onlarla birlikte, işadamları da senato üzerinde etkilerini duyurmaya başladılar. Onlar için gerekli olan kanunlara oy verildi. Roma, komplolar, tertipler içinde yaşıyordu.

Pompe, korsanlara karşı başkomutanlığı aldı, onları yok etti. Sonra Mitridat'a karşı savaşın yönetimini üstüne aldı; Mitridat, yenilince Kafkasya üzerinden Kırım'a kadar kaçtı; orada, koruyucularından biri tarafından öldürüldü. Pompe, Yahudilerin arasında göründü ve Kudüs'e girdi. Orta Doğu'yu, Gürcistan'a kadar, yeniden fethetti. Dönüşünde zafer alaylarıyla karşılandı. Roma, iktidara karşı sürdürülen tertipler, cinayetler ve rezaletlerle kirlilip gidiyordu. Senato ile para babalarının çatışması keskin bir safhaya girmişti; Pompe'nin başarılarından kaygılanan bir patrisyen halk dalkavuğu olan Jules Sezar — Marius'ün yeğeniydi - gibi entrikacılara bu çatışma umutlar veriyordu. Çiçeron'un «işçiler güruhu» dediği derinti içinde kargaşalıklar uzayıp giderken Pompe, Krassus ve Sezar, M.Ö. 60 yılında «triumvirat»larını kurdular.

Oysa savaş Romalı zekâsının ufuklarını genişletmiş ve bunca ulusla devamlı karşılaşma ve rastlantı onu, o güne kadarki en kişisel varlığına, medenî kanunun esinlenmesine götürmüştü. Yabancı kurumlar Roma şekilciliğini alış-verişin gereklerine uymak ve millî hukuku Akdeniz hayatının o günkü fiilî şartlarına yaklaştırmak zorunda bırakmıştı. Bu, sırf spekülasyon zevkiyle olmadı; Romalıların böyle bir zevki yoktu. Bu, tabiî hukuk müphem kavramıyla, bir Hukuk Bilimi fikriyle düşünmeye başladıkları, hukuk ilişkilerinin gereği oluyordu; ama bu da Roma'nın dış politikasında hiç bir şeyi değiştirmiyordu.

Bu dış politika, Galya konusunda da değişmemiş olarak görünmüş, ve para babası tefecilerin daha o zamandan egemen oldukları Akitanya'nın ötesine müdahale etmekle sahip oldukları çıkarları diplomasisi ile gizlemeyi bilmişti. Galyalılar arasında kurulan birlikler dayanıklı ve uzun süreli değildi ve onları iyi tanıyan İtalyan ajanları cralarındaki duygu ve düşünce ayrılıklarına karışmak için hiç bir fırsatı kaçırmazlardı. Gol (Galya), Yunan etkisinin iyice derinliğine girdiği bol ve geniş bir pazardı. Orada

yolların ve köprülerin sayısı çoktu; berkitilmiş şehirler, tarım, maden işleme endüstrisi, çuhacılık, kumaşçılık gelişmekteydi. Bu toplum Hellen uygarlığına duyduğu yakınlığı hiç gizlemiyordu ve Papaz Diviaticus Roma'da Çiçeron ile birlikte felsefe ile uğraşıyordu. Ne var ki Galyalılar tekniği ve epik şiir duygularının sevdirdiği san'atı çabuk özümledikleri halde birlik duygusundan ve ruhundan yoksunduiar. Eski krallıklar toprak, insan ve canlı hayvan bakımından zengin olan ve ticaretin ilerlemesiyle zenginlikleri daha da artan büyük ailelerin etkisi altında yok olmuşlardı. Bu aristokrasi, kabilenin kollektif toprak mülklerini kendi yararına gittikçe daha fazla müsadere etti. Bu kabilelerin başkanları birbirine düşman, kıyıcı zorbalar oldular; ülke de onların avıydı. Kelt birliği fikri bu kesmekeş karşı direnen Gol papazları arasında halâ yaygındı; ama bunların kültürel ve dinî etkileri Galya'yı bir ulus haline düzenleştirmeye yetmedi.

Bununla birlikte, gerçek, o kadar da uzak değildi. Germenler Saone üzerine saldırmak için bu kargaşalıklardan yararlandıkları zaman, bu görüldü. Şefleri Arioviste, Sen'den Tuna'ya kadar bir Germen İmparatorluğu kurmayı düşünen yaman, yavuz, sert politikacı Souab'ları, Lombard'ları, Batav'ları ve daha birçoklarını coşturup birlikte sürükledi. Zengin topraklar için duydukları aşırı istek, Germenleri kendi sert ve hırçın iklimlerinden kaçmaya itti. Galya'nın bu işgali orada birliği meydana getirdi. Ama bu, gene de, bir bozgunu önleyecek kadar hızlı olmadı. Soylu Galya beyleri de bir yandan kendine özgü araçlarla ülkeyi kurtarabilecek olan ama krallığı yeniden kurmak tehlikesini de taşıyan bu halk birliği atılımını dikkatle gözlüyorlardı. Onlar, barbarların Alpler üzerinde basıncının tedirgin ettiği Roma'ya dönmeyi ve onun yardımını istemeyi yeğ tuttular. M.Ö. 58 yılından bu yana Sezar'ın lejyonları Besançon'a vardılar. Galyalı soylu beyler Sezar'da, hem Arioviste'i yenmek için gerekli askerî gücü, hem de top-

lum üzerinde kendi yetkelerini koruyabilecek, sürdürebilecek otoriteyi gördüler.

Arioviste, Sezar'a Galya'yı paylaşmayı önerdi. Jül-Sezar, ona saldırdı, Ren ırmağının sağ kıyısına attı, Namur Germenlerini kılıçtan geçirdi ve ertesi yıl Touraine'de kışladı. Bu ittifak maden işleme sanayii sitesi Bibracte'tan Atlas Okyanusu kıyılarına kadar Romalıları ve onların bezirgânlarını yerleştirdi. Sezar'ın adamları bütün Galya'ya yayılıyor, kendilerini Galyalıların efendisi olarak görüyor, ve şimdi Galyalı aristokratlara ve onların meclislerine, kurullarına karşı, kendilerinin istedikleri gibi kullanabilecekleri birkaç krallığın kurulmasını yeğ tutuyor, kolaylaştırıyorlardı. Roma'nın dostluğu, dostunu kul etmekti.

Sezar, daha o zamandan kendini yeni seferlere çıkacak kadar güçlü sayıyordu. Belçlerle, Sabmre üzerinde yerleşmiş Keltlerle savaştı; Germenleri Cologne'un (Köln'ün) ötelerine kadar sürdü, Galya kıyı yarlarını farketmiş bulunduğu Britanya adasına çıkmak için 80 parça gemiye adamlarıyla bindi. Orada Tamise'e ulaştı ve dönüşünden sonra lejyonları oranın işgaline giriştiler. Yöntemli bir keşif değildi söz konusu olan. Keşifler, bulgular ancak rastlantılara bağlıydı; bir fırtına bir Avrupa kıyısına Eskimoları atmış, böylece Doğu'da büyük bir kıt'a bulunduğu efsanesini sürdürmüştü. Roma'nın bilinen evrenin tamamından yararlanmaktan ve oraya Roma dünyasının adını yazdırmayı başarmaktan başka tasası yoktu.

Yunanlıları taklit etmek, Cumhuriyetin dönünüş kanunu olarak kaldı; o noktaya kadar ki geveze Çiçeron Hellen felsefesini halka yayarken yazarlarını kimi zaman kelimesine kopya ederdi. Antifinalizmi sadeleştirip bir bezek haline getirmiş bulunan görkemli şair Lükres de (Leceretius) Epikür'ün sistemini koşuğa çevirip nazma koymuştu. Kentin Breton ilkel topluluklarından Tuna'nın Daç'larına kadar Romalı valilerin varlıkları, halkların tamamen kurtulmak çaresini aradıkları, merhametbilmez bir vergi ve

haraç almaktan başka bir şey demeye gelmezdi. Roma, o kadar keskin bir uygarsızlık simgesi idi ki onu baskısını kırmak için Yunanlılar Daç'lara başvurmakta duraksamadılar. Roma kamu maliyesine karşı bu ardı arkası kesilmeyen başkaldırmalar, Dniepr ırmağı ile Niemen ırmağı arasında yerleşmiş bulunan Slavlardan, Sarmatlar tarafından itilip sıkıştırılan İskitlere kadar birçok ulus Romalıların işgal yöresini doldurma tehlikesi taşıyan barbarların itişini daha da korkunç bir hale getiriyordu .Bu itişe, bu taşkına engel olunabilecek miydi? O korkunç M.Ö. 53 yılında Roma, kendisine karşı, o zamana kadar tanımadığı - bilmediği iki hasmın, Part süvari gücü ile Galyalı yurtseverliğinin dikildiğini gördüğü zamana kadar bundan kuşkulanabilirdi.

Part'lar Mezopotamya'da Seylan, Hindistan ve Çin ile ticareti koruyorlardı. Han İmparatorlar Hunları - Antakya'dan Part Imparatorluğunu ve İran'ı keserek-bir vadide taştan yapılmış bir kulenin önünde Yunan bezirgânlarının ürünlerini Çin kervanlarıyla mübadele ettikleri, Pamir'e ulaşan İpek Yolu'nun dışına kovmayı başardılar. Barbarlar İndus üzerinden Hindistan için tehlikeli olmakla beraber, bu alış - veriş ve bu ulaşım Birmanya'dan Kamboç'a geçen Khmerslerin orada Hindistan etkisine boyun eğdikleri Hindi-Çini'ye kadar varıyordu. Part devleti ve onun başkenti, geniş- uzun Seleucie - du- Tiğre (Dicle Selefkus'u) böylece, güvenliğini sık sık tehdit eden, tehlikeye koyan feodal anlaşmazlıklara rağmen, Asya ile Akdeniz arasındaki bağlantıyı olduğu gibi koruyor, sürdürüyordu. Roma, bu ticaret yolunun kazançlarından konuşulduğunu işitip de onu ele geçirmeyi istemeden duramazdı. Part İmparatorluğu engelini aşmak gerekliydi. Krassus, Mezopotamya'yı istilâ etmek için Fırat'ı geçti. Demirlerle örtülü Part süvarileri oklarıyla Roma lejyonlarını bitkin bir hale getirip ezdiler. Krassüs öldürüldü, ordusu bozulup darmadağın oldu. Sağ kalıp kurtulanlar bu serüvenden İran'

ın Mithra öğretisinden başka birşey getirmediler; bu öğretiye gizli olarak giriliyordu ve bu, butün (Orta) Doğu'da yaygındı. Roma Devletinin kudreti, Fırat'ta sınırlarını bulmuştu. Hellen uygarlığı dünyasının keşfetmiş, açmış bulunduğu Asya'ya kendini zorla kabul ettiremiyecekti.

Roma, Mezopotamya'da başarısızlığa uğrayıp düşerken Galya, bağımsızlığına yanarak öfkeden tir tir titriyor ve ortak bir vatan düşüncesi siteleri sarıyordu. Buralarda ayaklanma planları yapılıyor ve Sezar, Galyalı yurtseverleri tasarlayıp öldürtmek istiyordu. Bu, onun yetkisine, otoritesine karşı hak isteminde bulunan bir ulustu. Büyük bir asker, dikkate değer bir teşkilâtçı olan Arverne şefi Vercingotorix, bütün Galya'yı, yarım yüzyıldan beri Roma devletinin bir parçası haline gelmiş bulunan Provence dahil, yeniden bir araya getirmeyi başardı. M.Ö. 53 yılı kışında herşey hazırdı; Vercingotorix, alkışlarla, Arvernes'ler kralı seçildi. Bu, tüm olarak, İtalyot madrabazlara karşı olduğu gibi Galya aristokrasisine karşı da halkın irkilip sıçramasıydı. Roma'ya gelince, Senato, iç harp olayları içinde çabalayıp, debelenip duruyordu ve Forum'da yangın çıkarıldığı ya da bozgun yaratıldığı zaman Sezar zorlu yürüyüşle Raven'den Nerbon'a ve Seven'ler üzerine varmıştı. Gergovie'de, Never'de ve Saone üzerinde yenilgiye uğrayan Roma lejyonları Dijon'a doğru büküldüler. Sezar Germenleri yardıma çağırdı. Gol'ün birliği tamamlanmıştı; Vercingotorix Galyalılar kralı olarak tanındı. Ama Bibracte Senatosu bir halk hareketinin desteklediği bu üstünlüğü kabul etmedi ve ihanet, Vercingotorix'in eserini yıkmaya başladı. Alezya'nın kuşatılması, onu, yurdun bütününden ayırıp yalnız bırakarak yoketmeyi, bitirmeyi başardı. Galya ulusunun destanı bir felâketle sona erdi: aristokratlar, soylu aileler, kendi ayrıcalıklarını, imtiyazlarını kurtarmak için ulusun bağımsızlığını feda etmeyle yeğ tutmuşlardı. Galya aristokrasisi, ilerde açacağı savaşlarda Sezar'a işbirliğini hiç bir şey esirgemeden verdi.

Önce, Sezar'ı Pompe ile karşı karşıya getiren çatışma, Senato, generaller arasında bu düelloya, güçsüz, seyirci kaldı. Sezar, Pompe'yi İtalya'dan sürdü, çıkardı ve Roma'da kendisine düşman olan Patriçilere saldırdı. Bu iki kişinin tutkularının, hırslarının gerisinde, yükselen iş adamları- çıkarcılar dalgası aristokrasinin iktidarını sepetledi. Şimdi artık şehirlere, krallara ve gümrüklerini ve devlet tekellerin denetledikleri devletlere borç para vermekte olan bankerler, tefeciler Sezar üzerine oynuyorlardı. Bu birbirine zıt çıkarlar karmaşası-Patriçiler bir yandan Pompe'yi kullanırken bir yandan da sadece ondan kurtulmayı düşünüyordu - Roma politikasına inanılmaz bir karmaşıklık veriyordu. Bu dönemn tarihi, utanılacak, pis belirti ve davranışlarla dolup taşıyordu.

Selânik'e geçen Pompe, Sezar'ı, İtalya'yı aç bırakarak, onun Afrika, Ispanya ve Marsilya'dan beslenmesini de deniz ablukası yolu ile önleyerek yenmeye girişti .Harp, bütün bu alanlarda birden patladı. Sezar, bir malî panik rüzgârı çinde buralarda yüzünü bir gösterdi ve Tesalya'ya geçti orada, M.Ö. 48 yılında kendi manevra zekâsı ile Farsales'de, hasmının üstün kuvvetlerini yendi. Pompe, Mısır'a kaçtı ve orada öldürüldü. Sezar, Roma hazinesinin çıkarlarını savunmak için İskenderiye'ye vardı, genç kraliçe Kleopatra'nın sihrine kapılarak orada bir yıl kaldı; Suriye yoluyla geri döndü. Buralarda Yahudilere uygun hareket etti, Kapadokya'daki karışıklıklara egemen oldu, Atina'dan İtalya'ya girdi ve Nimidya'ya yeni bir seferden sonra Roma'da zaferlerini kutladı.

Korku içinde kalmış bulunan Senato'nun saygılarını kabul etti, Kleopatra'yı getirtti, Alésia'dan beri mahpus bulunan Vercingotorix'i boğdurdu; on yıl süreyle diktatör ilân edilince ordunun ve bankerlerin zaferini onaylamak ve kutsallaştırmak ve Roma'nın Senato oligarşisi tarafın-

dan yönetilmesine son vermek amacıyla reformlara, iyileştirmelere girişti. Senato'ya sadece bir danışma görevi alakoydu. Sezar, 34 lejyona dayanan kendi kişisel iktidarını kurdu. Roma Cumhuriyetinin düşüşü bu tarihten başlatılır.

Roma'da diktatörlük, tefeci-bankerlerin egemenliğidir. Bunlara zenginlik, savaştan geldiği için sadece büyük bir askerî şef onların güvenliğini koruyabilirdi. Sezar, önce, aylık-ücretlerini ve ücretliler sayısını artırdığı orduyu güçlendirdi; onu eyaletler arasında böldü; yetke ve otoriteyi kendi ellerinde topladı; cezaları ağırlaştı, dernekleri yasakladı ve Cumhuriyeti tehlikeye sokan özgürlükçü görünüş ve süsleri, göstermelik demokrasiyi kaldırdı. Sonra azimle para babalarının politikasını tuttu; büyük bayındırlık işlerine büyük kiliselerin, forumların, limanların ve geniş toprak düzleştirme işlerinin yapımına girişmeye karar verdi. Bankerler toprak satın alıyorlardı. Sezar, fakirlerin hayvan sürüsü işlemi gördükleri uzak ülkelerdeki tarım işletmelerini, sömürgeleri çoğalttı. Bir yandan da Kafkasya'ya ve Fırat'a doğru, başka savaşlar hazırlıyordu.

Görünüşte boyun eğmiş bulunan Senato, kendisini yenen Sezar'ı onurlu sanlara ve tanrısal sıfatlara boğuyordu. Sezar istibdattan keyifleniyor, kendinden geçiyordu. Kleopatra'nın çekici güzelliği altında, Roma âlemi, Tanrısının kendisi olacağı, devlet gücünü destekleyecek tek bir dine sahip bir doğu krallığı gibi görünüyordu. Sezar, iki yüzyıl süren savaşların beslemiş bulunduğu bir sosyal sistemin en yüce noktası, doğruydu.

Gerçekten her şey, Roma'nın evrensel egemenliği iddialarına hak verir gibi görünüyordu. Şehirde bir milyondan fazla insan oturuyordu; kapladığı yer iki misli olmuş ve yapılar yüksekliğine gelişmişti. Para babaları gelir getiren loş ve karışık yollar üzerinde, kimi beş katlı evler yaptırmışlardı. Bunların mimarları Orta Doğu'daki Yunan

şehirlerinin simetrik perspektifini yeniden meydana getirememişlerdi ama bu yığma, gene de kocaman ve çok geniş bir görünümdü: sarayların ve bahçelerinin lüksü, anıtlar, Hellen dünyası san'atçılarının sürekli akımı, Roma efendi ve ustalarının hizmetindeki dünya zenginliği, taçın Sezar'a sunulması gibi törenlerdeki şatafat, bu çok büyük halk şenlikleri Roma'yı Batı'nın merkezi haline getirdi.

Ama gene de genç Horace, M.Ö. 45 yılında öğrenimini sürdürmek için Atina'ya gitti. Besbelli ki eski, zekâ ve bilgi başkentinin eski parlaklığı kalmamıştı ama Roma, genç, zengin kişilerin Atina'da tamamladıkları yüksek öğrenim sınıflarından yoksundu. Bu eğleşme pahalıydı; öğrenime yalnız ayrıcalık sahipleri yanaşabiliyordu. Büyük komutan olduğu kadar büyük de bir yazar olan Sezar içinde yabancı profesörleri yeğ tutmak ve Roma'nın, kültür genişlemesine gösterdiği düşmanlığı hafifletmek isteğini taşıyor muydu? Onun tedbirlerinin çoğu, tasarı durumunda kaldı tıpkı daha önce, kendi kişi iktidarını herkese ve hergeye karşı güçlendirmek için, para babalarına karşı düşündüğü bütün öteki tedbirler gibi...

Demek ki, Sezar'ın düşlediği dünya birliğini tamamlamak için, Roma'nın elinde, lejyonlarının askerî tekniğinden başka hiç bir hazırlığı, kullanacağı hiç bir şeyi yoktu. Kanlı sirk oyunlarının her zaman tıka basa dolduran bilinçsiz kalabalık, ekmek dağıtılırken birbirine girer, dövüşürdü. Yanlış yoldan geçmiş, ve karamsar bu toplumda rezaletler artık, kamu oyunu, düşünceleri bile uyarmıyordu. Yaygın resmî dine karşı büyüyen **kayıtsızlık** felsefedeki yenilenmelere karşı yerinde ve yeterli değildi; ve İtalya'ya sızmış bulunan bütün manevî etkiler içinde, halk yığınlarına sihir ve büyü ve seçkinlere-Atina'yı iki yüzyıl önce Zenon'un öğrencileri tarafından sokulmuş bulunan-stoacı ahlâk kadar kendini kabul ettiremedi. Pratik eğilimleri ile doğmalarının seçmeciliği (eklektizmi), Romalı ruhuna ve zekâsına uygun düşüyordu. Epikür'ün zıddı yolu

tutan stoacılık, istibdadın, zorbalığın ilerlemesinin korkuttuğu, ürküntü verdiği insanları ayartıyor, kendine çekiyordu. Onlar, tanığı oldukları bu sınırsız iflâs ortamında bir cesaret kaynağı buluyorlardı. Fetih ve zaferlere doygun Roma'nın birleştirme yolunda çalışmalarının sonucunda toplumun genel ve evrensel yoksullaşmasından ibaret kalıyordu.

Sezar, erguvanî giysisi içinde artık senatörlere de ayağa kalkmaz olmuştu. Yılın bir ayına onun küçük adı «Jules» (Julie = Temmuz) verilmişti. Ona, «vatanın babası» deniyordu. Yenikler Roma kurduna lânet okuyorlardı; Sezar ise Partlara, Daçlara ve İskitlere karşı savaş hazırlıklarını tamamlıyordu. Ama, kime borçlu olduğunu bilmediği bir otoriteden kendi de tedirgin olan bu (Roma kurdu) da boyun eğiyordu; para babaları, diktatörün kendilerini denetim altına alma girişimlerine karşı direniyorlardı. Ona karşı bir gizli tertip kuruldu. Başına gelecek olanları açık açık gören, uyanık Sezar, tehlikeyi biliyordu; ama gene de kendi büyüklüğü içinde yalnız yaşamaktan, kendini yanındakilerden ayırmaktan geri durmadı. Çeşitli çıkarlar koalisyonu onun üzerinde iyice sıkı bir birlik meydana getirdiler. Bunların arasında en yakın arkadaşları, kendisine karşı gönül borcu altında bulunanlar, bu arada kendi görevli subaylarından Kassiyus (Cassius) ile aşağılık tefeci Brutus da vardı.

M.Ö. 44 yılında bir mart sabahı Sezar, öldürüldü. Brutus ile Kassiyus sanki Roma özgürlükleri hiç korunmamış gibi, halkın özgürlüklerinin öcünü alan Cumhuriyetçiler diye kendilerini tanıttılar.

Bu, Sezar'ın, halefini seçen vasiyeti olduğu halde, sınırsız bir kudretin kalıtımı için tazılara verilen av payından ibaretti; Sezar, kabul edip Patriçi yaptığı küçük yeğeni genç Oktav'ın kendinden sonra başa geçmesini tasarlıyordu. İtalya'da ve Orta Doğu'da savaş yeniden başladı Roma egemenliğini sürüyordu:.

ROMA İMPARATORLUĞU VE HIRİSTİYANLIK

Oktav, Sezar'ın lejyonları arasında, Yunanistan'daydı; tahtına konmak, için koştu. Cılız görünüşlü ve askerî girişimlere az elverişli, ama keskin bir görüş ve daha o zamandan alışık olduğu entrika, ve dolaplara yatkın bir zekâ sahibiydi. Bir senatörün oğlu idi; Senato'yu koltukluyor ve saldırgan görünmediği için, ayağını kaydırmak isteyen alkolik konsül Mark-Antuan'a (Marc - Antoine) karşı onu destekliyor, ama bir yandan da Sezar'ın katillerinin Cumhuriyetçi partisine karşı savaşa, çarpışmaya girişiyordu.

Diktatörün dostu, zengin Patriçi Lepid bir yakınlaşma için aracılık konuşmaları yapıyordu. Oktav, Lepid ve Antuan arasında yeni bir triumvirluk kuruldu. Bu, artık, sadece üç hırslı kişinin iktidarı paylaşmak için ortaklaşması değil, ama Sezar'ın bir elde topladığı, merkezîleştirdiği yetkeyi, otoriteyi yeniden kuran gerçek bir politik yüksek görev karar organıydı. Triumvir'ler kendilerine çok uygun olmayanlara acımadan saldırıyorladı; kara listeye alınan daha birçokları arasında üç yüz senatör de hüküm giydi. Bunların malları, mülkleri ellerinden alındı; kurbanların kelleleri başına armağanlar verildi, Cumhuriyetçilere karşı yürütülmüş olan savaşın hesabını düzeltmek için vergiler yükseltildi ve mecburî bir istikraz yürütüldü. Antuan Makedonya'da Brutus'a karşı zaferi kazanınca Brutus kendini öldürdü; Cumhuriyetçi Partiden hiç bir şey kalmadı. Oktav, tasarılarını yürütüyordu.

Oktav ile Antuan, beceriksiz Lepid'i Afrika'ya uzaklaş-dılar ve eyaletleri arasında üleştiler. Oktav Batı'yı, Antuan Doğu'yu aldılar; buraları bu üleşmeye razı etmek gerekiyordu. Paraya ihtiyacı olan Antuan, Asya'ya geçti, Kleopatra'ya rastladı ve onun peşinden Mısır'a gitti. Aynı zamanlarda Oktav, İtalya'da bir para bunalımının üstesinden geldi ve insan seçmekten dikkat çekici bir ustalık gösterdi. Generalleri arasında Agrippa bir manevracı olarak kendini gösterdi ve Oktav hesabına kesin sonuçlu muharebeler kazandı. M.Ö. 31 yılında Aksiyum yüksek burnunun önünde Antuvan'ın filosunun ağır gemilerine karşı oldu ve bunu düşmanlığını hesabını gördü: Mısır, Roma eyaleti oldu. Kleopatra, Oktav'ı da baştan çıkarmaya boş yere girişti ve Antuan'ın ardından o da kendini öldürdü. Sezar'ın tahtının tümü Oktav'a ait oldu.

Politik dehası ona askerî dehanın kurmuş bulunduğu iktidar gücünü kendine mal etmek olanağını vermişti. Uzun sürecek bu büyüklük, bireysel yeteneklerden daha derin bir sosyal gerçek olmadan hiç bir yere varamaz, ulaşamazdı. Oktav, bütün kökenlerden gelmiş imtiyazlıların Roma zaferlerini sömürmeleri için bağdaştırılmalarını temsil ediyordu. Kendi kilişiliğinde Senato'nun, büyük sermaye sahibi para babalarının ve ordunun birliğini onaylıyor, kutsallaştırıyordu. Sezar'da bu, dengeden yoksundu. Oktav ile bunun zamanı gelmişti ve onun eseri Sezar'ın çizmiş bulunduğu şemayı gerçekleştirecekti.

Oktav, iktidarın kullanılmasında, iktidarı ele geçirmek için göstermiş bulunduğu edepsizlik, hâyasızlık, kural tanımazlık kadar temkin ve sabır da gösteriyordu. Kendinden yana olanların çaba ve gayretkeşliklerini yavaşlattı, kuruntulu ve kurallara saygılı oldu ve geçişleri iyi kullandı. Senato, ona Ogüst sanını verdi; bu san o güne dek sadece derin saygı duyulan kişilere verilmek için saklanmıştı ve o, henüz Cumhuriyetin günü geçmiş formüllerinin kullanılmakta olduğu zamanlarda, imparatorluğa ait gücü kullanmaktaydı.

Ogüst, Roma İmparatorluğuna sağlam bir kuruluş verdi; Roma tarihinde ilk defa, adalet ve maliye Hellen ilkelerine göre örgütleniyordu. Devlet kadrolarının yönetimini memurlara bıraktı ama bütün görevler için resmî aday gösterilmesini uygulayarak.

Senato'ya üye alınması artık, Patriçiler arasında sadece doğum kökenine göre değil; varlığa, servete göre asker olan Roma süvari düzeni, senato düzeni muamelesi görmeye başladı. Bu birleşip kaynaşma, orduya sıkı sıkıya bağlı kalan rejimin kalımlılığını, dayanıklılığını koruyordu. Ogüst, ordu komutanlığını kendine alıkoydu. Bu düzen, resmen, devamlı hale geldi ve İmparatorun çevresi bir muhafız birliğince sarılır gibi oldu. Böyle katmerli, kuvvetli bir askerî koruma sistemi her zaman bir otoritenin, bir yetkinin tehlikede olduğunun belirtisidir. Her lejyonun başına senatör rütbesinde tek bir baş atadı. Ordu erk üstünlüğü alıkoyuyor, ve lejyonlar bütün imparatorluğun her yerinde savaşı sürdürüyorladı. Ogüst birçok savaş, alanında birçok kez göründü.

Asturi'lerin direnmesini yok etti ve İspanya'yı - Roma dilini ve kanunlarını zorla kabul ettirerek - birleştirdi. Sonra savaşı Moritanya'ya aktardı ve iktidarı çöle kadar uzandı. Imparatorluk yönetimi Afrika sorunlarını hevesle ele aldı; gerçek bir sömürgeleştirme başlıyordu. Birbiri ardından hızlı seferler Arabistan'ı' Ermenistan'ı dolaştı; Habeşistan'a, Tuna'ya, Konstans gölüne ulaştı. Makedonya'yı kurtarmak için büyük bir askerî çaba gerekti. Bir Roma filotillası Elbe üzerinde sefer etti ve İmparator, Germenler arasında kendine bağlı bir kuvvet meydana getirdi.

Tek başarısızlık, M.S. 9 yılında, Westphalie ormanlarında, beceriksiz Varrus'un komuta ettiği üç Roma lejyonunun yıkılması, kırılıp geçirilmesi idi. Germenlere ve onların başı Arminius'a karşı üç gün süren çarpışmalardan sonra bataklıklarda, çamura batıp yok oldular. Bu bozgun,

imparatorluğun sınırlarını Ren ırmağı üzerinde tesbit etti. Ogüst'ün sanına bir gölge oldu bu. Nasıl ki Krassus'un (Crassus) yenilgisi de onları Fırat ırmağında durdurmuşsa.

Keyfe bağlı yönetim ölçülü biçimde kullanan İmparator Ogüst), her şeyde üstün bir davranış inceliği gösteriyordu. Danışmanlarından birinin Mesen'in (Mecène'in) insanları iyi tanıyan bir bilirkisi, bir erbap olduğunu anlayınca ona bağlıadı ve ondan, buna karşılık bu dönemi Roma tarihinin en parlak çağı yapan, bir işbirliği sağladı. Mesen, Batı'nın Romalılaştırılmasına özgün bir ayırd edici nitelik vermek için, Ogüst'ün sarayına, kendisine ulusal bir edebiyat sağlayabilecek istidat ve yetenekteki herkesi çekiyordu. Haşmetli İmparatorun huzurunda sadece, Romalıları o kadar alıp götüren, belâgat susmak zorunda idi. Mesen, Roma'nın büyük şairi olan ve hiciv san'atına, atasözlerine geçecek bir anıt sunmuş olan Horas'ı hediyelere boğdu. İmparator, Virjil'in (Virgile'in) bitirmeden bıraktığı destan'ın (epope'nin) yakılmasına karşı koyuyordu. Üvey oğlu Klod'un (Claude') eğitimini tarihçi Tite - Live'e vermişti; ve eğer şair Ovide'i yurtdışına sürdüyse bu, imparatorluk ailesinin özel yaşamının rezaletlerine karıştığı için olmuştu.

O, Ogüst'e Latinceye ve Latinlere özgü bir kültür yapı vermek için bel bağlamış değildi; Latince her şeyi Hellen uygarlığından alıyor ve onunla eşit düzeye ulaşamıyordu. Bilim şurdan burdan deriştirme ve büyücülük, göz bağcılığı içinde yok olmuştu.

İmparatorluğun sarsılmaz yönetim örgütü ise, tersine, maddî uygarlığın daha önce örneği görülmemiş bir yaygınlaşmasına hizmet etti. Tuğlalarla yapılmış, kurulmuş olan Roma'da Ogüst mermerle yapılar yapmıştı. İç savaşlardan zarar görmüş olan tapınaklar onarıldı; yapıların önlerindeki kemer altları gerek heykel ve tabloları ile dolduruldu; şehir su bakımından beslenince çeşme-

ler, musluklar çoğaltıldı; eski mahallelerde yollar açıldı; Yeni Senato binası tamamlandı, Forum, pazar yerleri, tiyatrolar ve tarihî geçmişi temsil etmek tasasında zafer kemerleri yapıldı. Heykeller, heykelcilik, her yanda yurt saygısını öğretiyordu. Bir tapınak Jül Sezar'ın adına adandı, böylece bir Hükümlara dinî tapınış kurulmuş oldu. Agrippa, imparatora damat oldu, ilk genel banyoları, ilk kamu hamamlarını ve ilk ılıcaları, kaplıcaları halka açtı bir de Panteton yaptırdı. Firavunlar usulü Piramid biçiminde anıt - kabirler yükseltildi. Zengin Roma'lıların Napoli bölgesinde yaptırdıkları, hep Yunan havası taşıyan villalar gibi içlerinde bu havuzları, sıra sütunları ve jimnastik yeri olan bol masrafla meydana gelmiş, şatafatlı gösterişli konutlar yapıldı. Ne var ki bu güzellikleri, bu güzelleştirici şeyleri, bu süsleri esinleyen gene Helen uygarlığı olmuştu. Zengin, görkemli Korent düzeni, orta derecede bir mühendis olan Vitruve'ün, daha önce Sezar için savaş mancınıkları yaptıktan sonra, temel ilkelerini saptadığı bu mimarî içinde büyük başarı kazandı.

Ama gene de burada, özgül olarak Romalı olan bir şey vardı.. Yapı için gerekli yetenekli kişiler ve bağışlar, bütün İmparatorluktan Roma'ya aktı ve Forum'un bir tuğla bloku üzerinde dünyanın bütün yöreleri görülür sayılırdı. Şenlikler, halk-bayramları, eğlenceler Romalı düşünüşünün bütün zamanını alıyor, maddî zevkler zekâ ve ruh değerlerine üstün geliyordu. Egemen sınıf suç ve cinayet işlemeye, yönetimin töreye, yasaya uygun, haklı bir âleti gözüyle bakmakta devam edebiliyordu. Roma, ne kadar bozuk, baştan çıkmış olursa olsun gene de iyi ve rahat yaşamak tutkusunun, ayrıcalık sahipleri iyilik, lütuf ve itibarını etrafında topladığı bir toplumun merkezi olmaktan geri kalmıyordu. Roma imtiyaz sahiplerinin boyun eğmesini, onların kendine herhangi bir akıl ve zekâ üstünlüğü meydana getiremeyecek kadar mutlak kıldı; her yanda oristokrasi, Romalıları taklit ve kopya etmekle başarı yolunu bulmaya çalışıyor ve böylece yenik düşmüş ulusla-

rın büyük mal ve mülk sahipleri arasında, bu ulusların Imparatorluğa bağlılık ve sadakatlerinin en iyi güvencesi, bir çıkar dayanışması oluşuyordu. Kendini Roma'dan yana bilen, ve ona hizmete koyulan zenginler durumlarını pekleştiriyor, ayrıcalıklarını onların gözünde kendi millî ordularından son derece daha emin olan Roma lejyonlarına teslim ediyorlardı. Ulusal savaş önderleri, hal değiştirip, Imparatorluk ordusunun yüksek rütbeli subayları oluyorlar ve bu kadar büyük ölçüde olan bu yeniden sınıflanma, bu eski ulusal komutanlarla Imparatorluk ordusu arasında çok eskiye varan geleneksel, düşmanlıkları ortadan kaldırıyordu. Tanrılar, siteler, aileler, soyluluk ve görev sanları hep Latin isimleri alıyorlardı. Bu yönetici toplumda Roma âleminin birliği ve bu âlem ile birleşik olmak içinde suç ortaklığı görünümünde bir ülkünün meydana gelmiş bulunduğu, manevî ve ruhanî olmaktan çok kâr ve çıkarların işi olan tanrısal bir güvence, olarak beliriyordu. Yeni doğmakta olan coğrafya zevki, eğilimi sınıfların bu birlikten aldıkları duygu ve inancı yansıtıyordu. Bu birlik ülküsü taş ve mermerde, Batı'nın yolları üzerinde kendini açığa vurmakta gecikmedi.

Şehir merkezleri tapınaklarla, oyun ve tartışma alanlarıyla bezendi ve kendi su yollarına sahip oldu. Tahkim edilmiş sitelerin sarp dorukları bırakıldı; düzlüklerde Lyon, Clermont, Bâle yeni kentleri yükseltildi. Devletin ihtiyaçları için posta servisleri kuruldu. Yoğun bir alış-veriş hareketi zamanın teknolojisini ve ürünlerini dağıtıyor, serpiştiriyor ve Liej (Liege) ve Namur bölgesindeki döküm evlerinden Ganj'ın altın madenlerine dek yayılıyordu. Özel görevli bir Seylan kurulu Ogüst'ün katına varmıştı. Hindistan yollarındaki vergiler ve harçlar, kuşku yok, ticaret mallarının değerini yüz defa yükseltiyordu ama Roma'nın sakınca göreceği bir şatafat değildi bu; üstelik Roma'nın sakınca görüp kaçınacağı İmparatorluk aristokrasisinin reddetmek isteyeceği bir lüks de yoktu. Eyaletten eyalete dolaşan, bu ticaret hız ve canlılığından Latinliğin kendini

bulduğu bir töreler düzen birliği fışkırdı. Bretagne'dan Suriye'ye kadar her yanda zenginler Roma tarzı giyiniyor, bununla öğünüyorlardı. Bunlar iki kuşakta kendi ulusal özgünlüklerini yitiriyorlar ve Roma'ya bağlılıkları belli bir yatışmaya yardımcı oluyordu. Roma, Batı'yı fethettiğini, açtığını iddia edebilirdi.

Roma, Don ve Fırat ırmaklarının ötesinde ne olup bittiğini hâlâ bilmiyordu. Part İmparatorluğu sayesinde İpek Yolu, Romalıların elinden kurtulmuştu. O sıralarda Hunların Tarım'a doğru yaptığı bir genel saldırının bu yolu geçilmez kıldığı, doğrudur. Onlar karşılarında iç savaş tarafından kırıp geçirilmiş, yıkılmış bir İmparatorluktan başka birşey bulmadıkları için Çin'in kuzey eyaletlerini kaplamışlardı. Çin Devleti, henüz, İmparatorluk ailesinin has sahibi prenslerine kendini kabul ettirecek kadar tutarlı ve bağlantılı kaynaklara sahip olmadığı için yeniden bölündü. İmparator Oang-Mang, prenslere karşı halka ve okumuş devlet görevlilerine dayanmayı boşyere denedi; köle pazarlarını yasakladı, kaldırdı; tarım topraklarını böldü ve dağıttı; gelir vergisini kurdu; servetlerin kökeni, kaynağı konusunda araştırma ve soruşturmalar yapılmasını, pazarların denetimini ve para birliğini buyurdu. Bu düzeltmeler mal-mülk sahiplerini İmparatora karşı ayaklandırdı, ve sadece isyanla kalmadı. Barbarlar, haydutlar ve isyancılar İmparatorluğun üzerine saldırdılar. Hunlar, büyük Çin Duvarına yaklaştılar. Budizmin yayılmış bulunduğu Küçük Türkistan beylikleri kendilerini artık tehlikede görüyorlardı; Tibetliler, güneye saldırmışlardı. Çin, İpek Yolu ile bağlantısını yitirdi ve kendi kendini tecrit edip yalnız kaldı.

Roma'nın yönetici egemen sınıflar arasında gerçekleştirmiş bulunduğu birlik görüntüsü uygun bir Romalılaştırma, yığınlar arasında da olmuş muydu? Buna inanmak için Roma'nın, her yanda ve her yönde, toplumu ezen sosyal baskıya bir berkitme, pekiştirme olduğunu unutmamak gerekir. Hiç bir yerde Roma, emekçilerin şükran duygu-

larını çekecek kadar rahat olmadı; hiç bir yerde Roma, onların koruyucusu, savunucusu olmadı ve ayrıcalıklara sahip olanların birleşmeleri Roma ile halklar arasındaki uçurumu sadece derinleştiriyordu. Toptan bir sömürgeleştirme bu çukuru belki uzun zaman için doldururdu. Ama ayaklanmaların, başkaldırmaların çok sayıda olması lejyonları İmparatorluk yüzeyinde dağıtıyordu ve bu lejyonların işgal altındaki yerlerde gerçek asker sayısı hiç bir zaman önemli olmamıştı. Bu geniş topraklarda yaşayanlar üzerinde Roma ancak maddî bir etki kullanabilirdi. Roma yoksullarına kendi başına 200 binden fazla buğday tayını dağıttıran İmparatorluk sosyal sorununu kendi başına çözümlemeyi beceremez miydi?

Ogüst, İmparatorluk bürokrasisinin doğruluğunun hiç iyileştiremeyeceği bu kargaşalığı, önceden sezememiştı. Onun M.S. 14 yılında ölümünden sonra cinayetler yeniden bu defa salgın halinde başladı. Ogüst'ün yüceliği, Roma'yı insan ilerleyişine gerçek bir katkıda bulunmaktan alakoyan ana nedeni, maskelemekten başka bir işe yaramamıştı.

Tiber, Ogüst'ün damadı ve baş halefiydi. Ülkeyi yönetti. Agrippa ve ilk karısı boğazlandılar. Fikir ve kamu oyundaki çekişme ve uyuşmazlıklar, evlâtlığı Germanicus'un esrarlı ölümü, intiharlar ve ceza hükümleri İmparatorlukta öyle bir korku iklimi yarattı ki, Hükümdara beslenen resmî saygı bunu hafifletemedi. Dindeki bu biçimlilik halk yığınları arasındaki tedirginliği yumuşatmaya ya da dikkati kendi kaderinden, başka yöne çevirmeye yetmedi. Böylece, Pitagor'culuk (Pythagorisme), ölülerin yeniden dirileceğini haber veren Yahudiliğe geçiş, öte-dünya'da selâmete ulaşmak için yakarışlar, bütün bu doğu mistisizmi Roma dinine, tapınışına daha fazla üstün geldi ve putperestliğin, puta taparlığın (paganizmin) yerini aldı. Birkaç kovuşturma yapılmış olmakla birlikte, insanların vicdanında, onların özgürlük isteği ile buluşup kavuştu; benzer izler bütün bağımsızlık hareketlerinde bulunur. Baskı al-

tında ezilen halklar arasında bu umut atılışını hiç bir şiddet hareketi dizginleyemedi. Roma'nın hoyratlığı ve kabalığı bu umut atılımını, tersine, hızlandırdı.

Böyle ateşli bir milliyetçilik, Yahudileri ayaklandırdı ve aralarında çok sayıda mezhep ve tarikatler ortaya çıkardı. Jean-Babtiste, keyfi yönetiminin sonu geldiğini ve Tanrı'nın egemenliğinin başlamış bulunduğunu haber verdiği için, Suriye'de kafası kesilerek öldürüldü. Bununla birlikte, bu yalvaça inananlar topluluğu kendisinden sonra da yaşadı ve sırası gelince, mensuplarından biri, İsa (Jésus), Glilée'de öğretisini yaymağa, öğütlemeye başladı. Filistin'in bu kesiminde Yahudi dini kısa bir süre önce varlığını sürdürmüştü; bu durum bir zaman İsa'nın öğütlerinin yararına oldu. Birkaç ay, başarıyla, insanların kardeşliğinden, Kıyamet Günü'nün arefesinde kötü yoldan dönüp pişman olmaktan ve adaletin yakında geleceğinden sözetti. Bahtsızlar ona kulak veriyorlardı, çünkü onların tasasını dağıtıyor, onlara güven veriyordu. Sonsuzluk içinde kurtulmuş bir insanlıktan, insanlığın kurtuluşundan söz ettikleri ve bu, yeryüzünde bulunmadığı için, bunu haber vermiş olan öncülleri gibi, İsa da, Yahudi haham örgütünün, yetkesini, otoritesini tehdit eder göründü. Kudüs'teki Roma yetkilisi tarafından, isyancılıktan mahkûm edildi ve çarmıha gerilerek öldürüldü.

Arkadaşları Galilée'ye kaçtılar. Aralarından biri, Piyer (Pierre), onları, yeniden İsa'nın anısı etrafında topladı; İsa, Tevrat'ın kıyamet gününden önce geleceğini bildirdiği, Mesih'ti. Piyer'in sözleri kendi küçük, talçak gönüllü ve gösterişsiz topluluklarına binlerce mümini hemen çekti. Bunlar resmî dinden nefret ettikleri, ona küçümsedikleri ve ruhun selâmetinden, insanın kurtuluşundan başka hiç bir şey düşünmedikleri için, Kudüs'ün Yahudi Haham örgütü onları kovuşturdu, zulmetti, canlarına kıydı ve Aziz Etiene (Saint Etienne) işkenceyle öldürüldü. Topluluk dağıldı, ve Suriye kıyılarındaki sitelere geçti. İsa'nın (Christ) bu öğrencilerine, tilmizlerine, Antakya'da Hıris-

tiyan (Chrétiens) dendi. Propagandaları fakirler arasında hızla yayılıyordu. Baskı, İncil'in getirdiği bildiriyi Kudüs'ün dışına taşırmıştı.

Yahudiler arasındaki bu çekişme, kavga ve mücadeleler haşmetli Roma'yı hiç tedirgin etmiyordu. Orada, şimdi bir deli, Kaligula (Caligula) egemendi. Askerî muhafız subayları onu öldürdüler ve kendi istemediği halde, Tiber'in kardeşlerinden Klod'u (Claude'u) imparator ilân ettiler. Adam öldürmeler, imparatorluk sarayında kuraldı.

Savaş yine başlıca, en önemli Roma kurumu olarak kalıyordu; askerlerin zamanını bir şeylerle doldurmak gerekliydi. Lejyonlar Ren Irmağını aştılar ve Tötoburg ormanında Varrus'un izlerini yeniden buldular. Elbe ırmağına ulaştılar ama orada tutunamadılar; bu başarılar, her şeyden önce Germen kabileleri arasındaki bölünmeler sayesinde oluyordu. Arminius öldürüldü ve Germen askerî birlikleri, Romalılara Galyalılar arasındaki kargaşalıkları bastırmalarında hizmet ettiler. Sonra, Breton kabileleri arasındaki çatışmalar sırasında bu kabilelerden biri imparatoru yardımına çağırınca Claude, karışmakta hiç duraksamadı. Üç hafta süren bir sefer ona Britannik Adasının işgalini ve Bretonlardan altın ve gümüş madenlerinin alınmasını sağladı. Bunlar kendi maden kömürü yataklarını bilirler, ama işletmezlerdi. Memleketin iç tarafları direnmeyi sürdürüyor ve isyancılardan biri, Galgacus arkadaşlarına şöyle haykırıyordu: «Bunlar, dünyanın yol kesen korsanları; karaları soyup tükettiler, şimdi denizleri baştan başa dolaşıyorlar. Kurbanları zenginse, soyup soğana çevirirler; kurbanları fakirse onları kul, köle ederler. Hırsızlığa, adam öldürmeye, yağmalara sahte bir isim takmışlar; İmparatorluk diyorlar. Ve bir ülkeyi, taş üstünde taş bırakmamacasına yakıp yıktıkları zaman da barışı sağladıklarını iddia ediyorlar.»

Klod'un (Claude'un) daha ölçülü yönetimi, bu tanımlamanın değerini hiç değiştirmedi. İmparatorluğun daireleri, doğrudan doğruya vergi toplamayı düzene koymuş-

lardı. Bu, Roma'nın ününde hiç bir şeyi değiştirmiyor ve savaş ganimetlerinin yüksek değerli maden stoklarını durmadan yenilemesi, rejimin para sıkıntılarını hafifletmiyordu. Her şeyden para yapan Roma, yabancılara, Roma vatandaşlığı sanını parayla satıyor, zenginler bu sanı edinmekte acele ediyorlardı .Romalılar, tabiatile, şehirlerde oturuyorlardı. Roma garnizonları, yakınlarıydı. Lûtece, Parislilerin merkezi, Lyon, Batı'nın en iyi pazarlarından biri haline geldi. Britannik Adası ile ilişkiler sağlamlaştırmak için, Boulogne'da kışlada oturan askerî birlikler pekiştirildi, Caligula zamanında yapılmış olan Boulogne deniz feneri Douvres deniz feneri ile birlikte boğazı aydınlatırdı. Ama isyan için için her yerde kaynıyordu. Afrika, sürekli isyan halindeydi; Orta-Doğu da hep ateşliydi. Ayaklanma, tertip ve silahlı seferler Fırat'tan Don'a kadar birbirini izliyordu. Ekonomik çalışmalar Roma askerî güvenliği altında varlığı sürdürüyordu.

M.S. 44 yılında Kudüs'ten Yahudi ve Romalı yetkililer tarafından sürülüp çıkarılan Havarî Piyer, Antakya'ya (Antioche'a) vardı. Hellen uygarlığı dünyanın bu madrabazlar ve kervancılar ortamında, bu alış-veriş ve yoksulluklar kentinde, Roma âleminin nüfus çokluğu ve ticaret faaliyetleri bakımından bu üçüncü şehrinde, Hıristiyanların havarîliği gelişmiş bulunuyordu. Kişisel bir çatışma Piyer'i Şam yakınlarında geçimi yerinde bir Yahudi zanaatkâr iken hıristiyanlığa dönmüş bulunan sözünü geçiren, yetkeli Pol (Paul) ile karşı karşıya çıkardı. Piyer, Barnabé ile birlikte Antakya'dan ayrıldı; ikisi Kilikya'ya vardılar. Başka misyonerler ve İskenderun'a ulaşmışlardı. İsrael ayin ve törenlerinden vazgeçmiş bulunan bu öğretinin sadeliği emekçileri kendine çekiyordu. Pol'un öfkeli, coşkun belâgatı, Galatié'deki Yahudi kolonileri arasında din değiştirip Hıristiyanlığa gelenlerin sayısını artırıyordu; Sinagoglarda konuşurdu. Onun ruhunda sorun, yeni bir din öğütlemek değildi ;sadece, İsa'nın söz verdiği yakın ve muhakkak kurtuluştu. Paul'ün propagandası, Yahudi gururuna sesle-

niyordu ;seçkin ırkdan olmakla öğünüyor, bunu inkâr etmeyi bir an bile aklına getirmiyordu. Pol, İsrail kâhinlerine özgü bir etkilik, güçlülük ve dokunaklılıkla haykırıyordu: «Yanız ben, doğru yoldayım.» Böylece Hıristiyanlar ile Yahudiler kolayca ve o, her yerde ilkin taş atılarak karşılanmakla birlikte bunlar. Hıristiyan dininin ilk ilerlemelerine yardımcı oluyorlardı. Orta-Doğu'da bizzat Sinagogların (Yahudi tapınaklarının) sayıca çokluğu, Hıristiyanlığın genişlemesini kolaylaştırıyordu.

Hıristiyan dini, daha sonra, puta tapanlar ve dinsizler arasına girdi. Pol, Makedonya'yı, hiç bir tasar olmadan baştan başa dolaştı ve ticaret çevrelerini ziyaret etti. Söyledikleri, kafaları işleyen, tek bir Tanrının varlığına inandırılmış, bu yeryüzünde kendilerinin yararlanacağı sosyal adaletin bilincinde olan, Yunanlıları ilgilendiriyordu. Özellikle kadınlar heyecanlanıyorlardı. Coşkunluktan zayıflayan Pol, yeniden yapılan Korent'te dinlendi. Geçtiği her yerde, kendisi gittikten sonra çoğu zaman ortadan silinen topluluklar meydana getirdi. Bazıları da o geçtikten sonra da yaşıyordu. Müminlerden birinin evinde toplanılıyor ve orada birlikte yemek yeniliyordu. Dua, her zaman, Yahudi dilindedir.

Ne var ki Pol'ün vaiz'ı, artık, geçimi yerinde sınıflara dokunmakta ve yardım parası toplama çalışmaları kazançlı olmaktadır. Bunun üzerine kıyıcılığın ve baskının haklı çıkardığı büyük tasarılar yapar; baskı onu aralıksız kaçmak zorunda bırakır. Çok şüpheci olan Atina'da Pol, başarısızlığa uğrar; yeniden yola koyulur. Atina tapınaklarının tepkisi şiddetlenir ve iktidarın arkasına sığınır. Pol Kudüs'e döndüğü zaman, Yahudilerin kininden ve kızgınlığından ancak - imparatorluk mahkemelerinde hakkını aramak için baş vurduğu - Roma vatandaşlığı niteliği sayesinde kurtulur. Onu tutuklarlar ve Roma'ya aktarırlar; orada yargılanacaktır. Aynı anda Pol, yurdunun kelime'ere bağlanıp sözün ruhuna geçemeyen dar inancından ken-

dini kurtarıyor, İmparatorluk mahkemesine başvurmakla Hıristiyan dinine Roma dünyasını açıyordu.

Öte yandan Roma'ya, İncil'in öğütleri Pol'dan önce, Suriye askerleri ve Mısır bazirgânlarıyla gelmişti. İmparatorluğun başkentinde, çok sayıda bulunan Yahudiler arasında havarî Piyer, burada ilk kaldığı dönemden beri tanınırdı. Pol'ün yargılanması uzun zaman sürdü ama Roma istibdadı İsa'nın - insanlığın kurtuluşu için - kendini feda etmesiyle Doğru'ların esenliğe erişeceğinden ve insanları yüz karalarından arıtacağından sözeden bu öğretiden hiç alındığı yoktu. Böyle bir anda anlaşılmak kolaydı: Roma, başka hiç bir zaman olmadığı kadar lekeli, kirli ve alçak görünüyordu.

İmparator Klod (Claude) karısı tarafından zehirlenerek öldürülmüştü. Onun evlât edindiği, bir zevk ve eğlence düşkünü olan Neron ile cinayetler ve idamlar sürdü, gitti. Neron, M.S. 59 yılında vesayeti kendisine ağır gelen annesi Agrippine'i tasarlayıp öldürttü. Özel eğitmeni stoisyen düşünür Seneque (Senecca), zenginlikler ortasında, ağırbaşlı yaşamayı öğüyordu. Bu ince, rakik ama önemsiz filozof, Agripin'in tasarlanarak öldürülmesini onamıştı. Bununla birlikte bu iş, ne kadar pis ve lekeli olursa olsun, Pol'ün ululadığı bu düzene karşı değildi. Pol, Hıristiyanların yerini yapmış müesses otoritelere boyun eğmelerini isterdi ve onun dinine ışık tutan bu güven, bu bağlılık duygusuna katkıda bulunurdu .Onun Patriçiler arasındaki başarılarının nedenleri böyle açıklanabilir. Ama Pol, imparatora ya da imparatorluğa tapınmayı lânetliyordu ve otorite sahibi kişiler Hıristiyanların devlet güvenliğine suikastta bulundukları yargısına varıyorlardı. Neron onları İmparatorluğun içinde bulunduğu sıkıntı ve karışıklıklardan yana anarşistler diye tanıtıyordu. İmparatorluk, Gol'de Rhin üzerinde, Tuna üzerinde, Afrika'da, Trakya'da, Ermenistan'da, Suriye'de, bir kralın dul karısı olan Boadicé'nin Breton'ları ve Druid'leri ayaklandırıp Roma askerlerinin ilerleyişine durdurduğu, Britanya Adası'nda hep dövüşü-

lüyor, vuruşuluyordu. Buradaki isyan da, başka yerdekiler gibi, bastırıldı ve Roma, içeriye Londra pazarına bağlıyan yollar üzerinde ordugâhlar kurdu.

Hıristiyanlık, büyük haksızlıklar gibi Roma İmparatorluğunun da sonunun geldiğini haber verdiği için, artık Yahudi dininden ayırt edilmeye başlanan bu mezhep topluluğunu yok etmek, hükümet âcil bir gereklilik gibi göründü. Pol, idam edildi; ama artık bir Hıristiyanlık vardı ve Neron'un toptan bir kıyım düşleyemeyeceği kadar çoktu sayıları. M.S. 64 yılında Roma'daki yağ depolarında yangın çıktı ve şehrin merkezinde Palatin çevresine ulaştı, altı gün sürdü. Yahudiler suçlanıyordu, çünkü yangın, onların mahallesini esirgemişti. Yahudiler Hıristiyanları suçladılar. Yangın halinde ilk kıyıcılığın, ilk zulmün bahanesi bu oldu. Havarî Pol, bu arada telef oldu. Hıristiyanlar sirklerdeki vahşi hayvanlara verildiler, ya da zifte bulanıp, Neron'un bahçelerinde meş'ale diye yakıldılar. O zamandan bu yana Hıristiyanlık, Yahudilikten açıkça ayrıldı.

Orta-Doğu'nun bölge başkentlerinde, Antakya ve İskenderiye'de meydana gelip oluşan Hıristiyanlık öğretisi gizli tarikatlerle yayılan Yahudi ve Pers düşünüşünün birleşimini yapıyor, ve onlar gibi şeytandan, kurtuluştan ahret mutluluğundan, ve dünya zevklerinden çekilip çilecilikten bahsediyordu. Sözlüğü Yunan sözlüğüydü ve Yunanca iledir ki evrensel bir din, «katolik»lik olarak nitelendi. Onun önünde, gerçekten, yollar açıktı; resmî dinlerin hiçbiri, insanların koydukları sorunlara karşılık veremez olmuştu. Bir toplumun bozulmuş, baştan çıkmış yüksek kilinç ve vicdanlar kaçmak, kurtulmak istiyorlardı ve teselliye, avutulmaya susamış bu yeryüzünden büyük bir mistik soluk, bir mistik esinti, acılarla dolu bir çağın olağan tepkisi geçti. İç savaş sırasında nüfusun yarı yarıya azaldığı Çin'de kıyıcı İmparator, Ming-Ti Türkistan'da da çiçek açan Budha dinini öğrenmek için Hindistan'a özel görevli bir kurul gönderdi.

Olağanüstü yetkin bir Mesih'in geleceğine inanç, ki-

milerine arzuladıkları huzuru sağladı. Gelecekteki yaşamın toplumsal eşitlikten yana olacağı inancı da başkalarının acılarını hafifletti. Hıristiyanlık hiçbir sanıyla devrimci değildi; kargaşalıkların sürüp gitmesi onun dışında ve ötesinde oluyor, onu aşıyordu. Bu kargaşalıklar Judée'de gerçek bir savaş halini aldı; Galya'da köylü Marikkus, halkı kışkırtıp sürüklemeye kalkıştı; Afrika'da İtalya'ya gönderilen buğday katarları her an durduruluyordu. Roma vilerinin haksız vergi ödetmelerine emekçiler, her yerde karşı duruyor, baş kaldırıyorlardı. Roma'ya gelince orada insanlar birbirlerini boğazlıyorladı. Aristokratların ortaklaşa bir gizli tertibi ile yenik düşen Neron, hançerle kendini öldürdü.

Tasarlı adam öldürmeler, generallerin birbiriyle çatışıp kapıştıkları bu İmparatorluğun tarihini çok tatsız, donuk bir hale sokar. İç savaşlar, süreğenleşir. Galba, Othon, Vitellius, Vespasien, Titus, Domitien, Nerva hep ordu tarafından tahta çıkarılmışlardı; En güçlü lejyonlar kimin imparator olacağına karar veriyorlardı. Çoğu cani olan bu imparatorların kökenleri, durumları ne olursa olsun zenginler arasından seçilen yönetici sınıfların sürekli yenilendiğini, gösterir. Yabancılar, Roma'da ilk sıraları tutarlardı. İtalya halkı dağılmış, kırlar terkedilmişti; komşu ülkelerin sağladığı azıklar, gereçlerle yaşanıyordu. Okullar açan söz san'atı öğretmenleri bu toplumun acıklı halini hiç gizlemezlerdi. Onlardan biri, Roma Devleti tarafından atanmış ilk öğretmenlerden Quintilien, bu yüzeysel düşünüşün ulaştığı boyutları gösterir; Yunan söz söyleme san'atı Romalı hukukçuları kendi diyalektiğine ve evrensel bir hukuk anlayışına yaklaştırdığı, alıştırdığı halde bu düşünüş gene de yüzeysel kalıyordu. Herkesin altüst etmeye hazır bulunduğu bir âlemin toplum ilişkilerini, hukukçular, halkı çıkarmaya, savunmaya çabalıyorlardı.

Roma, az zaman sonra yabancı el emeğine ihtiyaç duyacak ve sınırları üzerinde yerleştirmeye uğraştığı barbarlara baş vuracaktır. Ordunun kendisi İtalyan olmaktan

çıkmıştır artık; bütün ülkelerin askerlerinden meydana gelmekte ve gerçek birliği hiç bir zaman görmemiş, bilmemiş olan bu çok gövdeyi eklemlerinden çıkarmaya yardımcı olmaktadır. Galya kentlerinin bağımsızlık hareketleri, hepsi de Velléda'nın emriyle Germenlerle ilişkiler kurmuş bulunan Civilis, Tutor, Classicus ve Sabinus ile, az kaldı başarıya ulaşıyorlardı. Civilis, Velléda'nın dostu idi. Galyalılar ile Germenler birleşince Romalı askerî birlikler direnmekten vazgeçtiler. İsyan sürdü; ama bu kez de iç anlaşmazlıklar ile birbirlerini kırdılar. Kimi Galyalılar, Germenlerle ittifak yapılmasına karşıydılar. Roma, M.S. 98 yılında İmparatorluğun başına nihayet yetenekli bir adamın geçmesi talihine kavuştuğu zaman, yenilgi ve bozgunlarının üstesinden yavaş yavaş kendine gelmeye başlamıştı. Bu adam Séville yakınlarında dünyaya geldi.

Trajan tahta çağırıldığında Ren Irmağı üzerinde savaşı yönetiyordu. Roma'nın karşısında bulunduğu tehlikeleri, eksiksiz, biliyordu; bunlara karşı akıllıca savaşacaktı. Etrafına Galyalı, İspanyol, Yunan ve Afrikalı senatörlerle çevirir; İmparatorlukta birliğin hızlanan bozulup dağılmasını durdurmak, önlemek için çare arar, çaba harcar. Büyük toprak sahiplerine dayanmakta devam etmekle birlikte, yoksulluktan, yoksulların halinden tedirgin, kaygılı ve tasalıdır; fakir çocuklara yardım tedbirleri alır, Devet'in alacaklarını iptal eder, vergileri hafifletir ve İtalya'da küçük köylüyü yeniden kurmak için tarıma ödünç para verilmesine razı olur. Bu yönetim süresi hem bir itiraf, hem de bir erteleme süresidir. Bildiğimiz tek özgün Latin yazarı, övgüye değer tarihçi Tasitus (Tacite), yüzyılını küçümser, ama Trajan'a saygı gösterir. İmparator bir de büyük bir yapıcı oldu. Roma'da yapım işleri hiç kesilmedi ve yeni Kolize (Colisée) sirkinde oyunlar üç ay sürdü. Önemli yapıların dev gibi büyük yapılması yönetimi belirmişti. Sırma, altın bolluğu, göz açtırmaz, bakanları bunaltır, ezerdi. Bu önemli yapıların hemen hepsi Yunanlı olan mimarları, amfiteatr'ların mutlu kullanımından başka hiç bir yenilik getirmemişlerdi.

Bu yönetim, masraflıydı. Hazinenin açığını tamamiyle kapamak için Trajan, askerî seferler düşünüyordu. Roma'nın zenginliğini «savaş»lar meydana getirmiş değil miydi? Böylece Trajan, yeni ülkeler açan bir fatih oldu. İmparatorluğun maliyesini, Daçya'lıların ve Sarmat'ların altın, bir de Transilvanya'nın gümüş madenlerini kolayca kapıp götürerek, düzeltti. Tuna'nın kuzeyinde, askerlerden ve altın arayan macera severlerden meydana gelmiş bir insan kalabalığını yerleştirdi. Bu eyalet, stratejik yolları ulaştırma özellikleriyle, İmparatorluğun hisarı oldu. Roma'da dikilen bir sütun, bu zaferleri simgeleşirdi; «savaş», karşılığını ödüyordu. Trajan, Arabistan eyaletini kurdu; Kafkasya kıyı boylarını İmparatorluğa kattı, ve İran'daki iç zorluklarının yararına, Part'lara müdahale etti. Ordusunu Hindistan üzerine bıraktı. Arkasında, Orta-Doğu ayaklanmıştı. Yahudiler ile Yunanlılar şiddetle dövüşüyorlardı birbirleriyle.

Trajan'ın Mezopotamya seferi, neredeyse, Roma İmparatorluğu ile Çin arasında, İpek yolu ile doğrudan doğruya ilişkilerin düğümünü atıp tamamlamak üzereydi. Aslında Çin yönünden Batı'ya doğru itiş, yılmaz, güçlü ve etkili olmuştu. Yapılan birçok seferler Tarim vahalarını, çöl ortasındaki bayındır yerleri, kasabaları Hun'ların saldırı saldırı hırpalamalarından kurtarmış ve -devlet hizmetleri verilen özel, ayrıcalıkları olan bir sınıftan gelen -dört başı mamur bir asker olan Çin generali Pan-Tach'a, Orta Asya ile Doğu Türkistan'ı egemenliği altına almış, Hunlara karşı bir sınır eyaletleri, uç beylikleri şebekesi kurmuştu.. Böylece Pamir'e ve Parth'lar Krallığına kadar ulaşmıştı. Bu, her iki imparatorluğu barbarların baskısından kurtarmak için Trajan'ın yaptığına paralel bir girişimdi. İran yakınlarına varmış bulunan Pan-Tach'a Trajan'a doğru bir elçi kurul göndermişti; bu özel görevliler Basra Körfezine ulaştılar, lama Parth'ların anlattıklarından ürkerek geri döndüler. Uzak Doğu'nun Roma ile ilişiği hiç kurulmadı. Öte yandan Pan-Tach'a da Freghana'yı açıp kendine bağlama-

yı başaramdı. İpek Yolu'nun korunmasının zor olduğunu doğruluğu, gerçekliği ortaya çıkıyordu Batı'da Hunlar; güneyde Tibetliler; doğu kıyılarında Pasifik eşkiyası; kuzeyde Japon Adalarında «Ainos»ları sıkıştıran ve soygun ile takastan başka hiçbir ekonomik çalışması olmayan sert bir derebeylik kuran Malezyalı korsanlar ile çevrilmişti.

Bunca barbarlığın ortasında, çalışkan Çin, gene de çekiciydi. İç mücadelelerinin çetinliği ve acılığı onun yönetimini etkili ve sonuç alıcı olmaktan alıkoymamıştı; heykelcilik, Çin mürekebi ile boyanmış eşya ve tablolar, resim san'atı ve boyaları. çömlekçilik (céramique) san'atı ve kumaşları ünlü ve nefisti. Çin edebiyatı da tam güçlü ve dolgundu. Bilinen ipekle birlikte yapılan kâğıdın hemen o yakınlarda bulunması ciltler, cilt yuvarlanan rulo halindeki el yazmalarının çoğaltılması olanağını sağlıyordu. Bu parlak toplum, hayvan besleyen bozkır göçebelerinin kendisini soktuğu, sıkıştırdığı mengeneyi ne bahasına olursa olsun kırmalı, yok edip kaldırmalıydı. İşte bu çabalar boyunca dır ki Çin, Tokharie'ler ile İskitlerin Kabil ile Patna arasında, Peschawer etrafında kurmuş oldukları Yunan-Budist Krallığı aracılığı yolu ile Hint etkisini almış bulunuyordu Bu Hint - İskit ortamı, Hint düşünüşü ile Orta-Doğu Hellen uygarlığını birlikte taklit eden bir karma düzen uygarlığının açılıp ferahladığın görmüş oldu. Bu krallığın hükümranı gerçek bir Budist aziz, Budizmi Devletinin dini yapmış olan Kanişka idi. Bu dinin daha o zamandan zor tanınabilir oldu, kutsal kalıntılar ve gong sesiyle Budha'nın önünde eğilerek tapınma biçimciliğiyle, kökenine tam ters düzen «erdem, gereksizdir; mutluluk ve kurtuluşa, dinginliğe ulaşmak için din görenek ve uygulamalarına uygun hareket etmek, törelere uymak yeterlidir.» kanısına ulaştığı doğrudur. Usta, etkili ve değerli bir şiirin anlattığı bu Budizm evrime uğruyordu. Imparator Kanishka doğmatik girişimleri kınamadı ve Budistleri bir din bilginleri toplantısında bir araya getirdi. Budizm propagandası yoğunlaştı ve hükümdarın fetihlerinden yararlandı. O, Kaş-

mir'i, Pencab'ı ülkesine kattı; İran'ın hayvan besleyen göçebe oymakları ona haraç öder oldular. Çin ile ulaşım ve alış-veriş düzene girdi, yoluna kondu. Gemiler, Kızıl Deniz'den kalkar, Hindistan'a varırlardı; Muson rüzgârlarının yeni farkına varılmıştı. Budizm ve Brahmanizm, Malezya Adaları arasından Cava'ya kadar yayıldı.

Böylece, bu ticarî mübadeleler arasında, o zamana dek dağınık bulunan ayrı ayrı ögelerin bir araya gelip kaynaşması olgusu meydana geldi. Metafiziğin üstüne daha çok titreyen yeni bir Budizm gelişti ve bunun uyandırdığı umut Indüs üzerinde Trajan yönetimi altında izlenip canı yakılan, zulme uğratılan Hıristiyanları coşturan umut ile Taoizmin mistik Çinlilerinin inançları üzerinde yankılar yaptı. Eski Budizm, «Küçük Haberci» -Hinayana-, Buda'yı bir bilge kş saymakta devam ettiği halde, yeni Budizm «Büyük Haberci» - Mahayana - Buda'yı Tanrı sayıyordu. İmparator Kanişka bu yeni eğilime hak veriyordu. Mahayana, bu Buda ayin usulünden evrensel bir din çıkarmaya çalışarak Kuzey'e doğru ilerledi, Türkistan'a ulaştı. Birbirine benzeyen bu iki mezhep aynı anda insan vicdanlarına egemen olmak iddiasındaydılar. Böylece şimdi en uzak Doğu ile Batı'yı derin düşünüş akımları birbirine bağlıyordu, ve Gandhara'da yükseltilen yapıların üstünde Grek san'atının ya da Roma heykelciliğinin yansımaları vardı. İmparator Kanishka Roma'ya, Parth'lara karşı birlikte mücadele etmeyi önermek üzere İtalya'ya özel görevli bir kurul göndermişti.

Trajan, dönüş yolu üzerinde, Kilikya'da M.S. 117 yılında öldü. Hısımlarından biri, Hadrien onun yerini aldı. O da İspanyol asıllı, derin bilgili ve düzenleyici, örgütleyici idi. Mezapotamya'dan çekilmeyi iyi ve uygun buldu. Zaferler, artık, İmparatorluğun selâmeti için yetersiz gibi görünüyordu. Önceleri Trajan yönetimini sürdürüyor görünen bu yönetim, İmparatorluğa ait politikada tam tersine önemli bir evrim kaydetti; onun geleneksel yöntemlerini kabul etmedi, benimsedi. Bu imparator, gerçekten, yurt di-

şına yapılacak savaş seferlerinden çok barışı; düzensiz, aşırı, taşkın bir sömürüden çok, düzenli, kurala uygun bir yönetici görevini ve Roma'dan çok İmparatorluğu düşünen bir kafaya sahipti. Hadrien, devlet merkezinde az otururdu; yıllar boyunca, bu yorulmak bilmez gezgin, İmparatorluğu baştan başa dolaştı ve İmparatorluk sınırlarını berkitti. Her yerde önce sınırların güvenliği ile ilgilenen Hadrien, Roma stratejisini altüst etmişti. Roma savunmaya geçiyordu.

Baltık çevresinde, Germen federasyonunda kıpırdanmalar vardı. Bu federasyonun yönetici boyu olan Got'lar Vistül Irmağı üzerinde Balt'lar ile amber alış-verişi yaparlardı. Güney'e doğru yürüdüler. Germenler Don Irmağı kıyılarında İskit ve Sarmat topluluklarıyla rastlaştılar; onlardan mızrak ve metal zırh kullanmayı öğrendiler. Barbarların kuyumculuğu, Kara Deniz'e komşu olan, Yunan-İran san'atının güçle girmiş bulunduğu bu bölgelerden renkli incik-boncuk karmaşık bir süs zevki kaptı. Kısa zamanda Tuna üzerinde bir milyon Germen olacak, onların bırakıp çıktıkları yerlere ise İsveç'ten Danois'lar kayacaktır. Bu toplumların hepsi, Roma dünyası ile az çok ilişkiler kurmuştur; Yahudilerin ve Suriyelilerin üstün olduğu Akdeniz ticareti ile ilişikleri, alışverişleri sıklaşmıştır: Roma'nın maddi uygarlığı, rahatlığın çekiciliği yakın yerlerde bulunan barbarlar üzerinde yavaş yavaş, belli olmadan etki yaptı. Bunlar işçi, köylü, asker ya da bezirgân küçük tacir olarak kendilerini ileri sürerler, hizmetlerini sunarlardı ve Roma'nın hiç bir tedirginlik, hiç bir titizlik duymadan el attığı insan hazinesi meydana getirmiş olurlar. Lejyonlar, gittikçe daha fazla, ve çoğu zaman da kendilerinin işgali altında bulunan eyaletlerden yabancılardan asker toplamakta, onları silah altına almaktadırlar. Bu yüzden onların arasında var olup İmparatorluğun değişik kesimlerini birbirine bağlayan bağlar gevşeme devam eder.

Hadrien, bunu düzeltmek için, birbirini izleyen İmparatorluk buyrultularını, yasalarını derletti. Hukukçuları, son-

radan Senato'nun onayına sunulan bir düzenleştirme çalışmasına girişti. Roma'nın hukuk yönünden büyüklüğü bu zamanlara kadar gerilere çıkar. Hadriyen bir İmparatorluk Yüksek Meclisi topladı ve Trajan'ın almış bulunduğu tedbirleri berkitti, pekiştirdi. Onun maliye politikası esnek oldu; eyaletlerin ekonomik durumunu iyileştirmek için gerekli hiç bir şeyi savsaklamadı, bir yana bırakmadı.

Bununla birlikte bu yönetim Roma İmparatorluğu uydurmalarının hepsini ele verip gerçeği ortaya çıkarmakta devam etti. Jül Sezar, altın esasını kabul etmişti, ama Roma parası, gücünü durmadan kaybediyordu, fiyatlar, özellikle kölelerin fiyatları yükseliyordu; barış, köle pazarlarını beslemek için elverişli değildi, ve köleler az rastlanır, bu yüzden de pahalı oldu. Sardunya gibi bölgeler o kadar köle sağlamış, vermişlerdi ki boş, ıssız, insansız kalmışlardı. Köle el emeğinin bu fiyat yüksekliği, Roma ekonomisinde savaşın payını gösterir ve doğrular. El emeği bunalımı, mülk sahiplerinin kölelerine karşı duyuş ve düşünüş havası üzerinde hemen yansıdı: köleler öylesine değerlendiler, öylesine bir değer edindiler ki onları yitirmek korkusu, bir insan kardeşliği hareketi gibi göründü. Hıristiyanlık, çok eskiden beri sürüp gelen bir sömürüdeki bu hafifletmeyi açıklamaya yetecek kadar çok yaygın değildi o zamanlar. Köle sahiplerinin çıkarları, kendi bakımlarından, manevî hayatın yavaş evriminden daha güven verici bir etkiye sahipti. İşte bu dönemde kimi büyük toprak sahipleri topraklarını bölüp kesenekle, ortakçıya, yarıcıya iltizama vermeyi daha elverişli buldular. Özgür çiftlik ya da arazi kiracıları emeklerini sürünün bir kesimi karşılığında veriyorlardı; bunlar, beylerin toprağındaki özgür çifçilerdi.

Roma Devleti, artık olduğundan başka türlü görünmeye bütün varlığıyla kapılmıştı toplum yapısında bir kopmanın bir bozulmanın arefesinde bulunuluyordu. Hellen uygarlığına aşk ve şevkle bağlı olan Hadrien, Atina Üniversitesine bir kitaplık kurarak ve Olimp tarzındaki Jüpi-

ter tapınağını tamamlayarak o dünyaya, o âleme saygısını gösterdi. Hellen uygarlığına aşırı düşkünlük vardı, Hellenizm esin kaynağıydı; imparatorun kendi bozuklukları ya da taşıdığı sakal gibi ortaya çıkardığı, tanıttığı sahici bir moda oldu. Kültürlü gençlik, Yunan ustaların çevresinde toplanıp, saflarını sıklaştırdı; Roma, kendini karşılaştırma, konuşma ve konferanslar tutkusuna kaptırdı, takıldı gitti. Bu yabancı özeltisi züppeliğe rağmen Hellen uygarlığının gerileme başlangıcı, Hadriyen'in M.S. 138 yılındaki ölümünden sonra söz götürmez bir yatışma dönemi ortaya çıkmakla birlikte, İmparatorluğun bütününü saran dökülme ve bozulma gibi, iyileşmesi ya da düzelmesi olanağı olmayan, çaresiz, onarılmaz bir düşkünleşmeydi. Judée'deki son ayaklanmalardan sonra, Yahudiler yığın halinde yeryüzünün her yanına göçtüler. Kimi hareketler Kırım'ı, İskoçya'yı ve Afrika'yı kımıldattı. Roma, savaştan hemen hemen vaz geçiyor, el çekiyordu.

Bu yatışma ve gevşeme döneminden Hadriyen'in talihli halefi, sakin Antonin yararlandı. Antonin'in ailesi, Nimes'li idi; kendisi hükümet etmek için şehirlerin büyük burjuvazisine dayanıyordu ve bu ona yüksek yönetim görevlerine geçmek olanağını açtı. Şehirler bu burjuvazinin eli açıklığından, bağışlarından yararlandılar. Bu zamanlar «Roma Barışı» (Pax Romna) sanına değer bir dönem oldu: bilge ve erdemli imparator Antonin'de bununla öğünebilen ilk kişi oldu. Bir gönenç ve mutluluk, bolluk dönemi onun imparatorluk dönemi ile aynı zamana rastlamıştı ve bu, Roma tarihinin gerçekten patırtısız gürültüsüz, ve huzurlu biricik hükümdarlık süresi oldu. Ama bu anda Roma, artık kendi kendisi olmaktan çıkmıştı; ve savaş, Roma ekonomisinin başlıca koşulu, temeli olduğu için, İmparatorluğun toplum verilerine sosyal gerçeklerine bu kadar ters düşen barış hali, orada uzun süre kalıcı, dayanıklı olamazdı; durulup yerleşemezdi. Antonin'in ağlanan ölümünden bu yana savaş ve kargaşalıklar, ayaklanmalar yeniden başladı. Roma barışı, elli yıl sürmemişti.

Yeni İmparator, aynı zamanda filozoftu. Canlı, içten ve derin insanlık bilinci, ondaki istekleri yenme ve acılara katlanma erdeminin, Stoisizm'in aydın kuruluğunu hafifletiyordu. Mark-Orel (Marc-Auréae), latinliğin büyüleyici etkisinin zayıflığının kesin bir belirtisi olarak, bütün eserlerini eski Yunan dilinde yazmıştı. Onun eserlerinde yazgıya boyun eğme, acımasız bir alayla tamamlanan, bağlanan bu gerileme, düşkünleşme, verimsizlik duygusunu, «bir kısırlık çağını» belirler. Hellen uygarlığı âleminin sonuncu büyük yazarı, kendi toplumunun maskesini kaldıran ikiyüzlülüğünü, mürailiğini ve kötülüklerini duyuran, gösteren Yunanlı Lüsyen (Lucien), bir yergi yazarıydı. Bilime gelince, İskenderiyeli bir coğrafyacı, Klod Ptolm güneşin ve yıldızların- hareketsiz. kımıldamadan duran- durağan yer yuvarlağının çevresinde döndüklerini ileri sürdü, ve bu yanlış Roma Barışı kuruntusu, kadar yapışkan, kalıcı olacaktı.

Mark-Orel (Marc-Auréle) hemen bütün ömrünü ordularda geçirdi. Çoğu kez savunmada kalmakla birlikte hiç soluk almaya vakit bulamadı. Parth'larla, Sarmatlarla, Germen'lerle savaştı; Afrika'da, Ren Irmağı üzerinde, Tuna Irmağı üzerinde savaştı. Disiplinsiz ordusu yağmayla yaşıyordu; lejyonlar Parth şehirlerini yağma edip halkını kılıçtan geçirdiler .Böylece ipek kervanlarının yolunu kestiler. İpek Yolu o zamandan bu yana Hint Okyanusu üzerinden geçmiş bulunuyor. Romalı tacirlerin yolda satın aldıkları ürünleri satarak Çin'e ulaştıkları bu ticaret yolunun işaret direkleri, yabancı ticaret acenteleri idi.

İmparator, bir yönetici oldu; Yönetim örgütünün, bürokrasinin gücü, iktidarı, yavaş yavaş bütün öteki iktidarların, güçlerin yerine geçiyordu. Mark-Orel, bir takım iyileştirmeler yaptı, reformlar gerçekleştirdi, uygar şehir devletini kurup düzenledi ve toplum içindeki aşama sırasını sağlamlaştırmaya, kalımlı kılmaya çalıştı. O da kölelerle ilgilendi. Kölelerin sayısının artışı, durmuştu. Savunma savaşları barış zamanındakinden daha fazla köle sağ-

lamıyordu; ve Imparatorluk, sınırlarında yığılan barbarlara karşı hep direnirken bir yandan da onların el emeğine gittikçe daha fazla baş vuruyordu. Yaşama koşulları, halk için, hep aynı idi; büyük toprak mülkiyeti küçük köylüleri yıkma işini tamamlamış, sonunu getirmişti, ve Roma'da 300 bin bahtsız insan, kamu yardımıyla yaşıyordu. Imparatorluğun fakirleşme bunalımı genişliyor, şişiyordu. Imparator-Filozof Hıristiyanlara boş yere kıydı, zulmetti ve gene boş yere Lyon'da yeniden Neron zamanının din kurbanlarını yarattı. Marc-Aurélle M.S. 180 yılında Viyana'daki ordugâhta veba salgınından ölünce, gerçeklerin gün ışığına çıkmasını hiç bir şey önleyemedi.

Oğlu imparator Komod (Commode), çok kuvvetli, düzgün vücutlu, dinç, sağlam yapılı idi; sirke çıkıp, beklenmedik lobut darbeleriyle, silahsız kişileri öldürmekten, tepelemekten hoşlanırdı. Önceki imparatorlarla hep bir cumhuriyetçi ülkü görünümü kalırdı: Prens, imparator hep devletin bir numaralı yetkilisi idi. Komod ile bu, değişti; askeri kargaşalık, düzensizlik miras bırakılır oldu. Bundan böyle Imparatorluk iktidarını sadece ordu yapacak, gene ordu bozacaktır, ve imparatorluğun çözülüp dağılmasını, parçalanmasını geciktirecek halde olmayan bu ordu, beri yıldan da savaştığı barbarlar kadar korkunçtu. Kuvvet ve şiddet üzerine dayanan İmparatorluk bu gücün aşırılıkları, taşkınlıkları, zülmü ve kötüye kullanılması durumunda batıp, yok oluyordu. Bu önemli kuruluş, kendine özgü aşağılıklar içinde bitkin hale gelip, bozuluyordu; ve bu toplum, Komod kendi gladyatörlerini hançerlerken onu alkışladığı zamanki kadar köpeklik ve arsızlıkla Komod'un zehirlenişini de seyredecektir.

Böyle bir dünyada herhangi birlik çevresi bulmak ancak, imparatorların dinlerini devlet ile bağdaşmaz saydıkları Hıristiyanlar arasında mümkündü. Bu yargı yanlışını derece derece, değişik ölçülerde herkes işlemişti, ama kıyıcılık ve zulümler Hıristiyanlık üzerinde olağan işlevini gör-

müş, kıyılan ve zulüm gören ülkü yararına etki yapmıştı. Bu kıyımlar, kıyılan Hıristiyan dinini İmparatorluk yolları üzerine atmış ve karşı durulmaz hale getirmişti. Bu din İspanya'ya ulaştı; Afrika'da yayıldı. Ayrıca, ilk büyük ve en önemli başarısı yüksek sınıflar arasına sızıp girmesi oldu: Katolik topluluklar, tahkikatlar ve manastırlar bunları bağışları ile zenginleştiler ve kendilerinde, Hıristiyanlığın gerçek tabiatı üzerinde imparatorları aydınlatması gereken bir elbirliği buldular. Zenginlerin Katolik olduğu andan itibaren, Hıristiyan doktrini sosyal bir tehlike teşkil edemez olmuştu. Onlar, stoisizm'den daha yumuşak olan bu düşünüşte, yürürlükteki toplum düzenini daha çok sağlamlaştıracak olan bir barış ve uzlaşma etkeni görüyorlardı. Gerçekten Hıristiyan toplulukları düzenleyip yöneten başkanlar, piskoposlar, metropolitler, en çok, yönetici sınıf arasından seçilirler. Bu piskopos ve metropolitler imparatorluk yönetim örgütü (bürokrasisi) arkasında bir bütün, bir işbirliği bloku meydana getirirler ve bunların, mallarının-mülklerinin önemi ve saygınlığı ile üyelerinin politik sıralanmadaki yüce orunu ile meydana gelen kudret sahibi kilise örgütleri, kurulu düzeni olduğu gibi kabul eder. Bunların karşılıklı yakınlaşmaları o kadar apaçık, besbellidir ki Hıristiyanlık İmparatorların siyasal birlik politikasından yararlanacaktır; o zamana kadar onlar için sadece bir girişimden başka birşey olmayan şey bundan böyle, katoliklik sayesinde bir gerçek olacaktır; çünkü birlik, en üstün derecede, onu canlandıran fikir-düşünü (idea), biricik, insanları bir araya getirmek bakımından eşi olmayan bir dinin evrensel, genel yayılımı ve genişlemesi olacaktır. Kendisine İsrail'den gelen bu dilek, bu ahit, katolik Kilisesi örgütüne dinamizmini verir; bir de Roma İmparatorluğunda kendini tamamlayacağı iskeleti bulur. Roma fütuhatının enginliği, Hıristiyanlığın ufuklarını çizer. Hıristiyanlık öğretisi İmparatorluğun askerî birlikleri, görevli devlet memurları, ve tacirler ile ilerleyecek, yol alacaktır. Bu öğreti o İmparatorluğun olamadığı şey olacak ve bu top-

lumun hali yakında gelecek bir cezanın doğruluğunu, kesinliğini haklı ve bu dünyanın sonunun gelmiş bulunduğunu gösterdiği için İncil, insanları, içinde bulundukları sıkıntı ve tehlikeden uyandırıp, kalkındıracaktır.

Katolik gelenek ve rivayetleri değişmezleştirildi, belirlendi, tamamlandı. Din törenlerinin usul ve sırası oluşmasını, evrimini tamamlayıp kesmiş değildi ve bu oluşum, bu evrim olduğu halde Dört İncil yazılmıştı. Son ve kesin görünümünü alan İncil'in içeriği böylece belirtilip ortaya kondu. Bu son ve kesin görünüm, Hıristiyanların tapınmak ve yakarmak için yüzlerini döndükleri bu (Orta) Doğu'nun âyin usüllerinin, âyin biçimlerinin egmen olduğu birçok etkilerin bağlandığı sonuçtu.

Roma İmparatorluğu edinmeye çalışıp edinemediği, bu «birlik» karekterini Hıristiyanlara o kadar borçludur ki bu, kısacası, yakın bir gelecekte barbarları kıracak olan bu yeni âlemin yanında olacaktır: barbarlara karşı yalnız Hıristiyanlık direnecekti. Bu o kadar doğrudur ki, Han hükümdar soyunun özdeş bir sorunu çözümlemek durumunda kalmış olduğu Çin sınırı üzerinde barbarlara karşı çıkacak Hıristiyanlığınkine benzer bir güce sahip olmadığı için ilk bozulan, bitkin bir hale gelip ezilen, Çin olacaktı.

Orada, Kuzey Asya'da sarı ırktan Moğollar ile Mançular, beyaz ırktan da Türkler vardı. Çin ordusu bunların meydana getirdikleri güçler birliğine gene de karşı koyuyor, direniyordu ama Sarı Irmak üzerinde Romalı komutanların ziyaret etmiş bulundukları mutlu, gönençli, zengin Han İmparatorluğu, Roma'nın başına gelene benzer bir askerî kargaşalık, düzensizlik ve anarşi içinde çözülüp dağıldı gitti. Halk isyanları birbirini izledi ve M.S. 184 yılındaki «Sarı Başlıklılar» köylü hareketi, korkunç bir kanlı ayaklanma oldu. Bundan en sonunda hükümdar sülâlesi zararına, feodalite yararlandı. İnsanların hep birden, yığın halinde kafaları kesildi; köyler kundaklanıp, ya-

kıldı. Köylü, yeniden, açlığı ve eşkiyayı, haydutları gördü, tanıdı. Çin Devletleri arasındaki eski mücadele bu haydutların reisleri arasında yeniden başladı. Bu dönem, Batı'da olduğu gibi Çin'de de mistik inanç ve heyecanların ilerlemesine uygundu. TAOIZM, gitgide daha fazla, DİN'e dönüştü ve BUDİZM gelişti. Kırk yıl kadar bir süreden beridir İranlı din ve düşünce yayıcıları (misyonerler) bunu yayıyorlardı. Binlerce Çinli BUDA'da kendi kurtuluşlarının, selâmete kavuşmalarının inancasını görüyorlardı; Nasıl ki binlerce Batılı da ruhlarını İsa'ya emanet etmişlerdi...

Ne var ki, Hıristiyanlığın çalışma, yapıt ve verimlerinin Batı'da artık sağlam dayanakları, sağlam temelleri vardı; kıyıcılık, zulüm felâket ve sınamalarına yiğitçe katlanmış ve barbarlara karşı onların ilk hızını kesecek, yatıştıracak bir yığın çıkarmıştı. Çin'de Buda öğretisi çok sayıda manastırlara sahip olduğu halde toplumda derin kökleri yoktu. Bu öğreti, bu yüzden, anarşi ve kargaşalıkları önlemeye, taşkınlıkları engellemeye hiç yeterli değildi ve her Çin beyi, her Çin prensi kendi çıkarına kuracağı biricik, eşsiz bir İmparatorluk düşü gördüğü, düşünde kurduğu halde Çin, monarşinin parçalanıp çöktüğünü ve bölündüğünü gördü. Bu iç bozulma, büyük Çin Seddi'ni gereksiz ve yararsız hale getiriyordu. Çin'in bu güçten düşme ve gerilemesi, barbarları kendine çekiyordu. Onlar, bu çatlaklardan içeri sızdılar ve iç savaşın kendilerine sunduğu bu topraklar üzerinde federasyona, birliğe katılmışlar gibi yerleştiler. Bunlara karşı nasıl direnilirdi? Nasıl direnilmeliydi? Askerî zaferler, bir sosyal yenilgi, bir toplum bozgunu üzerinde asla elde edilemezler.

Böylece Batı'da Roma İmparatorluğunu M.S. 193 yılından bu yana kırk yıldır yöneten Sévère imparator sülâlesi barbarlara karşı, kuşku yok, yerel başarılar kazanacaktı, ama kendi içinde dövüşüp vuruştukça konuşma ve pazarlıklara girişecekti. Sarayda ve ordugâhlarda, İmpara

torluk cübbesini giyme ya da kardinallik orununa yükseyükselen lejyon komutanlarının birbirini izlediği, tasarlı adam öldürmelerle dolu bir kırk yıldır bu. Ordu, sınırların korunmasından çok generallerin hizmetini görmektedir; barbarları yenmeyi başardıkları zaman durur ve beklerler; Tuna ve Ren ırmakları üzerinde, İmparatorluğu az ya da çok bağlı, en etkili ve hareketlileri Alamanlar ve Lombardlar olan Germenler, Germenleşmiş Keltler olan Franklar, Asya'daki dalgalanmalara özellikle duyarlı olan Dace'lar, Karadeniz'e ulaşmış bulunan Gotlar, nihayet, Roma'ya karşı savaşın ve vebanın kırıp geçirdiği ve yüz bin kişinin arttırma ile satıldığı Parthlar olacaktır. Afrika'da Berberî oymakları, korkunç bir şekilde savaşmaktadırlar. Bizans, üç yıllık kuşatmadan sonra boyun eğip teslim olur ve gerçek gücünü gösterir. Sorun'un genişliği Roma yönetimini aşmıştır; yine de amacı, barbarları yenmek, onların üstesinden gelmektir.

Korkunç bir yaratık olan Karakalla (Caracalla) nın bir buyrultusu bütün özgür insanlara, yani köle olmayan herkese, Roma sitesi vatandaşlığı hakkını tanıdı; bu, malî bir tedbirdi ve Roma'nın kendine bağlamış bulunduğu seçkin zümrenin birleştirilmesi yolunda bir girişimdi. Ama büyük toprak sahipleri zaten fiilen bu sanı ele geçirmişlerdi; bu san onlara daha fazla birşey getirmemişti ve ekonomik güçlüklerden korumuş, esirgemiş de değildi. Eskiden onlar, Roma'nın korunmasından yararlanmak için kentlere yaklaşmışlardı. Şimdi kendi toprakları üzerinde kıtlığa, yoksulluğa ve bir de haydutlara karşı kendilerini korumak, savunmak için kentlerden uzaklaşıyorlardı. Kırlardaki, köylük bölgelerdeki yurtluklarına çekilmiş, arazilerindeki toprağa yerleşmiş özgür çiftçilerle etrafları çevrilmiş bu zengin büyük toprak sahipleri vergi bakımından belli bir dereceye kadar bir özerklik, bir erkinlik, hatta bir adalet yetkesi elde etmişlerdi. Böylece bırakılan, kentler kendi hallerine kalıp tehlikeye düştük-

leri halde özgür köyler yavaş yavaş büyük toprak sahiplerinin yurtluklarının güvenine birer ikişer alınıyordu.

Her şey, İmparatorluğun genişleme döneminin başladığını tanıtlamaktaydı; parlak, ama aldatıcı «Karakalla Buyrultusu» hokkabazlığı da Latinliğin çözülüp yıkıldığını ispatlıyordu. San'at, tam bir güçsüzlük, bitkinlik ve gevşeklik içindeydi. Latin dili bozulmuş, Latin ülkesi de bozulup baştan çıkmıştı. Saray rezaletleri, halkların duygularını körletip onlara bıkkınlık veriyor, bu savurganlık ve saçıp savurmayı yapanların vergileri artırma eğilimini de iyi karşılamıyordu; görevli devlet memurlarının işitilmemiş, görülmemiş, olağanüstü bir hale gelmiş yiyicilikleri ve para ile elde edilebilmeleri ile daha da ağırlaşan bu «vergileri artırma» eğilimini de halk artık kabul etmiyordu. Bütün köylü isyanları, Roma Devlet hazinesinin vergi dairesine karşı ayaklanmaları ile başlar. Devalüasyon, İmparatorluğun malî yönetiminin biricik ilkesidir. Bu yönetim, sahte para ile yaşamaktadır. Kumar ve oyun çılgınlığı, toplumu ele geçirmiştir. İş verimi (randıman) durmadan düşen kölelik sorununa gelince, bu, daha önce benzeri görülmemiş büyük bir üretim bunalımı meydana getirir. Galya gibi verimli ülkeler, ekonomik gerileme halindedir. Fiyatlar, yükselmeye devam etmektedir. Kanunlar yapılmakta ve hukukçular, kanun yapıcılar, yasaları bir araya getirip kanunlar haline koymaktadır. Hukukçu Papinien, hukuk bilimini doruğuna ulaştırmıştır; bu, Roma hukukunun klasik çağıdır ve bu çağda bir devrim tamamlanmıştır: kanunlar, gürültülerle yıkılan bir sosyal düzene yaralı, hiç bir şeyi hiç bir zaman yapamamıştır.

Roma, yüzyıldan fazla bir zamandan beri savunma halindedir. Onun askerî birliklerinin yenilmesi için düzenli bir millî direniş, yeterli olacaktır. Bir İran Şehzadesi, Persopolis baş rahibi, Sasan'ın torunu olan Ardeşir, İran eyletlerini birleştirmeyi ve Ctésiphon'u ele geçirmeyi başardığı zaman olan, işte bu idi. Ctésiphon, gençleşmiş İ-

ran Devletinin başkenti oldu. Sasaniler hükümdar soyunun kurucusu Ardeşir işte burada, Persleri ister Part, ister Grek, ister Romalı olsun her türlü yabancı vesayetinden ve etkisinden kurtarmayı, ama bunu Iran'ın yol kavşağında bulunduğu uygarlaştırıcı akımlardan ayrılıp yurdunu yalnız bırakmadan yapmayı amaç edindi ve bu işe kendini burada adadı. Ardeşir, kendini, İran'ın bağımsızlığını yeniden kuran Achemenides'inlerin vârisi sayardı. İran'ın törel birliği dokunulmamış, el değmemiş kaldığı ve milliyetçi hareket Zerdüşt'ün bir din haline dönüştürülmüş olan-öğrettiklerinden yararlandığı için İran, Roma'ya karşı öç alma savaşına hazır duruma hızla girdi.

M.S. 230 yılından başlayarak, İran, İmparatorluk ordularına karşı direnmekte ve bir yandan Parth egemenliğini tasfiye ederken bir yandan da eski Pers-İran yönetimi modeli üzerinde kendini yeniden kurmakta, örgütlenmektedir. Şapur: I, Ardeşir'in varisi, büyük bir hükümran gibi görünüyordu; askerleri Antakya'ya kadar ilerlediler ve orada alış-veriş ilişkileri Suriye'ye kadar ulaşan Araplarla bağlantı ve temasa girdiler. Böylece «deve»yi Afrika'ya soktular, tanıttılar. İran kralı Ermenistan'ı zaptetti ve kendi ülkesinin Orta-Doğu üzerinde egemenliğini yeniden kurma yolunda göründü. Sonunda, tarihin tersine akışı, Şapur I, ordularını Mezopotamya'da macera peşinde düşüncesizce tehlikeye atan Roma İmparatoru Valérien'i esir etti. Büyük, düz bir kaya parçası yüzeyi üzerinde çok büyük bir kabartma bu Roma İmparatorunu kendisini yenmiş olan önünde diz çökmüş bir durumda gösterir. Artık kuvvetler dengesi bozulmuştur; Roma İmparatorluğunun hiç bir sınırı tutunamamaktadır.

Ren ırmağı ile Alp Dağları üzerinde başlıca geçitleri Franklar ve Almanlar ele geçirdiler. Franklar, Auverge'e kadar sürükleni ve İspanya'da dağılırlar. Almanlar dövüşmeye alışıktırlar; ama İtalya'da olursa... Roma İmparatorluğunu orada savunmaya razı olmuş, buna boyun eğmiştir. Üç krallığın birbiriyle savaştığı ve Hunların Ku-

zeyi işgal edip bir Devlet kurdukları Çin'deki çözülme ve yıkılışın aynıdır bu durum... Sibirya'dan Moğol uzanışı, ilerleyişi ve genişlemesi Finler ile Slavlar üzerinde ve sonradan bunların arasına sızan, bir süre Roma lejyonlarını durdurup geri püskürtmüş ve bir ara da Selâniği kuşatmış bulunan Gotlar üzerinde yansımalar yaptı. Benzer çarpışma ve sarsıntılar lehte bile olsa sorun ağırlığını hiç yitirmemektedir: Roma hükümeti, alın yazısı olan amacına kendini adamış, bu kadere doğru ilerlemektedir.

M.S. 270 yılında Tuna ordusu, Gotları, Sarmatları ve İran'ın desteklediği Palmyre kraliçesini yenen, Mısır'daki ve Galya'daki baş kaldırmaları ezmiş bulunan güçlü asker, Aurélien'i generalliğe yükseltti ve kendi komutanlığına atadı. Gerçekten Aurélien, Roma'nın zayıf, güçsüz yönlerinin bilincine öyle varmıştı ki, kenti pekiştirir, gücünü artırır, sırf askerî bir tutumla çevresini bir duvar kemerle ve dört köşe kulelerle çevirir, donatırdı. İşte bunlar yalnız askerî zafer ve işgallerle, yalnız fetihlerle ve istilâlarla yaşadığı için kendini savunma ile yetinmek durumunda kalır kalmaz yok olmaya mahkûm olan bir İmparatorluğun son eserleri olacaktır.

Bu son ve yüce yapısının Pers kralının Ctésiphon'da yükseltttiği görkemli saraya karşıtlığı pek çok şaşırtıcı ve heyecan vericidir. Tuğla ve kiremit çamurundan (Horasan) yapılmış, çok büyük vazolar, mozaiklerle kaplı 34 metre yükseklikte dev gibi bir kubbe ile örtülü, değerli taşlardan nakışlarla işlenmiş kilim ve halılarla döşeli, Şah'ın kabul ve muayede salonudur bu. Bir Sasani san'atı İran geleneklerini yeniden ele almıştı. Bu mimarî san'atın kubbeler ve sütunsuz methaller yığını, kubbelerinin eksizsiz, kusursuz yetkinlik ve olgunluğu, sırma işlemeli dokumalarının, kumaşlarının zenginliği, boyalarının rengi, hep, insan dehasının art arda bağlanış ve sürekliliğini doğrular; bir de Roma'nın soyup her şeyini aldığını sandığı Orta-Doğu'nun sıra üstünlüğünü teslim eder.

Pers kralları, Babilli bir bilge'nin otuz yıla yakın bir zamandan beri örgütlediği bir din inancının ulusal anlamını ve yönünü daha iyi anlamış olsalardı, bu İran röneşansı, kuşku yok, daha güçlü, daha gür, daha gürbüz olurdu. Bu Babilli bilge'nin adı Mani idi; Türkistan'a, Hindistan'a ve Çin'e gitmiş, oraları hep görmüştü. Öğretisi, onu, İsa'nın, son büyük tufan'dan, büyük kıyametten önce gelecek son resulü, mehdi olarak tanıtıyordu. Mani, dünya zevklerinden kendini çekip çile çekme yoluyla kurtuluştan bahsediyor, iyi ile kötünün-hayr ile şerin- birbiri ile yenilemez, hakkından gelinemez savaşını anlatıyordu. Manichéisme şaşılacak bir hızla genişledi, yayıldı. Afrika'ya, Tibet'e ve çöl kumlarının altında kalmak tehlikesiyle devamlı karşı karşıya bulunan Orta-Asya köylerine kadar ulaştı. İran'ın resmî din örgütü, Zerdüşt öğretisi ile Hıristiyanlığın bu karışımını, bu kaynaşmasını kabul etmedi. Mani'nin başarısına öfkeleniyordu, ve acının verdiği bu feryadın sosyal bakımdan sahip olduğu önemi önlemek, bastırmak için Mani'nin canlı canlı derisi yüzüldü, kafası kesildi; sonra da derisine saman doldurduldu.

Bu çağın, manevî keşmekeşi, Batı'da bir başka yorumcu bulmuştu; Mısırlı filozof Plotin 25 yıldan beri Roma'da «tanrının her canlı varlıkta, her tabiî olguda var olduğunu yayan» hem platonik hem stoik bir panthéisme'i öğretmekteydi. Bu Neo-Platonizm aklın ve mantığın ve mantığın yorgunluğunu, bezginliğini, bıkkınlığını açınlıyordu. Yunan ve Roma din adamları takımı bu felsefî sprităalizm karşısında birbirleriyle tartışırlardı. Roma'da Mithra inancı İsa dini ile yarışır. Kilise pirleri, bilimi, puta tapıcılığın, kâfirliğin sonucu ve eseri sayarlar. Bu toplum kurtuluşunu sadece gökyüzünden, sadece Tanrı'dan beklemektedir. Toplumun çöküp yıkılmasından acı çekmeyecek olan, sadece, Din'dir; ve o, insanlığın sözle anlatılmaz umut kalıtımına konacak, onu elde edip devşirecektir. Bu yüzyıl, böylece Katolik kilisesinin zaferini sağladı

ve Latinlikten kurtarılması olanağı bulunanı onun sayesinde kurtardı.

Gene bütün evreni yönetmek için Latin uygarlığını kullanılan bu kilise büyümemiş olsaydı, bu Latinliğin başarısızlığa uğramış uzak amaçlı evrensellik tutkularından, kısa zamanda, hiç bir şey kalmış olmazdı; Hıristiyanlık, Roma sömürgeciliğinin yeniden tecessüm etmesi, belirmesi olacaktı. Katolik Kilisesi, artık, Batı'ya ulaşan Grek doğu bilimleri ve doğu beğenisinden kaçıp kurtularak kendine Latince bir edebiyat meydana getirmişti ve Hıristiyan dininin savunucuları Latinceye, askerî zaferlerin ona veremeyecekleri bir zaman gücü sağlamışlardı. Bunun gibi, sadece İtalya'da altmış tane olan, psikoposların kurucu ve örgütleyici çalışmaları ciddî bir yönetim işi sağlıyor ve bunlar Latin uygarlığının, Latinliğin gerçek kadrolarını meydana getiriyorlardı.

İmparatorlar artık hemen hiç Roma'da görülmemektedir. Artık çok miktarda tahıl hasatları yapılmamakta, yolların bakımı yapılmamakta, çarşı ve pazar yerlerine az rastlanmakta, küçülüp birer büyük köy ya da kasaba haline gelmiş bulunan şehirler pekiştirilip savunma güçleri artırılmakta, kirli zenginlerin koruyuculuğu altında yerel savunmalar kurulup örgütlenmekte, hazırlanmaktadır. Para, yıkılıp çöker; kitaplıklar yakılır. Durum tehlikeli ölçülere varınca sorumluluk Hıristiyanların üstüne atılır; ve birdenbire can yakıcılık, kıyıcılık, zulüm ve baskılar yeniden başlar. Beri yandan da Roma, Çin'de Hunların yaptığı gibi İmparatorluk toprağında yerleşmiş barbarlarla konuşur, onları dost gibi karşılar. Almanlar Ren Irmağının sağ kıyısı üzerinde yerleşip duraganlaşırlar; onlar rüzgâra, gök gürlemesine, ve her şeyden çok da, esirleri kurban ettikleri savaş Tanrısı Wotan'a tapınmışlardı. Bu, sert, zor, yorucu bir komşuluk oluyordu. Güçlü ve atak Frank halkı, Ren Irmağı üzerindedir. Tuna Irmağının mecrası, Roma hükümranlığının tamamen dışındaydı. Barbarların baskısını hafifletememekteydi ve barbarlara karşı kuru formüller

çıkarmakta İmparatorluk yalnız değildi; dil ve hukukun Romalılaştırdığı toplum da bu barbarların yaşama tarzlarını artık direnmemekte, karşı koymamaktadır. Düzensizlik, geneldir. Hıristiyanlığın kendisinde de sapmalar ve dinin aslından ayrılmış piskopos ve metropolitler görülür.

Roma İmparatorluğunun bölünüp parçalanması, Dalmaçyalı bir azatlı kölenin oğlu ve üstün başarılı bir asker olan Dioclétien'in tahta çıkışından sonra resmî bir hal aldı. Hasmını öldürdükten sonra, Diyoklesyen M.S. 285 yılında İmparatorun asker muhafızlarına kendini kabul ettirdi. Bu imparator, Ogüst'ün İmparatorluğunu canlandırıp yeniden kurma olanağının yokluğunu çok iyi ölçmüştü. Dostlarından bir subaya Ogüst sanını verdi ve o, Milan'da yerleşti. Diyoklesyen Küçük Asya'nın Nikomedya (İzmit) şehrinde yerleşti. Orasını Jül Sezar da daha eskiden düşünmüştü. Tuna'dan ve Asya'dan çok uzak olan Roma, artık, İmparatorluğun başkenti olamazdı. Ve yeni krallık, ayrıca; kendini Latin uygarlığından saymıyordu. Diyoklesyen, başında İmparatorluk tacı olduğu halde hükümet ediyordu. Onun önünde diz çöküp secdeye varılırdı; ona artık selâm verilmiyor, tapılıyordu. Doğu'nun şatafatı Roma ululuğunun, görkeminin yerini almıştı.

Iki imparator kendilerinden sonra imparator olacak kişileri belirledikleri ve imparatorluk yönetimi dörtlü bir egemenlik (Tétrarchie) olduğu zaman da Diyoklesyen'in Paris'ten İzmit'e kadar itibarı ve Roma dünyasının asıl temsilcisi niteliğiyle sözünü geçirme gücü azalmadı. Bir an için barbar akınları, saray entrikaları ve köylü isyanları zafer kazanmış gibi göründü. Bu hükümdar başka herhangi bir hükümdardan daha çok saygı gördü. Yenilgisi de bundan az önemli olmayacaktı.

Yönetim bölümlerinin, piskoposlukların sınırlarını belirledi; bu bölümlerden her biri başında birer piskopos vekili olan birkaç eyaleti içeriyordu. Askerî görevleri sivil görevlerden ayırdı ve görevli Devlet Memurları sayısını arttırdı. İmparatorluğu bir malî sisteme bağladı; İtalya'yı da

öteki bölgeler gibi ele almakla, kendi yönetiminin mutlak yetkesine karşı olan direnmeleri dağıtmak istediğini önemle belirtmiş oldu. İmparatorun danışma kurulu Konsistuar (Consistoire) adını taşırdı. Bu kurul, hukukçuların çalışmaları yerine kendi çalışmalarını koymuştu. Yazılı mütalâa ve buyrultular bu kurulda işlenip hazırlanır, rejimin yapısını berkitip pekiştirmek amacıyla Hukuk'un birliği böylece güçlenirdi. Rejimin hayatiyeti, canlılığı, onun ekonomik durumuna bağlı kalıyor, ona bağlı olarak değişmelere uğruyordu. M.S. 301 yılında çıkan bir buyrulu devletin fiyatlar, ücretler ve üretime karışma ve el atmasını gösteriyor, belirliyorlardı. Diyoklesyen, ekonomisini kurtarmak için gümrüklerde koruyuculuğu kurdu. Önce paranın değerini yeniden kurup, sağlamlığını kalımlı kılmayı başardı. Vergilendirme ve en fazla vergi alma konularında başarısızlığa uğradı. Özgür çiftçiler, ortakçı ve kiracıların, büyük toprak sahipleri tarafından topraklarını kendi istekleriyle bırakıp gitmelerini önlemek için, toprakla birlikte alınıp satılan toprak köleleri haline getirildiler. Zanaatkârı da dokuma tezgâhına bağladılar. Madenlerde çalışan işçileri kızgın demirle damgalayarak markalıyorlardı. Loncalar, devletin değişmezleştirdiği, belirlenmiş kastlar meydana getiriyorlardı. Bunların hiç biri tamamlanmış ve kesin bir sona erişmiş değildi. Malla ödeme ve trampaya, ekonomik gerilemenin bu klasik belirtisine sık sık geri dönülüyordu. Az zaman sonra askerlerin hizmetleri de malla ödenecek ve daha ucuz ödeme yapılması için, İmparatorluk organizmasına, düzenine artık yığınlar halinde sızıp girmeye başlayacak olan barbarlara başvurulacak, onlara toprak verilecekti. Bu, bundan böyle, Diyoklesyen'ni tasarıları ve planlamaları ile hiç bir ilişkisi bulunmayan bir oluşumun, bir evrimin başlangıcı olacaktı.

Dizginleme yetkisi kendisine ait olmayan, bir gerçek tarafından aşılan İmparator Diyoklesyen, yapılmış reformları derler, toparlar; Hıristiyanlığın ve Maniheizmin yeniden canını yakıp zulme uğratarak İmparatorluğun gücünü ko-

rumak için son ve yüksek bir çabaya girişir; sonra taht-tan vazgeçer ve doğruğu ülkeye çekilir. Bu garip, alışılmamış hükümdarı, yirmi yıl süren bir iç savaş izler. M.S. 312 yılında onun en çok beğenip güvendiği arkadaşlarından biri İtalya'ya ve Afrika'ya egemen olunca, Diyoklesyen'in çalışmaları ve eseri yeniden ele alınacaktır.

İmparator Kostantin, Diyoklesyen'in başladığı işi sürdürmek istiyordu. Ama anıtsal imparatorluk yapısının sadece kanun tedbirlerinin etkisi ve erdemiyle ayakta duramayacağını ve kendini savunamayacağını görmüş, ve imparatorluk kural, protokol ve törelerinin hiç yetmeyeceği, bir iç yenilemenin gerekeceğini anlamıştı. Kıyıcı, kan dökücü mutlak bir hükümdar olan İmparator Konstantin, Diyoklesyen'in tuttuğu yollara karşıt yollarla İmparatorluğu kurtarmaya kararlıydı. Galya'daki savaşları boyunca Hıristiyanlığın ilerlemelerini izlemişti. Onlara karşı yapılan kıyıcılık ve can yakıcılığın müminler üzerinde etki yapmaması, onları yollarından çevirememesi bir de piskopos ve metropolitlerin yürek verici, manevî manevî yetkesi kendisini etkiledi; böylece Katolik Kilisesinin oynayabileceği rolü anladığından, bu örgüte saldırmak şöyle dursun, Katolik Kilisesine dayanmaya girişti. Hıristiyanlık daha o zamandan, İmparatorluğun yetersizlik ve güçsüzlüklerini gidermek, eksikliklerini doldurmak ya da onun yerine ikame edilmek bakımlarından artık çok genişlemiş, çok yaygınlaşmış, çok da güçlenmiş bulunuyordu. Konstantin, Katolik dinine ve tapınışının açıkça yapılmasına izin verir vermez büyük kısmı Katolik Kilisesine kazanılmış olan yüksek sınıfların el ve gönül birliği artık onu hiç yalnız bırakmıyordu. Diyoklesyen, Hıristiyan dinini kıyıcılığa ve zulme uğratmakla başarısızlığa uğramış, gemiyi karaya oturtmuştu. Kostantin merkezî krallığı yeniden kurmak için Hıristiyan kilise örgütünün itibarını bulacaktı.

M.S. 313 yılında, Milan buyrultusu ile, İmparator Hıristiyanlığın varlığını resmen tanıdı. Bu, sadece onun hoş görülmesi, ona katlanılması değil ona ayrıcalıklar tanın-

ması anlamını da taşıyordu. Katolik Kilisesi, resmen, bağış ve hibe kabul edebilirdi; vergi ödemekten de bağışık tutuluyordu. Konstantin Katolik Kilisesini el açıklığıyla bağışlara boğdu, ona tapınaklar, kiliseler yükseltti ve Roma piskoposunu Latran sarayına yerleştirdi. Gladyatör dövüşlerini yasakladı, uyulması zorunlu pazar günü tatilini kurdu, o zamandan sonra piskoposlar hep büyük ailelerden seçilir oldu: İmparatorluk, bir dayanak noktası bulmuştu. Adam öldürmeler imparatorun çevresinde sürüp gidiyordu ama Konstantin, tanrı onu düşmanlarına karşı savaşsın, dövüşsün, onları yok etsin diye seçmiş gibi, bu yeni dinden yana olduğunu açıklamış ve yapacağı reformları, İsa'nın alâmeti altında gerçekleştirir olmuştu.

Konstantin, imparatorluğun barbarlara karşı taktiğini de değişikliğe uğrattı. Putlara tapanlara karşı saldırıyı hevesle sürdürürken bir yandan da Roma ile olan dokunma, ilişik ve alış-veriş'ten en iyi yararlanmış olanları, örneğin kamu hayatına katılacak kadar uygar bulduğu Frank'ları destekleyip, ötekilere üstün tutuyordu; böylece kimi bölgelerde ortalığı yatıştırmış, barışı sağlamıştı. Diyoklesyen'in eserini yeniden ele alarak tarım'ı bir kamu hizmeti yaptı: özgür çiftçiyi kira ile ya da ortakçı olarak işlediği toprağa bağladı; köyün özgür köylüleri iken sonradan toprak köleleri haline gelen çiftçilerini oraları boş bırakıp gidememeleri için büyük toprak sahibinin etrafında topladı. Herkesi kendi bulunduğu durumu içinde, kımıldamaz hale getirdi, toplumu durağanlaştırdı ve devlet görevlerini kalıtım yoluyla soydan geçer kıldı. Kapalı zanaatlar, tezgâhlar ve loncalar bu gerileme başlangıcındaki ekonomiyi kemikleştirecektir. Ordunun kendisi de toprak köleliğinden gelecektir. İmparator ise, tersine, kölelerin azat edilip özgür kılınmasından yanadır. Köleler gittikçe daha az kullanılmakta, onlardan gittikçe daha az yararlanılmaktadır. Köleler çok pahalıya mal olmakta ve onların emeği, gerçek sayıları düştüğünden beri, artık verimli olmaktan da çıkmıştır; maliyetinden fazlasını vermemektedir.

Konstantin bir maliye kalkınması için girişimde bulunur; piskoposluk yönetim birimlerini Valilikler, Eyaletler halinde bir araya getirir. Bunu, İmparatorluk yönetim mekanizmasını pekiştirmek için yapar. Bu mekanizmayı işe yaramaz hale getirmek, bozmak tehlikesi taşıyan herkesi, her şeyi izleyip kovuştururken bu kaygıyı, bu zihin uğraşını Katolik Kilisesine gösterdiği özen ve bakım konusuna kadar götürür, sapmalara ve dinin aslından ayrılmalara karşı mücadele eder. Çalışkan ve etken hükümdar bu işte hiç yanılgıya düşmez. Genel gevşeme, kilise örgütü ve görevli din adamları arasında da kendini göstermişti ve bu çözülmenin görünümü, inanmış Hıristiyanların kızgınlığını ayağa kaldırıyordu. Kimileri bundan ayrılıp uzaklaştılar, insanlardan uzak yerlerde sessiz bir köşeye çekildiler. Orta-Doğu'da manastır yaşantısı gelişmeye başladı. Ama başkaları, daha da tehlikeli olanları, kiliseye bu bozulma ve kokuşmaya karşı başkaldırdılar ve o sıralarda dinsel bir görünüm alan gili, belirtisiz, için için kaynayan isyanları da canlandırarak kendileriyle birlikte alıp götürdüler. Böylece sapmalar ve dinin aslından uzaklaşmalar, kuşkulanıp korkmakta Kilise'nin yalnız olmadığı geçici sosyal sorunlar doğuruyordu. Romalıların egemenliğini asla kabul etmeyen Afrika'sında Kartaca Piskoposu Donat mistik ılımlılığı lânetlemiş ve Sirkonselien'lerin, göçebe boylar isyanı denen, ayaklanmalarına varan bir iç kavgayı kışkırtmıştı. İskenderiyeli bir keşiş, Aryüs, İsa'nın tanrısal bir varlık olduğunu, Tanrı olduğunu reddediyordu. Sadece Tanrı, Tanrıydı. Aryüs'ün bu sapması barbarlar arasında ilerleyip yayıldı ve toptan din değiştirmeleri sonucuna vardı. Kostantin tehlikeyi sezdi, ve tehlikeli noktaya azimle saldırdı. O, bu gibi ayrılıkların büyümesinden kuşkulanıyor, Donatizmin Afrika'da yaptığı gibi Arianizmin de Orta-Doğu'yu karıştırdığını görmekten tasalanıyordu.

M.S. 325 yılında metropolitleri Din Bilginleri Kurulu (Konsili) toplantısına çağırdı ve İsa'nın Tanrı ile aynı özden olduğunu ilân ettirdi. Bu, İznik'te yapılan ilk büyük

Metropolitler Genel Kurul toplantısı oldu; bunu bir Roma İmparatoru toplamıştı. Üstelik orada Arius'a karşı, Ortodoks Hıristiyanların yanında yer almıştı. O, Hıristiyan dininin politik değeri üzerinde kesin olarak karara varmıştı bir kez; İmparatorluk paralarının üzerinde İsa'nın isminin baş harfleri bulunuyordu.

Kendi ekonomik yargısı ile yenik düşen Roma İmparatorluğu, bundan böyle Katolik Kilisesi örgütü içinde yaşamakta devam edecektir.

BİZANS VE İSTİLALAR

Bu Hıristiyan İmparatorluğuna Doğu ile Batı'nın birleştiği yerlerde bir Hıristiyan başkent gerekliydi; Roma, merkezden çok uzak ve henüz zındıktı; Hıristiyanlıktan çok uzaktı. Orada sadece sirk oyunları düşünülürdü. Yılda 175 gün oyun... Konstantin'in seçimi, Asya'dan Avrupa'ya geçiş yerindeki, durgun Haliç koyundaki konumunun değerini yüzyıl önce isbat etmiş bulunan Bizans'a yöneldi. Eski Bizans'ın çevresinde, açılış töreni M.S. 330 yılında, yapılan, Konstantinopl'u kurdu.

Konstantin burasını ikinci bir Roma yapmaya niyetleniyordu. Bütün imparatorluğun Doğu-Orta Doğu Hellen uygarlığını benimsediği bir zamanda bir Roma şehri kurmak, kolay kolay akla getirilecek şey değildi. Bizans iklimi, Yunan ve Orta-Doğu havasıydı; bu site, başkentliğe yükseltilen bu şehir, Romalı zihniyeti içinde değil, İskender'in düşünüşünün uzantısı içinde hızla, bir Hellen uygarlığı ocağı haline geldi. Konstantinople, Roma'yı yaşamaktan çok onun rakibi olacaktı.

Büyük İmparatorun eseri, işte böylece, bütün kesimlerinde doğru yoldan saptırıldı. Lânetlenmiş, çürümüş, sonu umutsuz bir toplumla çatışma haline giren ama orada yokedilmesi gereken ne varsa hepsini korumaya, sürdürmeye çalışan insanların görünümü ne kadar şaşkınlık vericiydi. Diyoklesyen ile Konstantin, herhalde, Sezar ve Ogüst'ten bu yana, Roma'nın en iyi iki politik kafasıydılar; ama gene de Konstantin'in oğullarına bıraktığı İmparatorluğun içinde «birlik» artık içeriği olmayan bir sıfattan baş-

ka birşey değildi. Ondan sonra iktidarı zorbalıkla ya da düzenle ele geçirilmiş ya da hain bir imparatorlar sürüsü gelir ve iç dengenin her bozuluşunda sınır boyları Frank'ların, Alamanların, Got'ların ve Pers'lerin ağırlıkları altında boyun eğip siner, aşağıdan altır.

Bunca cinayet ve günahla kurulup yükseltilmiş olan bu ünlü imparatorluk, uzun zaman sürecek miydi? Roma İmparatorluğu üç yüzyıldan biraz fazla yaşamıştır. Orta-Doğu ve Doğu'nun Sümer, Mısır, Babil, İran, Hindistan ve Çin İmparatorluklarının yanında bu, nedir? Yunanistan, hiç değilse, İskender'i tanrılaştırma içinde yok olmuş, gitmişti. Roma, barbarlar faciası içinde, insanlara yıkılmış bir toplumdan, teknolojisine varıncaya kadar yıkılmış, bitirilmiş, ortadan kaldırılmış, san'atsız, yeteneksiz, uygarlıktan başka birşey bırakmadan gitmişti. Yalnız müziği kısa bir süre daha yaşamıştır. Dünyanın Roma'dan alıkoyup sakladığı, onun kendisine vasiyet etmiş olduğu, miras bıraktığı, yürek darlığı ve korku veren «sosyal sorun»dur; yıkılmış ekonomisi ve aşağılık içgüdüleri zincirden boşanması içinde, gerileme başlangıcını yaşayan Roma toplumudur.

Roma'nın, Roma'ya çok az borçlu olan iki mirasçısı, yani Hıristiyanlık ile Bizans olmasalardı, Barbarlara karşı her türlü direniş olmazdı.

Batı'da Kilise, barbarların arasına usul usul, sinsice sokulur; onların damarlarına girer, onların Gotların arasına, İncil'i edebiyat Gotik yazısına çevirecek olan metropolit Wulfila'nın yaptığı gibi, Hıristiyanlığa çevirir. Latin dilini yayan, Latinliği ve Latin uygarlığını, Latinliğin konularını ve geleneklerini yayan ve genişleten, İncil'e Roma, ününü ve törelerinin ömür uzunluğunu da İncil'e borçludur. Metropolitler Roma için, Roma generallerinin yaptığından fazlasını yapmışlardır.

Doğu'da-Orta Doğu'da Hellen uygarlığını kaynağında yeniden bulan, gene Katolik Kilisesi oldu. Onun minyatürlerini çizen ve boyayan Konstantinopl, fildişlerini yontan

ve boyayan İskenderiye'dir; Efes ile Antakya, bir Grek ortam içinde Sasanî İran'ın etkilerinin ulaştığı Hıristiyan merkezler haline gelirler. Sasanî İran, Doğu'nun—Orta Doğu' nun Hıristiyan papaz ve din hizmetlerinin resmî örgütünün Suriye ve Küçük Asya'da yükselttiği kiliselere kubbe ve tonozlarının örneğini esinler. Hıristiyanlık, böylece, orada Yunan — Helenistik uygarlığının gerçek bir rönesansına çok etkili olacak ve koruyuculuk edecektir.

O an için Konstantin'in Hıristiyanlığa ve Kontstantinopl'a yüklediği görev, başarısızlığa aday görünüyor. M. S. 374 yılında Volga yolu ile Avrupa'ya giren Hunlar, Gotları Tuna ırmağının ötesine atarlar; 200 bin Got, birbiri ardından dalgalar halinde, Trakya'ya gelip çarpar, yayılır. Bunlar o zamana kadar henüz Akdeniz etkisine derinden girmiş değillerdi. Hiç bir kuvvet onların yollarını engelleyecek, kapatacak durumda değildi ve o zamanların dehşet ve terörü Hıristiyan düşünün yayılması için en iyi propaganda oldu. Kilise, daha o zamandan sorunu hevesle ele almıştır. Kilise'yi tanıyan Milan Buyrultusundan otuz yıl sonra, bu defa o, kendisi, dinsiz zındıklara ve puta tapanlara karşı kıyıcılığa, can yakmaya, zulüm ve baskıya girişiyordu; Kilisenin örgütü de bu dinsizleri ve puta tapanları yöntemle, tertiple, düzenle izliyordu. Ama Konstantinopl, barbarları Avrupa üzerine geçirir; bunların dalgaları bütün yönleri doldurur ve bu, ötelerde, Moğolları bir de Türkleri Çin üzerine atar.

Yang—Tsè eyaleti ile hükümdar soyunun sığındığı yeni başkent Nankin eyaletinden başka hiç bir yer onlardan kurtulmadı. Göçebe boyların köylü tarafından zamanla özümsenmesi de böylece yeniden olanaksız hale geldi. Bu göçebe kalabalıkları üzerinde sadece Budizm, tıpkı Batı'da Hıristiyan Kilisesinin kullanıldığı gibi, bir yandan onların kurbanlarını avuturken, bir yandan da bu göçebe oymak kalabalıkları üzerinde etki yapabilirdi. Pasifikten Atlantiğe kadar barbar saldırılarının arkalarında bıraktıkları uzun harabeler, yıkıntılar dizisi İsa'ya ya da Buda'ya

doğru yükselen umut soluklarını doğurdu ve esrarlı inanış dalgaları meydana getirdi.

Hindistan ve İran, göçebe boyların saldırısının mecrasını, yolunu değiştirmeyi ve istilâdan, akından kaçınıp sakınmayı başardılar. Ganj vadisinde Arabistan ile yapılan alış-veriş ve ulaşım Maghada'ya üstünlük verdi ve buranın racalarından biri, Maurya krallığının vârisi, orada Gupta hükümdar soyunun yönetimi altında yeniden bir krallık kurdu. Bu devletin kurucusunun saltanat süresi kısa oldu ama oğlu zamanında Hindistan Himalaya'dan Dekkan'a kadar birliğine yeniden kavuştu. İndus ile ticaret ilişkileri eski düzgünlüğünü, Hint toplumu da parlaklığını yeniden buldu. Yüzyılın sonuna doğru Fa—Hien adında Çinli bir gezgin Pamir ve Peschawar yoluyla Pataliputra'ya vardığı zaman, üzerinde Gupta prenslerinin en parlağı Kandragupta. II'nin hüküm sürdüğü bu topluma hayran kalacaktır Kafasını Budizm inancına vermiş, bu etki altında kalmış ve aklı fikri kutsal kitapları kopya etmek kaygısıyla dolu olan bu gezgin, Seylan'a kadar elyazmaları ve İmparatoru için san'at eserleri toplayacak, serbestçe dolaştığı, her tarafında nezaketle kabul edildiği, hem konak ve hanlarında hem Budist keşişlerde ya da hemşerilerde aynı nazik kabulü gördüğü bu ülkedeki düzeni dikkatle kaydedecekti. Gene de saray hayatındaki bolluk ve lüksü, tiyatrolarının bir de şenliklerinin, bayramlarının güzelliğini bilememişti. Gelişen, dört başı memur kentleri; kurulmuş, örgenli ve düzenli polisi, Çin'den daha iyi bakılan fakirleri, düzenli ve iyi bakımlı hastahaneleri görecektir. Ne ölüm, ne de bir yerini kesme, koparma gibi cezalara başvurmayan, emeğe saygı gösteren ve vergileri gayrimenkul iratları üzerine kuran, arazi vergisi alan yasa ve törelerini çok övecektir. Hindistan için gerçekten Hind klasik çağı olan bu çağın yüce bilincini kutlayacaktır. Budizm san'atı, Helen uygarlığı modellerinden kurtulmuş, tropikal ormanların san'atı haline gelmişti; bu san'atın fresklerinde ve mermerlerinde yerli deha ve yeteneğin

çekiciliği vardı. Bu uygarlığın ruhî ve manevî niteliği, ne sosyal durumundan ne de san'atlarından eksik değildi. Büyük şair Kalidasa, sanskrit dilinden ağıtımsı, içli Hint şiirini yarattı. Düzgünlük, ve ritmindeki yetkinlik ondaki doğa sevgisine eşit yüceliklere erişir; ve onun Cakuntala peri oyunu arılık ve imajlar bakımından özenli ve üstün bir yapıttır. Doktor Asanga, İran'la teması olan batı bölgesinde, gerçek âlemi sadece bir ruh ve zekâ işlemi sayıldığı, tam ve bütün bir idealizme ulaşan bir felsefe geliştirir. Aritmetiğin kendisi, ondalık sistem ve sıfır bakımlarından zengin olmakla birlikte, gene de şiirle doluydu. Ama Hint düşünüşünün doruğu, gerçekten buradadır.

Bu yorulmak bilmez Çinli gezgin, önemi en büyük olan Brahmanizmin ilerlemelerini hiç görmeyecekti. Yıtın üzerindeki egemenliklerini ve kendi ayrıcalıklarını korumak için Brahmanlar, Budizm'den onun din kuralları ile törelerinden bir kısmını alıp varlıkların göçünü Hint özellikleri olan bir Brahmanlığa eklediler; böylece Budizmi doğduğu topraktan sabırla söküp ve Kuzey-Batı'ya, onu Çin'e doğru itecek yola doğru iteliediler. Budist misyonerler böylece İpek Yolu'nu, gittikçe daha fazla, kendi dinsel öğütlerini yaptıkları yol haline getirdiler. Kaşgar ile raks ve kibar fahişeler şehri Koutcha, beylerinin büyük Hintli bilge Koumaradjiva'yı karşılayıp ağırlamakla övündükleri önemli Budist kültür merkezleri haline geldiler.

Türk-Moğol göçebe kalabalıkları bu bölgelere kadar gelip çarptılar, buraları karıştırdılar; Koutcha'yı işgal ettiler. Koumardjiva Çin'e götürüldü, ama Hunların baskısı, daha, Gupta İmparatorluğuna sataşacak kadar güçlü değildi. Onların arkasında, Kuzey Çin'de yerleşmiş bulunan To-pa göçebe Türk boyları Moğol istilâcılarına direnmeye giriştiler ve «Sarı Irmak» bölgesini birleştirmeyi denediler. Daha sonra Hunlar, Afganistan'ı aşmak isteyecekleri zaman Roma egemenliği altındaki topraklardan sürülüp çıkarılmış olan, sapkın mezhepli Hıristiyanların sığındıkları, Cté siphon sarayında her zaman güçlü olan Sasani Hükümdar

soyuna çarpacaklardı. Tam ekonomik biçimini almış bulunan ve hızı üstünde olan İran, köprüler, barajlar, kanallar yapıyor, tarıma açılmamış toprakları verimli kılıyor, Orta-Doğu'yu ihracatıyla besliyor, ve Suriye mimarlarının teklit ettikleri göz kamaştırıcı, önemli anıtsal yapılar yükseltiyordu. İran, Hunların akınlarına karşı uzun süre mücadele edecektir.

Asya'nın bu direnme dönemi süresince Barbarların yükünü taşıyan, Batı olacaktır. İmparatorların bunlara karşı çıkardıkları ordular da, Franklardan ve Gotlardan meydana gelmiştir. Francia'nın, bir ülke olduğu Ren ırmağı üzerinde Franklar nöbet beklemektedirler. Onların üzerinde, dinsiz ya da puta tapan, ve bu inanışları, Germen orman hayatına sızmış doğu dinlerinin etkisi altında oluşan Alamanlar ağır basmaktadırlar.

Bu doğu dinleri, Alamanların Walhalla'dan ve tekelerin çektiği bir araba üzerinde yol alan kırmızı sakallı gök gürültüsü tanrısından meydana getirmiş bulundukları «Tanrı Tasarım»ında değişiklikler yaparlar. Alamanlar Tuna yolu ile Hıristiyanlığı Germenler arasında yayan Gotlar gibi, din değiştirip Hıristiyan olacaklardır. Demek ki İmparatorluk, artık, başkalarının koruyuculuğu altında değildir. Var olan, yürürlükte olan biricik güç, Katolik Kilisesidir, ve Devlet onurunu kuralına gören düzenleyen, kullanan da sadece odur. Afrikalı genç profesör bir valiler ailesinden gelmiş büyük senyör Augistin'a, metropolitliği sayesinde gerçek bir eyalet valisi olmuştu.

Barbarların saldırışı piskoposların sesini, ve büyük kiliselerde yansıyan bu ilk ayin ilâhilerini de bastıracak mıydı? Her yanda Diyoklesyen'in yönetici kadrolarını kullanan ve kamu hayatının görevlerini tekeline alan Katolik Kilise örgütü bu dalgaya dayanacak mıydı? Yoksa Roma, İskenderiye ve Konstantinopl kiliseleri arasındaki rekabet, bir de bunların din bilimi çatışmaları örtüsü altında gizlenen egemenlik mücadeleleri onları barbar egemenliğine talim edecekti? Aslında Roma'nın Latinliğe sahip

çıktığı bir batı Hıristiyanlığı ortaya çıkıyordu ve yüzyıl geçmeden Konstantinopl, daha o zamandan, eski Roma dünyasından ayrı bir Devlet'in başı gibi görünüyordu. Konstantin'in girişimlerinin ters sonucu şu oldu; bunlar, İmparatorluğun birliğini berkitmeye, pekiştirmeye çalışırken, bölünmesini hızlandırmışlardı.

Bu ayrılma M.S. 395 yılında resmen açıklandı. İmparator Théodos'un oğulları İmparatorluğu kendi aralarında paylaştılar. Zayıf olan Arkadius Doğu'yu aldı ve Konstantinopl'deki sarayında Gotlar ile uyuştu, anlaştı. Honorius, Batı'yı aldı ve önce Milan'da sonra Adriyatik denizindeki parlak, görkemli Ravenne limanında yerleşti. İki bakanı vardı; biri Galyalı, öteki Germen. Derken Gotlar İllirya'yı aldılar; eskiden Roma İmparatorluğu olan bütünü böylece ikiye bölmüş oldular; kopma tamdı.

Atina'nın itibarı karşısında geri çekilmiş bulunan Gotlar M.S. 410 yılında Roma'yı üç gün boyunca yağma ettiler. İnsanın insandan uçsuz bucaksız, sınırsız bir öç alması başladı. O zamandan başlayarak Romalılar her tarafta soyulacak, yağmaya uğrayacaklardı; büyük toprak sahiplerine sataşan ve saldıranlar, sadece Barbarlar değil, eski efendilerine karşı başkaldıran ve yüzyıllar boyunca kendilerini düzenli usulüyle haraca bağlayıp şimdi de saraylarına kaçanlara karşı başkaldıran ve onların mallarını mülklerini yağma eden, bir de halklar vardı. Ovalarda kendini beylere kiralamış, ya da Devlet otoritesinin sahipsiz, vârissiz kalmış olmasını görerek, hüküm sürmeyi düşleyen, tasarlayan maceracı şeflerin yönetimindeki çeteler etrafı kasıp kavuruyorlardı. Bu ordular, az sayıda, en çoğu on beş bin kişilik idi. Onları korkunç kılan, atlı birlikleri zırh takımları ve bir de örme zırhtan giysileriydi; bunlar Asya'dan geliyordu. Katolik kilisesinin bu akınlara karşı direnmek için kullandığı toprak sahiplerinin de, demek ki, zırh kuşanmaları ve ata binmeleri gerekli oluyordu. Roma düzeninin varisi olan ve ondan yararlanan Kilise, bu karışıklıkları damgalamakta, toprak varlığı zararına hem de

tam metropolitlerin toprağa yerleştikleri bir zamanda, başta vergi defterleri, her şeyi altüst ettikleri için bunları lânetlemektedir.

Barbarların nefret edilen bir guruh yapan, uygarlığın uğradığı tehlike ve sıkıntılar değil, daha çok bu barbarların mülkiyete verdikleri zararlar olmuştu. Zenginliği koruyan Hıristiyanlık, barbarların vahşetini büyütmek eğiliminde'ydi. Aslında onları Latin uygarlığı dünyasından ayırmak, güçleşmişti daha o zamandan. Büyük Hippon metropoliti Augistin, tapınakta verdiği dinsel öğütlerinde zamanının doğru yorumunu yapıyordu. İskenderiye Kitaplığı ile onun el yazmalarını, yoketmek, ortadan kaldırmak emrini veren de bir başka metropolit değil miydi?

Bu arada Barbarlar, borular halinde Batı'nın üzerinde dolaşmaktadırlar. Vandallar İspanya'da, Gotlar Atlantik üzerindedirler. Roma askerî birlikleri Britanya adasını boşaltmışlar; Germenler ile Angle'lar ve Saxonlar Bretonları buradan Galya üzerine sürmektedirler. Bunların kahramanlıkları efsaneleri, yiğitlik hikâyelerini esinleyecektir. Barbarlar her yerde malların, mülklerin yarısından fazlasını alıyorlardı; ve Avrupa kıtasının sosyal durumu Afrika'nın ya da Amerika'nın sosyal düzeyini hiç aşamıyordu.

Senegal'de Ghana İmparatorluğu feodal temeller üzerinde kurulmuş bir tarım toplumudur. İyi bir yönetimle bezenmiş bu Devlet çok barışçı, Berber oymaklarıyla ve Niger Irmağı doğusundaki küçük devletlerle de ticaret ilişkileri içindedir. Siyah Afrika'da büyük insan toplulukları, yoğun ormanlar içinde dağılmış, serpilmiş bulunan göçebe oymak ve boyları birleştirmektedirler. Güneyde Betchouna Konfederasyonu, Zambezi Irmağı üzerinde de Monomotapa Devleti böyle topluluklardır. Habeşistan, çeşitli ırkların birbirleriyle rastlaştıkları bir alış-veriş merkezi ve yol kavşağıdır. Orada, Aksum Devleti yöredeki ilkel topluluklar üzerinde egemendir; Budizm'den sonra Hıristiyanlık buralarda yayılır ve kervanlar bu Devlet ile Arapları yeniden birbirine bağlar, ulaştırır.

Amerika'da tarımcıların Konfederasyonları Kuzey ovalarını eli altına almış, Superior Gölü maden yataklarını işletmekte, ve bakır'ı çekiçle dövmeyi bilmektedirler. Toltekler Meksika yaylası üzerinde yayılmış, ordu, Tulla gibi şehirler meydana getirmişlerdir. Bu çalışkan halk, kendi yaptığı kanunlara saygı gösteren, zanaat sahibi, değerli taşları ve mücevherleri yontup işleyen, maden cevherlerini eritip dökmeyi bilen, ve tropikal ormanlarda yollar açan bir toplum kurmuştur. Arpa ve buğday zararına mısır yetiştirilmesi orada çok başarılı ve gelişmiştir ki, bu yüzden Kuzey'in yağmacılarını, soyguncularını çeker. Bunlar Toltekleri çok tedirgin eder, çok hırpalarlar; onlar da kendilerini savunmak için, konutlarını toprak yükseltileriyle pekiştirirler ve şeflerinin evlerini büyük tepeler, yükseklikler üzerinde yaparlar. Güney Amrika'da geniş göçebe ve gezgin insan toplulukları Pasifiğin göç akıntılarını ulaşıp sona erdiği Kolombiya'ya, Şili'ye ve Arjantin'e avcılar, balık avcıları ve tarımcı-çiftçiler iskân ettiler. Olmek toplulukları, sitelerin yüksekliği Yukatan'ı Atlantik kıyıları ile bağlıyordu: Chichen-Ytza sarayı da güzel yapılardı. Bu toplumları her yanda büyük toprak sahipleri, (Cacique'ler) kuruyor, örgütlendiriyorlardı.

Bu insanlar başka toplumların insanlarından daha az yetenekli değildiler ve iklim onlara elverince, belli bir evrim derecesine ulaşırlardı. Ama bu büyük kıt'a üzerinde, insan gücü bu ilkel şartlarda üstesinden gelip aşamayacağı bir engel ile karşılaşır; mesafeler uçsuz bucaksız, sanki sınırsızdır ve bu uzaklıkları yaklaştırmak olanağı onlara hiçbir şey vermemektedir; bu insanlar hiç bir çekim hayvanına sahip değildirler. Amerika'da at da yoktu, öküz de... İlkel Amerika toplulukları, tekerleği de hiç bilmeyeceklerdir. Taşıma, insan sırtında yapılır. Böylece ilişkilere az rastlanırdı ve oymaklar, boylar yalnızlık çemberini uzun bir süre için kırabilecek kadar çok sayıda değildirler. İnsan topluluklarının seyrekliği ve kıt'anın boyutları, ulaştırma işlerindeki yavaşlığı daha da ağırlaştırır; bu da ilerle-

menin koşulu olan değişim ve alış-verişleri seyrekleştirir, büyük kollektif hareketleri önler, ve kısacası tüm uygarlığı engeller, sıkar ve çevresini daraltır.

İsa'nın doğumundan sonraki bu beşinci yüzyılın başında İnsanlığın başını, Çin, Hindistan, İran ve Bizans'ıyla Doğu çekmektedir. Sadece, yazıyı bilmeyen ve Mongol kökenli dilinin yalnız bıraktığı Japonya, kenarda kalır. Hunlar bile Ural ile Elbe, Tuna ve Kafkasya arasında yerleşme eğilimi gösterirler. Onlar da, artık, İmparatorluk görevlilerinin betimlediği vahşî, korkunç yaratıklar değildirler; Batı'dan rahat kolaylığının çekiciliğini almışlar, Romalılarda olmayan yün gömlekler giyinmekte, altın işlemeli, kakmalarla süslenmiş kılıçlar kuşanmakta: İtalya ve Bizans'la alır-veriş ve ulaşım yapmakta; toprağı işlemekte ve ahşap evler yapmaktadırlar. Hunların İmparatorluğu bağlantıdan yoksundur ama gene de birleşmeğe doğru yönelir, eğilirler; şefleri, kral olmuştur. Bu savaşçılar usta diplomatlardır da ve Ravenne sarayı ile ve Konstantinopi ile olan ilişkileri düzene girer. Onlar, Germenleri oldukları yerde durdurma işinde Batı ordularına yardım da etmişlerdir. Sadece bu pek korkunç okçular esinlemiş bulundukları korku ve dehşeti kötüye kullanmakta, sömürmekte, durmadan daha fazla şeyler istemekte ve zayıflayıp gücü azalan bu iki bitkin İmparatorluğu ağır yükümler altına sokmaktadırlar.

O zamandan beri güçlü olan Saksonların Volga Slav oymakları Elbe Irmağı boyuna vardılar. Lombardlar güneye doğru göçmüşlre, Franklar Somme Irmağına ulaşmışlardı. Gotlar, Bask dili konuşan İber köylülerinin büyük toprak sahiplerine karşı savaşmakta oldukları İspanya'yı ele geçirmeye çalışıyordu. Vandallar Afrika'ya geçmişlerdi; sayıları 80.000'di, Roma'nın azıklarını, gereçlerini sağlama yolunu kesiyorlardı. Bunlar da, Gotlar gibi, Arianizm'den yana olduklarından Katolik Kilisesi bunların Vandallıklarını, eski eserleri ve el yapısı güzel şeyleri harap etmelerini, severek abartarak yayıyordu. M.S. 430 yı-

lında metropolit Augistin, Hippone kuşatması sırasında öldüğünde onlar Kuzey Afrika kıyılarına egemendiler.

Orta Asya bozkırlarından Atlantiğe bu yaman Barbar ilerleyişi, kısacası, sarece bu yıkımlar tarafından durdurulmuş değil miydi? Bu çarpma ve sarsıntının altında çöken toplum, yıkım tehlikesi içindeydi. Barbarlar, tam bir gerileme, ve çöküntü başlangıcı halindeki bu dönem dünyasına kendi maddi güçlerinin, çanlılıklarının verdiği gençleşmeyi aktarmamış, insan özünü yenileyen ve ona besin ve dirilik yedekleri veren bu gerçek kan naklini yapmamış olsalardı bu toplumun hali ne olurdu? Barbarlar Roma öğretilerinden başka öğretiler de edinmemiş bulunsalardı, böyle bir deneyin sonucu, uygarlık için öldürücü olurdu. Onların yalnız vurgun ve çapul içgüdüleri gelişmiş ve tarihleri de korkunç bir yeniden başlamadan ibaret kalırdı. Tam tersine hızlı bir laşama gösterdiler ve kısa zamanda insan toplumlarının başında, çekinmeden, dimdik ayakta durdular. Bu kıyamette Hıristiyan Kilise örgütü ve Bizans onlara düşünmeyi öğretecek, böylece insan zekâsının geçmişi ile barbarların arasında köprüler kurulmuş olacaktı.

Roma yapısının her yerde bitkin hale geldiği, bozulduğu, yenilip çöktüğü görülüyordu; ama ondan başka hiçbir şeyi kimse düşünemiyordu; bu yüzden insanlar İsa'nın önceden haber verdiği «Dünyanın Sonu»nun geldiği sonucuna vardılar. Katolik Kilisesi bu durgunluktan yararlanarak bilinçleri ve vicdanları ele geçirdi. Bununla birlikte bu Kilisenin yığınlar arasında yetkesi büyüdü ise de o da, karşılığında, onların -almakla rahatsız olduğu- etkiler altında kaldı. Doğu inanış, mezhep ve ayinlerinin esrarı, din değiştirmiş olanları bile çekiyor, dinsizliğin ve putlara tapmanın kalıntılarıysa Katolik dinine «Azizler» biçimi içinde giriyorlardı. Din, yüzyıla, çağa karışmış bulunduğu için kendi özünden, saflığından yitirmişti. İncil'in manastır ve keşişlerle hiç ilişiği olmadığı halde, onun zıddına, manastırlar çoğalıyordu. Bir de Yaratan ile Yaratılan ara-

sındaki mutlak ayrımı doğrulamakla, Hıristiyanlık Yunan felsefe akımlarına ve doğu Panthéisme'ine köklü olarak karşı çıkmış bulunuyordu. İlk Kilise Babaları, kendi gözlerinde halkın boş inanları kadar ağır küfür olan, felsefeye karşı mücadeleyi denemişlerdi. Ama onu reddetmek için, bilmek gerekliydi. Büyük Hıristiyan bilginleri, böylece, Platon'u buldular. Felsefede mutlak idealizmin bu şairi, Kilisenin bugün üstesinden gelmeğe uğraştığına benzer bir gerileme ve çöküş başlangıcı zamanında yaşamıştı. Bu din bilginlerinin en yüce olanları, Platon ruh dünyasını Hıristiyan ülküsüne o kadar yakın gördüler ki bu ikisini birleştirip, bağdaştırdılar. Augustin'in düş gürlüğü, canlılığı bu Hıristiyanlaştırılmış Platonizmi tanımladı. Katolik Kilisesi, onunla, elini ilk çağ Yunan kültürüne uzattı ve böyle bir kalıtın meydana getireceği mucizenin içinde tamamlanacağı bir uzlaştırmaya gönüllü olarak katılma yükümüne giriyordu. Böylece, İman'ın iki ifade arzı, halk biçimindeki azizler ve havariler ile ilâhiyata özgü biçimindeki Hıristiyan bilginleri birbirinden ayırdedildi.

Kilise ulları, Yunan söz san'atı okulu içinde, yetkin söz ve kalem tartışmacıları, açıklayıcı ve yorumcular haline geldiler. Manastırlar vaktiyle boş zamanlarını onların el yazmalarını kopya edip çoğaltmakta ve sadece kendilerinin yapabileceği bir yığma ve derleme işinde kullanmışlardı. Bir bilgisizlik döneminde, el uzatacak böyle bir kaynakla berkitilmiş, ilk çağ Yunan ve Hellen uygarlık dünyasının bilgi hazinesinin emanet edildiği bir inal, bir güvenilir yer haline gelmiş bulunan Kilise evrensel bilgilerin ilk öğretmeni olacaktır. Katolik Kilisesi insanları arasında, ama onlar kendisine boyun eğip bağlandıkları andan itibaren, hiçbir ayırım yapmayı hiç kabul etmez. Tanrı önünde herkesin bu eşitliği, Kilise'ye, Barbar toplumu kendine bağlamak olanağını sağlayacak ve «insanlar arasında dayanışma anlayışı»da yarının dünyasının anahtarlarını ona sunacaktır.

Kilise bir de, üstünlüğünün inancası olan, birliğini

gerçekleştirmeye dört elle sarılmıştı. Katolik Kilisesi, kutsal kitapları herkesin kendi başına yorumlama özgürlüğünü reddettiğinden, bir tek olmalı idi ve İznik Din Bilginleri Kurulu' (İznik Konsili) nun Roma Metropolitine tanıdığı üstünlük, Papalığın üstünlüğüne çevrilecekti. M.S. 440 yılında Büyük Leon, bir tek kesin doğma'nın koruyucusu görevini kendinden önce gelenlerden daha iyi tanımladı: tüm Kilise örgütü adına Katolik öğretisini doğrulayarak, Papa Leon: I, Batı'da Papalık Hükümdarlığını kurdu.

Papalık, artık, haberleşmenin yavaşlığını yadsıyabiliyor, bir yandan da Aryanizme bağlı ya da putlara tapan barbarların zor kullanılarak dinlerinin değiştirilmesine, Hıristiyan yapılmalarına başlanıyordu. O zamandan sonra, artık, din ve mezhep sorunları çoğu zaman zor kullanarak karara bağlanır oldu. Kilise, Din'in ilerlemesi için, bir Barbar Devlete ait bile olsa, silahların hükmüne, gürüne, yetkesine başvuracaktı. Kilise yasalarına uygun özel görev kurulları gittikçe daha uzak bölgelere ulaşıyorlardı. Metropolit Patris, Galya'da öğrenim yaptıktan sonra İrlanda'ya manastır hayatını soktu. Roma'daki Papa, anılarla dolu olan bu sitede, bir tür İmpartorluk birliğini aklına getirebilir ve Kilise'nin yücelişinin böyle bir birlik içinde süreceğni düşünebilirdi.

Ama gene de Avrupa'nın durumu acıklıydı; Hun kralı Atillâ, Doğu Roma İmparatorunun kızkardeşlerinden biriyle evlenmek için bir süre çaba harcadı; sonra Tuna'nın güneyine atladı. Atillâ Batı'ya savaş ilân ederek, hücumda o kadar atik ve çevik olan göçebe kalabalığı ile birlikte Ren Irmağı boylarına ve Galya'ya saldırdığında Konstantinopl tehlikede idi. M.S. 451 yılında İtalya üzerinde Troyes yakınlarında geri püskürtülen Atillâ, Ravenne Hükûmetinden ülkeler eldę etti. Bu istilâ, gene de, kendinden öncekilerden daha az yoğundu. Atillâ'nın İmparatorluğu henüz bir göçebe oymaklar güçbirliğinden başka birşey değildi. Bu güçlü başkanın ölümü ile Hunlar Tuna boyundaki, özellikle Bulgaristan'daki insan toplulukları içinde eriyip kaynaştılar.

Doğu'daki yıkımları daha önemli oldu. Kabil vadisi içinde göçebe dolaşan Hun boyları Afganistan boğazları üzerinden geçerek İndus üzerine döküldüler ve Gupta Hükümdar soyunun en parlak zamanında bulunduğu Hindistan'a saldırdılar. M.S. 455 yılında İmparator Skandagupta onları İran üzerine attı.

Konstantinopl, böylece, barbarların, zaman zaman, bütün düşmanlarını tehlikeye soktuklarını tehdit ettiklerini -bu arada kendisi hiç bir zaman tedirgin edilmeden- gördü. Roma zenginliklerinin ününün çektiği Barbarlar, hâlâ Ravenne'i elinde tutan düzenci ve entrikacı Batı İmparatorluğuna saldırıyor; ama, onların Batı'ya doğru kaymalarından yararlanıp şimdi de Tanrı inayetine sahip olduğunu ileri süren Bizans'ı esirgiyorlardı. İskenderiye Kilisesi üzerinde zafer kazanan Devlet Kilisesi olunca, Konstantinopl Başpiskoposu M.S. 457 yılında yeni Doğu İmparatoruna taç giydirdi; bu davranış, Kilise örgütünün devletler üzerinde ve devletler yolu ile nasıl bir rol oynamayı beklediğini, umduğunu açığa vuruyordu. Macaristan'da yerleşmiş bulunan Ostrogotların gözü sadece İtalya'daydı; Belgrat üzerine yürüdüler. Vizigotlar Loire Irmağının güneyinde yerleşmişlerdi. Afrika vandalları Akdeniz Adaları yoluyla geçtikleri güney İtalya'yı taş üstünde taş bırakmamacasına yakıp yıktılar. Son perde, M.S. 476 yılında araya girdi. Barbarlar Batı tahtı üzerinde hak iddia eden son kişiyi öldürdüler, ona ait belirtileri paket edip, Roma Senatosu ile anlaşarak, bunu Bizans'a gönderdiler. Artık yeryüzünde Batı İmparatorluğu yoktu.

Buna karşılık örneğin kralı, Mérovee'nin oğlu Childerik'in Vizigotlara karşı Roma ordularına yardım etmiş olduğu Frank'lar gibi özerk barbar devletleri kurulmak üzereydiler. Bu, Loire Irmağı kuzeyinde komşularınınkinden üstün bağlantılarla bir araya gelmiş bir ilkel topluluklar kümesiydi. Galya'da İmparatorluğu temsil eden hiç bir şey kalmayınca Childerik, kendisi puta taptığı halde, hepsi Aryen olan başka barbarlara karşı metropolitlere dayanmayı

düşündü. Orada, Troyes panayırlarının canlandırdığı, şenlendirdiği ve Doğu'dan gelen istilâcılara karşı savaşın artık bir gelenek halini almış bulunduğu bu bölgede bir ulusun ögeleri (unsurları) vardı. Katolik Kilisesi bu Frankların Alsas'ta ve Bavyera'da ilerleyen Almanlara karşı kafa tutuşunu kayırma ve sevgi ile gözlüyordu; Roma Papası da Bizans İmparatorluğunun manevraları, entrikaları kendisini tedirgin ettiği ölçüde Franklar ile ilgileniyordu.

Bu Bizans İmparatorluğu esenliğini, Asya'nın girişinde, kale bedenlerinin ardında, iyice savunulacak durumdaki başkentinin konumuna borçluydu. Bu konum orada, Hellen uygarlığı dünyasının geleneklerini Konstantinopl' un kuruluşu ile dar Romalı zekâ ve ruhu üzerinde zafer sağlayan Doğu- Orta Doğu uygarlıkları gelenekleri ile bileştirmişti. Bu dünya, klasik Yunanistan'dan sonra söyleyecek hiç bir şeyi olmadığı duygusu olduğu halde, gene de kullanılan dil Yunanca'ydı ve Latince, resmî dilden ibaretti. Konstantinopl Okulu, Antakya, Gaza ve Atina Okulları ile yarışma halindeydi. Bizans'ı güzelleştirmek için Atina' nın hazinelerinin soyulmasına da başlanmıştı ve daha o zamandan, İran'ın yenileştirdiği Doğu ile ilişki sonucu Bizans, basit bir tekrar'dan daha iyi idi. Hellen uygarlığı dünyası sitelerinin zanaatkârları elinde orada özgün bir san'at doğuyordu.

Bizans İmparatorları, kendilerinin Batı'ya açıkça görülen üstünlüklerinin bilincine sahiptiler. Roma yönetim temel ilkelerini hep alıkoymakla birlikte burada hükümdarlık, Diyoklesyen'in tasarılarına uygun olarak, mutlaktı; Devlet tekelleri ile yapılmış bir lonca kuruluşu dışında çalışma, olanaksızdı; bu lonca, vergilere boğulmuş, ardı arkası kesilmeyen karışıklıklarla şaşırmış bir toplumu köleleştiriyor ve burada halk devletin dağıttığı besinle yaşıyor ve sirk oyunları onu başka her düşünceden ayırıyor, yalnız bırakıyordu. Ama büyük aileler güçlüydüler ve onların saray darbeleri ortamı içinde Roma'nın anısı sürüyordu.

Sezar'ların yarım bıraktıkları işi sürdüren ve, barbar-

lar ve Katolik Kilisesi karşısında, onların eski güçlerini, parlaklıklarını yeniden canlandıran, gönendiren Bizans, Roma İmparatorluğunu üzerinde kalıtım hakkı iddia ediyordu.

AVRUPA'NIN DOĞUŞU

Germen ormanları içinde ve onun savaşçı ilkel toplulukları arasında ne oturmuş bir toplum ne de bir kent yaşaması belirdi ama batı Avrupa, üç önemli adamın ortaya koyduğu yeni bir düzen tanıdı. Bu üç kişi, Vizigot'ların kralı Örik (Euric), Frank kralı Klovis (Clovis), Ostrogot'lar kralı Teodorik (Théodoric) idi.

Örik, Akitanya'da kurulmuş olan Vizigot krallığını gerçek bir devlet haline getirdi. O, Tuluz (Toulouse) Sarayında yabancı devlet elçilerini kabul ederdi ve Bizans, onu tanımıştı. Bu kültürlü, kanun koyucu ve düzenleyici Kral, Galya'nın bu kesiminde canlı olan Roma geleneklerine uyup saygı göstermekte duraksamadı. İspanya'nın fethine girişti ve devleti Loire'dan ve Marsilya'dan Lizbon'a ve Carthagène'e kadar genişletti. Merida ile Narbonne Akdeniz kıyı boylarıyla ticaret ilişkileri içindeydiler. Bu, yeni Avrupa'nın ilk devletidir.

Örik M.S. 485 yılında öldüğü zaman, Childerik'in oğlu Klovis, Loire ırmağı kuzeyindeki ülkeyi birleştirmeyi başarmış, ve Romalılarla Alamanları sürüp çıkardığı, Frank Devletini kurmuştu. Iyi bir asker ve iyi bir diplomat olan Klovis de, babası gibi, Katolik Kilisesi örgütünün neyi temsil ettiğini ve onunla hangi iş birliğinin yapılıp hangisinin yapılamayacağını anlamıştı. Karısı Burgonyalı Klotild'in (Clotilde) etkisi ile Reims'de vaftiz olundu, böylece kendisine Galya'da üstünlüğü sağlayacak politik bir manevrayı başardı: Klovis, Batı'nın Arien kralı oldu. Katolikliğin bu yaman savunucusuna Roma Kilisesi, hiç esirgemeden ve

hiç bir şeyi sakınmadan, bütün desteğini sunacaktır. Vaftiz, Klovis'e baha biçilemez bir ordu, metropolitlerinin sevgi ve saygılarını ona yöneltecekleri, Galya Hıristiyanlarının ordusunu sağladı. Bu metropolitlerden biri, onu «zamanımızın salt buyurucusu» diye nitelendirecek kadar ileri gidiyordu. Klovis, taht ile mihrap arasındaki bu antlaşmayı Orlean'daki bir Din Bilginleri toplantısında mühürler ve Kilise ile anlaşmış olarak, Loire Irmağı güneyindeki Vizigotlara karşı sefere çıkar.

Bu sırada Teodorik, halkını İtalya'ya taşıdı. Ostrogotların komşuluğundan tedirgin olan Bizans onu bu fethe yöneltmişti. Teodorik, orada yetişmişti. Teodorik beş yıl içinde yirmi bin kişiyle Ravenne hükûmetinin hesabını gördü ve orayı kendine başkent yaptı. Önce, Bizans'ın genel valisi sıfatiyle iş görür ama özünde, kız kardeşi ile evli olduğu Klovis'e benzer yumuşak, bir egemenlik politikası izlemektedir. Teodorik, İtalya'nın o zamana kadar tanıdığı hükümdarların çoğundan daha değerlidir. Aryanizme bağlı kaldı, ama Kiliseye de saygı gösterdi ve metropolitleri korudu. M.S. 507 yılında Vouillé'de Vizigotları ezen ve onları İspanya üzerine püskürten, kendisine karşı yalnız Burgonya'nın direndiği, Klovis'in başarılarından dehşete kapılan Teodorik, onu bir yerde durdurmak için Provans'ı (Provence) işgal eder. İki büyük hükümdarlık doğmuştur.

Bunlar, hükümdarlarının, ordu komutanı olan kontlarının yardımıyla yönettikleri askerî devletlerdir. Devlet, burada kralın malı-mülkü ile karışır; gelir kaynağı olur. Yurtlukların, beylik yerlerin malikleri, mutasarrıfları silahlı adamlar besler, bakımını sağlar, sürdürürler; kendi köleleri, kendi hapishaneleri vardır; kendi kendilerine yargılar, hüküm verir, hak alır hak verirler ve kendilerine borçlu olanları yakalarlar. Bu toprak aristokrasisi askerî güç kullanır; bu aristokrasi, ancak bir askerî güce sahip olduğu halde, gene de, kralın çevresinde dehşet ve şiddet saçarak hükûmet eder. Son özgür adamların da onun koruyuculuğuna kendilerini emanet etmekte çıkarları vardır.

Bu, Roma'daki gibi, bir büyüğün adamları topluluğudur. Çeşitli kökenlerden gelmiş halk içinde kaynaşma hiç yapılmış olmadığı için, ulusal törelere ve âdetlere göre yargılara varılmaktadır. Bu, kanunların şahsiliği düzenidir. İmparatorluk bürokrasisinin eski ustaları, eski efendileri, az ya da çok, istilacı galiplerin yetkesi ve yönetiminde toplaşıp birleşmektedirler. İki hükümdarın birleştirme çalışma, çaba ve eserleri, ekonomik faaliyeti desteklemiş, kolaylamıştı: su değirmeninin kullanılması yaygınlaştı, genişledi; işlenmemiş yeni toprakların işlenip tarıma açılmasına girişildi; Bu ülkenin yarısını örten ormana saldırıldı; orman şurasından burasından kemirildi.

Ama Frank yasaları eski Galya-Roma toplumundan olan kopmayı derinleştirdiği ve Klovis, 45 yaşında, görevini tamamlamadan öldüğü halde Teodorik, kendi görevini Bizans'ta aldığı öğrenime göre sürdürdü, yürüttü. O, yıkılmış bir Avrupa'da, bütün şehirlerin tamamen yok olmadığı zaman daha çok kendi içlerine kapanıp daha çok sıkıştıkları bir harap Avrupa'da İtalyan şehirlerine, kısa bir zaman sonra yalnız kendilerinin edinip bildikleri bir aşama, bir yükseklik verdi. Klovis'in dört oğlu, onun krallığını bir aile malı gibi aralarında pay ettikleri halde ve savaş, Frankların Frankonya'yı sömürgeleştirdiği Thuringe'e kadar yeniden başladığı halde Teodorik'in dikkatli bekleyici siyaseti, onun önemini bildiği bu şehir hayatını korur. Teodorik, yolların ve su yollarının bakımı ve onarımıyla, polisiyle, maliyeye değin tedbirleriyle, kıtlığa karşı mücadelesi ve Sicilya beslenme yolunun korunmasıyla, Romalılara özenen yönetim örgütüyle İtalya'yı kandırmaya çalışmaktadır. Roma'yı gidip gördükten sonra, onu onartır. Ravenne, yeniden Doğu-Orta-Doğu ticareti için bir üs haline gelir. Venedik gölcük ve adacıkları arasındaki limanlar iyice işlemektedirler ve bugün Venedik olan balıkçılar köyü, bağımsız bir site olarak kurulmaktadır. Bütün bu çabaların Bizans ile yakın ilişkisi vardır ve Teodorik'in giriştiği bütün yapı işleri Bizans işareti taşımaktadır. Ama o, bir

yandan da Doğu İmparatorluğunun hırslarından pek korkmaktadır çünkü kendisi onunla yarışma halindedir. Barbar kralının bu yarışçılığı Batı uygarlığının esenliğine yardımcı olacaktır. Teodorik Aristo'yu çeviren ve yorumlayan bilgin Böes (Böece), gibi yetenekli kişileri yanına çağırır. Hellen uygarlığının bu öğrencisinin Hıristiyan Kilisesi ile onla bağlı manastır okulları öğretimi üzerindeki etkisi hızlı ve derin olacaktır. Kilise kanlı oyunları yasakladı ve hatta jimnastiği kaldırdı. Artık sadece araba yarışları, bir de hayvan yarışları yapılıyordu. Avrupa'nın geçirdiği bu zorlu fırtına ortamında bir dereceye kadar, bir yumuşama anı oldu ve Teodorik sayesinde, özellikle, İtalya bundan yararlandı.

Eskisinden daha da değerli yıllar boyunca yakıp yıkma, kırıp geçirme sürdü gitti. Franklar Germanya'da Saksonlarla vuruştular; bir göçebe Slav boyu olan Çekler Germenlerin ortasında Bohemya'yı ele geçirirler; Slavlar Polonya'da ve Moravya'da uzun yıllar süren savaş bir ilerlemeden sonra, çobanların atadan kalma yolunu izleyerek dağları aşıp Balkanlara taştılar. Doğu İmparatorluğunun, öteki kanadına Persler, Ermenistan'da ve Mezopotamya'da, Roma'nın yerini alıp kendilerinin soydan geçme düşmanı haline gelen, Bizans'ın sınırlarına saldırdılar. Ancak, Hunların istilâsına karşı çıkmak için saldırıyı bıraktılar. Savaş yılgınlıkları ve dehşeti Iran'da Mani'yi sürdüren bir bilge'ye Mezdek'e esir kaynağı oldu. Yurtluklara bağlanmış angaryalara zorunlu ve yaya askerî birliklerde parasız hizmete mecbur, toprak kölesi bir köylü kitlesi arasında Mazdek, ayrıcalıkların kaldırılmasını ve insanlar arasında eşitliği öğütlüyor, salık veriyordu. Malların-mülklerin ortaklaşa olması, birleşikliği ile savaşın üstesinden gelmek, savaşı yenmek istemişti o; ve hemen de soyluları (asilzadeleri) kendisine karşı dikilmiş, hazırlanmış buldu. İran Hükümdarlığı bir an, aristokrasiye karşı halk yığınlarına yardım amacıyla Mazdek'i destekledi; ama kral

Chosroes: I, Sasani hükümdarlarının bu en büyüğü bu dinsel sapmaya son verdi ve kendini savaşa adadı. Hunları yendi, İran'ın sınırlarını Amu-Derya Irmağı'na kadar götürdü; orada Hunların ellerinde bulunan malları ve toprakları Türklerle paylaştı. Türkler, bu Altay'lı demir ustaları, efendileri Moğollara başkaldıracaklar ve birbirine düşman iki krallık olacaklardır.

Daha doğuda Hunların ilerlemesi sürmektedir. Pencab yoluyla Ganj vadisine hücum edip girerler. Gupta prensi kendilerini Kaşmir üzerine sürünceye kadar ileri giderler. Şefleri Mihirakoula'nın kıyıcılıkları ve can yakıcılıkları oradaki uygarlık eserlerini yıkıp yoketmez ama bu çabalar içinde Hindu Devleti yeniden parçalanır.

Avrupa'da değişecek olan, değişmesi gereken şudur ki en kısa anında Doğu İmparatorluğunun itişiyle belli bir ticaret canlılığı yeniden başlar. İspanya'dan Mekke panayırlarına kadar her yerde Doğu'nun kilimleri, halıları, ipek kumaşları, mineli-sırlı çanak çömleği, bir de barbar oymak şeflerinin çok aradığı lüks ev eşyası bulunurdu. Böylece anlaşılıyor ki Doğu İmparatorluğu daha o zamandan uluslararası piyasada ağır basıyordu; hükümdarlığı da dev ölçülere sahipti artık. İmparator Jüstinien, Bizans etrafında Roma birliğini canlandırma girişimi yaptı.

Jüstinien, tahta ordu yolu ile ulaşmış bir Makedonyalı köylü olan kendinden önceki imparatorun yeğeniydi. Az çok kültürlü ve gururlu, kurumlu Jüstinien, eski bir dansöz olan karısı, manevracı ve kalleş, Teodora'da kendinde eksik olan enerjiyi ve zindeliği bulur: Teodora'nın siyasî gerçekçiliği Konstantin'in anısının yakasını bırakmadığı İmparatorun ölçüsüz, oransız görüşlerinden üstündür. Bu görüşler olaylara hiç uymadığı için, bu girişimlerin de yaşayabilmesi zordu; uzun süreli ve dayanıklı olanlar, Jüstinien'e ait değildir.

Onun, birlik kurma iradesinin en iyi tanığı, kanunlar yapması ve kanunları bir araya toplaması oldu. Hukukçulardan meydana gelen kurullar İmparatorluğa ait anayasa

ları ve töreci-hukukçuların görüşlerini bir hukuk anıtı halinde bir araya topladılar; bu, çok orta değerde derleme, Roma Hukuku'nun çeşitli kaynaklarını bir araya toplayıp kaynaştırmayı başardı ve o zamandan sonra hukuk öğretiminin temeli oldu. Jüstinien Kanunu (Code Jüstinien), Digesta, İnstitutes ve Novelles'in görevi, İmparatorun düşünüşüne göre, kanunlaştırma evrimini durdurmak, hareketsizleştirmek idi. Ama gene de bu kanunlaştırma hareketi, ekonomik gerçeğe eğilmek durumundaydı ve İmparatorluğun merkezîleşmesi feodal mülkiyet altındaki büyük torakların daha da oluşup büyümesini hiç önlemedi.

Jüstinien, başkentini güzelleştirmek için çalıştı; Konstantinople, daha o zamandan beri müzeydi. İmparator Ayasofya Kilisesini yeniden yaptırdı; Milet'li iki mimar, bu çok güzel büyük kiliseyi, Yakın Doğu Hıristiyan mimarlık san'atının bu ferahlık veren çiçeğini, bu sevinç gösterisini, Bizans san'atının bu üstün ve çağını esinleyecek olan yapıtını beş yılda yapıp yükselttiler. Ama İmparator sık sık parasız kalıyor ve malî durumu ağırlaşıyordu. Kargaşalıklar oluyordu. Bu kargaşlıklardan birinin bastırılmasında, bir kez otuz bin kişi öldürüldü.

Jüstinien, kurduğu düşü ne bahasına olursa olsun gerçekleştirmek için, Bizans ticaret ve ulaşımının doğal çevresi olan bu Akdeniz etrafına yaptığı askerî seferleri çoğalttı. Şehir, bir Orta-Doğu, ya da Doğu Akdeniz ülkeleri ticaret ve ulaşımı imparatorluğunun merkezindeydi. Bu bakımdan ilerlemesi, atılım yapması denizlere, Tuna Irmağı pazarına, sürüm alanına sahip olmasına bağlıydı. Jüstinien'in düzenleyip buyurduğu istilâ, akın ve fetihlerin şu ikili amacı vardı: İmparatorluğun ekonomik üslerinin ve temellerinin korunması; ve Roma İmparatorluğunun yeniden canlandırılması, kalkındırılması. Onun en iyi komutanı Belizar (Belisaire)'ın seferleri Akdeniz çevresindeki şehirler arasında alış-veriş bağlantılarını berkitiyor, pekiştiriyordu. Buğdayı ile Konstantinople'u besleyen Mısır'ı yeniden ele geçirdikten sonra Afrika'daki Vandal

Krallığını yenip ezdi; Sicilya'ya geçti; Napoli'yi, Roma'yı ve Ravenne'i aldı. Ostrogotları yenip Italya'yı işgal etmesi yirmi yılını aldı. Askerleri İspanya'nın güneyini, Centa'yı, Korsika'yı, Sardinya ve Baléar takım adalarını yeniden ele geçirdiler. Akdeniz, M.S. 555 yılında, yeniden imparatorluk mülkü olmuştu. Bizans diplomasisi buradan, Avrupa'nın ortasına kadar gidip, barbarların şeflerini altın ile elde edecektir. Jüstinien, zaferinden gururluydu.

Ama bu zafer de onun yaptığı iyileştirmeler kadar göz aldatıcıydı. İmparatorun önünde hep barbarlar ve Batı'nın yeni doğmuş Devlet'leri, Merovenjiyen kralların Frankları, başkentleri Tolede çevresinde toplaşmış Vizigotlar, özellikle Jüstinien'in Vandallara ve Ostrogotlara karşı desteğini sağlamak, kullanmak için yakınlaşmayı denediği şu doymak bilmez Papalık vardı. İmparator sapmaları kovuşturmuş, sapanları cezalandırmış, Atina okulunu kapamış, ve sadece Hıristiyan okullara öğretim yetkisi tanımıştı. Ama Roma'nın imparatorluk orduları tarafından alınması Hıristiyanlığın yönünü, yönelimini kaybetmemek, korumak, bir yandan da Konstantinople'a karşı bağımsızlığını sürdürmek tasalarını taşıyan Papa'yı iyice düşündürmüş, üzerinde etki yapmıştı.

Papalık, teokratik bir Devlet olarak ele alınırsa, elbette Doğu'dan gelen korkulu tehlikeye karşı, onu dengede tutabilecek güçte Batı'da askerî kuvvet arayacaktı. Aynı zamanda Papalık, kendisine yapılan bağışlar ve başka gelirler nedeniyle, zengin olduğundan ve yanında artık sivil güç de bulunmadığından Roma savunma duvarlarını yeniden yaptırdı ve kendini işinin kurulmasına verdi. İlk kütüphaneyi açtı, el yazmalarını çoğaltmak için kalabalık kopyacı toplulukları kurdu ve çalıştırdı, Benoit ve Norcia'nın kurduğu ve benzeri manastır tarikatlarını destekledi; bunlar manastırların çevresindeki toprakları uyandırıp tarıma açarak ekonomik ilerlemeye yardımcı olacaklardır; İtalya'da, Galya'da ve İngiltere'de Benediktin tarikati keşişlerinin tarım alanındaki canlılık, hamaratlık ve et

kinlikleri kısa zamanda Katolik Kilisesi örgütüne iyice parlaklık verecek ve onun bu başarıları ayrıca, şatafatlı, gösterişli Justinien'in zaferleri kadar kalıcı, dayanıklı, uzun süreli olacaktır.

Hunlar ve Slavlar Trakya'yı ve İllirya'yı talan ettiklerinden beri, Lombardlar İtalya'yı tehlike altına soktuğundan ve Berberiler iç taraflarda birbirleriyle savaştıklarından beri, az sayıda askerle ele geçirilmiş, bu topraklar üzerinde, her yanda aynı anda, İmparatorluğun egemenliğinden ayrılma akımları patlak verdiği halde, İmparatorluğun girişim ve atılımlarının elindeki araçlarla orantılı olmadığı görülmektedir. Bu hesapsız girişim ve atılımlar İmparatorluğu, hızla, yoksulluğa düşürür. İmparatoriçe Teodora, kanserden ölmüştür. Onun politik bilgeliği Doğu Akdeniz'in, Belizar'ın (Belisaire'in) çaba ve gücünün kırıldığı bu Doğu'nun durumundan haklı olarak kaygı duymaktaydı. Justinien'in Mezopotamya'yı boşaltmak ve Justinien'in eski Roma İmparatorluğunu düşlemesi gibi kendisi de eski (Pers) Cyrus İmparatorluğunu düşleyen Pers kralı Husrev: l'e haraç ödemek durumunda kaldı.

Husrev'in hükümdarlığı, Türkler ile Bizanslıları birbirinden ayırmağa yönelik Sasanî politikasının en yüksek noktasına vardığı zamanlardır; Türklerle Bizanslılar arasında sürüp gitmekte olan gizli konuşmalar olumlu bir sonuca bağlanırsa İran'ın çepeçevre kuşatılması tehlikesi doğabilirdi. Husrev'in savaşlarının amacı bir yandan sınırlarını bu ikili tehlikeden kurtarmak bir yandan Hindistan ile Suriye arasındaki ticaret ve ulaştırma tekelini ve Doğu Roma İmparatorluğu içinde ipek satış tekelini İran'a alıkoymaktı. Bu hoşgörü sahibi şah, aynı zamanda kendi sarayını bir fikir hareketleri merkezi haline getirmişti; Hıristiyan manastırların kültürü bu yolla Suriye'den İran'a dolaşım yapacaktı. Bunun kadar bitek, verimli, alış-veriş yolu az bulunacaktır.

Ama sonunda Justinien ile Husrev'in girişimlerini bar-

barların istilâları kesip attı, birbirinden ayırdı. Doğu Roma İmparatorluğu yeniden savunma durumuna geçecek, ve Türkler yeniden Iran'a karşı savaşa girişeceklerdir. Üstelik, bunların saldırıcı girişimleri Avrupa üzerine, Volga ile Tuna ırmakları arasında yerleşmiş, istilâları Avrupa'nın uğradığı istilâların en ağırı olacak olan, Moğol kökenli, Avar göçebe kalabalıklarını atacaktır. Avarlar, vahşi oymaklardır ve yayları affetmez. Kampları Tuna'dan akıntı yukarı yer değiştirir. Saale üzerinde Slavlara rastlarlar, onları yener ve Germenia'ya girerler. M.S. 562 yılında Franklar onları Thuringe'de durdurur. Verdikleri savaşlar henüz sonucu kararsız durumlardır, ama Avar dalgasını kırmakta yetişkindirler onlar. Klovis'in torunu sayesinde Batı, kurtarılmış olacaktır. Avarlar Orta Avrupa üzerine yeniden dönüp, akarlar; yırtıcı, yavuz süvarilerinin dörtnal hücumu altında oraları çöle dönüştürürler; Macaristan'da durulup yerleşirler; Balkanları yakıp yıkar, kırıp geçirirler. Ve Bizans İmparatorluğuna saldırırlar.

Jüstinien'in yalgınından ve de aldatıcı görünüşünden hiç bir şey kalmamıştır. Onun ardıllarının Doğu - Orta Doğu'da durumlarını korumak, tutunmak için yapmaları gereken çok şey olacaktı. Din ayrılıkları, eğer varsa, yerel anlaşmazlıkları maskeler ve doğmatik din tartışmaları da acı, sert politik çıkar çekişmelerini gözlerden gizler, görünmez hale getirir. Batı'ya gelince Bizans oradan vazgeçmiş, bir hak iddia etmemiştir. Belizer, Ostrogotları zayıflatmakla savunmasız İtalya'yı, Avarların önlerine katıp, sürdükleri ve Alp Dağları üzerine attıkları, Lombardlara teslim etmiştir. Po vadisine varan Lombardlar orada kötü düzenlenmiş hiç bir belli, değişmez kaynağı olmayan bir devlet kurarlar bu Devlet'te kuvvetlerin dağılımı ve yetkenin parçalanması, Krallığı, kendi askerî aristokrasisi karşısında çok zayıf bırakır. Lombardlar önce barbar olarak yaşamalarını sürdürür, kendilerini öyle yönetirler; sonraları yerleşik halk topluluklarına katılırlar, sosyal düzende hiç bir şey değiştirmezler. Hıristiyanlığı kabul eder-

ler; bu Germenler, az zaman içinde Latinceyi öğrenirler.

Avrupa'yı çalkalayan, şaşırtan, sallayıp karıştıran bu olağanüstü kavimler kargaşalığı, yine Batı'da ulusal birleşme ve ulusal birlik olanaklarını vermektedir. Bu andan başlayarak denilebilir ki : Avrupa doğmuştur.

En başta, Fransa olmak üzere... Klovis'in halefleri, kuşku yok, bu büyük ataları ile, aynı yapıda değillerdi. Birbirine düşman aileler birbirlerini yer, bitirir, ve zaman zaman Ren Irmağı ötesinde aç gözlü, doymak bilmez komşulara baş vururlardı. Merovenj hükümdar soyu ve sarayı, kıyıcı ve kan dökücüdür. Ama bu, Roma törelerindekinden fazla değildir ve bir aristokrasinin, başkalarına kulluk uşaklık etmek için, topluma ihanet etmesi, klasik hale gelmiştir. Frank krallığının geçici aşağılaşması ve önemini yitirmesi ne olursa olsun, orada yeni bir toplum kurulmaktadır: kral, kendi adına para bastırır ve yetenekli bir insanın kendi itibarını krallığa sunması için bu, yeterlidir.

İspanya'da Vizigot kralı ve Sarayı, din değiştirip katolik oldular; bu taktik onları İberik halklarına yaklaştırdı ve ülkeyi yatıştırdı. Aksoyluların (asilzadelerin) direnişine karşı savaşmak için hükümdarlık, yüksek Din Bilginleri Kurulu (Concile) Tolédo'da yeniden toplanmakta olan Kilise görevlileri örgütüne dayanacaktır. Bizans'ın etkisiyle, Vizigot krallığı, İspanya'daki Bizans sömürge ve topraklarından kalanları geri almaya çalışır. Bir yandan güneyde dövüşülürken, bir yandan da Bizans san'atı Merida yolu ile içerlere girer ve belli başlı İspanyol sitelerini güzelleştirir.

İtalya'da Lombardlar Ostrogotların mirasçısı olurlar. Ne Roma'yı ne de Ravenne'i ele geçirmezler; sadece Pavie ile Turin çevresinde kurulup yerleşir ve onlar da Bizans egemenliğini sıkıştırırlar.

Nihayet, Papalık ve M.S. 590 yılında bir büyük Papa-Grégoire varlığını ispatladı. Saint-Siége'in, Konstantinopl İmparatoruna karşı, kuşku yok, alçak gönüllü olmasını gerektirecek daha pek çok noktalar olacaktır. Papalık geniş tasarıları saklı tutmaktadır. Jüstinien'in halefleri onun hak iddialarından ve istemlerinden vazgeçmişlerse de, İmparatorluk birliği fikri Papalık sarayında barınak bulmuştu. Grégoire, kendi evrensel sıra üstünlüğü ne olabileceğinin bilincine varmış bulunduğundan, girişkendir. Avrupa'da manastırların sayısını çoğaltır, Kilise örgütünün ve papazların disiplinini pekiştirir, ilk Hıristiyan törelerini yeniden kurup canlandırmağa girişir, ayinlerde okunan ilâhileri ve toplu ayin usullerini düzene koyar. Kısa zaman sonra Grégorien Türkleri diye anılacak olan ezgileri derler; Avrupa Devletleriyle izlenen ilişkileri sürdürür; Kenterbury (Canterboury) baş piskoposluğunun kurulduğu İngiltere'ye, Saksonlar arasına, Arien inançlı Gotlar katına, getirdikleri tehlike Roma'ya yakın olan Lombardlara özel görevli kurullar gönderir ve bunların hepsi kısa zamanda yığın halinde, hep birden Hıristiyan olur. İrlanda keşişleri Galya'yı, Germanya'yı ve Italya'yı, el yazması broşürlerini dağıtarak bir uçtan ötekine dolaşırlar. Bu dinî, ekonomik ve diplomatik eylem Kilise'nin ilerlemelerini kolaylaştırıyor ve Grégoire, buralarda din yoluyla İmparatorluğun üstünlüğünü kurmaya çalışan Konstantinopl patriğinin entrika ve manevralarına karşı koyabiliyordu. Bütün bunlar üstü kapalı konuşma ve imalar, karmaşık bir politik durumun gerektirdiği tevekkül ve duraksamalarla doludur. Ama gene de Paris'te, Toléde'de, Pavie'de olduğu gibi Roma'da da Avrupa'nın varlığı, sezilir, farkedilir.

Bu Avrupa, Bizans'ın müşterisidir; her yerde Bizans ticaretinin ve san'atının izleri görülür. Ravenne ya da başka bir yerdeki bir kilisenin süslenmesi, bezekleri Bizans'ın el açıklığına ve göz kamaştırıcılığına baş vurmadan kavranılamaz. Doğu'nun üstünlüğü işte burada durur. Konstantinopl İmparatorluğunun, artık, Batı'da yükselmiş

olan güçlere kendini kabul ettirecek ne insan ne de para kaynakları vardı. Bu yeni dünya üzerinde Bizans'ın kendi uygarlığından başka bir etkisi yoktur. Kısa bir süre sonra, doğuya gittikçe daha çok yönelen Bizans gittikçe daha çok Hellenleşirken bunda kendi özgürlüğünü korumak ve sağlamlaştırmak kaygısı belirecektir.

Demek İmparatorluk, Felaketin eşiğindeydi. Soylular İmparatorluk iktidarını ellerinden kaçırdılar. Askerler arasında isyanlar, halk arasında karışıklık ve kargaşalıklar, din, yönünden baskı, can yakma ve cana kıyıcılıklar, ve iktidara karşı gizli tertipler yarım yüzyıl süren bir anarşi dönemini tamamladı. M.S. 610 yılında Herakliyus tahtı ele geçirdiği zaman herşey bitmiş gibiydi. Persler ile Avarlar güç birliği yapmışlar, aynı anda bir yandan Küçük Asya'yı öte yandan Trakya'yı istilâ'ya başlamışlardı. İmparator, bir an, başkenti bırakıp kaçmayı tasarlar. Patrik Sergius'un sözünü geçirmesi ve yetkisi sayesinde İmparatorluk direnecek, karşı duracaktır; ama bundan böyle mücadelesi sadece Doğu için olacaktır.

Uzak Doğu ile ilişkiler yeniden kurulursa da bu, ne Bizans ne de Pers hükümdarlığı sayesinde olmuştur. Orta Asya'daki iki Türk Devleti arasındaki rekabet ve düşmanlık da bu ilişkileri dağıtmış, parçalamıştı. Yeni bir Çinli hükümdar soyu olan Souei sülâlesi bundan yararlanıp Han'ların siyasetini yeniden ele aldı ve Batı'ya doğru İpek Yolu'nun kontrolunu yeniden ele geçirdi. Çin, Okyanusla ilgilenmeye başladığı halde, israrla, inatla karaya bağlı, bir kara devleti olarak kaldı. Souei Hanedanı, Çin birliğini yeniden kurduktan, Türkleri bölüp birbirinden ayırdıktan sonra, onlara zorlu barışı kabul ettirmeyi denedi. Bir an için buna ulaşır gibi de oldu ve karşılıklı resmî nutuklar söylendi: «Ayrıcalıksız, bir tek aile olalım. Benim isteğim herkesin, hepimizin, kendimizi iyi bir halde tutmamız, böylece hem kendi özel hayatımızın, hem de aramızdaki anlaşmanın başarısı yolunda özenle yürürken esen kalmamızdır.» gibi... Ama bu barışçılık sözde kaldı;

Türkler gene gürültücü, kavgacı ve savaşçı oldular. Çin hükümralığı hâlâ askerî seferlerde ve vergilere karşı çıkan iç kargaşalıkları bastırmak için çarpışıp duruyordu. Ama Budizm, muzaffer oldu; bir düşünüş ve kuruluş örneği haline geldi. 13 bin Budist manastırı vardı. Budizmin kutsal yazıları Çin diline çevirildi. Oradan bir rahibin Pasifiği aşarak Meksika'ya gittiği anlatılıyordu. Çin'in parlaklığı, Çin İmparatorunun huzuruna bir Japon elçiliğinin varıp ondan akıl danışmasını gerektirecek, hem de haklı kılacak ölçüdeydi.

Japonya, yavaş yavaş kuzeye doğru çekilmekte olan Ainos'a karşı hâlâ ırk savaşları içindeydi. İmparatorluğu ulusal din ve inanış Japon toprağı gibi tanrılaştırdığı için Shinto, prensler arasındaki yarışma ve düşmanlıklar ortamında Devlet'i bir tek merkezde toplamağa uğraşıyordu. Oysa Budizm, Japonya'ya daha önce, yarım yüzyıldan beri ilişkilerini sürdürdüğü Kore yoluyla girmiş bulunuyordu ve Çin ile ticaret, Japon sarayını Budist uygarlığıyla teklifsiz hale getirmiş, birbirine alıştırmıştı. İmparator Shotoku-Taishi, Budist uygarlığın eksiksiz bir birleştirme aracı olduğunu ve tahtadan yapılmış şarampollar ya da ağaç duvarlar ile çevrili sitelerin henüz her türlü uygarlıktan habersiz olduğu bu ilkel toplumda Çin kültürünün, imparatorluğun yönetici sülâlesine kendini kabul ettirme aracını vereceğini tahmin ediyordu.

Çin sarayına yapılan ilk resmî görev ziyaretinden sonra Japon İmparatoru oraya, yıllar boyunca kalacak öğrenciler gönderdi ve ülkesini çekinmeden Çin çığırına ve camiasına soktu. Japonlar birkaç on yıl içinde, bir bütün halinde, Çin uygarlığını ve Budizmi aldılar. Ayakkabıdan ve başlıktan yeni dinin tapınaklarına kadar yazı, astronomi, bir takvim ve Japon soylu sınıfını (aristokrasisini) ayırtıp kendine çeken bütün o san'atlı, ince ve zevkli şeyler, Çin eşyası edinme tutkusu Sarayı sardı ve İmparator, soylu ailelere ve klanlara Çin aşama sırasını uygu-

layarak ve Çin yönetimini kopya ederek, Devleti merkezîleştirme, bir merkeze bağlama politikasını orada ustaca yönetti. İmparatorluğa ait mülk ve toprakları genişletti, eyaletlere valiler atadı, vergiler, ordu ve toprak dağıtımı için nüfus sayımları yaptı. İmparator, Çin yaşamının bütün unsurlarını kullanarak, ülkesini uygarlığa zorla soktu; aynı zamanda da kendi yetkesini, otoritesini güvence altına aldı.

Demek ki bütün bunların hepsi, Paris fuarlarından Japon Denizi'ne ve Afrika'nın doğu kıyısı üzerindeki Arap alış-veriş taşıyıcılığına kadar birbirine bağlanan ve kurulan bir ticaret, ticarî değişimler zinciri idi. Bu zincirin pek çok halkası, insanların hareketleri, toplum kımıldanışları ve davranışları sonucu, kopacaktır ama varlığını yine de sürdürecektir; birkaç barış yılı bu zincirin hızla gelişip ileri atılmasına, bedel olacaktır ve Orta Avrupa'da Avarların durumu Tuna yolunu tıkayıp kestiği için bu ticaretin en büyük payını Akdeniz alacaktır; buranın da en iyi tacirleri Levantenler (Doğu Akdeniz Ülkeleri Hıristiyan tacirleri), Yahudiler, ve Araplardı. Akdeniz kıyı şehirleri pazarları Doğu ile Batı arasındaki bağlantıyı, dokunmayı kurup koruyor, sürdürüyordu.

Batının ekonomik bakımından yeniden kurulup örgütlenmesi, kuşku yok, söz konusu olamazdı. Barbarların hepsi durulup oturmuş, durağanlaşmış olmadıkları için şehirler, savunmaları kolay yüksek tepelerde takılıp kalmıştı, ve bu yalnız bırakılmışlıklarının acısını, sıkıntısini ticaret çekiyordu. Avrupa'da bir cinayet ve kan davası salgını süsürüyordu. Çıkar ve güç elde etme arzusu toplum boraları arasında yokolmamaktan, mahvolmamaktan başka hiç bir şeyin söz konusu ve sorun olmadığı bu zamanın biricik ortak niteliğiydi.

Ama yine de yeni özlerle zenginleşen toplum akımlarının çoğu, Avrupa ormanının göbeğine evvelce yaptıkları uzun ve boydan boya gezilerden sonra, şimdi bir çıkış yolu arıyorlardı.

MUHAMMET ve İSLÂMLIK

Çöl ve Güney Arabistan Bedevîlerinin, şehir bezirgânlarının, kıyıların Hıristiyan ve Yahudilerinin sık sık uğradığı, kervanların birleştiği, su başı ve panayır yeri olan Mekke'nin önemi durmadan artıyordu. Iran ve Bizans Suriye için aralarında yaptıkları mücadelede bitip tükendiklerinden ve İran Uzak-Doğu'ya giden deniz yolunu yeğ ve üstün tuttuğundan beri, Palmyre gibi zengin ve geçimi yerinde olan, rahat siteler Doğu'nun transit ticaretini yitirdiler. Hint Okyanusu'nun Doğu Afrika kıyısına kadar süren taş yapılar Arapların kereste ve değerli madenler taşıyıcılığının ve ticaretinin getirdiği zenginliğin tanığıdır. Pazardaki eski eşya alış-verişinden Mekke'nin güçlü bankasına kadar Arabistan, Avrupa ile Asya arasındaki ticaret akıntısına gittikçe daha çok katılıyordu.

Muhammet, işte bu bezirgânlar arasında bir soylu ailede dünyaya geldi. Evliliği onu rahat yaşayan, sıkıntısız, geçimi yerinde bir tacir yaptı. Karısı Hindistan ürünleri, siyah Afrika köleleri ve kokular taşıyan Hicaz kervanlarında sermaye sahibiydi. Muhammet, iş gezilerinde, yağma ve soygunun yasak olduğu kutsal dönemde Arabistan'daki panayırlara düzenli olarak hep uğrardı. Devamlı savaş halindeki bu boylarda, oymaklarda, bu alacalı, rengarenk ve gürültücü âlemde Hıristiyanlarla ve Yahudilerle ilişik ona İncil'de geçen efsaneler ve ağızlar geleneklerini ilk kez öğretti. Ticaret çalışmalarını bırakınca, bir kenara çekildi ve derin, dinsel düşüncelere daldı. bu, Suriye keşişlerinin ve Yahudi dininin o kadar içli-dışlı olduğu, ama

Bedevî puta tapıcılığının kendisine hiç bir çözüm sağlamadığı öte dünyanın sırları üzerinde derin ve uzun uzun düşünmek içindi. Muhammet saralıydı ve nöbet geldiğinde bir vecd, bir esrime haline girerdi; kırk yaşında iken, kendi görüşüne göre Yahudilerin ve Katoliklerin biçimini bozup aslından uzaklaştırdıklarını varsaydığı, İbrahim Peygamberin dinini ilk sadeliği ile yeniden kurmayı düşündü. Muhammet uz dilli (belâgatli) ve inandırıcıydı. Yakınlarının dinlerini değiştirtti. Ama Mekke bezirgânları yeni Peygamberin saygı eğilimlerini kötü karşıladılar. M.S. 622 yılında 200 arkadaşıyla birlikte, ilerde Medine adını alacak olan, şehre doğru göçmeye, hicrete karar verdi. Bu, Hicret oldu.

Onun Yahudi dininden kopması tam değildi; çünkü dua ederken Kudüs'e doğru dönüyordu. Ama Medine'de Muhammet'in din öğütleri saldırgan bir ayırdedici nitelik edindi; artık sadece bir tek, görülmeyen ve ölümsüz tanrıya inanmakla yetinmek söz konusu değildi. Bu din kardeşliği politik bir birlik sonucuna ulaşıyordu. Muhammet, bu çok çeşit, parçalanmış ve bölünmüş insan topluluğunu bir tek Allah'a inanç sayesinde bir tek yığın, bir tek bütün halinde bağlayıp birleştirmeye girişti. Oymakların, boyların içbirliği ve ortaklaşması yerine o, Din-İman içbirliği ve ortaklaşmasını koydu. Medine sakinlerini toplayarak Mekke'yi kendi davası için yeniden kazanmaya gitmişti. Daha başlangıcından beri kervanlara karşı silahlı soygun baskınlarına varıncaya kadar çevrede geçerli yöntemlere göre ilerleyecek olan, değişik, ilgi çekici, merak edilmeye değer bir dindir bu. Bir çok yıllar süren çarpışmalardan sonra Mekke, Muhammet'e boyun eğdi, bağlandı. O, buradan puta tapıcılığı kaldırdı; ve onun yerine kutsal şehri Mekke olan gerçek bir politik güç, bir gerçek politik iktidar kurdu. Bu dinden yana olanlar şimdi Mekke'ye dönerek ibadet ve dua ediyorlardı.

Bu, önce Yahudileri önüne katıp süren, bir ticaret ge-

nişlemesinin başlangıcı oldu. Para işlerindeki, malî sorunlardaki üstünlüklerinden kaygılanarak Araplarla ilişkilerini kesmişlerdi. Sonra, Muhammet ile ordusu Suriye'nin Bizans sınırına hücum etiler. Arap birliği, bu Yahudi mizacın istediği gibi dinî bir ifadeye sahip olan ama aslında, özünde politik olan, bir irade ve isteğin etrafında meydana geliyordu; ve Hicaz'da ilk defadır ki tutarlı, bağdaşık, çıkarlarının bilincine varmış ve bu çıkarların kampını genişletmekten tasalanan, bağlantılı bir toplum beliriyordu.

Bu birleşme öylesine canlı ve güçlü idi ki M.S. 632 yılında Muhammet öldüğü zaman, kendisine ilk anlarda inanıp ihtida eden amcazadesi Ömer, Arapları, Peygamberin en sadık dostu, arkadaşı, zengin Eb'u Bekir'in etrafında toplayıp birleştirmeyi başardı. Ebubekir halife olarak gösterildi ve onun eylemini, çalışmalarını Ömer yürüttü. Suriye ve İran yönünde yeniden seferler yapıldı. Sırası gelip Ömer halife ilân olunduğunda Islâmlık Arabistan'da zorlu ve dayanıklı, sağlamdı ve O, kararlı ve belli olarak saldırıcı, genişleyici bir tutumu gönülden benimsedi.

Ebubekir ile Ömer, Muhammet'in aldığı Tanrı esini açınlamalarının dağınık metinlerini el yazısıyla kopya ettirmişlerdi. Bu dağınık metinler Müslümanların ödev, görev ve yükümlülüklerini anlatıyorlardı:

(İslâmın şartı :)

1. Oruç
2. Namaz
3. Haç
4. Zekât
5. Kelime-i Şahadet

Gene bunlar iman konusu olarak altı madde koyuyorlardı : (Amentü :)

1. Tanrı'ya

2. Tanrı'nın meleklerine
3. Kutsal kitaplara
4. Tanrı'nın resulü olan peygamberlere
5. Kıyamet gününe, öldükten sonra yeniden diril-meye ve
6. Tanrı'nın ahret için insanların alnına kaderlerini yazdığına

Bu sonuncusu Müslümanların bağnazlığını coşkulara dönüştürüyordu. Dinin silahlar yoluyla muzaffer olacağına inanmış bulunan Muhammet, Araplara fetih ve işgaller yolunu gösteriyordu. Ömer'in on yıl süren halifeliği, onun çalışmalarına ve eserine evrensel önemini ve değerini verdi. Pol de İsa'ya ve İsa için böyle yapmıştı. Ne var ki Pol, insanlar üzerinde İsa gibi, sadece sözleriyle etki yapmıştı. Peygamberin irade ve isteklerinin tam ve adaletli icracısı Ömer ise onun inan ve kanılarını gerçekleştirdi, madde âleminde ortaya koydu ve maddeleştirdi; dövüştü, vuruştu.

Bizans ordusunu kolaylıkla yendiği Suriye'yi ele geçirdi; Suriyeliler Bizans boyunduruğunu hemen çıkarıp attılar. Sasani hanedanının artık savunacak durumda olmadığı Mezopotamya; burçları, kaleleri saldırıya gerek kalmadan birbiri ardından düşen, kralı Türk ve Çin yardımı için boşuna yakaran ve artık bir Devlet olarak varlığı kalmamış bulunan İran; Ermenistan; büyük toprak sahibi Bizanslılara karşı Kıpti köylülerin başkaldırdığı Mısır ve nihayet Sirenaika hep Arapları kurtarıcı biliyor, selâmlıyorlardı. Eski Roma ekonomisinin çöküşü Afrika'da herhangi bir saldırı, akın ve istilâya alanı boş bırakmıştı. Arap saldırışları düzgün, düzenli orduları yeniyor, zaferler kazanıyor ise bu, ancak, düşmanlarının uzun savaş yılları sonunda ilk saldırana av olmalarını sağlayacak kadar son derece dağınık ve birlikten uzak bulunmaları nedeniyle olmuştur. Ömer ne büyük bir komutan ne de bir teşkilâtçı olarak kendini göstermişti. Onun Devlet'i -o kabile reisle-

ri ve oymak beyleri topluluğuna Devlet denebilirse.- yağma ve soygunla, ganimetlerle yaşıyordu; oysa Ömer, askerlerinin emeklilik ve onur ödeneklerini de buradan ödüyordu. Emeklilik ve onur ödeneği almak için din değiştirip Müslüman olunuyordu. Bu, tam bir düzensizlik ve kargaşalık hükûmetiydi ve ele geçirilen ülkelerin para ve gelir durumu, çapul onları ve onların kaynaklarının tükettiği andan itibaren, umutsuz bir hale giriyordu.

Araplar, doğu bolluk ve rahatının kendilerine verdiği parlaklık altında, gene de hiç uygarlaşmış değillerdi. Dinlerinin ilerlemeleri ancak yabancı ticaret acenteleriyle köle pazarlarının açılmasında ifadesini bulur. Arap korsanları Bizans gemi donatanlarının yıkımına yol açarlar. Araplar İskenderiye kitaplığının yıkımını da tamamlarlar. M.S. 644 yılında Ömer'in bir Hıristiyan İranlı tarafından tasarlayarak öldürülmesi üzerine, altüst olmuş, karmakarışık Akdeniz doğu kıyısı ülkeleri, iç savaşta yok olup batarlar; öte yandan da Afrika'da Araplar berber oymaklarına karşı akın ve hücumlarını sürdürürler. Onlar kendilerini Bizans otoritesinden kurtaran Arap yetkesini önce kabul, sonra ona karşı da- bu istilâdan sadece kendi bağımsızlık ruhlarının fışkırmasına uygun bir mezhep sapkınlığı (=itizal) biçiminde özümsedikleri bir Müslüman dinini alıkoyarak - da boş kaldırdılar. Islâm dini onun politik yetersizliğinin yerini tutacak bir güç değildi. Yeni Halife Osman İslâm'ı birleştirmek için Kur'anın son ve kesin metnini düzenleyip yerleştirebilirdi. Ama o da öldürüldü ve halifelik için dövüşüldü.

Demek ki Araplar kendi ilkel anarşilerini, kargaşa ve düzensizliklerini yaymaktan başka birşey yapmamaktadırlar ve eğer Arapların bu dağılması, onları eski uygar ülkeler ile doğrudan doğruya ilişki haline getirmiş olmasaydı Muhammet'in zekâsı, dehası toplam olarak hiç bir şey yaratmış olmayacaktı. Ve, herkes kilise ve din adamları örgütünün mallarına el koyarken, ve Zerdüşt dini yasak-

lanırken, İran'da, beyler arasındaki kin ve nefretlerini krallıkla birlikte dahi, İran ruhunu ve zekâsını yok edemediğini, gördüler.

Bu toplum arıtılmış, incelmiş, titiz bir toplumdu. Soylular kolay, rahat, sıkıntısız yaşarlardı; geçimleri yerindeydi. Saraylarına servet denilecek paralar yatırırlardı. Mimarlar, sivri uçlarla son bulan kemerli, ince, değerli konutlar yapıyorlardı. Polo ve eskrim oynanırdı. Satranç sevilen bir oyundu; bu, Hindistan'dan gelmişti. Bahçelerde ve çiçekler arasında mandolinlere uyarak şarkılar, türküler söylenirdi. Kâğıdın yapım tekeli Çin'in elindeydi ama düzgün şekiller bol bol kâğıt sağlıyordu. Rulo halindeki kâğıtlara şiirler yazılırdı. İran, Türkistan yoluyla, Çin'le hızlı ticaret ilişki ve değişimleri içindeydi. Çin, onun doğrudan doğruya yardımına koşmadan, Arap istilâsı önünde askerî bakımdan güçlü bir engel meydana getiriyordu. Müslüman süvariler İran sınırları üzerinde baskılar yapacak, ama onları aşmayacaklardır. Sadece, oralarda bile, bir uygarlığın ne olduğunu öğreneceklerdi.

Yeni ölmüş bulunan İmparator Tai-Isong Çin'in görkemini, büyüklüğünü, yüceliğini kurmuştu. T'ang hükümdar soyundandı; Moğol ve Türkistan Türklerini yenmiş bulunan Tarim vahalarının efendisi ve Çin emperyalizmini en yüksek noktasına çıkarmış bulunan bu Li-Che-Min, dikkate değer bir savaşçıydı. İmparator, Konfüçyus inanına bağlıydı. Bütün dinleri tanımış ve Çin'de Suriye Hıristiyanlığına yetke verirken şöyle demişti. «Gerçek, sadece bir isme sahiptir.» Bu fatih, toprak mülkiyetine dayanan bir sosyal sistemin orun basamaklarını koruyup bu hiyerarşiye saygı gösterirken, bir yandan da Budist tapınakların aşırı zenginliklerine karşı savaşırken ılımlı bir gelir düzeniyle ve olanağıyla tarımı destekleyip yüreklendirmekle yerleşik halk topluluklarını birbirine yeniden bağlamıştı. Çin, o zamanlar Moğolistan'dan Koşinşin'e, Hazar Denizi'nden Budist inanının devlet dini haline geldiği ve kralı bir T'ang prensesiyle evli olan Tibet'e dek uzanırdı.

Doğu'da da Çin toplulukları Pasifik duvarında bir yarık açmışlar ve Formoza ile Peskador (Pescadores) Adalarına ulaşmışlardı. Batı ile ilişkiler izleniyor, sürdürülüyordu. Bizans elçileri, tacirleri, bezirgânları, Hindistan'dan Buda inanına değgin kitaplar getiren özel görevli kurullar ve din yayıcılar başkent Si-Ngan-Fou'ya varıyorlardı. Çin, Hindistan, İran ve Batı Asya arasındaki bu sık ilişkiler, üzerinde bu kadar tartışma ve çekişme olan, herkesin elde etmeye çalıştığı bir yol boyu üzerindeki bu aralıksız gidiş geliş, o anın san'at rönesansını, Budizmin etkisiyle güçlendirdi; Buda inanının heyecanı imparatorluk liberalizminin vicdan ve düşüncede, siyasal tutumlarda erkinliği savunan hoş görüsünün yeğ tutup desteklediği, hoş tuttuğu Çin düşünüşüne aydınlık getirdi. Budizm, Çin san'atına doğa duyusunu ve doğa anlayışını, resim ve şiir san'atlarının yüceltip ululadığı açık hava düş ve hülyalarını öğretti. Bunların hepsinin içine, henüz bilinmeyen plastik ve heyecan verici bir bolluk içinde Helenistik konular işlenmişti.

Bu, olağanüstü bir çağ oldu ve T'ang san'atı kuyumculukta, değerli taş işlemeciliğinde, Çin mürekkebi sürülmüş eşya yapımında, ve halı, kilim yapımında göz kamaştırıcı parlaklıkta sonuçlar elde etti. Bunları kullanma olanağı, kuşku yok, yalnız bir seçkinler zümresinin elindeydi ama bu zamanın, gene de kır ve köy yaşaması alanlarında belli bir bolluğu vardı ve hayat, ucuzlamıştı. Soygun ve yağmaların arkası kesilmişti. Tarih, bir toplum kanunu gibi görüne gelmiş bulunan insan kırımlarını anmıyordu artık. Bu refah nedeniyle yine, Budizm halk bilincinde ve halk vicdanında yer kaybetti; halkın kendisi de yaşamaktan zevk alıyordu. Çin uygarlığının ışıldaması hiç bir zaman bu kadar yoğun olmamıştı ve Halife için iç savaşın yankılanmakta bulunduğu İran sınırlarından, kısa bir çatışmada Çin ordusu ile donanmasının Japon-Çin ilişkilerinin bundan zarar görmemiş bulunduğu Kore'ye kadar Asya gerçekten en değerli kültürü tanımış bulunuyordu;

yüksek bir uygarlık duygusu, Çin yurdunda ve Çinlilerde, kendi millî birlikleri duygusuna üstün geliyor, onu yeniyordu.

Japonya'da Çin kültürünün özümlenmesi var gücüyle, yılmadan, ürkmeden yürütülüyordu. İmparatorun çok kudretli irade ve isteği altın yaldızlı tapınakları yükselttiği gibi, Japonya'ya kimi zaman tamamen yararsız olan, Çin kanunlarının kölece, uşakça taklidi olan kanunlarla bezenmiş devletine saygıyı da empr.diyordu. Bu özümleme çoğu zaman zorlama ve yapmacıktı ve yönetici toplum katından başkasına ulaşamadığı, kazanamadığı için- yönetici toplum katıyla halk arasındaki uzaklığı artırıyordu. Soylular, artık, evlerinin damını saman saplarıyla değil, kiremitlerle örtüyorlardı. Heykel ve resimler yapılır olmuştu; ilkel, kaba müzik âletlerinin, sazların yerini «harp»ler alıyordu. «Shinto» dini Budizm ile birleşip bağdaşmıştı ve Japonlar, kendi ulusal tanrılarından geçmeaen, Budist oldular. Budizm, Hindistan'da Brahmanların inatçı, ısrarlı «geri alma» istekleri ve direnmeleri önünde gerilerken de, etki alanını genişletiyordu. Japon'ların yaşamı büyük komşusunun hayatını örnek alıyordu; bu kadar kaba bir emme kimi zaman hazmedilmemiş olacak ve bu az gelişmiş toplumda acısız, yarasız, beresiz yürümeyecektir.

Doğunun bütün bu şatafat ve bolluğu Araplar için çekici oldu ve onları baştan çıkardı ama Araplar Doğu'nun kültürü ile ilgilenmekten henüz uzaktılar. Halifelik için yapılan ve, Peygamber'in kadınlar yolu ile çocuk ve torunları arasında yaşlı kuşak (yaşlı kol) ile genç kuşağı (genç kol) karşı karşıya getiren mücadele ve kavgalar hiç yavaşlamıyordu. Muhammet'in damadı Ali'nin askerleri, Osman'ın yeğenlerinden Suriye valisi ve Suriyeliler tarafından Halife kabul ve ilân edilmiş, Emevîlerin kurucusu Muaviye'nin askerleriyle çatıştı : Emevî ailesi Halife'nin seçimle gelmesi temel ilkesi yerine, aile kalıtımı yolu ile gelmesi usulünü getirdi. Müslüman dünyası o zamandan beri bu kadar birleşmeyecektir. Başkent Medine'den

Şam'a nakledildi ve Araplar İran'ın yerini almak istermiş gibi savaşı Afganistan'da ve Bizans'a karşı yürüttüler. Ama Bizans denizden ve karadan gelen bu saldırılara direndi, karşı koydu. Konstantinopl İmparatorluğu Mısır'ı ve oranın buğdayını yitirmişti; ama gene de Avrupa'nın kapısında Arap istilâcılara yolu tıkıyor, kapalı tutuyordu.

Bu yanda da kendini korumaya gücü yeten üstün bir uygarlık İslâm'ı durdurdu, onu Afrika üzerine geri püskürttü. Arap zafer ve fütuhatı ancak kurbanlarını zayıflığı ile yapılabiliyordu. Kuzey Afrika zeytin ağaçları ve köylerle kaplıydı, yağmacılar için, kışkırtıcı ve çekiciydi. Berber oymakları Kairouan'ı kurduktan sonra Atlantik'e ulaşan Müslümanlara yavaş yavaş boyun eğdiler. Aurès dağ kütlesinde bir kadın La Kahine istilâllar önündeki sığınak ülke olan Fas'da direnmeyi kurar, örgütlendirir. Onları başkaldırmaktan ayırmak, uzaklaştırmak için Araplar Berberîleri kendileriyle birlikte Tuna ve Balear takım adaları üzerine çekerler. İşte onlar, bir kez daha Avrupa'yı, Bizans surları önündeki kadar yakın ve o kadar yaklaşılabilir görüyorlardı; onları çok ince bir boğaz ayırır gibidir.

Avrupa onların elinden kurtulacak durumda mıdır? Öyle görünüyor ki hiçbir devlet, o sıralar Batı hükümdarlıklarının içinde bulundukları kargaşalık ve düzensizliklere egemen olup üstesinden gelecek yapıda ve durumda değildir. Alamanya ve Bavyera dükalıkları da Merovenç hanedanını iktidarı saray nazırlarına yani aristokrasiye bırakmış bulunduğu Neustrie, Austrie, ve Bourgogne ülkeleri kadar çalkantı ve karışıklıklr içindedirler. Italya'yı birleştirmek isteyecek olan Lombard Krallığı, karşısında Papalık Hükûmetini bulur. İspanya'da sonuncu büyük Vizigot Kralı Wamba, tahtından indirilmişti. Taça sahip olmak için birbirine karşıt partiler çatıştılar, yarıştılar, çarpıştılar. Merkezde sıkıntı daha da derindir. İslavlar, Avarların peşinden ta Stirya'ya kadar girdiler ve Bohemya'yı sıkıntıdan kurtarıp açan Frank taciri Samo, Elbe üzerinde. Karpatlar'dan Adriatiğe kadar uzanan tutarsız ve birlikten

yoksun bir imparatorlukta hüküm sürmektedir. Daha başka Slavlar da Bizans toprakları üzerinde kapalı konak yerlerinde konaklamakta ve onları bir daha bulundukları yerlerden çıkarmak olanaksız kalmaktadır; bunlar Makedonya'dadırlar; Sırp'lar Bulgarların kendilerine katıldığı Tuna boylarındadırlar. Bu istilâcıların yerleşik Hellen uygarlığı halkları ile kaynaşması yavaş olacak ve bu etnik kargaşalık ve patırdılar. Avrupa'yı tedirgin, kararsızlık ve oynaklık içinde tutacaktır.

Bütün edebiyat kültürü gibi san'atın da erkten ve gözden düşmesi mutlak ve kesindir. Avrupa toplumu her zamankinden kötüdür; Barbar saldırışları, Avrupa'ya korkunç töreler bırakmıştır; her karşı durum almayı ve her itirazı, her kapışmayı cinayet, adam öldürme çözümlemektedir. Kilisenin kendisi de kokuşmuştur ve resmî din adamlarının yaşantısı lâik yaşantıdan hiç de daha erdemli, daha değerli değildir. Ama Kilise, güçlüdür; ikisi de, hem Bizans, hem Roma kiliseleri. Araplar Antakya'yı ve Kudüs'ü ele geçirmekle Konstantinople Patriğini bunların rekabetinden kurtarmışlardı. İskenderiye'yi ve Kartaca'yı almakla Roma Papa'sının itibarını yeniden yükselttiler. Krallar tarafından atanan metropolitler büyük yetkilere; ve eski köy topluluklarını, klanları, bir de kendi kendilerini savunmayan küçük toprak sahiplerini, yok eden büyük yurtluklara, arazi ve akara sahip idiler. Bu metropolitler çoğu zaman gerçek haydut, şakîlerdirler, kötü adamlardırlar ve bu piskoposlardan meydana gelen kurul, Krallığa kafa tutmaktadır.

Kendilerine bağlı köyler gittikçe artan büyük toprak sahibi aristokratlar anarşisttir ve doymak nedir bilmezler: Bu aristokrasi serüven peşinde koşanlarla, bir de çok çeşitli isimler altında yollar üzerinde, her türlü ulaşımı tehlikeye sokarak durmadan büyür, bu haydutluğun meşrulaştırılmasıdır. Her boyda toprak beyleri, özellikle zeamet sahipleri zorla ele geçirdikleri topraklar üzerinde haklar elde etmekte, bu durumları hukukîleştirmekte kendilerini sa-

vunmak için birlikler halinde toplu gezen gezginci satıcıları özellikle Doğuluları, Bizans'la ilişki kuran İtalyanları haraca bağlamakta idiler. Şehirlerin nüfusu azalmıştı; emekçiler silâhlı kişilerde bulmaya çalıştıkları korunmanın bedelini pahalı ödüyorlardı.

Ama metropolitlerin ve zeamet sahibi beylerin yakınında tam örgütlü büyük manastırlar vardı. Tam örgütlü büyük bir manastır, (l'abbaye) zamanında taşıdığı ekonomik değer, paha biçilemeyecek kadar büyük olan bir tarım ve endüstri merkezidir; üretimi, alış-verişleri sürdürür, hayvan yetiştiriciliğini geliştirir, yolları onarır, işlenmiş toprakları tarıma açar, topraksız köylüleri toprağa yerleştirir ve son özgür zenaatkârlarla yarışır, rekabet eder. Manastırların yurtluklarıyla birlikte, Batı'da toprağın üçte biri Kiliseye aittir. Ne var ki kamu ruhunu ve düşünüşünü yitirmiş keşmekeş halindeki bu Avrupa'da uygarlıktan yaşamakta devam eden ve Bourgogne şaraplarının satışından tutun da eski metinlerin eski el yazmaların okunmasına varıncaya kadar, uygarlığı temsil eden ne varsa hepsini barındıran, hepsine sığınak, konut ve barınak olan, hep bu tam örgütlü büyük manastırlardır. Keşişler Avrupa'da insancıl çabanın uyanık bekçiliğini sürdürdü, soluk gece lambasının sönmemesini ve rönesansın olmasını sağladı, mümkün kıldı.

Rönesans, yaklaşmıştı. Mesûe Irmağı üzerinde yerleşmiş bir aristokratik aile, aile reisi Pepin de Herstal ile, büyük toprak sahiplerinin başına geçmişti. Pepin de Herstal, Merovenj hanedanının yanı sıra saray nazırı sıfatıyla bir iç diktatörlük kurup sürdürmüş ve bunu kalıtım yolu ile kalıcı kılmıştı. Pepin, süvari birliklerini pekiştirmiş, berkitmiş, Frankların egemenliğini, Saksonlara, Alamanlara, ve Bavyeralılara yeniden ve zorla kabul ettirdi. Pepin de Herstal'in politikasından Kilise örgütüne dayanmak; manastırlar yapımı, güçlü ve yılmak bilmez yönetimi yani siyasal birliğe değgin her türlü birleştirici girişimin klasik taktiği bulunur. O zamanlar Galya'da Frankların Avrupa

hakkındaki tasarılarından caymadıkları görevlerini sürdürdükleri anlaşılır.

M.S. 710 yılında tahtı, zorla ele geçiren taraflardan birinin İspanya'ya çağırdığı Müslüman şef Tarık, Akdeniz'i aştı; İspanyolların ayrım gözetmeden Faslı dedikleri Arap ve Berberîlerden meydana gelmiş 12 bin kişilik ordusuyla Medina-Sidonia savaşında vizigotları yendi, sonra yedi yılda yarımadayı ele geçirdi.. Orada da vizigot efendilerden nefret eden halk, Faslıların istilâsını bir kurtuluş gibi karşıladı; köleler ve toprak köleleri kurtulmak, azatlı olmak özgürlüğüne kavuşmak için, özgür insanlar ise kimi vergilerden kurtulmak için din değiştirip, Müslüman oluyor, ihtida ediyorlardı.

Arap işgali Amu-Derya'dan Atlantiğe kadar çok büyük bir hilâl biçiminde yayılır, yerleşir, bu hilâl onların karşı durulmaz, atlı akınları prenslikleri, beylikleri toz ufak edip uçuruyordu. Çarpışırken, gazada ölürlerse Muhammet'in söz verdiği ahiret mutluluğuna kavuşacaklarına inanan bu atlılar gözü pek, bıkmak usanmak bilmeyen savaşçılardı ve Peygamber zamanında Arabistan'daki ayak izleri ve koşu yerlerini ele geçirdikleri gibi, şimdi de dünyayı ele geçirmek için ata binmişlerdi. Savaşın gözüpeklerin işi olduğu, ve bunların kişisel hırslarına, tutkularına bırakılmış bir garip imparatorluktur bu. Şam halifelerinin yetke ve itibarını gene Suriye'de Emevî saltanatını devirmek için birleşen Peygamberin dayısı Abbas ile Ali'nin ailesinden yana olanların propagandaları tehlikeye düşürmektedir. Bu Şiî'ler dindar Müslümanların savunuculuğunu yapmakta, halifenin ve Şam'ın rahatını, içinde yaşadığı bolluğu, şatafatı eleştirmekte, lânetlemekte ve kendi inanç ve mezhepleriyle birlikte İran üzerine dayanan bir Müslüman muhalefet yaratmış bulunmaktadırlar. Şam halifelerinin giriştiği merkezîleştirmenin olanağı bulunmadığı anlaşılmıştır. Onların düşünce özgürlüğü ve hoşgörüsünün böylesi bir İmparatorluğu birleştirmekteki güçsüzlüklerinden başka birşey değildi; paraya olan ihtiyaçları onları, ihti-

daları, din değiştirip Müslüman olmaları durdurma zorunda bırakmıştı. Ve onlar, Suriye toplumunun baştan çıkarıcı, çekici ayartmalarına kendilerini koyvermişlerdi.

Yunanistan'da, daha önceki Parthénon nasıl şimdi bir Katolik Kilisesi idiyse, Suriye'de de Kiliseler cami haline getirilmişti. Sonra kubbeli, kemerleri at nalı biçiminde, sıra kemerli revaklarla çevrilmiş avurtları ile İran usulü anıtsal büyük yapılar yapıldı. İran kuleleri, sonra Suriye'nin Kilise çan kuleleri sonra da doğu çizgileri taşıyan dört köşeli minareler haline dönüştüler; Arap'ı namaza çağıran müezzin sesi Hıristiyan çanlarının ve çan kulelerinin yerini aldı. Uygarlık her şeyi doğudan almak zorunda kalan bu çöl adamlarının üzerinde etki yapmaya başladı. Öte yandan da Çin üzerinde ve Çin'in ipek yapan kentleri üzerinde yaptıkları baskı hızlandı, güç kazandı; ve Semerkant, hep, Çin ile Arabistan arasında çıkacak ve kendi özgürlüğünü sağlayacak çatışmayı umup beklerken bir yandan da Arapları metbu olarak tanıdı.

Ama Çin iktidar ve gücü de o zamanlar İslâm'ın yükselişini, dalgasını durdurmuştu. Kıyıcı, amansız, kan dökücü ve dikkat çekici bir kadının, İmparatoriçe Wou-Heou'nun yönetimi ülkeyi dehşete boğmuştu. Ondan sonra gelen İmparator Hinan-Tsong Çin'i en büyük ekonomik, fikrî ve ruhî çalışma, hareketlilik dönemine soktu. Asya'ya egemen olan Çin, yolların güvenliğini koruyor ve zekâ araştırmalarına her zamankinden çok daha çok açılıyordu. Bu yüzyıl, Çin uygarlığının altın çağı oldu. İşgal ve fetihler olmadığı için Araplar bunlarla, kısa zaman içinde pek hoşlandıkları, baharat alış-veriş ve taşıyıcılığı yoluyla ilişkilere giriştiler. Çin, İslâm dinini öteki dinleri karşıladığı gibi karşıladı. Bu parlak toplum, kültürün bütün inceliklerini biliyor, tanıyordu; şairler, ressamlar coşkulu bir san'at amatörü olan İmparatorun beğeni ve yargılarını tartışırlardı. O, bir Akademi, bir kitaplık meydana getirdi; bilimleri ve özellikle astronomiyi yüreklendirdi, şevklendirdi. Kukla tiyatroları Çinlileri türkü ve şiirlerle duygulandırdı.

Bolluk, rahat ve şatafat içinde olmaktan çok, okumuş yazmış ve aydınlık olan böyle bir toplum sınırlarında bunca soygun ve çapul çeteleri görmekten kaygıya kapılırdı; ve şair Li-Tai-Pe, bir sarhoş ama dünyanın en büyük yazarlarından biri, Çin'in barbarları ne zaman yatıştıracağını, soruyordu.

Çin önünde güçsüz kalan Araplar, Konstantinopl üzerine saldırışlarını yenilediler. Bir yıl süren kuşatmadan sonra, mükemmel bir komutan olan İmparator Leon: III onları Anadolu üzerine püskürttü. İşte bu aynı M.S. 718 yılında Araplar Avrupa'nın doğu kanadında başarısızlığa uğrarken, İmparatorluklarının öteki ucundan Pirene dağlarını atlı birlikleriyle aşıyorlardı.

Merovenj Hükümdarlığı can çekişme acıları içinde kıvranıyordu. Burgonya'ya kadar ilerlemiş bulunan Arapların yendiği Akintanya Dükası bunlardan değil, Pepin de Herstal'in gayri meşru bir oğlunun kalıtım yolu ile ele geçirdiği Frank sarayından yardım istemişti. Bu Şarl, Frankların Dükası, askerî dehası kadar politik direngenliği de parlak olan bir yöneticiydi. Saksonları ve Neustrie'leri yenmiş, taht üzerinde Merovenjiyenlerin sonuncusunu destekliyordu. Ama Akitanya'nın yardım çağrısına olumlu karşılık verdiği ve hemen, acele, asker toplamağa giriştiği zaman bu yeni bir hükümdar soyunun başlangıcı, Klovis'in eserini kaldığı yerden yeniden ele alarak istilâyı savan Karolenj hükümdar soyunun kuruluşu oldu. M.S. 732 yılında Şarl Martel (Charles-Martel) Arapları Puvatye (Poirtiers) yakınlarında yendi, ezdi. Çin ve Bizans önünde olduğu gibi burada da yolları tıkanan, durdurulan garip Arap İslâm İmparatorluğu, şimdi, daha kökeni bakımından, hükümlü bulunduğu dağılma ve çözülmeyi görüp tanıyacaktı.

Şarl Martel Fransa'da görevini sürdürüyordu. Manastırlar Avrupası kendi işini sürdürüyor, çalışıyordu. Papa Bonifas (Boniface) Germanya'yı vaftiz etti, Hıristiyan yaptı; kiliseler ve okullar açtı. Keşişler eski el yazmalarını ara-

yıp inceliyorlardı ve Papa Greguar (Grégoire) onların etkilerinden, sözlerini geçirme gücünden, daha o zaman, dehşete kapılmıştı. İngiltere'nin tam örgütlü büyük manastırlarından birinde, yerleşik Kelt halkı arasında bir tarihçi düşünür Bède le Venerable o zamanların kültürünü özetlemiş bulunduğu araştırmaya adadığı bir yaşamayı tamamlayıp ölmüştü.

İnsan zekâsı, savunmasının üç esas burcunda Arap-İslâm İmparatorluğunun boğuculuğundan, kendini kurtarmıştı. Aynı zamanda Arap egemenliğinin zanaatkârı olan Emevî hükümdar soyu da Şiî propagandası önünde bitkin hale gelmiş, dayanamayıp bozulmuş, yenilmişti. Onları Şam'dan sürüp çıkaran Abbasî hükümdar soyu ile İslâmlığın ayırdedici niteliği unsurları değişecektir; uygarlık, istilâcı Araplardan parlak bir intikam alacaktır. İran kültürü bu Arap Islâm istilâcıları kendi hizmetine, kendi emrine almakla onları Suriye ya da Mezopotamya manastırları ile Batı'nın tam örgütlü büyük manastırları arasında bilgi simsarları, taşıyıcıları yapacaktı; ve bu, ne kadar beklenmedik olursa olsun, İslâmlığın bu zaferi öncekilerin hepsini aşacaktır.

ŞARLMAN'IN FRANK İMPARATORLUĞU

Arapları yenmiş bulunan İmparator Leon: III Bizans yönetimini ve vergi ve para işlerini düzenleyip yeniden kurdu ve, gittikçe daha çok bağımsız hale gelen bir aristokrasinin toprak bakımından genişlemesi önünde köylünün yok olmasını durdurmak, önlemek için onun kaderini iyileştirmeye girişti. Batı İmparatorluğu bir tarımsal bolluk ve özellikle sulama işlerinde teknik ilerleme zamanı yaşıyordu. Kanunlar bu reformları tescil eder. Bunlarda kilisenin topraklarına karşı canlı bir eylem, canlı bir davranıştan başka birşey eksik değildi. Medenî Güçler, yetkiler, her zaman manastırların toprak zenginliğinden alınıyordu: Konstantinopl'da 62 manastır vardı. Bunların zenginlikleri, keşiş sayısının çokluğu ve vergi ayrıcalıkları ya da vergi bağışıklıkları onları bir tehlike haline getiriyordu.

Leon: III bunlara karşı zenginliğinin ve din adamlarının kokuşmuşluğunun kışkırttığı düşmanlıktan yararlanarak, mücadeleye girişti. Sen Pol anlayışında bir İncil yasasına dönmekten söz ediliyordu. Ve imparator, manastır keşişlerinin batıl inançlara ve putlara tapmaya dönüştürdükleri din resimlerini kutsal tutma töresine hücum ediyordu. Korkunç bir çatışma açtı ve yüklendi. Rahipler ağırlıklarını, üstünlüklerini kurtarmak için bir ayaklanmalar zincirini kışkırttılar, alevlendirdiler.

İmparatoruk buyrultusuyla yasaklanan Kutsal Resimler çekişmesi, İmparatorluğu altüst etti. Leon: III, kendisine karşı direnen Patriği, Konstantinopl'den sürdü, çıkardı. Bu karar, ona, Papa tarafından sfaroz edilmeye mal

oldu. İmparator, bunun üzerine, Hıristiyan Doğu'nun din bakımından bağımsızlığına yöneldi ve Yunanistan ile Makedonya'yı Roma'dan gerçekten ayırdı. Daha da bağnaz olan oğlu bir din bilginleri kurultayı (konsil) topladı ve bu kurul kutsal Resimleri törenle yasakladı; kovuşturma, can yakma ve kıyıcılık başladı. Keşişler kaçıştılar. Bizans ile Papalık hükümetini birden bırakıp, hiç savunmadan Lombardlara teslim eden Papalık arasında bunalım ve gerginlik arttı, ağırlaştı.

Lombardların Kralı Liutprand, İtalya'yı birleştirmeyi tasarlamıştı ve aslında bu, Papalığın olduğu kadar Bizansın da elindeki mal, ülke ve sömürgeleri tehlike altına sokuyor, tehdit ediyordu. Demek ki Papa, Lombard Devletine karşı bir yardım bulmakta acele etmeliydi; ayırıcı çalışmalarını sürdüren Bizans mevcut olmadığı ve üstelik Lombardlara karşı çıkaracağı gerçek bir ordu da sahip bulunmadığı için, Papa, Arapları yenen öteki galibe, Şarl Martel'e döndü. Savaşçılarına metropolitlik, piskoposluk ya da tam örgütlü büyük manastırlar dağıtmak, ya da Kilise'nin servetine el atmak tasasıyla hiç tedirgin olmadığından Şarl Martel'in, metropolit Bonifas ile arası iyiydi ve onun Germenleri vaftiz ve Hıristiyanlığa kabul etmesini doğru bulmuş, korumuştu. Askerî başarılarından gururlu, başı dik, Papanın çağırışına seve seve olumlu karşılık verirdi; ama ölüm, buna engel oldu. Batı'nın en güçlü Devletinden elde edebileceği yardımı hesaplayan Kilise, onun oğlu Kısa Pepen'i Frankların Kralı tanıdı, töre gereği, bu kralı dinî törenle kutsallaştırdı: Metropolit Bonifas, ilk Karoleni hükümdarını, Bizans'ta yapıldığı gibi, kutsal yağ ile ovaladı.

Papa, Lombardlar M.S. 751 yılında Ravenne'i zorla ele geçirdikleri zamana kadar onlarla konuşma ve müzakerelerde bulunmuştu; Papalık hükûmeti onlara haraç ödemekle tehlikeye düşmüştü. Papa Alpleri geçer, Fransa'ya varır. Vitryle-François'da Kısa Pepen'e işe karış-

ması için çok yalvarır, ve Bonifas'ın davranışını yeniler. Doğu'nun Imparatorunun kutladığı Fransa Kralı İtalya'ya iner, Pavi'yi kuşatır, sıkıştırır ve iki seferden sonra Lombardları kötü hale sokup boyun eğdirir. İtalya Lombardların elinden kaçmış, kurtulmuştur ama yengiye erişmiş Pepen, kazandıklarını Bizans'a geri verecek, onu eski haline getirecek değildir. O, bunları M.S. 755 yılında, Ravenne ile Ankona (Ancone) çevresindeki siteleri, böylece ilk Devlet'lerini alan Papa'ya, armağan eder. Fransa'nın işe karışması Papa'yı kendi dünyevî cismani kudreti üzerinde herhangi bir hükümdardan çok daha kıskanç, Avrupalı bir hükümdar yaptı ve aynı anda İtalya ile Bizans arasındaki kopmayı, onayladı.

Fransa, Avrupa'nın kurulup yapılışında yeniden kesin, bir görev başarmıştı. Bu, Şarl Martel'in bütün düşüncelerine her bakımdan uygun, uzun ve sabırlı bir çalışmanın sonucu, Kısa Pepe'nin çocuklarına bırakacağı güzel bir halk ve bir gelenek mirasıydı.

Doğu'nun İmparatoru, sadakatsiz, tahtı zorbalık ve düzenle ele geçirmiş, bu Papalığı cezalandırmaya boş yere kalkıştı; İtalya'da Bizans'ın elinde Venedik'ten, bir de Güney'de birkaç siteden başka birşey kalmamıştı. Ama tam tersine, Arap egemenliğinin evrimi sayesinde, doğuya sıkışmış bulunan İmparatorluk kendi ekonomik görevinin büyüyüp geliştiğini gördü. Doğu Akdeniz ülkeleri ticareti İmparatorluğa Fransa, İtalya ve Germania'daki köylü ve kır kargaşalıklarına karşı direnmek, olanağını veren önem ve büyüklükte tek ticaret idi. Oysa bu ticaret yolu hemen tamamen, Konstantinopl'den geliyordu. Tuna yolu pek az güvenilir kaldığı ve Arap fetihleri Batı limanlarının çalışma ve etkinliğini tehlikeli hale soktuğu için Bizans emteası Adalar ve Adriyatik yolu ile dolaşır, Ravenne ya da Venedik'e, oradan da Milano'ya, Fransa'ya, bir de - İrlanda ve İngiltere'ye gönderilmek üzere - Atlantik'e ulaşır; ya da Rhone, Seine ve Escaut yoluyla Ren'e varırdı. Bu yollar

boyunca her biri de üstelik pek yükseklerde kurulmuş bulunan şehirler gelişti; ve bu toplum hiç bir zaman olmadığı kadar kaba ve sert olmakla birlikte gene de dünyanın ambarı ve genel mağazası Bizans ile bu ilişkileri hiç koparmadı, hiç zedelemedi. Doğu İmparatorluğu Avrupa'da en küçük politik yetke ve itibar alıkoyma olaşılığını bile yitirmişti. Buna karşılık Sen-Döni (Saint - Denis) tarım fuarları pazarı ile Doğu sanayi atelyeleri arasındaki ulaşım, taşıma ve alış-verişi elinde tutuyordu.

Arap tehlikesine gelince, onlar artık İmparatorluğu tasalandırmaktan çıkmışlardı. İmparatorluk Balkanlarda Bulgarlardan ve Slavlardan kurtulduğu halde Arapları Küçük Asya'da tutuyordu. Araplar da bu bölgede açlıklarını ve susuzluklarını gidermişler, tutkularını ve hırslarını doyurup dindirmişler ve yeni bir tarihe, Bağdat Halifeleri tarihine başlamışlardı.

Abbasî hükümdar soyu Halifeliği ele geçirmek ve Emevîleri yok etmek, kökünü kazımak için İranlıları kullanmış, Emevîler arasında yalnız Abdurrahman kaçıp kurtulabilmiş ve Kurtuba'da bağımsız bir Müslüman hükümdarlığı ilân etmişti. Mezopotamya'da, Arap ve Pers (İran) etkileri önce üstünlük için birbirleriyle hayli çekiştiler; ama sonra, M.S. 762 yılında zeki, üstün yetenek sahibi bir halife olan El-Mansur Şam'dan ayrılıp kendi başkentini Bağdat'ta kurdu. İranlılar, Arap genel valilerin boyunduruğu altında yüzyıl yaşadılar ama bu barbarlar uşaklık etmeyi hiç bir zaman kabul etmediler; sonunda evvelce kendilerini yenmiş olanların üstesinden geldiler; onları kendilerine mal ettiler: Halifelik, Sasanî hükümdarlığının yanına vardı, ona kavuştu; İran'ı, Şiîliğin dile getirdiği, bağımsızlık ruhu ve fikri içinde yeniden kurdu. Bağdat halifeleri İran prensesleri ile evlenecekler, İranlı vezirler seçeceklerdir; iki kuşak içinde, kendi İmparatorluklarında boğulmuş, batmış Arabistan Arabı kalmayacak, İran uygarlığına yenik düşmüş, kazanılmış, bağlanmış Müslümanlar var olacak, kalacaktı.

Bağdat'tan önce hiç bir Arap kültürü yoktu. El-Monsur ile İslâmlık üzerinde İran üstünlüğü ve bütün alanlarda göz kamaştırıcı bir ilerleyiş, hayranlık uyandıran bir kültürün emrinde, hizmetinde bir Din birliği doğdu. Araplar doğa'yı, bilimi, tekniği, kanunları ve felsefeyi bilmezlerdi. Bunları onlara İran öğretti. Bağdat, kısa zamanda, Hindistan-Çin-Suriye ve Afrika arasında bir ticaret ve kültür, insanlık, düşünce merkezi haline geldi. Suriye'de tasarlanmış Arap san'atının mimarları kendi süsleme san'atlarının temalarını, konularını, motiflerini İran'dan çekip alırlardı. Halifelik hükümeti de eski Sasanî yönetim örgütünden kendi kanun yapıcı örneğini almış ve Roma kanun yapıcı örneği yolundan geçmemişti. Halifelerin sarayı İran giysilerini, İran törelerini tıpkı tıpkısına taklit ediyor, onların bahçeler ve havuzlar beğenisini, çinî (fayans) zevkini alıyordu. İslâm dünyasında ilk bilginler, ilk töre yazarları (hukukçular), ilk ilâhiyat bilginleri İranlılar oldu. Hatta Yunan felsefesinin ve biliminin tarihî çalkantılara, önemli kargaşalıklara, allak bullak ve altüst oluşlara göğüs gererek yaşamakta ayak dirediği Mezopotamya Manastırlarında keşişler İskenderiye uygarlığı eserlerine karışmış bulunan ilk çağ eserlerini Suriye dilinden Arapçaya çeviriyorlardı ve geçmiş zamanın bu kültür kalıtı (mirası), Müslüman olmuş İranlılara eski Yunan uygarlığı hazinesini açıyordu. O zamanki Araplar bu kültür rönesansına kendi din çılgınlıklarından ve hezeyanlarından, bir de kâr, kazanç anlayışlarından başka birşey getirmemiş, katmamışlardı. Askerî zaferler ya da ticaret alış-verişleri onları her nereye götürmüşse İslâmlık örtüsü altında, Doğu'nun hayranlık uyandıran, büyüleyici zihin aydınlığı, dolaşacaktır.

Hindistan'a, Mozambik'e, Madagaskar'a Arap tâkımları hiç durmamıştı. Asya'da İpek Yolu'nu açmışlardı. Bir Arap komutanı Çin ordularını yenmişti ve bu yenilgi, Türklerin ve Tibetlilerin darbeleri altında hoyratça çekilmiş ve çökmüş bulunan T'ang hükümdar soyundan Yukarı Asya'yı söküp aldı. Orta Asya Çinlileşmeyecek, Müslüman ola-

caktır. Semerkand'a getirilen Çinli savaş esirleri, orada, kâğıt yapımının sırrını açıkladılar; Araplar bu sırrı hemen Bağdat'a sattılar. Kâğıdı ve eskilerin bildiklerini ellerinde bulunduran Araplar, gerçekten, uygarlığın taşıyıcıları ve gezginci satıcıları olacaklardır.

Batı, bunu savaş yoluyla hemen yankıladı. Kısa Pepen'in büyük oğlu M.S. 768 yılından beri saltanat sürüyordu. Güzel bir görünüşü olan bu heybetli ve ağırbaşlı, gözüpek hükümdar, Şarlman (Charlemagne) babasını ve Şarl Martel'in (Charles Martel'in) girişimlerinden, atılımlarından esinleniyordu. Bunun çalışmaları ve eseri, onlar olmadan anlaşılamaz. Onun zaferleri ve fetihleri artık ne Roma İmparatorluğunun anısını ne de Arap İmparatorluğunun kuruluş ve yapısını akla getirmeyecektir. Şarlman'ın Devlet'i, Karolenjiyen ailesi tarafından yeniden kurulan, yöntemli girişim ve atılımlarla büyütülmüş bulunan, ve 40 yıl süren askerî seferlerle yorulmak bilmez ve deha sahibi kurucu ustasının hırsları, tutkuları ölçülerine çıkarılmış bulunan Klovis'in Devletidir.

Şarlman, Akitanya'da Kısa Pepen'in yarım bıraktığı işi, tamamlar. Onun, Papalığı destekleme taktiğini sürdürerek Lombardlara boyun eğdirir, kendine bağlar ve Pavie'de taçlarına el koyar. Savaşı Saksonlara karşı yürütür; ölümle tehdit ederek Katolik Dinini benimsetir. Kimini yurt dışına sürgün eder, kimini boğazlayıp öldürür, hep ilerler; sonra Bavyera'da yuruşur, dövüşür ve Avarları yok edip Avrupa'yı onlardan kurtarır; bu her zamanki Frank geleneği dir.... Aix-la-Chapelle'de yerleşmişti. Ren Irmağının ötesinde, henüz çok ilkel bir ülke olan Germanya yavaş yavaş Hıristiyan olmaktadır. Şarlman, Frisonlara din değiştirtip onları Hıristiyan ederek, Sakson bağımsızlığının kahramanı Wittikind'in gönlünü alarak, onun oymak ve boylarını birleştirerek, ve Bavyera ile Saksonya'yı ilhak ederek Germen âlemine bir iskelet kazandırmaktadır. Karılarını da, birbiri ardından, bu âlemden seçer. Ama o, bu birleştirmeyi Germenlerin karşı koymasına rağmen ta-

mamlar; onlar için hoyrat bir hasım, bir düşmandır. Saxe savaşlarının ardı arkası gelmeyecektir. Germenlerle savaşa ara, vermekte, Araplara karşı İspanya seferleri düzenlemekte aynı Frank geleneğinin devamıydı.

Şarlman, M.S. 788 yılında Pirene dağlarını aşar. Ispanyolların, Oviedo çevresinde küçük bir krallık ve Berberîler ile Araplar arasındaki kin ve nefretten yararlanıp Faslılara karşı savaşa giriştikleri Avusturya yeniden fetholunuyordu. Saragossa'ya doğru hareketinde başarısızlığa uğradı ama bir Frank eyaletinin kurulmakta bulunduğu Katalonya'da kazandı. Katolik Kilisesi o zamandan beri yarım adayı İslâmlardan geri almak için çok sağlam iki temeli elinde bulunduruyordu: İspanyolları, mezarının ziyareti, haç ziyareti gibi, bu havarîyi İspanya'nın koruyucusu yapacaktır.

Yalnız, Kurtuba'da Abdurrahman'ın kurmuş bulunduğu Faslı ve Hıristiyan yerleşik ahalisini içinde birleştirmeğe çalıştığı Müslüman Devlet, güçlüydü. Kurtuba camiî yapıldı, ve o kadar Afrika olan bu toprakta İslâmlık çiçeklendi. Kurtuba emirliği önce, Arap İmparatorluğunun dağılmasının nedeni olan anarşiden kurtuldu. Aslında o anda Bağdat Halifesi ne kadar itibarlı olursa olsun, - nitekim ünlü, görkemli Harun Reşid'tir- imparatorluğu parçalanmaktadır. İslâmlık adına çeşitli hükümdar soyları saltanat sürmekte, Halifelikten ayrılıp uzaklaşmaktadırlar. Ayaklanmalar öyledir ki Halife, çevresini ihtida edip Müslüman olmuş ücretli Türk askerlerle çevirtip kendini koruyacaktır. Mısır ie Kartaca Afrikası bağımsız bir varlık sürdürmektedirler. Fas, serpilip gelişen Ghâna İmparatorluğunun kuzeyinde, Berberî'lerin direnmesinin ocağı, kaynağı haline gelir. Arap dünyasının parçalanması, gene de kırılıp parçalara ayrılması, durmaz. Bir yandan da, bu âlem, örneğin Sicilya, Güney İtalya, ve Girit üzerine yağma ve çapul akınlarını sürdürür.

Böylece, Şarlman'ın girişimleri Batı'ya Bizans uygarlığının parlaklığını karartacak gibi görünen bu yeni Doğu

uygarlığına yaklaştırmaktadır. Bağdat Halifesi Bizans İmparatoriçesi İren'i yendikten sonra Şarlman ile antlaşma yapmak istedi ve Harun Reşid, ona, fildişinden yapılmış bir satranç takımı sundu. Hükümdar da Bizans sarayını yaman bir utanca yeni uğratmış, değil miydi? M.S. 779 yılının Noel gecesi Roma'da Papa, Şarlman'ın İmparator olduğunu onaylayıp kutladıktan sonra onun önünde yerlere kapanmış, secdeye varmıştı. Bu, Batı İmparatorluğunun Franklar tarafından canlandırılıp gönenderilmesiydi. İren bunu tanımalı, böylece, Şarlman'ın kendisine ticaret üssü olarak verdiği Venediğe karşılık İtalya'ya ihanet etmeliydi. La Francia, ne Roma'ya ne de Bizans'a hiç bir şey borçlu olmayan, İmparatorun bilek gücü ile Frank anlayışını benimseyen bu İmparatorluğun boyutlarını almıştı.

İmparator, bir yandan da kültür duyularıyla ya da gezişleriyle, Roma'nın çok ötesine geçmişti; bir fikir ve san'at rönesansının, Karolenj rönesansının olağanüstü canlandırıcısı olarak belirmişti. Eğitimle heyecanla ilgileniyor, ve şöyle diyordu: «Her aile babası, oğlunu okula göndermelidir.» Roma, bunu hiç bir zaman söylememişti. Şarlman için bilgi, Din'in vazgeçilmez yardımcısıydı; Din, iktidarı destekliyordu. Şarlman yüzyıl öncesinden başlamış bulunan derleme çalışmalarını teşvik etti, İmparatorluğunun her köşesinden el yazmaları getirtti; İtalya'da rastlamış bilgili ilâhiyatçı Alcuin'e, Aix-la-Chapelle'de yaptırdığı Hükümdar Sarayı Okulu'nun (Ecole Palatine) yönetimini verdi. Onun çalışmalarına yön verdi, başkanlık etti, yanlarına her ülkeden kâtipler, memurlar çağırdı. Tarihçi Paul Diarre'ı ağırladı ve san'atların yenileşmesini iş edinerek kendine ait aralıksız, kesintisiz bir canlılıkla izledi. Kiliseler onarıldı. Manastırlar süslenip güzelleştirildi. Frank iş yerlerinde mozaikler, fildişi işler, değerli taşlar işleyen kuyumcu işletmeleri, bronz ve değerli süsleme işlemeleri çıkar oldu. Tours'daki Saint-Martin Okulu, «eski sıkı düzenin saf, temiz şarabı» ile Avrupa üzerinde parıldayan «güzel yazısı» ile ün kazandı. Fransa'dan İngilte-

re'ye çalışmak için duvarcı ve camcılar getirtildi ve Roma Kiliselerini onarmak için papa, Şarlman'dan işçiler istedi.

Bu imparator, hükümdarların, en mutlakiyetçi olanıydı. Ona politik zekâ ve düşünürlüğünün sağladığı yetke bile Frank geleneği içinde var idi. Onun ailesi bundan yoksun değildi. Ülkeyi buyrultularla İmparatorluğun yasalarıyla yönetirdi. Kontlar bu yasaları uygular, o da özel olarak gönderdiği adamlarla bunların yönetimini denetletirdi. O, bunları Devlet çalışmaları bütünü içinde metropolitlerle birleştirir ve dinî yetkileri öyle bir noktaya kadar kullanırdı ki onun Yüce Danışma Kurulu üyesi olan kimi rahipler bile Kilise kurallarını karıştırırlardı. O, Kilise'den Klovis'in meydana getirdiği anlamı, kavramı, çıkarıyordu. Şarlman'ın önünde Papa, çok küçük bir prensti.

İmparator, aldığı ekonomik tedbirlerde de o kadar mî mağazalar kurdu. Şarlman bir devletin ekonomisinin atılgan, gözüpek ve ustaydı. Her yanda zenginlik kaynaklarını çoğaltmağa uğraştı, sanayi çalışmalarının içinde geliştiği tam örgütlü büyük manastırları destekledi, zanaatkâr loncalarına ayrıcalıklar tanıdı, ağırlık ve uzunluk ölçülerini birleştirmeye girişti, düzgün zaman aralıklarıyla yinelenen fuarlar kurdu; bunlardan Saint-Danis fuarı bir ay sürer ve oraya Avrupa'nın her yanından gelenler olurdu. Rulan Limanı (Rouen) gibi limanlar yaptı; Tuna-Mein kanalını açtı. Ratisboin ve Mayans gibi merkezlerde dışardan gelen emtea için büyük rıhtım ambarları ve umumî mağazalar kurdu. Şarlman bir Devletin ekonomisinin sosyal güveni, etkisini, ve bu ekonominin işleyişini düzene koymak için hükûmet müdahalesi zorunluluğunu açıkça anlayan ilk Avrupalı hükümdar oldu. Ama o zamanlar hiç bir Avrupa Devleti'nin düzgün bir maliyesi ve düzgün bir gelir sistemi yoktu. O, böylece krediyi korumaya ve sarraf, tefeci Yahudileri destekleyip gözde tutmaya yöneldi. Yahudilerin dini, faizle borç para vermeyi günah sayan, lânetleyen Kilise'nin yasaklamalarına uymaktan on-

ları alıkoyuyordu. Roma zamanının, tefeciliği, mürabahacılığı Yahudilerle yeniden ortaya çıktığı görüldü.

Şarlman'ın insanlık düşü ne kadar ululuk taşıyor olursa olsun, ekonomik çalışmalarının başarısızlığını önleyemedi. İmparatorun çıkardığı, çıkaracağı yasalar; birden ortaya çıkan olayların evrimine, oluşmasına karşı duramazdı. Dünün kölesi bugün, Kilisenin de, hem öğretisi gereği hem de kişi özgürlüğü çalışmanın verimini artırdığından çıkarı gereği, kurtuluşunu desteklediği bir tarım emekçisi haline gelmişti. Bu azaltı, hemen, toprak kalesi niteliğiyle toprağa bağlanıyordu. Köleliğe göre toprak köleliği bir aşamaydı ama bu düzenin emekçiyi sömürmesi de eskisinin angarya borç irad ve vergi taksitleri ve veraset vergileri bakımından aynı ölçüde keyfî ve eziciydi. Ne var ki aldığı ve zeamet sahibi hesabına işlediği toprağı karşılığında köylü, bu akın, istila, işgal, talan tehlikeleri ile dolu yüzyıllarda zorunlu korumayı önünde hazır bulunuyordu. Güvenlik, özgürlük bahasına satın alınıyordu. Ingilitere'de yeniden Barbarlar, Avrupa kıyılarında da Kuzey Adamları, Vikingler göründü. Şarlman bunlar için «benim dölümden gelecek çocuklarıma, torunlarıma bunların yapacakları fenalıkları düşünmenin kederi ve acısıyla bunalıyorum, belim bükülüyor.» demişti. Bir asker şefe sığınmak zorunluluğu ve tehlikelerin çokluğu bu toplumu bölüp parçalara ayırıyor, ve büyük toprak sahibi derebeylerin bu gücü, artık, İmparatorluğun çalışmalarına ve eserine karşı koyacak ve engel olacak kadar artmıştı. Şarlman'ın ekonomik tedbirleri vergi ve asker toplamadaki zorluklar yüzünden etkisiz, hale getirilmişti. İmparatorluk, bunlara tepki gösterecek güçte değildi. Olgu ve olaylar hükümdarın görüşlerini aşmıştı. Şehirlerin düşkünleşmesi birbirini izledi; bu yüzden metropolit ve piskoposların nüfuzunu, tam örgütlü büyük manastırlar yararına, azaltı. Kırsal kesim, yani bütün toplum, bölünmüş, hayatı bir bölgeyi açlığın pençesine atabilecek bir kötü mahsul yılı

olup olmaması tamamen rastlantıya bağlı içine kapanık bir dünya olarak yaşıyordu. Şarlman, kendi zamanının sorunlarını iyice biliyor, bunların bilincine sahip bulunuyordu. Ama gene de bir çağa son vermekten başka birşey yapamazdı. Yapamadı da.....

Öncelikle, kuşku yok, geleceği düşünüyordu; çünkü yeni iller açıp zaferler kazananların kaderi, kendi yaratıcılıklarına inanmaktır. Oysa Şarlman, atalarının başladığı büyük bir eseri, Frankların ateşiyle Avrupa'nın kurulmasını tamamlamaktan başka birşey yapmadı. Onlar bu Avrupa'yı o kadar açık ve seçik tanımlamış, açıkça bildirip bir bir söylemişlerdi ki bu Avrupa'nın esas elemanları onun karşısına çıkmakta hiç gecikmeyeceklerdi.

Doğu'dan Kiliselerde ayinleri haber vermek için tahenkle çalınan çanlar ithal edilmişti; ama bunlar, özellikle tehlikeyi haber vermek için çalınacaklardı. Zor kullanmanın, sert, acıma bilmez kanunu bu toplumu Şarlman'ın istemediği, bir biçimde değişikliğe uğratacaktı.

Bu değişiklik onun ölümünden sonra görüldü. Oğlu Louis-le-Débonnaire tarafından daha çok sağlamlaştırılan İmparatorluk birliği on yıl daha yaşamasını sürdürdü ama M.S. 829 yılında prensler, beyler arasındaki yarışmalar, düşmanlıklar denizlerdeki Skandinav egemenliği, bölge çıkarları arasındaki ayrılıklar, Frank İmparatorluğunu bağlarındaki zayıflığı ortaya koydu. İmparatorluk bölündü, parçalandı; derebeyleri bu keşmekeş içinde birbirlerine saldırdılar. Vikingler bu keşmekeşi son sınırına vardırdılar. Vikinlerin yumuşak üçgen yelkenli gemilerinin siluetleri, ejderhaları andırıyordu. Bunların hareketlerindeki hız, korkutucuydu. İyice silahlıydılar. İsveç, demir madeni filizi bakımından zengin değil miydi? Maden endüstrisi de güzel örme zırhlar üretiyordu. İskandinav krallıklarının birleşme si tamamlandıkça, kendi aralarında dövüşmek ve vuruşmak yerine, şefler ve beyler, gittikçe artan sayıda dışarılar yoluyla dört yöne dağılıyorlardı. Bunlara batıda Normanlar; doğuda Varegler dendi.

Normanların uyandırdıkları dehşet, Avarların saldırkları korkuyu andırıyordu. Norveçliler Orkadlara (Orcades) saldırdılar; Danimarkalılar İngiltere'de Saksonları yenilgiye uğratmış ve prenslikler kurmuşlardı. Bunların kimi zaman biri, kimi zaman öteki, Manş üzerine, Atlantiğe kadar akınlarını yinelediler, çoğalttılar. Toplum, derebeylerin zeamet beylerinin ve bunların silâhlı adamlarının çevresinde iyice toplandı. Batı, korkunç, dehşet günleri yaşadı.

Varegler Baltığı aştılar, büyük ovalardaki ırmaklar boyunca Karadeniz'e kadar, evvelce Skandinavyalı hac yolcularının kutsal topraklara (Terre - Sainte) giderken izledikleri yolla vardılar. Vistül Irmağı ile Tuna Irmağı arasında rastladıkları Slavlar, Batı'da Germenlere karşı dövüşüyor, Doğu'da ise Ural'dan Volga Irmağına doğru inmekte olan Türklerin püskürttüğü ilkel Fin topluluklarına karşı savaşıyorlardı. Varegler — Finler bunlara Ruslar diyorlardı — Ladoga Gölü yakınında, sonra Smolensk bölgesinde yerleştiler; Slavları talan ediyor, bu çapullarda onlardan esir ve hayvan kürkeri toplayıp, kaldırıp kaçırıyorlar, sonra da bunları Bizanslılara satıyorlardı. Bu yolda, Dniyepr Irmağı boyunca kendi ticaret, taşıma ve ulaşımlarını korumak için asker üsler dizilmişti. Slavlar, savaş merkez üsleri Novgorod ve Kiev olan Rusların egemenliğine boyun eğdiler.

Danimarkalılar da Baltık üzerinde berkitilmiş, pekiştirilmiş kentler, şehirler kurdular: soygun, çapul ve yağma soyluların en üstün mesleğiydi ve Hıristiyanlaşmanın kendisi ise bir sömürge girişimiydi. Sav oymak ve boyları uzun süre Elbe Irmağı ile Vistül Irmağı arasında tutundular; Hamburg bir Slav limanıydı. Bu limanda kilise, bir metropolitlik kurdu. Burası kuzey korsanlarının durmak yorulmak bilmez gemilerinin durmadan getirdiği, önemli bir köle ve ganimet eşya pazarıydı.

Barbarların dramı Avrupa'da yeniden başlamıştı ve —insanların çektiği acıların zaman bakımından garip bir uyuşmasıdır bu— özdeş bir çözülüp yıkılma, Tibetlilerin is-

tilâlarının ve Moğolistan Türklerinin tehlikeli antlaşmasının T'ang toplumunu yıktığı Çin'i kırıp geçirmekte, kasıp kavurmaktadır. Güçsüz kalan İmparatorluk, ahalisiz de kalır. Yoksulluk, kargaşalık, acıma bilmez bir vergilendırme —kullanılması genişlemeye başlamış bulunan çay bile vergi konusu olmuştu —, derin bir ekonomik bunalım sürer gider. Onurlu, ama barbarların saldırısına dayanamayan bir çağın ertesi, işte böyleydi. Bağdat halifesi onlara ittifakını boş yere öneriyordu; çünkü Tibetliler onun kendi öz sınırlarını da tehlikeye sokmuşlardı; tarım yollarını ellerinde bulunduruyorlardı. Batı ile ticaret, ulaşım ve taşıma artık yalnız Kuzey yollarından, ya da Arap deniz taşıtlarıyla denizden yapılıyordu. O an için, bir bolluk yılı bu darlık, sıkıntı ve tehlikeyi yumuşattı. Şen ve sade Çinliler gözde oyunları, top, ve boksa yeniden başlamışlardı. Bir sel felâketi Çin'i yeniden kıtlığa attı ve Tibetlilerin talan ve çapul akınları yeniden başladı. Bundan sadece Budist din adamları örgütü yararlandı, manastırlarının sayısını çoğaltti Lhassa manastırları yapıldı. Tibet'te çok güçlü duruma geldiler. Halkın çektiği büyük acılar, dinin içinde biçim değiştiriyordu. Tang hükümdar soyu saltanatı uygarlığın nimetlerinden yoksun bırakılan büyük insan yığınlarının uygarlık dışında kaldığı toplumların müzmin hastalığı olan, keşmekeş ve karışıklıklar içinde sona erdi. Bir uygarlığın içine yeni elemanların girip onu her tamamlamasında onunla bütünleşmesinde, aşırı şiddet ve zor önünde, buradan uygarlık çekilir.

Hindistan da benzer kadere sürüklenmişti. Müslüman tâcirler oraya sık sık uğrarlar, arkalarından da hemen silâhlı çeteler halinde haydut grupları gelirdi. Bunların darbeleri altında Hindistan'ın parçalanması, bir askerî derebeyliğin (feodalite) kurulup yerleşmesi sonucuna vardı. Bu askerî derebeylik Rodipouts'ların kastı, Budizmin etki ve nüfuzunu temizlemiş bulunan Brahmanlara dayanarak zafer kazanmış, üstün gelmişti. Budizmin, Budistlerin, canı yakılıyor, onlara kıyılıyordu. Brahmanizmin giriş-

tiği her katma ayin ve ibadet, toplumda bir bölünüp ufalanmaya, ve Buda düşünüşünden çok daha fazla Hindistanlı olan Hinduizmin mezhep ve tarikatları arasında, tam bir kesmekeşe varıyordu. Hindu düşünürü Sandara Acharya, dinî bir tarikat meydana getirmiş, onu başarıya ulaştırmıştı. Bu toplum daha parlaklığını sürdürmektedir. Zaman, manzum destanlar ve dramatik tiyatro yüzyılıdır; Derebeylerin, senyörlerin özellikle, kendi nefislerine ve nefis hazlarına düşkünlüklerinin aşırı sefihliği ve türlü ahlâksızlıklar içinde yaşadıkları berkitilmiş, pekiştirilmiş Şatolar, Hisarlar yüzyılıdır. Orada Araplar sadece, zaten yıkılmak tehlikesi taşıyan ve yıkılmak üzere olan bir yapıyı devirmek durumunda kalacaklardı. Hind uygarlığı birdenbire duracak, kesilecektir. Bu uygarlık, tersine, Çin Hindi'nde, o zamanlar Kamboçya prensliklerini bir tek Imparatorluk içinde toplayan ve başkentlerini Angkor'da kurmuş bulunan, Hindistan'dan gelen Aryenler olan Khmers'lere üstün gelmişti. Bu egemenlik ve üstünlük, Çin - Hindi'nin sürüklenmiş bulunduğu Çin ve Hindistan etki ve nüfuzları arasındaki tartışma ve çatışmada durumu Hindistan'dan yana eğmişti.

Kanton'da yerleşmiş bulunan Araplar bu uzak ülkeleri tanıyacak ve gözlemleri Binbir Gece Masallarındaki İran lirizminin anlattığı doğa üstü varlıklar çekiciliğinde masallara karışacaktır. Uygarlığın doruğunda şimdi Araplar görünmektedir. Avrupa ve Asya istilâlar altında, sarsıntı ve kargaşalıklar içinde çırpınıp dururken Bağdat Sarayı bir kültür yuvası, bir kültür ocağıdır. Abbasî halifeleri su katılmamış İranlılardır ve bu, onlara, halifeliğin manevî yetkisini verir. Bağdat'ta Yunan yazarlarının ve Aristo'nun çevrilip açıklandığı bir Üniversite kurulur. Bu Üniversite'de bir tıp okulu vardır ve astronomi çalışmaları eski Babil geleneklerini yenilemekte, tazelemektedir. Coğrafya, Arapların sahip oldukları «Dünya» bilgisi ile zenginleşir. Bağdat Grek düşünüşünü, Hindu düşünüşünün elemanlarını, Hindu aritmetiği ile Sümer denklemlerinin top-

lamı olan cebir ve sayı sayma ve yazma yöntemini, İran edebiyat ve san'atlarını derlemekte, kendisinde toplamaktadır. Bu şaşılacak ergime, bileşme ve kaynaşmadan yeni bir akılcı akım, yeni bir rasyonalizm yeşerip çiçeklendi, fışkırdı ki adına Arap Felsefesi dendi. Bu Arap filozofları, İranlılardır aslında ve her ne kadar Müslümanlığa uygun olmak, Müslüman olmak iddiasındaysalar da Müslüman dininin en uzak kıyısında kalmışlardır. Bunlarda, insanı şaşırtan bir teolojik çözümleme yoğunluğu içinde ilk çağ düşünüşünün izleri bulunur. Evvelce yabancısı olduğu bunca erdem ile zenginleşmiş bulunan İslâm dünyası, bunlar Çin'den Kurtuba'ya kadar serpip dağıtmış, yaymıştı. Bağdat ile sadece Bizans yarışabilirdi. O da bir karışıklıklar, sıkıntılar döneminden yeni çıkmıştı; ve Frankların eserinin son Karolenj hükümdarlarının suç ve cinayet dolu çaresitliği, karışıklığı, düzensizliği içinde yokolup battığı Avrupa'nın sıkıntı, mutsuzluk ve felâketlerine kayıtsız kalmak ona da rahatsızlık, huzursuzluk vermişti.

M.S. 843 yılında Verdun Antlaşması kardeşler arasındaki öldüresiye kavgalara son vermek ister ve Şarlman'ın İmparatorluğundan çıkmış bulunan üç krallığın sınırlarını birbirinden ayırır. Ren Irmağı'nın doğusu Louis le - Germanique'in, Meuse Irmağının batısı Charles - le - Chauve'un, ikisi arasındaki Ren'den Italya'ya kadar Saon ve Rhone arası İmparator sanını alan ve komşuları üzerinde ilkliği tanınan Lothaire'indir. Bu antlaşma bir orta hal çaresi, bir uzlaşmadır ve yaptığı bölme Avrupa toprağına şimdiden kazınmış bulunan gerçeklere karşılık vermemektedir. Lothaire Krallığı, Lotharing'e, öteki iki Devlet'in kısa bir süre sonra kalıtımını ve kalıntılarını almak için birbirleri ile çatışacakları, sun'î bir yapılıştı. Ama Verdun Antlaşması esası bildiriyordu: Bu antlaşma Avrupa'nın şimdi hükümdar soyu kargaşalıklarına kendini kabul ettiren ve İmparatorluk birliği varsayımını alt eden iki büyük gerçeğini tanıyor, kabul ediyordu. Bunlar Frankların tamamlayıp başardığı Fransa ile adı ancak yirmi yıldır böyle anılmak-

ta olan Almanya idi. Bu iki olgu o kadar çürütülemez iki gerçek idi ki kendilerini birbirinden iyice ayrı iki dil ile anlatırlardı; askerlerinin kendilerini anlaması için hükümdarlar bu iki dili önceki yıl, Strazburg'da konuşurlarken kullarlardı; askerlerinin kendilerini anlaması için hükümdarbil zamanındaki Sümer dili gibi, derin bilgi ve Kilise diliydi: halk onu artık hiç anlamıyordu.

Geçici Lotharingie'nin dövüş alanında iki Devlet, konusu Ren bölgesi (Rhénanie) olan ikili bir çatışmaya tutuştular: M.S. 858 yılında ilk Fransız — Alman savaşı patladı. Almanlar, önce yengiye eriştikleri halde, Burgonya'nın (Bourgogne) direnmesi karşısında kaçmak durumunda kaldılar. Fransa ile Almanya Lorraine'i aralarında paylaşacaklar ve birbirleriyle komşu olacaklardır. Papa Nikola: I, onlara Papalık Hükûmeti'nin (Saint — Siège) birleştirici yetkesini zorla kabul ettirmeyi boş yere deneyecektir.

Avrupa, kendi medenî halini (état—civil) açıklamış, kamuya bildirmişti.

KUTSAL ROMA — GERMEN İMPARATORLUĞU

Bizans İmparatorluğu, Araplarla barış yapmışsa; ama Arap korsanları gene Akdeniz'i haraca kesiyordu; ve Müslümanların yerleştiği Sicilya'da İmparatorluğun elinden çıkmıştı. İkon kavgası yatışmıştı. Bizans yeniden bir fikir ve aydınlık merkezi haline geldi ve ticarî ağırlığını, üstünlüğünü yavaş yavaş yeniden buldu. Kürk ticareti ve taşımı Ruslar arasında, ta prensleri Rurik'in oturduğu Novgorod'a kadar gelişmişti. Bu yeni gelen girişken kişiler Konstantinople surlarının, hisarlarının altında da göründüler; tehlike büyüktü, sonra Ruslar geri çekildiler ve dillerini kabul ettikleri yerleşik Slav halkı arasında yerleştikten sonra bir yandan Bizans'la alış-verişleri düzene girer, yoluna konurken bir yandan da Güney'deki prenslikleri kendilerine bağladılar, uyruk ettiler.

Balkan Slavları Bizans'tan gelen özel görevli Hıristiyan kurulların vaftizine gittikçe daha çok uğrar olmuşlardı. Piskopos Siril (Cyrille) ve Piskopos Metod (Méthode), Macaristan, Bohemya ve Moravya oymaklarının eğleştikleri yerlere kadar gitmiş, onlara Slav dilinde din öğütleri vermiş ve İncil'i onların diline çevirebilmek, anlatabilmek için bir Slav alfabesi meydana getirmişlerdi. Zamanla Bulgarlar da din değiştirerek Hıristiyan oldular; Hıristiyanlık Don Irmağı kıyılarına ulaştı. Bizans Kilisesi'nin nüfuzunun içerlere sızması, Doğu'daki göreviniin özünü meydana getirmişti.

Roma Papa'sının Konstantinopl, din adamları örgütüne istek ve iddialarını kabul ettirme olanağına sahip ol-

duğu an, bu an değildir. Roma'daki Papalık Hükûmeti, Konstantinopl Başpiskoposu Photius'un çevirdiği entrikalara karışma eğilimini gösterip buna girişince Photius, kendisinin afaroz edilmesine karşılık verme zahmetine katlanmadı; bunun yerine resmî bir millî hareket Bizans'ı papalığa karşı çıkardı ve onunla M.S. 867 yılında bağlarını kopardı. Bu iki Kilisenin birbirinden ayrılıp kopması bir Makedonyalı köylünün, gözdesi olduğu İmparatoru tasarla öldürüp Makedonya Hükümdar soyunun saltanatını kurduğu zaman tamamlanmış bir olaydı.

Basil: I, Bizans ekonomisinin emrettiği siyaseti izledi ve İmparatorluğun bir doğu ulusu görünümü edinmesi tamamlandı. Girit'te ve Küçük Asya'da bir yeniden fetih ve yeniden yerleşmeye girişmişti; bu, Normanların saldırışlarıyla Güney'e itilen Kurtuba Emirliğine karşı Kastil'de İspanyol krallarının, giriştikleri, izledikleri tutumun bir benzeriydi. Bu iki yanlı yeniden açım ve yeniden yerleşme, yavaş yavaş, Müslümanların direnmesinin üstesinden gelecek, onu yenecek ve, sözün kısası, bundan böyle Arapların geri çekilmesi hiç kesintisiz sürüp gidecekti. Bizans, Kilikya'da girişimi ele almış, saldırıya geçmiştir. Türkler, Horasan'da hareket halindedirler. Ücretli Türk askerleri Bağdat Sarayı'nda etkilidirler; Bağdat halifelerinin fiilî gücü, yumuşamış, direnmekten vazgeçmiştir. Mısır ve Mısır'daki mezhep ve tarikatlar Halife'den bağımsızdırlar. Millî ve dinî bir atılım Kuzey Afrika'daki Berberîleri boydan boya dolaşmaktadır. Akdeniz'de Araplar, kendi korsanlarının Bizans ticaret erbabından vurdukları vurgunlardan yararlanmayı başaramamaktadırlar ve onların müttefiki olmaktan yararlanarak avı Müslüman korsanların önüne süren Venedik olmaktadır; Venedik'in bu rolü, ona Fransa'nın ekonomik ayrıcalıklar vermesini sağlamaktadır.

Arap İmparatorluğu, hâlâ var mıdır? Aslında İslâmlık, artık, dil birliği, yani Arapça sayesinde Bağdat uygarlığını yayan bir dinden başka bir şey değildir.

Bağdat'ın ve yakında onunla yarışacak olan Kurtuba'

nın büyüklüğü, yüceliği, iki yüzyıl önce Arabistan'dan fışkırmış olanın söz geçirmesi, egemenliği değil; eşsiz, benzeri olmayan bir kültürün iki Müslüman başkent arasında adım adım ilerleyerek yol almasıdır. Bağdat Universitesi haklı ününün doruğundaydı. Yahudiler ve Hıristiyanlar, orada, Islâmlığın öğrencileri ve çömezleriyle karışıyor, kaynaşıyorlardı. Aristo'nun yazılarının yorumlanması Bassora'da başlamış, filozof Alkendi olayları akıl ve mantık yoluyla incelemeyi düşünmüştü. Onu ve çağdaşı Kelt düşünürü üstad Scot Erigéne'i düşündüren sorunlar çağlarını aşıyor, din düşünüşünde diyalektiğin gediğini açıyor ve ansiklopedik zekâyı yeniden uyarıyor, canlandırıyordu. Camiler yapılıyor, Kurtuba Camii büyütülüyordu. Müslüman san'atçılar, mimarlar, doktorlar, profesörler, (müderrisler), orduları gene de Sierre de Castille'e doğru ilerlemiş bulunan, Hıristiyan İspanya Kralları'nın Sarayına kadar dolaşıyorlardı; bu san'at akımı Katalonya'ya (Catalogne) ve Güney Fransa'ya ulaştı. İslâm ruhu ve İslâm zekâsı, evvelce İslâm ordularının başarısızlığa ve yenilgiye uğradığı yolu bu kez başarıyla alıyordu.

Arapların politik başarısızlığı ve yenilgisi, Bizans'a korkunç bir yüzyılın üstesinden gelip zafere ulaşmak olanağını verdi; Bizans İmparatorluğu, yeniden, bir Cihan İmparatorluğu olarak kendini gösteriyordu. Orada, İmparator Doğu şatafatı içinde zorbaca hüküm sürüyordu; bürokrasi, Ortodoks dini ve Yunan dili yerleşmiş çeşitli halk topluluklarının birliğini sağlıyor ve İmparatorluğun koruyuculuğu Konstantinopl'un dünya pazarları arasındaki üstünlüğünü yeniden kazandırıyordu. Kherson'da bir ticaret üssü meydana geldi ve bu, Rurik'in yerine geçen Prens Oleg'in başkent yaptığı Kiev'in tüccar prenslerinin saldırışlarını geri püskürttü; daha sonra M.S. 911 yılında bir ticaret anlaşması imzaladı; her ilkbahar bir Rus kervanı Bizans surları altında kendi panayırlarını açardı. Aynı yıl Normanlar Fransa kralından orada ellerinde bulundurdukları boş dükalığı tanımasını istediler; ve bunu elde ettiler. Böylece

Avrupa'nın iki ucunda kuzeylilerin başlarından geçenler, iki kesin yerleşme ile sona erdi.

İstilâları yavaş yavaş kabullenen Avrupa'nın kalan kesimine gelince, Normanların akınları deniz yolu ile yaptıkları alış-verişleri hep felce uğratıyordu. Danimarkalılar İngiltere'yi usülüne uygun olarak karmakarışık ederek ele geçirdiler. Sakson kralı Alfred onlarla uyuştu, Londra'yı yeniden yaptı, berkitip pekiştirdi ve adanın güneyinde devletini kurdu. Norveçliler de, Norveç'teki hükümdarlıkları, İsveç'i yenmiş bulunan Güzel Saçlı Harald yönetiminde ülkenin birliğini tamamlarken, İrlanda'da yerleşiyorlardı. Magyarlar Tuna yolu ile Moravya üzerine ilerliyorlardı. Böyle bir göç hiç görülmemişti: Yıllarca Karpat'lardan aktılar; başkanları Arpad, Bude'da öldü. Ondan sonra Bavyera'ya, Lorrain'e, İtalya'ya, Şampany'a ilerlediler. Daha öncekilerden de kötü olan bu tehlikeyi kim durduracaktı?

Avrupa'da kralların iktidarı, yetkesi, en çok da Devlet otoritesi parçalanıp ufalanıyordu. Yakın istilâ tehlikesinden istilâcılara karşı etkili olmayı istemeyecek kadar uzak olduğu için, Hükümdarların gücü ve iktidarı, artık, gerçek bir merkezî hükûmet kurmuyordu. "Devlet" kavramı anlayışı güvenlik anlayışı anlamının yerini alıyor, halk toplulukları, savunulmaya elverişli noktalarda yerleşiyordu. Yağma, ve çapullardan kaçmak, kurtulmak için, insanların ve hayvan sürülerinin barındığı, silâhlı adamlarının da (gens d'armes — jandarma) kırlarda kol gezdiği şatolardan başka sığınacak yer yoktur. Köy savunmasız kaldığı, zaman, terkedilmektedir. Bu toplum, artık, kale burcunun, çevresinde yeniden kurulmak zorundadır. Kralın sadece adının kaldığı ve Devlet gücünü kendi çıkarına genişleten, derebeylerin askerî kastının esasını teşkil ettiği bir hiyerarşiyi bu topluma kabul ettiren, işte bu şatonun, bu hisarın etkinliği, gücü, olmuştur.

Her insan kendini, kendinden daha güçlü olana emanet eder. Bu bağlılık, bağımlılık (vassalité — tabiiyet) bağları bir koruma sistemi ve bir kulluk düzeni dokur ki

senyör, büyük bir hızla bu yetkeyi, bu iktidarı kötüye kullanma yoluna gidecektir; tehlike çoğunlukla koruyucudan gelecektir. Tarihin uzun süren ve yavaş işleyen hamilelik sürelerinden biri, böylece, tutarlı ve bağdaşık bir düzene, derebeyliğe (féodalité) ulaştı. Bu düzen, özellikle Fransa'da güç buldu; eylem ve etkileri Fransız deniz sözlüğünü doldurabilecek kadar derin ve sürekli olan İskandinavyalı korsanlara karşı, tahtadan yapılma kaleler ve kale burçları, bölge bölge ayrılan askerî komutanlıkların ileri karakol postaları ile kaplıydı. Bu kuruluş, derebeyler kadar değerliydi; yürekli olduğu ve insan gücüne, çok sayıda ata sahip olduğu için gerçek bir güvenlik sağlıyordu. İki ya da üç kuşak boyunca bir aile bu çetecilere kendini adayınca, artık atların Asyalı barbarlar usulüne uyularak demir nalla nallanmasıyla eylem alanları da genişlediği için, derebeyi çok sayıda arazinin sahibi oluyordu; ve Hıristiyan, Germen, Keltik ya da Romen kökenli çok sayıda geleneklerle birbirlerine bağlı olan bu topraklarda derebeyine bağlı olan tâbiler, gelirlerinin belli zamanlarda ödenmesi gereken, haraç, vergi ve ürün borçlarını ona getiriyorlardı; silâh arkadaşları savaş hizmeti, köylüler de tarım angarya hizmetlerini yapıyorlardı. Ayrıcalıklara sahip bulunan bu beyler için sadece dövüşmek, sadece savaş söz konusuydu. O kadar çabuk ve o kadar çok zengin oluyorlardı ki zenginlik ve gelir kaynakları toprak servetine dayanan Hükümdarlık, kendi zenginliğinin onların yanında küçüldüğünü görüyordu. Kendi derebeylerinin yararına gittikçe daha çok toprak kaybetmek zorunda olan krallık, yoksullaşıyordu. Verecek toprağı kalmayınca kumanda edemez, komut veremez oldu. Derebeylik, özellikle taşra zeamet beyleri onun yetkesini ve otoritesini yok etmiş olocaklardır. Merkezdeki Hükümdar'a sadece varlığının temel ilkesinden, kutsal ayinlerden ve birinci sırayı tutan rütbesi kalıyordu.

Bu arada halk, çalışıyordu; kendini koruyor gibi sayılanları ve kitabına uydurdukları bir vergi sistemini sırtına yükleyenleri besliyordu; köylüler, bunların ailelerinin ve

hayvanlarının bütün giderlerini ödüyorlardı. İnsan özgürdü, ama bu yükümlülüğe o kadar çok zincirle bağlanmıştı ki bu kader çizgisi, ana babadan kalma olduğu ölçüde, katlanılmaz oluyordu.

Askerî ve kiliseye ait kastlar (zabitan ve ruhban) toprağı ve emeği ellerine geçirmişlerdi; çünkü kilise de, feodal düzende hemen yerini almıştı. Haydutluk ve özel savaşlar, kanunlara uygun yaşayışın hiç bir zaman sağlayamadığını sağlamaktadır. Almanya'da din görevlileri resmî örgütü toprağın yarısına, Lombardiya'da üçte birine sahiptir; kalanı derebeyleri aristokrasisine aittir. Bu toplumun içinde bulunduğu ve devamlı olarak yeniden uğradığı tehlikeler, kötü bakımlı bu yollar, yerleşik halk topluluklarının belirli noktalarda toparlanması, pazarların ve mahreçlerin birbirinden ayrı ve tecrit edilmiş bulunması yeni düzenin yerleşip kararlılık kazanmasını sağlama bağlamaktadır; bu düzenin hukuku, terimleri ve koşulları ile töreleri, alışkıları, ahlâkı işlene işlene hazırlanıp yerleşecektir.

Hiç bir hükümdar bu evrimi dizginleyecek durumda değildir. Karolenjler artık Almanya'da hüküm sürmemektedir. Fransa'da, cür'etli ve atak Paris kontları ailesi tarafından tehdit edilmektedirler; İtalya, komşularının göz diktikleri bir ganimet, bir avdır. Bu dağılma ve parçalara ayrılmadan sağ kalan ve sağlam çıkan, sadece, önce Loren' den (Lorrain) Fransa'ya sonra da Almanya'ya geçen «İmparator» sanı oldu; ama Bavyera üzerine bir bir çarpıp çatlayan dalgalar gibi yığılan ve dehşet saçan Magyarlar'ın önünde, öyle görünüyor ki imparatorluk düşünden hiç bir şey sürüp gidemezdi.

Ama gene de mücadeleyi bir Saks derebey ailesi (Sax) kurmuş, örgütlemiş, yürütüyordu. Almanya'nın bu bölgesinde Şarlman zamanından beri ateşli bir dövüşçü, mücadeleci ruh belirmişti ve bu, Germanya'nın en çok gelişmiş, en çok ilerlemiş kesimi idi. Sax Dükü Büyük Otton (İ'illuste) Magyarlara sert darbeler indirmişti. O Germen tacını, reddetmişti ama M.S. 918 yılında oğlu Kuşçu Henri

(l'Oiseleur) bunu kabul etti. Şimdi Barbarlara karşı Avrupa'nın burcu, Almanya'dır. Avarlara karşı savaş Franklara Avrupa işlerinin yönetiminde adını duyurup kabul ettirmek fırsatını sağladığı gibi, Magyarlara karşı savaş da Almanya'ya Avrupa işlerinin yönetiminde Fransa'nın yerini almak olanağını veriyordu.

Kuşçu Henri, Almanya'nın ilk ulusal hükümdar soyunu kurdu; kendini derebeylere kabul ettirdi, stratejik noktalarda şehirler kurdu. Bir Alman ordusu meydana getirdi. Zayıf Fransız hükümdarlarıyla yüksek perdeden konuşuyordu. Onların elinden bütün Loren'i aldı, Bavyera'yı ve Brandeburg'u ülkesine kattı, Danimarkalıları ve Magyarları yendi. M.S. 936 yılında oğlu Otton'a istilâlara karşı durabilecek bir Almanya bırakıyordu; bu Almanya'nın ulusal amacı da açık ve seçik olarak belirlenmişti; Germen destanı (epopesi) başlıyordu.

Büyük Otton bunu tamamladı. Aix—la—Chapelle'de taç giydi, feodal entrikaların üstesinden geldi, adamlarını yerleştirdiği din adamları örgütünü zengin etti. Fransızları Rhone ırmağı ötesine püskürttü; Franche—Comté eyaletini işgal etti, Bourgogne'u kendi ülkesine kattı ve kendi egemenliğini Lombardiya'ya kabul ettirdi. Sonunda M.S. 955 yılında Bavyera'da Lechfeld'te Magyarları kesin bir yenilgiye uğrattı ve Tuna üzerine sürdü, attı; bunlar Macaristan'da yerleşeceklerdir.

Bunca güç, Germen hükümdarı üzerine Papalığın dikkatini çekecekti. Papalık Fransa'ya baş vurmaktan vazgeçti; Lombardlardan savunulması için Otton'dan yardım istedi. Çok tuhaf bir insan olan Papa —On ikinci Jean Papalığa seçildiğinde 18 yaşındaydı— sefahattan yorgun, bitkin düşmüştü ve metropolitlerin üstünlüğüne karşı bir ağırlık koymak için manastırlara dayanmağa girişti. Kluny (Cluny) manastırı doğrudan doğruya Roma'ya bağlıydı ve işte bu amaçla meydana getirilmişti. Otton, dinsel konulardan çıkar sağlayan bu Papalığın, Alman din adamlarını kullanmk için gerekli gücün sahibi olduğunu görür:

Yeniden İtalya'ya iner ve Milân'da taç giyerek kral olur. M.S. 962 yılında Papa daha önce Şarlman'a yaptığı gibi Otton'a "İmparator" sanını verir ve onun imparatorluğunu onaylayarak "kutsal" kılar. Büyük Otton, Imparatorluğa hayat ve canlılık verecek, imparatorluğun adı «Roma — Germen Kutsal İmparatorluğu» olacaktır. Bu İmparatorluk Avrupa'da yüce bir otoriteyi yeniden kurdu ve Otton, fiilen, en güçlü Avrupalı kral olarak belirdi. Hiç kimse ona karşı duramıyor, direnemiyordu. Papa ona karşı manevra çevirdi ya da çevirmeğe kalkıştığı zaman o, Papayı indiriyor ve Papalık Hükûmeti'ni Roma aristokrasisinin elinden kendi eline geçirmeye uğraşıyordu. Metropolitleri memur, Kiliseyi de bir Germenleştirme aleti olarak ele alırdı. Comte de Paris'in Karolenjlerin düşüşünü özlemle beklediği Fransız sorunlarına karışır. Kendisine eşit olarak yalnız Doğu İmparatoru Basil: II'yi tanır, ve oğluna Bizanslı Prenses Teofano'yu alır; bu, çeyiz olarak, Güney İtalya üzerinde bazı haklar getirir.

Büyük Otton kültürden yoksundu, okumayı da otuz yaşındayken öğrenmişti. Ama yine de hoyrat Germen toplumunun parlak Bizans toplumundan ne kadar ayrı olduğunu seziyordu. Almanya'yı kendine bağlı olanlar arasına katmak isteği ile çalışıyor, manastırların ve içinde minyatürcülerin çalıştığı kitaplıkların sayısını çoğaltıyor, kendi çevresine müzik üzerine çalışmaları ile ünlü Français Gerbert ya da İtalyan tarihçi Luitprand gibi yabancı bilginleri topluyordu. Manastırlar din ve ahlâk üzerine uzun, bıktırıcı Latince öğütler yazıyor, yayıyorlardı. Bu otoriter imparator, M.S. 973 yılında öldüğü zaman, İmparatorluğu egemenliğine ve yüceliğine yeniden kavuşturduğuna ve Sakson hükümdar soyunun, Frank hükümdar soyunun elinden kaçırdığı hükümdarlığı ve tacı ele geçirip koruduğuna, koruyacağına inanabilirdi. Ama ne var ki Germen Otton da tarihin izlediği yolu yeniden çıkmak, tarihin akışına karşı gitmek gücüne Frank Şarlman'dan daha fazla sahip değildi. Kutsal Roma İmparatorluğunun yerine geçme

kuruntusuna peklâ kapılabilirdi ve böyle bir kuruntu, böyle bir yanılma sürüp gidecektir; olaylar onun gözünden kaçacaktır. İmparatorluk artık bir gerçeğe, realiteye cevap vermemektedir. Şarlman'ın egemenliğinin Germen dünyası üzerinde sürüp gitmesi nasıl olanaksızsa Büyük Otton'un İmparatorluğunun kendine bağımlı kılmak, kendine bağlamak istediği aykırı, garip halklar yığışımı üzerinde kendini sürdürmesi de o kadar olanaksızdı. Avrupa daha o zamandan derin ayrılıklara uğramıştı. Şarlman gibi Otton da onu Barbarların elinden kurtarırken, ulusal eğilimlerin belirlenmesine, belginleşmesine yardımda bulunmaktan başka birşey yapmamışlardı; bu demektir ki imparatorluk düşüncesinin zıddını yapmışlardı.

Oder ile Elbe arasındaki Slavlar, ve Slav köyü, Berlin, Hıristiyanlaşarak Germenleşeceklerdir. Polonya'da bir derebey ailesi, Almanya'ya düşman bir bağımsız Devlet kuracak, ve Roma din törenlerindeki usül ve töreleri kabul edecektir. Bohemya, Germen açgözlülüğünden ve hırsından kurtulacaktır. Astermark'da daha önce Şarlman'ın meydana getirdiği bu doğuya doğru ilerlemede Babenberg hükümdar soyu Avusturya'ya Alman özgür çiftçilerini, yerleştirecektir. Ama Bavyera'dan farklı bir Alman sınır beyliği, bir markilik yapacaktır. Fransa'ya gelince, Otton: II'ye Eyn (Aisne) üzerinde, ondan Fransa'yı kendine bağımlı kılmak umudunu toptan alan, yokeden ve Fransız—Alman çatışmasını bir zaman için kapatan bir darbe indirdi. Papalık da kendi payına bir karşı hareketten geri kalmadı.

Sonunda derebeylerin kinleri, nefretleri üstün geldi. Almanya'da zeamet beyleri ve metropolitler İmparatora kafa tutacaklar ve krallık-hükümdarlık iktidarını gücünü dibine kazma vurarak yıkmaya çalışan derebeyler önünde Kutsal—İmparatorluk o hükümdarlığı bütünüyle yeniden kurmayı başaramayacaktır. Otton'un itibarı, gerçekte, Şarlman'ın itibarından daha çok sürmeyecektir. Sakson hükümdar soyunun girişim ve atılımları içinde uzun süre dayanıklı olacak olan, kendi varlığının ortaya koyduğu iç

kuvvet «Germanizm»dir. Büyük Otton Avrupa'nın gözleri önüne işte bunu koymaktadır. Bu, Imparatorluk olmaktan çok Alman iradesinin, bir etkin birlik olma zorlu, yaman bilincidir. Zorlayıcı, buyurucu Hükümdar "Germanizm"i, onun sertlik ve kesinliğini, onun ırkçı iddialarını, onun doğu ya başka batıya başka ikili programını ve onun politik üslubunu ifade eder ve aynı anda hep Almanya için çalışırken, Büyük Otton, Avrupa'nın canlılığını, yaşama gücünü de doğrular; kutsal imparatorluk bu yaşama gücünü ve canlılığı kesintiye uğratmak şöyle dursun bunu yoğunlaştırmakta, koyulaştırmaktadır. Avrupa'da bir tek Imparatorluğun gerçekleşme olanağı yoktur; doğrudur bu.

Avrupa'da uzun süreli, dayanıklı biricik emperyalizm, Bizans'ın altın parasının emperyalizmidir. Bizans atelyelerinin ünü, gene Bizans'ın ihracatı, lüks eşya üretimi, san'at alanlarındaki yenilenmeleri ona tanınmış, bir egemenlik, bir üstünlük sağlar. Bizans'ın ticaret âdetleri ve töreleri işe, poliçeleri ve simsarları ile, Akdeniz'de kanun kuvvetindedir. İmparatorluk, öyle gümrük resimleri ve öyle gelirler elde etmektedir ki şimdi dünyanın en zengin imparatorluğu, başkenti ise sitelerin en güzeli, en kalabalık ve çeşitli nüfuslu olanıydı. Bir milyon nüfusu vardır: Suriyeliler, Türkler, Ermeniler, Ruslar, Venedikliler, kendilerine özgü mahallelerde oturmak zorunda ama İmparatorluk limanlarında pazarlar, yabancı ticaret acentalıkları açmakta serbest idiler. Seyyahlar Bizans'tan Bizans'ın yağlı boya resim ve mozaiklerinden gözleri kamaşmış dönerlerdi. Bizans, Photius'un bilginliği gibi fikre ait değerlere kadar uzanan bir kendine çekme, büyüleme etkisi yapardı.

Bizans, Bulgarları yenmek için hâlâ silah kullanmak zorundaydı ama komşusu Rusları, sonuçsuz saldırışlardan sonra, sadece ticarî itibarı ile yatıştırdı. Rurik'in oğlu Prens İgor'un dul karısı Olga hükûmet yönetimi işlerini öğrenmek için Bizans'a gitmiştl. Orada, Ortodoks dininin kendisine, ilkel Slav halk topluluklarını egemenliği altına alıp kendine uyruk etmek, kullaştırmakta kendisine yar-

dıncı olabileceğini anladı ve Prenses Olga, din değiştirip Hıristiyan oldu. Erkek torunu Vladimir Bizans ile daha çok ilgi kuracak, daha çok bağlanacaktır. Keşişler kutsal Kilise kitaplarını Slav diline çevirdiler; Bizans'lı zanaatçılar Rusya'da çalışmaya gidiyorlardı ve Vladimir prensliğini Kiev'den Volga'ya, Baltık'a ve Polonya'ya doğru genişlettikçe Bizans etkisi Avrupa üzerine doğru ilerliyordu.

Balkanlar'daki Slav Devletleri, Hırvatlar ve Sırplar din değiştirip Hıristiyan oldukları için Konstantinopl'un koruyuculuğu altında idiler. Kafkasya ve Ermenistan, Imparatordan para yardımı alıyorlardı. Güney İtalya da korunmak istiyordu; Venedik ve Piza gibi kentler kendilerini sadece Bizans ile ticarete ve taşıyıcılığa vererek servet yapıyorlardı. Tacirler, oralarda, yavaş - yavaş bağımsız denetimini reddediyorlardı; özgür kentler halinde kurulup örgütlendiler; bunların denizcileri ve gemicileri birkaç ticaret firması hesabına Doğu Akdeniz ülkeleri pazarlarını ele geçirmeye girişiyorlardı.

Ama yine de Bizans kanunlar sistemine katılmak, bir bütün halinde onunla ya da onun içinde birleşmek zordu ve aşırı ölçüde himayeci olan bu Devlet, herhangi bir rekabetin zarar veremeyecek göründüğü bir bütün meydana getiriyordu.

Bu sıkıcı, sıkıntı verici tedbirlerin amacı aslında ihracat ticaretinde herhangi bir eksilmeyi önlemekti. Bizans'ın elinde başka hiç bir gelir kaynağı yoktu. Makedonya Hükûmdar sülâlesinin kalkınması dikkat çekiciydi; ama yine de bir tehlike ve zararı da birlikte getiriyordu. Savaşlar pahalıya oturuyordu ve Devlet giderleri, gelirlerini her zaman aşıyordu. Bir toplumsal bunalım, göz kamaştırıcı imparatorluk örgütünü kemiriyor, aşındırıyordu. Küçük toprak sahiplerini derebeylerin, doymak bilmez hırslarından, aç gözlülüklerinden kurtarmak için Hükümdarlığın, harcadığı çabalara bakmayarak, derebeyler yine de küçük toprak sahiplerini yoketmeyi başarıyorlardı. Aristok-

ratların partisi, hükümdar soyunu açıkça tehdit ediyor, tehlikeye sokuyordu. M.S. 979 yılındaki karışıklıklar durumunun ne kadar, kararsız, güvenilmez olduğunu gösterdi. Prens Vladimir Bizans'a onları ezmekte yardım etti. İmparator buna şükranını göstermek için, kız kardeşini din değiştirip Hıristiyan olması koşulu ile, Vladimir'e verdi. Vlâdimir M.S. 988 yılında Kiev'e Yunanlı papazlarla birlikte döndü ve, yurdunda otoritesini, iktidarını sürdürmek için, halkına Hıristiyanlığı zorla kabul ettirdi; orada bir Slav din adamları topluluğu da meydana gelecekti.

Çin'de de, T'ang hükümdar soyunun düşmesinden sonra İmparatorluğun başına birbiri ardından daha beş hükümdar soyu gelmişti, Batı'dakine benzer derebeyler arası bir (feodal) parçalanmanın oluşup tamamlanmasına ramak kalmıştı. Bunlardan Song hükümdar soyu Moğol ve Tibetlilerin tehdit ve tehlikesi altında idi. Batı'ya gidecek kervanlar artık işlemiyordu; bunların geçişinden pek çok Devlet ve göçebe oymak ve boylar haraç alıyorlardı.

Bağdat Halifesi'nin sarayında anarşi, kesmekeş vardı. İspanya'da Kurtuba Emiri bundan yararlanıp Halife sanını aldı. Tam bir bolluk, ve mutluluk içinde yaşayan Batı'nın en kalabalık nüfuslu kenti olan Kurtuba, kendisine Bağdat'tan gelmiş bulunan bilimleri ve bilgileri kullanıyordu. İran'ın iç siyaset kavgaları ve çekişmeleri artık bir tehlike yaratmıyordu; İslâm kültürü dışarı göçmüş bulunuyordu.

İran prensleri Bağdat'tan bağımsızlıklarını geri almışlardı. İran'ın Türklerin ilerleyişine karşı çıkan milliyetçi tepkisinin sonucunda olmuştu bu. Ama bu askerî aristokrasi herhangi bir birlik meydana getirebilmekten âcizdi. Yarım yüzyıl süren çatışmalardan sonra bu, beylerden kimileri, sınırlarda konaklamış bulunan Türklerden, vaktiyle Bağdat halifelerinin yaptığı gibi, yardım istediler. Bu Türk oymakları, İslâmlığa geçiyorlardı. Bu kez Asyalı Barbarlar saygınlık ve güvenlik kazanmış bir din'e bağlı olmanın sağladığı üstünlükle Batı kapısında bu ücretli as-

kerlerden bir de Afganistan'da İran kesmekeşinin içine karışacak bir Türk Devleti kurdu.

Ama yine de İslâmlığın gözleri Mekke'ye çevrildi. Bağdat okulunun coğrafyacılarının Hindistan'dan Atlantik'e kadar, çeşitli iklimleri içine alan dünya haritalarında işli ve onun simgesi büyük kuşun (Anka) başı, Mekke'ye dönüktü. İslâmlık, yeni toplumunun, yeni derebeylik toplumunun ona sunduğu yeni varlığını, sürdürecekti.

DEREBEYLİĞİN KURUMLARI

Şimdi, hemen bütün Avrupa'da insan ilişkilerini insanlar arasındaki bağlantıları belirleyen, kararlaştıran feodal derebeylik temel ilkesidir. Kendisine yurtluk olarak bir toprak parçası, bir tımar verilmiş olan kişi hükümdarına yardım, hizmet borçludur. İman ve minnettarlık, insanın insana bu bağlanışını, insanın toprakla karmaşık kişisel bağımlanışını kutsallaştırır: yurtluk, dirlik, kalıtım yoluyla geçen bir hale gelmiştir. İçinden çıkılmaz bir karışıklık içinde bu yükümlülükler feodal derebeylik toplumunun örgüsünü meydana getirir. Bu boy boy derebeyliklerin sınırları esas itibariyle, kararsız ve istikrarsızdır. Bunun nedeni derebeyleri canlı tutan kaba kuvvet ve şiddet ruhuna bağlıdır. Şövalye, dövüşmezse sıkılır. Derebeyler arasındaki savaş, istilâların ardından gelir. Gerçek askerî seferlerden çok haydutluk ve vurgunları andıran bu derebeyler arası savaş, kimi derebeylikler zaferlerden, antlaşmalardan, tasarlı öldürmelerden ve evlenmelerden yararlanarak bir bölgeye egemen olup oraya barış getirecek kadar güçlü görünmeselerdi, Avrupa'yı yıkıp hızla ortadan kaldırırdı. Bu zeamet beyleri o zamanlar topraklarının kaynaklarını ve gelirlerini artırmayı düşünürlerdi. Manastırların yaptığı gibi, insanları çalışmaya koyarlar ve ormanları, toprakları, bataklıkları hep birden işlerler, tarıma açarlardı. İsveç'ten İspanya'ya, Avrupa çehresini değiştiriyordu. Kalelerin bodur siluetinin egemen olduğu vadiler çayır, otlak ve her türlü kültür bitkileri ile zenginleşiyordu. Şato ve hisarlar, yangınlara göğüs gerebilecek,

taştan yapılmaya başlandı. Bu büyük tarıma açılış ve uyandırmalar köylerin kuruluşunu ve halk topluluklarının yer değiştirmelerini, kışkırttı. Köylüleri bu çok büyük çalışma ve emek içinde yüreklendirmek, şevklendirmek için kimi senyörler, derebeyleri toprak kölelerini emeklerinin ürünü yerine belli aralıklarla bir para borcu ödemekle yükümlü kılan bir şart koşarak, azat ettiler. Bu zamanlar tarım hayatında bir ilerlemeyi belirler. Derebeylik, karışıklık ve kargaşalıklarının meydana getirdiği, zararları, ziyanları gidermeye çalışır gibidir; toprak da, kazma vuruşlarıyla yapılan bu yenileşmenin izlerini taşımaktadır. Gene hemen, köylüler, Normanya'da olduğu gibi derebeylerin köylü sırtından aldıkları vergi, resim ve paylara karşı direnmek için gruplar halinde birleşmeyi bilecektir.

Köylünün yaşayışına yakından, sıkı sıkıya bağlı bulunan rahipler ve din adamları Kiliselerini artık tahta çatmalar yerine, Karolenj rönesansından beri yapılmakta olduğu gibi, dayanıklı, sağlam taş kubbe ve tonozlarla yapmaya koyuldu. Luar (Loire) ırmağı güneyindeki Fransız kırları kubbeli kiliselerle dolmuş, şenlenmişti; bu yapıların iç süslemeleri, dekorları ve yapım tekniği Uzak Iran'dan, Arap mimarlarıyla ve İspanyol yolu üzerinden gelmişti. Şaşkınlık veren komutan Almanzor'un (El Mansur) geçici başarıları, İspanya'daki Müslüman zaferinin sonucu olan fetihlerin, Kuzey'deki Hıristiyan krallıkların ilerlemesini durduracak, güçten yoksun parçalara bölünmesini önleyemedi. Asturies Devleti başkentini Leon'a taşımıştı. Kastil, bağımsızdı; Navarre Krallığı da öyle... Frankların ele geçirdiği Barselon Kontluğu o kadar başına buyruk ve özerk soyuyordu ki derebeyleri tarafından M.S. 987 yılında Kral kabul ve ilân olunan Paris Kontu Hug Kape'yi (Hugues Capet) gücü az olduğu halde, gene de tanımayı reddetti. İşte bu Barselona pazarı yolu ile Araplar İran mimarlığının konularını, temalarını yaymışlardı. Haç yolcuları ve zanaatkârlar bunların Pireneleri aşmalarına yardım ettiler ve Hıristiyanlığın san'atta özgün, değişik hiç bir şeyi henüz

yaratmış bulunmadığı bu Batı üzerinde bu İran tohumları ilk çağ gelenek ve törelerini canlandırdı ve sert, birdenbire olan bir uyanışa meydan ve olanak verdi. Bu, Akitanya'da, sonra Rhone ve Saone yoluyla, Roma san'atı oldu. Aristo'nun bilgisi de aynı yolu izlemişti: bilgin Gerbert kendi kendisini İspanya'daki Arap okulunda yetkinleştirip olgunlaştırmış değil miydi? Bu bilgileri, bu öğretilenleri elde edip derlemeye elverişli, yetenekli kafalar henüz seyrek, sayıca az iseler de bu çağın çocukça, gelişmemiş düşünüş ve usa vurması (muhakemesi) gene de bir başka uyanışı, felsefî düşünüşün doğuşunu önceden haber veriyordu.

Kısacası, Batı, İslâmlık yolu ile uygarlıkla bağlantısını kuruyor, sürdürüyordu. Öte yandan Avrupa'nın eğitilmesi görevini yükienen de Bizans'tır. İmparatoriçe Teofano'nun oğlunu Bizans'lı bir eğitmen lala yetiştirmiştir. Sicilya'dan Kiev'e kadar Avrupa, Konstantinopl sarayından kendilerine san'atçı gönderilmesini istemektedirler. Ister Arap ister Bizans uygarlığından olsun, bu kez de uygarlaştırıcı dalga Akdeniz yoluyla gelmektedir. Daha dün Barbarlık halini yaşamakta olan bu insanlarda, zorlu ve yaman şiddet duygusu, beğenisi arasında bir girişim ve atılım isteği, özel eğilimi sezilmekte, görkemli üstün bir insan çabası, bir çalışma ve hamaratlığı, geleceğe susamış bu çağı boydan boya dolaşmaktadır. Ama yine de bu gerçeklerin, bu gerçekler âleminin üstünde hep bir efsane uçmakta, süzülmektedir; bu yarının Avrupa'sında bir görüntü ilerlemeye engel olmaktadır.

Roma - Germen Kutsal İmparatorluğunun varisi Otton : III, Konstantin'in imparatorluğunu sürdürdüğüne o kadar inanmıştır ki Roma'ya yerleşmiştir. Bu imparatorluğun içinde Kilise çok güçlüdür; ve papalık ile İmparatorluğun ittifakı, Otton : III Fransız Profesörü Gerbert'i Papa seçtirdiği zaman, mühürlemiş ve sağlamlaştırmış gibi görünmektedir. O, buyrultularının altını onunla birlikte imzalamakta ve Romalılık alâmeti altında evrenin birleşimini düşlemektedir. San'atçı ve iyi yetişmiş, kültürlü bir kişi

olan bu genç hükümdar M.S. 1000 yılında, İncil'in kehanetine uygun olarak dünyanın sonunun geldiği yeniden yayılırken imparatorluk hayalinden vazgeçmişti. Ama 1002 yılında öldüğünde dünya, bu ince ruhlu imparatorun dilediğinden başka türlü sürüp gidiyordu.

Derebeylik her yerde üstün gelmekte, başarı ve zafer kazanmaktadır ve tam da asker sıkıntısı çektiği zaman Kalabriya'da serüven peşinde koşan Norman maceracılar görünür: haç yolları üzerinde üşüşürler ve Filistin haç yolu İtalya güneyinden geçtiği için Norman şövalyeler Napoli'ye ve Bari'ye yerleşirler; orada Doğu Akdeniz kıyı ülkeleriyle ilişkilerinde, şaşırtıcı ölçüde örgütleyici olduklarını gösterdiler. Onlar, büyük kurum ve sömürgeler meydana getirmeyi bildiklerini ispatlamışlardır.

Bu İskandinavyalılar, yeni başlamakta olan yüzyılın gerçek efendileriydiler; o zamanın askerî işleri ve sorunları çok sayıda askerin silâh altında bulunmasını gerektirdiğinden yüzyılı hareketlilikleri, dinamizmleri ile daha da iyi dolduracaklardır. İzlandalı deniz kurdu Kırmızı Erik (Erikle - Rouge), açık denizde yolculuğun tehlikelerini göze olarak, Grönland'a (Groénland) ulaştı, orada bir yabancı topluluğu meydana getirdi, bir sömürge kurdu. Oğlu Leif Eriksson oraya Hıristiyanlığı soktu ve Batı'ya yönelerek Terre-Nouve'ü (New-Fouand-Land), Eskimolarla çatıştığı Labrador'u, sonra Kap-Kod (Cap-Cod) kumsallarının ve Yeni İskoçya'nın (Nouvelle-Ecosse) bağlarının ötesinde Büyük Göller'de (Grands-Lacs) oturanları buldu. İngiltere'de İskandinavyalıların durumu şöyleydi: bir Danimarka kralı, Saksonları yenmiş olan Knut 1016 yılında İngiltere kralının yerine geçti, onun dul kalan Norman karısı ile evlendi; bu tahta Norveç tacını, bir de Kelt ve İskoç krallarının metbuluklarını eklemeyi umuyor, bekliyordu. Roma'nın anıları ile kafası dolu, koyu bir Katolik ve kan dökücü bir insan olan bu hükümdar Kuzey Denizi çevresinde şaşkınlık verici bir İmparatorlukta saltanat sürmektedir. Bu İmparatorluk Manş Denizi'nden Baltığa kadar

uzanmakta, ticaret filosu burada kürekli gemilerin izin verdiği kadar hareketli, canlı bir ticaret sürdürmektedir. Binlerce yıl ıssız kalmış bu dalgalı, fırtınalı denizler, böylece, Avrupa ortak mirasına giriyordu. Iskandinavyalı tacirler sayesinde Avrupa ortak mirasına giren bu ticaretten ilk yararlanan, Londra oldu.

Bu gürültülü patırtılı atılımları ve girişimleri birbirine bağlayan, her yanda, derebeylik düzeni oluyordu. Kilise derebeyliği Almanya'da Kutsal İmparatorluğa karşı savaşmaktadır; Almanya bir metropolitler ülkesi haline gelir, imparatorluğun sınırlarında Slavlar ile Almanlar Elbe irmağı üzerinde birbirleriyle çarpışmaktadırlar. Bohemya ile Polonya, her ikisi de, bir Slav birliğini gerçekleştirmek iddiasındadırlar; Bohemya'yı kendi koruyuculuğu altında bir ülke haline getirmeğe uğraşan, Germen İmparatorluğu ise Slav birliğinin kurulmasına karşıdır. Yine Polonya asıllı, Batı'ya karşı dikkatli ve saygılı Piast Polonya hükümdarı soyu, bu ilerleyişe karşı direnmektedir. Macaristan'da toprağa yerleştiklerinden bu yana çok az zaman geçmiş olan Magyarlar arasında okumuş yazmış bir kral, büyük devlet adamı, büyük politika adamı, Etien (Etienne) kendi ülkesini uygar Avrupa'ya sokar. Bütün bu atılım ve serüvenler üstün bir istek ve iradeden daha fazla uygarlığa ulaşmak, uygarlıktan daha çok yararlanmak isteğinden etrafa yayılmaktaydı. Oysa, o zamanın uygarlığı, esas itibariyle Katolik kökenlerdir. XI. yüzyılın Avrupa'sı aydın olmak ile Hıristiyan olmak arasında ayrım yapamamaktadır. Avrupa'da o zamanlar, Olaf'ın Upsala başrahibi iken kral olduğu İsveç'ten başka hiçbir yerde dinsiz ya da putlara tapan kalmamıştı. Hıristiyanlık yavaş yavaş Kiev'in ve Novgorod'un ötesine ilerliyordu. Ham toprakların tarıma açılmasına, yarım yüzyıldan beri, bilinçlerin ve vicdanların açılması, aydınlanması uygun düşmekte, birlikte yürütmekteydi. Bu da, her yanda, her alanda Avrupa'nın oluşumunu, evrimini hızlandırmaktaydı.

Tam örgütlü manastırlar hem haç hem de temel eko-

nomik yollar olan ana yollar boyunca sıralanmışlardı. Kluny (Cluny) tarikatinin 2000 manastırı vardı. Manastır keşişleri toplum hayatına katılmakta, kendi üretim tekniklerini ve bilgilerini toplum içinde yaymakta, yapılar yapmakta, zenginleşmekte ama bir yandan da işlettikleri ve sömürdükleri bölgenin bolluk ve mutluluk içinde, gönençle yaşamasını sağlamaktadırlar. Böylece Hıristiyanlık, evvelce Budizmin Asya'da, İslâm dininin de Doğu ile Batı arasındaki geçit kesiminde olduğu gibi Avrupa'da uygarlığın taşıyıcısı olmuştu. Ama Papalık, gen de, her zamandan çok gerilemekte, düşkünleşme başlangıcı içinde bulunmaktadır. Papalık Hükûmeti bir rezaletler konusudur, 1033 yılında seçilen papa ancak oniki yaşındadır. Kilisenin iyileşmesi, düzelmesi acil bir zorunluluk görünmekte ve Kluny, onu bütün yetkisiyle desteklemektedir. Ama bütün bu eksiklik ve zayıflıklarla birlikte, manastırlar Avrupa'da geniş bir alışveriş şebekesi, ağı örmektedirler ki bu toplumun genç güçleri işte burada gelişip büyüyecektir. Bizans'tan gelen tacirler bu işi gerçekleştirebilecek güçte değildi.

Bunların oralardan getirdikleri şaşkınlık verici şeyler artık iyice yaygınlaşmıştı ve Flandr ya da Şampany'daki (Champagne) dokumacılar kendilerine Venedik yoluyla gelen boyaları, ipeği ve pamuğu beğeniyorlardı. Venedik senyörlüğü bu Batı ile Bizans'ın göz kamaştırıcı parlaklığı arasındaki canlı bir iletici olmuştu. Arap korsanlığı Bizans gemi donatanlarına (armaterus) iyice zarar vermeyi başarıyordu ama bundan asıl yararlanan, Venedikli tacirlerdi; bunlar, Müslüman yağmacılardan daha yöntemli (méthodiques) idiler. Po vadisinde ticareti ellerinde tutmaktaydılar; buradaki Got ve Lombard derebeyleriyle taşıma ve ticaret anlaşmaları yapmışlardı; fuarları da ünlüydü. Sonra, Adriyatiği açmak, serbestlendirmek için Dalmaçya kıyıları boyunca parayla Slav korsanlar tuttular. Venedik, Ravenne'in yerini almıştı. Dükalık sarayı, Saint-Mark Kilisesi, pencereli çan kulesi san'atı üzerindeki Bizans etkileri Av-

rupa için bir beğeni örneği olan şehrin ululuğuna tanıklık ederler. Böylece Akdeniz ticareti üzerinde bir tür İtalyan tekeli meydana gelmişti; aynı ölçüde canlı, etkili olan Piza (Pişe) ve Genes bununla yarışıyorlardı ve Barselona, Marsilya, bir de Montpellier şubeleriydiler. Bu «bütün» şimdi, Bizans için bir ticaret şubesinden çok, sağlam bir rekabet, bir yarışma olmuştu. Konstantinopl imparatorları bunu ve sonuçlarını çok iyi değerlendirmişlerdi, ama üstesinden gelmeleri gereken başka tehlikeler, dertler karşısındaydılar.

Basile II, Bulgarları yenip ezmiş ve 15.000 savaş esirinin gözlerini kör etmişti; derebeylerin baş kaldırmalarını yenmişti. İslâmlara karşı savaştı. Bu başarıların hiç biri son ve kesin nitelikte değildi. Ölümünden sonra İmparatorluk bütün sınırlarda, bütün cephelerde çatırdadı; çatlaklar verdi. Bizans bir politik gücün «Merkez» i olmaktan çok, Bağdat gibi, bir uygarlığın sembolünü andırıyordu. Derken iki yeni tehlike, Normanlar ve Türkler, aynı anda birdenbire meydana çıktılar.

Bir önceki yüzyılın sonunda kalabalığını Amu-Derya yakınlarına yerleştirip duraganlaşan Türklerin Selçuk kanı İran'da ilerlemiş, din değiştirip İslâm olmuş ve Gazneli Türklere karşı baş kaldırmıştı. Gaznelilerin zihinleri kendi sınırlarını korumaktan çok Hindistan'ı zorla açıp ellerine geçirmek düşüncesiyle doluydu. İran uygarlığının etkisiyle değişmişlerdi ve Sultan Mahmut (Gazneli Mahmut) birkaç vahşilik örneği vermesine rağmen Gazne kentini bir kültür merkezi yapmayı bilmişti. Onun çağırısı ile Fars şairi Firdevsi, eski İran şahlarının tarihini (Şehname) meydana getirdi. Ama Gaznelilerde derebeyler anarşisi, keşmekeşi son kertesindeydi. Bunları 1050 yılında İran'dan Afganistan üzrine geri püskürttükten sonra, Selçuk Türkleri Isfahan'ı kuşattılar. Yeni bir Barbar dalgası Akdeniz doğusu ülkelerin üstünden geçti. Aynı anda daha başka Türk boyları, Rusya güneyi yoluyla Tuna boylarına girdi. Müslüman kurumlarının gücü bu göçebe oymaklar üzerin-

de, bunlar Bizans'a yaklaşmadan önce etkisini gösterecek midir? Bizans'ı o sıralar İmparatoriçe'nin aşk çılgınlıkları, sevdalı kızgınlıkları yönetmekteydi.

Normanlara gelince, onların Fransız dükalığı yılmak bilmez, güçlü insanlarla dolup taşardı; bu dükalığın birliği, Kape (Capétien) yi imrendirirdi; ticaretteki atılış ve ilerleyişi, kral Büyük Knut'un ölümünde Normandiya Dükü Giyyom (Guillaume), Norman etkisinin canlı olduğu İngiltere ile ilişkilerine zarar verebilecek olan Anglo-Saxon kargaşalıklarından tedirgin olur : Ruan (Rouen) gemileri Londra'ya Fransız şaraplarını taşımaktaydılar.

Bu Normanlar serüven olan her yerde bulunurlardı. Kurtuba Halifesine karşı Kastil kralının hizmetine girmiş bulunan Fransız şövalyeleri arasında, İspanya'da dövüşürler. Müslüman aristok asisinin Endülüs'ü zenginleştiren uygarlığı burada doruğuna ulaşmıştı ama Mağrip İspanya'sının toprağının bitekliğini yitirmesi, kuraklaşmasını hiç önleyememişti. Hıristiyanların önünde Islâmlık hep geri çekiliyordu. Yalnız Fas'ta Berberîlerle Sudan'da Senegal Siyahîleriyle ileri gitmeyi başarmaktadır. Arap aleminde keşmekeş, düzensizlik o denli müzmin bir hastalık olmuştu ki kendi aralarındaki çekişme ve kavgalara, Sicilya'ya, Normanları yardıma çağırmışlardı. Güney Italya'da yerleşmiş bulunan bu Normanlar orada bir feodal Devlet kurdular; bu Devlet'in başında bulunan Robert Guiscard Papadan iyilik ve lütuf görüyor saygınlık kazanıyordu. Sicilyanın fethine girişti.

Bizans İmparatorluğunun iki yönünden, Türkler ve Normanlar'dan gelen bu saldırışlar Bizans'ın çıkarlarına uygun düşeceği sanılabilirdi. Bağdat halifelerini kendilerine bağlamakla Selçuk Türkleri, Bizans'ı halifenin hırs ve isteklerinden kurtarmışlardı; Guiscard kardeşler de Müslümanları Sicilya'dan sürmekle sadece Arap korsanlarına zarar verir görünmüşlerdi. Gerçekte bu olaylar Doğu İmparatorluğuna, İtalyan şehirlerinin ticarette hamaratlığının ve canlılığının verdiği zarar kadar dokunuyordu.

Vergi yükümlülükleri, saray devrimleri (darbeleri) ordunun içindeki kargaşalıklar imparatorluk yapısını sarsmıştı. Papalıktan kopma kesin bir duruma gelmişti. Oysa Papalık Hükûmeti kendini toplamıştı. Hildebrand adında bir İtalyan keşişisinin desteklediği Alsaslı Leon: IX ile Kilise reformu başlamıştı. Bir konsil toplanmış dinsel konulardan çıkar sağlayan yüksek aşamalardaki papazları işinden çıkarmıştı. Papalık Devleti, Batı'da yine etkili bir itibar kazanmıştı. Bizans ile olan ilişkilerin kopması, kesilmesi, İtalya'da imparatorluğun üstünlüğünü zayıflatmış oluyordu. Bizans İmparatorluğu'nun ne Türklerden ne de Normanlardan gelecek yeni bir ilerleme hareketine karşı direnemeyeceği apaçık belli idi.

Bütün bunlar Avrupa Devletleri hegomonyasında meydana gelen yeni bir yer değiştirmeydi. Bu, manevî değerlerde zaten ortaya çıkmıştı. Düşünce ustaları, kuşku yok, henüz Arap ve Bizanslılardı. Ali-İbn-i Sina, İran'da ölmüş ve Avrupa'da hızla yayılan bir eser bırakmıştı. Din bakımından geleneksel ilkelere uygun bir yol tutmuş olmakla birlikte Aristo'yu yorumlamasında gerçek benliğini akılcı (rationaliste) ve özgün kişiliğini göstermiştir. Bizanslı hekim Mişel Psellos (Michel Psellos) evrensel bir zekâ ve bilgi sahibidir. Bu iki ön habercinin çevresinde güzel bir aydınlık hareketi, Doğu Akdeniz ülkeleri sitelerini ve Doğu İmparatorluğu şehirlerini canlandırmakta, harekete getirmektedir. Ama bunun İspanya, Fransa, İtalya ve Almanya üzerindeki yansımaları ne olursa olsun, şimdi Batı'nın elinde bulunan ve Batı'nın kullandığı öz kuvvetleri gizlemeyecek, gözlerden kaçıramayacaktır.

Roma san'atı en güzel Kiliselerini dikip yükseltir, Kilise hazinelerini zenginleştirir, ve anıtsal heykelciliği çeşitli deneme ve yoklamalarla el yordamıyla diriltir, canlandırır. Güney Fransa bu yenileşmede baştadır ve Tuluz (Toulouse) bir rönesans başlatır. Tuluzlu hokkabazlar ve papaz çömezleri ilk çağ destanlarının kahramanlarını övmektedirler. Akitanya (Aguitaine) ve Gaskonya (Gascogne)

şatolarında bir saray yaşamı ortaya çıkmakta ve halk türkülerini ilk bulanlar, Trubadorlar dövüşmekten çok şiire vurgun olan büyük derebeyleri orada bir ebediyat ülküsü yaratmaya uğraşmaktadırlar. Kiliseye bağlı okullar, eski yazılar üzerinde çalışıyorlardı; Chartres Okulu sürekli okuyordu. Hep İncil düşünülür, ama hep Platon incelenir. Paris Okulu öğrenmeye meraklıdır. Bolony (Bologne) Okulunda hukukçular Roma Hukuku'nu inceler ve derinleştirirler; bu, kısa zamanda, Kilise Hukuku'nun yanında yerini alacaktır. Kluni (Cluny) tarikati keşişleri kitaplıklar meydana getirirler ve din bilginleri manastır manastır dolaşır, gezerler. Katolik Kilisesi, İlk Çağ (Antiquité) ile aynı düzeydedir ve 1063 yılında Normandie'de tam örgütlü bir manastırın başkanı olan Père Anselme, hemen hemen bir Hümanist'tir.

O, kendi benliğinde İman ile yüce skolastik Bilgi'nin uzlaşmasını kişileştirmiştir; öğrenmek, anlamak için inanır, ama derin düşünceleri kuşkudan yoksun değildir. Onun fikir âlemi, kafasındaki evren, temelsiz, saçmalıklarla dolu, pek inceye giden yersiz uslamlama değildir. İman, onda, kendini bundan alıkoyduğu ve din bilgisine değin tartışmaları zekâya geniş ufuklar açtığı halde, ta Pantheizm'e (kamu tanrıcılığa) kadar gidecektir. "Yapmak için yaratıldığımızı henüz asla yapmış değiliz." diye yazıyordu. Anselme yüzyılına egemendir, onun yükseğindedir. Kendisini üstad sayanları, artık Doğu'luların yardımı olmadan Batı'nın ileri ve önde gideceği yere yöneltir.

Avrupa'nın bir ucundan ötekine yer alan bu üstünlük ve aşama aktarmalarını üst üste gelen kimi olaylar onayladı ve yerine yerleştirdi. Derebeylik dünyasının saçıp savurduğu ve kötüye kullandığı canlılığı, diriliği ortaya koyan, gösteren gene bir Fransız serüveni oldu. Norman atlıları, Arapları Taj (Tage) Irmağının ötesine atıp İspanyol yeniden fetih elebaşıları kendilerini Sid (Cid) ile birlikte haksızlıklara karşı savaşmak üzere ülke ülke gezen şövalyeler sanırlarken Normandiye Dükası Giyyom (Guil-

laume) bir yıl boyunca, Danimarkalıların İmparatorluğunun çözülme halinde bulunduğu İngiltere'yi istilâ edip fethe hazırlanmaktadır. Papa, İspanya işini desteklediği gibi bunu da hayırla anmış, başarıya ulaşması için dua etmiş, kutlamıştır. 15.000 Fransız'ı içeren bir yurt dışı savaş seferi Hastings yakınlarında 1066 yılında İngilizlere hücum eder; sonucu ve zaferi Giyom'un (Guillaume) okçuları ve taktiği belirledi .Dük Giyom, Londra'da taç giyerek İngiltere Kralı oldu ve ülkeye boyun eğdirip kendine bağlamaya girişti.

Ama bu seferler, yarını olmayan serüvenlerden başka birşey değildi; Normanların girişimleri feodal düzenin, zamanın savaşlarına anlamını ve önemini veren, atılımlardır. İlk örgütlü düzeni kuran Fransa, yeni sosyal kuruluşun, yeni toplum yapısının örneği olur. Savaş, fetih ya da manev' ve fikrî taşılama yoluyla Fransa, kendi öz kurumlarını komşularına yayacak ve Batı'nın ilk politik öğreticisi olacaktır.

Fatih Giyyom (Guillaume—le—Conquerant) Krallığını örgütlü Norman din adamlarına, bir de yurtluklar bağışladığı belli başlı silâh arkadaşlarına dayanarak kurmuştu. Toprak dağıtımını bir kadastro metni içinde tesbit etti; kendisine bağlı olan Sakson ve Danimarkalı vassallerini metbuları olan hükümdara bağlılık yemini ile birleştirdi. Kiliseler yaptırdı; İngilizlere kale burçları ve hisarlar yapmayı öğretti; Kornuay (Cornouailles) madenlerini işletmeye yeniden girişti ve oraya Yahudileri çekerek ticareti kolaylaştırdı. Öfkeli, ince ve kurnaz bir hükümdar olan Giyyom en son direnme çekirdeklerini de özenip dağıttı; kontluklarda kendi iktidarının temsilcisi polis ve adalet işlerinde görevli olarak şerifler tayin etti ve İskoçya'yla vardı. Toprağın yeni sahip ve efendileri savaş alanında olduğu kadar toprağı işlemekte de gözü pek, atılgan, becerikli olduklarını gösterdiler. Koyun yetiştirilip beslenmesi ve yün dokumacılığı, İngiliz ekonomisinin temeli olacak noktaya kadar gelişti. Eski büyük toprak sahipleri, Fatih'in

çevresinde toplaştılar: Giyyom kendisine her bağlılığı ister bir İngilizden, ister bir Fransızdan gelsin, bir ödülle karşılıyordu. Bu iki feodalite, İngiliz ve Fransız derebeyleri, ergiyip birbirleriyle kaynaşmakta ve ülkenin toplum yapısını feodalleştiren, derebeylik esaslarına göre yeniden kuran, Fatih Giyyom'un politik düzenine katılmakta gecikmediler. Bu çalışmanın ve eserin daha önce bir örneği yoktur: derebeylik Fransa'sı İngiltere'yi bir ulus haline getiriyordu.

Aynı zamanlarda Güney İtalya'da Robert Guiscard'ın Norman Devleti son Bizans direnişlerinin de hesabını görüyor, Otton'un Almanlarının yenilgiye uğradığı bu yerlerde başarı kazanıyor, İslâmları eleyip dışarıda bırakıyor ve birbirine iyice karışmış bulunan Sicilya yerleşik halkını kazanıp kendine çekiyordu. Kısa bir süre içinde Dalmaçya kıyılarını tehdit altında tutacak durumda olacaktır. Bizans, aşılmıştı. Öteki yanda Türkler, İran'da gecikmek şöyle dursun, Anadolu'ya yaklaşmışlar, burada anayurtlarınkine benzer bir bozkır bulmuşlardı. Ermenistan'ı ele geçirdiler ve 1071 yılında Van Gölü yakınında Bizans İmparatorunu esir ettiler. Herşey, Avrupa'yı eski kulluk ve yükümlülüklerinden kurtarıp azad etmek için sanki yarışıyor, elbirliği ediyordu. Avrupa'nın kader çizgisi, artık, sadece Avrupa'lı olan etkenlere bağlıydı ve onu sallayıp karıştıran, çalkalayan çatışma, Avrupa'nın her türlü vesayet ve koruyuculuğa karşı sabırsızlığını gösteriyordu.

Papa 7. Greguar, Kilise'nin eski mühürdarı Hildebrand idi; Kluny (Cluny) yoluyla gelmişti. Papa'nın yüce görevinin toplumları yönetmek, gütmek olduğuna inanmış bu yılmak bilmez Rahip, din görevlilerini maddî ve dünyevî iktidardan bağımsız kılmakta kararlıydı. O, önerdiği iyileştirme ve düzeltmeleri yüksek rütbeli papazlara kabul ettirmek, Kilise feodalitesini lâik (laigue) metbuuna olan bağlılık ve yükümlülükerinden azad etmek, kurtarmak ve böylece Kiliseyi feodal düzenin dışına çıkarmak için önce Avrupa hükümdarlarıyla konuşmaya çalıştı. Papalık, bir

prensin hem mal-mülk sahibi hem de Kilise otoritesine sahip olmasını kabul etmediğinden Kilisenin ileri gelen soylularına bağlı olan yurtlukların (domanines) bu dünyada, geçici, kalımsız tefvizini üsterme hakkının yalnız kendine ait olduğunu ileri sürdü. Böylece 7. Greguar (Gregoire: VII) Avrupa din adamlarını doğrudan doğruya Papalık Hükûmetine bağlamış ve derebeyliğin üstünde Papalığın üstünlüğünü güvenceye almış oluyordu.

Bu, başka bütün egemenlik ve hükümdarlıkların ve bu arada başında 7. Greguar kadar yavuz Imparator 4. Hanri'nin (Henri: IV) bulunduğu Roma Germen Kutsal Imparatorluğunun Hükümdarlık ve egemenliğinin tanınmaması, red ve inkâr edilmesi demekti. 4. Hanri'nin dayandığı yüksek dereceli Alman rahipleri reformlara karşı çıkıyorlardı. Roman — Germen Kutsal İmparatorluğu ancak metropolitleri ve tam örgütlü manastır başkanlarını İmparator tayin etmekte devam ettiği sürece yaşama gücünü sürdürebilirdi: bunlar da Almanya'nın en zengin toprak sahipleriydi. Çatışma 1076 yılında patlak verdi. Greguar: VII, taçlar üzerinde de yetkisi olduğunu ileri sürerek, Henri: IV'ü tahttan indirdi ve afaroz etti. Kendi örgütlü din adamları, prensleri ve İmparatoru arasında bir bu yana bir o yana çekiştirilen Almanya, iç savaşta yok olup gitti. Henri: IV bu tehlike önünde boyun eğmek hünerini gösterdi ve Greguar: VII'nin gelmiş bulunduğu Kanossa (Canossa) şatosunda kar içinde gururunu kırdı. Bu boyun eğme, Papa'nın magfiretini esirgemediği İmparatoru kurtardı. Son Papalık hükûmetinin çekişmesi, ortadaki güçlerin evrensel iddia ve isteklerde bulunan İbparatorluğun üstünlüğünün mihenk taşı olacaktır.

Küçük Alman din adamları; metropolitlere duydukları nefretle, Almanya'daki düşmanlarını yenen, Greguar: VII'e başkaldıran, Kilisenin dışında yeni bir Papa atayan ve İtalya'ya inen İmparatoru desteklemektedir. M.S. 1083 yılında durum tersine döner. Henri IV. Roma'yı ele geçirir, ve VII. Greguar Sicilya'daki Normanları yardımına

çağırırken, kendi Papası eli ile taç giyer. Savaş filoları az zaman önce Adriatik Denizinde Bizans'ın müttefiki olan Venedik Galerlerine yenilmiş bulunan Robert Guiscard, 4. Hanri'ye karşı vuruşmak için, askerî hareketlerini ve manevralarını durdurdu. Norman askerî birlikleri İmparatorluk haşmetlilerini Roma'dan sürüp çıkardı ve 7. Greguar'ı makamına yeniden oturttular ama şehri de öylesine yağma ve talan ettiler ki bu rezalet karşısında Papa dışarı kaçıp kendi kendini Normanların yanında sürmek zorunda kaldı; orada iki yıl sonra öldü. Görünüşlere aykırı olarak Kilisenin reformunu başarmış, tamamlamış ve teokratik girişiminde başarısızlığa uğramakla birlikte Papalığa itibarını kazandırmıştı.

1085 yılında Robert Guiscard da öldü; ki ondan sonra Bizans İmparatorluğuna karşı Norman tehlikesi, Tesalya'ya kadar ilerledi. Papanın ve iki — Sicilya hükümdarının ölümü, bu iki üstünbaş'ın kendilerine verdikleri görevlerin gerçekleşmesini yavaşlattı ama bunların ölümleri, düşmanları ve karşıtları için uygun bir zamanda olmakla birlikte, gene de hiç bir şeyi sona erdirmedi.

Papayı yenen Hanri: IV, İmparatorluğun iç bunalımında bocalıyordu; Sakson büyük zeamet beylerinin önünde, Papalık Hükûmetinin İtalya Kralı yaptığı kendi öz oğlu Konrad'ın önünde ve Po vadisinin belli başlı siteleri önünde çabalıyordu. Dinî yetkilerin çekişmesi asla kesilip atılmış değildi. Derebeyler, Kutsal İmparatorluğun çürüklüğünü ispatlamış gibiydiler.

Normanların Venedik filosu önünde uğradıkları yenilgi, Sen—Marc (Saint—Marc) Cumhuriyetine Bizans'ın şükran gereği bazı ayrıcalıklar vermesini sağlamıştı. Venedik, böylece birinci derecede önemli bazı iskeleler elde edince Konstantinopl'a karşı öylesine bir rekabet, bir yarışma yürüttü ki, İmparatorluk bunun karşısında, ancak egemen olabildiği Norman istilâsı karşısındaki kadar tehlike içindeydi. Bizans tahtı, az rastlanır diplomat niteliklerine sahip bir büyük derebey ailesinin mirasçısı, en

iyi komutanı Aleksi Komnen'in (Alexis Comnéne) eline geçmişti. Ama bu diplomat nitelikleri Bizans Hükümdarlığına eski kudretini yeniden kazandırmaya yeterli değildi. Sınırlarda, Balkanlarda kendilerine bağlı Slav derebeylerine, Macarlara ve Türklere karşı birkaç başarı kazanmakla birlikte Komnen Hükümdar Soyu'nun bu kurucusu ancak bazı geçici şeyler yapabilmişti. Bizans'ın geleceği de, Arapların geleceği kadar, şifa bulmaz tehlike içindeydi. Araplardan İspanyollar Toledo'yu kolayca alıvermişler, Faslılar Atlas dağlarından Berberileri çağırmışlardı; Almoravid tarikati, Müslüman bağnazlığı yenileyen bir durumda, Merakeş'i (Marrakech) yeniden kurmuş ve Fas'ta Atlantik kıyısından Cezayir'e ve Sudan'a kadar uzayan, şimdilik İspanyol yeniden fetih hareketi karşısında geri çekilmeye ara vermemekle birlikte, ilerde Müslüman İspanya'yı da katacağı bir İmparatorluk kurmuştu.

İslâmlığın başında, şimdi, Türkler duruyordu. Türk İmparatorluğu, yavaş, yavaş, Arap İmparatorluğunun yerini almış, genişlemesini geleneksel ilkelere uygun Müslüman çizgisinin, İran yönetimini kullanarak yürüttüğü bir kutsal savaş (cihat) mazereti altında gizlemişti. Türk ırkı Türkistan'dan Bizans sınırlarına kadar olan bölgeye yerleşirken Sultanın Sarayı da İran kültürünü benimsedi; ve Selçuk Hükümdarlarının en büyüğü olan Melikşah, daha o zamanlar, bir İranlı gibi görünüyordu. Gerçekte, Batı'nın, Şair Ömer Hayyam'ın zarafetine inceliğine karşı çıkarabileceği hiç bir şeyi yoktu. Ama Türkler Antakya'yı ele geçirmişlerdi ve İzmir'de bir filo yaptılar; Küçük Asya Türklerinin arkasında da Orta Asya Türkleri ve bir de Bizans'ın artık arasız uğrayıp baskısına boyun eğmekte bulunduğu step kalabalıkları vardı.

Ama yine de İmparator Alexis, Melikşah'ın ölümünü gördü ve bu ölüm Selçuk İmparatorluğunun çözülüp dağılmasını birlikte getirdi. Türkler tam ve gerçek bir Devlet halinde kurulup örgütlenmekte hep çok sıkıntı çekeceklerdi. Türklerin sorunu Bizans kadar Venedik'in de ilgilen-

diği, doğu ulaşım, taşıma ve ticaret sorununun ayrı ve ondan daha önemli değildi. Konstantinopl İmparatorluğu, Venedik ile Türklerin arasında, artık can çekişiyordu .

Venedik birkaç yıldanberi Kırıma kadar her yanda antrepolar genel mağazalar açmış, Bağdat ile bir ticaret antlaşmasını sonuca bağlamış, ticaret ve taşıma acentalarını Ermenistan'a ve, savaş gereçleri göndermekte hiç sakınca bulamadığı Müslüman Doğu Akdeniz ülkelerine yollamıştı. Batı ticaret ve işleri üzerinden aldığı komisyon Venedik ticaret burjuvazisini zenginleştirdi. Bu, büyük toprak sahipleriyle sarraf, tefeci ve diğer büyük para sahipleri arasındaki klâsik sınıf çatışmalarını bilmeyen, bu Cumhuriyetin Aristokrasisiydi. Burada herşey, kazanca hazır olma bakımından Fenikelileri hatırlatan, 200 ailenin elindeki, ticarete bağlı ve bağımlı idi. Venediğin yarışması, Bizans tefecilik, sarraflık ve para işleri üzerinde sonradan feldket haline gelen etkiler yapıyordu; Bizans'ı yüreğinden, ticaret gelirleri ve bu gelirlerden alınan vergilerden vuruyordu. Bizans tacirleri Çin sarayına kadar varmışlardı ama bu pek yarar sağlamamıştı; kâr hesapları kesin olarak Venedik'te, Piza'da ve Genes'te görülüyordu. Çünkü bunların ardında Batı'nın pazarları vardı ve o sıralar her zamankinden çok rağbet gören İpek Yolu'nun bir ucu fiilen İtalya'ya ulaşıyordu.

Song ulusal hükümdar soyu aslında Çin'de belli bir birliği yeniden meydana getirmişti. K'itan Moğollarından, Kore ile Gobi çölü arasında — istilâcılara göre çevresinde bir krallık kurmuş bulunduğu Pekin kentini geri almayı da hep reddetti. Bu barbar işgali Song imparatorluğunu ağır bir ipotekle güvence altına alınmış ağır bir yükümlülük altına sokuyordu. Ama bunun yanı sıra onlar, tarım ekonomisini düzene kavuşturdular. Hükümetleri ülkeyi barışçı bayındırlık çalışmalarına yönetti. Nüfusu yüz milyon olan ve elemeği bakımından zengin olan Çin, yaratıcı düşünüşün, yeniden, ocağı haline geldi. Resim orada imrenilen, özenilecek, ideal ılımlılığı, özentisizliği ile Çinlilerin tabi-

atları gereği sahip oldukları mükemmel, yetkin doğa duygusunu akla uygun, aydın bir duruma koyarak hayranlık uyandırıyordu. Tahtaya da bakırdan yapılmış matbaa harflerinin yardımıyla felsefe eserleri basılıp yayımlanıyordu. Kâğıt paranın kuruluşu alış-verişi canlandırdı, hareketlendirdi. Bu çağın yenilikleri arasında en şaşırtıcı olanı Başbakan Wang-Ngan-Chi'nin çıkarttığı kanunlar dizisidir. Onun kanunlaştırma çalışmalarının yorumları yayımlandı. İmparatorun yakını olan bu akılcı (rationaliste) düşünür, Çin'in ekonomisini bir çeşit Devlet sosyalizmi içinde düzenlemeye girişmiş, bu tutumun sonuçlarını da on yıl boyunca izlemişti. Gelir vergisini kurmuş, fakirlerin gelirlerine konan vergileri derece derece azaltmıştı; toprak sayımını ve kadastrosunu yapmış, yiyecek maddelerini vergilendirmiş, tahılları Devlet aracılığıyla sattırmış, bir köylü ordusu kurmuş, öğrenimin sınav resimlerini azaltmıştı. Çok sayıda memuru, ağır vergi yükümlülüklerini ve daima bir gelir ve vergi soruşturmasını gerektiren düzeltmeler, reformlardı bunlar. Bu güdümlü ekonomi denemesi sosyal düzeni hiç altüst etmiyor, yönetici sınıfında gözünü korkutmuyordu. Ama gene de o sınıfı çok sıkıyordu; ve bu yüzden Wang-Ngan-Chi'ye karşı Çin beyleri (Mandarins) ile mal mülk sahipleri birleştiler. Wang-Ngan-Chi'nin 1087 yılında ölümünden bu yana bunlar kıpırdaşıyor, yer yer ayaklanıyorlardı ve Vang-Ngan-Chi'nin çalışmalarının, yaptıklarının yorumları zaman zaman yasaklandı, zaman zaman okunması zorunlu kılındı. Bu Çin toplumu, demek ki İpek Yolu'nun öteki ucunda gene de gittikçe daha fazla uygarlığa yaklaşıp giren ülkelerden çok daha fazla ileri deydi.

Batıda derebeylik örgütlü idi ve sağlam temellere kurulmuştu. Taştan yapılmış kale burçları, kuleler çekingenlik verici ve ürkütücüydü. Taş hisarları yalnız açlık yenebilir ve bu kaleler çoğu zaman hücum ve baskına değil, ihanete dayanamayıp yenilirler. Zeamet beyi senyörlerin derebeylik, zaten kesenek ve ürün payı ödemek, ve an-

garya yükümlülükleri altında olan köylü üzerinde bir de haraç baskısı kurmuştu. Üzerinde oturulan toprak kanunların yürürlük çevresini, sınırını belirlemekte, ve ırkların birbirine karışması buralarda kanunların kişilere göre uygulanması olanağını ortadan kaldırmaktadır. Yürürlükteki kanunları ve töreleri «insan» değil «toprak» kararlaştırmakta, belirlemektedir. Zeamet sahibi senyörlerin adalet'i kendileri için kârlı bir gelir kaynağı olacaktır. Derebeylik boyunduruğu çiftçi için çok haksız ve acımasız vergi ve el-koymalarla dolu olduğu gibi, bu yüzyıl da, merkezi Paris olan eski Fransa eyaletinden (i'lle de France) Novgorod'a kadar köylü ayaklanmaları ve kargaşalıkları sürüp duruyordu.

Ama kalenin ya da tam örgütlü manastırın himayesi altında tarım ilerleme göstermiştir. Bataklıkların ve ormanların kazanılması hızlanmış, yeni bir ekonomik laşama başlamıştır. Hem de sadece Akdeniz bölgesinde değil. Arabalarda, bir orta Avrupa yönetimine göre, çekim hayvanlarının çekme gücünü artıran bir koşum biçimi uygulanmaktadır. Omuzluk ve hamutların kullanımı, Orta Avrupa'nın bu yeniliği bünyesinde bulunduran ağır topraklarında doğmuştur. Bu, ulaştırmalarda gerçek bir devrimin başlangıcı olacaktır : İşçilikten, elemeğinden artırma, tutum sağlamakla, tarımdaki üretim bolluğu ile alış-verişlerin yeniden canlanıp hızlandığı anda ekonomik ilişkiler kolaylaşacaktır.. Hiç bir şeyin kesintiye uğratmadığı, ara verdirmediği büyük panayırların (fuarların) yolu üzerinde pazarlar kuruldu. Kimi zamanlar küçük köyler köyler, çarşısı olan büyük köy ve kasabalar haline geliyor, ve özellikle verimli, elverişli, gelişen vadilerde şehir hayatı gelişiyordu.

Tarlaların verimli olması sayesinde, kentler büyüyordu. Buna karşılık kent, Batı'nın usta, becerikli zanaatkârlarının çoğu zaman aştıkları Doğu tekniği ile haşir neşir olduğu, henüz az sayıdaki atelyelerinde kırsal kesimin endüstri ürünleri ihtiyacını sağlıyordu. Su değirmeninin yararı yalnız un yapımına değildir; her türlü endüstri için

kullanılmaktadır. Ilımlı bölgelerin ırmakları düzenli akışlıdır ve Akdeniz bölgesi sellerinden değişik amaçla kullanılmaktadırlar; bu sayededir ki Avrupa'nın Kuzey-Batı'sında endüstri, aynı zamanda su yolu olarak da işe yarayan deniz kıyılarına yakın ırmak boylarında ilerledi. Harcanan insan gücünün çabasının bu hafifletilmelerinden her birine meta (ticarî mal) dalaşımında bir ilerleme tekabül ediyordu; ilerlemeler bu atelyelere yeni pazarlar açıyordu. Italya, Fransa, Flandr, Ren Bölgesi (Rhenanie) şehirlere ve endüstriye ait bu atılımın başında gelmektedirler: bu atılım Nurnberg'te ve Lypzig'te doruğuna ulaşır. Bu hareketlerden ilk kârı kapan, şatodur. Feodalite, ev eşyalarını mükemmelleştirir ve lükse alışır. Yaşamanın maddi şartlarının düzelmesi düşüncenin gelişmesinde ve fikri aydınlamada rolü oldu.

Genç şövalye kuşaklarında kaba kuvvetin yerini incelik alıyordu. Ve Feodal toplum Ortaçağ destanlarının göklere çıkardığı törelere, ahlâk kurallarına yavaş yavaş saygı göstermeye başladı. Kadın için incelik dinden daha önemli olacaktı.

İlk belirtiler Fransa'da kendini gösterir. Roland'ın Türküsü (La Chanson de Roland) Şarlman'ın yaptığı gibi manastırlarda derlenen efsanelerden doğdu. Gezgin saz ozanları daha o zamandan özgün bir deyişe sahiptiler, şatodan şatoya bu toplumun üstünde, lirizmlerinin ince örgüsünü dokurlar. Luar'ın (Loire) güneyinden kuzeye varırlar. Sonra bütün Avrupa'ya dağıldılar. Şiirleri ulusal dillere çevrilecek, olduğu gibi kopya edilecek, san'atları bütün edebiyat heyecanlarının kökeninde bulunacaktır. Aynı zamanda taştan yontma batı heykeltraşlığı da Fransa'da en yüksek noktasında bulunmaktadır. Tuluz (Toulouse) ve eski Fransa eyaleti (Ile-de-France) atelyeleri, kiliselerinin ününü çok uzaklara kadar yayarlar ve bu hoyrat dünyada Fransız san'atı ilk ışınlarını yaymıştır. Fransa, uygarlığın mirascısı durumundadır.

Kilise de bu ülkeyi korumaktadır: kiliseleri ve manas-

tırları, Feodal toplumun taşkınlıklarıyla herşeyini kaybetmekle karşı karşıyadır. Bu yüzden kilise, derebeyliğin alışkanlıklarını değiştirmeye, ve sık kurbanı olduğu şiddet hareketlerini hafifletmeye çalışır. Kutsal günlerde ve bazı dini bayramlarda da silâhların bırakılması alışkanlığını sağlamayı başarır. Krallık da bunu kendi hesabına elverişli buluyordu ve başa çıkılmaz derebeylerin boğazlanması için yardımda bulunuyordu. Fransa kralları bunda epey başarılı oldular ve aralarından o kadar büyük kişiler çıktı ki bunlardan Dindar Robert (Robert-le-Pieux), Komnen'lerin kızlarından biriyle, bunların oğlu Henri ise Kiev Grand dükünün kızı ile evlendi ve bu evlilikten I. Filip doğdu. Bu Fransa kralı, annesi Anne-de-Russie'nin koruyuculuğu altında aile geleneğini izleyerek krallık topraklarını Paris etrafında genişletti. Fransız hükümdarlığı böylece Flandr yünlü kumaşlarını Rusya'ya kadar gönderen ekonomik hareket ile bağdaşıyor, birleşiyordu. Kape hükümdar soyunun (Capetiens) eyleminin ve hareketlerinin esas amacı Şampany (Champagne) fuarları arasındaki ulaşım yollarının korunması değil miydi?

Tacirler sık sık haraca kesilen yollar üzerinde işlerini yürütüyorlardı ama bu alış-verişler onlara zanaatkârlardan daha fazla kazanmak imkanını veriyordu. En fazlasını kâr getirene, Doğu ile yapılan sadece baharat değil, şeker, günlük, fildişi, gomelâk, değerli taş, mücevher, kumaş boyamasında kullanılan şap kristalleri toptan ticaretiydi. Buna karşılık, Batı da Doğu'ya, yünlü kumaşların başta geldiği, işlenmiş ürünler sağlıyordu ve Flandr'ın, Şampany'nın, Pikardi'nin koyun sürüleri artık Flaman endüstrisine bile yetmez olmuştu.

Bu tacirler, serüven peşinde dolaşan sergüzeştlerdi; içine girdikleri tehlike, komşusunun zararına büyümeye çalışan zeamet sahibi derebeyinin göze aldığı tehlike kadardı. Bu nedenle bu kazançlı ticareti korumak için, şehir merkezleri aralarında karşılıklı yardımlaşmayı tasarladılar. Emekçileri bir din ülküsü altında toplayan ve onları kadere

boyun eğme içinde avutan, oyalayan tarikatlerin ve din derneklerinin ve zanaatkâr loncalarının yanısıra tüccarlar da derebeylerin soygunlarına karşı kendilerini güvence altına almak, denetim ve egemenliğinden kurtulmak, ve pazar özgürlüğünü ele geçirmek hareketinin başına geçtiler. Aslında bir devrimdir bu.

Serbest şehirlerin (commune'lerin) kurtuluş hareketi Flandr'da, Pikardi'de, Lombardiya'da başlar. Derebeyi ister metropolit ister kont olsun, kavganın sertliği değişmeyecektir. Şehirler, etkileri bir bölgenin ekonomisl içinde sınırlı kalmayan, yeni bir toplumsal güç olarak belirir. Bizans'ın eldiven ya da yemek çatalı gibi aşırı inceliklerinden hiçbirinden yüz çevirmeyen Venedik örneğinin, arkasında büyük bir kargaşalık yakışmaktır. Venedik senyörlüğü o kadar güçlüdür ki dışarı göç eden işçileri hiç duraksamadan öldürtür; çünkü yapım sırlarını kendine alıkoymak istemektedir. Piza emekçilerin bir araya gelip grup kurmalarını yasaklayan, ama patronları gerçek tekeller içinde birleştiren bir lonca kurar. Bir çok Fransız şehri bu izler üzerinde yürümektedir; Doğuya giden yollar boyunca serpilmiş bu dağınık siteler arasında kısa bir sürede şaşırtıcı bir irade ve düşünüş beraberliği ortaya çıkacaktır.

Türklerin Suriye kıyılarına varmaları Bizans çıkarlarını tedirgin etmekle kalmamıştı. Kudüs'e yapılan Hıristiyan hac yolculuğunu öyle tehlikeli hale koyuyordu ki hacılar gruplar halinde ve silahlanarak yola çıkıyorlardı; ayrıca ticaret şehirlerinin etkinliği ve canlılığı da tehlikeliydi. Akdeniz kıyılarındaki ticaret şehirleri, Arap korsanlarından birbirleriyle yarış edercesine yardım istemektedirler. Ama Türk zaferi Avrupa'yı yeniden Doğu ticaretinin denetimini İslâmlara terketme zorunluğuna sürüklüyordu; oysa bu ticaretin önemi gittikçe artıyordu. Ama daha o zamandan bu ticaret düzensiz bir hale gelmişti çünkü Türk âlemi homojen bir ulus olmaktan uzaktı. İpek Yolu, büyük bir tehlikenin tehdidindeydi. Askerî seferler düzenleniyordu ardarda. Batı kentlerinde Müslümanları Akdeniz'den sürmek, çıkarmak

bir zorunluluk olarak belirmişti; ve İslâma karşı bir Haçlılar seferi düşüncesi gittikçe yayılıyordu; Gerbert özellikle bu düşünceyi benimsemeye uğraşıyordu. İsa'nın Mezarı'nı kurtarmak yalnız dindarca bir iş değil, Avrupalı tacirlerin büyük çıkarlar umdukları bir girişimdi.

Papa Urbain II, Fransız'dı; bu sefere dinî görünüm vermek ustalığını gösterdi. Haçlı seferlerini Papalığın bir teokratik eylemi haline getirdi. Urbain II, Greguar VII gibi, kendini saygısız ve soygun peşinde koşan bu baronları Doğu'ya, çevirmek olanağını görmüştü; değişik uluslara ait derebeylerin ordularını İsa'nın bayrağı altında toplamakla ve Din hizmetinde dövüşmek için hedef olarak Kutsal toprakları göstermekle Papa onları zayıflatacağını anlamıştı. Bu büyük tasarıyı gerçekleştirmeye çalışır. Papalık, Avrupanın bünyesini değiştirecek ve diğer bir yoldan Prensleri kendine boyun eğmek zorunda bırakacaktı. Askeri birlikler bu seferlerin gizli amaçlarını bilmediklerinden, Kudüsü kurtarmak için canla başla savaşacaklar, Hristiyan dininin bu zaferi ise Papalığın, yabancısı olmadığı hem de kayıtsız kalmadığı, ticaret anlaşmalarını yeniden kurup eski haline getirecekti.

Urbain II, 1095 yılında Klermon-Ferrand Din Bilginleri Toplantısına (Konsil) varıp Haçlılar seferinin savaş narasını attı; ve eski bir Kluny keşişi olan Papa, işin propagandasını, politikası öteden beri manastır örgütlerine dayanan bu Konsile verdi. Fransa'da olduğu gibi İtalya'da şehirler, bu tasarıyı hemen kabul ettiler. Bu tasarı, şehirleri derebeylerden uzaklaştıracak ve Doğu Akdeniz pazarlarını sağlayacaktı. Ertesi yıl her ulustan 150 bin er, gönüllü olarak, Doğu yollarına döküldü.

Urbain II'nin hesapları o kadar o şaşmazdı ki, Haçlı Seferleri Alman İmaparatoru 4. Henri'yi zor bir durumda bıraktı. Kilise Reformu her yanda başarı ve üstünlük sağlıyordu. Can verme yetkisi sorunu daha bir çözüme kavuşmuş değildi, ama Papa bütün ululuğu ve görkemiyle toplumun o kadar üstünde ve yükseğinde görünüyordu ki, çağ-

rısıyla bütün Hıristiyanlık alemi harekete geçmiş onun gösterdiği coşku verici hedefe yönelmişti.

Urbain II, Bizans İmparatoruyla görüşüp bu büyük kalabalığın Bizans yoluyla geçmesini sağlamıştı. Konstantinopl askeri birliklerinin gözetimine rağmen hem Bizans topraklarında hem de Küçük Asya'da etkisini gösteren, korkunç bir vurgun ve çapul hareketi oldu bu. Hastalıklar, baş kaldırmalar, katliamlar bu gürültücü yığınları kırıp geçirdi. Kudüs önlerine 1099 yılında sadece 15000 kişi varmıştı. Haçlıların içinde bulundukları kargaşalık, Türklerin içinde bulundukları keşmekeşten de çok daha kötüydü. Melikşahın ölümünden bu yana Türklerin güçleri azalmış olmasaydı ve Haçlılar, İtalyan filolarından ve Batıdan takviye güçleri almış olmasalardı, disiplin yokluğu ile asker kaçaklarının çokluğu Haçlıların Kudüs önlerine ulaşmalarını kuşku yok, önlerdi. Nicee, Antakya ve Kudüs alındı. Papa Urbain II, zafer ortasında öldü.

Avrupa derebeyliği, çağın zaferine en şanlı ve şerefli olanını eklemiş bulunuyordu. Şövalyeler, Roland'a yaraşır bir destan yaşamışlardı. Kudüsün çevresinde, Fransız örneğine uygun şatolarla belirtilmiş prensipler kuruldu. larının çokluğu Haçlıların Kudüs önlerine ulaşmalarını Derebeylik zaferlerinin doğruğundaydı. Bütün Avrupa'da zanaatkârlar onun için çalışıyor, atelyeler onun için uğulduyordu.

Ama şehirler, Haçlılar için silâh yaparken, başlamış bulunan evrimi hızlandırmışlar, Haçlılara, ne olacağı kestirilemiyen yarınlar hazırlıyorlardı.

TACİRLER VE ŞEHİRLER

Haçlı Seferleri, Batılılar, Bizanslılar ve Türkler arasında sürekli bir çatışma haline geldi. Avrupa feodalitesinin tümünü ilgilendirdi, onlarda tutkular uyandırdı ve çeyrek yüzyıl sürdü.

Kudüs Devleti'nin meydana getirilmesi savaşa son vermekten uzaktı. Türkler burada başarılar kazandılar. Bizans ile Haçlılar arasındaki ilişkiler gittikçe kötüleşiyordu. Konstantinopl İmparatoru Jan Komnen; Doğu'da Bizans sömürgesi saydığı yerler üzerinde hak iddia etmekte babasından daha az hırslı değildi ve bir yandan Türklere karşı saldırışını aralıksız yürütürken Haçlılar'a hükümdarlığını zorla kabul ettirmek kararını da artık gizlemiyordu. M.S. 1124 yılında Sur şehrinin alınmasına kadar, savaş, asker ve gereç gerektiriyordu.

Böylece Doğu ile Batı arasında olağanüstü bir hareket ortaya çıktı. Suriye kıyı boyundaki siteler, İtalya ve Fransa ticaret şehirlerinin öbek öbek bir arada toplandığı gerçek Avrupa sömürgeleri meydana getirdiler. Selâmete erişmek için yeterli olduğunu Kilise'nin doğruladığı askerî seferleri serüven sarhoşluğuyla, İslâm ve Bizans dünyalarıyla giriştikleri ilişkilerden kalma anılarıyla birlikte Avrupa'ya aktardıkları, oruç gibi alışkanlıklar izledi. Bunların donanımlarını, gereçlerini sağlamak için Batı atelyeleri sabahlara kadar çalışıyorlardı ve duvarlarının arasında şehirler ara kovanları gibi uğulduyorlardı. Doğu'dan, tersine, gittikçe daha çok şaşılacak, inanılmaz şeyler geliyordu. Hiçbir saray, Komnen'lerin sarayı kadar zarif değildi; Batı şövalyelerinin bu sarayın şenlik ve zevklerine zarar ver-

meden yanaşamazdı. Venedik'te Saint-Marc Büyük Kilisesi mozayiklerle güzelleştirilmiş ve dükalık sarayı büyütülmüştü. Roma san'atı da Bizans dekorasyonlarının motiflerine elatmış, Tuluz (Toulouse) gibi şehirler parlak ışıktan paylarını almış, aydınlanmışlardı.

Deniz ticareti, Avrupa üzerinde geniş bir kara ticaret ağıyla uzanıyordu. Ticaret akımları, Piza'dan daha zengin olan Venedik ve Cenova'dan, Alpler ve Tuna yolu ile Viyana ve Nurnberg'e ulaşıyordu. Oradan İtalyan, Alman ve Fransız tacirleri alış-verişlerini Prag, Krakovi ve Riga üzerlerine kadar ilerletiyorlardı. Almanlar, İsveçlilere egemen oldukları ve Polonyalıları geri püskürttükleri Baltık çevresinde kentler meydana getirdiler. Baltık ve dolayları, Sibirya'nın İsveç ve Almanya ile kürk ticaretinin merkezi olan Novgorod tacirlerini gittikçe daha çok çekiyordu. Güney Rusya'daki Slav prenslikleri, Güney stepleri yolu ile inen ve Kiev'in ticaret düzeni güçleştirerek, onu yavaş yavaş Karadeniz'den ayıran Türk çapul ve talanlarına uğruyorlardı. Coğrafi konumundan gelen bir üstünlüğe sahip bulunan Novgorod, tacirleri tarafından yönetiliyor, Rusların, Finlileri sömürge haline getirip, ormanı kemirerek Doğu'ya doğru ilerledikçe daha da iyi gelişiyordu. Eski Slav dilinden sonra meydana getirilen ve Rusya'da, Sırbistan'da ve Bulgaristan'da din ve edebiyat dili diye kullanılan yapma Slavon dili, Slav toprak beylerinin baskıları, bir süre için, halkı batıdan gelen her türlü etki'nin dışında tutmaya, hiç kuşkusuz yardım etmişti; Ama Rus tacirleri Orta Avrupa'daki harekete hiç de yabancı değilerdi ve Kiev Prensi Vladimir Moonmak kültürlü Avrupa'nın hükümdar aile ve soylarıyla hısımlıkları, olan Bizans'ta iyi tanınmış bilgili bir adamdı.

Bir başka alış-veriş akımı İtalya'dan, panayırları ile ün yapan Şampany'a geçiyor, Ren bölgesine, hele Kolonya'ya (Cologne) varıyor, zanaatkâr loncalarının artık İngiltere yünlerini işleyen iş kurumlarını, Italya'da olduğu gibi, kendi tekeli altına aldığı Flandre'a ulaşıyordu. Flandr, Şampany

ve Toskana çuha ve her türlü yünlü kumaş yapım evleri, bez dokuma evleri, silâh yapımıyla piyasaya egemendi, ama Avrupa'nın İtalya lie ilişkileri olan bütün bölgeleri zenginleşiyordu. İtalyan gemi işletmecilerinin kurdukları şirketler o kadar çok iş yapıyordu ki, kıyı şehirlerinin abluka ve rekabet yolu lie kolladıkları bir tekel'in koruyuculuğu altında, bir spekülâsyon çığınlığı ortalığı sardı.

Birbirlerine düzenli bir posta sistemi bağlanmış bulunan İtalyan şehirleri büyük zenginlikler edindiler, servet sahibi oldular; Şubelerinin ve ajanslarının sayılarını çoğaltan banka ortaklıkları kurdular. Ama yine de, bunların Fransız panayırlarına varmalarının üstünden çok zaman geçmeden, sarraflar tezgâhlarına kurulur ve Kuzey ülkeleriyle İtalya arasında Panayır Poliçeleri bezirgânlığı yapmağa başlarlar.

Bu alış-veriş Atlantik limanlarında, Bordo'da, Nant ya da Sen Jak dö Kompostel'de sınırlı kalmamaktadır. İtalyan şehirleri arasındaki ticaret ortaklıkları, artık, Normanların ele geçirmek için can attıkları, Kuzey Afrika'yı boydan boya geçip Tagazza tuz madenlerine kadar ulaşmasını sağlayacak ya da Sudan'lı siyah tacirlerin orman derinliklerine sokulmadıkça İslâm dinini yaydıkları yeni kurulmuş olan Gine'ye Tombuktu köle pazarına kadar uzanan kervanlar kurabilecek kadar zorlu ve dayanıklıdırlar.

Bu ölçüde bir alış-verişin para ihtiyaçlarını gidermek için altın ve gümüş aranır. Bu madenlerin aranmasının başlamasiyle, maden bölgeleri, özellikle Almanya'da gelişecektir. Londra çevresindeki ormanlarda demir cevheri işletilmekte ve madenleri işlemek için, kömürün verdiği ısıyı artıran, demirci körüğü kullanılmaktadır.

Para dolaşımının gelişmesi başka sonuçlar da verecektir. Şehirlerdeki çalışma ve canlılık köy ve kırlardakine sıkı sıkıya bağlıydı, oralardaki talebi ve sürüm alanlarını çoğaltti; şehirdeki çalışmalar yoğunlaştı, toprağın işlenme ve nadas süresini kısaltmasından yararlanıp yemlik bitki tarımının başlaması gibi kimi ilerlemeler istenir oldu. Et

tüketimi de arttı. Tarım yaşayışındaki bu dönüşümler, zeamet sahibi büyük derebeyler ile bunların köylüleri arasındaki ilişkileri değişikliğe uğratmakta gecikmedi. O zamana dek karşılıksız hizmetler, angaryalar alan senyör, onlardan, daha fazla para karşılığında daha az iş istemeğe kendini alıştırdı. Köylünün komşu kasabada çevirdiği işler, senyöre yardımcı edinmek olanağını veriyordu; köylüye, kuşku yok, yaşaması için zorunlu olandan fazlası kalmıyordu ama bu ödeme biçimi yine de genelleşiyordu. Bağlı olan köylünün para desteği, derebeylik hiyerarşisine kadar uzanıyordu; şövalyelerin gitgide daha çok ihtiyaç duydukları, paraydı.

Toprak kiralarının artması, kır ve köy dünyasının oluşumunda büyük bir etki yapacaktır. Aynı zamanda şehir dışı nüfusu artacaktır. Şatonun eteklerinde tarım işleri ve ve bunlarla birlikte işçi sayısı genişler, toprak kiralarının, vadesi gelen borçların buradan çıkarılması, toprağın veriminin iyileştirilmesi, kanla bastırılan köylü ayaklanmalarını yatıştırırken bir yandan da köylüyü toprağa, tarıma bağlı tutulması gerektiğinden, Derebeylik, toplumu, köylünün toprağa tarıma bağlı tutulması gerektiğinden, Derebeylik, toplumu, köylünün toprağa ve beye bağımlılıktan kurtuluşunu giderek benimser. Bu özgür köylüler sınıfı, toprak kiracılarının, ortakçı ve yarıcıların ücretli tarım işçilerinin, toprak kölelerinin yanyana yaşadığı bir dünyayı ortaya çıkarmakta. Tarıma açılmış toprakların serbestçe kullanılması gene de toprak köleliğinin çöktüğünü haber vermektedir. Köylü kurtuluşu hareketleri, şehirlerin bağımsızlık için ayaklanma, baş kaldırmalar arttıkça daha da çoğalır. Zaman olur bu şehirler, bağımsızlık fermanlarını elde etmek için, köylerle bir olur. Bunlardan kimileri federasyonlar kurmayı başarırlar.

Şehirliler, büyük insanî düşüncelere daha alıştılar; özgürlük, konut dokunulmazlığı, suçlar için düzgün ve düzenli bir yargılama usulü ve feodal zeamet beyinin kendine alıkoyduğu bütün ayrıcalıklar üstüne yüksek sesle

tartışırlardı. Bu bezirgânlar, bu aracılar, sitelerini bağımsız küçük Devletler halinde kurmayı ve Venedik ya da Bove (Beauvais) gibi aklı başında bir tutumla, yaratıcı bir üretme ve zenginleşmeyi istemiş olacaklardı. Ortamı ya da coğrafi konumu ne kadar elverişsiz olursa olsun her şehrin amacı böyleydi. Flandr, Fransa, İtalya şehirleri bu yüzden sürekli bir çalkantı, bir tedirginlik durumundaydı; tarihleri de ayaklanma ve kargaşalıklarla doluydu. Bu bezirgân soylular daha o zamandan, emekçilerin gözüne pek korkunç görünüyordu; ihtiyaçları talepleri de senyörün isteklerinden ve hırçınlıklarından çoğu zaman daha ağır idi. Şehir topluluğunun başlangıcında tanıdığı, tattığı, kısa demokrasi dönemi hızla ortadan kaybolmuştu; ama gene de zanaatkârlar, özgürlükten söz eden bu burjuvaziyi destekliyorlardı. Bağımsız Şehir Yönetimi (Commune) bunlarla, kimi zaman da bunlar sayesinde başarıya, zafere ulaştı. Komün'ün, onu önlemeye gücü yetmeyen patrik, ya da metropolit tarafından da korunduğu oldu. İspanya'ya da bile, kargaşalıklar ve derebeylere ait çok büyük malikânelerin, zeametlerin yoksulluğu arasında, Kastil ve Aragon şehirlerinin genel kurulları, meclisleri vardı; bu şehirler, Got töreleri üzerine kurulmuş bulunan ve Fueros denilen şehir ayrıcalıklarını kabul ettirmiş, tanınmalarını sağlamışlardı. Barselona, kendi şehir ayrıcalıklarının tanınmasını yüzyıl önce elde etmiş bulunuyordu.

Bağımsız şehir yönetimlerinin hak istemeleri Batı'yı böylece, yeni ekonomik hayat durumuna göre, bir sosyal kurtuluş yoluna çağırdığı halde bu gelişme Doğu Avrupa'yı tam karşıtı bir oluşuma sürüyordu. Rus derebeyleri Batı yapısı silâh ve kumaşlar karşılığında kürk ya da tarım ürünlerinden başka arzedecek hiçbir şeye sahip değillerdi. Rus prensleri ve beyleri de zenginleşmek için üretimlerini çoğaltmak, durumundaydılar ama bu ancak toprak ürünlerinde oluyordu. Bu yüzden köylülerinin özgürlüklerini desteklemek şöyle dursun, onları toprağa bağlamaktan, emeklerini daha çok sömürmekten ve başka toprakları,

başka ülkeleri ele geçirmekten başka birşey düşünmez olmuşlardı. Köylü'nün köleleştirilmesi Rusya'nın büyük toprak sahiplerinin başlıca zenginleşme şartı haline gelmişti. O kadar ki Batıdaki ilerlemenin özgürlüğüne kavuşturduğu köylü, Doğu'da, giderek toprak köleliğine düşüyordu. Bizans'ta derebeyliğin, bu köylüleri toprak kölesi serfler haline getirerek Bizans İmparatorluğunun yüklediği vergileri tamamlaması ile bu gerileme çok açık oldu. Baskı altında ezilen halkın ayaklanmaları bu evrimde hiç bir şeyi değiştirmedi.

Batının evriminin ise, tam tersine, şaşılacak yankıları oldu; önceki yüzyıldaki gibi, üstatlar ve öğrenciler Paris'e, bu neş'eli canlı başkentin dinbilim (thélogie) okullarına akın ettiler. Göz kamaştırıcı, parlak bir hatip olan Piyer Abelar'ın (Pierre Abélard) belâgati, Sen Jöneviyev Dağı (Sainte-Genevieve) üzerinde zamanı, çağı adına yansıyordu. Bunca zenginlikleri işleyen, çekip çeviren, kullanan böyle bir toplum nasıl olurdu da Barbar yüzyılların Din'ine kör bir iman içinde bitki gibi tepkisiz yaşar, sıkıntılı bir yaşayışı nasıl sürdürürdü? Bu toplum hep inanır ama inancı için, insanı soyluluk, onur duygusu içinde yeniden yerine yücelteceği kanılarının gücünü ölçeceği akla uygun gerçekler ister Abélard, tam örgütlü manastırlar arasında yetişmiş, en ateşli, en atılgan hümanizma temsilcisidir. Eskilere, ilk çağa duyarlı, lirik bir şair olan Abélard, öğrencileri coşturur, onlarda hayranlık uyandırır; «İnsan» konusundaki karamsarlıkta aşırılıkları ve Katolik «Kilise» örgütünün artan biçimciliğini, tören severliğini kınar. Dışa dönük işlerin, görünen eylemlerin ötesinde amacı yani özü arar. Moral ve manevî öz ile kesin, değişmez kural arasında yapılan bu ayırım insan aklının ve zekâsının bağımlılıktan kurtuluşu yolunda iyi bir adım, bir aşamaydı. Kilise, Abelard'ı iki defa lânetledi. O da Kluni (Cluny) keşişlerine sığındı, orada barındı ve MS. 1142 yılında, tam da İle-de-France'ın birçok şehrinden sonra Piza (Pise) nın da şehir haklarını ve statüsünü elde ettiği yıl öldü.

O zamandan beri Çiçeron, Platon, en çok da, sadece Mantık'ı bilinen, Aristo gittikçe daha çok okunur oldu. Aristo, gerçekten, Paris'i kazanmıştı. Onu okumanın sağladığı bilgi, dine girdi. Tanrı konusunda muhakeme yürütme sürdürülüyordu ama Din'in ve İman'ın kanıtlarının araştırılmasına varılınca araştırıcı, eleştirici zekâ uyarılmış oluyordu. Demek Aristoculuk ateşi ve aydınlığı Kilisen'in kendi bağrında hazırlanan, saklı bulunan ruhî ve manevî bir kurtuluş için elverişli ve yararlıydı. Bilmek, önce soru sormaktır. Kutsal Kitapların sorguya çekilmesine ulaşılınca, bu soruşturmaların toplamı giderek devrimci olur. Bu da, gelenek gereği gizli bir muhalefetin başlangıcıdır. Papalık hükûmeti sonuçlarını önceden gördüğü için bundan hemen kuşkulanır. Chartred okulunda Thierri, dünyayı artık akıl ile açıklamaktadır. Parisli Profesörler dindeki hoşgörü yokluğunu, bağnazlığı protesto etmektedirler. Felsefe'deki «doğru» din'deki «doğru» dan ayırd edilmeye başlanır ve İman ile Bilgi'nin birbirine karıştırılmış olmasından kuşkulanılmaya başlanır. Abelard'ın bir karşıtı, zeki Din bilimi üstası, Saint-Victor manastır keşişi, Sakson Hukues şöyle yazıyordu: «Her şeyi öğrenin. O zaman, hiçbir şeyin yararsız olmadığını anlayacaksınız.»

Böylece, bu yoğun araştırma ve inceleme ortamına Arapların derlediği bir Yunan bilim yazısı Haçlılar ya da İspanyollar aracılığıyla ulaştığında bütün okullar buna susamış bulunurdu. Derebeyliğin atılımları arasında, Hellen uygarlığının Müslüman yayıcıları ile bu bağlantı seyrek ya da önemsiz değildi. İslâmlık o zamanlar görevini, hem de kendine rağmen, tam yapıyordu. Almoravidlerin hoşgörü yokluğu Arap ve Yahudi bilginlerini Kurtuba'dan Hıristiyan ülkelere sürdü. Bu sayede Halifeliğin düşüşü Toledo gibi merkezlerde fikrî ve ruhî mutluluğu azaltmadı; Arapça; oralarda bilim ve ticaret dili oldu, öyle kaldı ve İspanyollar o sırada eski el yazması metinleri Latin diline çeviren bir tür akademi kurdular. İspanya'da iki yandan Arap kanı yok muydu... Barselon, Müslüman profesörleri kabul et-

ti. Valansiya kâğıt yapımına başladı. Bilimler, birkaç yılda, baş döndürücü biçimde zenginleşti: Suriye'den, Mısır' dan, Sicilya'dan bir hazine taşınıyordu buralara; tıp, astronomi, geometri, cebir, trigonometri konularında eski el yazmalarına âdeta saldırdılar. Bu kez, sanki Roma İmparatorluğu hiç yaşamamış da sadece istilâlar var olmuş gibi, Hellen uygarlığıyla ilişki yeniden kuruluyordu; Batı bu bilgileri, bu bilgi dallarını özümleyip, yorumlamaya havaracak kadar ileri gidebilmişti: «Doğa güçleri kendi içlerinde, tahlil edilmeli, kendileriyle açıklanmalıdır.»

İtalya'dan, Almanya'dan, Macaristan'dan, İspanya' dan, İrlanda'daki ile ilişkileri olan bir okulun geliştiği Oksford'dan Paris'e öyle büyük sayılarda öğrenciler geliyordu ki Paris adeta Konstantinopl ile yarışıyordu. Paris'te, İmparator Alexis'in öz kızının bilgiçlik gösterisi yaptığı Bizans sarayının baştan çıkartan çekiciliği, elbet hiç yoktu ama bu İmparatorluğun bağrında dertler, sıkıntılar, tehlikeler saklıydı. Paris ise, tersine, yeni bir dünya kuran güçleri elinde bulunduruyor, bunlardan yararlanıyordu. Bu yüzyılı, şövalyelerle birlikte saz şairlerinin Avrupa'ya yaydıkları, Fransız edebiyatı aydınlatıyordu. Masalların, kısa hikâyelerin, tarihi olayların uyandırdığı sevgiyle giyim kuşama, mutfağa, törelere etkileri giriyordu. Almanya'dan güzel davranış üsüllerini ve şiir öğrenmek için Fransız Sarayı'na gelirlerdi. Orleans Şiir Okulu, felsefe konusunda Paris ne kadar ünlüyse, o kadar ünlüydü. Renanlı din adamları Fransız şiirlerini Almanca dizelere aktarıyorlar ve kilise kaynaklı bu zenginlikler, şarkılar meydana getiriyordu; bunların konularını da, Fransa'da olduğu gibi, Germen Lirizmine «aşk» sağlıyordu. Bu ortaçağ destan türküleri, simgelerin ve allegorilerin kazandığı başarılarla, İtalya'yı şiir beğenisi yönünde eğitti. Din müziği zenginleşti ve bir İtalyan keşişi bunların adlarını gam'ın notalarına verdi.

Ama Fransa, en güzel eserine girmişti; Som ile Uaz (Oise) ırmakları arasındaki küçük kiliselerde mimarlar ilk

denemelerini yapmışlar ve Roma mimarî san'atının önemli yapılarında ojiv pencereler üzerine tonozlar çatmışlardı. Sonra pekitme ayaklarını hafiflettiler, ve kiliseyi gün ışığına doğru açtılar. Bu yöntemler, yapıda kullanılan taşın yumuşak ve yontulmaya elverişli olduğu, İle-de-France'te başarılı oluyordu. Büyük Saint-Denis Kilisesi yapıldı; bunun ulu, süslü giriş kapısı, yeni doğmuş bulunan san'atın, tam bir Fransız san'atının, sivri kubbeler ve kuleler Fransız göklerine, şaşırtıcı yeni bir silûet yükseltiyorlardı. Bu yeni silûet köyünün gözünde, o zamanlar, temel ilkesini Haçlılar'ın doğrudan aktardıkları yel değirmeni kadar şaşkınlık vericiydi.

Böylece derebeylik düzeni çevresi içinde o düzenin hem korunmasında hem de gereksinmelerinde doğan burjuvazi toplandı, kendine geldi. Öyle bir noktaya dek sağlamlaştı, pekişti ki gelişmesi sonucu olarak, eski efendileriyle karşı karşıya geldi; bu, o burjuvazi ile o derebeylerin kaçınılmaz kaderi, alınlarında yazılı olan çatışmadır. Bütün Avrupa'da derebeylerin ayrıcalıklarına son vermekte çıkarı olanlar arasında bir antlaşma olacak burjuvalarla kralların birleştiği görülecektir.

Diriliğin, miras yoluyla kalması, ve bu yurtluğun bütünlüğünü sağlayan «en büyük erkek evlâdın yeğ tutulması hakkı» aslında Kont'lara, çoğu zaman krallardan daha güçlü ve büyük olmalarını sağlayan bir toprak zenginliği veriyordu. Hiçbir Krallık ailesi yoktu ki onlarla savaşmış olmasın. Hükümdarlıklar şehrin bağımsızlıklarına kavuşma hareketlerinde etkili bir kaynak bulmuş olmasalardı derebeylerin çıkarlarına uygun bulacakları entrika ve kavgalar; kargaşalıklar ve karışıklıklarla dolu bu yüzyılı eziyor, bunaltıyordu. Hükümdarlık, ancak güçlü bir şehir halkının var olduğu ülkelerde sağlamlaşacak, pekişecektir. Ticaret işlerinin zayıf ya da yabancıların elinde olduğu ülkelerde derebeyler hükümdarların girişim ve atılımlarını kırıp, ortadan kaldıracak; ve toplumu taşınmaz malların egemen olduğu kendi kır ekonomileri üzerinde, kımıldamaz bir hale getireceklerdir.

Bohemya'da ticaret Yahudilerin ve Almanların elindeydi; taht, için Hükümdara bağlı Devletler, derebeylik keşmekeşi içinde çabalıyorlardı. Babenberg Hükümdar soyunun Viyana'da yerleştiği Avusturya'da da durum aynıydı. Rusya'da Kiev toprakları, birbirlerine isteklerini zorla kabul ettirmeyen prenslerin avı olarak kaldı. Kiev toprakları, ayrıca, göçebelerin talan akınlarıyla yakılıp yıkıldığı için burada ticaret, ve ulaşım zayıflıyor, Güneyden örneğin Galiçya ve Souzdal'dan gelen istilâcılara karşı korunmuş bulunan, konumları daha iyi prenslikler ise gelişiyordu. Rusya'nın iç yollarının kavşak noktasında bulunan, evleri dağınık küçük Moskova kasabası savunulmaya elverişli bir bölge bulunuyor, üstelik çevresi ağaç (ahşap) bir kazık duvarı ile çevrilmiş bulunuyordu; hızlı bir gelişme yoluna girdi. Ama toplam olarak alınırsa, köylüleri toprak kölelerı (serf) durumuna indirme eğiliminde olan bu şartlar, bu ekonomiyi esas itibariyle kır ve köy ekonomisi niteliğinde kalmak zorunda bırakıyordu. Rus Kilisesi, içinde büyüdüğü bu durgunluğun belirtilerini, izlerini taşıyacaktır. Bu Kilise'nin din adamları, Batı düşünüşünün içinde yumuşaklık kazandığından doktrin tartışma ve çatışmalarını bilmeyeceklerdir.

Daha uzakta, bütün ticaret hareketlerinin dışında kalmış bir ülkede, Japonya'da, Buda manastırları derebeylik savaşlarına bizzat katılıyorlardı. Hisarlarında, etraflarını bir samuray şövalyelerin çevirdiği, 70 Japon derebey prensi askerlik kadar sert ve hoyrat bir din uyguluyorlar, Devleti de güçlü Japon derebeyliği düzeni ile yönetiyorlardı. Bu sistem imparatorun yanında nöbetle bellibaşlı büyük toprak sahibi Fujivara, Minamoto, Taira ailelerini bulunduruyordu.

Krallık kendi başına kalmış ve şehirlere bağlaşmamış olsaydı yalnız kendi olanaklarıyla derebeyliği hiçbir zaman yenemezdi; ve egemen Hükümdarlar bu politikaya zekaları sonucu değil, sadece, para ihtiyacı yüzünden başvuruyorlardı. Çoğu zaman da bunu kendilerini bir saldırıya

karşı savunurken, ya da istemeye istemeye uygularlardı. Hükümdarlar bazı sitelere iyilikler yapıyorlardıysa, bu, ilerde daha büyük çıkarlar getireceği hesaplanarak yapılan yardımlar niteliğindeydi ve Krallık maliye hazinesinin karşılaştığı her zorluk, her bunalım, şehirler için kurtuluşa doğru yeni bir adım atma olanağıydı. Bu yüzden, kurtuluşa ilk yaklaşanlar, özgürlüğe ilk kavuşanlar zengin şehirler oluyordu ve çarşısı pazarı olan birçok köy ve kasabalar ise bu işte başarısızlığa uğruyorlardı. Daha sonraları, merkezî Hükümdarlığın çıkarları tacirlerin çıkarlarıyla tam uygun düştüğünde, bu yakınlaşma açıklığa kavuştu. Zeamet sahibi taşla derebeyleri için savaş, zenginliklerinin teminatı idi. Barış ise, tam tersine, şehirlerin ulaşım, taşıma, ticareti için yani şehirlerin zenginliği için ve Krallık yönetimi otoritesinin ilerlemesi için yararlı ve uygundu. Böylece tahtın etrafında Hükümdar soyunun çıkarlarıyla burjuvaların çıkarlarının bütünleşmesi oluştu ki daha o zamandan adına Ulus denilebilecek olan bu topluluk duygularını ve düşüncelerin kısa bir süre sonra açığa vurdu.

Tüm Avrupa'yı birbirine karşıt iki topluma ayıran, çatışma, şiddetli ve sert başladı. Bir yanda her ülkenin komşu ülkelerdeki hısım-akrabalarıyla birleşmiş, hukuk sistemine ve sınıf duygusuna sahip, kendi üstünlüğünün inkârını temsil edebilecek bir ulusal birliğin var olabileceğini aklına bile getirmeyen derebeyleriyle Feodalite. Öte yandan barış'a ve ekonomik bolluğa, mutluluğa susamış bu ulusal birliğin sembolü olan ve derebeylerin zorbalıklarına boyun eğdirebilecek bir kral soyunun çevresinde birleşmiş ulusal toplumlar.

Bu politikayı ilk benimseyen Fransa oldu ve Kape (Capet) soyundan Louis: VI ile Louis. VII'nin yönetimi altında, Hükümdarlığın değerli bir danışmanı, bir kilise adamı olan Suger bu politikayla tahtın kazanabileceği üstünlükleri gösterdi.

Hristiyan kralların Faslılardan geri alınmış bölgelere

yeniden insan yerleştirme düşünceleri ile besledikleri İspanya'da Kastil ve Aragon hükümdarları söz anlamaz, hırçın bir soylular sınıfına karşı kamu fermanları (Cartas-Pueblas) ile verilen ayrıcalıklar karşılığında kendi tacirlerinin desteğini arıyor ve buluyorlardı.

İngiltere'de Fatih Giyyom'un (Guillaume-le-Conguerant) üçüncü oğlu Henri: I'de kendi Baronlarına direnmek için şehirlerin, belediyelerin gelişmesini kolaylaştırdı. İlk özgürlük fermanını Londra'ya vermişti; Londra burjuvaları, adalet icra etmek hakkını elde ettiler. Loncalar şehrin güvenliğini sağlıyorlardı; Ruen'li Jilber Beket (Gilbert Beckett) gibi zengin tacirler ilk, hem de önemli yargıçlardı. Birçok Baronlar kralın örneğini izlemek ve kendi kasabalarına benzer dokunulmazlıklar vermek zorunda kaldılar.

Macaristan'da Kral Koloman falcı ve büyücülerin varlığını red ve inkâr etmeye cesaret edecek kadar düşünceli, kesin kararlıydı; şehirlere de genişletilmiş bağışıklıklar vermişti. Macaristan, Avrupa ulusları arasındaki uyuşma ve birliğe onun yönetimi zamanında kesinlikle girdi.

Almanya'da ülke, derebeylik düzeninin zorbalık, kötüye kullanmaz ve kıyıcılıklarından yorgun ve bezgin görünüyordu. Worms Antlaşması, (Le Concordat de Worms) onur ve orun belgeleri verme yetkisinden doğan çekişmeyi (LaOuerelle des Investitures) geçici, cismanî onur, orun belgeleri verme yetkisini İmparatora vermiş ve piskopos ve metropolitlerin onur, orun ve beratlarının onaylanmaları ile kutsallaştırılmalarını ise Papa'ya bırakacak bir uzlaşma ile bu konuya son vermişti. Hiçbir egemen Hükümdarın, şehirlerin elbirliği olmadıkça, Almanya'yı iç barışa kavuşturacağı ve Germen Kutsal İmparatorluğunun bu olmadan kendi birliğini kurmaya boş yere uğraşacağı açıkça belliydi.

Derebeylik düzenin karmaşıklığı ile bu düzen içindeki bağımlılık ve kulluk'ların karışıklığı, özel çıkarların eşi benzeri bulunmayan gizli hesapları bu iki yanlı düelloya karmakarışık anlaşılmaz ve çoğu zaman da çelişik bir görü-

nüm veriyordu. Bu böyle olmakla birlikte Avrupa'da dişe diş ve sert bir şekilde ama Fransa'nın kazanmış bulunduğu büyüklüğü ve söz dinletme gücünü azaltmadan bu çalışma sürüp gidiyordu. Kimi zaman, Portekiz'de olduğu gibi, Lorrainli bir büyük zeamet beyinin İslâmlara karşı yardımının şükran bedeli olarak Kastil kralından Porto Kontluğunu alması gibi doğrudan doğruya bir karışmaya kadar varıyordu. Bu Fransız hükümdar sülâlesi Portekiz'in bağımsızlığını ilân etmiş ve Araplardan Lizbon'u ele geçirmişti. Kuambr'de (Coimbre) XII. Yüzyıl Roman mimarîsinde bir Katedral yükseldi ve Kral, Portekiz'e Fransa'nın Burgundy, Altın Kıyısı (Cote-d'Or) İlinden Sito (Citeaux) keşişlerini çağırdı; buralıların Gal kökenli dili, bütün Kastil etkilerinin ötesinde gelişecektir.

Ingiliz Hükümdarlığının politikasına gelince, Norman Kralların çalışma ve eserleri giderek öylesine ulusal bir ayırdedici nitelik edinmişti ki Kral soyu kendini haklı olarak Fransız sayıyordu. Birinci Henri'nin kızı bir Anjou prensi ile evlendi; bu evlenme İngiltere tacının Fransa'da elde bulundurduğu sömürge ve toprakları genişletti. Onların oğlu Henri Plantajenet de, zamanı gelince, Akitanya Dükasının kızı ile evlendi; böylece Fransa'nın yarısı miras yolu ile ona kaldı. İngiltere'nin İkinci Henri sanı ile kendine Kral yaptığı bu prens İngiliz dilini bilmezdi; Loire Irmağı kıyılarını da Thames Irmağı kıyılarından üstün tutardı. Ama yine de, büyük babasının baronlara ve piskoposlara, metropolitlere karşı yürüttüğü politikayı sebatle izledi. Sağlamlığı, sertliği, ve gayreti, krallığın adalet örgütü ile maliyesinin birleşmesi olanağını verdi. İkinci Henri şehirlere ve küçük asilzadelere dayanıyordu; çarşısı olan, pazarı kurulan, büyük köyler ve kasabalar gittikçe daha fazla özerkliklerine kavuşuyorlardı. Henri: II, daireler arasında işbölümü yapılan ve uzmanlaşmanın sağladığı, sıkı, düzgün, amansız bir muhasebe düzenin uygulandığı kararlı, durulmuş, bir yönetim örgütü kurdu; ve gerçek bir Bakanlar Kurulu meydana geldi. Hükümdarlık, İrlan-

da ve İskoçya'nın ilhakı sonucuna varan ulusal genişlemeyi gözönünde tutarak, mesleği askerlik olanlardan, profesyonel bir ordu silâh altına aldı. Bu kral, muhakkak ki, İngiltere'nin meydana gelip oluşmasında en fazla katkıda bulunmuş olan bir kişidir ve aslen bir Fransız'dır.

Devlet iktidarının, şehir ve belediyelerin özerklik ve kurtuluş hareketinin koruyucu kalkanı altında meydana gelen bu bir merkezde toplayıcı evrimi, Feodal dünyanın güçlü. yaman sıçramalarını da muhakkak ki birlikte taşıyordu. Mer kezî Hükümdarlık şehirlerin aynı yöne doğru gidişlerinden işbirliğinden yararlanmaktaydı ama Hükümdarlar, İspanya İmparatoru şanıyla taç giydirilen bu Kastil Hükümdarı Yedinci Alfons (Alphonse: VII) gibi mutlak iktidar yetkilerini yumuşaklıkla bırakmıyorlar, gönül hoşluğuyla vazgeçiyorlardı. Çatışmanın en ilginç, en heyecan verici bir görünüm kazandığı yer, Almanya oldu. Çünkü Hükümdarlığın seçim ilkesi orada sürüp gidiyordu. Aynı zamanda Kuzey Almanya ile Güney Almanya arasında derin bir düşmanlık beliriyor, gelişiyordu.

Derebeyler ikiye bölünmüşler, iki parti halinde İmparatorluk tacı için çekişiyorlar, kavga ediyorlardı. Bunlardan biri, Weiblingen zeamet beyleri Hohenstaufen'lerin, Kutsal Germen Imparatorluğuna Büyük Otton'un tasarladığı, düşünü kurduğu üstünlüğü verebilecek güçte, kuvvetli bir iktidar gerekliliğini ileri süren ve isteyen, kudretli Suab (Souabe) ailesinin bölümüydü. Bu, Jiblen (Gibelius) Partisiydi. Welf'lerse, yüzyıl önce İtalya'dan Almanya'ya göçmüş bulunan ve İtalya'ya bağlılığını sürdürerek bu hükümdar soyu İngiliz Hükümdarlığının ilerlemelerinden de Jiblen'lere göre daha az tasalanan ve ikinci bölümü oluşturan Bavyera Dükleriydi. Bunlarınki de Gelf' (Guelfes) Partisiydi. Gelf'ler ile Jibelin'ler arasındaki bu çatışma İtalya'ya hemen yansıdı; orada, Papa'ya karşıt ve düşman olan herkes Jiblen (Gibelin) ilân ediliyor ve gene orada, Gelfler (Guelfes) tam tersine, Kutsal-İmparatorluğa karşı Papa'yı ve İtalyan şehirlerinin bağımsızlığını destekliyorlardı.

Almancılık, yüksek sınıftan bir Hohenstaufen olan Fredrik Barbaros'un (Frédéric-Barberousse) tahta çıkmasıyla son zaferi kazanmış oldu. Almanya O'nunla Kutsal İmparatorluğu hırsları içinde canlandırarak yeniden tahta çıkarıyordu, ve bu saltanat dönemi Germenlerin yeni bir ilerleyişini, canlanışını belirtiyordu. O, Almanya'ya önceden örneği görülmemiş sıkı bir düzen ve Alman şehirlerinin yararlandığı bir düzenlilik getirdi. Almanya şimdi Batı'nın ticarî gelişmesine ve geçim bolluğuna ayak uyduruyordu. Bu tutumlu Hükümdar üstün, çok iyi bir yöneticiydi ve bir savaşa, ancak orada ekonomik yararlar ve başarı olanağı görürse atılırdı. Germen yüceliği yüksek bilincine sahipti ve kendi hükümdar soyunun dayandığı toprak temelini genişletmeye çalışırdı. Orta Avrupa Almanlaştı. Brandebaurg'ta Alman prensler, Slavları yokettiler, buraya Flamandları ve Westfalyalıları yerleştirdiler. Yığın halinde sürgün edilen bu yerleşik topluluklar, hemen, yağmacı baronlara yem oluyorlardı.

Fredrik-Barbaros, zengin İtalyan sitelerine göz dikmekte gecikmemişti ve İmparatorluk delegeleri İtalya'yı elverişli bir duruma sokmuşlardı. Alman hükümdarı az rastlanan bir devlet adamı ve Almancılık tam azma halinde bir hastalık olduğu için Papaya karşı mücadele de öylesine bir güçle yeniden başlamıştı. Ama Papa, Fredrik'in aşırı isteklerine ve yüksekten atmalarına karşı koymakta ve engel olmakta yalnız değildi; Lombard Şehirleri Birliği Alman imparatorunun Pö üzerine atmış bulunduğu dış askerî sefer kuvvetlerini yenmişlerdi. Almanya'nın sömürüsünün bilincine varamayan İtalyan burjuvalarıyla on yılık bir mücadeleden sonra Fredrik Barbaros, Alp Dağları eteklerinde Legnano'da 1176 yılında yenildi, ezildi ve ancak bir mücize eseri kaçıp kurtuldu. İtalyan sitelerinin haklarını tanımak zorunda kaldı; kendini Almanya'da haşmetli İmparatorluk egemenliği karşısında hep başkaldırma halinde olan Guelfes'lere karşı mücadeleye adadı. Fredrik Barbaros'un yazgısı Almanya'da İtalya'dakinden daha mutlu oldu. Çünkü

orada Alman şehirleri kendisiyle birlikti. 1184 yılında Mayans (Mayence) şenliklerinde, Almanya, milliyetçiliği komşularını ürküten bir büyük Devlet olarak belirdi. Bilgili bir İngiliz, şöyle haykırıyordu: «Kim, Almanları, ulusları yargılayan, ulusların salt buyurucusu yaptı?» Ama bu çılgın İmparatorun hiç aklından çıkarmadığı Avrupa'ya egemen olmak düşü için, Fransa'nın ekonomik ve entellektüel ileriliği Almanya'da eksikti.

Mimarlığa, Notre-Dame de Paris'nin ve daha birçok Katedralin yapımında görülen bunca yetkinlik, olgunluk ve eksiksizliği vermekle, Fransa, dinî bir biçim altında, şehirlerin ve kırların-köylerin ulaştıkları duygu, gönül ve ruh birliğini belirtmiş, buna tanıklık etmiş oluyordu. Hıristiyan motiflerle zanaatkârların ve emekçilerin görünümünün karışımı, ojival kiliselerdeki heykelcilik Din-İman ülküsü kadar emekçi bir toplumun günlük yaşantısını da yansıtıyordu. Yuvarlak silmeli ve camlı tonozların bu gelişip serpilmesi, okuma yazma bilmeyenlerin İncil'i sayılacak bu sanat bütün alanlarda özgünlüğünü doğrulayan, zorlu bir ulusun belirtisiydi. Bu ulus, aynı zamanda, birçok üstün nitelikleri, arasında bütün Avrupa'nın başarılı incelğini örnek alıp, taklit ettiği, romancılar ustası Chrétien de Troyes'a da (XII. Yüzyıl) sahip değil miydi? Pierre de Blois'nın Eski'lerden söz ederken: «Bizler bu devlerin omuzları üstüne kaldırılmış, konulmuş cüceleriz ve onlardon daha uzaklara bakabiliyor, onlardan daha uzakları görüyorsak bu, onların sayesindedir.» dediği zaman, klasiklerle ilgili etüdlere tapınışı içinde kendi kişilik duygusunu göstermiş değil miydi?

Aslında XII. Yüzyıl Fransa'sı, Avrupa'ya örnek olmayacak kadar uzağı görüyordu. Konuşmalara Fransızca sözler serpiştirmek, zariflik, şıklık, sayılırdı; öğrenim, eğitim Fransa'da tamamlanır, Paris kuyumcularının çalışmaları, eserleri aranırdı. Merkezi Paris olan eski Fransa eyaletinde (l'İle-de-France) bulunan kereste ve taş işletmelerinde, tersane ve tezgâhlara her ülkeden işçiler gönderilirdi. Sito (Citeaux) keşişleri ojival, sivri kemerli mimarîyi Av-

rupa'ya yayıyorlardı. Laon Kilisesi mimarlık düşünüşüne bununla egemen olmuştu. Bir Fransız eseri olan Ingiltere'deki Kanterburi (Canterbury) katedraline, Alman saz şairlerinin en iyileri Vonder Vogel Weide'nin şiri Germanik'de ise Fransız etkisi bir esini vardır; saraylar ve kiliselerle güzelleştirilmiş olan Palermo'yu Bizans ve Venedik'ten sonra Akdeniz'in en çekici şehri yapmakta olanlar da Normanlardır.

Şehir hayatında ilerlemeler Batı Avrupa'ya öyle bir politik güç sağlamıştı ki artık Batı Avrupa, Konstantinopl'e başkaldırmayı düşünüyordu. Venedik, Bizans'ta çok diş bilenen, çok az bir zaman önce de kılıçtan geçirilen ticaret ve denizcilik acentalarının kanına kan istiyor, intikama başvuruyordu. Manuel Komnen'in gücü tükenmiş, gün geçtikçe çöken Bizans İmparatorluğuna Bulgarlar, Valaklar, Macarlar, ve Sırplar tarafından saldırılıyordu; bunlar bağımsızlıklarını istiyorlardı. Sicilya Normanları, Selânik'i bir an ele geçirdiler. Batı, kendi çıkarına, Avrupa'da yürürlükteki egemenliği altüst etmiş, devirmişti. Batı, silâhlı bir derebeylikle, özentili ve gözü yükseklerde olan Hükümdarlıklarla tam gelişme halinde şehirlerle bezenmişti; uygarlığın önderliğini ele almıştı.

Şehirlerdeki kımıldanış, iyice belli hale gelince devrimci amaçlara yönelince, özgürlük ruhu kurulu düzenin yerleşmiş iktidarını ürkütmeye başladı. Aslı Dofin'li (Dauphionis) ama Lyon'da yerleşmiş bir tacir olan Pierre de Vaux'da servetinden vazgeçmiş, kendini İncil'i okuyup yorumlamaya vermişti. Onun yetiştirdikleri Kilise'nin utanç verici zenginliğini hiç gecikmeden kınadılar, bunu açıkça bildirdiler; kendilerinin İncil'den yana (l'Evangiles) olduklarını açıkladılar. Vaux'dan yana olanlar (Les Vaudois), doğru yoldan ayrılmış sapıklar sayılarak, afaroz edildiler, izlendiler, ve canlarına kıyıldı. Pierre de Vaux kaçmak zorunda kaldı. Bundan kısa bir süre sonra da Bohemya'da ölecektir. Yolu üzerinde halk kaynaşmaları burjuvaların kendilerini bile tasalandırıyordu; oysa on-

ların bağımsızlıkları da benzer bir kökenden geliyordu. Özgürlük sorununun hiçbir zaman, bu genişlikte ve bu gürlükte ortaya konmuş bulunmadığı ve değer kazanmadığı görülebilir. Ayrıca, aynı zamanda dünyanın başka bölgelerine bakılırsa bununla kıyaslanabilecek hiçbir şey bulunamaz.

Bu yüzyılın Çin'i yine de parlaktı. Song hükümdar sülâlesi ile Barbar komşuları arasında barış hüküm sürüyordu. Kin Tonguz'ları K'itan Mongollarının yerini almışlar ve Çin'in iki Devlet'e, iki Krallığa bölünmesini kabul etmişlerdi. Ortasından baştan başa Sarı Irmak geçen ve bu Tonguz'ların işgal edip yerleştiği Kuzey Çin Devleti işe Hang-Tchéou şehrini başkent olarak alıkoydu; Song'lar her türlü geçici savaşçı istek ve heveslerini unuttular. Hang-Tchéou, kıyısında sarayın ve villâların bulunduğu kanalları ile bir ticaret merkeziydi. Burada, değerli bir seçkinler topluluğu, mermer köprülerde ve teraslarda tarih, felsefe, san'at ve estetik'ten bahseder, konuşur, tartışırlardı. Kır görünümlerine, kır resimlerine tutkuları vardı ve bir İmparator olan Houéi-Tsong da ressamdı; hem de çağının en parlak san'at amatörüydü. İnsanlar arasındaki çatışmalardan uzak kalınıyor, bunlarla ilgi kesiliyordu ve filozof Çu-Hi'nin (Tchou-Hi) kurduğu dünya sisteminde, önce gelen, maddeden önce var olan, bir «Mutlak» maddeyi kendi kanunlarıyla yaratıyor, düzenliyor, yönetiyordu. Bu düşünür, Çu-Hi, Devlet sosyalizminin ve Çin İmparatorluğuna birliğini geri verecek olan bir Halk Ordusunun zorunluluğu sonucuna varmıştı. Bu çağ, halk yığınları için daha az sert, daha az zor oldu: 1187 yılında Çin'de ceza evleri bomboştu. Ama o aşamadaki bu toplum, Konfüçyüs düşünüş ve tutumundan daha ileri gidemezdi. Gidemedi de; yetersizliklerine, güçsüzlüğüne, ve tükenmişliğine boyun eğdi, olduğu yerde kaldı.

Sınırlarda Barbarlar, bütün ağırlıklarıyla baskı yapıyor, sıkıştırıyorlardı. Çin bunları eritip sindirerek, özümleyip benzeştirerek, Batı'da olduğu gibi bu tehlikeye son

vermekten uzaktı; Asya bozkırlarındaki bu çok geniş insan hazinesi, Çin için, devamlı istilâ ve akınlar çağını sürdürüp gitti. Çinlilerin barışseverliği, uysallığı, bir çözüm yolu değildi. Barbarların bu kadar yakın olması, Çin'in, Batı'nın yapmış olduğu gibi alış veriş hareketleri yapmasını önlüyordu. Bu yüzden, önceki yüzyıllarda Avrupa'nın duruma benzer geri kalmış toplumda, hiçbir insanlığın kurtuluşu girişiminin belirme şansı olmadı.

Japonya, bir Genel Kurmay tarafından yönetilen askerî Devlet özelliğini daha çok belli eder olmuştu. Minamoto Ailesi Taira Ailesini yenmiş ve kalleş prens Yoritomo, Japon düzenini kuran diktatörlüğün Başkomutanı olmuş, Kamakura'ya yerleşmişti. Kyoto soyluları İmparatorun çevresinde toplaşıp sonuçsuz bir direnmeye giriştiler. Militarizm, Japonya'ya «Çadır ve karargâh hükûmeti» yönetimini zorla kabul ettirdi.

Doğu'da avcı ve çoban Moğol boyları, oymakları bir araya gelip federasyonlar halinde birleşmeye başlamışlardı; Kin devletinin, bunların Kuzey Çin'e yaptıkları talan ve akınları azaltmak, sınırlandırmak için savaşması gerekliydi. Moğolların sadeliğe düşkünlükleri vücutça da zorluklara, sıkıntılara dayanıklı olmaları onları az rastlanır, Zorlu düşmanlar haline getirmişti: yayları hedefi şaşmaz oklarını uzaklara eriştiriyordu. Silâh donanımları - mızrakları, kalkanları, kısa kılıçları - üstün ve yetkindi. Artık, otlak arayan çoban kalabalığı da değillerdi. Boyları, oymakları disiplinli ve rütbe sırasına sahip, şeflerin savaşta yaptıkları her yanlışlığın cezasını kelleleriyle ödedikleri bir ordu meydana getirmişlerdi. Moğollar elbet Barbardılar, ama örgütlü, sağlam kuruluşluydular ve her serüvene, her beklenmedik olayı karşılamaya hazırlıklıydılar. Bunların Klan başkanlarından birinin oğlu olan Temuçin, iç düşmanlıklardan yararlanıp bozkırlar aristokrasisi'ni, atlı savaşçıları peşinden sürükledi; Moğol oymaklarının, boylarının birliğini yeniden kurdu. Kişiliğinin üstünlüğü de bu adama, krallığı sağladı. Böyle bir insan yığını kar-

şısında Çin diplomasisi ve bu diplomasinin manevraları güçsüz kalacak ve bunların korkunç bir dayanışma ve birlik içinde olmalarını önleyemeyecektir.

Güney'de Çin Hindi, Çin etkisinden kurtulmuştu. Khmer'lerin egemenliğinin kurulmasıyla da açıkça Hint'li olmuştu. Angkor-Vat tapınağının vardığı hayran olunacak mimarî sonuç bunun belirtisidir. Aynı yıllarda ise Hindistan uygarlığı Gazneli Türklerin çalışmalarını ve eserini kaldığı yerden yeniden ele alan ve Hindistan'ı Müslüman istilâsına teslim eden Gorlu Mehmet yönetimindeki Afgan işgali altında ezilmektedir. Müslüman işgali, Seylân'dan başka her yerde, Budizmin daha önce parçaladığı bu kültürü yıkma, yok etme işini tamamladı. Egemenliği zamankinden çok duygular Brahmanlar Kastı, Hint toplumunu dondurmuş, ve onun yaratıcı kudretini bir süre için askıya almıştı. Gorlu Mehmet, Hindistan İmparatorluğunu kendi yararına yeniden kurdu ve başkent Delhi'yi şatafatlı, bolluk içinde yüzen bir Müslüman şehri yaptı.

Demek ki ilerlemesi bir Barbar istilâsının lütfuna bağlı kaldıkça, hiçbir uygarlık yaşama gücüne sahip olamazdı; Avrupa'yı harekete getiren fikirler eğer Avrupa, önünde bastırılamayacak yeni bir insan yığınları saldırısı olsaydı hiçbir sonuca ulaşmazdı. Batı bu tehlikenin bilincine sahipti ve Batı'nın ticaret şehirleri bu konuda özellikle duyarlıydılar.

Selçuklular Devleti, daha önce İran'da (Perse), Mezopotamya'da, Suriye'de, Ermenistan'da ayrı, bağımsız sülâle hükümdarlıkları kurmuş bulunan taşra illeri genel valilerinin ellerine düşmüştü. Yararlığı ve cesareti ile yükselmiş bir asker Türk olan, Selâhaddin Mısır'da geleneksel ilkelere uygun bir Müslümanlığı yeniden meydana getirmiş ve Fırat'a kadar genişlettiği bir Devlet'i yeniden kurmuş olmasaydı Türk tehlikesi savuşturulmuş gibi görülebilirdi. Yürekli, gayretli olduğu kadar becerikli ve kurnaz olan bu Sultan, bugünkü Antakya, Sur ve Trablus dışında, bütün Suriye'yi Haçlılardan geri aldı. Onun Türk

asıllı sağlam ve inançlı milisleri Mısır Memlûkları, Doğu ticaretini yeniden felce uğrattılar. Haçlı seferleri için neden böylece yine ortaya çıkıyordu; ve Alman İmparatoru Frederik Barbaros üçüncü Haçlılar seferini tertipledi; ordu bundan önceki güruhlara hiç benzemiyordu, ve 1189 yılında iki büyük Avrupa Hükümdarı daha, Fransız Filip Ogüst (Philippe-Auguste) ve İngiliz Aslan Yürekli Rişar (Richard Coeur-de-Lion) da buna katıldı.

Avrupa, en ileri karakollarının savunulmasından bile hiç vazgeçmedi. Doğrusu Haçlı seferleri artık Barbarlığa karşı mücadele niteliğine sahip değildi. Avrupa uygarlığının yakın bir geçmişi vardı ve Haçlıların kendileri bile Sultan Selâhaddin'e, insanlığı için, saygı gösteriyorlardı. İngiltere Kralı, Akra'da hayatlarını bağışlayacağına söz vererek aldığı Müslüman esirleri toptan kılıçtan geçiriyordu. Öte yandan Haçlı seferi başarısızlığa uğramıştı. Piza ve Cenova filoları onu desteklemek için ellerindekini, avuçlarındakini harcamış, kendi güçlerini tüketmişlerdi. Türkler kıyı denetimini yitirmişlerdi ama ülkenin içinde egemenliklerini sürdürüyorlardı. Bir anlaşmaya varmak için konuşmalara girişmek gerekliydi; Selâhaddin, elinde bulunan Kudüs'e hac yolculuğuna izin verdi. Ama bu Haçlı seferleri derebeyler için cazip olmasına rağmen İslâmlığa çok yabancı bazı girişimleri de ortaya çıkarmıştı. Çağının en büyük politika adamı Philippe-Auguste'ün tutumu da işte böyle oldu.

Haçlı Seferleri, Kutsal topraklarda derebeylerin şövalyelerini yutarak ve kaynaklarını kurutarak derebeyliğin gücünü tüketti. Frederik-Barbaros, Anadolu'da bir ırmaktan geçerken boğulmuştu. Rişar, atletik hünerleriyle kendini yordu. Fransa Kralı birdenbire Paris'e döndü. O, Kape (Capet) soyundan gelme bütün öteki krallardan daha iyi Fransız ulusunu anlayacak ve Avrupa'nın görünümünü belirleyecekti. Aslan Yürekli Rişard İngiltere'ye dönüş yolculuğunda gecikmişti; kardeşi Jan onu tahttan indirmek için manevralar çeviriyordu. Fırtına Rişard'ı Dalmaçya kı-

yılarına attı ve Avusturya Dükü'ne esir olmuştu o da Rişar'ı İmparator'a teslim etti. Filip-Ogüst bu gecikmeden İngiltere'nin aile kökenleri nedeniyle Fransa'da sahip olduğu toprakları zorla koparıp geri almak için yararlandı. Filip-Ogüst, geçmiş benzeri bulunmayan bir güçle, öncekilerden de daha çok gözü yükseklerde olan, özentili Alman İmparatoru Altıncı Henri karşısında ve İngiltere karşısında «Fransa» olmanın ne demek olduğunu kesinlikle gösteriyordu.

Filip-Ogüst'ün politikası sadece, iyi bir asker olduğu kadar uyanık, ve görgülü olan bir Devlet adamının işi değil, bir toplumun eseridir. Aslan Yürekli Rişard'ın dönüşü, İngiltere ile Fransa arasında, ulusal niteliği belli olan, bir savaş başlattı. Britanya tahtına bağımlı olan Fransız şehirleri, Filip-Ogüst'ü desteklemek için, başkaldırdılar. O, bundan, yetkesini sağlamlaştırmak için yararlandı. Şehir topluluklarının yönetimi yararına buyrultular çıkardı, - para bulması gerekli değil miydi? - krallık yönetimini pekiştirdi; geri ve feodal olan eyalet ve bölgelere paraları Kral tarafından ödenen memurlar, görevliler tayin etti; yerel kaynakların olanak sağladığı her yerde yapım işlerine girişti. Paris okullarını destekledi ve onlara ayrıcalıklar verdi; açıkça Paris burjuvalarına dayanarak, canlı ve etken bir ticaret politikası uyguladı. Derebeylerine ve yabancılara karşı Hükümdarlığın ve şehirlerin ittifakı o zamana kadar böylesine açıkça hiç görülmemişti. Bunun sonuçları, çok gecikmedi.

Başka hiçbir yerde millî birlikten bu noktaya kadar söz edilemezdi. Artık eski bir usul olan «Yeniden Ele Geçirme»nin (Reconquête) Avrupa'da çok sözü edilen bir zafere ulaştığı, İspanya'da bile bu yapılmazdı: Kastille, Aragon ve Navarra 1212 yılında İspanya'da Las Navas-de-Tolosa'da Mağripli Berberîleri ezdiler ve Sierra Morena'nın ardına püskürttüler. Léon'da, daha sonra Kastil'de Yasama Meclisleri toplanmıştı. Bunlar, yeni vergilere oy vermeleri için. Kral tarafından çağrılmışlardı. Kortez'ler

din ve kilise adamlarını, soyluları, ve büyük burjuvaları temsil ediyorlardı ama bu burjuvazi, Ispanyol derebeylerine oyun oynayacak, onlara dolap çevirecek kadar zengin ya da çok sayıda değildi. Bu büyük burjuvazinin yardımı olmadığı için Hükümdarlık din ve kilise adamlarına döndü; ve İspanya'da tek birlik etkeni olarak kısacası, «din» belirdi. İslâmları yenenlerin arkasında bir ulus değil, piskopos ve keşişler vardı. Bunlar zeamet sahibi derebeyler arasındaki keşmekeşe kendilerini kabul ettirecek güçte değillerdi; bu anarşi, bu keşmekeş, düşmanları olan Müslümanlardaki kadar çaresiz, iyileşmez bir hastalıktı. Murabıtlar, Fas Atlaslarından, Berberiler, tarafından sürülmüş, çıkarılmışlardı. Bunlar Sevil'de, Grenada'da ve Rabat'da Müslüman sa'natını doruğuna çıkaran yeni İslâm dalgasıydı. Ne var ki İmparatorlukları daha önce çözülmüş, dağılmıştı.

Halkın desteklediği Filip-Ogüst İngiltere Kralını bir kez daha yendi. Bu arada Aslan Yürekli Rişar ölmüştü ve kardeşi Yurtsuz Jan dengesiz bir adamdı. Yaptığı aşağılık işler bile onu Fransız Kralının çalışkanlığı önünde yenilgiden kurtaramadı. İngiliz parasının Fransız derebeylerini satın alması bir işe yaramamıştı. Fransız Hükümdarlığı Britanya tâcının Fransa'da sahip olduğu yurtlukların çoğunu geri aldı.

Fransa'nın itibarının reddedilemez bir kanıtı: Papalık Karolenj geleneklerine güvenerek, emirlerinin yerine getirilmesi için Fransa Kralına başvurdu. Papalık Hükümdarlarının en gözü pek olanı bu Papa kendisinin, kısaca, «Tanrı'dan daha küçük, ama insandan daha büyük» olduğunu bildirmişti. Papa İnnocent III, Yedinci Greguar'ın (Gregoire: VII) ruhanî girişimlerini ele aldı. Aslında kiliseye ait kurumlar ilerlemekteydi ve bu Papa Ulusal Kilise'lerin tek şefi olarak sözü dinlenen, kendisine itaat edilen ilk papa idi. İnnocent III aynı zamanda zenginliği iş âlemini, ve kurulmuş iktidarı da koruyordu. Papalığa ait toprakları her türlü yabancı müdahaleden kur-

tardı; İtalya'da Kilise'ye ait yurtlukları çoğaltmak için hiçbir fırsatı kaçırmadı; İtalyan şehirleri Kilise'ye karşı oldukları halde kendini onlara saydırdı; «Porte-Glaives Şövalyeleri» savaşçı dindarlar tarikatini kurarak, Baltık'ta halk ayaklanmalarına karşı Alman tacirlerini korudu; Katolik Devletlerin ve Katolik Prenslerin de kendisine saygı göstermelerini, yani kendisine haraç ödemelerini istedi. Papalık Hükûmetinin para kaynakları hiç durmadan büyüyecektir.

Bir dördüncü Haçlı Seferi, Innocent III'ün itirazlarına bakmadın, Bizans'a saldırmakla onun gizli dileklerini ortaya koydu; garip bir maceradır bu. Haçlıların gemilerini Venedik donatmış, silâhlandırmıştı; ama Hıristiyanlar Türklere karşı yönelmek yerine Konstantinopl'u ele geçirdiler. Bu, uzun süren bir rekabet ve düşmanlığın sonu oldu: Venedik böylece Doğu İmparatorluğunu kurmuştu. Seksen yaşından daha yaşlı olan Venedik Doç'u, Henri Dondolo bu baş döndürücü bir keşmekeş içinde işlerini üstün bir beceri kurnazlıkla yürüttü, yönetti; Haçlılar Bizans'ta bir Lâtin İmparatorluğu kurdular. Venedik, toprakları kendi büyük aileleri arasında paylaştırırken bu Lâtin İmparatorluğu Bulgarların önünde çabalıyordu. Doğu Akdeniz ülkeleri feodal zeametlere bölünerek parçalara ayrıldı. Venedik, bunların içinden önemli noktalar - Ceneviz'in ve güçlü Ceneviz Saint-George Bankasının rekabetine karşı - kendi ticareti için el koydu. Bizans İmparatorluğunun kalıntılarından Anadolu'da İznik İmparatorluğu kuruldu. Papa, bu başarıları hoşnutsuzluk duymadan, seyretti. Bu başarılar iki Hıristiyan Kilise örgütünün yeniden birleşmesini ve teokratik iddialarını Doğu Akdeniz ülkelerine yayma olanağını sağlıyordu. O, bu istek ve iddialarını İspanya'ya, Sicilya'ya, Bulgaristan'a zorla kabul ettirmeyi başarmıştı. Din ve kilise adamlarının kepazeliklerine karşı burjuvazinin ve köylünün ayaklandığı bağımsız bir kilise kurmaya yönelen Albigeois'lara bile etkisini sürdürdü. Filip-Ogüst hiç karışmadı;

Kuzey'de kendisine bağımlı aralarında tanınmış bir şövalye olan Simon de Montfort'un da olduğu vassallarının, papalığın çıkarlarına hizmet edip,sapkınları ezip yoketmelerine olanak olarak bıraktı. Güney, yakılıp yıkıldı ve böylece Papa Innocent III'ün iradesi yerine getirildi.

Bu gözü pek Papa, derebeyliğin böylesine karmaşık bu çalışmalarının içine usulca sızdı. Almanya işlerini dikkatle izliyordu; kendi himayesinde bulunan kendisinin bir İtalyan prensi saydığı ama aslında Alman İmparatorluğundan yana olan, Genç Frederic II'yi orada işlere karıştırmayı başardı. Papa İnnocent III, dikkafalı bir Hükümdarın, Yurtsuz Jan'ın direnmelerine altetmek için Fransa Kralının İngiltere'ye karşı cezalarını uygulamasını istedi. Yetkesini Tanrı'dan aldığı varsayılan Teokratik Devlet düşüncesi başarı kazanır gibi görünüyordu. Ama Papalık Hükûmetinin görkemli tören, âyin ve protokolü gerçeği bütünüyle yansıtmıyordu.

Avrupa'nın büyük Hükümdarı, Filip-Ogüst (Philippe-Auguste) tür. Bir sürü güç birliğinin ortasında ve üstünlükle manevralar yapıyor, taktikler uyguluyordu. Bu güç birlikleri şunlardı: Flaman çuha, kumaş yapımcılarıyla İngiliz yün tacirlerinin ortak çıkarlarının belirdiği İngiliz-Flamand güç birliği; Londra ile Kuzey Almanya arasındaki ticaret ilişkilerinin, dokumaları Alman tacirlerini çeken Şampanya (Champagne) panayır ve fuarlarına rekabet olsun diye İngilizleri papalıktan yana olan Guelfe'leri desteklemeye isteklendiren İngiliz-Germen güç birliği.

Demek Papalık hoyrat ve kaba bir ortağa seslenmektedir ve Filip-Ogüst Boulogne'da İngiltere'nin istilâsını hazırlarken Frederic: II, daha önceden Papa ile konuşmalara ve pazarlığa girişmiş bulunmaktadır.

Fransa, Avrupa'nın salt buyurucusu ve yüce yargıcı haline gelir.

Almanya'da bir Germen Devleti duygusu, kuşku yok, canlı olarak vardır; ama derebeylik ruhu orada hep ağır basmış, üstün gelmiştir; papalığa karşı mücadele, ka-

nunlara uygun ve düzgün vergilerle yaşmaya ulaşmamış olan hükümdarlığı yormuş, tüketmişti. Niebelungen Türküsü'nü derleme ve yazarı bilinmeyen bu şiiri ulusal bir destan yapma başarısı bile bu ülkenin feodal düzeninin düşünüş biçimlerine ne kadar çok etkisi olduğunu gösterir; bu destan Devlet'in çıkar gereği adam öldürmeyi ululur, kutlular. Fransa'da ise tersine, derebeylik dönemine özgü, beylerin yiğitliklerini ve kahramanlıklarını öven parlak davranışlarını anlatan Ortaçağ destanı ilginçliğini yitirmişti. Burjuvazi bu toplumda yazarların da bilincinde olduğu önemli bir rol oynuyor, bu topluma daha yakın olan macera romanları ilgi görüyordu.

Filip-Ogüst, bir ulusal atılım sayesinde, Fransa'ya yapılan saldırıya karşı koyabilecektir. Kuzey'deki Fransız derebeyleri, İngiltere ile Papalıktan yana olan Alman beylerinin (Guelfes) güç birliğini yeniden topladılar; ve Filip-Ogüst, Papa'nın iki yüzlülüğüne rağmen, bunların hepsini Bouvines'de 1214 yılında ezdi. Bu zafer Fransa'ya, Normandie'nin ve Anjou'nun kesin sahibi olarak tanınmasını, Almanya'ya papalık taraftarı Imparatorun düşmesini ve yerine Alman birliğinden yana olup, Filip-Ogüst'ün de desteklediği Frederik II'nin geçmesini, İngiltere'ye Yurtsuz Jean'ın, Baronlarının istek ve kaprislerine, boyun eğmesini sağladı. Fransız burjuvazisi bu savaşın anlamını ve önemini çok iyi değerlendirdi; coşkunluğu, anlatılır gibi değildi. Krallık bayrağının arkasında serbest şehirlerin ve belediyelerin Milis kuvveti şövalyelerin yanında yerini almıştı. Bouvines savaşı onların zaferi geleceğin zaferiydi.

Bouvines'de Papa da yenilmişti; çünkü arada Kilise'nin yurtluğu olan İngiltere'nin Papalığa bir saygı borcu ayrıca yılda 1000 gümüş marklık bir para ödemesi için Yurtsuz Jean ile uzlaşmıştı. İngiltere'ye gelince, iç evrimi bir kez daha Fransa'daki olayların tepkisine uğramıştı. Fransız zaferi, baronlar, burjuvalar ile Kilise ve din adamları arasında için için hazırlanmakta olan isya-

nı, baş kaldırmayı kamçıladı. Bunlar ne Papa'nın önünde gururları kırılıp alçaltılmayı, ama ne de Yurtsuz Jean'ın hakaretlerini kabul ediyorlardı. İngiliz din ve kilise adamları fikir ayrılığına şöyle hafifçe dokunup geçiyorlardı. Baş kaldıranlar Londra üzerine yürüdüler. Toplantı halindeki Meclis Genel Kurulları ve bir önceki Kralın tanıdığı ayrıcalıklar en geniş hak istemelerini haklı gösterecek gibi görünüyordu. Bu birlikte ayaklanmaya karşı duramayan Kral, 1215 yılında Thames Irmağı üzerinde Windsor yakınlarında bir adada teslim oldu. Bir berat olan Büyük Ferman' (Carta Magna)'ı imzaladı. Bu ferman, büyük babası Birinci Henri'nin fermanını yeniliyor, birey özgürlüklerini, merkez derebeylerinin yargılama ve hüküm verme haklarını bildiriyor; bir de oylama ile kabul edilmiş olmayan vergileri reddetme hakkını bildiriyordu. Bu Büyük Ferman, şehirlerin ticaretini yabancılara karşı koruyan şartlar içeriyor ve şehirlerin tacirlerine garantiler veriyordu. Bu ferman, Devlet kaynaklarının yeniden kurulması zeamet sahibi büyük senyörler ile büyük burjuvaların buluşup karşılaşacakları ortak bir genel konseyin kurulmasını ve toplantıya çağırılmasını zorunlu kılıyordu. İngiltere Kralının Bouvines yenilgisi bunlara, İngiliz ulusunun daha o zamandan Hükümdarlığın elinden çıkmış sandığı özgürlüklerle ilgili kanunları Kraldan söküp alma olanağını vermişti. Britanya aristokrasisi, Yurtsuz Jean'a karşı düşmanlıkta çok ileri gitti. O kadar ki, İngiltere tâcını Filip-Ogüst'ün oğluna önerdi.

Papa'ya gelince, o, Büyük Ferman'ı «İngiliz Ulusu için utanç verici» diye nitelendirdi ve âsileri afaroz etti. İngiliz zeamet beyleri, büyük senyörler iyi direndiler; Fransa kralının oğlu da askerleriyle birlikte İngiltere'ye çıkarma yaptı. Fransız Prensi Londra'da sevgi gösteriler ve alkışlarla karşılandı. 1216 yılında Yurtsuz Jean öldüğünde, ve böylece kendi hükümdar soyunu da kurtardığında, Latran, Hristiyan Bilginler Kurulu'na başkanlık etmekte olan Papa'nın kızgınlığına bakmayarak İngiltere

Kralı oluyordu. Filip-Ogüst oğlunu geri çağırıp İngiliz tâcını Yurtsuz Jean'ın oğluna bırakmasını sağladı; Henri III'ün çok küçük olması Baronların ve tacirlerin göz diktikleri şeyler üzerinde istekler ileri sürmelerini kolaylaştırmıştı. Bunlar, dokuz yaşında bir kralı Fransa'ya bağlanmaya yeğ tutuyor ve onun küçüklüğünden yararlanıp kendi politik başarılarını, zaferlerini sağlamlaştırıyorlardı. Bütün bunlar, önceden yapılmış bir plan olmadan, yürürlükteki güçlerin karşılıklı çatışması ile oluyordu ve, Fransa'nın kendi Kralı çevresinde sağlam yerleştiği bir çağda, İngiltere'yi Parlamantarizme yöneltiyordu.

Ama bu ayrılıklar boyunca bir ortak olgu, birbirinin aynı sonuçları verecektir; bu evrim, derebeylik çerçevesinin dışında sürecek ve derebeyliğin karşıtı bir düzen kurmaya yönelecekti. Baş rolünü şehirlerin oynadığı bu hareket, derebeylerin ve derebeyliğin yetkisinin, ve Kiliseye karşı duyulan saygının azalmasıyla atbaşı gitti. Derebeyler, gözlerinin önünde meydana gelen ve gerçekleşen bu değişmelerin niteliğini, anladıkları pek söylenemez; ama Papalık, bunu sezenlerin sonuncusu olmadı; Papa Innocent III, ölmeden önce, halk yığınlarının indinde yine bilgisiz ve konuşmuş din adamlarının tehlikeye düşürdüğü eski saygınlığı yeniden sağlamak için hep çare düşünüp duruyordu. Vaux'da oturanların ve Albigeois'ların din yolundan sapmaları, bu bakımdan hastalığın ilk belirtileridir. İlk çağların, Hristiyan sadeliğine dönüşü sağlamak ve zengin manastır tarikat ve rütbelerine tepki göstermek amacıyla Papalık, yalnız sadaka, fitre ve kamu yardımıyla yaşamayı meslek edinen iki yeni tarikat kurulmasına yetki verdi. XIII. yüzyılda kurulan bu yeni tarikatler Dominiken ve Fransisken isimlerini taşıyorlardı. Bunların propagandası Papalık için çok acildi her yana yetişemedi. Papa onların verdiği örneği bütünlemek ve yine onların da katılmasıyla engizisyon'u kurdu. Hapisle tehdit şimdi bir din değiştirme yöntemi haline geldi. Bu engizisyon kurulunun ve engizisyon mahkeme-

sinin kurulmasına özellikle Dominikenler katkıda bulundular; 1230 yılından sonra Din'i ve İman'ı, artık, işkenceler ile odun yığını üzerinde diri diri insan yakmalar sağlıyordu. Sivil makamlar, bu kurbanlardan zorla alınan mal, mülk ve ürünlerin üstüne sus hakkı olarak el atıyorlardı; buna karşılık Dominiken tarikati papazları politik hayata gittikçe daha fazla katılır olmuşlardı. Kilise, yürürlükteki sosyal düzenin işlerini elinden bırakmayı düşünmüyordu. Papalığın öğretim sorunlarına karışması, el atması da böyle olmuştu.

Paris Okullarının 130 öğretmeniyle 1500 öğrencisi Metropolitin zorbalık ve boyunduruğunu silkeleyip attılar, Üniversitede toplandılar, ellerine bir mühür aldılar ve ısrarla özerkliklerini istediler. Papa, bunların bağımsızlıklarına kavuşmalarından edineceği çıkarı, sağlayabileceği kârı anladığından, Paris Üniversitesine 1231 yılında bunu resmen tanıdı ve onu doğrudan doğruya Papalığın denetimine bağladı. Papalık böylece bir yandan Üniversitelerin bağımsızlığına, özerkliğine katılır, onlarla elbirliği ederken bir yandan da öğretime Dominike ve Fransiskenleri sokmakla çalışmaların ve derslerin kendine göre güvenini sağlamış oluyordu. Hareket Paris'ten Tuluz' (Toulouse) Üniversitelerine, İtalya ve Oksford Üniversitelerine uzandı, yayıldı. Bu, kendini patriklik ve metropolitliklerin, ve tam örgütlü büyük manastırların sahibi sayan, Papalığın zaferiydi; ama daha orada bile bir başka toplum gerçeğine, «düşünüş»e çarpacaktı bu zafer; ve Papalık, bölünmemiş olmak için yine boyun eğmek zorunda kalacaktır.

İnsan düşünüşü çarpıntılı bir merakla ve Roma yüzyıllarının dindirip susturduğu bir araştırma zevki ile heyecan içindeydi. Roma egemenliği altında durgun ve hareketsiz süregelmiş - teknolojinin de öyle kalmış olduğu - uzun bir geçmişten sonra bu dönemde teknikte bir sıçramanın başarıldığı görüldü. Su değirmenlerinin sayısı ile birlikte maden işleme endüstrisi (metallurgie) gelişti.

Metallurji'nin gelişmesi, karşılık olarak, şahmerdanlı hidrolik demir fabrikalarının, döküm evlerinin sayılarını çoğaltti. İyi yollar yapıldı, döşendi; cam, bol kullanılır oldu. Tarlalarda el arabalarından yararlanılmaya başlandı; bu da insan çabasının, emeğin bir hafiflemesiydi. Çin'de şenliklerde ateş oyunlarına ve şenlik fişeğine yarayan barut Avrupa'ya ulaştı; pusula pek büyük bir ilerleme gösteremedi ama Kuzey Denizi'ndeki gemi yapım tezgâhlarında, birçok yeniliklere yolaçtı; bu da kesin bir buluştu.

Bu deniz bölgelerinde gemicilik, denizcilerin önüne Akdeniz'de hiçbir zaman ortaya çıkaramadığı bir sorun çıkarmıştı; o zamana dek dümen yerine uzun bir kayık küreği kullanılırdı. Oysa engin denizlerde yapılan açık deniz yolculukları ve fırtınaların yamanlığı, sertliği dümen görevi yapan o uzun kayık küreğinin yerine ondan daha güçlü bir dümen kullanılması zorunluluğunu göstermişti. Bu pek korkunç denizlere Avrupa yaşamında önemli bir yer vermiş bulunan ticaret yollarının gelişmesi, ve kuzey limanlarının gemi donatanlarını yeni ve daha iyi bir teknik bulmaya, isteklendiriyordu. İşte bu sıralarda gemilerin kıç bodoslamasında, metal menteşeli gemi dümeni bulundu. Gene bu aynı bölgelerde metallürjinin başardığı, tamamladığı ilerlemeler dümeni sıkı sıkıya tesbit etmek olanağını veriyordu. Böyle, denize daha iyi dayanacaktı, daha iyi açılacaktı ve yelken, küreklere üstün gelebilecekti. Akdeniz denizciliği, Akdeniz gemiciliği birden aşılacaktı. Batı'nın gemilerinin tonajı, gerçekten, artmağa ve limanlar, barınaklar büyümeye başladı.

Teknik inceleme kitapları, deney sonucu elde edilen olguları yazıyorlardı. Bilgileri halka yaymak için halk eserleri meydana getirilmeye başlandı; birçoğu masaldı elbet, ama yayımlanmamış, yeni, çiçeği burnunda bir ilgi konusuydu da... Fransız edebiyatı, şehirlerde bu çözümleyici ve eleştirici düşüncenin meydana çıkıp açılışını açıkça yansıtır. Şatolarda da şenlik, ziyafet ve eğlentiler-

de eski zamanların parlaklığı yoktur artık. Şövalyelik yitmekte, bozulup batmakta, şövalyeler sefahata dalmakta ve mahvolmaktadır. Kibar âleminden Guillaume de Loris ile başlayan Gül'ün Romanı (Roman de la Rose) bilgin Jan dö Möng'ün (Jean de Meung) mülkiyetin ve toplumun kökenleri üzerinde atılış ve çıkışlarıyla sona erer. Bu toplumun iklimini, kuşku yok, hep Hristiyan düşünüşü bileştirir, ve çeki düzen verir; İtalya'da fresklerin Bizans etkisi altında boyanması ve bu san'atın gelişmesi de bu toplumun ikliminin hizmetindedir. Ama Flandr gibi, zanaatkârların günde onbeş saat çalıştığı ve halkın, burjuvalara saldırmaya başladığı, endüstri bölgelerinde, bu patırdılı dönemde toplumun atılımı, atılış hızı o kadar birdenbire oldu ki, bu aydın eğilimini canlandırdı. Halk ayaklanmaları başarısızlığa uğradı; felsefeler, önde ilerliyordu. Kilise, bilmek ve öğrenmek tutkusuyla dolup taşıyordu.

Şimdi Aristo'nun metafiziği bilinmektedir. Grek dilinden Lâtinceye çevirilmiş bulunan metni, doğrulanmıştır. Aristo'nun sistemi o kadar usta işi, o kadar kesindir ki kendini gelip geçici bütün bilimsellik heveslerine âdeta zorla kabul ettirir; Kurtubalı Arap Filozof Averroés'nin bundan yaptığı açıklama ve yorum Paris'li Üniversite öğrencilerini altüst eder. Averroés Aristo'da evren'in Panthéiste bir yorumunu bulur: madde, tohum ve temel ilke halinde, hayatın bütün biçimlerini içerir. Kilise bu görüşü yasaklamak istedi, ama Aristoculuğun yayılmasını önleyemediğinden önce geriledi, boyun eğdi; sonra içinden dine ve ahlâka aykırı gördüğü yerleri çıkardı, ve daha sonra da onu kendine kattı. Karşısına çıkan engeli aşma gücü bulunmadığı için engeli çevresinden dolaşıp, geçecektir. Kilise, Aristo'yu Katolikliğin doğrularına uyduracak ve aklın sapmalarını, doğru yoldan sapmaları bir yerde tutup İman disiplini içinde durduracaktır. Birçok alanlarda Kilise'nin ağırlığı Papalığın göz kamaştırıcı parlaklığı ile artık hiç uygun düşmemektedir.

Haçlı Seferleri, gittikçe amaçsızlaşarak birbirini izler. Afaroz edilmiş Alman Imparatoru İkinci Frederik'in yönettiği Haçlı Seferinin amacı İmparatorluk ile Papalık arasındaki çatışmanın içinde ikinci derecede bir olgudan, başka birşey değildir, ve bu değişken huylu acayip hükümdarın Palermo Sarayı'nda baktığı fil ahırları, canlı balık havuzları ya da haremi kadar olağanüstü görünmektedir. Aslında İkinci Frederik Afrika ile Hindistan arasında işleyen kervanlardan çıkarı olan tek hükümdardır. Avrupa hükümdarları Doğu Akdeniz ülkelerinden vazgeçmiş, başka yöne dönmüşlerdir; İtalyan şehirleri, Müslüman âlemi içinde ve arasında ticaret yapmaya alışmışlardır. Batılı şövalyeler artık eski olanak ve araçlara sahip değillerdir ve zamanı geçmiş serüvenlere atılıp tehlikeye girmekte duraksamaktadırlar. Ellerinde gerçekten var olan asker sayısı da iyice azalmış bulunmaktadır. Konstantinopl Lâtin İmparatorluğu yalnızca Başkentinden ibaret kalmıştı. Tacirler ve şehirler Batı'ya yeni bir şekil vermişlerdi.

CENGİZ HAN'DAN KUBİLAY'A MOĞOL İMPARATORLUĞU

İpek Yolu, XIII. yüzyılın bu ilk yıllarında tarihinin en olağanüstü bölümünün açıldığını gözler önüne serildiğini görmüştü. Bu yol üzerinde Çin ile Moğolistan arasında dolaşan, gidip gelen Müslüman tacirlerin, Moğol oymakları ve boylarının yeni efendisi, yakınlarının «evren'in hükümdarı» anlamında Cengiz Han adını verdikleri Timuçin ile ilişkileri vardı. Moğol Devleti bu kahraman «baş» ın yetkesi altında kuruldu örgütlendi. Tatarları ve Çin'deki kimi komşu oymakları, boyları yokedip, köklerini kazıdıktan sonra, Cengiz Han, Türk-Moğol güçlerini çok disiplinili bir derebeylik toplumu içinde yeniden topladı; bu derebeylik toplumunda Kurultaylar İmparatorluğun temel yasalarını kurmuşlar ve Cengiz Han, kendi askerî birliklerine «yasak» larla, yönetmelik, ve genelgeler aracılığıyla, ağır ve ciddî buyruklar vermişti. Bozkırlar İmparatorluğuna, Sibirya Tayga'larından Büyük Çin Duvarı'na kadar, o zamana dek hiç tanımadığı bir tekdüzelik verdi.

İpek Yolu'nun güvenliği, bu yönetim sırasında girişimlerin çokluğundan anlaşılabileceği gibi ön plana alındı; bu yönetim süresinde Cengiz Han, şaşırtıcı bir bağlılık, bir birlik çabasının simgesi olarak görünüyor. Haydutluğun doğurduğu güvensizliğe son vermek, ve kervanların, ticaret ve ulaşımlarını denetlemek için, Cengiz Han, Tibetlilere, ve Pekin'deki Kin Devleti'ne saldırdı. Bu savaş Moğol milliyetçiliğinin aşamalar arasında önemli bir yer tutar. Böylece, Cengiz Han'ın büyük bir örgütleyici ve düzenleyi-

ci olduğu kadar büyük bir komutan bir stratej olarak da ortaya çıktığı bir fetihler dizisi başlamış oluyordu.

Bu şehirler hep şiddet ve kuvvet eseri değildi. Sabırla yönetilmiş, çoğu zaman pek ustalık ürünü olmuştu; okuması, yazması olmayan Cengiz Han gibi bir göçebe, insanları ve ekonomik değerleri tanımakta doğuştan denebilecek bir dâhice bilgi sahibi olduğunu gösterimşti. Derin bir Çin etkisi altıda kalmış bulunduğu doğrudur; hep gaddar kalmasıda buna bağlıdır. «Savaş alanları insan kemikleriyle kaplıydı.» Korku salmak Batı'da da doğal bir yönetim yöntemiydi; ama Cengiz Han verimli toprakların ve Çin köylülerinin emeğinin değerini anlayınca işgal altındaki illeri yakıp yıkmayı bıraktı ve, Pekin Sarayı'nın eski Devlet Danışmanı Tatar Yelou-Tchou-Tsai'nin düşünüşüne ve bildirdiğine göre, vergi almayı talan ve çapuldan üstün tuttu, yeğ buldu. Cengiz Han yeniden Doğu'ya dönerken ve Güney'de Siyamlılar Khmers'lerin egemenliğine karşı başkaldırırlarken Cengiz'in vekilleri ile yardımları Kuzey Çin'i inanılmaz bir canavarlık, ve bilgelik karışımı ile yönetiyorlardı.

Moğol İmparator, 200.000'e yakın insanın başında Altay Dağlarının güney yamacında Türkistan üzerine inmiş, yağmacı kervan soyguncularını cezalandırmış, İslâm ülkesi Kaşgar'a girmiş, burada tacirleri korumuştu; gene burada dinî inancı yüzünden kovuşturulan ve zulme uğrayan halk, onu, «Kurtarıcı» olarak karşılamıştı. Moğolların din konusundaki hoşgörüleri, onlara Müslümanları kazandırıyordu; birkaç ay içinde Devletler yıkıldı, yokoldu. Moğol itibarı, saygınlığı, çok önemli, mucize gibi, şaşılacak bir hale gelmiş bulunuyordu. Cengiz Han Buhara'dan sonra bahçeler ve zanaatlar, dokuma tezgâhları şehri Semerkand'a girdi. Birliği kurma çalışmalarını, eserini telâşsız, kendini üzüntüye kaptırmadan, hiçbir acıya aldırmadan sürdürüyordu. En kötü baskı içinde bile zanaatçıları koruyor, esirgiyor ve onları her yerden Moğolistan'a gönderiyordu. Cengiz Han, sonraları, yakıp yıkmalarından, talan-

larından acı ve sıkıntı çekmiş şehir uygarlığı ile yakınlaştıktan sonra, Müslüman aydınlara ve Müslüman bilgili kişilere Türkistan'ın başlıca şehirlerinin yönetimi bırakıyordu. İpek Yolu, İran'a kadar bütün geçtiği yerlerde, yol boyunca hep güvenlik içinde idi; İran dili bu alışveriş ve değişimlerde kullanılan ortak dil olmuştu: «Gün Doğusundan Gün Batısına kadar, baş üzerinde altın bir terazi kefesi, gidilebilirdi.» Asya'da barış sürüp gidiyordu.

Moğol İmparatorluğu İndüs'e, Ermenistan'a, Gürcistan'a ve Kırım'a kadar ulaşmış bulunuyordu. Cengiz Han Rusya'yı ele geçirmeyi kuruyordu; tek bir insanın o güne kadar hükmü altına alabildiği en geniş imparatorluğu onbeş yılda kurduktan sonra öldüğünde, atlıları, Azak Denizi'nin kuzeyinde Rusları yenmiş ezmiş bulunuyorlardı. Pasifik kıyılarından Volga boylarına kadar bütün Asya engel tanımaz yaşlı adamın önünde boyun eğiyordu. Cengiz Han'ın karakteri, yüksek onuru, hainleri hor görmesi, ve dost cömertliği onu uygarlık düzeyine yükseltmişti. En iyi atıyla birlikte, Burhan-Haldun dağındaki kutsal ormanın içinde, hiç kimsenin bilmediği bir yere gizlice gömüldü. (M.S. 1227)

Cengiz Han, oğullarına, zorla ele geçirilmiş bir ülkeden ve bir zaferden daha iyi bir şey, Çin ülkesini Batı'ya yeniden açmakla ve milyonlarca insanı ilerleme yoluna sokarak, eskiden Barbar iken tam bir yenileşmeye büyük bir güçle, yaman bir hızla katılmış bir toplum bırakmıştı.

Batı, bu Fetihleri eski zamanların akınları ve pek karıştırmıyordu. Paris Üniversitesi 1231 yılından sonra Arap ve Tatar dilleri öğretimine başlamıştı. Avrupa, Moğolların zaferiyle özellikle hem yandan hem de arkadan sarkarak saldırdıkları İslâm dünyasını tehlikeye soktukları için ilgiliydi. Avrupa'da tedirginliğin ortaya çıkabilmesi için Moğolların Volga'ya kadar varması gerekmişti.

Bu çok büyük İmparatorluk, iller açıp kendine bağlamış olan Cengiz Han'ın 1227 yılında ölümü üzerine eşit olmayan nitelikteki dört oğlu arasında paylaşıldı; dört Mo-

ğol İmparatorluğu meydana çıktı: Çin, Türkistan, İran ve Rusya...

Bunlardan ilki, babasının danışmanını yanından ayırmayan, Oktay tarafından yönetiliyordu; bu, Çin uygarlığına çok iyi özümlenmişti. O kadar ki Song ülkesi'nin topraklarına saldırıldığı zaman, Karakurum Moğol İmparatorluğu, yönetim daireleri Çinli büyük memurlarla ve yüksek görevlilerle dolu, Moğol beylerinin de Konfüçyüs okuluna yerleştikleri, tam ve gerçek bir Çin İmparatorluğu gibi görünmüştü.

Sonra ilerleyiş, Rusya üzerinde yeniden başladı. Cengiz Han'ın torunu, Volga boyunda geçici olarak duraklamış bulunan Batu Han 1237 yılında Batı'ya doğru ilerledi. Savaş taktikleri hiç değişmemişti: hep büyük av hayvanının etrafının sarılması esasına dayanıyordu. Askerî birliklerin birbiriyle bağlantısı ve silâh donanımları onları yenilmez yapıyordu. Kale duvarlarını, şehir surlarını zorlamak için mancınık kullanırlardı; kesilmiş ağaçlardan yapılma kazık duvarlarına, şarampollara içi petrolla dolu, kilden yapılma el bombaları atarlardı; bunlar kaleleri kundaklayıp tutuşturur, kalede bulunan içi barutla dolu, barut saklamaya yarayan demirden yapılmış kavanoz ve küpleri patlatırdı. Rusya'nın böyle bir saldırıya karşı koyacak hiçbir şeyi yoktu. Moğollar Rus prenslerini yendiler, Moskova ve Kiev'i ele geçirdiler, ve güneydeki prenslikleri işgal ettiler. Bu, daha o zaman ağır basan Kuzey Rusya'sının yararına, Kiev Rusya'sının sonu demekti. Bununla birlikte bu işgal çeşitli insan kalabalıklarının gerçekten karıştığı bir olay değildi. Batu İmparatorluğu, eskiden neyse yine o kaldı. Türkler, ayrı ırktan olan, sayıları Türklerden az ve Türk ailini kullanan, aralarında eriyen, Moğollarla evleniyorlardı.

O sıralar Moğolar Batı Avrupa'ya yürüdüler. 1241 yılında Silezya'da Polanyalıları yenip ezdiler, yaz mevsimini Macaristan düzünde geçirdiler, Bohemya'yı ve Dalmaçya'yı zorla aldılar; Batu Han'ın ölümü Okyat'ı düzenli geri çekilmek zorunda bıraktığı zaman, Viyana kapılarına dayan-

mışlardı. İmparatorluk tahtının kalıtımı sorununu, toplanacak bir «Baş'» lar Kurultayının ele alınması gerekiyordu. İstilâ, geriye, tersine doğru yeniden almaya başladı. Avrupa Moğolistan'ı, küçülmüş, Moğolların çevrelediği Türk oymak ve boylarının aşağı Volga üzerinde göçebeleştiği, eski İskitler ülkesine indirgenmişti. Bütün bir Asyalılar dünyası, Altın Ordu, Rusya'ya geçiyor, yer değiştiriyordu. Rus prenslikleri Batu Hükûmetine bağımlı Vassallar oldukları halde Batı'nın etkisi bu sert, yavuz atlıların arasına hiç sızmadı.

Bununla birlikte, bu Rus prenslerinden kimileri işgalcilerle konuşup anlaşmayı başardılar. Bu anlaşma sayesinde, Novgorod Genel Valisi Aleksandr Nevski, kurulu ve yerleşik kilise çizgisinden ayrılan, mutezil Ruslara düşman papanın kışkırtmasıyla Novgorod topraklarına saldıran İsveçlileri Neva Irmağı üzerinde yendikten sonra Alman Port-Glev tarikati şövalyelerine karşı çıkabilmişti; bu tarikat şövalyeleri Baltık Slav oymaklarını, boylarını yenip yok ettikten, köklerini kazıdıktan sonra Finlandiya'ya ulaşmaya çabalıyorlardı. Baltık toplulukları, Rusları yardıma çağırdılar ve 1242 yılında Aleksandr Nevski, Alman ordularını Peipsi Gölü'nün donmuş yüzünde, göl buzları üstünde yendi, İşi sona erdiren bu kesin sonuçlu zafer, Papalığın manevralarına, entrikalarına son verdi; Rus din ve kilise adamlarının özerkliğini pekiştirdi. Novgorod'un Baltık yoluyla balmumu ve hayvan derileri ihracatı ile aynı yoldan tuz, yün, ve yünlü kumaş ithali böylece güvence altına alınıyordu. Bu gelişmekte olan bölgenin arkasında, içinde bulunduğu yıkıntılardan çıkan, kalkınmakta olan Moskova Kasabası yavaş yavaş önem kazanacak, oysa, Doğuya doğru genişleme hareketleri, tıkanıp engellenmiş bulunan Almanlar, aynı zaman parçası içinde, yumuşak başlı ve barış sever Balt asıllı Prusyalı topluluğunu yokedip ortadan kaldıracaklar, ve, adını alkoyup sürdürecekler, ülkelerini zorla ele geçireceklerdir.

Moğolların Volga Irmağı boyundaki başlıca konak-

lcma yeri, Saray (Sarai), başkentleri oldu; Slav dünyasının ve Doğu'nun, Akdeniz Doğusu ülklerin olanak ve kaynaklarıyla zenginleşti. Moğollar, Rus prenslerinin yerini almaya hiç çalışmadılar. Moğolar, Rus prenslerini köylüden haraç, cizye ve vergi toplamakla görevlendirdiler. Müslümanları hoşgörüleri ile kazandıkları, onlarla arkadaş oldukları gibi, Hıristiyan din ve kilise adamlarını da kendilerine öyle bağladılar. Vergilerden bağışık tutulan Rus-Ortodoks papazları ile manastır keşişleri, Moğolların Rus köylüsü üzerinde iktidar, yetke sahibi olmalarına ve kendilerini saydırmalarına yardım ettiler. Birbiriyle yanyana yaşayan bu iki toplum arasında, köylü ayaklanmaları ve Moğol, atlı akınları ile dopdolu, sert bir mücadele başladı.

Batı, korkularına yeniden kapılmıştı; Lyon Din Bilgileri Kurulu toptan kılıçtan geçirme suçlarını hatırlatmak üzere, Moğol İmparatoruna elçiler göndermeye karar verdi. Bu elçiler, sonunda yolculuklarından hayran dönen, Dominiken ve Fransisken tarikatlerinden papazlar dılar. Bunlardan biri İmparatoru seçen Kurultay'a katılmış ve Papa'ya küçümser bir karşılık getirmişti. Ötekiler Moğol Sarayı'na sık sık gittikleri; 1251 yılında Münke Moğol Han'ı olduğunda Batı ile ilişkileri o kadar iyi kurulmuştu ki Batı'nın en büyük hükümdarı Sen Lüi Münke'ye İslâmlara karşı bir bağlaşma, teklif etti. İmparator Münke hoşgörü sahibi idi ve hoşgörüsü ile ün kazanmıştı; İran okumuşları arasında, Hıristiyan bir annenin büyüttüğü, eğittiği bu Moğol Han: «Bütün dinler, bir tek elin parmaklarıdırlar.» karşılığını verdi. Saint-Louis'nin özel görevlisi onun sarayında, gerçekten, Hıristiyanlara, Budistlere ve Müslümanlara rastlamıştı. Münke, bu üç öğretinin yetkili din adamları arasında birbirine karşıt düşüncelerin konuşulduğu bir bilimsel tartışmaya başkanlık etmiş, bir Katolik ayinine katılmayı reddetmiş, ama Fransız Kralına şu karşılığı göndermişti: «Kuzey Afrika ve İspanya'yı ta O'na kadar, ele geçireceğiz.»

Böyle bir Baş'ın yönetimi altında Moğol İmparatorluğu, birliğine yeniden kavuştu. Derli toplu, düzenli bir yönetim örgütü bu imparatorluktan düzgün gelir ve insan kaynakları olan bir Devlet meydana getirdi. Şehirler güzelleşiyordu ve Kırım'daki İtalyan ticaret acentalıklarıyla önemli bir kervan yolu başlangıcı haline gelmiş bulunan Saray arasında sürekli ilişkiler kuruluyordu. Moğol güvenlik örgütleri, Asya trafiğini kolluyorlardı. Moğollar daha sonra Bağdat'ı ele geçirdiler ve Hıristiyanları korudular; Müslüman Halifeyi ise öldürdüler. Hıristiyan âlemi kendini öcü alınmış sayıyordu. Bu saldırı o zaman, her ne kadar Şam'ı işgal altında bulundurmakta olan, Moğol ordularına katılmakta duraksadılarsa da İslâm Devletine karşı bir Haçlı Seferi görünümü aldı.

Müslüman savunma ve direnme hareketini Mısır'a egemen olan Memlûklar, mesleği askerlik olan Türkler kurup örgütlendirmişlerdi. Münke, yeni ölmüştü. Haçlılar, yalvararak istedikleri antlaşmaya hemen ihanet ettiler. Memlûklar'a Suriye kıyılarından yararlanıp azıklarını, gereçlerini sağlamak yetkisini verdiler. 1260 yılında Türkler, Moğolları Fırat Irmağı'nın ötesinde püskürttüler; oysa bir yandan da, aynı zaman parçası içinde, Rusya ile İran Moğollarının İslâmlaştırılması hızla yürüyordu. Bu Asya saldırısını kırmış olan İslâm'lık, bir din olarak, Türkistan'da ileri gitmiş ve ta Malezya Takım Adaları'na kadar ulaşmıştı. İran uygarlığı, ortalığın yatışıp durulmasından yararlanarak, eski etkisini yeniden buluyordu. İran şairlerinin en ünlüsü, Sadi, ününün, parlaklığının tam doruğundaydı ve Şiraz yakınlarında yerleşmiş bulunuyordu.

Avrupa'da zamanın büyük Devleti, her zaman olduğu gibi, gene Fransa'dır. Saint-Louis'nin Fransa'sı bir ekonomik canlılığın, çalışkanlık ve etkinliğin doruğudur; Champagne ve Saint-Denis fuarları bu ekonomik canlılığın iki merkezidir. Fransız krallığının parası da sağlamdır. Hükümdarlık düzeni, bağımsız şehirler ve belediyeler hareketinin kârını topluyor, kazancını derliyor, Kral'ın âdalet

örgütünü pekiştirmek ve gelirini artırmak için bu hareketi kendi denetimi altında tutuyordu. Halk içindeki kargaşalıklar, ülkenin yeryüzü biçimlerinin belirlediği yöntemli bir merkezîleşme, içinde eritilir, yumuşatılır. Esnaf localarına ilişkin kullanım ve gelenekleri derleme çalışmaları, Paris'in en zengin burjuvalarının da işbirliğiyle yapılır. Manastırların atılım ve ilerleyişini orta öğrenim kurumları olan kollejlerin atılım ve ilerleyişleri izler, Bunları içinde de, 250.000 nüfusu ile pek gürültülü olan Paris'teki Sorbon Koleji az rastlanır bir parlaklığa sahip olacaktır. Avrupa soyluları. Avrupalı aristokrasi, Floransalı yazar Brunetto Latini'nin en yaygın dil olduğu yargısına vardığı, Fransız dilini konuşmakla övünür. Paris'in içinde bir minyatür san'atçıları okulu vardı ki ünü, sanı «Avrupalı» olacaktır. Bütün bunların üstünde Notre-Dame-de-Paris'in esas ve anıtsal giriş kapısının, Amiens heykellerinin, ve Chartres Çan Kulelerinin öğrettikleridir önemli olan. Bütün Avrupa, bu şaheserlere dönüktür; bunlara bakmaktadır. Fransız örneğinin her yanda kabul ettirdiği ojiv geleneğine karşı tepki gösterme cür'et ve yürekliliği sadece İtalyanlarda vardır; Pizalı bir heykeltraş, Nikolas Pizano zamanı ile bağlarını koparıp İlkçağa doğru döner ve İtalyan san'atını bağımsız bir kadere doğru yöneltir.

Doğrusu, Saint-Louis'nin Fransa'sı beğenilecek bir parlaklık içinde yüzerken ekonomik canlılık ve etkenlik İtalya'da Fransa'dan daha da yoğundur. İtalyan bankerler, önemli kişilerdir; site'lerin, prenslerin, metropolit ve piskoposların, papazların ve İmparatorların işlerine karışırlar, onlara gittikçe artan miktarda borç para verirler, Papalık bankaların başarılarına ne kadar ilgi duyduğunu gizlemez. Toskana bankaları Lyon'da, şubeler açmışlardır. Bunlar, Akdeniz doğusundaki ülkeler pazarlarına egemendirler. Buradaki nüfusları, çalışmaları Saint-Louis'nin etkisinden daha az etkili ama gerçekti.

Ulusal Paleolgos hükümdarlar soyu Konstantinopl'u boş yere yeniden almış ve 1261 yılında, orada, Bizans İm-

paratorluğunu boşuna kurmuştu. Mişel Paleolog'un çabası amacına hiç ulaşamayacaktır; Bizans'a artık yer yoktur. Yunanlıların ve Bulgarların zararına büyütülen Sırbistan, Makedonya'yı doğrudan doğruya tehdit altında tutuyor ve İmparator Mişel, bir Batı güçbirliği sürekli korkusu altında yaşıyordu. İtalyan tacirler, Doğu Akdeniz ticaret kaynaklarına ve olanaklarına öylesine el koymuşlardı ki azizlerden, velilerden kalan kutsal kalıntıları, anmalıkları satacak duruma düşen Konstantinopl Imparatorluğu, İtalya'yı ve gerçek sömürge topraklarını yöneten şirketlerin ve kumpanyaların yanında hiç kalıyordu. Örneğin Ceneviz tacirleri, Tombuktu'ya kadar Suriye'den göçmüş Filistinlilerin çöldeki vahaları soyan, yağma eden torunları Tuareklerle alışveriş yapıyorlardı. Pazarları elde bulundurmak, ya da yeniden ele geçirmek için, Devletler ve şehirler arasındaki üstünlük kavgaları, buralarda birbirini izliyordu. Sudan, bu tuz, altın ve köle çatışmaları ile hiç durmadan, aralıksız altüst, allak bulak oluyordu. Mandingelerin kurduğu bir Sudan İmparatorluğu, Ghana İmparatorluğunu yıkmış, temel olarak da Mali'yi almıştı. Orada da Hıristiyan tacirler, propagandaları Afrika ormanlarının çok içlerine, ilerilere kadar gitmiş bulunan, İslâm'lıkla karşılaştılar, çatıştılar. Ama bu çatışma, Doğu Akdeniz ülkelerinde olduğu gibi Afrika'da da onların yararına oldu: şimdi de Cenevizliler, Arap bilimi ile donanmış, bezenmişlerdi; deniz haritaları ve iki yarım küre haritaları yapıyorlardı.

Onlarla birlikte, İtalyan sitelerinin bağımsızlık ruhu ve bağımsızlık düşüncesi de dolaşıyordu; bu sitelerde, Ortaçağ'da Kuzey Fransa saz ozanlarının türkü ve destanlarının yanısıması olan bir halk şiiri doğuyordu. San-Gotar'dan geçen yeni yol ile Alp Dağları açılır ve o güne dek yalnız, soyutlanmış ve tek başlarına kalmış bulunan Şviz ve Uri Kantonları gibi bölgeler, Saksonların kolay madenlerini işletmeye giriştikleri Almanya ticaret yolu ile yakınlık edinirler. İtalyanların eylemleri ve işleri,

Avrupa'nın Kuzey'ini kucaklar; Londra'da İngiliz yünlerinin ve yünlü dokumalarının Flandr'a ve Toskana'ya doğru ihracını artıran ve canlandıran yabancılardır. İngiliz Baronları 6000 kadar yurtlukla Ingiltere'nin sahipleri ve efendileridirler kendilerine. Kıt'adan gelen bu zenginlikten kâr pay alacaklar, ve bundan yararlanıp, Kral'a sözlerini daha çok geçirmek olanağını bulacaklar ve Parlemento'nun yılda üç kez toplanmasını isteyip kabul ettirecekler-dir. Topraklarının altındaki kömür madenlerini işlettirmeye başlarlar. İtalya ile ticaretin uyandırıp canlandırdığı endüstri etkinliği öyle bir yere gelmiştir ki Flandr'da bezirgânlar grevleri yasaklamayı düşünmektedirler. Hamburg ve Lubek çevresinde bu sitelerin Baltık Denizi'ndeki korsanlara ve ırmak boyu beylerine karşı kendilerini korumak ve savunmak için meydana getirdikleri «La Hanse» Birliği geltşir.

Çok eskiden beri süre gelmekte olan Almanya çatışmasına gelince, o da İtalyan şehirleri yararına bir görünüş kazanmıştır; Kutsal İmparatorluk durumuna, İtalya'nın Almanlar tarafından yönetilmesi paradoksuna bu İtalyan şehirleri son verdiler. Almanya Hükümdarı Frederic II Lâtince, Yunanca, Arapça ve Fransızca konuşur ama Almanca bilmezdi; Musa'yı, İsa'yı ve Muhammet'i düzmece sahtekârlar sayardı. Öldüğünde, sadece, Kilise'nin kendisini tanıdığı ve tanıttığı gibi Deccal ya da dinsiz imansız değil, Milân'ın ve kendi deyişiyle «Roma İmparatorluğu güçlerinin» yenicisi, ve geçici fatih'i niteliklerini de üstünde taşıyordu. Roma Germen Kutsal İmparatorluğu, İtalya'nın ekonomik işleri ve bunların sonucu olan ekonomik başarıları tarafından çok geride bırakmıştı; Kutsal İmparatorluk tarihe aykırı bir durumdaydı. O kadar ki, Frederic II'nin oğlu Enzio, Bologne'un ellerine düşünce İmparatorluk tahtı boş kaldı. İmparatorluk yüksek anlamını yitirmiştir. Alman şehirleri kendi güvenlik örgütlerini ve güvenliklerini sağlamak için aralarında birlikler meydana getiriyor, birleşiyorlardı; prens-

ler de bir İmparator seçmekte hiç acele etmiyorlardl.

Sayıları yedi idi: Mayans, Trev ve Kolonya Başpiskoposlukları; Ren Kontu, Saksonya Dükası, Brandeburg Markisi ve Bohemya Kralı. Birçok entrikalardan manevralardan sonra, bu Almanlar, İmparatorluk için yabancı adaylardan başka kimseyi tutmadılar. Emperyalizm, işe yaramayacak hale gelmiş, günü geçmişti. Avrupa din erkine dayanan bir teokratik egemenliğe de olsa, düşmandır; ve ondan kesin olarak yüz çevirmiştir.

Papa'nın bile, yetkisini yeniden kurmak için, yapması gereken çok şey vardır. Roma'da görünmeye pek seyrek cesaret eder. Her yerde, her yanda güvensiz ve kuşkuludur. Fransa'nın davranışını, tutumu da çekingen Almanları Sicilya Krallığından sürüp çıkarmak için bir Fransız Papa'nın, Urbain (IV'ün. Saint Louis'nin kardeşi Şarl-d'Anju'ya başvurması gerekti: o, Fransa'yı Italya'nın işlerine karıştıracaktır.

Bununla birlikte Saint-Louis, Saintes yakınlarında, Anjou'yu yeniden ele geçirmek için İngiltere Kralının Fransa'ya yolladığı askerî birlikleri yenip ezdi. Bu İngiltere Kralı düşüncesizliği yüzünden yoksul, ayağını yorganına göre uzatmayan, bu yüzden de sofra takımlarını, kap kacağı satan, Büyük Ferman'ın (Carta Magna) Baronlarına tanıdığı hakları vermekte mızıkçılık çıkaran, ve bu yüzden de çekişen, sonunda da bu Baronlardan gene Fransız olan birine, Simon de Montfort'a boyun eğen bir kraldı. Yetkesi önünde İngiliz kralının boyun eğdiği bu Simon de Monfort, Albigeois'ları yenmiş bulunan kederli, üzüntülü fatih'in dördüncü oğluydu. Simon de monfort, tacirlerin ve küçük asilzadelerin desteklediği bir adamdı; bu destekle, İngiltere kralına temsilî hükûmet düzenini uygulamasını zorla kabul ettirdi. Kalıtım yolu ile Hükümdar olan Edward da derin bir Fransız etkisi atında kalmıştı: bu etki Avrupa'nın her yanında seziliyordu. İtalya ile ilişkilerinin büyük limanlar haline getirdiği Barselona ve Valansiya Fransa'nın Akdeniz politikası ko-

nusunda tedirgin ve tasalıydılar. Akitanya, uzun zamandan beri onlarla rekabet etmekte, yarışmaktaydı. Katalonya ve Aragon, Napoli bölgesi üzerinde Fransa ile çekiştikleri için, uluslararası politikaya karıştılar. Ama İspanya, hâlâ, geçici heves ve istekler ileri süren ve ayrı cinsten, birbirine benzemez insanların oluşturduğu bir ülkeden başka birşey değildir. Grenada'da bir mağribî krallığı kalmıştır. La Navarre, Fransız kökenli krallar tarafından yönetilmektedir ve Sevil'in üniversitelerindeki ilerleme Toledo kadar Paris ile de ilişkili, bağlantılıdır.

Böylece Fransız Hükümdarlığının gücü, kudreti, herşeyden önce, ruhî ve manevî düzeydedir; kralının kim olduğu, erdemlerinin kökenleri, yüceliği ve etkileri ve gerçek bir Hıristiyan bilincine, vicdanına sahip olup olmaması bu esasın simgeleri, belirtileridir. Aristo'nun fiziği yeniden bulunmuştu ve Paris Üniversitesi Aristo'culuk ile öylesine dolu, meşgul idi ki şimdi, piskoposların baskısı kadar dayanılmaz olan, Papalığın boyunduruğunu sarsıp silkeliyor ve Dominiken keşişlerin sert baskılarını reddediyordu.

Kilise, ayak ayak, Vaudois mezhebi ile mücadele ederken kullandığı kadar büyük bir enerji harcayarak savaşıyordu. Zanaatkârlar ve köylüler arasında, bütün Avrupa yüzeyinde yayılan ve İncil'in serbestçe, özgür okunmasını isteyen bu harekete Kilise, yalnız, diri diri insan yakmalarla karşılık verebiliyordu. Paris'te öğrenimini yaptıktan sonra Oxford'ta yerleşen, kurgulara değgin spekülâtif yöntemi bırakıp deney, tecrübe yöntemini uygulayan İngiliz Fransisken keşiş Roger Bacon'a ise Kilise, zindan hapsi ile karşılık verir. Roger Bacon, bilimin herşeyi yapabileceğini, herşeye gücü yettiğini sezmiş, farketmiştir ve şöyle yazar: «Dünyaya bakınız.» Kilise onu sihirbazlıkla, büyücülük yapmakla suçlar ama Oxford okulunun çalışmaları ve eserleri, Kiliseyi aşar. İnsan zekâsını ve aklını duraganlaştıramayan, kımıldayamaz hale getiremeyen Kilise tehlike karşısında kesin ve

son çare olarak Aristo'ya el atıp bilim ile dogma'ları birbirine karıştırmak için onu ele geçirmeye kalkışır.

Kimya araştırmaları içinde tabiat araştırmalarına ulaşmış bulunan ünlü Alman din bilgini, Dominiken Büyük Albert, (Albert-le-Grand) Aristo'yu yorumlamış kendini bu işe adamıştı. Öğrencisi Thomas d'Aquinas, Paris'te, onu izlemişti; öğretimi o kadar çok tutuldu ki Kilise, kendi payına İnsan Özgürlüğü ile çok güçlü Tanrısal kudretinin bireşimini yapmaya girişen, Thomas d'Aquinas'ı yüksek orunlara boğmak istedi.

Thomas d'Aquinas, Saint-Anselmo'nun çalışmalarını kaldığı yerden yeniden ele alarak, skolastik felsefeyi tamamladı ve Aristo'nun doktrinlerini Katolik dogmalar çerçevesi içinde yeniden meydana getirdi. «Biz Tanrının birlikte çalıştığı, elbirliği ettiği canlılarız; yaradılış nedeni, salt akıl, görünümle, suretle birleşmelidir.» diyordu. Ama bu girişimde, bu denemede umutsuz birşeyler de vardı ve Hıristiyan dini ile, o zamanlar Aristo'da kişileşmiş bulunan akıl ve sağduyu arasındaki ayrılık, Thomas d' Aquinas'in, Kilise öğretimine temel olacak, içinde din biliminin, felsefenin, ve ahlâk-töre biliminin esas sorunlarını ele alıp geleneksel Kilise çizgisi açısından tartıştığı «Din Bilimi Temel Kitabı» (La Somme Théologigue) nı yazdığı sırada yeni edinilmiş, yeni farkedilmişti. Üstelik bir Papa, üstün bir hukukçu olan Fransız Clément IV, yazdığı eser Thomas d'Aquin'in devlere yaraşır girişimini çürüten, Roger Bacon'un özgürlüğünü tanımış, eserinin hakkını vermişti. Dördüncü Kleman'ın ölümünde, matematik tümden gelimin önemini deneme yönteminin tamamlayıcısı olarak değerlendiren Roger Bacon'un gözüpek atılımları, Kilise'yi korkutur. Roger Bacon, yeniden hapse konur. Resmen kazanmış sayılan, Thomas d'Aquin' in doktrinidir. Roger Bacon bir daha hapisten çıkmayacak, gün yüzü görmeyecektir. Kilise, insan zekâsına ve aklına Engizisyon yolu ile egemen olmaya kalkışacaktır.

Polo Kardeşler Venedik'te değerli taşlar, mücevherat

alış-verişi yapan, Batı'da genellikle din konularında hoşgörü yokluğuna ve bu yüzden ileri gelen hayvanca sertliklere, zulümlere alışık insanlardı; Çin'de iktidarda bulunan Moğol Hükümdarı kendileri ile yaptığı görüşmelerden şaşkınlığa uğramaları bu yüzden doğal karşılanabilir. Bu tacirler Kırım Yolu ile Pekin Sarayı'na kadar gelmişler, burada İmparator Kubilây Han onlara Papa'ya verilmek üzere bir acele mektup emanet etmiştir. Bu mektubunda Kubilây Han, Papa'dan, Hıristiyanlık konusunu tartışmak üzere kendisine yüz mektup yazıp yollamasını istiyordu. Moğollar, halk yığınlarının boyun eğip söz dinlemesini, uysallığını elde etmek, sağlamak bakımından Din'in yararını uzun zamandan beri anlamış bulunuyorlardı; ama din yüzünden kovuşturmalara, ve cana kıyıcılıklara hiç girişmemişler ve otoritelerini, yetkelerini bu yüzden yozlaştırmamışlardı. Kubilay'ın budizme eğilimi vardı ama başka inanışlara saygı göstermekten de hiç geri kalmamıştı. Moğol Devleti, Moğol iktidarı Çin'de de, yabancıların yararlanacağı bu düşünce ve inanç özgürlüğüne dayanırdı. Böylece, onbeş yıl süren ilk yolculuklarından sonra, Polo Kardeşler, 1271 yılından başlayarak ve bu kez genç Marco Polo ile Papalığın, karşılığını taşıyan iki papaz da birlikte oldukları halde yeniden yola koyuldular.

Cengiz Han'ın torunu Kubilây Han Güney-Çin'i ele geçirdi; Song Hükümdar soyunun iktidarını devirdi ve yirmi yıl süren savaştan sonra «Yuan» Moğol hükümdar soyunu kurdu. Aslında bu sülâle, ulusal hükümdar soylarının bir uzantısıydı. Gerçi Çin, bir bütün olarak, ilk kez yabancıların ellerine düşmüş oluyordu ama bu Moğollar da aslında Çinliydiler. Kubilây'ın sözünün geçtiği, saltanat sürdüğü süre, Çin uygarlığının «güzel çağ»ı altın çağ'ı oldu. Kubilây İmparatorluğu Koşinşin'den Rusya'ya, Kore'den Tibet'e uzanıyordu. İran'ı, Orta Asya'yı, ve Rusya'yı yönetim bakımından kendi soyundan kimselere emanet ederken kendisini, hep, bu üç hükümdarın bağımlı bulundukları,

metbu Hükümdar sayıyordu. Sadece bir kez, 1281 yılında, Japonya karşısında, başarısızlığa uğradı: bir tayfun, Kore Boğazında Moğal donanmasını yoketmişti ve böylece karaya çıkarılmış bulunan askerî birliklerin üsleriyle bağlantıları kesilmişti. Bir de Malezya Takımadaları önünde, Annamlıların Sonda Adalarına doğru ilerleyişini önlemediği Malezya Takım Adaları önünde yenilmişti.

Çin, şimdi, Cengiz Han'ın girişim ve atılımlarından yararlanıyordu: Bunca serüvenle sık sık kesilen, Batı'nın Asya yolları üzerinde sert ve sıkı bir düzen yürürlükteydi. Çin, bu kara ve deniz yollarının sonunda, Marco Polo'nun gözlerini kamaştıran, mal bolluğu içinde büyük bir depo, ya da Devlet Tekelinde bulunan kimi malların korunduğu ve satışa arzolunduğu bir genel mağaza haline gelmişti; Marco Polo bu ülkeyi dört bir yönde dolaştı, yurduna döndüğünde de Fransız dilinde bu yolculuklarını anlatacaktı.

Bakımlı, ve iki yanında ağaçlar dikilmiş yolları; değiştirme atları bulunan konakları; yedeği bol, düzgün aralıklı posta seferleri; geçimi yerinde yolcuların, ipek çarşaflar içinde, yatıp uyuyabildikleri oteller, hanlar, dere ve kanallar boyunca Yang-tse-Kiang ırmağından yukarı doğru her yıl 200.000 Çin yelkenlisinin sefer ettiği, düzenli ve yoğun bir yolcu ve eşya ulaşımı kıtlık yılları için Devlet'in kurup örgütlediği tahıl ambarları; ısıtmada kullanılmak üzere kömür işletmeleri; Devlet'in fakirlere para yardımı; dolu âfetine uğrayan köylülere Devlet'in yardımı; ücretsiz, parasız bakımevleri... bütün bunlar Marco Polo'ya güçlü, kudretli ve ilerici ruhlu bir Devlet görünümü sunuyordu. Gece sokağa çıkma yasağının ve ışıkları söndürme emrinin başladığı saatte Pekin kapılarında binlerce kervan telâş ve acele içinde sıkışır, birbirine sokulurdu. Tsi'nian-Tchéou gibi dünyanın en büyük limanlarından birinin ya da Hang-Tchéou gibi dünyanın en büyük baharat, ipek ve değerli taşlar, mücevherat pazarlarından birinin alışveriş, ulaşım ve taşıma işleri, mal-mülk sahibi bir burju-

vaziye dokuma tezgâhları ve çeşitli iş, zanaat ve meslekler; ticaret ve esnaf loncalarına da Devlet tekellerini andıran, insan ve para kaynakları bakımından İtalyan şehirlerinin ellerindekileri ve olanaklarını aşan, imkânlar sağlıyordu. İmparator Kubilây Han, Hindu prensleriyle ticaret antlaşmaları yaptı; Tibet'te Çin'in üstünlüğünü desteklemek, pekiştirmek için bir Budist baş rahipliği kurdu; ilişki ve alışverişleri, anlaşmaları, Çin özgür köylülerinin yerleşmiş bulunduğu Cava'ya kadar uzanıyordu. Ekonomik hak istemlerini, gerektiğinde, askerî seferlerle, askerî hareketlerle desteklerdi.

Marco Polo'nun en çok hayranlık duyduğu konu, kullanımı gündelik ve olağan olan, kâğıt paraydı. Pekin darphanesi tarafından basılıp çıkarılan banknotlar alış-verişlere hizmet ediyordu; sefalet ve yoksulluklardan çok bolluk ve rahatı sezen Marco Polo, böyle bir sistemin üstünlük ve yararlarını, fiyatları - genel fiyat düzenini - yükselteceğini açığa vurmadan, anlatır. Onun gözünde Çin İmparatoru «dünyanın bütün hazinelerini» elinde bulunduruyordu; para, vergi ve maliye bakımından sıkıntı ve tehlike içinde bitkin ve son zamanlarını yaşamakta olan Bizans İmparatorluğunun tasa ve tedirginliklerini iyi bilen biri için, Çin'in zenginliği, varlığı gerçekten sonsuz, bitmek tükenmek bilmez görünebilirdi. Moğol banknotlarının dolaşımının ve değerinin zorunlu olması Asya'da gönenç ve bolluğu sağlamaya elbet yetmezdi; ama enflâsyon alışveriş için uygun ve yararlıydı; ve bütün bu canlılık, bu hareketlilik, İmparatorun kolaylaştırdığı, bir hoşgörü, vicdan ve düşüncede özgürlük ortamı, iklimi içinde kolayca büyüdü. Kendisi, örneğin, Marco-Polo'ya gizli ve önemli ödevler yükleyecek kadar ileri gitmiş değil miydi? Kubilây, nazik, sevimli, gönlü yüce, çevresi dünyanın döt bucağından gelmiş bilginlerle çevrili, hayran olunacak bir dünya vatandaşlığının o, ömürlerini dünyayı dolaşarak geçirenlerin koruyucusu, tiyatro san'atının içinde açılıp ferahladığı bir dönemde kültür edinmiş bir İmparatordu. Kubi-

lây Han, Müslüman hayranlığına ve Katoliklerin hoşgörü yoksunluğuna karşı bilinenden ve alışılandan ayrı, bir evrim göstermiş Çin örneğini çıkarıyordu. Ne var ki bu kan dökücü, ve yalnız kendi çıkarı peşindeki Batı, Hellen uygarlığı dünyasının miras yoluyla bıraktığı erdemler ve yetenekler arasında, bilimsel düşüncenin kaygısını buluyorau. Bu da bambaşka bir kader çizgisi idi.

ULUSAL TOPLULUKLAR

Saint-Louis, sekizinci Haçlı Seferinde ölmüştü; bu, sonuncu sefer oldu. Derebeylik ve derebeyler, artık başkalarına dayanacak durumda değillerdi ve bu devamlı kanayan yer, yoksullaşmış, dermansız kalmış, düzen ve sınıfını sosyal evrime, teslim ediyordu. Mısır Memlûkları Doğu Akdeniz ülkeleri ticaretini ele geçirdikleri gibi, Halifeliğin koruyuculuğu altında İtalyan siteleriyle anlaşmaları, İskenderiye aracılığıyla, onlar yapacaklardı. Avrupa, Müslümanlığın genişlemesinden yana taraf tutmuş, Kilise'nin İslâmlığa karşı politikasını ve İslâmlığa karşı yararsız mücadelelerini açıkça eleştirmişti. Moğollar da Memlûklara karşı Batı ile antlaşmalarını yenilemek için boş yere uğraştılar. Haçlı Seferlerinin de zamanı geçmişti.

Son halk toplulukları hareketlerinden sadece Rusya'nın çekeceği kalmıştı; Aşağı Volga'da yerleşik hale gelmiş, Moğollar, Rusya'yı, Bizans'tan ve Akdeniz'den tamamen ayırmışlardı. Demek ki, Moğolların Güney Rusya'da yerleştirilmeleri gelir ve vergi durumları, yakıp yıkmaları ve para sorunları ile olduğu kadar Karadeniz çevresindeki durum ve konumlarıyla da yankılar uyandırıyor, Avrupa yaşamına Rusların katılması üzerinde gürültülü yansımalar yapıyor, ve birçok prensliğin ağırlık merkezini Kuzey-Doğu Rusya'ya aktarıyordu. Din ve Kilise adamlarını aşırı ölçüde hoş tutmakla, bunların asilzadelerine kul-köle edilmelerine ve cehaletin, bilgisizliğin sürüp gitmesine yardımcı oldukları bir toplumda çok fazla, mal-mülk edinmesi dışında, iç yaşamın tümü üzerinde Moğol etkisi, ö-

nemsiz kaldı. Halk hikâyeleri, bu halkın düşleme ve anlatım gücünü, derlemiş, bir araya getirmiştir.

Avrupa ekonomisi, tam tersine, bambaşka bir yön almıştı. Deniz ticareti ile zenginleşmiş bulunan İtalyan şehirleri, şimdi artık, sermaye biriktirmeye geçmektedirler. Tarım bankaları, evvelce Manastırlar iken şimdi bunların yerini, yavaş yavaş ticaret tekniğinin incelip arındığı, sermaye ve büyük para ortaklıkları almaktadır. Toptan «Lombardlar» diye adlandırılan bu İtalyanlarda vâdesi gelmiş bono ve poliçelerin takas edilmesi, poliçe, muhasebe, sıfırı da olan Arap sayılarının kullanılması gibi yeni yöntem ve usuller belirir. Fuar alış-veriş hesaplarının evvelce peşin parayla yapılan ödenip temizlenmesi şimdi çoğu zaman vâdeli olmaktadır ve bunarın değişilmeleri, takas edilmesi, Hollanda yoluyla Kuzey ülkelerine yayılır. Alışılmış, düzenli banka işlemleri Danimarka ve İrlanda'ya uzanır, genişler. Flandr'da kendileri de sermaye sahibi olan çuha, kumaş tacirleri loncalara sipariş verip çalıştırmaktadırlar. Bohemya'da, Sax'ta ve Macaristan'da gümüş madenleri işletilir. Bütün pazar yerlerinde, bütün çarşılarda tıpkı evvelce feodal savaşın maceraseverlerinin buralara akın etmesi gibi, yeni gelenler dökülmekte, doluşmaktadırlar. Ve bütün yollarda, yol keserek, adam soyarak, yağma ile yaşayan işsiz şövalyelere rastlanılmaktadır.

Politik evrim de belirlenir, Floransa gibi ilk altın florinlerini yeni basmış olan bir şehirde bankerler, komisyoncular ve Toskana çuhacıları, kumaşçıları Belediye yönetimini ele geçirmişlerdi. Maden, kıt olduğundan, bunların taşınabilir, menkul zenginlikleri kendilerine mutlak bir yetke veriyordu. Loncaların divanları onların ellerindedir ve lonca düzeni toplanıp birleşerek bir tüm haline geldiği için bu ağırlık, bu üstünlük daha da kesin, belirleyici, bir ayırdedici nitelik taşımaktadır. Lonca'nın işleyişi inceden inceye, dikkatle düzenlenmiştir; özgür ve bağımsız zanaatkârlar yokolmuştur; artık ne mukavele serbestliği, ne de işçi dernekleri, işçi birlikleri vardır. Patronlar, ırgat

pazarının efendileridirler, bu pazara egemendirler. Büyük burjuvalar, bu sıkı sıkıya kapalı loncalar içinde, başka serbest meslek sahiplerinin orta sınıflarıyla buluşup, birleşiyordu. Bunların meydana getirdiği elbirliği, derebeylerin üzerinden politik iktidarı ele geçirdi. Aslında bu asalakları, şatolarının, içinde kapanmış, kimseyle görüşmeyen bu asilzade büyük toprak sahiplerini dışarda bırakmak söz konusuydu. Bunlar, vergi kanunları yolu ile bu soyluların ticaret şehirlerinden ayaklarını kaydırır, mallarını ellerinden alırlar. Serbest bağımsız belediyesi olan şehir, taşınabilir servetin ve derebeylik düzeninin toprak zenginliğine karşı kişisel girişimin kurumu haline gelir.

Bu zamanların demokrasisi halkı hiç içermez; bir toplumun kendini kurtarmakta olduğu bu heyecanlı günlere halk yabancı değildi: o, kargaşalıklarda, ayaklanmalarda, baskınlarda, yardımlarda, eğlentilerde, bu tacirlerin kendi büyüklüklerini, yüceliklerini yineletmek, onaylatmak için kullandıkları bayram şenliklerinde hep görünürdü. Ama bu tüccarların kendisi için uygun gördükleri hayat şartlarına direnmeyi uygun bulursa, hemen başkalarına örnek olacak bir cezaya uğrar, kurban olurdu. XIII. yüzyıl sitelerinde halk iktidarı o kadar az söz konusudur ki düzen bozuklukları, kargaşalıklar, hep kanlı olur. Burjuvalar, o zaman, özgürlük ilkesini ilkin kendilerinin anlatıp önerdikdiklerini unuturlar. Fransa'da ve İtalya'da şehirler, halk ile bezirgânlar arasındaki bu çatışmalara sahne olur. Yaşamak, hep tehlikeli olmakta devam eder; çünkü iç mücadeleler birbiriyle yarışan siteler arasında düşmanlıklara yer vermekten geri durmaz. Ulusal topluluk, bunların aralarındaki duygu ve düşünce ayrılıklarına, birbirlerinl sevmezliğe ve zıtlığa karşı ulusal birlik kendini kabul ettirmede çok zorluğa, çok zahmete uğradı. Ulusal birliğe ancak bir dış tehlike, örneğin Kutsal İmparatorluk gibi ya da Papa'nın Charles d'Anjou'yu Napoli Krallığına çağırmakla meydan verdiği gibi bir dış tehlike önünde ulaşılabiliyordu.

Bu krallık kısa ömürlü, geçici oldu. «Sicilya İkindi Duacıları» (Les Vêpres Siciliens) adı verilen, Fransızlara karşı, bunların yarım adadan çıkarılmalarında eşit ölçüde çıkarları olan, Bizans ve Aragon hükümdarlarının tertipleyip kışkırttığı bir halk isyanı, kurulu iktidara karşı bir halk ayaklanması, bir Doğu İmparatorluğu düşleyen Charles d'Anjou'nun hayallerini kırdı. Fransızların işe karışması, hiç değilse, İtalya üzerinde Alman egemenliğine bir son verdi ve Güney'de İtalyan siteleri, ulusal ruh zararına, her zaman olduğundan daha açık ve kesin bir bağımsızlık istek gösteriyorlarsa da bu İspanya'nın yararına oluyordu. Bu şehirlerin, hiç değilse ruhanî iddia ve isteklerini kıskançlık duymadan teslim edebilecekleri, Papalığın manevralarına karşı başkaldırmalarını hangi merkezî devlet iktidarı hoş görebilirdi?

Bu anlaşmazlıkların, bu uzlaşmazlıkların koruması altında zorlu, özgünlükler, gelişip serpiliyordu. İtalya'nın birliği, şimdilik, zaten iyice anlaşılmış bulunan bu özgünlüklerin simgesi olmakla yetinme durumundaydı. Simabue yağlı boya resmi, Bizans din kurallarından ve dualarından kurtulur; doğayı arar, kişiliğinin gücü ve Fransız etkisine karşı direnebilen san'atı ile çağdaşlarının hayranlığını uyandırır; Doğu kültürünün ve kaynaklarının koruduğu İtalya, Fransa'yı taklit edenler yüzünden bütün Avrupa'yı boydan boya dolaşan ojival akımın dışında kalır.

Güzel-Filip tahta çıktığında Fransa, 1285 yılında bütün büyüleyici çekiciliği ve itibarı içindedir: Kolonya'da, York'ta, Toledo'da, Leon'da, Prag'da, Upsala'da ojiv sivri kubbeli mimarî ile katedraller yapıldı. Bu parlaklık bu yayılma, etkili bir ulusal büyüklüktür. Fransa, Avrupa'nın 20 milyon nüfusu ile en kalabalık, en fazla nüfuslu ulusudur. İtalya'nın kendisi bile bu nüfusun ancak yarısına sahiptir. Paris, saygınlığına karşı hiçbir şey söylenmeden, hükümranlığını sürdürmektedir. Burjuvazi özellikle Paris'te zengindir ve bu burjuvazi derebeyler ve şehirler arasında o kadar iyi desteklenmiş bulunan Kape hükümdarlığını

buradan besler. Bu burjuvalar derebeyliğe karşı merkezî hükümdarlığın yetkisini, erkin hukuk-yasa temellerine dayanarak kurmaktan ve bu iktidarı yüceltmekten yanaydılar. Roma Hukuku geleneği Güzel Filip Yönetimindeki Fransa'nın eski zaman Galya'sı ile bağlantılarını bu yapı içinde yeniden bağlayacaktı.

Ama Fransız burjuvazisi henüz ilerlemeden tasalanacak, kaygılanacak kadar güçlü değildir; bu yüzden kendi krallığına yetkesinin kurulmasında olanak tanımaktadır. Fransa'da işlenen, konuşulan, ticaret, bankacılık v.b. işler çoğu zaman Lombardların ve Yahudilerin ellerindeydi. Üstelik bu zamana doğru, burjuvazinin Flandr'a karşı yer ve orun yitirmekte olduğunda da kuşku yoktur. O zamanlar, en çok kiliseler kadar şatafatlı, gözetleme ya da çan kuleleri ile üstü örtülü hallerin, pazar yerlerinin yapılmakta olduğunu görmek, Flaman çuha ve kumaş tacirlerinin ne istemekte olduklarını anlamak için yeter. Bunların elinde İtalyan şehirlerinin kullanılabilir para kaynakları elbet yoktu; ama burada da merkezî iktidara aynı karşı koymaları, aynı direnmeler vardı. Bu tacirler, çıkarlarıyla İngiltere'ye bağlıydı; zaferlerinin, başarılarının birçoğu kısa ömürlü, süreksiz olmakla birlikte, yine de, bu durum ekonomik üstünlüklerine bir gölge düşürmeyecektir ve Güzel Filip bunu bilmektedir.

Güzel Filip, bir yandan İngilizlere barışı zorla kabul ettirirken bir yandan da Lorren'de ve Burgonya'da etkisini artırır, daha önce kendisinin şövalyelerini yenmiş olan Flamanlar ile görüşmelere girişir, piskoposlara karşı zafer kazanır. İmparatorluğun bütün çevresinde, Möz (Meuse) ve Ron (Rhône) Irmakları kıyıları üzerinde toprak talepleri ve sınır düzeltmeleri ileri sürer. Alman senyörleri onun koruduğu adamlar arasına girerler. Ama Güzel Filip yanlışlıklar yapar ve bu yanışlıkların en önemli ve en tehlikeli olanı, geleceği rehin altına sokacak niteliktedir: kızı, uyanık ve becerikli İzabel'i İngiltere kralının korkak oğluna nişanlar; böylece Fransız asıllı o İngiltere hüküm-

dan ailenin Fransa üzerindeki hak istemlerini ve ileri sürdüğü iddiaları ağırlaştırmış, tehlikelerini artırmış olur. Edouard I, canını sıkan kendi parlementosundan olağanüstü vergi ve olağanüstü ödenek için oy toplamakla meşguldür; bundan başka Gal ve İskoçya ülkelerinin açımını, ele geçirilmesini başarması, tamamlaması gereklidir; İskoçya'da 8000 İskoçya'lı kılıçtan geçirildiği ve İskoçya bağımsızlık kahramanı Wallace idam edildiği halde Norman kökenli bir baron, Robert Bruce, halkı ayaklanmaya çağırmaktadır.

Bütün bu zorluklara karşı gelerek, başarı yolunda gelişmekte olan bir Britanya toplumu kurulup örgütlenmektedir. Floransa, Ceneviz ve Lucques bankerlerinin Londra'da acentelikleri vardır. Flandr ile ilişkiler daha da sıkı bir nitelik kazanır ve Kuzey Denizi'nin önemi gittikçe büyür; Almanya ile Fransa arasındaki alış-verişin bir kesimi deniz yolu ile yapılırdı. Güzel Filip Lübek (Lubeck) tacirlerine ayrıcalıklar tanıdı; Avrupa ticaretinin ekseni yavaş yavaş, belli olmadan, yer değiştiriyordu.

Almanya olayları bu evrimin, bu oluşumun önemini belirtir ve bu olaylara dikkati çeker : İmparatorluk, artık, Yedi Elektörün. son olarak önemsizliği nedeniyle Alsaslı bir centilmen, Rodolphe de Habsbourg' a verdikleri, Laik, yani kutsal olmayan bir san, bir ünvandan başka birşey değildir. Bunun dayanıklılığını direngenliği Babenberglerin halefi olarak Viyana'da Hükümdarlık etmeye kadar götürmüştü; Bohemya Kralı Premisi Otakar II'den koparılıp alınan Avusturya topraklarının zengin maden yatakları da, bu yeni hükümdar soyunun yönetiminin zenginlik kaynağı olacaktı. Büyük bir Slav hükümdarı olan bahtsız Otakar, ölürken, «Tötonların doymak bilmez açgözlülüğünü» belirtmişti. Bu Habsburglar, çevrelerinde, derebeylik Almanya'sının göz alıcı, gösterişçi, patırtıcı prens ailelerini toplamaya var güçleriyle çalışacak, çaba harcıyacaklardı. Ne var ki, bunların eylemi, etkisi, Kape Hükümdar soyunun (Capetiens) eylemine ve etkisine hiç benzemiyecektir.

Burada bunların kurup örgütlendirdikleri, Alman Ulusu değil, Avusturya Sarayı'nın büyüklüğü, yüceliğidir; ve Almanya bu girişimin, bu atılımın o kadar yabancısı, o kadar dışında kalmaktadır ki Rodolphe oğlunu kendi yerine geçmek üzere kendi ardılı olarak seçtiremeyecektir

Bu arada Germanizm, fokurdamaktadır ama bir yandan da hem yağma çapul ve rüşvet içinde yaşayan senyörlerin hem de Baltık yöresinde Hans şehirler birliğine katılmış bulunan Kuzey tacirlerinin içinde bulunmaktadır. Uzun süreli bir güçsüzlük, kuşku yok ki Almanya'ya politikasını önemden ve saygınlıktan düşmeye sürüklemişti. Ama yine de şehirler işlerinden, görevlerinden, çalışmaktan geri durmadılar ve Alman genişlemesi, Töton düzeninin kökleşmiş bulunduğu, bütün Prusya'ya iyice yayıldı. Madenlerin işletilmesi ve maden endüstrisi önem kazanıyordu madenlerde çalışanlar artık köle değillerdi. Onlar dernekleri olan zanaatkârlar olmuşlardı emek ile sermayenin birleştiği bu madenci dernekleri yoluyla bir teknik ilerleme meydana gelmekte, aynı zamanda da emekçinin ruhunda ve kafasında bir dönüşüm oluşmaktadır. Bitek Mein düzlüğünde Frankfurt büyüyordu. Hans Birliği, fuarları şimdi artık Şampany fuarları ile ciddî bir yarışmaya girmiş bulunan, Bruges'te İtalyanlarla ve İngilizlerle karşılaşır. Alman şehirlerinin bağımsızlık hareketi İmparatorluğun istediği "birlik" in zararına, güçlenir, ve böylece 1291 yılında İsviçre vâdilerinin İtalyan şehirleri ile ilişki içindeki, geçimi yerinde rahat köylüleri, Habsburglara karşı kendilerinin «özgürlük» adını verdikleri değerleri savunmaya karar verirler. Bu özgürlük kendi özgürlükleridir elbet; çünkü onların da emirlerinde ve hizmetlerinde toprak kölleri vardır ve bunların özgürlüklerini vermek, onları azat etmek söz konusu değildir. Bu, kendi ihtiyaç ve isteklerine uygun olarak genişleyecek olan, ilk İsviçre kantonları konfederasyonu olacaktır. İnsan özgürlüğü, bir başka sorundur.

Fransız burjuvazisi kendisine komşu olan ve çok es-

kiden beri süregelen bir çabanın ekonomik özerkliği götürdüğü, komşu ülkelerin burjuvazilerinden daha az Fransa burjuvaları, tam tersine, Hükümdarlarına güvenirlerdi. O da, buna karşılık bunların öğüdünü dinler danışmanlarını bunların arasından seçerdi; yaptığı devalüasyonlarla para değerini düşürüp fiyatları, etkileyerek, ticareti güçleştirdiği gibi onlardan ağır vergiler de isterdi. Onlar bağırır, çağırırlardı ama Ulusal iradeyi doğrulamaları söz konusu olduğu zaman, hepsi, krallarının arkasında yerlerini alırlardı. Güzel Filip ile Papa arasındaki anlaşmazlık, çatışma büyüyüp ağırlaşarak tehlikeli bir durum ortaya çıkardığı zaman bu açıkça görüldü.

Papa Sekizinci Bonifas (Boniface:VIII) da, kendi payına ruhanî kudreti Devletlerin üstüne çıkarmayı hak diye ileri sürüyordu. Güzel Filip Fransa din ve kilise adamları üzerindeki vergileri yükseltti; papa buna karşı çıktı. Kral Güzel Filip buna Fransa'dan dışarıya nasıl ve niçin olursa olsun para çıkarılmasını yasaklamakla karşılık verdi. Papalığın saygınlığı, değil ama gelirleri söz konusu idi. Tartışma ve çatışma iyice şiddetli oldu. Öyle ki Güzel Filip, ulusa dönerek, kendi politikasını soylular, burjuvalar ve okuryazar Devlet memuru ve kalem efendilerinin genel oyunun onaylamasına sundu. Fransa Kralının başarısı, zaferi, çileden çıkan Papa'yı 1303 yılında Anagni'de tutuklattırması ile tamamlandı. Üstelik, onun bu direnmesi bir Fransız Başpiskoposu'nun, Beşinci Kleman (Clement:V) sanı ile Papa olarak seçilmesi sonucunu getirdi o da Avignon'a yerleşti Ruhani sıfatı olan, din kanunları ile ve bu ruhanî sıfata dayanarak, Tanrı'nın yeryüzündeki vekili gibi bir sıfatla Hükümdarlık etme düşüncesi böylece yenilmişti. Papalığın bu yenilgisi, uğradığı bu bozgun, Avrupa tarihinde bir dönemeç oldu.

Fransız Krallığı, gerçektir ki, din adamlarının ve rahiplerin değerden, saygınlıktan düşmüş bulunmalarından yararlanmıştı. Uyanık vaiz bu rahipler sınıfının cezasının göreceği günün yakınlaştığını haber veriyorlardı. Engizisyon

işkenceleri bu rahiplerin kokuşmuş, çürümüşlüklerininrezalet haline olmasını, kepazeliklere varmasını hiç önlemiyordu. İtalya'da çok zeki politik yazar Dante (Dante Alighirei) bu kokuşmuşluktan, bu çöküşten dehşete kapıldı; Papa'ların bu dünyaya değgin, cismanî iktidar ve güçlerinden çok korktuğu için onların hırsları olduğunu bildiriyordu. Floransa yüksek burjuvazisini bölüp parçalayan çıkarve parti düşmanlıklarına karışmış bulunan, Papalıktan yano bu ateşli Gelf (Guelfe), hayatın bundan sonrasını ölünceye kadar sürgünde, oradan oraya avare dolaşarak geçirecektir.

Onun «Komedi»sini İtalyanlar, hemen «İlâhi» ya da «İlâhlara Değgin» diye nitelendirdilerse Alman İmparatorluğunda karşı İtalyanların kin ve nefretini ve İtalyan serbest şehirlerinin sitelerinin kurtuluş istek ve iradesini gördükleri için böyle adlandılar. Bütün İtalya birden, bu ilk büyük sairin yurtseverce esin ve aşırı kızgınlığı ile coşku halindeydi; Beatris'te kişileşen «doğru»nun, «gerçek»in açınlanmasıyla günah işlemekten kurtulan, insan ruhu, her türlü yabancı etkisinin dışında sanat eserinin soluğu İtalyan san'atını birdenbire doruğuna yüceltiyordu; Simabue'nin (Cimabue) öğrencisi, olağanüstü Giotto'da aynı zamanlarda resimde aynı şeyi yapıyordu ve Dante ile Giotto yakın dost idiler. Giotto Padua'da doğa'yı sade bir biçimde ve Bizans katılık, sertliği olmadan anlatmaya, girişmişti. Giotto'nun duvar resimleri, okuması yazması olmayanları okutmak amacını izleyerek, çok renkli, büyük camlı pencerelerin yerini alıyordu. Bu anlatım san'atı, beceriksizlikleri olmakla birlikte, İtalyanların ruh ve akıl, düşünce ortaklarını da açıklıyordu. Yalnız İtalyan serbest şehirlerinin, sitelerinin aşırı zenginliği ve aralarındaki yarışma, rekabet, bu ortaklığın, bu birleşikliğin millî birlik ve beraberlik halinde ifadesini bulmasını önlüyordu.

Fransa'daki oluşum; kral Döni'nin (Denys) sitelere kamu hakları buyrultuları, fermanlar verdiği ve ilk Portekiz üniversitesini meydana getirdiği, başlıca şehirlerinin Flo-

ransa, Venedik ya da Ceneviz kadar önem kazandığı ve bir deniz kuvveti yapımına girişilen Portekiz'in evrimine oluşumuna benzer olmazdı. Dengeli bir mutlak hükümdarlık içinde eriyip kaynaşmaktan uzak olan bu büyük serbest şehirler arasındaki rekabet ve düşmanlıklar İtalya'yı müzmin anlaşmazlıklara ve çatışmalara sürüklüyordu: Moğolların gönderdiği ve Papa'nın 1305 yılında kabul ettiği özel habercilerin sözünü ettikleri «Dünya Barışı», derebeyliğin güzel günleri gibi ve onlar kadar aldatıcı, kandırıcı, oyalayıcı bir hale gelmişti.

Bu kavgada, İran'da, Tebriz, Hürmüz Boğazı ve Hindistan arasında baharat, halı, kilim ve seccadeler, değerli taşlar üzerinde alınmakta olan gümrük resimlerini indiren Moğol malî yönetimi sayesinde Ceneviz öne geçti. Aden kuşatması yoluyla, Mısır ile Hindistan arasındaki alış-veriş, taşıma ve ulaştırmayı yasaklayıp İskenderiye dışında ve ötesindeki kendi durumunu sağlamlaştırdı. Ceneviz, Kırım üzerinden geçen Çin Yolunu da denetlemektedir. Piza'yı yenmiş, Korsika'yı bir de Elbe adasındaki demir madenini ondan kolayca almıştır. İzmir'de Sarai sömürgelerini kurmuş, Bizans İmparatorlarından ayrıcalıklar koparmış, öyle ki Doğu Akdeniz ülkeleri ve kıyılarındaki Venedik üstünlüğünü tehdit eder, tehlikeye sokar hale gelmiştir. Böylece politik bütünlüğü ve birliği sona ermek, bozulup dağılması tamamlanmak üzere olan Asya olaylarını da kıskançlıkla gözetmektedir.

O zamana kadar derebeylere ve hükümdara bağımlı vassallar durumunda tutulan Türk atlıları, Erzurum'dan, Karadeniz'e doğru ilerler ve Anadolu'da kendilerine çekidüzen verir, örgütlenirler. İhtida edip İslâmlığı kabul etmiş bulunan Emir Osman'ın klanı, hemen kendi özerkliğini ileri sürüp hak istemesinde bulunmağa başlar; ve ortodoks Müslümanlığın. sünnîliğin yani, savunucusu olur. Marmara Denizi çevresinde birçok baskınlar yapar, kendi adına hutbe okutur, ve para bastırır. Korsanları, Türklerin eline geçtiğinden bu yana bütün Müslüman Devletlerin kader-

çizgisinde olduğu üzere parçalara ayırıp bölünmüş bulunan Hindistan gibi hep kargaşalık ve patırtı içinde bulunan Doğu ülkeleri ile ticareti bozup, allak bullak etmekte gecikmezler.

Dominiken ve Fransisken tarikatları rahiplerinin Çin, Hindistan ve İran üzerine o sıralar yazdıkları, anlattıkları hikâyeler, burjuvazinin kendi ticaret girişim ve kurumları için kendi kapalı mücadele alanı saydığı bu dünyayı sormasını sağlayarak insanın güçlü, kudretli olduğu duygusunun arttığı, çoğaldığı Batı'yı etkiler. Alman usta Eckhardt'ın mantık, sertliği ve kesinliği ile Kilise'yi ürküten ve İnsan'ın bütün gerçeğin özüne ulaşabileceğini, Tanrı ile «bir» olabileceğini anlatan yazılarında, işte, İnsan'a bu güven, yatar. Bu insanca Arap felsefesine vurgun İspanyol din bilgini Raymond Lulle'da da, skolastik soyutluğa düşman ve deneme yönteminden tedirgin İngiliz keşişi Giyyom d'Okkam'da da (Guillaume d'Occam) kavuşulur.

İmdi, tam bu sırada Fransa ileri yürüyüşü kesin olarak bırakmıştı; Güzel Filip 1314 yılında öldü; derebeyler askerî sınıfı hemen üstünlüğü ele geçirdi. Bu, toplum içindeki görevi, rolü bitmiş bulunan feodalite niteliği ile değil; burjuvazinin emeklerinin, çabalarının birkaç yılda içinde yokolacağı gerici bir zeamet beyleri tepkisinin entrikaları yolu ile oldu. Fransız krallığı serbest şehirler ve özerk Belediyeler hareketlerini, kendi yararına iyice ele geçirmişti. Fransız Hükümdarlığı, buna karşılık, bu komünler hareketinin güvenliğini sağlayamamış ve bu burjuvazinin kaderi soyluların eline yeniden düşmüştü. Bununla birlikte, bu aristokrasi daha önce Doğu Akdeniz ülkelerinde İslâm âlemini yenemediği gibi, Fransa'yı da İngilizlerin hırslarından, açgözlülüğünden kurtaramayacaktır. Ve Güzel Filip'in yaptığı yanlışlıkların resmi sonuçları içinde söz konusu olan da budur.

Son oğlunun da kardeşleri gibi çocuksuz ölmesi üzerine, Fransız derebeyleri, Saint-Louis'nin torununun oğlu Valua'lı Filip (Philippe-de-Valois) ile annesi İzabel yoluy-

la Güzel Filip'in torunu olan İngiltere kralı Edvard: III arasında tercihlerine göre bölündüler. İngiltere tahtının Fransa üzerindeki aileden gelen ve aileye dayanan hak istemleri fırsatını bulmuştu. Aslında anlaşmazlık başka türlü derindi; Ceneviz ile Venediği Akdeniz doğusundaki ülkelerde karşı karşıya getiren anlaşmazlığı, çatışmayı andırıyordu. Sadece, Fransız burjuvazisi burada çatışmaya girip kestirme yolu tutmuştu.

İngiltere'nin, Avrupa kıt'ası üzerinde iki dayanak noktası vardır; bunlardan biri, yapım evlerinin ihtiyaçlarına bölgenin verdiği yün yetmez olduğundan bu yana yün ve yünlü kumaş sattığı Flandr; öteki de şarabını ve boya gereçlerini aldığı Akitanya idi. İngiltere bir yünlü kumaş, çuha endüstrisi kurmaya başlamış bulunduğu, ticaret yabancıların elinde olduğu ve madenlerin işletilmesi Almanlar tarafından yapıldığı için ve yünlerin satımı, işletilmesi İngiliz Baronlarının kaderi olduğundan, İngiltere'nin, geleceği kıt'adaki bu iki üssün, bu iki dayanağın elindeydi.

Fransa'nın doğal genişlemesi, onu da Güzel Filip'in hedefi olan bu bölgelere doğru götürüyordu. Fransa'yı, pazarların yer değiştirmesi ile ticarî üstünlük kazanan ve bu üstünlüğü kesinleşen, Bruges'e ve Fransız toprağı Akitanya'ya doğru büyütmek, Güzel Filip'in açık ve belli hedefleriydi. Bu pazarlara sahip olmak, daha o zamandan keskin ve sert olan bir bir düşmanlığın sonunda kazanılması beklenen bir durumdu. İngiltere, Flandr'da Fransızlara karşı ve düşmanca olan sosyal toplum hareketlerini destekliyordu. İngiltere'nin Akitanya'da soya dayanan hak istemeleri, derebeyliğin içinde bulunduğu kargaşalıkları, karışıklıkları ağırlaştırıyordu. Edouard III, dikkatle, özenle savaşı hazırlıyordu ve burjuvazisi ondan hiçbir krediyi esirgemiyordu; zorunlu askerlik hizmetlerini kurmuş, ayrı okçu birlikleri meydana getirip örgütlenmiş, bir de saldırmayan, sadece yıkıcı bir topçu kuvveti hazırlamıştı. Bu topçu birliği etkili ve düşündürücüdür. Çünkü

Bu olay ateşli silâhların başlangıcıdır; Edouard III, ayrıca, halktan ziyade asker yazdı, deniz gücünü hazırladı, kuvvetlerini yaklaşan çatışma için alıkoyarak ve yedeğe ayırarak, tam on yıl beklemeyi bildi.

Bu zaman süresi içinde Fransa'da Yuvarlak Masa (Table Rond) Şövalyelerinin sonuncu romanı yazılıyor, şövalyeliğe pek vurgun olan Kral, deniz üstünlüğünden yararlanmayı aklına bile getirmeden, İngiltere'yi istilâ tasarıları yapıyor, planlar hazırlıyordu. Her zaman dönek ve kaypak olan, her an ihanete hazır bulunan büyük toprak ağaları, ve zeamet sahipleri İngilizlere o kadar çabuk geçecek onlara o kadar kolay katılacaklardır ki Fransızlar nasıl yenilgiye uğradıklarını bile anlamayacaklardır. Şövalye, artık, yurdunu ve toplumunu savunacak durumda değildir; Fransız burjuvazisi de bu içi geçmiş, güçsüz unsurun yerini dolduracak, durumda değildir, henüz. Fransa'nın ezilmesini, umutsuzca seyredecektir.

1340 yılında Edouard III, Saint-Louis'nin tahtı üzerinde hak istemini ileri sürdü ve Fransız soylularının bir kesimi ile Flamand burjuvarları tarafından da desteklenerek, Flandr'da karaya asker çıkardı. Eklüz (Ecluse)'de, 160 Fransız gemisini yok etti; böylece deniz üstünlüğü İngilizlere geçti. Sonra, Fransız orduları kendilerine Akitanya'da kafa tutarken, o, Kotenten (Cotentin) üzerine çıkarma yaptı, Kaen'i (Caen) ele geçirdi ve 1346 yılında Kresi'yi (Crécy) ezdi; bu kara savaşlarını Fransa'nın parlak şövalyeleri olan, ve attığını vuran okçular sayesinde kazandı.

Ertesi yıl Kale'yi (Calais) ele geçirdi. Fransız senyörleri, bundan böyle, askerî bozgunlardan diplomatik yenilgilere gidecekler, ama atlılarının uğradığı felâketlerin nedenini ayırd edemeyecekleri gibi, sosyal evrimden, toplumun oluşumundan ileri gelmiş buluna taktiği de anlayamayacaklardır. Bu savaş, yaya askerlerinin zaferini açıklayacak ve sürekli değil, ama silâh bırakışmalarıyla kesintilere uğrayan harekatlar dizisi olacaktı. Fransa, bu

savaşta yorgun düşüp tükenecek, üzüntüsü içinde İngiltere'ye kin bağlayacak ve Avrupa'nın öteki ülkelerinden yavaş yavaş ayrı düşecektir.

Ama gene de bir atasözü halâ şöyle diyordu: «Kilise ve Din adamları takımı, İtalya'ya; İmparatorluk, Almanya'ya; bilgi, Fransa'ya». Kurulmuş bulunan üniversiteler, örneğin Prag Üniversitesi ki Almanya'nın ilk üniversitesi oluyordu, elbette, Paris Üinversitesinden esinleniyordu. Ama Skolastik, araştırma ruhunu ve araştırıcı zekâyı uyandırdıktan sonra, şimdi onu kalıplaştırmaya ve hareketsiz kılmaya yöneliyordu.

Aydın itişi ve çabaların gelişmesi, böylece, skolâstik öğretimin içinden kendine yol açarak, geçti. Paris Universitesinin rektörü Jean Buridan, pozitif Fizik'in ustalarından biriydi ve dünyanın kanunlarını kavramıştı. Nikolas Dotrkur (Nicolas D'Autrecourt) daha önceden, «Aristo Bilimi»ne karşı sesini yükseltmişti. Kilise bu sıçramalarla derinden çalkanıyor, karışıyordu; kilise her zamankinden daha fazla kınanıyordu. Ama papa, bir reform yapmaktan çok Türk tehlikesini düşünüyordu ve Sırbistan İmparatoru bir Etyen Duhan'ın, (Etienne Douchan) - piyade gücünü kurup örgütlemeyi ilk bulan ve bu yüzden önemli olan - Türklerin askerî kudretine karşı duran Etyen Duhan'ın, ulusal çabalarını destekliyordu.

İngiliz savaşı, Fransa'yı durağanlaştırdı. Uzun süre konu dışı sayıldı; özgür düşüncenin belirtileri ile sırlı ayna, marangoz rendesi, mala, sarkaçlı duvar saati gibi belli teknik ilerlemeler Fransa'da gelişmezlerdi. Derebeylik gericiliğinin kötüye kullanıp sömüreceği devrimci yer sarsıntıları arasındaki bu zor ve acılı zamanlar içinde araştırıcı akla. zekâya kanat geren durmadan gelişen, İtalya oldu. Selânik balıkçılarından Bruges'e, ve Alman bezirganlarına karşı baş kaldıran Balt köylülerine kadar, fakirler arasında karışıklıklar çoğalıyordu. Çin'de Moğol İmparatorlar soyu denizcilerin isyanlarını bastıramıyordu. Japonya'da tüyler ürpertici, dayanılmaz bir iç savaş ikti-

darda bulunan hükümdar soyunu bile bölmüştü; İmparator Go-Daigo, Kyoto'da askerî vesayetten, koruyuculuktan kurtulmayı deniyor ve ressamlar, toptan kılıçtan geçirilirken çiçek ve kuş resimleri yapmaya devam ediyorlardı.

Bütün dünyayı, her yanı saran bu evrensel sarsıntı ve kargaşalıklar, 1348 yılında Kırım'dan gelen Kara Veba salgını yayılınca bir yıkım haliñi aldı. Bundan Avrupa'da 25 milyon, Çin'de 13 milyon insan öldü. Toprak işlenmez olmuş, öyle bırakılıyordu. Kıtlık, bir de âfet halini alan salgın hastalığın korkunçluğu, savaşa bile ara verdirmiş, kesinsizlik içinde bırakmıştı. Karışıklıklar, ayaklanmalar şiddetlendi, azdı; Flageliants tarikatinden olanlar bütün Avrupa'yı boydan boya dolaşıyorlardı ve kanlı köylü, çiftçi ayaklanmaları toplumu sarsıyordu. «Büyük sayıda ölüm yılı»ydı o yıl.

Avrupa, gücünü yeniden topladığı zaman, ona İtalyan dehası yol gösterecekti.

İTALYA'NIN DEHASI

Dante ile birlikte sürgüne gönderilmiş Floransalı bir noterin oğlu Petrark o zamanlar Dante'yi olağanüstü şiir dili, kitaplarının aşk, ile yüklü olması, ve yurt sevgisi nedenleriyle öven, ululayan, İtalyan düşünüşünün ustasıydı. Petrark kendini, Floransalı olmaktan çok İtalyan sayar ve onun derin bilgisi sadece el yazmalarını yeniden bulup meydana çıkarır. Eskilerden insanlığa değgin değerleri alıkoyar; Ve Avrupa, onun kişiliğinde gerçek bir hümanisti selâmlar. Ünü dünyayı tutar; her yerde bir kral gibi karşılanır. Fransa'da da «Tite Livre» ve «Sénèque» çevrilmektedir elbet ve İspanya da gerçekçilik yolunda ilerlemektedir; ama Petrark, kendi toplumunu ilkçağ edebiyatı okulu ile açık yürekle, duraksamadan uzlaştırmakla, aklın, zekânın, bilginin zaferine herkesten daha iyi, herkesten daha çok yardım edecektir. Bu klâsik kültür, insanlığı, insanlık davasını, bir an, bilimsel araştırma ile karşı karşıya koyabilecektir. Öğrenme, bilgi edinme tutkusu gene de sayısız kaynaklar bulabilecektir. İtalya bu tutkuyla büyüktür ve Petrark bu tutkuyla dâhidir. Hem biri, hem öteki Avrupa üzerinde bir yaşama soluğu geçirtirler; İtalya bunun bolluğu içinde yüzmektedir.

Bunca zenginliği özümlemek, benimsemek için Avrupa'ya zaman lâzımdı. Avrupa, sosyal çatışmanın köylünün durumunu ciddî bir şekilde bozduğu kötü bir çağın içinden geçmektedir. Derebeyler kendi toprak kölelerini artık serbest bırakmamak, azat etmemek için yeni toprakları tarıma açmaktan vazgeçiyorlardı. Para zorlukları onları hırçın yapıyor ve durmadan yeni vergiler koyuyorlardı. De-

rebeyliğin bu gerilemesi, büyük ölçüde kanlı köylü ayaklanmalarının birbirini aralıksız izlediği kırları ve köyleri bunalttı, gözünü açamayacak kadar bitkin bir hale getirdi. Öte yandan, şehirler, kendi endüstrilerinden başka herhangi bir endüstrinin ilerlemesini önleyen, yasaklayan bir zorbalık yönetimi uygulamaktadırlar. Bu şehirler Krala para ya da kredi yardımı yaptıkları zaman bu, politik iktidara katılmak için olmaktadır. Aynı zamanda Papalık da vergilerin sayısını çoğalttı.

İngiliz Savaşı Fransa yollarını tehlikeli bir duruma soktuğu için ticaret, bu yollardan uzaklaşır. Ticaret, hele uluslararası ticaret Bruges'e ulaşmak için Champagne fuarlarından vazgeçer, onları yüzüstü bırakır, ve zanaatkâr usta Piyer Henleyn'in (Pierre Henlein) ilk saatları yapmakta bulunduğu Nurnberg (Nuremberg) yoluyla, ya da Frankfurt üzerinden geçer. Uluslararası ticaret, taşıma ve ulaşımın bu yer değiştirmesinden Alman şehirleri, Almanya'nın madenlerden elde ettiğinden daha çok bir çıkar elde ettiler. Böylece, ticaret, ağırlığını Kuzey Denizlerine doğru, Avrupa kıt'asının başlıca pazarı, Ceneviz ve Venedik ile ilişkilerin üssü Bruges'in etrafına gittikçe daha çok aktarıyordu. Hans, güçlü bir birliktir; limanları, bütün Akdeniz'dekilerden daha iyi, haliçli limanlardı. Hans şehirler birliğine katılmış bulunanlar Baltık Denizi'nde denizcilik hakkı ve gümrük resimlerinden bağışıklık sayesinde Slavlarla ticaret tekelini ellerine geçirmiş bulunuyorlardı. Lubeck ile Bergen, bu işletmeyi ve bu sömürüyü yönetmektedirler. Bruges, Atlantik yoluyla da ticaret yapmaktadır ve İngiltere daha o zaman bundan tedirgindir. Edouard III'ün başarıları ve zaferleri, bütün hırsları bütün açgözlülükleri yetkili kılmakta mıdır?

İngiliz bazirgânları ilk derneklerini kurarlar: başlıca kâr kaynaklarını ellerinden alan Flâman çuha ve yünlü kumaş yapımcılarından kurtulmak istemektedirler. Flandr dokuma tekniğine göre kendileri yaparak bir giyim eşyası endüstrisine sahip olurlar. Bu İngiliz burjuvazisi için zen-

ginleşmekten başka birşey yoktur Hele Petrark'ı okumak ya da ona özenmek, onu taklit etmek diye birşey hiç yoktur. Parlak Oxford okulu, skolâstiklere kalmıştır. İngiliz bazirgânları sadece Flâman çuha ve yünlü kumaş endüstrisini yenmek ve Fransa'yı soymak, yağma etmekte kararlıdır. Güney Fransa'da Edouard III'ün oğlu, Kara Prens buna çalışır; yağma ve ganimet yükünden atlarının belleri çökmektedir. Daha sonra, 1356 yılında, Jean-le-Bon'un atlılarını bir kez daha yenip ezer ve onu esir eder.

Fransa'da, düzeni yeniden kurmaya yeterli güçten, yoksun olan bu efendilere duyulan kin ve nefret, çok artar, iki kat olur. Bir zaman gelir, Paris burjuvaları, kendilerini Kral'a zorla kabul ettirmek için, Etyen Marsel ile bir köylü hareketi üzerinde karşılıklı dayanışırlar. Sonunda İngiliz çetelerine saldıranlar, gene, köylüler olur; ve bu küçük görülen Fransız köylüleri o İngilizlere karşı yorulmak, yılmak bilmez bir gerilla savaşı yürütürler. Şehirler gayretle, yürekle direnirler. İki tarafın da yorgunluğu, bitkinliği, sonuna ulaşmış olmaları barış yapılmasını gerekli kılar. Bretiny Barış Antlaşması, ülkenin yarısını İngiltere'ye teslim etmektedir; ama Edouard III, Fransa tahtı üzerindeki hak istemlerinden vazgeçer. Fransa tahtını bırakır. İngiliz askerleri ile Gaskonyalılar kırlarda, köylük yerlerde serserice dolaşır, dört dönerler, yapmadıklarını komazlar. Bunların ortak olduğu Büyük Şirketler, haydutluklarının yarattığı dehşeti yayarlar. Du Guesçlin bu tutumu İspanyo'ya, başkaları İtalya'ya götürür, prenslerin ve şehirlerin ücretli görevlisi olarak, oralarda da aynı işi yaparlar. Ardı arkası gelmeyen, kesintisiz bir soygun ve yağmacılık Bütün Avrupa'yı zayıf düşürmüş, dermansız bırakmıştı, ve bu kıt'ada karışıklıklar sürdürüyordu. Batı'da, Bohemya, Macaristan, Polonya acı çekişmeler ve kavgalar içindedirler.

İtalya'nın kendisi de tam bir kargaşa, bir keşmekeş içindedir; ne var ki bu zenginliğin anarşisidir ve ekonomik rekabetler ile düşmanlıklar, sıkı sıkıya derebeyliğe özgü

olan çatışmaları izlemiş, onların yerini almıştır. Bir yandan Bokacyo, ünlü Dekameron'unun Haberler'ini yayımlar; İtalyan Bankaları kendilerine yatırılmış olan paraların mak buzları üzerinde alış-veriş ve ciro işlemleri yaparak Çin' dekinden başka bir biçimde Avrupa'da kâğıt parayı meydana getirirler; beri yanda da Ceneviz ile Venedik'te edepsiz İranlı şair Hâfız, Bokacyo'nun densizlik, saygısızlık ve haddini bilmezliğine yankı vermektedir.

Türk tehlikesi büyümüştür: Osmanlılar, Çanakkale Boğazını aşmışlar ve Sırpların direnmesine rağmen Trakya'da genişlemektedirler. Böylece Asyalılar, Avrupa'ya yeniden ayak basmış oluyorlardı. Tehlikenin yakınlığı, Orta Avrupa ülkelerinde bile bir milliyetçilik ateşini yeniden uyandırmış oluyordu. Ne var ki bu ülkelerin büyük şehirlerindeki burjuvazi, İtalyanlar ve Almanların akın ettikleri Macaristan gibi, gene de yabancıları silâh altına alıyor, onların yardımlarından yararlanıyordu. Avusturya ile Macaristan, Avusturya ile Bohemya arasında ayrı ayrı paktlar yapıldı. Habsburglar Tirol'de, Istirya'da ve Friyul'de inatçı eylemlerini sürdürüyorlardı. Doğu'nun karşısında Avusturya sarayının beylik yerleri, gittikçe daha sıkı bir Germen ilerleyişi meydana getiriyordu. Polonya da, kendi payına, kendi ulus birliğini ispatlıyor, Krakovi Üniversitesini açıyor ve yasaya bağlıyordu.

Bu Avrupa'nın, Asya dünyasının yeni bir genişlemesini kabul etmeyeceği açıkça belli idi. Üstelik, kurnaz, düzenci prens Ivan Kalita Rus topraklarının prensliğin başkentliğine ve Başpiskoposluk şehri düzeyine yükseltilmiş bulunan Moskova'nın etrafında «toplanmaları»nı sağlamaya giriştiğinden bu yana, onun soyundan gelenler Altın Ordu boyunduruğunu çekinmeden, sarsıp sallamakta, artık Saray'a gidip Moğolları selâmlamadıkları gibi onlara haraç ve vergi de ödememektedirler. Ormanlarının koruduğu şehrin çevresinde Moskova Prensleri, dağınık prenslikleri yeniden birleştirmekte ve orada, doğudan gelen baskılara karşı dik kafalı ve direngen olacak bir ulusun ilk çizgileri hafifçe belirmektedir.

Bu aynı ulusal düşünüş ve tutum İngiltere'yi, üç milyon nüfusu ile zayıf bir topluluk olduğu halde, her türlü yabancı müdahaleyi reddetme kararını vermeye götürdü; Orada, Saray'da Fransızca konuşulurdu; 1363 yılında Parlamento'da ilk İngilizce konuşma yapıldı; şair Chaucer de Gül'ün Romanı'nı İngiliz diline çevirdi.

Moğolların atlı seferleri, doğu sınırlarını Müslüman bağnazlığının çılgınlığıyla kasıp kavuracaktı; ama bunların içindeki Moğol egemenliği, unsuru çözülüp dağıldı ve bunun parçalanıp dağılması Türklerin güçlenip pekişmesine yardım etti. Çinli yurtseverler de Moğol egemenliğine karşı baş kaldırma işaretini vermişlerdi ve Çin köylüsünün ayaklanmaları, başında bir toprak emekçisinin oğlu Hong-Wou'nun bulunduğu, gerçek bir ulusal savaş idi. Hong-Wou, başarından başarıya koşarak, aşağı Yang-Tsé havzasını ele geçirdi ve Pekin'i aldı. Soysuzlaşmış ve durgunlaşmış, etkisiz hale gelmiş Moğol hükümdar soyunun yerine katkısız Çinli bir sülâle, yengiyi kazanan, akıllı, anlayışlı ve alçak gönüllü önderin Ming ailesi geçti.

Moğol egemenliği, az sürmüştü. Bu bozkır insanları, kendilerine göre çok zengin olan bu ülkede sağlam kalmayı başaramadılar. Zengin siteler, İpek Yolu üzerindeki, bolluk ve zenginlik içindeki şehirler, ama hep yol üstü, hep geçiş, hep geçit yerleri ellerindeydi: üretim ise hiç yoktu. Moğol Savaşçı derebeyliği bu şehirlerin alış-veriş, uluslararası ticaret, taşıma ve ulaşımına katılmayı hiç bilememişti; cılız çayırları, otlakları, onlara değişmeler için kullanabilecekleri ürünleri vermiyordu. Raslantılara bağlı bu egemenlik hiç bir yerde dayanıklı, uzun süreli bir ekonomiye dayanmayı başaramamıştı. Moğollar, Çin toplumu ile ilkin karışıp birleştiler, sonra da eriyip gittiler.

Yeni Çin İmparatoru, ordularının Sibirya'da, Yunan'da yürüttükleri uzun savaşlar sonunda eyaletleri birleştirdi; bir yandan da Siyam oymakları ve boyları Anghor'a saldırdılar, yakıp yıktılar ama kendileri de Hintlileştiler. Moğollara karşı Çin tepkisi ise, tam tersine, eski efendile-

rine karşı düşmanlığı içinde, Çinli olmayan herkesi kapsıyor, topluyordu. Bu koyu milliyetçilik Moğollarla birlikte yabancıları da Çin'in dışına çıkardı, attı; Hıristiyanlar ve Araplar toptan kılıçtan geçirildi, bunların dinleri ve mezhepleri yasaklandı. Buda dini resmî Devlet dini haline geldi. Asya'yı boydan boya geçen kervan seferleri, durdu. Çin, Batı dünyası ile bağlantısını, ilişkisini, yeniden yitirdi. On yıl içinde, Gobin'den Pasifik'e kadar, Moğol üstünlüğünden hiçbir şey kalmadı.

Bir Türk beyinin, Timurlenk'in açıp yeni eline geçirdiği Semerkand bölgesinde de Moğol üstünlüğü kalmadı. Timur'u bağımsız bir Müslüman Devletinin tahtına, sabırlı manevraları getirmişti. Hep Cengiz Han'ın hakkını ileri sürerek ve ona yakınlık iddia ederek, özerk bir Türk İmparatorluğu kuracaktır: bu İmparatorluk, bütün komşuları ile anlaşmazlıklar ve çatışmalar halinde bulunacak, ve 150 bin nüfuslu Semerkand, bu hiçbir şeye inanmayan, hırslı ve zalim kişinin 1371 yılından beri egemen olmaya çalıştığı bu garip Devlet'in başkenti olacaktır.

Aynı zaman içinde Osmanlı Türkleri Avrupa'da sıkı sıkıya tutunmuşlardı. Balkanlarda at kervanlarıyla ticaret yapıyorlar, Bizans hesabına da yolların güvenliğini sağlıyorlardı. Trakya'yı o kadar sağlam elde tutuyorlardı ki, okuma yazma bilmeyen ama akıllı ve anlayışlı başları, Murat, Edirne'yi Avrupa'daki hareket üssü yaptı. Sırplara ve Macarlara karşı koydu, direndi; Bulgaristan'ın başlıca şehirlerini aldı; Balkanlardaki keşmekeşle becerikli ve ustaca oynadı. Ve Osmanlıların plânı ortaya çıktı. Türk Ordusu sayesinde Bizans İmparatorluğunu yeniden kurmak...

Bu İmparatorluk, artık, Konstantinopl'ün şehir yöresinde bile tutunamamıştır. Surlarının ardında yalnız kalmış bulunan, Devlet'inden yoksun bu Başkent, Galata'da Ceneviz tacirleri onun yıkımının tamamlamaya uğraşırlarken Türk filosunun yelkenlerini şişirdiğini görüyordu. Bizans İmparatoru, Papa'dan ve Venedik'ten yalvararak yardım istedi. Batı, bu viran yıkıntı ile daha ilgilenebilir miydi? Pa-

palığın gözünde bir yeni Haçlı Seferinin, Bizans kilise ve din adamlarını yeniden Papalığa uydurmaktan başka bir amacı olamazdı. Ama Papa, Hıristiyanlığı böyle bir görev için ayaklandırabilecek durumda değildi şimdi. Papalık Fransa'da yüzyıl kaldıktan sonra, Roma'ya geri gelmişti ve Papa Grégoire XI, eskimiş, Latran Sarayı'ndan vazgeçerek, Vatikan'da yerleşmişti. Aslında Papalık bütün yetkesini yitirmiş, sözü geçmez olmuştu ve Floransalılar Romalılara Papalardan söz ederken şöyle yazmaktan sıkılmıyorlardı: «Kilise adına İtalya'yı işgal etmiş, ellerine geçirmiş bulunan bu zorbaların biz İtalyanlarla ortak hiçbir şeyleri yoktur.» Üstelik birkaç tane Papa vardı ortalıkta; bunların Avrupa'da etkileri hiç kalmamış, sözleri geçmez olmuştu.

Bu nedenle Bizans İmparatoru Jean: V Paleologu'n baş vurmasını Papa'nın karşılayış biçimi, nazik de olsa durumda hiçbir şeyi değiştirmedi. Bizans'ın Batı'dan bekleyeceği hiçbir yardım yoktu. Bununla birlikte hiçbir Haçlı Seferinin bu kadar acele ve geciktirilemez önemde olduğu böylesine doğru çıkmamıştı. Asya'nın sıkıştırması 1380 yılında Don yakınlarında Koulikovo'da Büyük Prens Dimitri Donskol'un Moğolları yenmesi yeni Rus millî birliğinin bu ilk zaferiyle, Rusya'da gevşemişti; bir yandan da Türkler, Makedonya'da toplaşıyorlardı.

Bu bakımdan Fransız bunalımı, çok anlamlıydı. İngilizler, Fransa Krallığının Flandr'a doğru genişlemesini her zaman için önlemek üzere, Fransa tahtı üzerinde Orléan Dükleriyle Burgogne Dükleri arasındaki düşmanlığa kadar varan, yarışmadan yararlandılar. Derebeylerin yurda ihanetleri, İngilizlerin yağmaları, krallığın içinde bulunduğu düzen yokluğu, karışıklık, şaşkınlık Fransa'da şifa bulmaz yaralar açmıştı. Vergilere karşı, vergilerin yönetimine karşı, ülke mallarının savurganlığın karşı hep ayaklanılıyordu ve halk, burjuva isyanlarını Paris'teki 1381 Tokmaklılar ayaklanmasında olduğu gibi sadece kötü ve olumsuz sonuçlarına katlanmak bahasına tamamile destekliyordu.

Ama derebeylere ve İngilizlere karşı, kısacası, bütün ülke başkaldırmıştı. Köylü, kızgınlıktan titriyordu; düşman karşısında gerginleşip sertleşen şehirler, karşı koyup göğüs geriyorlardı. Orada, gerçekten yokolmayı istemeyen, bir halk vardır. İngiliz savaşı Fransa'yı yıkmış ve Fransız burjuvazisini kötürümleştirmiş, zararsız hale getirmişti. Ama Ulusu yıkamamış ,yokedememişti.

Bu zaman içinde «Hanse» birliğine katılmış serbest şehirler ile Almanya şehirleri, özellikle Brême, Nurnberg, Frankfurt, gelişmelerini hızlandırırlar. Alman burjuvaları para biriktirir ve faizle borç verir; vergiden bağışık olan soylular ise çılgınca para harcar ve faizle borç para alırlar. Bunlar arasında iç savaş sürer, gider. İmparatorluk tacını, içi geçmiş, duygusuz bir sefih taşımaktadır. Zeamet sahibi derebeylerin aralarında kurdukları birlikler İmparatorluğa dayanılmayacak kadar sert saldırılar yapmaktadırlar. Bu dönemde Almanya, kollektif topluluk hayatından hep yoksun kalacak görünür. Ama başka yerlerde olduğu gibi orada da, bir gün kesin sonuçlu olacak bir hareket oluşur. Paraya sıkışan senyörler, mallarını bölüp parçalar, ufak birimlere ayırırlar. Para gereksinmeleri sonsuz olan ve bitmek bilmeyen Kralların satışa çıkardıkları toprakları ve soyluluk sanlarını burjuvazi satın almaktadır. Toplumun içinde bir yer değiştirme meydana gelir; bundan daha ancak yüzyıl önce pazarların, panayırların, fuarların peşinde koşmak durumunda olan aileler, yararlanırlar. Bunlar, yeni yurtluklarına, yeni malikânelerine yerleşirler ve yeniden bir büyük toprak birimi kurulmuş olur. Böyle sıkıntılarına ve acılarına atalarının katlandığı bu derebeylerin sonunu, ölümünü gözleyen hali vakti yerinde tacirlerin sayısı pek çoktur. Geçici bir feodal tepki olmakla birlikte, şehirler, yavaş yavaş üstün çıkıp son zaferi kazandılar; ama bu, gene de sert savaşlar vermeden olmadı.

Floransa'da bir halk hükûmeti beş hafta iktidarda kaldı zanaatkârları işlerine iyice bağlamak için çıkardığı bir kanun onların borçlarını para ile ödeyerek kurtulma-

larını yasakladı. Floransa'nın küçük insanları buna karşı ayaklandılar. Bu ayaklanmanın gizli tertipçileri «Site'nin Hükûmetinde pay sahibi olmak» istiyorlardı. Hükûmeti yalnız kendine saklama konusunda uyanık ve açgözlü olan burjuvazi, demek, iki cephede, birinde derebeylere öteki-nde ise halka karşı dövüşmektedir. Hem kalleş hem de gururlu, tasasız ve soğuk, hem yurtsever hem de iyi bir halde yaşamını sürdürmek için kendi dahil herşeyini satmaya hazır bu burjuvazi bütün kendisinden önce gelmiş olan iktidarların hepsini fazlasıyla aşar. Bir Jean-Galéas Visconti'nin, Pavua Sarayı'nda oturup, Milâno çevresinde birleştirmeyi düşlediği ve hiçbir şey yapamayıp, sadece keşmekeşi son kertesine yükselttiği, İtalya'nın görünümü. çok acıklı ve ders alınması gereken bir örnektir.

Bununla birlikte zenginlik ve iktidar uğrunda hiçbir suç ya da cinayetten kaçınmayan, geri durmayan bu toplum, bir aydınlık, zekâ ve bilgi kültürü yüzyılın meyvalarını derledi ve XIV. yüzyıl İtalya'sını sarsan iş ve ticaret savaşlarına karşılık gene de yüzyılın sonu, başlangıcının parlaklığını aratmadı. Floransa kitapları zenginleşti. Lâtince el yazmaları çılgıncasına aranır oldu; Lâtin dili okunup İnceleniyordu. Zenginliğinin sitenin başına getirdiği, şehir yüksek yönetim görevlisi Silvestr dö Medisi (Sylvestre de Médicis) edebiyatı, söz san'atlarını ve dil bilgisini korudu. Teknik, her yanda yetkinleşiyordu. Almanya'da demir döküm atelyelerinin sayısı artar; altın, gümüş, demir, bakır, kömür madenleri gelişmektedir. Namur'da ilk yüksek fırın yakılır. Bu ekonomik itiş, her yerde, en az kültürlü uluslarda bile, düşüncenin her türlü peşin yargı ve köstek-lerden kurtuluşunu hızlandırır.

Örneğin İngiltere'de baronlara ve yüksek aşamalardaki papazlara karşı şövalyeler ile büyük burjuvalar birleşip Parlamento'yu meydana getirdiler. Fransa'daki savaş kralın kasalarını boşalttığı ölçüde Parlamento'nun olağanüstü vergiler ve olağanüstü ödenekler yolu ile yapacağı para yardımları Krallık Maliye hazinesi için zorunlu

oluyordu. Önce kendi köylülerini serbest bırakmış olan Baronlar, sonra bu ayrıcalıklarını geri aldılar; tarlalar yeniden otlak ve çayır haline geldi; İngiltere yabancı buğdayı satın almak, ithal etmek zorunda kaldı. Kıtlık ve vergiler, halk yığınlarını ayaklandırdı. Ayaklanan köylüler, Londra kalesine kadar girdiler; Kral Richard: II, bu köylülerin serbest bırakılıp azat edilmiş olmalarını tanımıştı; ama Londra Belediye Başkanı, bunların başı olan Wat Tyler'i öldürdü. Baskı, korkunç oldu. Ama gene de burjuvazinin zenginliği ile halkın yoksulluğu bir ruh ve akıl, zekâ oluşumunda elbirliği yaptılar. Londra'da dövüşülürken, Oxford Üniversitesi din bilginlerinden ve yöneticilerinden, Joan Wycliff memleketin üçte birini ellerinde tutan yüksek aşamalardaki papazlara ve kraldan beş defa daha çok vergi alan papalığa karşı çıktı. Fransız Pierre de Vaux'nun bu ön habercisinin düşüncelerine göre o, ilk sınıfsız toplumun sadeliğine yönelmiş, İncil'in saf öğretisini anlatır ve sivil iktidarın kilise mallarına el koyması hakkını savunurdu. İncil'i İngiliz diline çevirmeye girişti, ve İngiltere yüzeyine gezici din öğreticileri yaydı. Bunlara Lollards denirdi. Burjuvazi, hemen, bunların hareketini uygun karşıladığını belirtti. Köylüler şatolara, manastırlara, ve yabancı tacirlere saldırıyorlardı. Bir yandan, hep, kendi kurtuluşları için mücadele ederken bir yandan da burjuvazinin görüşlerini uygun buluyor, yayıyorlardı. Rahip John Ball da kendi payına eşitlikten söz edebilirdi; bu, büyüyen burjuvazinin rolü ve onunla birlikte insan ruhunun, insan aklının kurtuluşu idi. Ama baronlar ve yüksek aşamalardaki papazlar burjuvaların ve halkın isteklerine ve iradesine karşı koymaya dikkat ediyorlardı; baronlar Parlamento üyelerini belirliyorlar ve onların etkisi, halâ hükümdarlık üzerinde o kadar güçlü etki yapıyordu ki ülkenin ilk prensler ailesi, köylünün nefret ettiği Lankastr Sarayı onların işbirliği ile İngiltere tahtını zorla ele geçirecektir.

Yokolmak istemiyen bir derebeylikle onun yetkesini

ve sözünün geçerliğini kemiren, yükselen sınıf arasında acıma bilmeyen bir tartışma başlamıştı; ve bu tartışma, bu çekişme Avrupa'nın dikkatini alıyordu. Avrupa, Türk tehlikesini elbet bilmez değildi. Ama bunca bölünme ve parçalanma arasında olan bir Avrupa'da bir toplu direnme nasıl meydana getirilebilirdi?

Moğılların yeniden Moskava'yı talan ettikleri sırada bellren Rus tehlikesinin yakınlığı karşısında bile Moskova Prensliğine saldırmak için bir Katolik blok onlarla bağlaşmakta hiç duraksamamıştı. Din değiştirip, Katolik olan Lituanya Prensi Ladilas jagellon Polonya Kraliçesi lle evlenerek Polonya ve Lituanya Kralı olmuştu. Baltık'tan Kiev'e kadar hüküm süren bu kral, Avrupalı hükümdarı temsil ediyordu. Alman tehlikesine karşı direnmekle birlikte, onun başlıca amacı Moskova Prensliğini yeniden ezmek, ve kendine bağımlı kılmaktı. Lituanya Kaleleri Dnlyepr'den Odessa'ya doğru dış ticareti, koruyorlardı. Jagellon Hükümdar soyu, Doğu'daki komşularına hep düşman kalacaktı.

Türkler, böylece, Avrupa'nın kader çizgisini ellerinde bulunduruyorlardı. Seri yürüyüşlerini, saldırışlarını Arnavutluk içlerinde sürdürdüler; bölünmüş olan Sırpları 1389 yılında Kosova'da yenip ezdiler. Sultan Bayazıt, tam zafer ânında öldürülen babası Murat'tan da daha sebatlıydı. Bizans İmparatorunu kendisine bağımlı bir vassal olduğunu kabul etmek zorunda bıraktı; ve derebeylerin kendisine karşı nihayet toplayıp girişebildikleri Haçlı Seferini 1396 yılında, Bulgaristan'daki Niğbolu'da yendi, ezdi. Macaristan Kralı, köylü ayaklanmalarını ancak yenmişti; Türk hücumuna tek başına karşı durmağa gücü yetmediği için Almanya'yı ve Fransa'yı direnmeye çağırmıştı; bu diyorların büyük sayılarda soylular koştu: yenilgileri, daha da müthiş oldu Osmanlılar, Tuna boylarına yerleştiler.

Avrupa'nın besbelli, şövalyelerin savaş başarılarından ve marifetlerinden başka düşünecek işleri vardı. Kalmar'da 1397 yılında Danimarka Kralının kızı Marguerite de Valdemar, uzun manevralardan sonra küçük yeğenini üç Skan-

dinav ülkesinin Hükümdarı olarak tanıttıktan ve orada Devletler delegelerinden meydana gelen bir genel kurul toplantısında birlik kanunu çıkarınca bu birlik politikasının arkasında «Hanse» birliğinin tamamen ticarî profili beliriyordu. Bu «Hanse» birliğinin emrinde, hizmetinde şimdi, ona pazarlar açan, şehirler abluka eden, ve Riga'dan Bruges'e deniz yolları üzerinde dolaşan korsanları vardı. Ama Hanse Birliği, artık, bu paktı Baltık şehirlerine kabul ettirmekte zorluklara uğruyordu ve her site bundan kaçınmak, sıyrılmak çarelerini bulmaya çalışıyordu.

Bu çıkarların yoğunluğunu hiçbir şey Kilise'nin karşı karşıya olacağı bu bunalımdan daha iyi anlatamz. Bu Avrupa burjuvaları arasında, Papalığın para ve vergi konusunda yetkesini kötüye kullanmasın denetleyecek olan bir Yüce Din Bilginleri Kurulunun toplanması gereği açık açık ileri sürülmektedir. Fransız Piere d'Allly ile Jean Gerson rahiplerin düzgün aralıklarla toplancak, böylece ulusal Kilise topluluklarını Konsiller halinde, federasyonların içinde toplayacak, Papaları seçecek ve denetleyecek, olağan bir kurultaya gereğini ileri sürüyorlardı. Demek ki hükümlüleri yakmak için yığılan odunların gittikçe daha fazla sayıda ateşe verilmesi bir işe yaramıyordu. Vaux'dan yana olan Vaudois'ların sayısı gittikçe artıyor, acılar ve kederlerle dolu bu Avrupa yüzeyinde bir mistisizm dalgası yayılıyordu. Bu çağın aşırı zulmü, kıyıcılığı, İtalyan dehasının izlediği göreve özel bir değer verdi.

Aslında İtalya bu Avrupa bunalımından uzak kalmış, kurtulmuştur. Daha o zamandan skolâstik ile bağlarını koparmış ve Katerin dö Sienne (Catherine de Sienne) in ateşli dindarlığının yamanlığına bakmayarak, insanlık sevgisi (hümanizm) mistisizmin yerini almıştı. İlkçağ klâsiklerine, İtalyan dehası, kendi öz değerlerini ekleyecektir. Eskilerin okunması ve incelenmesi, düşüncelerin ele alınıp işlenmesini hızlandırıp canlandırır. Artık beceriksiz bir kopya söz konusu değildir. Hellen uygarlığının değerlerine, İtalyan dehası, kendi öz değerlerini ekleyecektir.

Ceneviz ve Venedik'in ticaret, taşıma ve ulaşımı eski Akdeniz ticaretini aşar; çünkü Avrupa ve Asya'da da iş tutmaktadır. Tıpkı bunun gib, göçler ve sosyal evrim, toplumun oluşumu İtalya'yı eski Roma dünyasından tamamen ayrı, bambaşka bir ülke yapmıştı.

Hellen uygarlığının birkaç kıvılcımı, onun yenilenme olanaklarını ortaya çıkarmaya yetmişti. Brunellesco, Roma'ya gelip «Eski»lerde doğal uyumu bularak onlardan esinlenme kararına varınca, Sezar'lar Roma'sının hiç aklına getiremeyeceği kesin bir adım atılmış, kesin bir aşama sağlanmış oluyordu. Floransa da kendi hükûmet konağını sivri kemer ve sivri kubbe mimarîsi (ojival) ile yapmış bulunuyordu; ama İtalya'nın en güzel Kilisesine sahip olmaya karar verince bu istek ve iradesini tamamen özgün bir «Güzel» duygu ve anlayışla belirtir. Onun düzeni, düzenliliği ve mantığı geleceği çağıracak, geleceği başlatacaktır: Çılgınca bir yaratma gücü, İtalyan toplumunu meydana getirir, ayağa kaldırır ve ortaya çıkarır.

Liej'de, Bruges'te ve Gand'ta iyi resim atelyeleri elbette vardı. İspanya'da Müslüman san'atı seçkin Grenada'da Elhamra ve Sevil'de Alkazar ile doruğuna ulaşmıştı. Mağripli zanaatkârların elişleri, çalışmaları, kalemle işleme bakır oymaları, silâh ve fayans yapımı nitelik bakımından İspanya'yı Brabanson'larla ya da Arras yapımevleriyle karşı karşıya getiriyordu. Bütün bu zevkli incelikler, bundan böyle hiçbir şeyin olduğu yerde tutamayacağı bir gerileme ve düşkünleşme başlangıcının varlığını gösteriyorlardı. Fransa'da, burjuvaların ve köylülerin yarın korkusu ve dehşetl içinde yaşadıkları bu yıkılmış, viran ülkede hangi san'at ortaya çıkabildi? Almanya daha az acı, ama gene de benzer bir çağın içinden geçiyordu. O, uluslararası ticarete bağlı kaldı, ama derebeyler Alman şehirlerinde güç bir yaşayış sürdürüyorlardı; bu, zeamet sahibi senyörlerin insafsızca sömürdüğü halk yığınlarının çektiği acıların başta geldiği geçiş dönemiydi. Şiirin ve allegorik romanın yerini, din törenlerinin yönte-

mini ve sırasını konu edinmiş, dramlar ve kaba komediler (farce) almıştı. İncil ve ilâhiler Alman diline çevrildi ama kötü çevrildi; Ve yeni Kolonya, Viyana, Erfurt, Heidelberg Üniversiteleri hep skolâstik sınıflardan başka birşey olmadılar. Yine de Ming'lerin genel kitaplıklar ve şehri yönetimi kurdukları Çin'e kadar her yerde bir gerçek yenilenmeye yetenekli olmayan yok gibidir; Çinli san'atçı, şimdi, yaratıcı olmaktan çok derin bilgili bir bilgindir. ve porselen yapımı orada bir kusursuzluğa ulaşmışsa da, bu Çin'in yalnızlığı da yaratıcı gücündeki duraklama ile ilgili değildir.

O zaman Arno kıyılarında, insan sevgisinin, insancılığın dünyada bir benzeri yoktur. Ama bu evrim, bu olusum işte bununla sınırlı ve kısıtlı kalır; çünkü İtalya'da açılıp serpilen, gelişen, zekâ ve akıl nitelikleri törelerdeki yamanlık. yavuzluk ve şiddetten hiçbir şeyi değiştirmemişti. Ve İtalyan şehirlerinin burjuva oligarşisine, Alman şövalyesine. İngiliz baronuna, Polonya beyine (Pan) ve Japon derebeyine (daimio) düşünüş yoluyla yaklaşılırsa görülür ki bunları birbirinden ayırdetmeye yarayan olanak hiç de onların ahlâkî, manevî durumları ve töreleri değildir. Üstelik bunlarla geri kalmış herhangi bir uygarlık tipi arasında, örneğin Eski-Dünya'nın haberi ve bilgisi olmadan Amerika kıt'ası üzerinde kurulmuş bulunan uygarlıklar arasında da bu bakımdan esaslı ayırım yoktur.

Aztekler, merkezde Tolteklerin işgal etmekte bulundukları yaylaya tırmanıp girdikten sonra, Tulla güneyinde bir bataklık ada çevresinde yerleştiler; sağlığa zararlı bu kıyılarda, başkentleri Mexico çevresinde, tanrılarının adını verdikleri Mexitli ülkesinde bağımsız bir Devlet kurmuşlardı. Komşularıyla paktlar imzaladılar, ve yüzyıllar öncesinden beri olduğu gibi, hayvanlar gibi kovalanan, insan avcıları yaşamını sürdürdüler. Böylece başlarına insan eti yemek geldi ama bu düşmanlarının etiydi ve dinî törenlerle yenirdi. Putların yükseğinde gelen, onlara egemen olan, tek ve biricik Tanrı'ya Aztekler esirin yüreğini

sunarlardı, ve taştan yapılmış piramitlerin tepesinde, bu görünmeyen ama her yerde hazır ve nâzır olan, ölülerin ruhlarını yargılayıp cezalarını veren bu Tanrı'nın onuruna göğüsler açılırdı. Bu askerî ve üç oymaktan meydana gelen federal hükümdarlık biraz ticaret yapardı. Kral, pazar resimleri alıyordu. Ama bu halk Yukarı Yaylalardan uzaklaştığından beri, yorucu, tüketici tropik iklimin eline geçmişti: Doğa, Azteklere, kıyıcılığın ve can yakıcılığın henüz bir yaşama gereği, bir yaşama gereksinmesi olma mazeretine sahip bulunduğu bir evrim aşamasını aşma araçlarını vermemişti.

Orta Amerika Mayaları arasında da durum aynıydı ve bütün Güney Amerika kıt'a halkları arasında da durum böyleydi. Bu kıt'ada Chibchas derebeyleri, Bogota vâdisi için birbirleriyle tartışır, dövüşürlerdi; kanlı il açımı (fetih) savaşları Şili'nin Arokanlar (Araucaniens) bölgesinin hemen yanına, And kıyı sıradağlarındaki dağınık oymakları yenmiş bulunan Inkaları yerleştirmişti. Inkalar sazdan yapılmış derme çatma kulübelerinde Meksika'nın yaşam ve geçim araçlarından daha üstünlerini ellerinde bulunduruyorlardı. Kıt'ada hayvan yetiştiriciliği yalnız bunlar yaparlardı. Bunların «Lâma» sürüleri, uygarlığın belli bir ilerleme aşamasına özgü, söz götürmez bir geçim kaynağı, bir çare idi. Başkenleri Kuzko (Cuzco) da gelişme halindeydi. Bir din töreni halinde kurban âyinlerini sürdürüyorlardı ama evvelce bir Inka kralı tahta çıkarıldığı ya da öldüğü zaman genç adamları öldürdükleri halde, şimdilerde hayvanları kurban ediyorlardı. Taptıkları Güneş'ten barış, yani zafer dilerlerdi; bir duaları da şöyle bitiyordu: «Senden, senin çocukların olan Inkaların, hep zafer kazanmış, hep utkulu olmalarını diliyoruz; çünkü sen onları bunun için yarattın.»

Daha iyi yaşamak için yenmek, il açmak, utkulu olmak! Batı uygarlığının yalanlamadığı, tersine doğruladığı, ve insanların girişimlerine, atılımlarına birliğini veren tarih kanunudur bu. Bununla birlikte, gene de bu amansız ha-

yat mücadelesinin sonuçları ortasında halklar ilkel barbarlıktan ayrı ayrı biçimlerde çıkıp kurtuldular ve Amerikan oymakları bunların en kandökücü, en acımak bilmez olanları gibi görünmüyor. Eski dünya ise, tersine, kafa ekinine ve derin bir kültüre sahip olduğu halde, insan kıyımlarının, kılıçtan geçirmelerin sürüp gittiğini görüyordu.

Sultan Bayazıt, Sırbistan'dan Ermenistan'a kadar geniş bir Osmanlı İmparatorluğu üzerinde hüküm sürüyordu. Bu İmparatorluğun eski Bizans İmparatorluğunu yeniden ortaya çıkarması için sadece Konstantinopl ile Selânik noksandı. Avrupa, Türk istilâsına, kaygısız, kılı kıpırdamadan seyirci kalmıştı. Bir Fransız Mareşalı Konstantinopl'ü iyi savunuyordu; bu direniş umutsuz görünüyordu. Bizans'ın okumuş yazmış İmparatoru Manuel Páleologue, Londra'nın ve Paris'in yardımını yakarmıştı ve 1402 yılında heyecan uyandırıcı bir haber geldiğinde bu Fransız Mareşalı daha oradaydı: Türk Ordusu, Ankara'da mahvolmuş, Bayazıt esir düşmüştü. Aslında Osmanlı Devleti bir başka Türk'ün gücü önünde dayanmamış, yenilmiş, bozulmuştu; bu, Fransa kralına mektup yazmış ve Hıristiyan âleminin selâmetinin güvence altında olacağını bildirmiş olan Timur idi. Osmanlıların uğradığı bu yıkım, bu felâket, Bizans'ı kurtarmıştı. Bu, garip, benzerine az rastlanan bir talih idi: Avrupa'ya, il açıcıların, fâtihlerin en korkulmaya değer olanını komşu getiriyordu.

Acıma ve bağışlama sözlerini ağzından düşürmeyen Timur, geçtiği şehirleri kadavra yığınlarıyla dolu mezarlıklara çeviriyordu: Isfahan'da 70.000, Bağdat'ta 90.000 kişi kurban olmuştu. Şam, kundaklanıp yakılmıştı. Binlerce esir diri diri toprağa gömülmüştü. Bir yandan İran kitaplıklarına ve Şair Hâfız'a saygı gösterilirken, bir yandan da, inşaatı çok olan Semerkant'a doğru işçiler sürülüyordu. Timurlenk, Altın Ordu Devleti'ne hücum ettikten, Sarayı yaktıktan, Moskova Prensliği üzerindeki Moğol boyunduruğunu hafiflettikten ve böylece Moskova Prensliğini Lituanya'ya ve Polonya'ya karşı daha iyi direnecek

hale getirdikten - sonra Hind-Afgan'lıları yenip ezdi; yağma ve ganimetlerle yüklü olarak Delhi'ye girdi. Hindu'lar soyulup derileri yüzülmüş, anıtları yerle bir edilmişti. Sonra Mısır Memlûkları yenildi ve kesilen başlardan kuleler yapıldı. Bayazıt'a saldırısı, onu, Avrupa'nın önüne, İzmir'e kadar götürdü. Timur, Cengiz Han'ın çalışmalarını ve eserini canlandıracağını ileri sürüyordu; canlandırmak şöyle dursun, Timur, ne Hindistan'da, ne İran'da ne de Rusya'da hiçbir şey kurmadı, hiçbir yapı yapmadı, Cengiz'in eserini de yıktı, yoketti. Onun geçişinden sonra Orta Asya ticareti kesintiye uğradı, Asya'nın bu kan dökücü, zalim efendisi, Cengiz Han'ın zenginleştirdiği Asya'yı yıkmış, viraneye çevirmiş olmakla övünebilirdi.

Ayrıca, hiçbir il açımı, bu kadar az süreli, bu kadar az dayanıklı olmamıştır. Timur, Avrupa'dan döndüğünde Çin'i alıp zorla islâm dinine döndürmeyi düşlediği sırada, 1405 yılında öldü. Imparatorluğunun, prensler arasındaki yarışmalar, çatışmalar ve düşmanlıklar içinde, altı üstüne gelecekti. Türk tehlikesinden kurtulan büyük Çin İmparatoru Yong-Lo, Cengiz Han'ın doğmuş bulunduğu otlağa kadar Moğolları izletecektir. On yıl kadar sonra da İran ile Çin arasındaki ilişkiler yeniden kurulacaktır. Memlûklar Suriye'yi ve Mısır'ı yeniden ele geçirecekler, Osmanlı Türkleri, Konstantinopl çevresinde ellerinde tuttukları yerleri ve mevzileri koruyacaklardır; öyle ki ilk uygun fırsatta buralardan Bizans'a ve Avrupa'ya saldırıya geçebileceklerdir Beklenmeyen Timur oluntusu, olayları sadece bir süre geciktirdi ve oynak, kararsız Asya dünyasını daha çok böldü, parçaladı.

Bununla aynı zamanda, Avrupa, önceki yüzyılın sonunda ortaya çıkmış bulunan çelişmelerini son kertesine götürüyordu. İtalya'da Ghiberti, «Floransalı Baptister'in Kapısı» na başlamıştı. Bu lirik heykeltraş, düşünüşe, bronz eserlerinin açtığı ufuklar gibi yeni ufuklar açar. Fransa Kralı, delidir; Armanyaklarla Burgunyonlar arasında ikiye bölünmüş olan ülkesi de yokolmak üzeredir. Her yerde hız-

lanıp şiddetlenen halk hareketleri, Bohemya'da Kiliseyi iyice korkutmuş bulunan bir ayırdedici nitelik kazanır. Jean Hus, Prag'da Vaudois'ların tezlerini açıklar ve İncil'in okunmasını sağlık verir. Kendisi bu Prag Üniversitesine rektör olduğu zaman Çek köylüsü bir bütün olarak onun arkasında doğrulur, ayağa kalkar. Din, İman, Avrupa'da azalmış değildir; Avrupa, Katolik Kilisesine karşı ayaklandığı sırada, din'e bağlılık, daha önce derbeylik gerici hareketinin berelediği, ezdiği akıl, zekâ ve aydınlık hayatını kararacak, gölgede bırakacak kadar ateşli ve yamandı. Gezici olmayan ilk tiyatro, Paris'te dinsel konulu sahne eserleri oynuyordu; bunlarda kilise dışında halk rol alıyor, İsa'nın çektikleri anlatılıyordu. 1410 yılında, bir yandan Jean Hus, kilise azizlerine tapılmasına ve kamu oyunu isyan ettiren, Kilisenin günah bağışlamasına karşı çıkar, hücum ederken «İsa'nın Taklidi» ortaya çıktı. Papalık, ardı arkası kesilmeyen para isteklerini haklı çıkarmak için, bunlara «günahların indirim listesi» ekliyor ve Din'den, İman'dan hiç çekinmeden, bağışlamalarını kuruşlandırıyordu. Demek ki Bohemya'nın ayaklanması, resmî din ve kilise adamlarına karşıydı; bu, Bohemya'nın Alman efendilerine de karşıydı. Çünkü Germanizm burada tutunabilmek, varlığını sürdürebilmek için, kendisini korumuş bulunan Katolik Kilisesi'ni tutuyor, destekliyordu. Bu ulusal sorun, dinsel bir konu, bir görünüm, o zamanların anlatımının doğal biçimini edindi. Jean Hus, ve hareketi, çağının halk tutku ve heyecanlarını özetliyordu.

Wycliff'in ve Jan Hus'ün kilise çizgisinden sapma, itizal hareketleri Kilise'yi gittikçe daha çok bölünmüş, parçalanmış bir durumda buluyordu. Aynı zamanda üç papa görülüyordu. Öyleyse Bohemya kargaşalıklarını İmparatorluk yatıştırabilecek miydi? Germanizm, Doğu'da büyük bir yenilgiye uğramıştı. Almanlarla Slavların çarpışması Töton düzeninin Polonyalılar tarfından yokedildiği Prusya'da, Tannenberg'de oldu. Germanizm bu yönde daha ileri gidemeyecekti. Ama Almanya'nın kendisinde de, üç impara-

tor gördükten sonra, Türklere yenilmiş bulunan Macar Kralı Sigismond ikinci kez imparator seçildi ve zor bir yönetim dönemi sürdü. Brandebourg kendisine kalınca yüksek dereceli görevlilerden birini, Nurnberg askerî komutanı Frédérc de Hohenzollern'i Prusya'ya gönderdi; bu, orada derebeylere karşı savaşa o kadar başarıyla girişti ki İmparatoru seçme hakkına sahip, elektör (Electeur) atandı. İmparator Sigismond Bohemya'nın kilise çizgisinden sapmasını (itizalini) durdurmak, önlemek için, 1414 yılında Jean Hus'u yargılanmak üzere Konstans Konsili'ne çağırdı; hayatının güvence altında olacağına da söz verdi. Yüksek din bilginlerinden meydana gelmiş olan bu kurulun Kilise'yi yeniden düzene koyması, düzeltip iyileştirmesi, gerekirken, Gerson'un öğretilerini doğrulayıp kutsallaştırmaktan ve kendisini Papa'dan üstün bulup ilân etmekten başka birşey yapmadı. Ama bundan gene de Jean Hus'un yargılanıp mahkûm edilmesi sonucu çıktı: onun sosyal ve ulusal eylemi ve etkisi, Meclisi iyice korkutmuştu: Jean Hus, yakıldı.

Ama Konstans Konsili bir Avrupa'nın var olduğunu göstermişti; karar alınırken her ülke kendi adıyla oy vermişti; Bu, Avrupa uluslarının milliyetçiliğinin ilk belirtisi, ilk gösterisiydi. Şimdi, artık, hiçbir politik durgunluk ya da sarsıntı ve yorgunluk, Fransa kadar yıkılmış, harap bir ülkede bile, uluslar gerçeğinin, ulusal gerçeklerin gücünü azaltmaya muktedir değildi.

Limoj (Limoges) gibi bir şehirde artık sadece beş kişi oturuyordu. Uluslararası ticaretin dışında bırakılmış olan Fransa'nın kaderi tehlikeye konmuş gibidir. İngiltere Kralı Henri: V, Fransa tahtı üzerindeki hak istemlerini yineledi ve 1415 yılında onun okçuları, Azincourt'da Fransız şövalyelerini yendi, ezdi. Fransız şövalyeleri Kresi (Crécy) ve Puatye' (Poitiers) den beri yeni hiçbir şey öğrenmemişlerdi. Henri: V, Bourgignonların yardımıyla, Fransız derebeyleriyle uzlaştı; Fransa'yı, şehir şehir, yeniden ele geçirdi.

İngiliz soylularını burada post kavgasına attı. Oğlu, Henri VI, Paris'te, İngiltere ve Fransa Kralı ilân edildi.

Aslında İngilizler ellerindeki asker sayısıyla Fransa'yı egemenlik altına alıp bağımlı kılacak güçte değillerdi; hükûmetleri de ihanetlerle ellerine geçen illerin yağma ve soygununa kadar alçaldı. Her ayak bastıkları yerde, yeniden isyanlar, baş kaldırmalar meydana geliyordu. Azincourt bozgunu ülkenin değil, bir rejimin yenilgisiydi. İngiliz askerî birlikleri, şimdi, hiçbir yere ayak basamıyorlardı: burjuvalar ve köylüler şimdi karşı koyma, direnme tutkusu içindeydiler.

Jean Hus'ün ölümü Bohemya'da hiçbir şeyi düzene koymamış, çözüme kavuşturmamıştı. Konstans Konsili, bir din savaşının patlamasını önlemişti. Katılanların sayısının arttığı ve düşünceler karışıklığının son haddine vardığı bu hareketin başına Jean Zizka geçti. Katoliklikten sapan çeşitli akımlara kazanılmış bu insanları, köylülerin derebeylik boyunduruğundan kurtarılması için ve yabancıların yetkesine karşı, bir araya getiren bir ordu kurdu. Zizka, ölünceye kadar, başarıyla savaştı. Olağanüstü bir halk ateşi Bohemya'yı eritiyor, yokediyordu; derebeyler acele işe karıştılar.

Fransa'da ülkenin 1429 yılında Meuse Irmağı kıyıların dan Chinön'a kadar Fransa Kralı Charles VII'i kutsamak İngilizleri de kovmak için gelen bir genç kızın kişiliğinde simgeleşen atılımını durdurmak için vakit çok geçti. Orlean'ın kurtarılmasından, Reims'de Fransız Kralını kutsallaştırma törenine ve Paris kuşatmasına kadar Jeanne d' Arc destanı, Jeanne'ın kendilerine saldığı çağrı'ya karşılık veren bir halkın parlak davranışı, destanıdır. Bu ulus ayaklanmak için yıllardan beri sadece bu çağrıyı bekliyordu. Jeane, her yanda coşkunluk, taşkınlık içinde karşılandı: ona bir defa dokunabilmek, için atının üstüne atılıyorlardı. Halkın bu sevgisi onun görevinin niteliğini yeteri kadar anlatmıyormuş gibi, derebeyler ve Kilise İngilizlerle birleşip, onu lânetliyor, yargılıyorlardı. Onun davası ulusal davaydı.

Jean Hus'un ileri sürdüğü doğrulamalara garip bir yankıydı bu. Dindar Jeanne, yargılanması sırasında şu soruyu işitiyordu: «Utkulu, sevinçli bir Kilise vardı ki Tanrı, Azizler, Melekler ve kurtuluşa kavuşmuş ruhlar hep oradadır. Mücadeleci, savaşçı bugünkü Kilise, Tanrı'nın yeryüzündeki vekili, hepimizin aziz babası Papa'dır; Kardinallerdir, yüksek aşamalardaki Rahiplerdir. Sizin bugünkü savaşçı Kiliseye güveniniz var mı?»

Ve Jeanne, şu karşılığı veriyordu: «Ben, Fransa Kralı'na Tanrı adına, kutsal bakire Meryem adına, ve cennetin bütün temiz yürekli azizleri ve azizeleri adına gelmiş bulunuyorum. Ben o Kilise'ye bütün inancımı, bugüne kadar yaptığım bütün iyi şeyleri, ve yapacaklarımı sunarım, Bugünkü savaşçı Kilise'ye güvenim olup olmadığı sorusuna karşılık vermeye gelince, şimdilik başka birşey söylemeyeceğim.»

Böylece, Jeanne d'Arc'ın düşünüşü, insan özgürlüğü adına, Hıristiyan İmanı ve Dini ile Katolik örgütü arasında açık bir ayırım yapan düşünüşe katılıyor; ve Bourgignonlar ile İngilizler arasında Fransa'nın düşmanını ayırdetmeyi bildiği açıklıkla beliriyordu. Onu da yaktılar. Ama Fransa bununla yüzünü, biçimini değiştirdi. Burjuva güçler kendilerine bir çeki düzen verdiler. Şehirler, birbiri ardından İngiltere'den kurtulacaklar, ve birkaç yıl içinde de bütün ülke kurtulacaktır. Bu arada savaşın az çok esirgediği ve Fransa ile Almanya arasında bir Flamand-Bourguignon Devleti kurmaya eğilen Burgonya Dükalığı resmen bağımlı bulunduğu metbuuna karşı, İngilizlerin ve Kuzey Almanlarının desteklediği bir düşmanlık güdecektir.

Derebeylerin yurt ihaneti Bohemya'da başka türlü işledi, ve başka türlü etkili oldu: Çek feodalitesi, Jean Hus'ten yan olan hareketin sosyal sonuçlarından Çek derebeyleri kadar tasalı ve tedirgin olan geçimi yerinde, sıkıntısız burjuvaziyi hizmetine ve emrine alıp kullanmayı başardı. Ayrıca çok Germenleşmiş bulunan bu burjuvalar kendi zenginliklerini ve kader çizgilerini tehlikeye sokacak olan

ulusal bağımsızlığı pek umursamıyorlardı: köylü eyleml, açıkça aristokrasiye ve zenginlere karşı yönetilmişti Derebeyler ile çek burjuvaları, kendi halklarına karşı birleştiler ve bu hainlik, bu nankörlük sayesinde, inanılacak gibi olmayan bu keşmekeş içinde, Kilise yeniden üstte kaldı, yeniden başa geçti.

Ama artık yansımalar Avrupa'da çok büyük olmuştu. İsveç'te, köylüler arasında, ulusal eğilimde, eşitlikten yana ve Kilise düşmanı, Danimarkalı yüksek görevlilere ve Şatolara karşı özdeş kargaşalıklar, karışıklıklar patladı. İsveç aristokrasisi büyük korkuya kapıldı, ve Danimarka Kralının yanında yerini aldı. Avrupa derebeyleri ulus düşmanı ve milliyetçiliğe karşı kalmakta inat ettiler; karşılarında, sıkı sıkıya dayanışma halinde bir salt hükümdarlık ile bir burjuvazi bulmadıkları zamn, başarı ve utku da kazandılar. Ama gene de halkın isteği ve iradesi çoğu zaman ağır basıyordu; Bohemya'da bile Kilise, ödünler vermek zorunda kalmıştı. Çek din adamları örgütü Kutsal Kitapları kendi tarzında yorumluyordu. Kilise, Konsillerden ve Kilise çizgisinden ayrılan sapkınlardan yana olanlar üzerindeki yetkesini yeniden ele geçireceğini hesap ediyordu. Bu, gene de, 1439 yılında imparatorluk tahtına Habsburglardan Frederic III'ün seçilmesi Avusturya'ya Almanya'nın baltasını indirdiğine göre, bir yengiydi, bir utkuydu; Bohemya kendi ırkından, insancıl ve iç yılmazlığı olan bir hükümdara yeniden kavuşmuştu; George de Podébrad, bir yandan Avrupa barışı için büyük tasarılar düşünürken bir yandan da ülkesini yatıştırıyordu.

Bütün koşulların bir araya gelmesi, aynı anda, Habsburg Sarayı'na, İmparatorunun yükümlenebilecek çapta olmadığı bir görev vermişti. Frederic, olayların peşinden gitmekten ve onlardan fazla yaşamaktan başka hiçbir şey bilmezdi. Viyana burjuvalarının kendisine karşı doğrulduğunu, baş kaldırdığını gördü; yurtluklarının, haslarının sınırlarının her yandan tartışıldığına tanık oldu ve son olarak da Osmanlılardan korkan ülkelerin kendi hükümdar

soyunun çevresinde yeniden toplaştığını gördü. Türkler Avrupa'ya karşı ilerlemelerine yeniden başlamışlardı. Avusturya bu hareketin karşısında Avrupa'nın en ileri kale burcu istihkâmı oldu ve bu ileri karakol durumu, Habsburglara, kendileri istemeseler de, daha önce Sax Dükalığının Macarlar üzerinde kazandığı zaferlerin Sax'lara sağladığına benzer bir üstünlük verdi.

Demek ki ulusal gerçek, ulus olgusu başarı kazanıyor, üstün geliyordu: hareketli, canlı, kalabalık siteler bu gerçeği, bu olguyu zafere ulaştırmak için çalışıyorlardı. Dokuz İsviçre kantonu ekonomik pazarlarını, komşuları üzerinde askerî zaferler kazanarak sağlamışlardı. Fransız köylüsü, kurtarmayı başardığı bir ülkede çalışmaya koyulmuştu. İngiltere, kıt'a işlerine karışmakla geçen yüzyıldan sonra kendi içine çekilmiş, kendini Lankester Sarayı ile York Sarayı arasındaki derebeyler düşmanlıklarına vermişti.

Avrupa şimdi, uygarlığın hep yoksun bulunduğu, tutarlı bir zemin olacak sağlam temellere sahipti. Daha önceleri, bu uygarlığın Dünya'nın sınırlı ve kısıtlı bölgelerinde yolu tıkanmıştı; uygarlığın kaderi, daha az elverişli bölgelerden çıkmış olan Barbarların elindeydi. Barbarların, akınlarının yıkıp yerle bir ettikleri toplumlarla birlikte insanlığın manevî ve fikrî yapısının, kuruluşunun da çöküp yıkıldığı görülüyordu. Uygar insan toplulukları, henüz yeter sayıda olmadıkları gibi hemen nöbet değiştirecek kadar da ilerlemiş, gelişmiş değillerdi. Yenik düştüler mi hemen dağılıyor, gözden kayboluyor, düşüncelerini ve yeteneklerini, hatta çoğu zaman edinilmiş deneyimlerini bile kendileriyle birlikte alıp götürüyorlardı. Bu yüzden, kendilerinden sonra gelenler de alınmış bulunan yolu yeniden aşmak zorunda kalıyorlardı; bu da insanlığın ilerlemesini her defasında yeniden söz ve tartışma konusu, yayan, zahmet dolu aşamaları yeniden geçmeleri zorunluğunu doğuruyordu. Her şeyin yokolması, yitirilmesi kuşku yok ki çok seyrek oluyordu. Roma'nın fetihleri önünde örneğin Doğu Akdeniz ülkeleri, Hellen uygarlığından alıkonulabile-

cek, korunabilecek olanı alıkoymuş, korumuştu ama bu değerli bağış ve kalıtların yeniden eski durumlarına getirilmesi, Batı'nın karşılaştığı felâketler kadar terslikleri ve aksiliklerle karşılaşmıştı.

Uygarlığın bir kıt'ada türdeş ve bağdaşık halkların yaşadığı ve insanların çalışmalarının çeşitlendiği, iş bölümüne ulaşmış, ilerlemiş bir toplumda hazırladığı ve böyle bir toplumu elinde bulundurduğu gün, bambaşka bir tarih olacaktır. Koşulların ortak çabanın dışına ve ötesine attığı bir ülke, işletme yerinde bir eksik işçiden başka birşey olmayacaktır. Bir güçsüzlük, bir ortamdan çekilme artık ne gerileme ne de yüzüstü bırakıp gitme anlamına gelmeyecektir. Avrupa üzerinde o kadar yoğun ve yaygın, dağılmış bulunan topluluklar arasında, zekânın başarılarını ve utkularını koruma gücünde bir ulus her zaman bulunacaktır. Bu başarılar ve utkular halktan halka kolayca geçerek kalıcı ve sürekli bir ayırdedici nitelik kazanacak, bu halkların ilerleme hızını artıracak, ve uygarlığın yüzyıldc geçmişteki bin yıldan daha çok başarı kazanmasını isteyecektir. Ingilizler, üçyüz yıl önce sivri kemerli mimarlık san'atının doğmuş olduğu eski Fransa ilini sarmış, yağma ve altüst etmiş, halkını kılıçtan geçirmişlerdi. Üçyüz yıl önce, dehâ sahibi Brunellesco, Floransa'da, yeni san'atın esas eylemi ve eseri olan, Aydınlık Katedrali yapmıştı. Bu Katedralin kubbesi uzak bir düşünüşün katkısız ve saf başarısı, utkusuydu.

Böylece, aklı, zekâ ve bilgi alınında Avrupa'nın dünyanın kalan kesimine göre ileriliği, kesin sonuçlu ve açıktı. Bu durumun nedenlerini iyi değerlendirmek için, sadece Amerikan topluluklarının durumuna bakmak, yeter.

Azteklerin dördüncü kralı İtzkotl'un (İtzcatl) saltanat süresi Aztekleri bağımsızlığa kavuşturmuştu ve 1440 yılında onun yerine geçen ardılı 1. Moktezuma, Meksiko bölgesini aşan savaşlar yürütüyordu; Meksiko konfederasyonu genişleme yolundaydı. Bu il açımları, bu fetihler, ona, toprak ürünleri ya da yapılmış endüstri ürünleri biçiminde

yıllık bir aynî haraç, bir de gelecekteki askerî seferlerde kullanılmak üzere asker sağlıyordu. Ama bu küçük kır ve köy ekonomisine ve seyrek nüfusa sahip ülkede böylesine utkular yetersiz kalıyordu. Aztekler demiri kullanmaları, bir de üretimlerinin küçük ölçüde, az nicelikte oluşu onlarda iç ve uluslararası ticaretin gelişmesini önledi. Bu ticaret, trampa'ya sınırlı ve kısıtlı kaldı; para yerine kakao taneleri, altın tozu ve kalay kullanılıyordu.

Piramidlerini ve başkanlarının konutlarını taştan yapıyorlardı. Bunları değerli taşlardan süslerle bezerlerdi. Değerli taşları yontup altın ve gümüş üzerine oturtmayı biliyorlardı ama gene de çömlekleri güzeldir; çünkü onlarda süsleme san'atı tasarım gücü, kuş tüyü çalışmalarının da gösterdiği gibi, vardı. Pamuklu tual üzerine resim yaparlar ve yazı yazarlardı; yazıları önünde hiyeroglif türünde kalmıştı. Agav dedikleri bir bitkiden yapılmış kâğıdı da kullandılar. Bunun besi suyundan çıkarılmış bir tür alkollü içkileri de vardı. Ticaret, Loncaların elindeydi; bu loncaların üyeleri, sayıları çok az olan ama mülkiyet hakkını tek başına elinde tutan bir soylular sınıfının bir kesimini meydana getiriyorlardı. Bu toplumu, bulunduğu durgunluk ve dinginlik içinde tutabilmek, alıkoyabilmek için, klanların ve oymakların askerî yapısını sihirbazlardan ve kâhinlerden oluşan bir din adamları örgütü destekler. Bunların ileri gelen başkanlarının seçtiği Hükümdar, hiçbir şeyin canlandırıp harekete geçirmeyecek gibi göründüğü. bu iskeleti çıkmış uygarlığı salt ve despotik bir tutumla yönetir. İnsan, canlı hayvan ve ilkel madde kaynakları yeterli bulunmadığı için bu toplum ve bu uygarlık, durgunluğa hüküm giymiştir; sonu umutsuzdur.

Savaşçı olan ve Toltek'lerin uygarlığı Yukatan'dan kendilerine geçmiş bulunan Maya uygarlığı da aynı durumdadır. Onlar da Meksika aşamasını geçebilmiş değillerdir.

Peru'da toprağı işleme ve sulama yöntemlerini uygulayan Inkalar hayvan yetiştiriciliğiyle zenginleştiler. Inkalarda mimarlık beğenisi de vardır. Inka hükümdarı Paşaku-

tek yapıcı, kurucuydu; yapımına giriştiği büyük eserlerde, yöntemli bir biçimde örgütlenmiş bir halkın mecburî çalışmasından yararlanıyordu; madenlerin işletilmesine daha başlanmamıştı. Kuzko'da zenginler taştan yapılmış, duvarları beyaz boyalı ve düz çatılı evlerde otururlardı. Yollar bakımlı, yedek araç gereç ve yiyecek konaklarıyla, yer yer köprülerle, su yollarıyla tehlikeye uğrayabilecek korkulu yerlerde kalelerle bezenmişti.

Inkalar, oluşumları içinde, daha ileri gidebilirler miydi? Demirin ve yük hayvanlarının yokluğundan, sosyal düzenlerinin uygun bulup, onayladığı, yerleştirdiği duraganlık onların da kader çizgisi olmuştu. Onlarda sert bir disiplin güçler arasındaki dengeyi sürdürüyor, nüfus artışını sınırlandırmak için, kendini güneşe adamış genç kızlara manastırlar açacak kadar ileri gidiyordu. Toprak dağılımı, Aztek'lerine benziyordu: toprağın yarısı halk yığınlarına emanet edilirdi. Halkın çalışmasının ürünü klanın depolarında yığılır, klanın yöneticileri de bunu emekçiler arasında paylaştırırlardı. Bu üretimin kollektif örgütlenmesiydi, ama yalnız fakirler için söz konusuydu. Çünkü toprakların öbür yarısı-soylulardan, Kraldan, bir de sihirbazlardan ve din adamlarından meydana gelen küçük azınlıktan olanların özel mülkü niteliğindeydi. Fakirlerin sırtındaki angarya yükümlülüğü, ürünleri doğrudan doğruya zenginlerin eline giden, bu toprakların işlenmesini sağlıyordu.

Avrupa'nın örneğin Portekizlilerin Asor Adalarına ve Fas'a yolculuklarında yararlandıkları gibi, açık deniz gemilerini ve güvertelerini yapmaya varabilmeleri için çok uzun yüzyılların birikmiş deneyimi gerekmişti. Düşünülünce maden endüstrisinden yoksun, toprağının esiri ve sayılmayacak kadar çok sayıda teknik olanaksızlıkların kötürümleştirdiği bir toplumun geri kalmış olması, anlaşılır.

Ulaşmış bulundukları bolluk düzeyinin, zekânın ilerlemesinin koşullarını belirlediği toplumlar için doğru olan, bu toplumların her birinin iç yapısı için de, orada birbirinin ardından zenginlikleri ellerinde bulunduran sınıflar için

de doğrudur. En iyi donanmış, en iyi yeteneklere sahip olan sınıf kendine toplum içinde ayrıcalıklı bir yer yapar; halinin vaktinin yerinde olması, ona zekâ ve aydınlık hareketinin başına geçme olanağını sağlar ve böylece, sosyal sınıflar, birbiri ardından, insanların çalışmalarına ve eserlerine katkılarını aktarırlar, eklerler.

XV. yüzyılın kaynayan, köpüren İtalya'sında en uyanık, en aydın kafaları veren, burjuvazidir. Komandit Ortaklıklarda olduğu kadar o olağanüstü san'at yaşamında da durum böyledir. Artık buna hiç kimse ve hiç bir şey, din konusundaki ağız dalaşları ve kavgalar bile karşı koyamaz. Çünkü İtalya bu duruma öylesine yerleşmiş, alışık hale gelmiştir ki, **İnsancılık ve İnsana saygı kurgu**larından kızgınlık ve gücenmeleri onu çeviremeyeceklerdir. Floransa, gittikçe daha çok sayıda Bizans bilginlerini derlemektedir; bunlar, oraya can çekişme acıları içinde olan İmparatorluğun en yüce zenginliğini getirirler. İtalyan Akademilerinin saflarını doldurur, obartır, irileştirirler ve Bizans ile ilişkisi olan manastırlarda bırakılmış belgelerin araştırılmasına yardımcı olurlar. Ailesinin geleneğine bağlı olan Kozma dö Medisi bağışlarıyla Floransa'da, eleştiri çalışmalarının en büyük yararına, Platon ve Aristo'ya karşı çıkan Bizans edebiyatını ayakta tutuyordu. Öte yandan Aristoculuk da, bilgi ve öğrenimin artık kurtulmuş bulunduğu, skolâstiğe çok uzak, çok yabancı bir liberal gidiş almıştı. İnsancılık, insan sevgisi Kardinal Bessarion, ya da Mozel Piskopusu Nicolas de Cuse gibi yüksek aşamalardaki kilise ve din adamlarına da ulaşmış, onları da kazanmıştı.

Bu derin bilgi, kuşku yok, bir derleştirme içinde donabilirdi; İtalyan burjuvazisi bu kadar çabuk billûrlaştırılmayacak kadar coşkunluk içindeydi ve skolâstiğe dayanılmayacak bir sertlikle saldıran derin bilgi araştırıcı, inceleyici zekâyı pekiştirmeyi başardı. Kısır kalmak tehlikesi ile karşı karşıya olan Hümanizmin İtalyan dehâsı sayesinde verimli ve çok ürünlü olduğu meydana çıktı. Bilgin Laurent Valla Latincenin teorisini yaptı ve bilim zekâsında bir döne-

meç meydana getirdi. Aynı zamanda keşişlere ve papaların cismanî, dünyevi gücüne de saldırır, bu, ona, engizisyonun korkutmalarına mal olur. Engizisyonun bilginleri, çok ve derin bilgili Floransa mührü has nâzırı Pogge ile çatışırlar ve onun hayatını ve mesleğini çözümlemeye, incelemeye açarlar. Le Pogge, İsviçre'de ve Almanya'da eski el yazmaları meydana çıkmıştır. Kozma dö Mèdisis'in Floransa'da kurmuş bulunduğu kitaplık, ün kazanmıştır; ve bu şehir, kültürüyle ve kültürünün sağladığı saygınlıkla olduğu kadar, Alibert'nin evrensel ustalığının en uyumlu, en dağdaşık anıtını yarattığı - mimarlığının üstün yapıtlarıyla da bu yüzyılın üstünde ve ona egemendir.

İtalyan yaratıcılığının kaynakları değişiktir: Araplardan olduğu kadar Bizans'tan, Pers'lerden ya da Grek'lerden çekip alır, onların temel kaynaklarına başvurur. Ama İtalyan yaratıcılığını göz kamaştırıcı ve hayranlık uyandırıcı kılan, onun bunları sindirme ve özümseme, benimseme gücüdür. Buluş ve yaratma tekeli İtalyan dehâsının elinde değildir; Haarlem'de Hollandalı oymacı Kostef basım işleri için eski yöntemle yapılmış dökme harflerden yararlanmakta, aynı zamanda Gütenberg de Mayans'ta çalışmaktadır. Ama böylece yenilenmiş bulunan matbaacılık, en iyi, İtalya'da geilişecektir; kâğıt yapımı, orada, doğudaki kâğıt yapım tekniğinin kulandığı kumaş parçalarının ve paçavraların bolluğu nedeniyle kolaylaşmıştır. Bruges ve Gand gibi ticaret merkezleri de ayrıca san'at değerlerine ticaret merkezleri de ayrıca san'at değerlerine elverişlidirler; Van Eyck kardeşler yağlı boya resmi buralarda yerleştirmişlerdi. Ama Flaman okulu ve onun aslında çok basit olan yetenekleri İtalyan açılışına ulaşamamış erişmemişti.

Heykelde orada, Donatello adında bir san'atçının adı vardı; eski çağ san'atçılarının soğuk kopyacılığına, taklitçiliğe düşmekten uzak, eserleri, sadece hayatı anlatıyordu. O zamanlar İtalya'nın tamamladığı ilerlemeler, o kadar tam ve etraflıdır ki buna yabancı ya da bunun dışında kalan hiçbir alan yoktur; 1447 yılında ilk topçu ateşi hazırlığından

sonra Plezans'ı zorla alan Fransesco Sforza'ya kadar bu, böyledir.

Bu burjuvazi, büyüklükten sarhoş olur. Ceneviz bankası Senturion bütün işlemlerin altın esasına göre yapılacağı fikrini ortaya atarak altın esasını ve ayarını kabul ettirecek kadar güçlüydü. Artık derhal, pazarları sağlamak için, altına hücum başlar. Altın aramak amacıyla, Devlet'in iyi yönetildiği ve Arap kökenli Sudanlı bir mimar kullandığı Mandingueslere kadar gidildi. Portekizliler, Altın Kıyısı'ndaki Faslılar yolu ile altın tozu elde ediyorlardı. Senegal'e doğru yapılan bu keşifler, bu yolculukları kurup örgütleyen ülkeler yararına gerçek bir tekel kurulmasıyla sona erecekti. İtalyanlar bu girişimlerin, bu atılımların önemini doğru hesaplamakta artık yalnız olmadıklarını biliyorlar, ve Portekiz'in Portekiz'in bilgin çocuğu, gemici Henri'nin gemi yapımına, gemi yapım tezgâhlarına verdiği önemi anlıyorlardı.

Uluslararası ticaret yollarında meydana gelecek bir yer değiştirmenin tehlikesini daha iyi anlamıyor değillerdi. Ama Kuzeyde Anvers, Burges'i tedirgin ediyor ve Amsterdam gelişiyorduysa da bu onların çıkarlarına hiç aykırı değildi. Bu rekabetten sadece «La Hanse» liman şehirleri birliği zarar görebilirdi. Baltık halkları, aslında, kendi ekonomik bağımsızlıklarını elde etmeye çaba harcıyorlardı ve Hollandalılar «La Hanse» birliği üyelerinden ayrılmışlardı. Felemek'i buğday bakımından beslemek, tamamlamak zorunluluğu onları buğday ticaret ve taşıma işlerini düzene koymaya götürdü. Dantzig yoluyla Livoni buğdaylarını, Riga kumaşlarını ve Kuzeyin odunlarını taşıyor, ulaştırıyorlardı; ödemelerini peşin parayla yapıyor, ve bir deniz sigortaları sistemi ile soygun ve çapulculuk tehlikelerine karşı kendilerini koruyorlardı. Bu kuzey ticaretinin para gereksinmeleri için İtalyan bankası başarı yolunda gelişmesini sürdürüyor, ve Riga'daki borç para veren sarraflar, tefeciler Florans bankerlerinin gücünü görüp anlıyorlardı. Almanların canlılığı, hareketliliği, Frankfurt'tan Lyon'a ka-

dar, ticaret yolu üzerindeki şehirleri zenginleştirmişti: Liyej'de yüksek fırınlar yanmış, çalışıyordu. Ama son çözümlemede bütün bu hareket, bu kımıldama, bu canlılık, hep, Akdeniz çemberine, Akdeniz dolaşımına bağlanıyordu: ve Akdeniz doğusu ülkeler, bolluğu Avrupa ekonomisini keyfince yönetten, bu değişmelerin, bu alış-verişlerin temel üssü kalıyordu. Kuzey ülkelerinin bütün ticaret atılışları, hep Akdeniz doğusu ülkelerinin anahtarlarını ellerinde bulunduranlara yarıyordu. İtalyanların Akdeniz egemenliği, demek onların Avrupa'daki üstünlüklerinin biricik koşulu görünüyordu; coğrafya bakımından konumları, onları, her türlü yarışma ve rekabete karşı barınak içinde bulunduruyor, koruyordu.

Ötede, Semerkand, Tebriz'in yerini almıştı. Semerkand, camileriyle, hamamlarıyla, bahçeleriyle eski İran uygarlığını canlandırmış, dinçleştirmiş, gönendirmiş, ve bu büyük «doğu» pazarında güzel bir resim okulu meydana getirmişti. Isfahanlı bir mimar Timurlenk'in anıtkabrini yaptı. Avrupa, Asya ve Afrika arasındaki bu çok büyük ticaret ve ulaşımın esaslı konukları olan İtalyan şehirleri, Floransa çevresinde ve saygın san'at ocakları Roma, Napoli, Milân, Mantuva, Ferrare çevresinde dolup taşan aşırı bolluk, zekâ coşkunluğu ve mizaç taşkınlığı kadar sonsuz kaynaklara sahip görünürler.

Ustalar eserlerini serpiştirmektedirler: prens sarayları, banka ve ticaret evleri. Yüksek mevkilerdeki kilise ve din adamları, onları korur. İnsanların bilgileri buraya Faenza çömlekçilerinden, ta, Fra Angelico'nun Saint Mark Manastırı'nın duvarlarına yapılmış olan fresklerin şiirine kadar egemen bir üstünlük getirmişti. Sonunda, Toskana'nın Vinsi köyünde, 1452 yılında, Floransalı bir noterin nikâh dışı bir oğlu dünyaya geldi.İtalya'nın dehasının ululandığı, yüceldiği bu akıl, bilgi ve zekâya dayanan irade yüzyıllarını tamamlayıp sonuca bağlayacak, ve «İnsan»ın dehâsına yeni bir boyut, yeni bir ölçü, yeni bir ılımlılık verecektir; bu Leonard de Vinci'dir.

AVRUPA DENİZLERİN FETHİNDE

1453 yılında Türkler nihayet İstanbul'u aldılar: Konstantinopl'ü savunanların yarısı yabancılardı: orada oturanların çoğu da Papalık ile din birliği yapmaktansa Türklerin gelmesini üstün tutuyorlardı. Ayasofya (Sainte Sophie) Kilisesi, cami yapıldı. Bizans İmapatorluğu artık yoktu. Avrupa başka türlü bir üzüntüye salınamaz, içinden yıkılamazdı.

Türk donanması, Kırım'dan Yunanistan'a yelken açıyordu. Önemli Asya pazarı Trabzon da teslim olmuştu. Ama Bizans'ın varisleri olmakla övünen Türkler'in Doğu Akdeniz ülkeleri ticaretini ve ulaşımını kesintiye uğratmak ta hiç bir çıkarları yoktu. Tam tersine bu ticaret ve ulaşımı kolaylaştırmaktan yarar ve üstünlük sağlıyordu. Yalnız, onlar bu ticareti ağır yükümlülükler altına sokuyor ve ağır vergiler alıyorlardı. Ticaret malları ve metalar Araplara ve Türklere yol ve köprü paralarını ödedikten sonra Avrupa'ya aşırı ölçüde pahalıya mal oluyorlardı. İtalyan şehirleri, hiç şüphesiz, bu aracılardan seve seve vazgeçeceklerdi.

Ama gene de Haçlı seferi söz konusu değildi; Papa bir yenisine girişilmesini önermişti ama bu, boşuna olmuştu. Venedik, pazarlık ve alışveriş etmeyi dövüşmekten daha çok seviyordu. Türkler tacir ve bezirgan değillerdi ama yetkin, eksiksiz, kusursuz askerdiler. Ordularını iyi bir topçu ile donatan, Avrupa'da ilk onlar olmuşlardı. Onların durmadan artan istekleri Asya ticareti üzerinde çok ağır basan bir yük oluyor ve İtalyanları da, sıraları gelince, çok yüksek fiyatlarla satış yapmak zorunda bırakıyordu. Doğu,

Orta-Doğu ticaret ulaşımı gittikçe artan bir maden ihtiyacını gerektiriyordu ve altın kaynakları da zayıftı. Böylece kimi Avrupalı bezirgen ve tacirler bu gibi vergi, resim ve harçlardan kurtulmak için bir başka yol kullanmanın daha elverişli olacağını hesaplıyorlardı.

Bu, Afrika kıyılarının keşfini bilerek, yöntemle izleyen ve Kongo'ya yaklaşan, Portekiz'lilerin düşünüşüydü. Pline'in ve Eratosthene'in Araplar ve Roger Bacon tarafından derlenmiş bulunan eski savları ve doğrulamaları yeniden ele alınmış: Asya'nın zenginliklerine ulaşmak olanağı verecek bir yeni yoldan söz ediliyordu. İran'daki ve Mezopotamya'daki karışıklıklar ve kargaşalıklar Akdeniz doğusu ve doğu pazarlarının güvenliğini yeniden kararsız ve güvenilmez bir duruma getirince, bu tasa ve bu düşünce kendini zorla kabul ettirdi.

Çıkış yolu, besbelli, deniz yoluydu. Artık sadece tutulacak yön tartışılıyordu. Portekizliler için Afrika'yı kıyı kıyı giderek, Güney'den dolaşmak gerekliydi, ve her yolculukları onların Afrika Kıt'ası konusunda bilgilerini zenginleştiriyordu. Lizbon'dan, Ceneviz'den, Normandi'den yola çıkıyorlardı. Fransızlar Gine Körfezi'nin dip tarafına varmışlardı. Venedikli Kadamosto (Cadamosto), Mandingues-leri yenmiş bulunan Gao İmparatorluğunun zekâ, bilgi ve aydınlık merkezi Tombuktu'ya ulaştı. Benin'de bronz ve fildişi işleme san'atı gelişmişti. Portekizliler Liberya'da, Dahomey'li zenci köle sürücüleriyle köle alış-verişi yapmaya başladılar. Büyük Alaman astronomu Regiomontanus, Nürnberg'te bir harita okulu kurmuş, bu okul gerçek doğa olaylarının tam ve doğru araştırılmasına ve hesaba yönelmişti. Coğrafyacı Martin Behaim, Portekizlilerin bu yurt dışı askerî seferlerinden birine katıldıktan sonra, bir yeryüzü yuvarlağı hazırladı, kurdu. Bu, bir küre idi. Pierre d'Ailly de yeryüzünün yuvarlak olduğunu iddia etmemiş miydi? İşte bu kanıdan Hindistan Yolu sorununa bir başka çözüm fışkırdı.

Hind'e, güç Afrika deniz yolu yerine Batı yoluyla daha çabuk ulaşılmaz mıydı? 1477 yılında bir İzlanda yolculuğu boyunca. Senturiyon (Centurione) bankası emrinde ve hizmetinde bir Cenevizli bazirgân, Kristof Kolomb, bu batı yolu üzerinde Skandinavyalıların gelenek ve söylentilerini derlemişti. Kilise, dünyanın yuvarlak olmadığını boş yere kabul etmiyordu; Kolomb, Asyanın batıdan giderek, Asor adalarından dünyanın çevre uzunluğunun en çok üçte biri kadar uzaklıkta bulunduğunu hesaplıyordu. Asya, Avrupa kıyılarıyla böyle birkaç günlük deniz yolculuğu ötede, yüzyüze olaydı, doğu ve uzak doğu ticareti ve ulaşımı, kendini. Doğu'ya bağımlılıktan, doğuya kölelik etmekten ve bir kullanma hakkı ödemekten kolaylıkla kurtardı. Sorun çok önemli ve ivediydi: Venedik gemileri, Beyrut ve İskenderiye pazarlarının bütün mal stoklarını, meta'larını edinmek, almak için gerektiği kadar paraya sahip değillerdi. Üstelik Türkler de bir yandan ileri yürüyüşlerini sürdürüyorlardı: Parthenon, cami haline getirilmiş, Arnavutluk el altına alınmış, İtalyan kıyıları zorla ele geçirilmişti.

O zamandan başlayarak, Avrupa, artık denizden başka birşey düşünmez olur. Gemi yapımı tam bir atılış, ilerleyiş durumundadır ve Batı Limanları durmadan büyür. Hep yüzen mantarlı pusulalar kullanılmaktadır ama gemiler sağlam yapılmıştır ve dümenlidirler. Bu yüksek bordalı, yelkenli gemlier, forsaların çektikleri küreklerle giden eski gemileri çok uzak mesafelerle aşarlar. Avrupa'nın il açma, utku kazanma düşünüşü, kavrayışı, zekâsı geniş ufuklara, denizlere yönelmiştir. Yeni bir zenginlik elemanı, Okyanus, böylece Avrupa dış ticaret akıntısının yolunu değiştirecektir ve bu yer değiştirmenin belirtileri, artık belirgindir: Bruges, zayıflar. Lizbon'la ilişki halinde olan Anvers'tir; Kuzeyin en iyi filosunu meydana getirenler de Hollandalılardır. Tacirler oradan gemi alırlar. Baltık'ta «La Hanse» birliği düşkünleşir, sonuna yaklaşır. Kolonya (Cologne) ise, tam tersine, Alman şehirleri gibi gelişir. Bri-

tanya'nın içlerine, kuytuluklarına kadar, oradaki maden damarlarını işletmek için Alman maden endüstricileri bulunuyor değil miydi?

Rusya'ya kadar Avrupa'nın yüz görünümü değişmektedir; Rusya'da Moskova prensi Ivan: III, Moğollardan tamamen kurtulur ve «bütün Rusların hükümdarı» Çar sanını alır. Bu hünerli, düzenci, kurnaz ama az dövüşçü prens, Rus politikasını açıkça ortaya koydu: Saray yıkıldı ve harap oldu; ama Türkler de kendi paylarına Rusya'yı İstanbul'dan ayırdılar, yalnız bıraktılar. Ivan: III, son Bizans İmparatorunun kızıyla evlenerek, iki başkent arasındaki kültür bağı ve ilişkisi üzerinde önemle durmuş oldu. Ve Doğu Impartorluğunun mirasçısı, Katolik Kilisesi'ne karşı Ortodoks inancının savunucusu ve Batı'nın Türklere karşı kalesi nitelikleriyle doğruldu, ortaya çıktı; Bizans arması olan iki başlı bir kartalı arma kabul etti. Ivan: III, aynı zamanda eski Baltık ticaret sitesi olan, Novgorod'u kendi topraklarına kattı ve oradaki Alman çıkarlarını tehdit etti. Böylece Moskova Sarayı bir yandan törenli, gösterişli, şatafatlı Bizans Sarayı'ndan doğu üslubunu alırken, öte yandan da açıkça Avrupa'dan yana, Avrupalı bir dış politika taslağı çiziyor, böyle bir dış politikaya girişiyordu.

İtalyan mimarlar yeni yapılarla çevrili taştan yapılı bir şato olan Kremlinin kulelerini ve dış duvarlarını yükselttiler. Çar, Batı'dan teknisyen ve san'atçılar çağırdı. Batı'lı elçiler Moskova'ya vardılar. Aralarından bir tanesi de Habsburgların delegesiydi. Sonunda Rusya, ve orada oturan iki milyon kişi Avrupa Doğusunu etkisi altında bulunduran iç oluşumu, iç evrime uğradılar. Burada köylünün durumu çok kötüydü, gittikçe de daha çok ağırlaşıyordu; o kadar ki Çar aynı anda büyük toprak sahibi soyluları zengin ederken köylüleri toprağa bağımlı toprak köleleri haline getirmiş, kullaştırmıştı. Öte yandan, örneğin Almanya'da büyük toprakları ellerinde bulunduran zeamet sahibi beylere karşı yükümlülükler yoluyla

ricilerin «Mesta» gibi üçlü, kudretli dernekleri yanında, burjuvazi yetersizdi. Bu koyun yetiştiricilerin erk üstünlüğü, İspanya için toprağa bağımlı olan toprak kölelerinin azat olunmalarına, serbest bırakılmalarına girişilirdi. Ama büyük toprak sahibi de olan büyük koyun sürüleri sahipleri, yeni toprakların tarıma açılmasına karşı, hatta düşmandırlar. Kilise ve din adamlarının aşırılıkları, taşkınlık ve saldırıları, zorbalık ve kaba kuvvete başvurmaları da derin iç zorlukları meydana çıkarıyordu. Kristof Kolomb'u, tasarlamakta olduğu Batı'ya doğru yolculuğu tam Fransa'ya önermeyi düşündüğü anda bunu Kraliçe Elizabeth'e yöneltmesi de bir başka raslantı olmuştu.

Kristof Kolomb, İspanya hükümdarlarının yardımıyla üç Karavella donattı. 3 Ağustos 1492'de İspanya'da Palos limanından yola çıktı. Otuz üç gün yolculuktan sonra, Bahama adalarına, sonra da Saint-Domingue'e ulaştı. Ama o, kendisi hep Asya kıyılarına yaklaştığı ve Hindistan'a batıdan giden yolu bulduğu kanısındaydı. İspanya, birdenbire, şaşkınlık verici, masal ülkeleri edinmişti. Portekiz'e karşı beklenmedik olduğu kadar pek de korkunç bir rekabet yürütüyordu. Papa, bu bilinmeyen dünyaları aralarında paylaştırarak, düşmanlığa varan bu İspanya-Portekiz yarışmasını, kâğıt üzerinde ve cetvelle, çözümleyip düzenleyerek yoluna koyabileceğini sanıyordu. Onun çizdiği bu ayırma çizgisi, hemen, Ispanya ile Portekiz arasında diplomatik manevralara konu oldu. 1494 yılında yapılan Tordesillas Antlaşması, bu entrikaları çözümlemeye çalışıyordu.

Bu keşif gezileri dizisi, hızlandırılmış bir şekilde sürüp giderken bir yandan da her seferde gözü dönmüş bir altın ve köle avı, artıp koyulaşıyordu; bu ikincisi, ötekinden daha üretkendi. Çin'e giden yolun Batı yönünden açılması için çabalar inatla, ısrarla sürdürülürken, yorulmak, bıkmak bilmez Portekizliler Afrika'yı Güney'den dönmeyi başardılar. 1498 yılında Vasco de Gama gemilerine Hindistan'a doğru yön verdi ve Kalküta'ya vardı. Problem çö-

zümlenmiş, Papalığın yaptığı bölmenin, paylaştırmanın aldatıcı ve oyalayıcı olduğu ortaya çıkmıştı. Venedikli Jean Kabot ve Sebastien Kabot, Florida'ya ve Labrador'a ulaşmışardı. Floransa'lı, Ameriko Vespuçi (Americo Vespucci), Médici'lerin ticaret işlerinde görevli idi; Meksika kıyıları boyunca uzanıyordu. Kolomb da Orenok'u (Orénoque) farketmişti. İspanyolar da kürek mahkûmlarını, ağır cezalı hükümlülerini bu yeni açılan ülkelere atabilirler, bunların yerlileri soyup derilerini yüzmelerine, yoksulluğa itmelerine, neleri varsa çalışmalarına olanak verebilirlerdi. İspanya'nın pek de istemeden katıldığı ikili deniz rekabetinin gerçek galibi Portekizliler! Hindistan'da bıraktıktan sonra oradan dönen Vasco de Gama idi. Bu ilk uzun ve başladığı yere kavuşan deniz yolculuğundan sonra, Portekiz Kralı artık, kendini «Gine seryörü; Habeşistan, Arabistan, İran ve Hindistan Deniz Seferleri ve Ticareti Bey'i» sayıp böyle nitelendirmekte duraksamadı. İspanyol Kralları ise, Vasco de Gama Hint Okyanusu'na doğru yeniden yola çıkmaya hazır bulunduğu zaman, Kolomb'un bu olağanüstü keşifler hediyesinden şaşkına dönmüş, ne yapacaklarını bilmez haldeydiler.

Dünya, yollarını değiştiriyordu. Akdeniz, Avrupa ile Asya arasında, artık, bitiştirici çizgi olmuyordu. Vasco de Gama'nın keşfi Avrupa ekonomisi üzerinde Kolomb'un keşfinden de fazla yansımalar yaptı; Venedik ile Ceneviz'i Doğu Akdeniz ve Doğu Akdeniz ülkeleri ticaretindeki ünlü tekelinden yoksun bıraktı. Bu zenginliklerin sonsuzluğa kadar sahibi kalacaklarına inanmış bulunan bu İtalyan şehirlerinin, Türklerden başka türlü tehlikeli rakipler ve düşmanlar tarafından ellerinden alındı bunlar. Artık Müslümanlara karşı Portekizlilerin canavarlığından söz ediliyordu ve Lizbon, ticaretini de ulaşım ve taşımasını da canlılıkla, ateş ve hızla yürütüyordu. Ceneviz ve Venedik, evvelce Bizans'ı yıkmış bulundukları aynı yöntem ve davranışlara uğruyor, sonuçlarına katlanıyorlardı. Bu olağanüstü yarışma Papalığın sözleşme şartlarını aşıyordu; Garip

vuruştu. Çatışma, sıçrama yapmıştır: Marie de Bourgogne, Habsbourg'lardan Maximilien ile evlendi; ve bu kez mücadele Fransız prensleriyle Fransa sarayı arasında değil, ama Fransa ile Avusturya arasında yeniden başladı; bu, çıkarları ve ilgileri Flaman pazarlarına kadar uzanan zengin topraklar, zengin bir ülke üzerinde o toprakları ele geçirmek için Hükümdar sülâleleri arasında düşmanlığa kadar varan bir rekabet, bir yarışmaydı; Flandr ile Bourgogne arasında uzun zaman sürecektir. Avrupa politikası burada en uzun ömürlü, zorluklarından biriyle karşılaşacaktı ve Louis XI'in Fransa'yı iyi bir orduyla donatmaya kendini öylesine vermiş olması hiç de raslantı değildi. Onun ölümünden sonra Avusturya tehlikesi büyük boyutlara ulaşmakta gecikmedi ve Fransa'nın kalkınıp yükselmesine engel olup karşı koymakta çıkarı olan herkes, Habsburgların çevresinde toplandı.

Ama bu Fransa'nın kuruluşu ve gelişmesi ne kadar akıllıca ve mantığa uygunsa, İmparatorluğun politikası da o kadar düzensiz ve taşkın görünüyordu. Ve İmparator Frederic III, Silezya'nın ve Moravya'nın Macaristan Kralı Mathias Corvin'e ait olduğunu tanıma noktasına kadar yumuşadı. Kısa bir zaman içinde, Avrupa'nın öncüsü, Macarlar, Türkleri yendiler; İmparatora karşı döndüler ve 1485 yılında Viyana'yı aldılar. İmparator, Nürenberg'e kaçtı. Ama bu arada Habsburgların aile politikası Macaristan'daki derebeylik keşmekeşinin anarşisinin üstesinden geldi. Ve Maximilien de Habsbourg Mararları Avusturya'dan sürdü, çıkardı. Herkes onu, babası Frederic III'ün yerine imparator olmaya gelmesi politikası onunla doğrulanacak, kesinleşecekti. Bu birlik içinde Bourgogne ile Flandres, şimdi artık Avrupa'nın Atlantiğe açılan kapısı durumuna geldiklerinden, daha da önemli bir görevi yerine getireceklerdi. Bruges, bu bakımdan, son anlarını yaşıyordu; orada yerleşmiş bulunan Alman ressamı Memling de onunla birlikte ölüyordu. Bruges'in yerine, birbirini izleyen olayların yararlandırdığı, Anvers şehri geçiyordu.

Portekizlilerin sabrı, olumlu bir sona ulaşmak üzereydi. Portekiz Kralı, gemilerinin varmış bulunduğu, Afrika'nın en uzak, en son ucuna Umut Burnu adını vermişti; Amiral Vasco de Gama da, kesin sonuçlu olacak bir sefer hazırlamaktaydı. Portekiz, yüzyıl süren çabaların meyvasını toplayacaktı; tam o sırada beklenmedik bir dizi olay bu meyva üzerinde onu elde etmek isteyen başkalarıyla çekişmelere girmesini gerektirdi.

Şaşırtıcı, beklenmedik bir çizgi içinde beklenmedik bir raslantı daha, İspanya'yı Portekiz'in düşmanı yapacaktı. Aragon kralı Ferdinand ile Kastil kraliçesi İzabel'in evlenmeleri sayesinde İspanya birliğini yeni tamamlamıştı; İzabel ile Ferdinand, din'den başka hiçbir ortak yönü olmayan bir toplumda birlikte hüküm sürüyorlardı. Katolik krallar çoğu zaman kuvvete başvurmak zorunda kalıyorlardı. 2 Ocak 1492'de, aylarca süren bir kuşatmadan sonra, Grenada'nın Elhamra'sına girmişlerdi. Bu başarı, Mağripliların işgaline son verdi; İspanyolların yeniden ele geçirme mücadelesi tamamlanmış, başarılmıştı; önce dinde hoşgörüden, başka inançta olanlara göz yumup katlanmaktan söz ediliyordu; oysa, hemen, Yahudiler ve Müslümanlar ya yurt dışına kaçmak, ya da İspanya'da kalıp vaftiz edilerek Hıristiyan olmak zorunda bırakıldılar. İspanya'dan 200.000'den fazla Yahudi kaçtı, ayrıldı; bunlardan 20.000'i Selânik'e göçtü. İspanyol hükümdarlığı, derebeylere karşı mücadele ederken Engizisyonla uyum halinde iş görüyor, birlikte hareket ediyordu; bu derebeyler, Hükümdarların kalelerinden ve şatolarından uzaklaştırarak Saraya bağlamaya çalıştıkları başa çıkılmaz şakîler, haydutlardı. Bunlar bir devamlı ordu kurmayı, örgütlendirmeyi de denemişler, İspanya'yı Afrika kıyılarında da korumayı ve «yeniden ele geçirme» nin mantıkî sonucu olarak da orada üsler ele geçirmeyi düşünmüşlerdi.

Bütün bu tedbirler içinde hiçbir büyük ekonomik amaç, hiçbir büyük ekonomik tasarı yoktu. Bu Katolik krallar, hiçbir ilerici güce dayanmıyorlardı. Koyun yetişti-

borçlandırılmış olan köylünün toprağından edilmesi, şehirlerdeki ileri atılış ve ilerleyişle görülmedik bir biçimde karşıtlaşıyor, ters düşüyordu. Kırlardaki isyanlar da yatıştırılmış, yatışmış olmaktan uzaktı.

Bir tek ülke, İngiltere, Avrupa'yı kışkırtan, karıştıran büyük deniz hareketinin dışında ve ona yabancı kaldı. Onun yünlü kumaş dokuma endüstrisi, şimdi, ihracat için çalışıyordu; yarım yüzyıldan fazla bir zamandan bu yana da İngiliz yünlü kumaşları ve çuhaları, Flandr yünlü kumaş ve çuhalarıyla başarıyla yarışabiliyorlardı. Yün talebindeki bu artış karşısında baronlar toprağı, orada koyun yetiştirmek için ama gene başkalarının zararına ele geçirdiler ve ellerinde biriktirdiler. Demek orada da küçük köylünün toprağından edilmesi, toprağının elinden alınması olayı vardı. Ama Britanya'nın ihracatını Venediklilerle Almanlar denetimleri altında bulunduruyorlardı. İngiliz tacirleri bağımsızlıklarına kavuşamadıkları için İngiltere'nin bir deniz ticaret politikası yoktu; denizlerin ele geçirilmesine de kayıtsız kalmıştı. York'un beyaz gülü ile Lankastr'ın kırmızı gülü arasındaki İki-Gül Savaşı İngiltere feodalitesini tüketmişti; o kadar ki Lankastr' (Lancaster) lardan sadece bir tek mirasçı hayatta kalmıştı. Henri Tudor, Elizabeth d'York ile evlenerek, biribirine düşman olan iki ailenin haklarını kendi kişiliğinde eritip kaynaştırdı. Ve Henri: VII adı altında, zayıflamış bir krallığı korumak ve kurtarmaktan başka birşey düşünmeyen küçük Hükümdar sıfatıyla hüküm sürdü. Ama İngiltere derbeyinin hüküm sürme süresi sona ermişti; Henri: VII ile, birinci sırada Britanya burjuvazisi belirecektir.

Dışarı para çıkması, kaçması, olanakları ne olursa olsun bütün Devletler için, çok önemli kesin sonuçlu bir sorundu; Sosyal sorun üzerinde bile yansımalar yapıyordu. Gand'ta, zanaatkârların şehri tefecilere, para babalarına satmış bulunan Prenslere karşı ayaklandıkları görüldü. Avrupa'nın bütün kralları arasında ekonomik oluşumun, evrimin en fazla farkına varmış bulunan, kuşku yok ki,

ileriyi de görebilen, keskin görüşlü Louis: XI'di kendini Fransa'da Jan Dark'ın (Jeanne d'Arc) ve halkın eserini tamamlamaya vermişti.

Tanığı olduğu, tarihî altüst olma, kargaşalık olayını bir yargıya ilk bağlayan, bu değişik, ince ve alçak gönüllü Hükümdar oldu. Bu kral, temelde, tamamiyle şehirlere dayanır. Kendilerine bağımlı olan Bretany Dükası'nın armağanlarını ve saygılarını da bir şatoda değil, Tours şehrinde bir burjuvanın evinde kabul etmişti. Çağın tacirleri için olduğu gibi ona göre de, altın ve gümüş gibi değerli madenlerin miktarı, daha doğrusu bol miktarda olması zenginliktir. Mal-meta ihracatının miktarını ithalâttan fazlaya çıkarmak için her şeyi yapmak: iç ticareti ve ulaşımı kolaylaştırmak, üretime uygun davranmak ve artmasını kolaylaştırmak, bir ülkeyi mahveden altın çıkışını ve kaçışını yavaşlatmak gereklidir. Bu Louis: XI, kendi adına ekonomik hareket karışmaya, müdahaleye girişir; onun düşünüşüne göre bu, hükümdarlığın ekonomisini ulusallaştırmak, hükümdarlığın oynaması gerken rol, yapması gereken görevdir. Onun endüstri için, yünlü kumaş ve çuha yapım yerleri için, madenler, yollar ve posta hizmeti kurulması için çalışmaları, Engizisyona ve Avrupa üzerinde insan yakmak üzere odun yığınları toplayan bağnazlığa düşmanlığı, bundandır. Louis: XI'in bir deniz ticaret politikası da vardır: Jacques Coeur'ün filosunun son gemilerini satın almış ve Provence'tan Fransa'ya dönüş, ona Marsilya'yı kazandırmıştı. Fransa'nın denizlerdeki kader çizgisi, İngiltere buradan vaz geçmiş göründüğü zaman belirginleşir.

Yalnız, kralın işi, görevi, engellerle, tuzaklarla doludur. O, Fransa'yı, sevilen ünlü şairi François Villon'un dehasını yapan iyi ve sevinçli mizaca aykırı olarak halâ gevşek, yorgun, isteksiz bulmuştu. Louis: XI, feodaliteye değgin son karmaşıklıklarla bir de Lotharingie'yi yeniden kurmak istedi. Ama sonunda başarısızlığa uğradı. Yenilmiş olan bu Burgonya (Bourgogne) prensleriyle dövüşüp,

bir görünümdü bu: kötülüklerinin. sefahata düşkündüğünün, ve iştahlarının en son kertesine kadar alevlenip zincirden boşandığı anda, bu İtalya'nın ana kaynakları tehlike altında bulunuyordu. Hep para peşinde olan, hep para arayan ve şap işletmelerinden resim alan Papalığın başlıca kaygısı, para ve maliye işleriydi; üstelik de yeni seçilen Papa, Borjiya (Borgia) ailesindendi. Papa Aleksandr VI, ruhanî bir başkan olmaktan çok fazla, iktidara susamış bir hükümdar gibi davranıyor, yaşıyordu. Ona bütün suçlar, her türlü kötülükler yüklenecektir. İtalya, insan zekâsının ve ruhunun gerçek sonsuzluğuna yücelirken, O, Kilise'yi lekelemiş, bozmuş, berbat etmişti.

Valansiya'dan Krakovi'ye kadar, bütün Avrupa'da, insanlık sevgisinin saygısının bu parlak merkezinde, matbaa yıldırım hızıyla yayılırken, İtalya'nın etrafına ışık saçması daha da canlı ve güçlü oluyordu. Her yanda kitaplıklar açılıyordu. Dışarıdan İtalya'ya, başkalarını okutmak, başkalarına öğretmek için öğrenim ve inceleme yapmaya da geliniyordu. Burada Floransa Akademisi üyeleri Marsil Fisin (Marcile Ficin) ile Pik dö lâ Mirandol (Pie de la Mirandole), ve bilim düşüncesinin, ilmî bilginin ustası Léonard de Vinci'nin açıklamaları dinlenirdi. O'nun çalışmaları ve eserinin tümü, olağanüstü sezgilerle bezenmişti; ansiklopedik dehasının açıklığı, aydınlığı ve titizliği, doğruluğu ona herşeyi önceden görme olanağını veriyordu. Milâno'da bulunduğu sırada, bir ressamın yapmış olduğu en dramatik dinî duvar resmi olan «Son Yemek» (La Cene) e çalıştı. De Vinci, bilgiye doymak bilmez, bilgiye susuzluğu giderilmezcesine susamış, ruhunun bütün ululuk ve görkemi ile, temiz sevgiye değgin, saf ve özlü, rüya ülkelerinde görülen türden kır görünümleri düşleyerek ve edinilmiş deneyimlerin verileri üzerinde mekanizmasını kurarak, skolâstiği ve yetkeyi de reddederek ,tek başına, İtalyan uluslaştırmasına ve tanrılaştırmasına yetmiş bulunuyordu.

Laurent de Médicis ölmüş, arkasından bir genel yas gibi göz yaşı dökülmüştü. Gerçekten de o, güzel san'at-

ları çok iyi korumuş, ölümü de bunların hemen hemen sonunu haber vermişti; ama bu hiç de İtalya'nın parlaklığını hemen yitirmesi demek değildi. Léonard de Vinci, Michel Ange'da dev gibi bir rakîp bulmuştu. Aslında Michel Ange'ın umutsuzluğu ve yalnızlığı, İtalya'nın geleceğini Leonard de Vinci'nin ulu, yüce dinginliğinden, duruluğundan daha iyi anlatıyordu.

Floransa. Papalığı kötü bir dille eleştirmiş bulunan keşiş Savonarole'u yakarken Michel Ange ünlü «Acıma» ya da «Ana Sevgisi» denebilecek «La Piéta» grubunu yapıyor ve düşüşü önceden haber veriyordu. Gerçekten de gerileme ve düşkünleşme, güzel bir günün sonu gibi hayranlık uyandıran, göz kamaştırıcı bir duralama, gerileme başlamıştı. Genç ressam Albert Dürer, Avrupalı tacirlerin hareketli bir merkezi olan Nurnberg'ten dönüşte bu parlaklıkları yoğun bir biçimde duymuştu. Ama gene de İtalyan yurtseverl, Makyavel'in prens Sezar Borjiya'dan, Devlet'e tapmaktan ve İtalyan gücünden yana çıkması, boşuna olmuştur. İtalyan milli birliğinin bu hafifçe belirtilen taslağı, hiç bir yere varamamakla kalmayacak; İtalya'nın tümü de, bir macera içinde, yok olacaktır. Ve kendilerini de kötürümleştiren aşılmaz, yenilmez güçlükler karşısında çekişme halinde olan şehirlerinin de onu kurtarmaya güçleri yetmeyecektir. Üstelik, artık dünya ticaret yolları üzerinde olmadıkları için zenginlik de onlardan yüz çevirmektedir.

Bu, Charles d'Anjou'nun anıları ile kışkırtılıp Lyon ve İtalya bankerlerinin manevralarının Napoli üzerine attığı Fransa krallarının çılgınca girişimiyle başladı. Ama Barselon kontlarının haklarını kalıtım yolu ile ele geçirmiş bulunan Aragon hükümdarları, Fransa'yı, Akdenizin ortasında böylesine sıkı sıkıya yerleşmeye bırakmazlardı. İki savaş seferi. Napoli Krallığını ele geçirmek için Fransa ile Aragon arasında yapılan savaşlar İtalya'yı Avrupa'nın avı haline getirdi; ekonomik bağımsızlığı yitirmenin arefesinde olduğu halde, gene de ışıl ışıl parlayan, çekici

dan Bağdat'a ve Hindistan'a kadar İran üzerinde yetkisini kurmuş, böylece İran üzerinde Sasaniler İmparatorluğunu yeniden meydana getirmişti. İsmail'in gücü, Muhammet soyundan geldiklerini ileri süren, ve buna göre hak Iddia eden Şii'lerin mezhep ayrılığı üzerine dayanıyordu. Batı'nın Ticareti bu kıyıdan da kararlı, kalımlı, sağlam üsler buldu.

Portekizli denlz kurdu Albükerke (Albuguergue) 1453-1515, şimdi Cava'ya, Siyam'a ve Koşinşin'e elçiler gönderiyordu. Hint Okyanusuna egemen olmuş, İslâmlığı, çıktığı yerlerden sürüp çıkarmıştı. Gök yakutların, sarı yakutların, ünlü değerli taşların akarcasına bol olduğu pazarları zorla ele geçirdi. Çin, en çok şaşılacak, en hayran olunacak sözler veriyordu. Çünkü, Çin'in yolu işte burasıydı. Kolomb'un bulunduğu kıt'anın Asya ile birbirine karışmadığı, ayırd edilmesi gerektiği apaçık belli olmuştu. Fransa'da Voj'larda (Vosges), Ameriko Vespuçi'nin (Americo Vespucci) gezilerini coşkuyla okutan bir küçük çevre, besbelli başka bir dünya, başka bir âlem olan bu kıt'ayı Amerika (Amerigue) diye adlandırmıştı. Bu isim, önce Güney kıt'asına sonra da Batı ile Asya arasında, bir yeri bulunduğu iyice anlaşıldıktan ve kesinleştikten sonra kıt'anın tümüne uygulandı. Bir de, Amerika yerlilerinin. mısır doldurur gibi çuvallara istif ettikleri altının sözü edilirdi. Avrupa'nın kader çizgisi çizilmiş gibiydi.

Okyanusun rekabet ve yarışması Akdenizdeki ticari durumlara öldürücü bir darbe olduğu gibi, buna karşı, benzer girişimleri işletmek, tanıtmak, için gerekli sermayeyi ellerinde bulunduranların da işlerini kolaylaştırmıştı. Bunlar Lizbon. yada Sevil, ile sınırlanmış değillerdi; değerli madenlerin, şekerin ve kara biberin birkaç yıl içinde çılgıncasına bir kalabalıkla doldurduğu bu sitelerin ötesinde, ilerlemeleri aralıksız sürüp giden, Orta Avrupa'nın sarraf ve bankerleri vardı.

Anvers Böyle bir durumdadır. Bruges'in gerileme, düşkünleşme başlangıcı belirmiş, kendini göstermiştir. Kanalı kumla örtmüş, binlerce ev boş bırakılıp terkedilmiştir. Bruges'in kader çizgisi Hanse'ın kader çizgisini izlemiştir. İspanyol ve Portekiz Ticaretinin dağıtım merkezi, Anvers olduğu gibi Baltık ve Moskova alış-verişi de buraya varır, burada sonuçlanır. Bundan böyle fuarlar, panayırlar değil, sürekli pek çok işlem söz konusudur ve Anvers, bunların denetimini başkalarının zararına kendi tekeline almıştır. Almanya'da madenlerin denetimi, bu konuda çalışma olanağını bulan Almanya tacirlerine bir üstünlük verdi. Onların Anvers'te büroları vardı ve paraları «L'osterleng» pazarlarda ihbarlıydı. Hollanda'ya akan yabancılar ortamında Alman parası, şaşılacak işler görüyordu. Banker Fugger, Welser, Hochstatter, Anvers'te satın alınmış olan alacakları yeniden satarlar, taşınabilir değerlerin ticaretini geliştirir ve kambiyo'dan, değer değiştirmelerden çok büyük yararlar sağlarlar. Onlarla birlikte, Lyon gibi, banka alış verişlerinin ve işlerinin başarı yolunda olup geliştiği, esaslı kapital birikimi merkezleri oldular. Almanlar, Devletlere borç para veriyorlar, madenler üzerinde hava oyunlar oynuyorlar, Lombard'ların daha önceki işlemlerini genişletiyorlar, % 5 faizle mal karşılığında borç para veriyorlar, daha genişlemiş bir topluluğa yönelerek de, haznedarlık, veznadarlık durumlarını pekiştiriyorlardı. Böylece, bunlar okyanus ticaret ve taşıma işlerini destekleyen para ve banka işleri üzerinde bir tekel kurdular. Bu ortamda dizginsiz, aşırı oyunlarının alıp götürdüğü ya da tam tersine sermayeleri uygun olan ticaret evlerinin kumaş dokumacılarına şehirler dışında yapım evleri kurmak ve örneğin Flandr'da, Normandie'de olduğu gibi köylüleri çalıştırmak olanağı verdiği, serüven peşinde dolaşan maceraseverler türedi. Alman para babaları, birkaç yıl içinde, kendilerinden önce gelmiş bulunan İtalyanların yerlerini aldılar. Ve bu, şimdi artık dünya ölçüsünde olanaklara sahip pazarlar üzerinde oldu. Onların keşfi, İtalya'ya

man, kudurmuşçasına, sömürmek durumuna düştü. Atlantik aşırı ticaretten alınan yüksek, zamlı gümrük resimleri İspanya için birkaç bazirgânı, birkaç taciri zenginleştiren ve İspanya'nın soylu aristokratlarına olağanüstü, keramet niteliğinde yiyecekler sağlayan ve birdenbire meydana gelen bir tekel oldu.

Atlantik ticareti İspanyol toprağının iç ekonomisini hiç değiştirmedi ve orada temellere değğin hiç bir derin değişiklik meydana getirmedi. Zenginleşen, başarı yoluna giren ve gelişmekte olan, İspanya değil; sadece bu kötü alış-verişi elerinde bulunduran, önce Kadi'de derleşmiş olan sonra da Sevil'e yerleşen başlıca ustalarıydı.

Bu tekel de çok çabuk, şüpheli duruma girdi. Önce, yerleşik çiftçiler, kendileri, alım fiyatlarını düşürmeye çalışıyorlardı. Bunlar, İspanyolların elindeki tekelin hemen kıyısında, deniz yolculuğu ve deniz yoluyla eşya taşıma görülmemiş bir ilerleme gösterdiği ölçüde kolaylıkla meydana gelen, kurulan ve düzenlenen kaçakçılığı üstün tutup kolaylaştırmakta hiç duraksama göstermiyorlardı. Bu iki kıt'a arasındaki alış verişlerin tümü, yalnız Sevil'in elinde değildi. Antiller denizinde pek çok korsan türemişti. Fransızlarla Hollandalılar Terre-Neuve (New Foudland), Saint-Laurent ve Brezilya'ya varmışlardı. Bir yandan da ardı arası kesilmeyen dış seferler, dört bir yana keşif gezileri yapan toplulukları hızla götürüyor, sanki atıyordu. Zenginliğin bozup değiştirdiği ve ekonomik bakımdan altına ihtiyaç duyan bir toplumun ileri atılışı nasıl yasaklanabilirdi? Avrupa'nın sömürge ticaretini kurup örgütleyecek bilgisi de olmadığı için, İspanya, bu umulmadık zenginliği karıştırmakla yetiniyordu.

Portekizlilerin kullandığı, gerçek Hindistan ticaret-yoluna gelince, bunun akdeniz doğusundaki Orta Doğu ülkelerinden geçerek doğu ticaret yolundan daha ucuz olduğu ortaya çıktı. Portekiz'in zaferi tam olmuştu: 1057 yılında Venedik gemileri İskenderiye'den bomboş, hiç yük alamadan dönüyorlardı. Portekiz'in Hindistan ticareti,

mısır pazarını durdurmuş, kurutmuştu. Portekizliler, Sokotra adasını ele geçirirmekle Kızıl deniz' i Venedik ticaretine kapamışlardı. Arap ve Hindu gemilerini, donanmalarını önceden haber vermeden batırıyorlardı. Goa'da ve Hürmüz'de deniz üsleri meydana getirdiler ve Malakka'ya ulaştılar. Bu kıyıdan da bir tekel vücut buldu; Portekiz kralı, kumpanyaların yüklerini denetliyor, bundan Devlet hizmetinin ve Portekiz soylu sınıfının kâr payını ayırıyordu. Herşey Lizbon'da toplanıp derlişiyordu; Hazine'nin ağır resimleri de buraya gelip nafakalarını arayan yabancı tacirlerin üstüne yüklenlyor, böylece bu bazirgânlardan, özellikle Flâman'lardan önemli miktarlarda para zorla alınıyordu. Onlar da, Hindistan'la doğrudan doğruya ticaret yaptıkları zaman, daha da çok kazanacaklardı.

Bu yarışma, bu rekabet anlayışı, Avrupa ticaret girişimlerine, uygarlıkları üzerinde din ve erdem konusunda örnek gösterilemeyecek, pek yapıcı ve kurucu olmayan bir yırtıcılık, kıyıcılık ve yavuzluk veriyordu. Bu uygarlık, kısacası, bunların teknik üstünlüklerine alamıyordu. Savaş gemilerine hafif toplar konmuştu ve kıç bodoslamasına konan dümen tekerleği, Doğu'da, orta-doğu'da yaygınlaşmıştı. Ama Portekizliler, bir Semerkant Emirinin yetkisi karşı korsanlar gibi davranıyorlardı. Timur soyundan geçirmiş ve iyileştirmiş bulunan Hindistan İmparatorluğuna karşı korsanlar gibi davranıyorlardı. Timur soyundan gelen Türk prensi Babür, İran kültürünü öylesine edinmişti ki Moğol dil ve kültürünü bilmez kalmıştı; aydın, bilgili, dünya görmüş bir baş, bir kurucuydu. İndüs'ten Ganj'a, eski Hint topraklarını açar, ele geçirirken, orada, bir takım zor başlangıç olaylarından sonra, canlı, gürbüz ve güçlü bir Devlet kuracaktır. Demek ki Portekiz ticareti, düzenli Batı'daki olağan ticaret ve iş gelişmelerinde çıkarı olan ve buna ilgi duyan, derli toplu bir Hükümetle iş görüyordu. Bu alış veriş İran'a da kavuştu; Safevi hükümdarı soyu, Türk hükümdar soyunu devirmişti. All soyundan geldiğini ileri süren, bir valinin oğlu olan İsmail Safavi, Kafkasya'

bir avdı. Bu iş bir keşmekeş, bir yıkım içinde sona erecekti; büyük bir İspanyol generali olan Ganzales de Cordoba'nın zaferleri Güney İtalya'yı şimdi artık denizlerin efendisi olan, İspanya'nın egemenliği altına geçirecektir. Fransa, Venedik papa ve Habsburg'lar arasındaki rekabet ve düşmanlıklar, sonunda, İspanya'yı İtalya'da yerleştirecektir.

İtalya bir yandan sefahat ve aşırılıklar ihanetler içinde yorulup tükenirken bir yandan da dehasının en iyi ürünlerini vermeyi başarır. Mikelanj, Floransa'da Medisi'lerin (Médicis) mezar yapılarıyla, heykel san'atındaki ustalığının doruğundadır. Mimar Bramante, canlı, coşkun ve yaman papa, Jules II'nin istediği büyük Kilise'nin yapılması için Vatikan'da çalışmak üzere Roma'ya gelmişti. İtalya'nın toplum hayatının bu zamanı, en sâf en duru insanlık niteliklerinin en utanmaz en hayasız bozukluklar ve ahlâksızlıklarla birlikte bulunduğu ve yanyana yürüdüğü, şimşekler çaktıran, şiddetli ve karakter sahibi, doğadan üstün kişilerle dolup taşmaktadır. Ama gene de bunlardan hiçbiri bu toplumu derleyip toplayacak ve yabancı çıkarları, yabancıları sürüp çıkaracak, bu toplumun da bir ulus olduğunu savunacak, doğrulayacak durumda değilidr. Burada, güçsüzlükte, güçsüzlük içinde eriyip dağılan, bozulan kudret ve yetke bolluğu, keşmekeş ve anarşi içinde yoğunluğu azalan, bunlara sahip kişi bolluğu vardır. Bu, dünyanın öteki ucunda, Japon toplumunun görüp yaşadığına çok benzer; orada da bir bilim ve san'at koruyucusu, Çin'de eğitim görmüş bulunan Sesshou ve Kano Motonabu gibi ressamlara yardım edip kolaylık göstermiş olan Shogun Yoshimasa ölmüştür. Japonya aristokrasisinin içinde debelenmekte bulunduğu bu aristokratik bunalımda, gene de, adam öldürmeler ve savaşlarla olduğu kadar san'atla ve Japon resimleriyle de çılgıncasına uğraşılmaktadır.

Papalığın maddi ve cismani, bu dünyaya değğin egemenliğinin sağlanmış göründüğü ve herşeyden önce bir

İtalyan olan Papa Jules II'nin barbarlar dediği istilâcılardan, yabancı işgalcilerden yurdunu kurtarmaktan başka hiçbir şey düşünmediği bir zamanda, bu güçlü bireylerin arkasında da ekonomik güçlerin, görünmeyen etkisl İtalya'nın kader çizgisini ellerinde bulundurmaktadırlar. İtalya'ya, yeni efendileri İspanyolların aktarabileceklerine, getirebileceklerine gelince, bunu anlamak için, onların bundan önce ele geçirdikleri ülkede yaptıklarına bakmak yeter. Bunların madenleri işletmeleri ve büyük, tek tür tarım ve orman işletmelerini çalıştırmaları, «Hintli» adı verilen ora yerlilerini yok etmiş, köklerini kazımıştı. Tümüyle eriyen, barışçı, ve az direniş gösterdikleri ölçüde hızlı bir düzenlilik içinde yok olan topluluklar vardı. Başlangıçtaki insan avından sonra bu işçilik gücünün eksiğini, Afrika kıyılarından yapılacak ikmalini Portekizlilerin kendi tekellerine almış bulundukları işçilik gücü ile tamamlamak düşünüldü. İlk gelen siyah köle ticaret malı partileri, adalarda yer bulmuşlardı. Bu, Afrika için korkunç bir çağın başlangıcı oldu. Kölelik, öteden beri vardı kuşkusuz; ama o zaman, misli görülmemiş bir genişlik bir bolluk kazanıyordu. Portekiz ticareti zenci köle alım satımında uzmanlaşır, bu iş için de siyah prensler Avrupalı işletmecilere hizmetlerini sunar, onların emirlerine girerler. Zenci köle alım satımı, hiç gevşemeden, Romalıların ağır Afrika askeri birliklerinden kalan bir irin toplamış yaraya, Afrika çalılıklarına el atacak ve milyonlarca insan, Yeni Dünya'ya geçeceklerdir.

Her yıl İspanyol Devletinin donattığı ve savaş gemilerinin koruduğu iki filo, İspanya'nın Okyanus ötesine ihracatını ve bir bazirgânlar kalabalığını taşırdı. Sonra, dönüşte altın, sömürge ürünleri, ve çoğu zaman da hayal kırıklıkları geri götürülürdü. Ama böyle olduğu halde İspanyollar, Portekizliler, Fransızlar gittikçe artan sayılarda ve aralıksız, Kolomb'un ısrarla Asya saydığı o ülkeye yönelirlerdi. Buraları zorla ele geçirenlerin, fatihlerin uygarlaştırma çalışmaları, «Hintli» sandıkları yerlileri uzun za-

öldürücü bir darbe indirmişti; deniz bu deniz ticaret yollarının değişmesi,şifa bulmaz bir durumdaydı; bu, Venedik gemilerini gidip Lizbon'dan baharat aramaya kadar indirdi, İtalya'nın ekonomik bağımlılığı, boyun eğmesi başlamıştı.

Bu arada Bramant, Saint- Pierre büyük kilisesinin ilk taşını koyuyordu Leonard de Vinci «La jaconde» u yapıyordu, Michel Ange, jules II'nın ısmarladığı mezar üzerinde çalışıyor ve Rafhael'de Vatikan'ın odalarını (Chambres) süslüyordu. Hiçbir san'at çalışması böyle olmamıştı. İtalyan insanlık ve insan sevgisi anlayışı, Avrupa üniversitelerine iyice girmiş, insanlığın kurtuluşunun bir başka aşamasını hazırlamıştı. İnsanlığın bağımlılıktan kurtuluşunun bu aşamanın sarsıntıları, İtalya'nın gene de başrolü oynamadığı, olaylara sıkı sıkıya karışacaktır. Evvelce helen uygarlığı dünyası gibi, olaylara yenik düşen İtalyan uygarlığı da geride bırakılan ışık kaynağı ufuk olacak ve oradan aydınlık gelecektir.

Avrupa politikası, doğal olarak, Anvers'e yöneldi; Avrupa'nın ekonomisinde Hollanda'nın üstünlüğü ve ağır basması ile tarafları o andaki belli başlı devletler olan, bir çatışma patlak verdi.

İngilizler, yünlü kumaşlarını çuhalarını Anvers'te sattılar; ama Henri VII, özellikle para biriktirirdi uluslararası bir yarışmada yada çatışmada açıkca ortaya çıkacak kadar güçlü hissetmedi kendini.Ama gene de Fransa'yı işbaşında, çalışırken görmüş ve onun hızlı kalkınması, doğrulması önünde, İngiliz tacirleriyle birlikte heyecanlanmıştır. Fransız krallığı, elbette, bir Louis XI'in çalışmaya öylesine koyulmuştur ki Hükümdarlarına, bir itibar ve saygınlık politikası izlemek olanağını ve ulusun çıkarlarıyle hiçbir ortak yanı bulunmayan çıkarlar sağlıyordu. İngiltere ise, tersine, kendi çıkarlarını çok iyi, eksiksiz bilirdi; Fransa'nın genişlemesinin onu, ne bahasına olursa olsun, Flandre'a girmesini engelleyeceğini de bilirdi. Burjuva kral Henri VII'nın politikası temkinli, düşünceli, bir politikadır.

O, Habsbourg Sarayı'nın Fransa'ya karşı yürüttüğü güçbirliğini destekler, şevklendirir. Habsburg Sarayı, Maximillian'in karısı Marie de Bourgogne yoluyla kendini hak sahibi saydığı Flamand-Bourgignon Devleti üzerinde, böylece, Fransa'nın karşısına çıkıp onunla mücadele edebilecektir.

Maksimilyen, imparator olunca da, ülkelerin ve toprakların Avusturya çevresinde toplanmaları için mücadele etmekten geri durmadı. O, mücadeleyi, Germen imparatorluğu adına yürütüyordu. Bu böyle olmakla birlikte, yarışma ve düşmanlık gene de uluslar arasında olmaktan çok hükümdar soyları arasındadır; Fransız kralları Almanya'dan onların ünlü ücretli yaya askerlerini kiralayacaklardır. Avgusburg ve Nurnberg bankerleri kendilerini hiç de germanizmden yana göstermemektedirler ve Lyon'daki meslektaşları da bu konuda birşeyler bilmektedir. Ne var ki bu babayiğit imparator, Tirol'lerde bu usta dağ keçisi avcısı, halk tarafından tanınıp sevilmektedir; ve onun Fransa'ya karşı çalışması, faaliyeti germen geleneğinden çıkar. Bunu da henüz sadece kendi olanaklarıyla yürütmektedir; kendi şövalyeleriyle, ayrıcalıklarına sıkı sıkıya bağlı serbest şehirlerin direnişiyle, ve bu Devletlerin delegelerinin karşı koymalarıyla yapılacak çok mücadelesi vardır. Ama parlak, bazı antlaşmalar onun gücünü artırmıştır. Bu Maximillien'in oğlu Güzel Filip, Franche-Comte'den denize kadar olan Bourgignon Devleti'nin hükümdarıydı; Katolik Kralların kızı jeanne - la - Folle ile evlenmiş ve Kastil kralı ilân edilmişti. Maximillien'in evlenmelere değgin politikası, meyva veriyordu.

Güzel Filip 1506 yılında, iki çocuk bırakarak ölünce, Maksimilyen, kızı Marguerite d'Autriche'i Bourgogne Kontluğu ve Hollanda yöneticisi tayin etti. İç ülkelerin çıkarlarını güvence altına almak için Habsburgları Anversle ve oradan da, jeanne - la - Folli'un evlenmesi savesinde, İspanya'ya sıkı sıkıya ayak bastılar. Bu, Anvers ve Kastil ile birlikte, dünyanın en geniş imparatorluğuydu; Maxi-

millien'in sabırla düzenlediği, bir dizi rastlantıyla da azar azar büyümekteydi. İtalyanların çağırışıyla bu «meteliksiz Maksimilyen», kusursuz bir diplomattı. Onun ustalıkları, hünerleri Fransa krallarının ayaklarını İtalyan serüvenlerine ve Papa Jules II'nin oynadığı bodur entrika çalılıklarına sokuyor, köstekliyordu.

Böylece, Fransa'nın etrafında. şimdi İspanya'yı da sayan, ama onun önceden bu uluslararası işe hiç hazırlanmamış bulunduğu, bir üstünlük mengenesi sıkışıyor, kapanıyordu. Kendisi kendi öz birliğini bile daha tamamlamamış olduğu ve kendi derişme ve toplama gücünü bile Engizisyona borçlu olacağı halde İtalya'da yerleşmiş bulunan Avusturya'ya bağlı İspanya, kendini Amerika'daki sömürgeleri kadar aşan bir çatışmaya girmiş, karışmış buldu. Kendi kaynakları bunca büyüklüğü karşılamıyordu. İspanya, kendisi bir baş dönmesi ve şaşkınlık içinde bulunduğu halde İtalya'nın açılıp zorla ele geçirilmesini kurup örgütlendirirken Engizitör kardinal Sisneros da Kuzey Afrikada Oran'a doğru dış askeri seferler tertipliyordu. Kastil'in soylularının bir keşmekeş içinde olan bağımsızlıkları uslanmaktan uzak bulunduğu halde Cisneros'un bu politikası, yapılacağı kolay kolay akla gelmeyen bir şey oluyordu. 1512 yılında Navar'ın alınması Fransa'nın kuşatılmasını tamamlamış oldu.

İngiltere'nin yeni kralı Henri VIII, bir yandan Papa ile, Venedik ile ve imparatorla antlaşmalara, bağlantılara girerken bir yandan da Avusturya sarayının ilerlemelerini gözönünde tutmakta, gözlemekte olmasaydı bu kuşatma doğrusu hiç de kopmuş olmayacaktı. Henri VIII, İngiltere'nin Norman ve Angevin krallarının Fransa'da sahip bulundukları toprakları yeniden ele geçirmeye yöneliyordu. Ama bu tutku, bir yandan hep Avrupa kıtasında Fransa'ya karşı dayanaklar, destekler ararken çok büyük bir Devletin, Hollanda'nın egemenliği tehlikesini görmezlikten gelmez, savsaklayamazdı. Karmaşık manevralar kaynakları küçük olduğu ve İngiltere'nin iç durumu Henri VIII'e

bir miktar yedek ayırmayı emrettiği ölçüde, daha da bilgince ve ustalıklı olan denge oyunu işte buradan geliyordu.

Bristol gemi armatörleri balık avı yataklarından başka hiçbirşeyle ilgilenmiyorlardı ve İngilizlerin serveti iyi bir çuha ve yünlü kumaş dokumacılığı endüstrisinden ibaret kalıyordu. Büyük ölçüde, yoğun koyun yetiştiriciliği, baronlar yararına küçük toprak sahiplerinin topraklarının zorla yada düzenle ellerinden alınmasını da birlikte getirmekte devam ediyordu. Yabancı tacirler Londra'da kendilerine karşı kargaşalıklar arttığı halde halâ güçlüydüler. «La Hanse» birliğinin Londra'da halâ kendine özgü ayrıcalıklı mahallesi duruyordu. Bir şeylere gebe olan bu ülke, Avrupa'dan açıkça geriydi. İngiltere'nin yakın çıkarları onu gene de Fransa'ya karşı, Habsburglarla birlikte olsa bile her türlü güç birliğine girmeye aday gösteriyordu.

Fransa, tehlikenin bilincindeydi. Aslında başka herhangi bir avrupalı ulustan daha çok, kesin bir toprak bütünlüğüne ve en kalabalık nüfus sayısına, hiç bir yabancı toprak kuşatması olmadan işletilen ve köylü emeğinin peşinden koştuğu, yakasını bırakmadığı verimli topraklara sahipti.

Fransa, pek yerinde olmayarak yüz yıl savaşları adı verilmiş bulunan İngiliz savaşının sonuçlarının üstesinden gelmişti; Ve hükümdarlarının İtalya çılgınlıkları , Louis XI'in eserini az daha tehlikeye koyuyordu.

Fransa, merkezleşmiş Devlet örneğiydi; krallığın itibarı, saygınlığı, yabancıları hayran bırakıyordu. Krallıkla büyük burjuvazinin ittifakı sıkı ve kesindi; bu burjuvazi, resmi görev ve yükümlülükler yoluyla soyluların saflarına gittikçe daha fazla sızmış, ve Devlet'in kadrolarını, hukukçu, yargıç ve yöneticilerini meydana getirmişti. Krallık iktidarı bu büyük burjuvaziye aralıksız baş vuruyordu: çünkü Devlet gelir ve vergileri hep zor durumda kalmıştı. Fransız burjuvazisi atak ve cür'etli olmaktan çok, tutumlu olduğundan para işleriyle uğraşan kişilerin, paralıların desteği Hükümdar için daha da değerliydi. Bunlar, güç-

lü, kudretli senyörler haline geldiler; kendilerine, Krallığın şatolarıyla üstünlük yarışmasına çıkan, ama gene de alp dağlarının ötesinden, İtalyan san'atının göz kamaştırıcılığıyla gelmiş bulunan konutlar yaptırdılar. Oralardan konut eşyası, mobilya, konvaylarıyla tablolar, san'atçılar, güzel kokular yapan lavantacılar, bahçıvanlar, lüks eşya işçileri, şatafat ve gösteriş zevkini de getirmişlerdi. Kilise soyluları, Kralın çevresinde, okumuş, helen uygarlığı dünyasının kültürünün beğenisine ve incelenmesine başlamış, bir bürokrasi meydana getiriyordu. Bu okumuş yazmış topluluk için, matbaa, eski Yunan eserlerinin basımlarını çoğaltıyordu. İnsancılık, insan sevgisi ve insan saygısı (humanisme), her gün ilerliyor, yer kazanıyor, ileri gidiyordu.

Fransa, yüzyıldan fazla bir zaman dışarda bırakıldıktan sonra,uluslararası çevreye dönmüştü. İtalya ile olan ticaret ilişkileri seyrek olmakla birlikte Almanya'yla, İspanya'yla ve Anvers ile olan ticaret ilişkileri, ilerleme yolundadır. Denizcilerinin yürekliliği, atılganlığı, gözü pekliği ata sözlerine konu olacak değerde ve yaygınlıktaydı; gemileri, filoları da çok sayıdaydı; Gemi donatanları Florida ve Güney Amerika Ticaret yollarını bilirlerdi. Bu deniz ticaret yolları üzerinde İspanyol ve Portekizlilerle sık sık anlaşmazlıklar, çatışmalar ve çarpışmalar olurdu. Fransa, Avrupa politikasının başında eski yerini yeniden almıştı. Bu durumda, O, kendi krallığı, derebeylik düzeniyle genç toplum arasında örnek olacak bir uzlaşmayı bunca gürültü ve parlaklıkla gerçekleştirdiği bir zamanda, Avusturya sarayının giriştiği kuşatma karşısında boyun eğecek kendini kadere bırakacak mıydı? Tam tersine, karşı durduğu ve gemicilerinin, deniz kurtlarının yılmazlığı ve gözpekliğiyle diplomatik manevranın üstüne atıldığı, hemen görülecektir. «Ango de Dieppe» ailesinin arması «dünya» değil miydi?

Amerika'nın keşfi, Batı'ya Hindistan yolu sorununu çözmüş değildi; Sadece geri bırakmıştı. 1513 yılında İspan-

yol Balboa, Panama kıstağını geçerek denizin yeniden görünüşünü selâmladığı zaman bu sorun çözümlenmiş oldu. Balboa diz üstü çöktü ve şükran duası okudu. Sonra bir yudum su içerek, Kastil ve Aragon Kralları adına bu yerlerin sahipliğini üstüne aldı. Dünya, büyümekte devam ediyordu.

BİRİNCİ KİTABIN SONU

André Ribard İkinci Dünya Savaşının korkunçluğunu yaşamış sancılı bir kuşağın en yetenekli tarihçisidir. Diyalektiğin ve tarihi materyalizmin yasalarına uygun çalışma yöntemi, tarihi ve siyasi olayları olanca genişliğiyle kavramasını sağlar.

Doğa ve insanın ilk defa karşılaştığı dönemden günümüze kadar uzanan bütün insanlığın tarihini kapsayan bu dev eser, türünün tartışmasız en yetkin kaynak kitabıdır. Ribard tarihin akışının toplumların içindeki çelişkilerden doğduğu gerçeğini hiç bir zaman gözden kaçırmadan, tarihi usta kalemiyle bir roman akıcılığıyla anlatmasını bilir. Batı eleştirmenleri, Ribard'ın, «İnsanlığın Tarihi» nin kolay kolay aşılmaz bir tarih şaheseri olduğu görüşünde birleşmektedirler.

30.— TL